

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

DĚJINY LITERATUR V.

DĚJINY LITERATURY POLSKÉ.

DĚJINY LITERATUR: - -

NOVODOBÉ DĚJINY LITERATURY
FRANCOUZSKÉ: Díl I. Století osm-
nácté. — Díl II. Období současné.
Napsal Gustav Lanson. Díl I. K 2·80,
díl II. K 2·80, oba vázané K 7·20.

ČTENÍ Z RUSKÝCH DĚJIN =====
A Z RUSKÉ LITERATURY. Napsal
kníže Sergěj Volonskij. K 2·—,
váz. K 3·60. =====

DĚJINY ŘÍMSKÉ LITERATURY V
PĚTI HODINÁCH. Napsal Th Birt.
K 1·20, váz. K 2·— . =====

DĚJINY LITERATURY ANGLICKÉ.
Od počátku až na naši dobu.
Napsal Augustin Filon. K 5·60,
váz. K 7·20. =====

STUDIE Z NOVĚJŠÍ LITERATURY
NĚMECKÉ. Napsal Dr. Jan Krejčí.
K 3·—, váz. K 4·60. =====

DĚJINY LITERATURY POLSKÉ.
Napsal Alexander Brückner. - -
K 5·20, váz. K 6·80. =====

V TISKU:

DĚJINY LITERATURY ITALSKÉ.

DĚJINY LITERATURY POLSKÉ

NAPSAL

ALEXANDER BRÜCKNER.

SE SVOLENÍM AUTORA PŘELOŽIL

DR. BOŘIVOJ PRUSÍK.

Díl I. a II.

V PRAZE.

NÁKLADEM JANA LAICHTERA NA KRÁL. VINOHRADĚCH.
1906.

VEŠKERÁ PRÁVA VYHRAZENA.

Tiskem Edvarda Leschingra v Praze, Vodičkova ul.

OBSAH.

KAPITOLA PRVNÍ. POČÁTKY.

Stránka

Země, lid a stát. Prvotní kultura. Přijetí křesťanství. Nedostatečnost zevní i vnitřní misie. První latinské památky. Gal a Vincenc. Probuzení náboženského života v XIII. století. Kázání a písně polské. Bohorodička. Zásluhy Kingy. Nové živly. Přeliv německý. Národní reakce. Čtrnácté století; české a německé vlivy. Kazimírovská kultura. Práce zákonodárné. Potřeba university. Literatura latinská a polská. Jadwiga. Kázání a písně polské. Misse státní, obyčejová a náboženská na východě. Nová universita Jadwigy a Jagiella. Židé 1

KAPITOLA DRUHÁ. PATNÁCTÉ STOLETÍ. SCHOLASTICISMUS.

Stát a společnost Krakovské studium generální. Zásluhy a vliv jeho, nedostatky a vady. Literatura mimouniversitní. Długosz. Nové proudy: husitismus, Gałka. Ostroróg. Humanismus. Řehoř ze Sanoku. Kalimach. Celtes. Vzrůst všeobecného rozhledu. Manie psací. Kázání a latinská poesie. Prosa a poesie v jazyce národním. Zásluhy Bernardinů. První veršovatel polský bl. Vladislav z Gielniova 14

KAPITOLA TŘETÍ. VĚK ZIKMUNDA STARÉHO. HUMANISMUS.

Stát a společnost; zpolštění měšťanstva; cizí živly ethnografické: Rus a Litva; jejich polštění, Převaha latiny. Universita krakovská. Humanismus. Básníci: Kizycki a Janicius. Počátky dramatu. Tisky. Historikové. Politikové. Literatura národní, rukopisná i tištěná. Opeć. Biernat z Lublina. Rej. Jeho dialogy a žaltář. Smrt Zikmunda Starého 25

KAPITOLA ČTVRTÁ. DRUHÁ POLOVICE XIV. STOLETÍ. REFORMACE.

Počátky náboženského ruchu. Příčiny pozdního jeho začátku a jeho rozšířivosti. Luteráni. Čeští bratři. Calvinisté. Ariáni. Polemika o víru. Vliv na literaturu. Reakce katolicismu, proč zvlštězil? Jezovité: Wujek a Skarga. Unie brzeská. Spisovatelé vyšinutí polemikou theologickou: Orzechowski, Frycz, Wolan 41

KAPITOLA PÁTÁ. NÁRODNÍ POESIE.

Literatura staropolská: Bielski a Rej. Paprocki a Strykowski. Překladatelé. Belletrie (lidové povídky). Veršovníci. Dialogy a drama školní. Literatura humanistická. Historikové: Kromer, Warszawicki. Listy a řeči polské. Poesie humanistická, latinská: Szymonowic, polská: Kochanowski. První vlášské proudy. Szarzynski, kněz Grochowski, měšťan Klanowic. Překlady: Górnicki a jiní. Výsledek té duševní práce. Vysoké niveau národní literatury. Jazyk 62

**KAPITOLA ŠESTÁ. STOLETÍ SEDMNÁCTÉ. DĚJINNÉ POZADÍ A
DUŠEVNÍ PROUDY. LITERATURA PROSAICKÁ.**

Stránka

Úpadek státu; šlechtická anarchie. Úpadek protestantismu. Vše-
vládnost, katolicismu a Jesuitů. Sarbiewski. Spisovatelé pravo-
slavní. Úpadek měšťanstva; jeho úlha v literatuře. Szymonowic a
Zimorowic. Literatura „sowizdrzalská“. Školní drama. Literatura
politická, optimati: Lukáš Opaliński. Republikáni: Rej a Fredro.
Pessimista Lubomirski. Antisemité. Historikové. Polyhistor Staro-
wolski. Paměti a spisovatelé jich. Pasek. Povídky a romány 83

KAPITOLA SEDMÁ. POESIE ŠLECHTICKÁ

Všeobecné poznámky o spisovatelích. O anonymních listech. Stav
písařích, obsah a forma listů. Spisovatelé vynikající. Epika histo-
rická a romantická. Twardowski. Epika náboženská, messiady pol-
ské. Satira Opalińských. Verše didaktické a frašky. Václav Po-
tocki. Lyrikové náboženská a politická: Miarkowski a Kochowski.
Erotikové: Morsztynové. Lyrika gnomická Naborowského atd.
Zkoušky dramatické, Lubomirski. Ženy autorky: Stanislawská 114

KAPITOLA OSMÁ. SASKÁ STAGNACE.

Sesílení netolerance. Pohoršlivé její zjevy. Anarchie šlechtická,
zaručená cizími mocnářstvími. Rozštěpení literatury: rukopisná, ti-
štěná, jež úplně se odsvětšuje. Magnáti v literatuře: Radziwillové,
Jablonowští, Záluští atd. Družbacká. Veršované romány. Verše
historické a satirické. Probouzení se ze stagnace. Leszczyński, Ko-
narski, Rzewuski 143

KAPITOLA DEVÁTÁ. OBROZENÍ.

Král a společnost. Satirická a didaktická stránka literatury. Kra-
sicki a Naruszewicz, Piotrowski a Juszyński, Trembecki a Węgie-
rski. Lyrika; Karpiński a Książnin. Komédie: Zabłocki, Niemcewicz,
Bogusławski. Literatura politická: Staszyc, Kollataj, Jezierski. Vliv
francouzský: překlady; komise edukační. Živly opáčné. Životnost
literatury asketické, autority latiny, sarmatismu. Paměti. Všeobecné
vývody o staré literatuře 153

OBSAH DÍLU II.

KAPITOLA DESÁTÁ: VARŠAVSKÝ KLASSICISMUS.	Strana
Nové století a jeho naděje. Znamení života. Puławy. Vilno. Śniadeční. Krzemieniec. Czacki. Varšava: Společnost přátel věd. Směry a představitelé literatury; v poesii (Kozmian) a v dramatě (Feliński). Woronicz. Niemcewicz. Fredro. Román. Dějepis. Slovanské sympathie. Lelwel. Dějiny literatury. Skutečné zásluhy »klassiků«.	1
KAPITOLA JEDENÁCTÁ: POČÁTKY ROMANTISMU.	
Brodziński. Mickiewicz v Kovně a ve Vilně. Ballady a romance. Dziady. Sonety. Konrád Wallenrod. Napodobitelé. Ukrajinská škola. Gosławski, Malczewski, Goszczyński, Załęski, Padurra. Boj s klassicismem.	20
KAPITOLA DVANÁCTÁ: LITERATURA EMIGRAČNÍ. ADAM MICKIEWICZ.	
Emigrace. Mickiewicz. Knihy národa a poutnictva polského. Třetí část Dziadů. Pan Tadeusz. Towiański. Jeho kruh: Garczyński, Załęski. Význam Mickiewiczův. Goszczyński, Wittwicki a j.	44
KAPITOLA TRINÁCTÁ: JULIUS SLOWACKI.	
Mladická díla. Na emigraci ve Švýcarsku, Itálii a Paříži. Tragedie a »Beniowski«. Messianismus a »Král Ducha«. Význam Slowackého.	65
KAPITOLA ČTRNÁCTÁ: ZIKMUND KRASIŃSKI.	
Mladické pokusy. »Nebožská komedie« a »Iridion«. Polská filosofie, Hoene-Wronski a nástupci. Filosofie Krasińského. »Przedświt« a »Žalmy budoucnosti«. Jiní spisovatelé emigrační. Publicisté: Hoffmannová. Czajkowski. Gaszyński. Mladší generace: Chojecki, Kalinka, Klaczko.	87
KAPITOLA PATNÁCTÁ: DOMÁČÍ LITERATURA.	
Duševní stav a podmínky rozvoje v Haliči, v Poznaňsku, v Království atd. Oživení historických a ethnografických badání. Vynikající básníci: epikové: Pol, Syrokomla a j.; lyrikové: Ujejski, Lenartowicz a j.; dramatikové: Fredro, Magnuszewski, Romanowski; prosaikové: Kraszewski, Korzeniowski, Rzewuski, Chodźko, Kaczkowski a j. Žčny autorky: Gabryella, Deotyma. Překlady. Všeobecné resultáty.	98
KAPITOLA ŠESTNÁCTÁ: NEJNOVĚJŠÍ LITERATURA (1864-1903); JEJÍ POZADÍ; HISTORICKÁ PROSA.	
Duševní rozvoj v Haliči, v Poznaňsku, v království Dějiny, dějiny literatury a kritika.	137
KAPITOLA SEDMNÁCTÁ: SMĚRY NEJNOVĚJŠÍ LITERATURY. JEJÍ POESIE.	
Chvilková stagnace poesie; epigonové romantismu, Sawiński, Asnyk, Faleński, Marya Konopnická. Přiliv nové vlny poetické. Modernismus. Tetmajer, Kasproicz a j.	144

KAPITOLA OSMNÁCTÁ: DRAMA.

Strana

Podmínky rozvoje. Historické drama: Josef Szujski, Adam Belcikowski. Veselohra: Narzymiski, Lubowski, Bliziński; Sarnecki, Załęwski, Bałucki a j. A. Świętochowski, Drama modernistů, historické, symbolické, lidové. Idcové drama, St. Wyspiański, St. Przybyszewski. 162

**KAPITOLA DEVATENÁCTÁ: ROMÁN OD KRASZEWSKÉHO
PO SIENKIEWICZE.**

V emigraci: Kraszewski a Jež. Doma: sociální a tendenční román: Zacharyasiewicz a Plug, Lam a Jordan, Morzkowská, Orzeszková. Prus a Sienkiewicz. 172

KAPITOLA DVACÁTÁ: NEJNOVĚJŠÍ ROMÁN.

Různost jeho směrů. Sieroszewski a Szymański. Reymont. Żeromski. Weysenhoff. Naše romancierky. Důkončení. 189

DĚJINY LITERATURY POLSKÉ.

KAPITOLA PRVNÍ.

Počátky.

Země, lid a stát. Prvotní kultura. Přijetí křesťanství. Nedostatečnost zevní i vnitřní misie. První latinské památky. Gal a Vincenc. Probuzení náboženského života v třináctém století. Kázání a písně polské. Bohorodička. Zásluhy Kingy. Nové živly. Příliv německý. Národní reakce; čtrnácté století; české a německé vlivy. Kazimírovská kultura. Práce zákonodárné. Potřeba university. Literatura latinská a polská. Jadwiga. Kázání a písně polské. Misse státní, obyčejová a náboženská na východě. Nová universita Jadwigy a Jagiella. Židé.

Slovanský kmen, bydlící od nepaměti na nízké planině, lesnaté a bahnité mezi Baltickým mořem a Karpatami, mezi Odrou, Bugem a Sanem, neměl prvotně jediného jména.

Nad mořem, od Štětína do Gdaňska zval se pomořanským, nad Vartou polským, nad Odrou slezským, nad Vislou u Krakova a Sandoměře vislanským, u Varšavy mazoveckým: Pomořany, Polany, Slezany a Mazovce (Mazury) zvali cizí Lechy (Lachy).

Z té jednoty plemenné odtrhli se jedni, posunuti jsouce nejdále na západ a na sever, obklíčení neproniknutelnými bory a močály — Pomořané; tito již časně byli odsouzeni k záhubě. Jiní hrnuli se a seškupovali u Bílé Vody — Visly, královny slovanských řek.

Po stoletích volného kočování dle plemen a rodů nenapadaných a nenapadajících, když na Vislu stepi svou divokost kočovnickou nevylévaly a žádná bohatství kupce ani dobyvatele zde nelákala, po tolika stoletích vlády obcí a nepořádku v pravdě slovanského nastoupilo pozvolné zhušťování se a rozrůžňování mas až posud beztvárných, Z vojevodů, starostů a sudí, z bohatších pastýřů a lupičů stali se pohlavíři, náčelníci plemen a rodů, až nejenergičtější z nich ovládl druhé; od staré Kruszvice nad Goplem vyšel svaz budoucího státu, a »kněz« Kruszvice padl na obtíž přiléhajícím krajům, když vláda ta přešla od Popielovců na Piastovce a na jejich hnízdo — Hnězdno. Piastovec Siemowit vyplul na jeviště dějin západně-slovanských o něco později než Mojmir u Moravanů, kolem r. 850. Od Hnězda a Poznaně rostl jeho stát od Polanů polským, Polskem, zvaný; dílo sjednocení po-

krevných plemen dokonala pravnu, Chrabrý, vypudiv na vždy Čechy z Krakova, tísně západ i východ, ustanovuje latinská biskupství v Kolobřehu a v Kijevě, smlouvy uzavíraje s císaři západního a východního Říma.

Straně se moře a vyhýbaje se horám, žil tak až posud národ, oddaný lovu, rybářství, rolnictví, chovu dobytka, pěstování včel, spravovaný a radící se na sněmech. Žádné výpravy dobrodružné nebudily ho ze snu odvěkého, žádné nájezdy nerozhoupaly jeho sílu a fantasi. V dřevěných chalupách, v špinavých a těsných tvrzích, nad vodami i mezi nimi, hledal útulku před slotou a nepřítelem; žil s přírodou, pracuje co nejméně; lenivěl, jsa lehkomyšlný a neopatrný, dobrodušný a pohostinský, připoutaný vášnivě k zemi, obyčejům a jazyku, ale dychtivý po cizím tím více, čím méně se s cizotou stýkal.

Obchodníci zjevovali se tu jen výmínečně — pro kožu, vosk nebo lidi; placeno lnem, solí, drahými kožemi a kusy drahokamů. Ozbrojení bývalo pramizerné: meč a štít; dlouhé kopí a krátké hroty, luk a střely, lepší u vítězů-lupičů, u vojsk, jež »kněz«, nestála-li zálohou v hradě, rozkazem, sdělovaným od oddílu k oddílu, svolával.

A kult náboženský nebudil nad to myšlenky ospalé; zbožňování přírody zaujímalo význačnější místo; svatyně, sošek, kněží snad ani při tom kultu nebylo; slaveny svátky jarní a podzimní u ručejí a v hájích. Obětování koně, kteří potom na polovic s božstvem rozdělení a pojídání. (Z toho častý název místní »Konějedy«). Zalévání byli pivem a medovinou, hádáno na štěstí dle obětí a náhod.

Nad tyto darmojeďy o slabé vůli vynikaly ženy skoro více oduševněně a delikátněji zorganizované, jakkoliv vláda muže byla despoticou a vdova s mužem na hranici bývala upálena. Mnohoženství panovalo leda u starších a kněží, čistoty obyčejů ostříháno co nejvíce. Žena (»kobieta«, od k o b i, v ě š t ě n i) brala v kultu úděl valný, ona byla věstkou a prorokyní, ona též pěstovala národní poesii.

Lid ten měl své tradice o selském původu Piastovců od Piasta, Rzepice a Chwościoka, sedláků to podkruszwických, a o významném divu, jenž se udál při nastolení Siemowita na kněze, lid vyprávěl si o dalekých psohlavcích, o obrech se sty rukou, o draku v údolí (wą-walu = Wawel) krakovském a o jeho zahlázení; bájil o divných příhodách prapodivných bytostí; těšil se jako dítě hádankami; pestřil svou mluvu příslovími; epiku však, písně epické, neměl; nic alespoň na ně nepoukazuje. Za to však kvetla poesie lyrická, hlavně v ústech děvčat, pasoucích stáda a tančících na jaře, v zimě pak při kolovrátku písní práci si krátících — písně jarní při tanci a tleskání v dlaně, písně pojednávající o podrobnostech dramatu svatebního nebo tragedie smrti, písně obžinkové.

Jen o takových dochovaly se zmínky v starých pramenech, zvěstujících buďto, že písně ty přervala zpráva o náhlém skonání Spravedlivého, nebo že vystupují horliví kazatelé a že hřímají proti těm pohanským zvykům, proti těm dábelským zpěvům, s jejich nesrozumitelnými texty; křesťanský kněz slyše ona opakovaná a opěvaná jména Lado, Ileli, Fyja, Iesze, byl pevně přesvědčen, že to jsou jména

čertů-bůžků, vzývaných modláři. Z toho v XV. stol. Długosz vytvořil a zalidnil polský olymp pohanský. Je ovšem jisto, že i neobyčejné události vyvolaly písničky; pocit podrážděný nájezdem cizinců, zločinem domácím, posměšnou odvetou — leč ani v těch písních tragických a dojemných nepřevládá živel epický.

Na jeviště dějinné vstoupil národ ten za Piastovců a po přijetí křesťanství. Byl to neobyčejný rod, první Piastovci, onen »medvěd« t. j. Mieszka, jenž s Doubravkou Českou křest přijal, a jeho sestra »Bílá Kněžna«, jež i na kůň vsedávala, i člověka dovedla zabít a celé Uhry s Gejzou na provázku vodila: a převýšili je i syn a dcera Medvěda: Chrabrý a Hrdá, důstojná matka Knuta Velkého, jenž Sever dobyl, žena to jak z ocele, neohybná, nezastrašitelná ničím. Stejný byl její bratr, Chrabrý, jenž zvonil mečem do bran pražské i kijevské, jenž do Cařihradu poslal vzpurná vyzvání a mezi Němci zjednával si vřelé velebitelé — mladého císaře i z jeho rodu svatého Brunona — i nemiřitelné nepřátele, skřípající zuby při samé vzpomínce na jméno jeho — mezi nimi hlavně dějepisce a merseburského biskupa Titmara. K těmto Piastovcům, hned na úsvitu dějin sahajícím za Karpaty i za Balt, do Uher a do Švédska, přidružila se energická Přemyslovna, ona Doubravka, jež — i co žena a matka — vlněk panenský neodložila a o níž nejspíše lid si vypravoval to, co pozdější kronikář Vandě přisoval.

Ale křesťanství nezaklepalo na vrata polská teprve za Mieszky — r. 966 — ono připlulo sem po Visle už v 9. století od Moravy, kde zavedli svatí bratři Soluňští obrádky slovanské, což bylo divem v Evropě neslýchaným. Kníže Vislanský jsa na svobodě, křesťanství to odmítal, v nevoli jsa, musil je přijati. Tedy ne ve Velkopolsce, ale nad Krakovem zaleskl se před r. 900 první kříž. Ale je to jaksi osud Krakova, že vše musí podnikati dvakráte: tak bylo i s křesťanstvím; stopy přijatého křesťanství zanikly skoro okamžitě, tak že vskutku musíme r. 966 považovati za první rok křesťanský. Ale neztratilo se tak úplně ono první přijetí křesťanství: Dílo bratří soluňských v jazyce polském až posud se uchovalo; názvy pop a cerkev od XV. stol. teprve byly zaměněny, i další názvy křesťanské (od mše a k motra až k mnichu a papeži, ke kříži a křtu) ukazují, jakých živilů domácích používalo i toto křesťanství, které od západu, od Kolína a Magdeburku do Polsky se dostalo.

Léta tato rozhodla navždy o osudech Slovanstva!

Po dvaceti létech totiž přijal Vladimír Kijeviský křest od Řecka; Rusové a Poláci, tak blízcí původem, obyčeji, řečí, nedělení hranicemi přírodními, určeni k utvoření velkého státu slovanského — vedle Románů a Germánů — rozešli se na vždy. Náboženství teprve učinilo nebývalé posud a teď nepřekročitelné hranice, a od té chvíle s každým rokem měla se prohlubovati propast dělící oba národy. Řím a Byzantium přenesly na Polsku a na Rus onen odpor, který je samotny dělil, odpor zcela cizí plemeni slovanskému a jeho temperamentu. Prozatím propast tato nepřekážela svazkům rodinným mezi Piastovci a Rurikovci, poměry v míru i ve válce, jako mezi sousedy, nezaostřovaly se ještě

rozdíly vyznání. Leč když Rus přijetím východních obřadů odřízla se od Evropy a žila vlastním životem pod vlivy řeckými, tu slila se Polska pomocí latinských obřadů se západem. S počátku jí to nepřineslo žádných zvláštních výhod; nová víra ani sociální různosti stále více vystupující na jevo nezmiřnila, naopak je ještě zmocnila.

Zřízení tehdejšího Polska připomínalo zřízení Gallie za časů Caesarových. Lid jako i u Gallů byl zrovna otrokem; tísnily ho rody šlechtické, z nichž tvořilo se vojsko, ony byly »podílňiky«, ony zastávaly úřady županů, starostů, komoří a vojevodů. Každé »hnízdo« mělo vlastní kus země a vlastní »zavolání« (heslo, vzaté dle položení »hnízda«, nebo náhodně, nebo i dle jména nejstaršího), pod nímž v prapory se kupili všichni příslušníci (na př. Nałęczové, Toporové, Grzymalové a j.). Nad touto »šlechtou« a lidem stál kněz, kníže, jenž konec konců sáhl i po titule královském a po koruně; ten měl neomezenou, otcovskou vládu nad zemí, jakoby nad vlastní rodinou; měl přísné požadavky v službě i v placení daní, mstil vinu otcovu vždy a na celé rodině, přísně trestal každý přestupek.

Do tohoto zřízení vešlo teď duchovenstvo, cizí, s novými požadavky velice obtížnými, zapovídající některé pokry navždy (koně, zajíce) neb na nějaký čas (mléko a maso v postě), nutící k návštěvě vzdálených kostelů, omezující svobodu manželství (pokud se času uzavírání a pak pokud se stupňů příbuzenských týkalo) a rozepisující nové daně (desátky).

Nařikal tedy lid a když po náhlé smrti Chrabrého druhý Mieszka nepostačoval na obtíže vnější i vnitřní, vzchopil se po smrti jeho lid ten k boji s pány a duchovenstvem, k boji sociálnímu i náboženskému současně. Ale jařmo neshodil, naopak tím jen přilákal cizince (Čechy) k nájezdům a pustošení a od té chvíle už se k ničemu nevzpružil, snášeje přes osm set let s nekonečnou — v pravdě slovanskou — trpělivostí staré jařmo, které s léty ještě těžším se stávalo.

Silná organisace monarchie Piastovské přetrvala bouři, ale její těžiště přesunulo se ze severu — z Hnězdna a Poznaně — na jih, do Krakova, odkud začato znovu budovati celou organisaci.

Nejsilněji utrpělo tehdy duchovenstvo, v němž živly cizí, románské, stále ještě převládaly; cítilo se hodnostářstvem světským a ve jménu zájmů státních a politických dorozumění se přišlo též k první srážce mezi králem a biskupem; král biskupa — jako úředníka světského — smrti potrestal. Byla to chvíle zmatků, úpadku života náboženského v celé Evropě, jenž teprve za Řehořů a za výprav křížáckých se znovu pozvedl. Jenom jednotlivci — Vojtěch, Bruno, Romuald — pláli svatým ohněm; i v Polsce nalézali se první asketi jako svatý Świerad Ondřejem zvaný, jenž v Uhrách co poustevník dokonal. Ale ani nečetní řeholníci, oddaní domácím pracem, zahradnictví a rolnictví, ani duchovenstvo světské — které ani půl století po smrti Chrabrého nedostalo zpátky svou organisaci — nevyznačovalo se duchem náboženským, ani přílišnou horlivostí.

Utrpěla tím nejdříve missie. Polsku obkličoval od severu i západu — od divokých Jaćwingů nad Narvou až po zpřízněný kmen

Lučičů nad Odrou — lid pohanský, ale duchovenstvo polské nikdy nevzmohlo se na missie mezi těmi pohany a zřstavovalo korunu mučnickou cizím — sv. Vojtěchovi a sv. Brunovi. Zbraň Boleslavů získávala kořist i ztrácela ji zas, kultura polská šířila se mezi Prusy, leč nešířila se tam víra. Duchovenstvo polské dalo se v missiích zúplna zastupovati cizinci: jakkoliv jeden jazyk slučoval Poláky i Pomořany, přece práce missijní mezi Pomořany vykonal Němec, Otto z Bambergu, jenž kostelu německému, kultuře německé, šlechtě i sedlákům německým cestu do Štětína razil a živel slovanský v nebezpečí vyhlazení uvedl. I ztratila Polska Pomoří navždy, leda východní jeho část — gdaňskou — si uchovavši. Se zemí pruskou dalo se nejinak. Třeba že kraje čistopolské hluboce se do ní zadíraly, třeba že ten onen Cistercián polský (na př. Christian) bral na sebe úkol missionářský, přece jen ani duchovenstvo, ani zbraně polské nemohly tu soupeřiti se sousedem německým, jemuž vzdor slibnému počátku Pomoří i Prusy musily býti v šanc vydány. Tím uzavřen byl pro Polsku přístup k moři a existence národní i politická silně byla otfesena.

Jako missie vnější tak i missie vnitřní dlouho nevydávala žádoucího ovoce. Na stolcích biskupských a v kapitulách zasedali cizinci ještě v století XII.; diocece měly rozměry přímo neslýchané (na př. krakovská od Visly až k Bugu a Styru), kostely farní a kláštery ztrácely se v těch rozlehlostech. Duchovenstvo, neuznávajíc coelibát, zesvětšelo úplně, král nebo kníže jmenoval biskupy nepoddávající se přísnosti arcipastýře; škol v zemi, učených mužů a knih byl nedostatek stále čtenější.

Každý Němec, jenž do Polsky přišel, aby tu byl bakalářem, měl úspěch zaručen, jako na př. Otto z Bambergu. I pro základy vědecké bylo vždy třeba jíti do ciziny a častá jména Lambertů na stolci biskupském v Krakově svědčí jasně o stycích se slavnou školou v Lütichu, jsoucí pod patronátem sv. Lamberta.

První kroniku Polákům — k žádosti polského duchovenstva — napsal Francouz. Řím — podporovaný z Polska skromným sv. Petřským halířem — legáty svými stále víc a více míchal se do záležitostí církevních, žádaje, by byla zavedena bývalá přísnost mravů, aby byly odstraněny stávající zlořády. Ale nic to nepomáhá! Už v XIII. věku nalézáme výmluvné stížnosti legátů na neschopnost duchovenstva polského. Jaký div, že do XIII. století nenalézáme v Polsce hojnější stopy probudilého života duševního. Polska žije se výlučně vědomostmi z ciziny dováženými. Lidí výše vzdělaných bylo nejméně. Vyniká mezi nimi Kazimír Spravedlivý, zajímají ho otázky vědecké, s chutí o nich rozmlouvá; lituje, že mládež polská nemůže se vzdělávati v duchu národním i vybízí konečně mistra Vincence (potomního biskupa krakovského), aby sestavil příruční knihu dějin národa polského. Existovala už sice podobná příručka — dílo onoho Francouze na počátku století — ale to přestávalo na vypočítávání úspěchů Křivoústého, vše ostatní pak směstnalo pouze v předmluvě. Mistr Vincenc tedy dílo Francouzovo rozšířil, ozdobil, propletl citáty z autorů a příklady za dějin starověkých, honose se v díle svém rhetorikou, znalostí práva soudního

(kanonického), sečtělostí v básních a v encyclopediích; obsah jeho díla sahá do počátků XIII. století, v části o mythických dějinách národa často více vlastní invencí než tradicí si pomáhaje. Jako onen Francouz prosu svou verši prokládal, tak i on vsunul sem obšírnou báseň — allegorické mysterium o válce a o radosti nad panováním spravedlivého »kněze« i o smutku nad jeho smrtí. Jak vybranou touto allegorií, tak i formou dialogickou rivalisoval mistr Vincenc s nejlepšími vzory tehdejší školy francouzské, z níž pocházel Hildebert, Jan ze Salisbury, Alan a j.

Nové — XIII. — století budilo osudné naděje. Šedesát let trvající dělení země vedlo k novému rozdrobování krajů (hlavně slezských a kujavských), k novým bojům vnitřním, a k stále větší bezmocnosti na zevnějšík vůči Prusům, Jačwingům a Rusku. Dělení to připravovalo úplné odtržení se Slezska od matky polské. S úpadkem významu vlády knížecí roste význam duchovenstva a pánů; duchovenstvo zvolna přijímající úplně zásady Řehořů a Inocenců, vybojuje si privilegia a nedotknutelnost na úkor vlády knížecí a razí šlechtě cestu k podobným choutkám. Od té chvíle jdou dějiny polské po nakloněné ploše tužeb stavovských, až se zakončí rozbitím moci monarchistické. Hrozí nové, neslýchané rány: stepní divá plemena směřují k Visle a pustoší několikrátě země malopolské, vrhajíce se až k Slezsku. Černý mor ničí zemi úplně . . .

Ale totéž století stává se novou epochou v duševním rozvoji polském.

Budí především náboženský život, hluboký a upřímný, nepřestávající na zevní obřadnosti minulých století, život snivý a ideální.

Před tím Polska nebrala účasti v západním životě, ve válkách křížáckých, v poutích do Svaté Země; výpravy pruské a pomořanské zastupovaly Palestinu. Teď však zachvátila náboženská vlna i Polsku a z vlny té vynořily se řady kazatelské i žebravé, kající i bičující se. Co zanedbali mniši černí a šediví, to teď mělo nahraditi bratrstvo Dominikovo a menší Františkovo. I duchovenstvo světské začalo se horlivěji starati nejen o imunitní práva, desátky a halíf sv. Petra, než i o spasení a osvětlení věrného stáde. Velkou překážkou byl cizí jazyk liturgie. Náboženství a latina, kterou jazykem žáků nazýváno, jako by tito jiného neznali, spleťly se nerozlučně, ale latiny této mimo kněze nikdo neznal, a s jistým uspokojením zapisoval kronikář klášterní faktum, že kníže znal latinsky a s kněžními dvorními že rád jazykem tím hovořival, když nikdo jiný u dvora latinsky neznal. Patřily tedy ústupky jazyku zemskému: synody duchovenské vnucovaly farářům povinnost, aby ve svátek a v neděli jazykem polským opakovali lidu hlavní modlitby, modlili se s ním zpověď povšechnou (»kaji se Bohu«) a dle sil svých i objasňovali mu svaté čtení. Nespokojovali se tou skoupou poslou Františkáni, kteří ještě horlivěji než Dominikáni kazatelství polskému se věnovali, a už kolem roku 1270 hlaholila v krajích malopolských a slezských kázání Minoritů v jazyce polském, i v malých kostelících vesnických, kde farář často byl zastoupen mnichem.

Františkáni první obdařili lid polský písní národní.

Kázání a písně pro lid nehrály v náboženství časného středověku značnější úlohy. Záslouhou byla sama přítomnost při bohoslužbě a zpěvu latinských písní duchovních, pokorné poslouchání nesrozumitelných zvuků; kázání neodbývána, lid nezpíval, leda při procesích »Kyrie elejson, krleš« opakoval, s heslem »krleš« vydávali se i rytíři do boje. Na západě, zvláště u Němců, ne u Románů, vyvinula se už v jazyce národním náboženská píseň; u Čechů rozšířeno samostatně »Krleš« v celou sloku »Hospodine, pomiluj ny« atd., teď konečně tedy přišla řada i na Polsku.

V čele literatury polské stojí *Bogurodzica* a dějiny její dojmají nás hlubším pocitem a větší úctou, než dějiny jakékoliv jiné písně náboženské, třeba českého »Hospodine pomiluj ny«, nebo německé písně »Christe genade«. Obě její sloky, pokorné a nadšené, vážné, jakkoliv prosté, vzrušují nás i dnes, což teprve, když poprvé zazněla píseň.

Textu rozuměti i dnes snadno, jakkoliv přes šest set let minulo, kdy poprvé odrážel se o zdi kostela Starého Sącze. V první sloce prosí se o přímlyvy matky a panny u Syna a Pána; v druhé zývá Božic, syn Boží, o vyslyšení prosb našich. Obě sloky složil Františkán Bogufał, zpovědník kněžny vdovy malopolské, Maďarky Kingy, horoucí ctitelky Panny Marie; v nejkritičtější chvíli, bohulibého, asketického života jejího milost Křtitele jí zázračně ku pomoci přispěla. Se jménem této svaté, jejíž bohaté věno Polsku od pohanství a horoucí láska národ i jazyk jeho od temnosti, nevědomosti uchránilo, pojí se upomínka na jinou památku jazykovou, na nejstarší prosu naši, překlad žaltáře.

Ze zdi kláštera v Starém Sączy vyplula »Bogurodzica« do širého světa polského. Ústa národa chytily píseň a třeba že zapomenuto na autory — středověk samolibosti autorské neznal — tím hloub píseň sama vnikla do srdcí a paměti lidu. Ji zavzuivaly řady polské, kdy se s nepřitelem odvěkým na polích grunwaldských potíraly; jí hučely lesy, když se sedláci kujawští na rytíře mečové vrhali; slyšeti ji bylo i za Němcm pod Wielkomierzem, v bitvě rozhodující o osudech Litvy. Ji zanotoval i Zbyhněv Oleśnicki, když v dómu krakovském oslavoval zvolení krále polského na trůn uherský, ji pak zazpíval nad Černým mořem, pod Balkánem u Varny tentýž král a jeho věrní, dříve než se na Amurata vrhli. Ozývá se ona po kostelíčkách, kde kněz před kázáním s lidem ji zpívá; a písní tou počínali Łaski a Januszowski »svod statutů polských«, ač mylně sv. Vojtěcha za jejího autora považovali.

A tak tedy století třinácté, století svatých Páně v Polsce, století asketů na trůně, Jindřichů Pobožných a dvou Boleslavů, Jadwigy a Salomeje, Kingy a Jolanty, století, v němž provedena kanonisace sv. Stanislava a v němž Dominikáni Jacek a Czeslaw proslavili se zázraky, století toto vneslo nové živly a změnilo i na zevnějšek Polsko. Měnila se jeho jména: od té doby nazýváno Velkou Polskou kolébkou státu, země vislanskou, krakovskou a sandoměřskou nazýváno Malou Polskou, jakkoliv pravý poměr sil byl opačný: v Malé Polsce totiž právě koncentroval se duševní i politický život. Jen Mazowsko a Slezsko s ten-

dencemi separatistickými zůstalo při svých jmenech. I jméno »Polané« začalo ustupovati jménu »Poláci«.

Šlechta vybírala si po cizím příkladu nová jména na -s k i, dle svého statku; honíce se za cizozemštinou, začali se různiti »erby«, přijímajíce od Čechů ona německá pojmenování, první zvyky cizí, rytířské, v slovanské Polsce až posud neznámé. Ale ohlašovaly se a uváděny byly změny radikálnější, ethnografické a sociální; s novým přílivem obyvatelstva povstal i nový stav a přestala posavadní jednoduitost Piastovské Polsky. Neboť teď na hrady i podhradí, na dvory knížecí i na nivy polské přitékaly proudy cizí — německé. Němce, Mience, znáno až posud jen letmo z výprav císařských, šťastných i nešťastných, z duchovních i bakalářů vracejících se s výdělkem domů. Teď teprve usazoval se Němec na stále, roztahoval se, hrozil vyvlastněním Slovanům i v Polsce, hrozil tím, co prováděl v Meklenbursku, Pomořansku, Slezsku, Lužici, Míšni a v Čechách. Zachvátil ho — jako už nejednou — tlak k východu, ale v třetím a čtvrtém století po Kristu Gothové a Vandalové poplatky se spokojovali, žádné nové pořádky nezaváděli, jsouce v zemích slovanských spíše jen mimochodnými hosty. Ale teď Němec-kolonista, jsa z vlastní otčiny vytlačován předlidiněním, kastrofami a nevýhodným hospodářským postavením, dobýval svým těžkým pluhem půdu slovanskou, zaplavoval slovanská města a hrady jako kupec a řemeslník. Před ním přicházela šlechta německá, zahnízdějící se stále hustěji na dvorech Wyslawů rujanských, Warcislawů pomoranských, Přemyslovců českých. Přinášela pak šlechta tato s sebou německé »dvorské« obyčeje, literaturu a jazyk.

Proud německý plynoucí od severu od Friesska a Holštýnska i z franckých stran z jihu, zaplavil nížiny slovanské nad Sálou, Labem a Odrou. Čím dále na východ, tím více slábla síla toho proudu, leda že mu úmyslně zřízeno nové řeciště, jak tomu bylo v Prusech a v Sedmihradsku. Proud ten dostal se i k Polsce, ale zaplavil jenom nižší Slezsko; ve Velkopolsce zaujal jenom pohraniční pás a v Malé Polsce rozbil se na malá od sebe oddělená jezírka.

Knížata, duchovenstvo i šlechta přejí těmto příchozím. Přinášeli oni s sebou lepší hospodářství, práci lépe se vyplácející, lákali platem místo doposavadních dávek v surovinách, bohatili města průmyslem a obchodem. Zchudlá knížata údělná měla chuť na nové síly dělné; země nezaujaté bylo mnoho, proto káceny lesy, nebo osazování Němci už na hotovém, nebo též davné obyvatelstvo slovanské znovu organizováno a přenášeno z práva polského na německé.

A tak země se zahospodařila, hrady i podhradí zkvetly; materiální síla Polsky rychle rostla, ale hrozilo jí brzo nebezpečí odnárodnění se, rostoucí na bratrském západu s ohromující rychlostí. Němci přinášeli s sebou vlastní jazyk a obyčeje do cechů a soudů, šíříce zákony Magdeburka, Lubeku a jiných municipií.

Němci bakalářovali po školách; Němci měli převahu v kláštorech a to nejen u Cisterciánů, leč i u nových řádů dominikánského a fran-tiškánského, kde brzo zavládli tak, že stěžovali Polákům i přístup do nich. Duchovenstvo nejdříve vzpamatovalo se vůči hrozícímu nebez-

pečí, nejdále šel v té věci horlivý arcibiskup Jakub Svinka, apostrofoující v synodu nedbalé a obviňující Františkány před papežem; obnova tam usnesení, zakazující přijímání za učitele Němců, neovládajících zemský jazyk do té míry, aby žáčky latině polským jazykem mohli učit.

Svinka byl prvním typickým nepřítelem cizinců: ani kazatel, byl-li »psohlavcem«, nenalezl milosti před jeho očima, byť i kázal znamenitě. Tak začínal se v Polsce buditi antagonismus národní. Ještě dříve objevil se antagonismus ten v bratrských Čechách, kde nebezpečí hrozilo silněji, kde rychleji jevílo se v literatuře a kde i králegermanofila v rozhodné chvíli přimělo k ozvání se ve jménu ohroženého Slovanstva, k vroucímu manifestu k Polsce.

Produkcí literární i toto století málo přálo; ochladl zápal nových řádů, stávajících se zvolna zcela cizími. Polská kázání, písně a žaltáře zůstaly spíše osamoceny, nerostly do hloubky, ani nerozhýbaly definitivně lenivými mysllemi.

I latinská produkce obracela se v zakletém kruhu hagiografie.

Koncem století vymíraly linie Piastovské v Malé i Velké Polsce. Do uprázdněných krajín, vítán jsa cizáky Němci, přicházel nový, silný pretendent, král český, shrnující jednu po druhé, až koruna Chrabrého a Smělého spočinula na skráních Přemyslovců.

Čtrnácté století začínalo podivnou konjunkturou živlu polskému přímo nebezpečnou, unií českoněmeckou.

Vliv český nenabyl až posud váhy nad dějinami a kulturou polskou, mimo styky vojenské, blízkost hranic a jazyka; objevovali se Češi mezi duchovenstvem na př. řeholním, jako Odraniec, zpovědník Kingy, ale to byli jednotlivci. Teď teprve za vlády Václavovy začala se objevovati převaha česká na každém poli, počínaje od úřadů a mincovny až k pravopisu a jazyku. Rychle minula vláda Václavova, ale impuls, jednou daný, trval dále.

Slezsko tíhlo úplně k Čechám, a rychle rostoucí Praha, absorbující za Lucemburků — a hlavně za Karla IV. — všechno, co kultura západní poskytovala, stala se nedostižným vzorem Krakovu. Na štěstí, vlivy české s polskými lehce splývaly. Jinak a hrozivěji vystávaly německé: hrdost řádu, usazeného z vyzvání polského a s pomocí polskou v Prusech, neznala mezí. Měšťanstvo krakovské a poznaňské, stále zámožnější, povolávalo do němčilých hradů knížata slezská.

Německé okolí synů Jindřicha Hlohovského, vládnoucích ve Velké Polsce, nutilo je k pozbytí se živlů polských a hlavně šlechty. Za heslo řádu uznal polekaný kronikář vyhubení »jazyka« polského; hrdý purkmistr Albert a biskup Slezák Muskata vypověděli Lokietkovi poslušnost a oddali město Opolčikovi.

Leč Lokietek zmohl se k energii, jaké neměli Piastovci před ním; těžil z toho, že města a kláštery šmahem nestanuly po boku Němcům, a získav je pomalu na svou stranu, s pomocí šlechty zhněl Poznaň i Krakov. Jako po r. 1036 odpor sedláků, tak po r. 1311 mizí odpor měst, jež odvrhují od té chvíle myšlenky politické a od-

-dávají se výlučně práci a výdělkům, obohacující sebe i Polsku, rostouce v blahobyt materiální, upadající však ve významu materiálním.

Teď jsou už města zcela německá; němčina vládne po městech i po klášteřích, knihy radniční i soudní píší se výlučně v tom jazyku, na svatbách krakovských přednášejí »orace« »rymovníci« němečtí, šíří se po zemi tradice německé, třeba že lokálně zbarvené. Po městských kostelích hlásána německá kázání, až vešlo v přísloví: seděl, jako na německém kázání.

V duchovenstvu polském, i mimo řeholním, mají Němci četné představitel. Němci cítí se v Polsce jako doma, jenom šlechta a chlopi hledí na to křivě a tvrdí, že pokud svět světem, dotud nebude Němec Polákovi bratrem.

Energie Lokietkova zhnětla antinárodní aspirace Poznané a Krakova. Hrdý Albert musil s hanbou z Krakova utíkat i v Praze posmíval se mu Čech-latinník, vystřihající v písni o něm Poláky před skrytými záměry německými.

Ale Křížovníky — jak byli zváni — Lokietek přece jen nezdeptal. Posici, kterou nemohl udržeti, zlikvidoval jeho syn, nemající zakalení otcova, prosáklý od mládí vlivy západními, závidějící Budě a Praze náteru evropského, bohatství, vzdělání, průmyslu, umění. Šerá, dřevěná, ubohá Polska Lokietkova, která se však přece zmožila na rozhodný čin, na korunovaci a na boj s mocným nepřítelem, teprve za Kazimíra svlékla svůj skromný šat a oděla se světečněji.

Tyčily se v ní od té doby hojné a velké zámky, zdi a bašty. Místo svatyní románských nastupují chrámy gothické. Měkký Piast oddával se smyslnému užívání života, a na dvoře jeho zahemžily se ženy. Ale moudrý král netonul v rozkoších, nýbrž vykonával velké úkoly. Přičinil se, jako žádný z dřívějších králů, o vybudování kultury polské a zanechal Polsku zcela jinou, než jakou ji — vrak sem tam zmítaný — po šedivém svém otci přijal.

Resignuje na posici na západě, zajistil zemi své kýžený mír na dlouho; průmysl a obchod rozkvetly a obohacovala se města nad míru.

Udržení takového míru a pořádku vyžadovalo pružného a jednotlivějšího soudnictví, a mysl Kazimírova už dávno byla zaujata sjednocením a zkodifikováním práva obyčejového, nepsaného, výhodného pro zámožné, plného vytáček a zadních vrátek. Ústava, již dal Polsce Kazimír, byla prvním krokem v řadě jiných. Také rády a zřízení městská měla doznati velikých změn: měly přestatí apelace, jdoucí od měst polských do ciziny, do Vratislavi a Magdeburka. Ukázalo se, že teď země potřebuje nutně dobrých právníků.

Těch až posud Polsko samo nevychovávalo. Školy její, ač stále hojnější, širšího programu nauk neměly. Cizinci — prvně Vlaši — řídili školy na Vavelu, při dómech a farách i klášteřích, ale studia juridická a medicinská — v hlubiny theologické málokdo se pouštěl — odbývána v cizině, v Bologni, Montpellieru, Padui, Praze. Při takových studiích uvízl ne jeden Polák navždy v cizině; slavných mistrů Poláků hojnost byla i v Montpellieru i v Paříži; ale obyčejně vracival se dekretista do země, jsa jist rychlého postupu; dekretisté dosazování

na stolce arcibiskupské a biskupské; mezi nimi nalézal král zanícené podporovatele nových zřízení; od nich vál tentýž duch, obrácený proti materiálnímu zpanštění a morálnímu úpadku duchovenstva, duch, jenž i Karla s arcibiskupem pražským charakterisuje.

Ale cesta do Paduy a Bologne, kde Poláci mezi »ultramontány« neposlední místo zaujímali, do Paříže a Montpellieru a třeba i do Prahy byla daleká, obtížná a nákladná. Po příkladu Karla IV., jenž velkým nákladem studium generální v Praze, jaksi pro svou zemi, v skutečnosti však pro celou střední a východní Evropu zřídil, pojal i Kazimír myšlenku zřízení — po schválení ovšem se strany papeže — podobného studia v Krakově pro Poláky i cizí určeného. Než, třeba že papež byl projektu nakloněn, *universitas litterarum* Kazimírova v život nevešla. Mělať příliš úzký základ, když — aby unikla konkurenci s Prahou a Paříží — zřekla se předem koruny středověké vědy, t. j. theologické fakulty, a i o umělce t. j. o fakultu filosofickou náležitě nedbala. A tak dvě fakulty: právnická a lékařská, visely tu jako ve vzduchu.

Zakončilo se odosobnění Polsky středověké, žijící vlastním, skromným, šedivým životem, za průseky po borech, za řekami i jezery. Změna proniká už v samém jazyku, jehož původ zpestřují stále noví příchozí, z českého, německého i z latiny. Píše se již více, ale latinsky, a nedostatek literatury národní svědčí u nás stejně jako u Maďarů o myšlenkovém úpadku.

Jenom na poli náboženském budí se potřeby myšlenkové. Krásné pohlaví a nízký lid, ze škol vyloučení, teskní za výlevem pocitů, nestací jim opakování otčenáše, bití v prsa, vítání starým »Pomáhej Bůh« . . .

A tak dochovaly se do našich dnů sbírky kázání polských, nejdávnější památky prósy, nevybrané myšlenkami ani slohem, průměrné a prosté, úctyhodné věkem a službou vykonanou jazyku národnímu; jedna z prastarého kláštera svatokřížského z Lyžce, druhá z prastaré katedrály v Hnězdně.

Vedle těchto na polo originálních kázání nalézáme překlady Pisma svatého, dokonané ve velkém slohu poprvé, a to opět pro ženy. Jak v XIII. století Kinga, tak v XIV. druhá Maďarka, pobožná Jadwiga, budí ruch na poli národní literatury.

Długosz popisuje její pobožnost, vroucí lásku k Bohu, pohrdání vezdejšími leskem a marnostmi světskými, dosvědčuje, že čítala modlitby a nábožné knihy, to jest písmo Starého i Nového Zákona, homilie čtyř doktorů církevních, Ambrože a Augustina, Jeronyma a Řehoře a dále oblíbené v středověku životy otců (řeholních), svaté pašije Páně, rozmyšlení a modlitby svatého Bernarda a Ambrože, revelace svaté Brigity, a více jiných, přeložených z latiny do polštiny. Je to současně i první seznam soukromé knihovny polské; před tím bývaly tu pouze kostelní a klášterní. Z celé té knihovny, kromě jediného žaltáře (ve sv. Florianu, kláštere to v Horních Rakousích, od XVI. stol. chovaného a sv. Florianským žaltářem nazvaného) nedochovalo se nám nic

více a jedna z nástupkyň Jadwigy, Žofie, poručila opět pro sebe překládati Písma svatá.

Zajímavější jsou pokusy o poesii polskou, jdoucí v stopách »Bohorodičky«. Ani tu není mnoho cenného, ale nedostatek nadšení a hloubky nahrazuje naivnost pocitů a místní kolorit.

Nejzajímavější jest píseň velkonoční, jež velice brzo byla přidávána k písni »Bohorodička« jako další její část. Naivní její autor neváhal — jako současní i pozdější malíři — podrobnosti z domácího života v báseň vplétati. Lucifera nazývá starostou pekelným, Adam je boží rolník, sedící u Boha v radě, jako »kmetones« i »barones« království polského v radě korunní.

Takové a jiné písně, někdy dosti nepodařené, s kulhavými rýmy, se slabými myšlenkami, se slovní zásobou velice málo vybranou, toč cíl a čelo té literatury, málo se shodující se stále bohatším životem národním, s novými jeho přílivy a perspektivami.

Nejdůležitější perspektivu odkryl ještě roku 1340 Kazimír Veliký.

Polska Lokietkova byla obrácena k západu, Krakov poukazoval na slezské a české okolí, Poznaň na braniborské a pomoranské. Teď odvrací se Polska hlavním průčelím svým na východ. Sňatek Kazimíra s Litvankou, Aldonou, předpovídal jaksi symbolicky tento obrat. Dokonal ho Kazimír sám, anektuje jménem rodinných svazků Halič po vyhasnutí knížecí linie. Ale daleko vážnější následky věštil další krok na této dráze, sňatek Jadwigy s Jagiellem, osobní sloučení Polska s Litvou (s Rusí litevskou), vzetí na sebe missie na východě.

Polska uzavírala se až posud ve svém rámci ethnografickém a nejedno už ztratila navždy nebo i na jistý čas; teď opouštěla úzký podklad národní, sáhala na východ, šířila tam své zřízení a obyčeje, víru a jazyk. Missie katolicismu na východě byla až posud zanedbána, a nejméně starali se o ni západní biskupové, kteří činili si na ni nejvíce práv. Missie františkánské a dominikánské sáhaly nezdůvěrně hluboko, leč neměly trvalých výsledků, ani v Kijevě, tím méně pak ve Valašsku; kormidla v té věci uchopil se nyní stát.

Kazimír sám uspořádal s patriarchou cařihradským zanedbané poměry v biskupství pravoslavném, a činil plán organisace církve katolické v zemi ruské, plán, jež dokončili jeho nástupci. Nové arcibiskupství, haličské, později do Lvova bylo přeloženo. Nová provincie církevní spojena později s hnězdenskou.

Církev ta zpočátku byla tu pro nemnohé, pro přistěhovalce, německé kolonisty po městech, pro šlechtu, stále hojněji z chudších zemí malo- a velkopolských a mazoveckých na bohatou Rus přibývající, osazující se a popošťující celé okolí.

Zatím přešla celá Litva roku 1387 na katolickou víru, následující svého knížete, jenž rok před tím po pravoslavném křtu nový křest přijal a s královnou polskou se oženil. Právě povstale biskupství ve Vilně a později v Žmudzi připojeno hned k diocesi hnězdenské.

Nečetní Františkáni, apoštolující už dávno ve Vilně, i mučenníci za víru, nemohli stačiti této ohromné práci. Nestačil jí tím méně tehdejší klerus polský, takže nutným bylo rozmnožení jeho řady. To mohlo pak

učiniti jedině studium theologické, umístěné v zemi samé, ta nová konstelace, získání Litvy a perspektiva na Rus, přesvědčovaly o nezbytné nutnosti uskutečnění plánu Kazimírova, od něhož z počátku sám původce ustoupil. Změna situace obrážela se však na známkách nové školy: nikoliv požadavek právníký jako roku 1364, nýbrž theologický vystoupil roku 1400 v čelo.

Po pokusech opřítí o Prahu potřebnou instituci tuto — seminář pro duchovenstvo litevsko-ruské — nastoupena jediná působivá a spásná cesta, a tak za rad a vlivů mistrů polských v cizině, hlavně slavného vědou a životem Matouše Stadtschreibera z Krakova, teď rektora v Heidelbergu, přibyvšího schválně za tím účelem do rodného města, za vřelé pomoci Jadwigy, určující k tomu cíli své klenoty — obnovena fundace Kazimírova, leč na jiném základě a rok 1400 uzřel vstup do života nové university: Jadwigy a Jagiella, s fakultami filosofickou a theologickou, vedle nichž právo císařské a lékařství naprosto ztrácelo se do pozadí.

Budovy nové university byly v ulici Židovské (nyní sv. Anny). Židé tito nepřišli teprve teď do Polsky. Pronásledováni na západě, našli v XIII. století ve Velké Polsce, v Poznani a jinde pohostinské přijetí a rozšířili se po krajích polských, ve Vratislavi a v Krakově, odtud dále na východ se hnuli, do Lvova a do Vilna, aby v zemích ruských a litevských setkali se s bratřími, jdoucími od jihu.

Vláda Kazimírova přála jim rozhodně a jediná hlubší nevole, již Kazimír u Krakovanů vyvolal, byla následkem podporování cizího živlu; nevoli tuto legenda později vysvětlovala osobními vlivy milenky »Esterky« a čáry žida Lewky.

Židé rostoucí stále po stránce materiální, representovali živel zcela odrůzněný vírou, obyčejí, jazykem; zatím absorbováni vyděláváním si peněz, zanedbávali stránku duševní a žili jen drobty vědy východní a dalekého západu.

V jedolité do nedávna obyvatelstvo polské vtíraly se tedy živly cizí: německé a německých židů.

S rokem 1400, s otevřením velké školy polské končí se definitivně zakrnělost, zapadlost a odosobnění prvotní středověké Polsky. Rozvírají se záclony hor a lesů, mlhy jezer a bažin, mraky nevědomosti a stagnace, jaké Polsku před očima Evropy až posud zakrývaly.

Zapražena do vozu pokroku, vstupuje teď na dráhu velkého svého poslání dějinného.

KAPITOLA DRUHÁ.

Patnácté století. Scholasticismus.

Stát a společnost. Krakovské studium generální. Zásluhy a vliv jeho, nedostatky a vady. Literatura mimouniversitní. Długosz. Nove proudy: husitismus, Gałka; Ostroróg. Humanismus, Řehoř ze Sanoku, Kalimach, Celtes. Vzrůst všeobecného rozhledu. Manie psací: kázání a latinská poesie. Prosa a poesie v jazyce národním. Zásluhy Bernardinů; první veršovatel polský, bl. Vladislav z Gielniowa.

Hned na počátku století dozrály plody oné politiky velkého slohu, započaté v století XIV. Co nezmohla Polska Piastovská, to dokonala Jagiellonská. Spojenými silami polskými a litevskými rozbit hrozivý nepřítel a zdálo se, že na vždy. I napínala od té chvíle politika polská své síly, aby dílo, jemuž obětovala velkou královnu, udržela, aby unikla hrozičímu nejednou rozbití se unie, leč o nové, velké plány se už nepokoušela.

Trůny uherský a český dodávaly lesku Jagiellonům, ne však sil Polsce. Jagielloni vymrhali energii na plány dynastické, cizí šlechtickému národu. Národ ten nezbaviv se kastovnických předsudkův a aspirací, těžil ze stále se opakujícího uprázdnění trůnu, z vymírání dynastií Piastovské a Andegavenské, z jednání s Jagiellem, z něhož daly se vytěžit nové a nové privileje; a když tyto dosaženy byly, sáhal pak dále. Vojna pruská po roce 1454 nebyla vedena jednomyslnými silami celého národa, leč rotami žoldněřskými, a dávala příležitost smlouvat se o nové a nové ústupky u krále, a už ne plutokracie, leč veškera šlechta běře na nich účastenství na účet trůnu, měšťanů a sedláků.

Vojny staly se nepopulárními; šlechta zapomíná na povinnosti a těší se z práv, jež vykořisťuje stále bezohledněji; hluboký klid uléhá na Polsku.

Od té doby mění se její tvářnost. Zahospodařuje se a zastavuje; roste blahobyt, výhody, užívání; co za Kazimíra začalo u měšťanů, to šíří se i na šlechtu. Zvolna stírají se stopy chudoby a prostoty Polsky Piastovské; mizí tmavé a šedé barvy z oděvů. Ženy vymykají se

z uzavřenosti domů, shazují záclony s tvářf, kroj jejich pestrotou vyrovnává se mužskému, ba ho i předstihuje; prstěny nosí i na prstech nohou, a na vlečkách jejich vidí kazatelé jedouchého ďábla; nápoje jsou stále dražší, vkrádají se sem cizí drahá vína, jídla stále hojnější a rozmanitější. Probouzí se život společenský i za hradbami městskými; divoká vřava i hrobové mlčení dávných časů ustupují stále hojnějším a veselějším sezením »kuligům«, sjezdům obou pohlaví; zpěv a hudba, hry a tanec, vrhcáby a karty neb kostky činí je rozmanitějšími; rostoucí blahobyt, zabezpečený mír, nedostatek starostí o zítřek dodávají ton i volnost tomu životu, který leda na hranicích vpád tatarský přerývá a v hlavních městech chvilkové vznícení pocitu náboženského zase sráží do břehů, z nichž se už už vyléval, leč chvíle rozjímání a pokání bývají stále řidčí a kratší, individua navracená stále méně četná, svět chýlí se patrně k novému pohanství a materialismu.

Myšlénkovému životu hlavního rázu dodává »studium« krakovské; teď už nerozprašují se vědecké síly polské za hranice, jako tomu bylo dříve. První sbor professorský skládal se hned z mistrů a doktorů Poláků, učících v Praze, a škola byla udržována i nadále silami místními, jakkoliv Slezanům i Čechům nezbraňováno zaujati katedry. Niveau vědecké vzeslo se náhle.

Rostla znalost latiny; dříve kněz rozuměl v ní jediné páté přes deváté, teď psal i četl ji zcela svobodně, a originální sbírky kázání psal výlučně v tom jazyku vhodnějším k užívání písemnímu, než jazyk rodinný. S latinou rostla i znalost písma svatého, práva kanonického, autorů středověkých, přes něž dospíváno i k starověkým, rostla i znalost věd exaktních, matematiky a astronomie i astrologie; v druhé polovině století slyňula škola krakovská právě těmito vědami. Její mistři skládají »judicia« t. j. prognostiky úrody, zdravoty, vojen a j. na rok přfší atd., těšící se velkému úspěchu ještě v století následujícím, nejen doma, leč i v cizině. Zde učil se Mikuláš Koperník, nabýval zkušenosti, metody informací, základů; tu poroučeji, aby odbýval své učení doktor Faust; v kalendářní reformě římské brala účastenství i škola krakovská. Universita neomezovala se bádáním vědeckým, neztrácela styků se společností, naopak, vžila se do potřeb celku a hájila je vytrvale: z jejího sboru vycházeli šermíři za práva polská a pravdu polskou proti nárokům křížáckým, jako Pavel Włodkowiec z Brudzewa. Onť domáhal se reforem, odstranění křiklavých nadužívání v kostele, hlavně zhoubné simonie v každé podobě; v jeho intencích vystupoval velký učenec, horlivý asketa, Jakub z Paradisu.

Ve válce, rozdravující křestanstvo, mezi obháji vyvššenosti koncilů nad papežem a rádci papežovými, stála universita na straně první, po boku nejslavnějších theologů francouzských, a hájila stanovisko koncilů až do poslední chvíle, kdy všechny university se ho už zřekly.

Universální ráz studii středověkých, vychovávání znamenitých latinníků (v středověkém slova toho významu), nevyučovalo v Krakově naprosto starání se o vlastní dějiny a národní jazyk. Kronika mistra Vincence byla vykládána a vysvětlována s katedry; její scho-

lastický komentář od Jana z Dąbrowky zachoval se až po dnes; Długosz ukončiv památné dílo historické, doporučil je péči mistrů krakovských, aby je dále vedli. Bývalý rektor, Jakub, syn Parkoszův, zamýšlel zavést jednotu do pravopisu polského, a když kdosi dle pramenů českých složil tak zv. »Mamotrept« t. j. slovník biblický pro žáky, latinskopolský, tu neváhali »ctihodní mniši z kollegia slavné university krakovské« opravit jeho polštinu.

Ale přes tento vztah k národu, nebyla to škola národní, partikulární; sám universální ráz katolicismu a jeho středověké vědy toho nepřipouštěl. Brána její byla dokořán otevřena katolickému světu od severu; od Švýcar do Anglie a Švédska nebylo země, která by do krakovské university neposílala žáků, jakkoliv se stále množily university (Erfurt, Lipsko, Greifswald a j.); hlavně od té doby, kdy Praha »zkacífovatěla«, plynuli cizinci do Krakova, nejvíce z těch zemí, které neměly vlastních universit, ze Slezska, z Pruska, z Uher; spory národnostní vyřizovali Němci a Maďari v bursách a na ulicích krakovských; příliv jejich přečkal dokonce i století patnácté. A nejen žáci, leč i mistři pocházeli z ciziny: od počátku bylo mezi nimi více Slezanů, méně Čechů. Časně, ač zřídka objevují se i Litvini, Gasztoldové, Giedrojci; Rusíny vylučovalo vyznání.

Universita byla tvrzí katolicismu a tou zůstala na vždy. Ovšem bylo lze jí v tom ohledu vytknouti přílišnou horlivost a doktrinářství. Že vymáhala odřeknutí se husitismu, že ze sboru svého ovečky jím nakažené, mistra Ondřeje Galky, rychle se pozbyla, že stála ještě při koncilu, když se ho už všichni zřekli, že bránila Neposkvrněné početí proti Dominikánům, to všechno bylo v duchu času; ale že v Polsce, vůči jejím stykům východním, slepě litery katolicismu se držela, že kompromisů neuznávala, druhého křtu pravoslavných požadovala, to svědčilo o fanatismu, ne o moudrosti. To dalo se v druhé polovině století, kdy universita od zenithu své slávy rozhodně už klesala. Jasně slunce školy krakovské jevílo skoro od počátku svého východu jisté skvrny, vynikající ze samotných vlastností národních, i jiné, z okolností zevních. Neboť národ nesetřásl se sebe najednou svou ospalostí středověkou; svoji staletou lethargií rozumovou; i mistři krakovští osvědčovali trpnost slovanskou, spokojovali se opakováním cizích vzorů, neodvažovali se používatí sil vlastních, samoexistence, nepracovali napjatě; průměrná jejich produkce literární ani počtem, ani obsahem neimponuje nikterak; nedostatek energie a vytrvalosti sdíleli s národem. Odstraňují se také rychle do pozadí; zdálo-li se — ještě kolem r. 1446 — že z lůna jejich vyjdou reformátoři společnosti, tu brzo zanecháno těchto nadějí a v druhé polovině století nevystupovala universita ani jednou s onou vážností a silou, jaká ji dříve vyznačovala. Jiné vady plynuly z vnitřní organizace, z nedostatku dotování kateder, z nedostatku fakulty lékařské, z opouštění university osobami vynikajícími mezi mistry, nespokojujícími se s kariérou vědeckou, přinášející malý zisk a slabou čest; příliv měšťanstva se vzrůstal, šlechty stále více ubývalo, mezi mistry stejně jako mezi žáky. Itálie nepřestávala mít kouzlo, ona táhla k sobě vše, co bylo vysokého rodu a vyšších

snah. Konečně se universita uzavřela v rutinu, vzpírala se novinkám a reformám, odvolávala narychlo jisté ústupky, vracela se na bývalou dráhu; disputování, lekce aristotelovské, pomíjení autorů klassických, ty vady sdílela universita krakovská s cizími, ale trvala při nich silněji a déle; přes několiké pokusy nevzkvetla na ní na př. řečtina nebo hebrejščina nikdy pořádně.

I mimo universitu neztrácela literatura a věda, užívající výlučně jazyka latinského t. j. světového, těchto vlastností zásadních.

Listy, rozpravy, básně Stanislava Ciołka, Jana z Barlína a jiných až do latinské poesie bernardinské z konce století, dbají květnatosti slohu, rýmů leoninských a hříček rhetorických, libují si v allegoriích, opomíjejí tak pečlivě fakta, že změníme-li nepatrně jenom několik slov, můžeme tutéž řeč přizpůsobiti různým osobám a okolnostem; řeči tehdejší, pohřební, při různých slavnostech, politické, obyčejně nemají vůbec faktický materiál, necharakterisují člověka ani času ani místa, houpají se v empiriích a neráčí sestoupiti na zemi.

Z celé té scholastické literatury odlišuje se jasně dílo Jana Długosze, krakovského kanovníka, vychovatele synů královských, jenž zemřel co arcibiskup Lvovský. Leč za dílem i člověkem stojí ten, jenž ho řídí: Zbygněv Oleśnicki, státník a hodnostář duchovní ve velkém slohu, poslední ze slavných postav polského středověku, plných zakalení ocelového, úpornosti krátkozraké, stavovské, hierarchické. Jsa příliš časně vtažen do záležitostí státních, cítil Zbygněv potřebu důkladnějšího, historického jich vyložení a souvislosti; posavadní kronikářská povídání ho neuspokojovala. I hledal, komu by svěřil vystavění budovy dějin polských.

Volba jeho padla na Długosze; znal jeho neobyčejnou svědomitost, nezměrnou vytrvalost v práci, širokost jeho názorů, nezamotaných přízřivou scholastickou, neochvějnost jeho přesvědčení katolického, lásku k vlasti, pronikající jeho ledví; jeho tedy ponoukal k sbírání materiálu. I máme tu dojem, že všechno, čeho se důvěrník Zbygněvův v pracovitém a dlouhém svém životě dotkl, mělo za účel vybudování té okázalé budovy, těch dvanácti knih dějin polských, sáhajících od bájných počátků až do posledních dnů Długoszových.

Dějepisné umění Długoszovo je nevelké. Věrný syn svého století jeho okem i duchem vidí i oceňuje nejdlehlší děje; rozvoje nevidí žádného; šlechtická a od Mieczysłava I. katolická Polska Popielů a Piastů, toť projekce v minulost Polsky Jagilelovců. Imponuje pokornou vírou v Boha a vroucí láskou k vlasti; je viděti, jak bolestní nad roztržením Polsky, nad ztrátou země odpadlých, nad ustoupením od zásad správných. Jeho dílo přečkalo staletí; pozdější spisovatelé spokojovali se výtahy, okrádáním Długosze, nepřinášejíce valně oprav. Práci Długoszovu nikdo před Naruszewiczem neopakoval, nikdo nekontroloval. On ustálil a upevnil poněktí o dějinách; ba i omyly jeho — na př. zrušení přísahy se strany Varnenčíka¹ nabyly kanonické váhy.

¹ T. j. krále Ladislava.

Poslední to a největší vliv mající šermíř středověku polského, za převahu kostela a víry, za privilegia stavovská a za neporušitelnost instituce.

Ale čínská zeď nedělila posud Pelsku od západu, od Čech a Italie. Nové proudy náboženské, umělecké a sociální nasakovaly se do Polska pomocí knih a lidí bez překážky i bez meškání. Husitismus sice nepřekročil hranice Polska vítězně, než příčinou toho bylo to, že v Polsce nebyl podporován žádným proudem národním, jak tomu bylo v Čechách a že husitismus přestával u jednotlivců mezi šlechtou a u duchovních — pražských to alumnů — kteří písňe husitské opakovali a kalichu pro lid se domáhali, na nevázané mravy duchovenstva naříkali a světským úřadům poroučeli je trestati.

S ostrou kritikou nejenom už panovačným snah římských, ale i všelikých nadužívání domácích, nedostatků a mezer v ústrojí společenském atd. potkáváme se o několik let později, v nejtypičtějším listku politickém, jaký polský středověk vydal, v Monumentum Jana Ostroroga, zdánlivě k radě královské obráceném, praněfujícím však po řadě všechno, co mladému magnátovi, vžilému do názorů západnických, v Polsce se nelíbilo, počínaje nerovností v právu a rovnosti v šatech mezi jednotlivými stavy, a konče kazatelem německým, jenž káže před prázdnými lavicemi.

Na poli duševním připravoval se zvolna vstup na nové dráhy. Nejdříve se omezoval na sloh a na formu, brzo však zahrnoval i ducha, jenž se právě novým slohem projevoval. Proti scholasticismu, jeho beztvárnosti a barbarství, pohrdání starožitností, neosvícenému věrou a jen rozumem, připravovala se v Itálii reakce, která vyvolána byla všemi možnými podněty: jasným nebem, krásami přírodními, uměleckými sochami vykopávanými ze země, knihami, vyváženými z Řecka a ze severních klášterů atd.

Při stálých, bezprostředních stycích Polska s Itálií, s kurií římskou, v níž se nezřídka aspirace humanistické sbíhaly, humanismus ten rychle překročil Alpy i Karpaty.

Zlomení moci křižácké, úloha Polska na prvním koncilu, bohatství a lesk jejich církevních knížat obrátily pozornost na severní zemi, barskou, a našli jí tam cestu v brzkou humanistě sami — jako Filelfo — nebo bombastické jejich listy, očekávající zvonivé náhrady, jako pompésní posláni Františka hraběte de Aqua Viva k Witoldovi, k arcibiskupovi (Rzeszovskému, Lvovskému) i k jiným Polákům.

Za vlašskými humanisty přišla do Krakova vybranější latina, a snahou Jana z Ludziska vnikla i do university. Kancelář Zbygněva a vyslanci polští v kurii zastíňovali Němce svou latinou. Sám Zbygněv i jeho satelit Długosz cítili potřebu nového slohu a starali se o to, aby se do něho vžili, ačkoliv Długoszovi se to nepovedlo.

Mězi těmito prvními humanisty polskými dobyt si největší slávy Řehoř ze Sanska, ne tím, co psal — to páchlo středověkem — ale tím, co mluvil; první to příklad polského genia bez portefeuillu, neproduktivního velikána, zalesknuvšího se na chvíli jako meteor, jenž pak na věky uhasne. Na štěstí našel se Vlach — spekulant, jenž ho učinil

nesmrtelným, netaje se nikterak svými osobními vyhlídkami. Řehoř ze Sanoka, měšťan, snažil se nedostatek »rodu« nahraditi v jedině možné kariéře duchovní pilností a věděním, podstoupil křest humanistický na dvoře uherského humanisty-biskupa a udělal v Polsce rychlou, skvělou kariéru; od té chvíle odpočíval arcibiskup Lvovský na vavřínech; měl rád, když mu podkuřovali, a produkoval se novinkami ve všech oborech, od požadavku, aby učitel, mluvě latinou, prosodii originální zachovával (což bylo cizí i Polákům i Maďarům), až do pohrdání dialektikou scholastickou, suchopárností kazatelskou, nebo nestřídmostí polskou při besedách, používaje při tom důvodů, jež někde vyčetl nebo někde slyšel, ačkoliv mu ani vlastní a trefný úsudek upřít nemůžeme.

Činněji postaral se o humanismus a jeho úspěch v Krakově Filip Kalimach, prchnuvší před stíháním papežské inkvisice přes Cařihrad do Polska, vždy otevřeného a pohostinného pro všechny světoběžníky. Tento zručný, vtipný a talentovaný Vlach dovedl přesvědčiti své ochránce o své vyvýšenosti, i vtiskli ho na dvůr Kazimírův, kde s Długozsem — oheň s vodou — pracoval o vychování mladších dětí královských. Jan Olbrach přilnul k Vlachovi, obdařil ho důvěrou, když na trůn vstoupil; v sebe uzavřeném Vlachovi uznával lid hlavního rádce královského, podkládal mu zásady, směřující k zrušení vlády monarchistické, jež časem do tak zvaných »Rad Kalimachových« byly sebrány a uloženy; byly tu opravdové, na skutečném podkladu založené rady a zase tu byly pamflety a paskvily, o jaké nikdy v Polsce nouze nebyla.

V otevřeném boji stanul jiný bludný rytíř humanismu, Němec Konrád Celtis, poeta laureatus císařem německým. Ten přibyl do polského Norimberka — do Krakova — aby jménem autorů klasických udeřil útokem na »artes« na »filosofii« školní, na její latinu i filologii. Sbíral potlesk, nacházel posluchače a učně, hlavně mezi Slezany, jimž slavný rodák mile imponoval, ale vzdor zdánlivému úspěchu nedal se Celtis dlouho klamati, opustil nevděčnou zemi sarmatskou, poskytující Němcům-měšťanům stále horší a horší perspektivu. Mimo hlučné hovory v síních učebních a mimo hrstky veršů nezůstavil Celtis nic v Krakově. Za to Slezáci, jím povzbuzení, Rabe, Sommerfeldt a jiní, pracovali k tomu, v přednáškách, verších a učebnicích slohu doporučení učící se mládeži novou latinu a s ní i ducha nového, ne středověkého.

Nový ten duch pohrdal nejenom latinou a dialektikou středověkou, on odhazoval i jiná pouta: ideál asketický, vízící život i užívání a názory kastovní. Nový duch uznával jenom člověka, mluvil o jeho »kalokagathia«, bez ohledu na rod a národ, obracel se s tesklivostí leckdy upřimnou a nepokrytou k světu starožitnému a jeho cnostem občanským.

První humanisté přinesli též nový element — erotický — do latinské poesie v Polsce a na tomto právě poli měli nejpronikavější úspěch; Kalimach i Celtis oslavovaly Krakovanku »Hasilinu« (pseudonym dle humanistické mody.)

Byly však i bystřejší oči, nedůvěřující, nedající se oklamati blyskotkami slohovými, znepokojené duchem, jenž se v těchto slohových jiskrách skrýval. Instinkt středověký varoval už Zbygněva Olešnického před nebezpečím ruchu humanistického, rozvolněním mravů, bezuzdností instinktů, podkopáním vážnosti; leč teprve za nástupců jeho doznělo ovoce tohoto zasetí.

Zatím ještě byl humanismus silou pozitivní: budil ducha z lethargie středověké a nesáhal hluboko, nedotýkal se na př. ještě klášterů, ani massy duchovenstva; a duchovenstvo stále ještě tvořilo jedinou vzdělanou třídu národa.

Novou, značnou zásluhou university bylo právě to, že nejen v hlavní škole krakovské, ale i v celé zemi povzneslo se značně niveau vzdělání. Školy a školky farní, městské, kollegiatní a klášterní, nezřídka kolonie akademií, měly za ředitele a správce bakaláře a mistry krakovské, lidi větší vědy vedoucí mládež za těsný program bývalého trivium a quadrivium. Světlo vědy nesoustředilo se jedině v Krakově, nýbrž šířilo se rovnoměrně i po celé zemi; každá kapitula měla ve svém počtu učence, a nacházíme je i na křeslech radničních a soudcovských a nezřídka i mezi šlechtou.

Tento ruch a život ohrázel se přirozeně i v literatuře. V porovnání se stoletím XIV. a jeho památkami, jež možno na prstech spočítati, XV. století zachvátila jakási manie psavosti; na regálech knihoven možno na jeden rukopis ze XIV. století napočítati sto nebo dvě stě rukopisů z XV. století. Kněz polský spisoval teď kázání vlastní nebo cizí, ovšem latinsky k vůli ušetření času a námahy; řada jich, neobyčejně dlouhá, sahá od počátku století — kde se jich nejvíce nakupilo — až do konce. Jsou mezi nimi i Češi, na př. Štěkna, zpovědník Jadwigy, Jan Silvan nebo Jeronym z Prahy, zpovědník Jagiełła, missionář na Žmudzi, na konci život člen vláského řádu kamedulů; Slezáci, na př. Matěj z Lignice, nejvíce však Poláků: Krakovan Mikuláš Wigand, Lukáš z Velkého Koźmina, Petr z Miłosłavi, Matěj z Raciaže a j. Oni vydávají sbírky svých kázání leckdy pod zvláště vybranými názvy, na př. »Vězení duše«, »Cesta spasení«, »Libosádek« a j.; jedni harcují na učenosti, vkládají do každého kázání otázky theologické a rozsuzují o nich, druzí nehoní se za učeností, ale vykládají svá themata co nejkratěji a suše, nejzábavnější jsou ti, kteří sestupují k lidu, mezi šibaly kupce, mezi vypálené sedláky, mezi vesnické kněze, prostinké, hněvající se na šumot v kostele, na vystrkování šatů na odív, na voňavky a líčidla, na rozpustilé tance, myšlenky na Kasiu, žerty a dovádění velkonoční, na písň sváteční atd. Jejich umění kazatelské není velké, ale kolorit místní vystupuje tu nad míru jasně. Poznáváme společnost, její zvyky, způsoby, zcestí a podrobnosti až do způsobu mluvy.

V době této nalézáme dále latinské básně historické a příležitostné, tedy zprávy o bitvách, grunwaldské nebo varnenské, verše na smrt králů a hodnostářů; bývá v nich často málo obsahu, ale za to tím více bombastu. Jazyk těžký, veršování nedbalé, fantasie

nejvšednější; verše kanovníků Adama Svinky, mistra Martina ze Slupcy, Řehoře ze Sanoka a j.

Méně bohatou je světská prosa, jejíž nejhlavnější památky jsme už uvedli; patří sem ještě výklady mistrů krakovských a traktáty vědecké.

Když se pak konečně na poli literatury latinské rozjasnilo, tu z mlhy a mračen začaly se vychylovati a jasněji rýsovati první silhouety autorské. Tehdy v oboru literatury národní panovalo téměř hluché mlčení. Vůči století XIV. byl ovšem i zde pokrok, a to značný, ale vidíme tu i důkazy podivné všednosti a hnusnosti, stagnace hlav i srdcí, nedostatku vydatnějšího ruchu a jisté jednostrannosti. Jestli už v literatuře latinské převládal živel náboženský, zde vylučoval naprosto směr světský.

Prosou je tu skoro výhradně různé vydání překladu Pisma svatého, životů svatých, žaltářů, theologické encyklopaedie, kázání na den Všech Svatých, plynným a jasným jazykem vyložená; modlitby — na př. sbírka modliteb sepsaná pro Nawojku (t. j. Natalii), kterážto sbírka mylně připisována XIII. století, jakoby se z ní sv. Jadwiga Slezská modlila — a j.

Ze světské literatury byly tu překlady závazných zákonů zemských, určené pro Mazovsko a pro Rus, kde právě znalost latiny byla zcela nepatrná a kde překladu toho bylo potřebí; překlady zřízení německých, na př. Magdeburského zřízení, potřebné i pro měšťany, zapomínající dříve známé němčiny i pro vojevodu a jeho úředníky, kteří vůbec němčiny neznali; slovníčky latinsko-polské, sestavované obvykle podle látky — nejčastější a největší mezi nimi jsou botanické, dle významu rostlin — atd.

Poesie pak této doby vykazuje zajímavější, originelnější a různější pokusy než poesie XIV. století. I zde však převládá živel náboženský a didaktický. Děje a city, epika a lyrika měly až posud ještě velice málo představitelů.

Básní náboženských vykazuje století XV. počet značný, zajímavý už proto, že přečkaly staletí, jakkoliv žádná z nich nedosáhla významu staré »Bogurodzice«. Počtem a rozsahem převyšovaly písně Mariánské, neboť kult Marie stále ještě vzrůstal; legendy veršované skládal jistý anonym v polovině XV. století (o sv. Stanislavu, o sv. Kateřině, sv. Jobovi a j.), jiný pak o sv. Křištofovi a j. Složení bylo skoro stejné: po všeobecném úvodu následovalo samo vyprávění, bez ozdob básnických, prosté, upřímné, naivní, proto ujal se ty verše mezi lidem a staří zpívali je ještě v XVII. století po kostelích.

Autorů nábožných písní buď vůbec neznáme, nebo kromě jména o nich nevíme nic víc. Tím větší pozornosti naší tedy zasluhuje Varšavan, první básník polský, kterého známe blíže — Bernardin Władysław z Gielniowa.

Jako dominikáni a františkáni ve XII. století, tak nabyli bernardiní v XV. století neobyčejné důležitosti tím, že probouzeli spícího téměř ducha náboženského. Návrat k tužšímu řádu, oheň, sálající od Kapistrana, nejvýmluvnějšího jich řečníka, šíření slova božího, elektri-

sovaly massy, přivábily novice, získávaly řádu stále nové domy a kláštery s neslýchanou rychlostí. V druhé polovině století, kdy Kapistran s překladatelem Polákem na náměstí krakovském kázal, měli bernardini hlavní slovo v missích nejenom v Polsce, ale i na Rusi a na Litvě (hlavně ve Vilně). Neúnavní tito kazatelé, příkladní pracovníci, pokorní sluhové Páně získali si popularnost, jaké se žádný zákon v Polsce ani předtím ani potom netěšil. Byli to nadšení hlasatelé slova božího a nejnadšenějším z nich byl právě bratr Władysław z Gielniowa.

Žádný kostel varšavský nebyl dosti prostorný pro umístění davů, které toužily slyšeti jeho slova. Na náměstích a ulicích tísnili se lidé, aby je slyšeli. Ale bratr Władysław byl nejenom kazatelem, on znal i vliv písně a skládal je horlivě, polsky pro lid, latinsky pro žáky. Roku 1488 zavedl zvyk zpívání písně po kázání; písní tou byl »Žaltář Ježíšův« o umučení Páně, vlastní jeho skladba.

Bernardinskými skladbami jsou písně Mariánské, v nichž proti dominikánům, proti jejich nauce a jejich krakovskému sochařství (rodící Marii obklopují pomocnice ku porodu) hájí bernardini neposkvřené početí Panny Marie. Z této bernardinské poesie zachovalo se mnoho; není umělá, opakuje dosti jednotvárně obsah, slohové obraty, stavby veršů a j., ale je to jediný obor literární v jazyce národním, jež už XV. stol. pečlivě pěstuje. Kdežto všude jinde poesie polská je nejen za francouzskou a německou, ale i za bratrskou poesii českou, v písních o Panně Marii a o Ježíši Kristu směle se s nimi může měřiti. A to je výhradně zásluhou bernardinů.

Tu třeba též vytknouti, jak se po těch písních vytříbil jazyk polský, jaký je plynňý, čistý, hladký, jak ho pozdější poesie náboženská jen o málo předstihla; ani skoro nechce se věřiti, že písně ty jsou už přes čtyři sta let staré. Je spravedливо se přiznati, že i na tom poli, nejen v prose, Poláci následovali české vzory. Nejjasnější příklady této odvislosti poskytují nám texty z první poloviny tohoto století. Teprve bernardini emancipovali polskou píseň zúplna z té odvislosti: v XVI. století překládají už i C.ši z polštiny, na př. onen Žaltář Władysława z Gielniowa.

Méně hojně, za to tím zajímavější byly verše obsahu didaktického. Nejstarší z nich je verš o zachování se u stolu, výklad světových obyčejů. Autor — Słota — snad žák krakovský, vyzývá na počátku a na konci Boha o pomoc. Ale kromě této asketické zástěry je to báseň světská, první v Polsce, jež dýše vzduchem městským, krakovským, a co nejzajímavější, holduje vřele pannám a paním:

»Przyjmicie to powiedanie,
prze waszę cześć, panny, panie«
(»Přijměte to povídání,
ku cti vaší, panny, paní«)

ne zbytečně:

»Boć paniami stoi wiesiele
Jego (którego) jest na świecie wiele«
(»Nebť paními stojí veselí,
jehož jest na světě mnoho«),

proto volal z hloubi srdce:

»Ja was chwale, panny, panie,
już przed wami nic lepszego nie«
(»chválím vás, panny a paní,
nad vás nic lepšího není«).

Není tedy divu, že žáci krakovští vzory listů milostných z kaplana Ondřeje opisovali a verše latinské ku cti svých zbožňovaných skládali.

Jiné didaktické verše jsou prodchnuty silněji náboženskou náladou na thema: *memento mori*. Mezi nimi nejlepší báseň polská, středověká rozšiřovala thema latinského traktátu o smrti, v němž mistr Polykarp na vlastní oči smrt viděl a vzpamatovav se z překvapení s ní rozmlouval o její všemohoucnosti, hrůze atd. Autor, Polák, blížie neznámý, rozmlouvá o tom, jak se smrt na světě objevila, jak všechny moří, vojevody, knížata, hrabata i nejnižší lidi; dobří mniši však se nebojí, neboť oni světem a svět jimi pohrdl; jinak je se zlými mnichy; autor zdá se býti sám mnichem, snad benediktinem. Text básně proložen jest oslavou paní čistých, mučennic slavných. Rusové báseň tuto v XVI. století na svůj jazyk prosou převedli.

Takovou byla »poesie« polská v první polovině XV. století; ze znamenitých počátků — neboť ani Rey by se nebyl hladčeji vyjádřil — mohla se bezpečně rodná poesie vyloupnouti. Nedošlo k tomu, zvítězila latina, když raději do moře latinského přilévána voda a vrozená lenivost a nedbalost.

Ještě méně zachovalo se veršů světských, třeba že bylo jich mnoho, než byly spíše krátké. Každá událost, všeobecně dějinná nebo místní, vyvolala veršované noviny; o grunwaldské a várnenské bitvě zpíváno bylo stejně, jako o lupiči Křištofu Šafrancovi z Pískové Skály, jenž byl r. 1482 stat; pamět lidu, nadmíru konservativní, způsobila, že ještě za Długosze lid zpíval o smrti Ludgardy, ženy Přemyslovy (zemřelé r. 1283), ba i o vítězství zawichojském nad Romanem haličským (r. 1205)!

Ze všech těch písní náhodou zachovala se jedna, o zabítí Ondřeje Tęczyńskiego v Krakově r. 1461 pobouřenými měšťany. Píseň, charakteristická nenávistí, jakou planul autor-šlechtic k »chłopům« Krakovanům:

»Klamacie chłopci jako psi, byście tacy byli,
nie stoicie wszyscy za jeden palec jego;
mniemaliście chłopci, by tego nie pomszczono?
Jużci jich sześć sieczono, jeszcze na tem malo.«

(»Lžete, »chłopi«, jako psi, že byste tacy byli,
nestojíte všichni za jeden jeho prst,
myslili jste, »chłopi«, že to nebude pomstěno?
Už šest jich bylo stato a ještě toho málo.«)

Vedle historických písní libovala si třída šlechtická ve verších satirických; polský humor, nálada k žertům a posměškům, hotová manie pamfletování, v XVI. století úplně už rozvinutá, má svůj vznik ve století XV.

Takový byl obsah ne prosy, leč poesie národní, neboť v Polsce, jako v celé Evropě, národní literatury středověké veršem, nikoliv prosou slynuły.

Všemocná vláda latiny v literatuře, v kázání, traktátu i řeči, v listech, aktech, kronikách jenom maskuje pravý stav. Jazyk národní nevtiskoval se do literatury, zaujímal v ní šerý koutek, jakkoliv v životě tomu ovšem bylo naopak. Postačil tomu životu, jeho potřebám kuchyňským, kdo však měl vyšší snahy, ten pěstoval latinu, jazyk to nejen společenského nátěru (jako frančina XVIII. století), ale i skutečné vědy; a tak bývalo nejenom v Polsce, kde nedostatek hbitosti a ctižádosti slovanské každé cizozemštině cestu vždycky ustýlal, leč i v zemích sousedních.

Úplným zanedbáním jazyka národního v literatuře připomíná Polska sousední v jiném ohledu tak často bohužel zpřízněné Uhry; netřeba však zapomínati, že i v zemích starší kultury — u Čechů, Němců, Francouzů — století XV. je stoletím stagnace a úpadku literatur národních. že je to věk rozkvětu a síly vědy a jazyka vědeckého — latiny; nikdy neslavila latina větších triumfů na útraty jazyka národního, jako právě v tomto století.

I zdálo se, že vláda latiny je upevněna navždy.

Bylo třeba nového nabrání dechu, aby hluboce uspané princezny literatur národních byly probuzeny.

TŘETÍ KAPITOLA.

Věk Zikmunda Starého. Humanismus.

Stát a společnost; zpolštění měšťanstva; cizí živly ethnografické: Rus a Litva; jejich polštění. Převaha latiny; universita krakovská; humanismus; básníci: Krzycki, Janicius. Počátky dramatu. Tisky, Historikové. Politikové. Literatura národní, rukopisná i tištěná. Opeč. Biernat z Lublina, Rej; jeho dialogy a žaltář. Smrt Zikmunda Starého.

Osvětou udržují se národy, silou státy, leč obě ne vždy chodí vají pospolu. Rostla Polska Zikmundovská v bohatství duševním, až ku podivu a závisti sousedních národů, ale slábla její moc státní.

Jaké zásoby přinesla si Polska ze středověku do století XVI.?

Když vlády monarchistické sousedních států nové a nové síly nabíraly, tu musel Polsce na celý její další pochod dějinný stačiti onen kapitál, nasbíraný za Piastů, rozmnožený za Jagieľtů. V XV. století byl už imponujících sil. Oči i mysli byly obráceny k této Polsce; byl v ní závčas vítán spojenec proti Turkům; prorocťví a vidění opěvala slávu bílého orla, jenž z Cařihradu měl směstí nevěřící a z Prahy vyměstí kacífe a jenž měl věčný klid lidstvu zabezpečiti.

Leč drápy orla toho příliš brzo otupěly. Porážky — varnenská a bukovinská — zničily plány turecké; dlouhá vojna pruská a vojna s Matyášem svědčily o podivné nehotovosti k boji, o vyhýbání se šlechty jediné své povinnosti, o zvolném, ale statečném jejím zlenošení. Na východě přijata politika úplné resignace; klamáno se vskutku, že rozdělení mezi západní a východní Rusí dá se udržeti, nestaráno se tedy o Novgorod a Pskov, zamhufovány oči nad nebezpečím z Moskvy, hrozivým a propuknuvším, jakmile z Moskvy vyšlo heslo seskupení rodnych zemí.

Skoro půlstoletá vláda Zikmunda Starého, krále laskavého a lidského, rozhodčího mezi vladaři evropskými, přinesla blahý mír, ale vykoupila ho příliš draze, neboť i lid zlenivěl do nejvyšší míry, i vláda zřekla se výhod a vyhlídek na velmocenskou politiku.

Uhry i Čechy oddány Habsburgům, Prusy sesvětštěné obdržel Albrecht, před Moskvou bráněno se nedbale, jakkoliv kdo Smolensk ztratil, Plock a Kijev stěžl mohl si udržeti.

Sestupovala už tedy Polska s dominujícího na východě postavení: ale trvala ještě aspoň zdánlivá sláva. Zevnější bezvládnost vykládaly poměry vnitřní. Šlechta zjednála si postavení rozhodující, vyzískávala je pak k udušení »chlópa«, k odstrčení měšťanstva od vlády a rady, k omezení krále. Končil se staletý process, začatý pakty Košickými s Ludvíkem a Krakovskými s Jagiełkem. Svá výjimečná privilegia upevnila si šlechta všestranně, přikula sedláka k půdě, k robotám a daním stále těžším, měšťanovi zabránila v nabývání půdy, v přístupu k vyšším úřadům duchovním (o světských nebylo tu ani řeči), a připravovala k úplnému úpadku měšťanstva zvláštní ústavy; králi, v obavě před absolutistickými choutkami, vyrazila zbraň z rukou; silní zabezpečili si beztrestnost vražd a loupeží. To všechno vyklubalo se už za Zikmunda, později však vzalo to na sebe nestvůrné rozměry.

Zatím užívalo všechno zlatého míru, jež syn Zikmundův ještě čtvrt století měl prodloužiti; i změnila se znovu Polska, nejvíce pak šlechta, oddávající se horlivě hospodářství, stále výnosnějšímu, díky odbytu na trzích vratislavském a gdaňském; ona, jež dříve měšťany ani dohoniti nemohla, předstihla je teď a zastínila bohatstvím, leskem, kulturou. I mstilo se teď na měšťanstvu jeho egoistické zaklenutí se ve výhodách materiálních, jeho stranění se záležitostí veřejných a jeho cizí původ.

Tento cizí původ setřel se už skoro docela a za Zikmunda Starého mizely poslední jeho stopy z měst a klášterů. Process začal se hned v prvních letech objevování se cizinců, německých příchozích, jakmile se tito s Polkami ženili, ale přečkal přece jen dvě století. Žiliv německý posilovali totiž stále noví hosté, nejen ze Slezska, ale i z Francie, Švýcar, Elsaska do Polska přibývající; nic nás o tom lépe nepoučí než popis Deciuů, jak v XV. století Wissenburg elsaský v osobě Bethmanů, Schillingů, Hersteinů, Deciuů, Schmalzů, Lemboků a j. do Krakova se přestěhoval. Sesilovala ho autonomie, vymáhající jazyk německý, a svazky zahraniční. Roztáhoval se pak jazyk ten v Krakově i po jiných městech, ba tu tam i po vesnicích, a trvalé sídlo našel v cechách, krámech a soudech: v životě všedním však postupem času ustupoval polskému. Na počátku XVI. století vane už protivný vítr, a to v samotném měšťanstvu, hlavně v nižším, roste nechuť k Němcům — Němec se už na trhu jazykem svým nedomluví, a od obyvatelstva považován je za něco ještě horšího, nežli jest Žid — a v nechuti té hlavní slovo vedou »Germanopoloni« čili »polonicati Germani«.

Leč s řečí německou v aktech a na kazatelkách, s příchozími Němci — které teď Vlaši víc a více zastupují — nemizí z měst památky kultury německé, gothika jejich dómů, radnic, »Sukiennic«, jejich sochařství a malířství, zařízení cechů, bursy a měst, jejich zábavy a zvyky; a již nejméně zbavoval se jazyk cizích příměšků. Právě na rozhraní obou století zakořenily se navždy výrazy, jež vytlačovaly bývalá slovanská jména, na př. los místo żrzebia; slova už jednou dříve přijatá vracela se poznovu, na př. dank vedle dzięku, helm vytlačující starší Jagiełlovo slovo szłom; a nejen v ústech měšťanů objevovala se cizí slova, nebo změněná vlastní, sahalat ona přes kolo-

nisty až po sedláky. Než nejen slova, ale i znalost němčiny a německé knihy nemizela, jakkoliv se už v tiskárnách krakovských netiskly. V řemeslech pak němčina nevytizela nikdy: slovníctvo cechové je jí celé zalité; postačí vzít jakýkoliv inventář ještě ze XVII. století, abychom se o tom přesvědčili. Passivnost slovanská spokojovala se tím, že přijímala i cizí, jen když už to bylo hotové; tak na př. i český jazyk řemeslnický měl hojně německých slov. Sám živel německý uchoval se jenom místy úporněji, na př. ve Vilně (pod vlivem poměrně blízkého Královice a Rigy), kde trval až do poloviny XVII. století.

Středověké svazky rozvolňovaly se nejenom s Němci, ale i s Uhry. Svazky uherskopolské, začaté ještě v X. století, nabyly největšího rozsahu v století XV., přičiňovali se o to nejen samotní Jagiełlové na trůně uherském, ale i četní, vynikající Poláci u biskupů a gubernatorů uherských. Tak na př. Lasocki byl diplomatem u Jana Hunyadyho; Řehoř ze Sanoka učil jeho syny, Martin Bylica z Olkusza byl znamenitým lékařem Matěje Hunyadyho; naopak zas maďarští scholarii naplňovali bursy a lectoria krakovská.

Tento obapolný poměr přetrval počátek XVI. století; mistři krakovští přestěhovali se do Uher a vraceli se do Polska; starou shodu udržovaly styky se Zápolským, později s Bátorym. V Krakově tištěny nejstarší knihy maďarské; a přece zmenšoval se rychle počet studentů maďarských, snižován význam Krakova pro Uhry.

Za to zahnižďovalo se víc a více i bohatlo židovstvo. Nepomáhaly tu výklady měšťanů, stěžujících si na vetfelce od XIV. století, nepomáhala výmluvnost Kapistranova a duchovních; »nevěřící« nalezali vždy vřelé opatrovníky mezi hodnostáři světskými, na př.: u Kallimacha. Jejich vlivy vzrůstaly, a už r. 1516 zapsal Decius stížnost — později často a bezvýsledně opakovanou — že není mýta ani cla, jež by Židé v nájmu neměli, není skoro žádného boháče a hodnostáře, jenž by nesvěřil Židovi správu domu, jenž by Židům nad křesťany vůdcovství nedával a Židy spíše než křesťany nehájil; později přibývaly i stížnosti na Židy-lékárníky, Židy-řemeslníky, Židy-nájemce. Ne tak jako v jiných zemích, v Polsce považováni byli za spoluobyvatele — dle výslovného výroku krále. Jaký tedy div, že se nejen organizovali, ale že mezi nimi se i objevovaly vyšší snahy myšlenkové, a že titíž Židé polští, kteří ještě v XV. století byli považováni za nevzdělané, žijící jen z drobtů východní vědy židovské, se teď pilně učili, tiskli (v Krakově a v Lublině) své knihy, že rabínové jich stále více vážnosti mezi svými nabývali a že sláva jejich nedostižné dialektiky šířila se v krátce na západě; z listů soudobého Žida litevského, Isaka z Trok, čerpali v XVIII. století encyklopaedisté francouzští nejedovatější střely proti křesťanstvu.

Vedle Židů vypočítávání tehdy Arméni, kupci, projíždějící zemí, usazení v koloniích na př. ve Lvově, podezřívání z tajných úmluv s Turky; vyrostla z nich třída zámožná, po přijetí unie (r. 1629) začali se slévati úplně s Poláky a od druhé polovice XVII. století, hlavně pak v století XVIII., vystoupili jako užiteční pracovníci na poli literatury.

Pomineme-li ty nečetné úlomky jiných národů, které mimo Židy v ethnografickou polskou massu se zcela vsáklly, pomineme-li Tatary litevské, kteří se po stoletích rovněž assimilovali, pomineme-li tehdy jako dnes stejně divoké cikány, tu poměr k Rusi a Litvě rozhodoval o dalším rozvoji račy, obyčejů, jazyka, tedy i literatury polské.

V různých krajích ruských a litevských byl tento poměr různý.

Na Rusi polské zdokumentovala se v brzku převaha polského živlu po hradech a městech, emigrace a rozmnožení se šlechty polské, velké i drobné, měšťanstva německého, polonisujícího se v krátce. Dvory, soudy a školy odrůstily v brzku zemi przemyšlskou, lvovskou, haličskou a belskou; kolonisace polská sáhala hnedle i na Volyň a Podolí, ruská šlechta — s výjimkou několika rodů — se popoľštila a katolisovala, polská pak přiměšek ruské krve ztravovala, jsouc vyšší kulturou; jenom lid a nižší duchovenstvo, po vsích a městech (Přemyšl, Lvov a j.) zůstával pravoslavným a pravoslavná víra uchránila je od odnárodnění. Litva dělila se na vlastní, ethnograficky odrůzněnou, jež s Jagieľkem přijala katolicismus, a na rozlehlejší, ruskou a pravoslavnou. Litvini katoličtí, hlavně na nepřístupné Žmudzi, zůstali do dnes Litviny, kdežto Vilno a okolí se zavčas popoľštilo. Všechny litevské rody katolické, Gasztoldové, Giedrojcové atd. už v druhém pokolení byly polskými: byl jich v XV. století hojný počet na universitě, jeden byl i vpočten mezi polské svaté. Na Rusi litevské šlo to zprvu jinou cestou: Sanguszkové, Ostrosští, Sapiehové, Czartoryjští atd. zůstávali zatím věrní vyznání východnímu, ba i chtěli připojiti Litvu k moskevské Rusi, jež lákala je svým vyznáním a neodstrašovala — před Ivanem Hrozným — svým »samoděržavectvím«. Ale i ti, kdož zůstali věrní vyznání východnímu, přivykali polštění stejně dobře, jako druzí. V XVI. století Gasztold a Radziwiłł, Kiszka a Sapieha ovládali polštinu stejně dobře písmem i slovem jako Tamowští a Tęczyński. Rus prozrazovalo už jedině ruské přísloví a pořekadlo. I začínal se už koncem XV. století vliv jazyka a literatury polské na ruskou a polština cestou míru, přirozenou cestou beze stínu násilí, dobývala rozsáhlé kraje, daleko od vlastních hranic ethnografických, leč jenom ve vrstvách vyšších, kulturních.

Nejprve na Bílé Rusi začali Rusni vykládati díla polská, legendy, Umučení Páně a j., jazyk jejich brzo podléhá zabarvení polskému, vystupujícímu silněji i v jazyce úředním i u spisovatelů nebo překladatelů, jako u Skoryny, prvního lékaře rusínského.

Od Krakova zářilo světlo daleko na Rus. Nepovedla se sice zkouška zaopatřovati z Krakova Rus liturgickými, slovanskými knihami, neboť cyrillské tisky a tiskárna Swajpolda Fiola, činná r. 1491 a 1492, postiženy byly brzo zákazem duchovenstva; katolicismus středověký byl mimo to podezřívavý, překážel v Krakově vyučování řečtině, stavěl se s theologem krakovským Janem Sakranem ostře proti »bludům« ruským.

Ale vzdor těmto závorám vyznání pronikal jazyk i zvyky polské stále energičtěji do Rusi; sám příklad dvora, sjezdy pánů polských a ruských — branný spolek — to vše vytvořovalo atmosféru polskou. Ojedinelé protesty neměnily nic na přirozeném průběhu. Zřejmá vý-

hoda, privilegia šlechty polské, její osvěta a kultura usmívaly se na plutokracii litevskou, prorážely řady pravoslavné a činily je stále fidišmi, čemuž velice napomáhal naprostý nedostatek vzdělaného duchovenstva, škol a knih rusínských, a uvolnění církevní disciplíny, častokráté nabývající rozměrů obrovských. Patriarchát v záležitosti církve rusínské nenahlížel, ta pak zůstavena sama sobě, žila dávnou tradicí, hlubokou přichylností nižších vrstev, lhostejností katolickou.

Vítěznému pochodu polského ducha na východ neodpovídal však nikterak vzrůst literatury národní na vlastním poli.

Časy Zikmunda Starého charakterisuje rozvojení literatury, horší daleko než v století XV. Tam literaturu latinskou i polskou pronikal jediný duch; jeden autor psával oběma řečmi, polská řeč pak ustupovala hlavně pokud se počtu týkalo. Teď literatura v jazyce národním žije středověkem, stoletími XIV. a XV., nedohání novodobé myšlenky, nepřizpůsobuje se jim; jediné literatura latinská jde stejným krokem se západem; vzdělaný Polák chlubí se vědou vlašskou, styky s božským Erasmem Rotterodamským, s Melanchtonem nebo s kardinálem Bembo; i u soudů panovala latina, četné a stále dokonalejší školy umožňovaly i nižším vrstvám osvojení si latiny, jež stala se v brzku prvním a skoro výlučným cílem školy.

Tak nabyla latina v Polsce Zikmundovské postavení, jakého ve století XV. nikterak neměla. Stala se teď jazykem vyšších sfér, vědy a uhlazenosti; u Čechů a Uhrů současně panovaly tytéž poměry a humanista český nebyl by znesvětil své péro jazykem českým, a přece měli Češi daleko více příčin báti se o svůj vlastní jazyk, než Poláci.

Proto také vzdělání synové měšťtí i vesničtí, Jan z Wišlice, Klemens (Janicius) z pod Žnina, Mikuláš z Husova stranili se jazyka polského, jehož se neucení — jako Rej nebo Uzlański — drželi. Jenom latina doporučovala je mecenášům, poskytovala jim přístup a patent do kostela i do Italie, do sfér vyšších.

Vševládnost latiny opírala se o školy a o jejich matku duševní — o universitu krakovskou.

Ale vážnost této university, její význam a činnost začaly upadati zjevně. Už za Zikmunda Starého nastává krize, rozhodné nachýlení se k úpadku.

Klesá značně počet cizích posluchačů, Uhři a Němci objevují se už jenom výmínečně, šlechta míjí ostentativně práh university, zdatnější učitelé ji opouštějí, jakmile se na ně nějaký lepší osud usměje, na katedry posouvá je nikoliv zásluha a práce, leč věk a starešinství; universita krakovská — ještě nedávno ústav evropský — klesá na stupeň školy pro měšťtany polské.

Úpadek ten zaviniily příčiny všeobecné — věda universitní, utkvěla v ustálené rutině, nestačí novému ruchu nikde, ani ne v Německu — a příčiny speciálně polské — chudoba dotace, neodpovídající nijak změněným poměrům a úpadku peněz, odstrašující vynikající síly; rozvolnění disciplíny; klanění se cizím bohům (už nelákají jenom Vlaši svým humanismem, leč i Wittenberg a Lipsko novinkami náboženskými); zanedbání školního způsobu; výlučnost náboženského stanoviska,

nedůvěřivost k reformám, po nichž se volá, leč které zůstávají na papíře a j. v.

Ale byly tu i čestné výjimky ve škole i mimo ni.

Mezi jinými »poety« čestné místo zaujal Pavel z Krosna, humanista, vykládající jenom vzorné spisovatele latinské, přelévající něco z vlastního pro ně zápalu a obdivu v prsa posluchačů; psal mnoho, hlavně příležitostné a náboženské věci. Neváhal dokonce ve verši sapfickém a slohu horáciovském parafrasoati sestup Páně do propasti, t. j. evangelium Nikodemovo.

Pavel z Krosna byl korouhevníkem četného houfce svých i cizích, prostředních i talentovaných. Jsou to výlučně duchovní mistři, bakalářové, kdyžte literatura ještě daleko má k sesvětšení a chléb duchovní — probošství a jiná beneficia církevní — vždy ještě jsou jedinou náhradou lidí péra. Jsou mezi nimi hodnostáři církevní, biskupové a primasové — Dantyszek, Krzycki — i chudí kaplani a faráři — Janicius, M. z Husova — žáci Krakova i škol vlašských. Při rozdílech stáří stavu, temperamentu, jedno mají společné: poesie není cílem, ale prostředkem; je to umění pro chléb, pochlebování nebo pomstu.

Při těchto do očí bijících nedostatcích školského, uměleckářského, mrtvého veršovníctví, té maškary starodávné přece jen znamená ono nepochybný pokrok v dějinách písemnictví.

Vnášit ono nové živly do středověkosti ducha a myšlenek; zadíváno jsouc v ideály starodávné, osvobodilo lidi z okovů asketismu a zpátečnictví, povznášelo nad těsné niveau národnosti a stavu, proklamovalo volnost a svobodu pohybů i myšlenek, stavělo přepjaté požadavky do správnosti formy, plynosti verše, souměrnosti stavby. Vypovídalo vojnu beztvárnosti a barbarství středověkému; vysvobodilo konečně poesii z pout a obsluh praktických, jakými je středověk opoutal, znovu vzneslo a ušlechtilo poesii.

Vedle těch všeobecných zásluh najdou se vynikající talenty a obsah zajímavější i snahy povznešenější, a Poláci na poli tom nejsou posledními. Tu poprvé objevují se jejich schopnosti, zásoby jejich vědomostí a ducha.

Pěstovány všechny druhy poesie novolatinské: jsou tu epopoje (Grunwald) a legendy o svatých Páně, jest tu nekonečné množství veršů příležitostných; lyrické písně na všechny tóny, na zklamání a vítězství milostná, na veselí i smutek; elegie, tesknící za vlastí nebo za zdravím, popisy cest a krajů, solných dolů Wieliczských, lovů na zubry; jsou tu epigrammy a satiry osobní, obyčejné, politické i náboženské. Jsou tu žerty, zábavné příhody, anekdoty z nevyčerpateľných pokladů, obíhajících po Evropě. Jsou tu verše povzbuzující, náboženské, verše na svátky a na svaté, verše moralisující, verše pro mládež vstupující do světa, verše poučující o stavech atd.

Abý roz nescházelo, je tu i smíšenina dvou jazyků, o niž se už v malém rozměru středověk pokoušel a jež teď ve vlašských »macaroních« Folengy vybuchela. Jako každá vlašská moda, i tato byla hned na královském dvoře napodobena.

Z celé massy polských latinníků vynikli dva: Krzycki, biskup v Przemyslu, později primas, a Klemens Janicius, selský syn.

Krzycki je Krasickým XVI. století, je z urozeného rodu, vysoký hodnostář, má bouřlivou krev, nezkrtné choutky a ctižádost, je moudrý, schopný, úkladný dvořan, znalec a ctitel krásných umění, mecenáš.

Janicius opět připomíná — ač v míře menší — Karpiňského. Jeho elegická nálada — vyvolaná citlivou chudobou a naprostým nedostatkem zdraví — je méně umělou a přetvářenou než nálada pěvce »Justiny«. První to básník, jenž odnesl si vlašský vavřín na sever, do své otčiny. Jemu scházel jen široký rozmach; on liboval si v ciselování věcí drobných, veršů, jimiž opěval na př. polské krále po řadě nebo všechny arcibiskupy hnězdenské až po Krzyckého. A právě tyto verše přečkaly staletí. Vrstevníci zachovali mu vděčnou památku: byl to první básník polský, jenž přečkal své století. On stal se měřítkem, podle kterého měřeni pozdější spisovatelé, na př. Kochanowski.

Z jiných básníků zapamatována a ještě v XVII. století z přičin náboženských a politických opakována Dantyszкова invektiva na Gdaňsko; z Krzyckého překládány a napodobeny některé bezcenné a obyčejné básně; nejprve se jménem autora, pak ale i beze jména.

Krzycki je z polských humanistů nejzajímavější; on nemá žádných obav, jaké měli soudobí Vlaši; »jakž mám v čerta věřiti, když sotva v Boha věřím«, opakuje nejednou, na nepřátely vrhá se s furii přímo vlašskou. A stejně vlašskou je nevázaná bezuzdnost jeho veršů, převyšující i nestydatosti vlašské XVI. století, hodná znemravnělosti římské, podivně se vyjímající na dvoře starého krále.

Krzycki je první zajímavá postava v poesii polské, zkomplikovaná, ačkoliv ani harmonická, ani sympathická; postava pěvce své paní — Bony, již divná ironie osudu nazvala Dobrou!

V celé této poesii humanistické není však ani drama humanistické, ani komedie školní, a tyto mezery nejsou jenom náhodné. Mohla-li Polska následovati všechny středověké vzory duševní, proč neujalo se v ní drama, nebo spíše středověký surrogát dramatu — mysterium?

Zevní podmínky zdály by se přáti rozvoji dramatu v Polsku: jsou tu tytéž obřady kostelní, z nichž se drama na západě rozvíjelo, Boží hroby, jesličky, účastenství kněží, žáků, zpěvů a dialogů pobožných, nezdědka velice podrobně líčící historii Umučení Páně, z mrtvých vstání, porážky mocí pekelných, pochodu do ráje i nebes, nebo Narození Páně, Tří králů, betlemského vraždění a útěku do Egypta.

Byly tu docela i tytéž profanace obřadů kostelních, jaké bývaly na západě; to vidíme zřejmě z toho, že ještě biskup poznaňský Laskarz zakazoval nepřístojnosti, tance a sprosté písně při sloužení primice, a že skoro o dvě století dříve — roku 1230 — stěžoval si opat a konvent Tyniecký v Římě, že scholarii krakovští, napodobující staré zvyky, v den Narození Páně a v dny následující napadají kláštery,

jedí, pijí a zpívají, dopouštějíce se největších nepřístojností, loupežice v zásobách klášterních a nešťítíce se ani krvavých bitek.

Rovněž nebyly cizími středověké Polce podívané na různé šašky, kejklíře a komedianty. Orace svatební pronášivali »rýmovníci« (jak ještě dnes jsou u našeho lidu ve zvyku), jakkoliv je Kazimír Veliký ze svateb vylučoval, dovoluje vystupování jen celé společnosti, někdy až i osmi kejklířů.

Byla zde tedy jen embrya mysterií, jakkoliv pobratimci, Češi, už v století XIV. měli celé hry velkonoční.

V cizí atmosféře německé, panující po městech polských, v stranění se šlechtě měst, v nedostatku dvoru, v tom hledati náležitý příčiny, proč drama polské objevuje se teprve v XVI. stol.

Žáci začínali s představeními scénickými na zámku krakovském, ale to byly hry z pér humanistů německých. Nejslavnějšími z těch dramát školních byla: »Parisův soud« od Svohera, a »Akolasta« (parabola na marnotratného syna) od Gnaphena, mistra Elblingského. Tato dvě dramata byla velice brzo přeložena do polštiny.

A konečně i tiskárny zavítaly do Krakova na stálo. Co hosté byly v Krakově už před tím nejednou. Již kolem roku 1474 vycházely v Krakově první knihy latinské, ale tiskárna se neudržela a Poláci spokojovali se pak tím, že jejich knihy byly tištěny v cizině.

Teprve na počátku XVI. století knihkupec Haller zařídil opět knihtiskárnu v Krakově a za ním v brzku objevili se jiní knihtiskaři v Krakově, Němci Slezáci a j., Jejich tisky jsou převážně knihy kostelní, modlitby, hymny, legendy, příruční knihy mistrů cizích i krakovských, atd.

Z literatury vědecké, pokud slohem a předmětem s krásnou literaturou dá se sloučiti, vynikal polský dějepis. Długosz našel konečně, čeho si tak všele přál: nástupce a pokračovatele ve velkém svém díle. Zasloužilý lékař a professor krakovský, Matěj z Měchova, přepracoval, zkrátil a doplnil Długosze až do roku 1506; jinou formou přepracoval ho rovněž Biernat Wapowski, kanovník krakovský, humanista a badatel na poli věd exaktních, v astronomii.

Do té doby náleží první popisy cest. Nikdo se tolik nena Jezdil, jako Poláci, ale nikdo tak málo nepopisoval své dojmy, jako oni. Cesty do Italie, které Poláci konali už po tři staletí, nejprve Janicius aspoň v elegii opěval; cesty na východ našly už dříve v krakovském bernardinovi, bratru Anselmovi, suchého vypravovatele, který všechna zázračná a legendová místa ve Svaté Zemi jmenuje, měře jejich vzdálenosti měřítkem krakovským.

Bliže s uměním se slučují satiry a pamflety, které se na hodnostáře světské i duchovní v létech třicátých sesypaly v takovém počtu a v tak drastické formě, že až senát se do toho vkládal a přísnými tresty hrozil. Na satiry tyto, posmívající se všemu a všem, odpovídal mimo jiné Krzycki, nejvíce však první politické noviny Frycze a Orzechowského. Nestejní věkem, stavem, temperamentem i vlohami, oba tito muži začali zasévat na poli politickém, nestýkajíce se zatím, jakkoliv později měli se ostře utkat.

Ondřej Frycz — Modrzewským zvaný — potomek purkmistrů vojkovských, vystupoval v řečech (jež kladl do úst různým osobám a jež různým osobám dedikoval) proti nejkřiklavějším nespravedlnostem práva polského, trestního i civilního.

Orzechowski nezačínal od takových podrobností, zenthusiasmovaným kohoutím zápasem, t. j. řečmi domorostlých Demosthenů, Catonů a Ciceronů, stal se šlechtickým tribunem a zkusiv sílu své výmluvnosti na zemanech průmyslských, stanul roku 1543 a 1544 třemi listy před světem a dobyl svůj první velký literární úspěch v Polsce.

Dva z nich byly netištěny, kolovaly v opisech a doplňovaly se navzájem. V jednom z nich obracela se Polska, dle oblibeného způsobu Orzechowského, k sněmujícímu rytířstvu v Krakově. V druhém »věrný poddaný« apostrofoval mladého krále. Republika vypočítávala různé nedostatky v udělení spravedlnosti, v obraně hranic, poddaný poučoval krále, jakým ho chce míti, jak vychovaným, kde sídlícím, v jakém okolí. Obě řeči měly na sobě rázové smělosti, bezohlednosti a otevřenosti, kterou v Polsce proti hlavám korunovaným si dovolovalo. Současně ujímal se Orzechowski — aspoň s počátku — lidu vesnického; líčil jeho útlak, jeho vykořisťování se strany pánů a kněží. A všechno to vyjadřoval skvělou latinou, plynoucí jako bujná bystřina, budící respekt před řečníkem i jeho silou.

Ještě výše vznesl se Orzechowski ve dvou řečech proti Turkovi, z nichž jedna k rytířstvu a druhá ku králi se obracela. První řeč byla hned rozebrána, knihtiskař vytiskl ji po druhé, přeloženo ji do polštiny (r. 1543) a do němčiny (1544) a tištěno ještě koncem století a počátkem nového století. Myšlenka vtáhnouti Polsku do vojny s Osmanem, vytahovati turecké kaštany pomocí polských rukou, tato myšlenka kolovala dlouho po Evropě, leč uvědomělou šlechtu — i při hrůzném nebezpečí tureckém, jež na Polsku, otevřenou, bez pevností, bez ochránců hraničních, spadnouti mělo, i při lákavých slibech, že jiní pomohou, i při vzrůstajícím se ruchu národů slovanských — trefný tentokráte instinkt odvrátil od veškerých dobrodružství ve prospěch Habsburgů. Povykováno a rámuseno na sněmech, ale potoky tam tekla ne krev, nýbrž víno.

Tento ruch antiturecký vyvolal už na počátku století překlad »Paměti Janičára«, hojný v rukopisech. Češi měli brzo překlad díla toho a vydali je nejednou tiskem. Autor byl Srb Michal Konstantinovič z Ostrovice a jsa janičářem, bral účastenství na výpravách tureckých, byl i u Cařihradu; utekl pak ke křesťanům a v Polsce relací sepsal s velkou znalostí věcí o historii turecké, o způsobu jejich bojování, o jejich víře a obyčejích atd. Byl to nejstarší a nejdůkladnější spis o tureckých předcích, o příčinách jejich úspěchu v literaturách evropských. Spis tento byl daleko zajímavější i poučnější, než četné listy Chorvata »Bartoloměje Georgiewitse«, jenž čtrnácte let byl vězněm tureckým (přeloženo do polštiny r. 1548).

Jaký div, že při tomto ruchu protitureckém i temperamentní Orzechowski vzplanul. V obou řečech opakoval tytéž důvody, lákání

i hrozivost, ale zachoval si alespoň tolik střízlivosti, že nevystavil samotnou Polsku nebezpečí, nýbrž žádal nejdříve shody v Německu, kde se o malicherné věci — pouze o věci víry! — přeli a patrně pfti budou, až je Turčín smíří.

Když tak ve veřejném a politickém životě polština vlastními silami znamenitě se zdokonalovala, tu panovala stále ještě latina, ve vědě i v literatuře, v poesii i v korespondenci, v knihovnách — seznamy tehdejších knihoven neznají ani jediné knihy polské — i ve školách, kde polština k programu naprosto nenáležela.

Mecenáši: Lasští, Tomicští, Krzycští, Maciejovští, hrdi jsoucí na styky s Erasmem nebo Melanchtonem, přivádějící do Polsky francouzské veršotepce a vlašské učence, podporující štědře humanisty z Dubrovníka a vůbec z Dalmacie (kteří jim v odměnu v básních hold skládali), mecenáši vydržující na své útraty v cizině Hosia, Janicia a mnoho jiných, budící obdiv na jihu, vysílající příbuzné své s celým průvodem do sídel vlašské vědy (výprava Laských a j.) -- tato knížata Severu o jazyk polský a o literaturu národní pranic nedbala, a nemyslíla, že by i péče o polské vědce a spisovatele mohla ukojiti jejich ctižádostivost.

Nerozumné toto zanedbávání vlastního jazyka tu tam — ale vždy výmínečně! — napraveno. Tak na př. Samuel Maciejowski, k pohoršení polských humanistů, nad mrtvolou starého krále v katedrále krakovské po polsku život a zásluhy jeho oslavoval. Působilo to osudně na stav literatury polské, ochromilo to její rozvoj, uzákonilo rozštěpení latiny a polštiny. Nejkriklavějším důkazem škodlivosti takového počínání bylo to, že v Krakově už asi dvacet let latinsky knihy tištěny a o polské knize posud nikdo nevěděl; až konečně cizí tiskaři ve vlastním zájmu i tisku polského se chytili, nejnižším vrstvám lidovým ho přizpůsobovali a odpadky středověku ho krmili.

A přece bylo i ve vyšších vrstvách mnoho osob, pro něž možno bylo tisknouti knihy polské.

Nejdříve to byly ženy polské, jež učily se čísti, ale neměly co by četly; dvořané i sluhové pánů, neznající »ni kęsa po lacinie, jakož ich dosyć roście prawie jako świnie,«¹ jak pravil Rej, jakkoliv sám k tomuto cechu dříve náležel.

Bylo třeba především vyplniti mezery. Byly tu už modlitby, žal-táře, evangelia, zpěvníky a j. Tu tedy poručila královna polská Alžběta (od r. 1515 kněžna Lehnická) mistru krakovskému Balcerovi Opiecowi, aby na polský jazyk vyložil »Život Krista Pána« sv. Bonaventury († r. 1274), a dala tím podnět k první populární knize, jež se nám dochovala v několikadesátkovém vydání. Opec snížil značně tón »Serafičkého doktora«, zkracoval nebo vynechával jeho allegorie a dedukce, vkládal vyprávění o mládí, o stáří a o Nanebevzetí Panny Marie, vyhovuje tím polskému kultu matky boží, čerpaje z prastarého pramene latinského. Z téhož pramene čerpal i jiný autor, jenž napsal současně »Rozmyszlania o żywocie Pana Jezusa«, kde daleko obšírněji vypsál

¹ »Ani trošku latinsky, jakkoliv je jich dosti jako sviní.«

všeliká vyprávění apokryfická, jaká o dětství a o umučení Krista Pána kolovala; jeho vyprávění je prosté a naivní, leč hojně a zajímavé — tak obsáhlého vyprávění žádné jiné literatury nemají; — on čerpá ze všech přístupných mu pramenů.

›Žyvyt« i ›Rozmyślanie« čtou se nad míru hladce, poněvadž to nebyly překlady, nýbrž zpracování vzorů cizích; jiné soudobé překlady držely se — dle starého zvyku otrocky textu latinského a tím právě stávaly se málem nesrozumitelnými.

Lepšími byly traktáty Mariánské exbernardina mistra Jana Paterka ze Szamotul (zabitého r. 1519) o početí a narození Marie, obšírné, mnohomluvné, učené, s disposicí scholastickou, velmi systematickou; modlitby pro ženy, životy svatých a j.

Z celé té skupiny spisovatelů vyniká nade vše první světský autor polský, *Biernat z Lublina*, lékař Pileckých. Neobyčejný to člověk, milující rodný jazyk v době, kdy nikdo oň nedbal, kritisující ostré základy katolicismu, kdy Luther ještě nevystoupil, pracující k obecnému dobru, kdy se každý v sobě uzavíral. Literatura polská neměla sbírku bájek, kolovaly jenom Aesopské latinské sbírky. Biernat přeložil Aesopův životopis a dodal několik set bájek, doplňuje je i z vlašských sbírek i z orientálních; všechno přeložil oním metrem středověkým, osmislabičným to dvouverším rýmovaným.

Jeho dílo, jsoucí v čele poesie polské, zachovalo se nám pouze z pozdního přetisku, z r. 1578, jež však nicméně je velice zajímavým. Biernat, jehož antikatické idee prozrazuje zřejmě latinský list — tištěný nejednou od německých protestantů jako ›důkaz pravdy« — tyto své idee projevuje i v báskách. Na př. lasička, jež si zuby o pilník krvaví, toť theologové-scholastici, klamající lid, že vědí něco o Bohu; vyjíždí si proti vlkům šedivým a černým (mniši), beroucím na sebe beráncí kůži. Vedle tendence antiduchovní nalézáme u Biernata i ostré výtky proti pánům (›dle spravedlnosti měli by býti všichni oběšeni«), proti cizozemcům — Uhrům a Němcům, kteří nás jenom zrazují — jež srovnává s krkavcem, kterého hloupé sovy z útrpnosti přijaly k sobě a jenž zatím vyslídil jejich slabé stránky a nepřátelům sovy vydal. Rýmy jsou, jako ve středověku vůbec, velice slabé, ale jazyk je hladký a čistý.

Stejně jako Aesopem, posloužil Biernat literatuře polské i prvním větším dílem lékařským ›Lekarstwa doświadczone«. Tiskem vydal je však teprv r. 1564 Martin Siennik, jenž sebral je z různých rukopisů, neznaje ani autora. Za života Biernatova však kolovalo dílo jeho v nečetných opisech.

V té době vůbec nebylo mnoho děl polsky tiskem vydaných. Jediný, obsáhlejší tisk polský z r. 1514 byla ›Powieść o papeżu Urbanie« t. j. doporučení několika modliteb při skonávání. Teprve koncem roku 1521 objevila se první celistvá: ›Směšného a kratochvilného Marcholta rozmluvy se Šalamounem, které od Jana bakaláře z Košíček vyloženy jsou do polštiny z latiny.« Pan bakalář zbavil se své úlohy velmi zručně: Marcholt z barbarských šatů středověkých převlékl se do úhledných šatů polských; misty je veršován a to věru ne zle,

útoky na duchovenstvo jsou poněkud uhlazeny, obsah je zajímavý; knihu vydal Jan z Vidně (Victor z Liebenthalu), jenž vydal následujícího roku 1522 »Ecclesiastes«, překlady to »družby« (jmenovce) jeho »Hieronyma z Wielunia«, jenž v »prose ctiteli a věrnému té slavné koruny polské příteli« v předmluvě příčinu a pohnutku vzniku díla toho vykládá, totiž: »proto dojistá, aby vždy polské knihy byly, aby se Poláci v moudrosti množili. Když zajisté všichni jiní národové, Vlaši, Němci, Češi, svoje bible mají, a v moudrosti nevymluvně zalíbení nacházejí.«

Po těchto knihách vydá Vietor ještě třetí, větší: onen Opeciův »Život Krista Pána«.

Tyto první tisky měly tu zásluhu, že ustálily pravopis, jakkoliv nepřijaly návrhy kněze Stanislava Zaborowského, jenž radil r. 1518, aby přijat byl jeho pravopis, se značkami diakritickými, čárkami a tečkami, jak je v Čechách zavedl M. Jan Hus.

Do r. 1548 najdeme mezi těmi tisky tři různé překlady žaltáře, v několika vydáních, nejrůznější sbírky modliteb (»Duchovní zahrádka«, »Terč duchovní« a j.), legendy o svatých (Alexěji, Anně, Eustachu a j.), o patriarších (Josefovi, Tobiáši), o zázracích (o klášteře sv. Křížském, o Czestochowském obrazu a j.) a o různých jiných věcech asketických. Jsou zde rovněž drobné allegorie, apokryfy, namířené i proti Židům; první malá učebnice účetnictví; umění kuchařské, ošetřování a léčení koní a j. Jsou zde i překlady školních dramat, daleko naivnější, prostší a hrubší než originál humanistický; nalézáme v době této i překlad traktátu Erazma Rotterodamského o jazyce a vedle něho »Životy filosofů« od Burleje, životopis Alexandra Velkého — nad jiné ceněný pro moudré maximy, — »Rozmluvy Aristotelovy«, jež však s Aristotelem nemají nic společného. Jsou to středověké klípky, scholastické odpovědi na různé dvorné otázky, na př. proč ženy vousů nemají, nebo proč není dobře po rybách pít vody, co znamenají vlasy ryšavé nebo dlouhé prsty atd. Nejobsáhlejšími děly jsou v době té »herbáře«, zahrady zdraví, popis rostlin atd.

Všechno tištěno převážně pro ženy, a v »iudicium« čili prognostice zvané: »Osądzenie spraw niebieskich slawnej nauki krakowskiej« (»Posouzení věcí nebeských slavné vědy krakovské«) na rok 1529 čteme, že jsou přeloženy z latiny, aby »prostý člověk polský mohl čísti, a hlavně panny a paní, když matka Eva to jim po sobě zůstavila, že každá z nich věděti tajnosti chtívá jest, a to, co ví, nižádným způsobem nezatají.«

Glaber, překládaje »Problemata Aristotelova«, přisuzuje rovněž ženám bystřejší rozum než mají muži, kteří ze závisti před ženami vědy tají.

Největší zásluhy o zlomení těch ledů vedle vydavatelů-tiskařů mají překladatelé, bakalář Jan z Košíček, jenž Marcholta a Pontiana (»Historie o sedmi mudrcích«) — a snad i »Historie římské« překládal.

Ne všichni překladatelé však byli tak schopní a pilní jako Jan z Košíček; jeden otrocky překládal slova německá, jiný doslova oti-

skoval celé fráse české, nesnaže se ani je přeložiti. Tehdy ovšem jazyk a literatura česká, starší kulturou, ještě byla vzorem literatury polské; hlavně tomu tak bylo na poli náboženském, v označování pojmů abstraktních, ba i názvů státních.

Bylo to tím možnější, ježto jeden čas obě řeči za jedinou byly považovány; rozdily mezi nimi byly jen co dialektické zvláštnosti vykládány. Tak tvrdil Jeronym Malecki ještě r. 1574:

»Češi jsou prvnější než Poláci i v překládání knih lutherských, jakkoliv mluva polská už dostatečně elegans, ale v theologii právě velmi málo nebo nic není vypulerovaná.«

Proto také ani on neváhal vypůjčovati si slova česká.

V té době právě zachvátila naši společnost manie produkování se čímsi cizím a ještě Górnicki vysmíval se roku 1566 Polákům, že »ledva hranici slezskou přejeli, už mluvu svou čechem pestřili, místo o »stanech« o »stavech« mluvili« atd., a Seklutian r. 1551 výslovně se ohrazoval, aby ho pro některá méně užívaná slova v jeho překladu »nikdo Čechem od Červenska nenazval«.

Čeští spisovatelé a tiskaři počítali vždycky na odbyt děl českých v Polsce, věnovali je též nezřídka pánům polským (na příklad lékař Černý) atd.

O znalosti češtiny na dvoře Zikmunda Starého, o porovnávání obou jazyků — jež pro polský, hrubší a zakrsalejší, nevypadlo příznivě — mluví Górnicki výslovně, ale byly to už zbytky převahy české; brzy na to už polská literatura vyšvihla se do výšin, na nichž česká nestála, a česká literatura naopak brzo na to začala ztráceti půdu pod nohama.

Zatím na poli literatury národní slavil triumfy stav měšťanský. Šlechta se k literatuře národní až posud neznala, holdujíc dále jazyku civilisacé a světa. Drobné potřeby čtenářstva ukojovali tedy prozatím měšťané, mistři a bakaláři krakovští.

Leč při zásluhách měšťanstva o uhlazení polštiny a vybojování jí nových a nových oborů působnosti, tisky polské za Zikmunda Starého ještě literaturu nestvořily, jsouce jen překladem nebo přepracováním antických latinských děl.

Ba i píseň náboženská, pěstovaná otci bernardiny Władysławem z Gielniowa, Mikulášem Sokolnickým a j., nečinila pokroku. Nepřál písní duchovní sám čas. Byl to čas patrného úpadku náboženského, nekázně v duchovenstvu, prvních podpalování lutherských. Zpívaly převážně ženy a bylo to ne jen náhodou, že oba nejstarší kancionálky katolické, rukopisné, z poloviny století (1551 a 1555) mění (bez ohledu na verš a na rým) v textě originálu stojící mužský rod na ženský.

Už v těchto písních a hlavně v koledách pronikala ona nevybíravá, dobrodružná joviálnost staropolská, ten smysl pozorovací, jenž charakterisoval i prvního básníka národního, *Mikuláše Reje*.

Rok 1543 zůstane navždy památným v dějinách literatury polské: v roce tomto poprvé na veřejnost vystoupily dva vynikající typy bývalé duševní činnosti polské, dva krajní její výrazy.

Oba zrozeni byli na Rusi, jeden z krve smíšené: Orzechowski, pod Przemyslem, druhý z krve čisté: Rej v Jurawnie nad Dněstrem; jeden vášnivý a prudký, peroucí se s celým světem, jsoucí ve věčném sváru sám s sebou; druhý, hýřil, ale klidný a mírný, o lidi nezavádějící, a proto u všech v oblibě; oba společenští, výmluvní; jeden nadmíru vzdělán a zadíván do antického světa, druhý úplný nedouk, skotačící ve věku, kdy Orzechowského už humanisté ve Vídni a Vitenberce vzdělávali.

Štěstí pro literaturu národní bylo, že Rej neznal latinsky, sic by ji byl zradil, jako ji zradili Krzycki, Janicius, Kochanowski a Szymonowicz. Byl sice Rej v různých školách, ale latinsky se nenaučil a tak ho pan vojevoda (Tęczyński) na svém dvoře leda ke korespondenci polské užíval.

Za to dovedl Rej něco jiného: byl hudebník a improvisoval s neobyčejnou lehkostí:

»texty podivné a verše rozmanité tak nic se nerozmýšleje činil« světské i náboženské, na svatby i pohřby, na erby i nářadí, a všechno v noci, neb mu ve dne panicové a mládež překáželi.

Vystoupení Rejovo jest velice významné, ba skoro rozhodující v dějinách literatury polské, národní.

Před Rejem kniha polská existovala skoro výlučně jenom pro ženy, Rej naopak jedině s »dobrým soudruhem« rozmlouvá, jej výlučně má na mysli, živel mužský zavádí, cítě živě nedostatek vzdělání, obtíže při obírání se vědou pro ty, kdož se monopolu latiny nepoddávají.

I druhý vážný krok Rej učinil: před ním spisovatelé jenom překládají, držíce se latiny jako děti se drží sukně matčiny, jakoby se báli, aby jim neproklouzla původní myšlenka polská: Rej první nepřekládá, ale tvoří svobodně; třeba že má vzor latinský před sebou, netěží z něho bázlivě, leč vystupuje směle, otevřeně.

A vystupuje hned ve verši i v próse, na poli různém: převahu má však směr náboženský, hluboce ve vlastní povaze, upřímně polské, zakořeněný.

I starý král uznává vděčně nové, neslýchané posud zásluhy šlechtice polského: rýmovníku, na ti polono, udíl vesnici Temerowce (r. 1546), povzbuzuje ho k dalším pracím; je to první hold úřední, složený literatuře polské.

Oficiálního titulu »rýmovníka polského« zasloužil si r. 1546 Rej už skutečně. Od oněch drobných veršů přešel brzo ke skladbám větším; mlčení mus polských podněcovalo ho k novým a novým pracím. Bezejmenný básník polský — neboť Rej se nikdy na knihách nepodepisoval — vystoupil r. 1543 s »Krátkou Rozmlouvou mezi třemi osobami, pánem, starostou a farářem, kteří i své i jiných lidí příchody vypovídají a taktéž marnosti a požitky dnešního světa«; titul dle tehdejší módy dlouhý, ale obsah dobře objasňoval.

První to větší dílo originelní, polské, je satirou dialogovou, v níž každý z rozmlouvajících vady jiných stavů a vlastní nesnáze vy-

počítává a to oním krátkým veršem středověkým, v jakém si Rej po dlouhý čas liboval, než se k třináctislabičnému verši vrátil.

Jazyk je jadrný, promíchán příslovími, srovnáními, malebný, těžký dnes pro toho, kdo nepřivykl k staropolskému proudu, ale plynňý, místy velemluvný. Obsah všední, ale vypozerovaný znamenitě. Oko Rejovo se neklame, ono proniká sobectví poslanců, vykrucování prokurátorů (advokátů), vydírání kněží, praktiky k vymačkávání posledního groše z měšce selského; krátce a lapidárně vystavuje Rej na pranýř život nad stav, karbanictví, vášeň loveckou (které ostatně sám holdoval), fintění se žen, rozpustilost vojenskou; všichni jsou »křivi« (vinni) a za všechny trest odnáší nuzný sedláček.

Od tohoto dialogu, jímž Rej tak významně a slavně součinnost spisovatelskou inauguroval, přešel r. 1545 k mysteriu, jež určil však jen ku čtení, nikoli však též ku hraní. Jmenuje se mysterium toto: »Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego, syna Jakobowego, rozdzielony w rozmowach person, który w sobie wiele cnót i dobrych obyczajów zamyka«, ve 12 rozpravách, první to původní drama polské, třeba že ještě na cizích vzorech závislé (na př. na Krokusově »Svaté komedii Josef« z r. 1537) a pravidel dramatických nešetřící.

Nerozvíjí se tu děj, ale rozmluvy. Biblický obsah vyložen je s mnohomluvností, jaká od té doby stále více stává se pro Reje charakteristickou, veršem plochým a všedním, jaký ho už nikdy nepustí; jednotvarný výklad ožívuje se a rozmanitým činí jenom v rozpravě třetí a současně nejdelší (verš 880—3580), se Zefirou, ženou Putifarovou, jejíž city, boj mezi skromností, studem a »nevyhnutelnou« láskou i vítězství lásky, zcela dobře jsou představeny. Celek má účel mravní: učí doufati v Boha a cnost, ne v osud, a pobádá k dalšímu čtení a cvičení se, k poučování se ze škody cizích

Mimo »Život Josefův« překládá Rej: »Žaltář« a dedikuje tento obsáhlý a zcela volný překlad (tak že je to více parafrase než překlad), polskému Davidovi, Zikmundovi Starému.

Od konce XIII. stol., od Kingy, zaujímá žaltář — co nejdůležitější, nevyhnutelná kniha každému křestanu — v polské literatuře čelné místo. Prvotní jeho překlad je v stol. XV. zmodernisován, a tento středověký překlad tištěn beze změn v Krakově do r. 1542; nový překlad, s obšírným výkladem nesrozumitelného někdy textu žalmů, vydávají mistři krakovští; a tuto svatou knihu přístupnou činí Rej (r. 1545?), podniká tuto práci s neobvyklým napjetím ducha, nedovoluje si nejmenší odchylku, výstřelek — jinde právě u něho tak častý — ale v nejhlubší pokoře s pathosem a pravdivou pokorou, za jakou by se ani Skarga nestyděl, rozjímá a modlí se na themata žalmová.

Současně z jeho pera vycházely četné, kratší dialogy, odpovídající nejlíp živé povaze »rýmovníka«: »Kočka se lvem rozmlouvá o svobodě a o otroctví,« účel je tu mravní, neboť »lepší troška v svobodě, než velké jmění v otroctví,« zásada to v pravdě Rejovská, onť si nikdy žádným úřadem nedal ruce svazovati; dále tu rozmlouvá »Karbaník s pijákem«, »Husa s kohoutem«, »Smrt se ševcem«, »Warwas

s Dykasem« a j. Poslední dialog je nejzajímavější, neboť ukazuje zjevně, co Rej soudil o ženách. Neměť o nich příliš pochlebný úsudek; stěžovali si na ně i jiní. Na př. p. Hieronym Łaski »prosil Boha, by Polkám dal většího tepla«, užil tedy Rej v rozmluvě i výtek a posměšků svých soudruhů; kde co slyšel a co sám si vymyslel, všechno tu vysypal. Ale ani tu ho smysl praktický neopustil. Vyčiniv ženám do syta, ucouvl a přiznal jim onu cenu, jaké jim druzí spisovatelé od-
pírali. On ukázal se býti spravedlivějším k ženám, než současná většina. Warwas šel zrovna na dračku; zachoval se z něho jediný, poněkud poškozený exemplář českého překladu a to v Museu král. českého v Praze. Nehledíme-li k tomu, že Češi už dříve drobné písně polské do češtiny překládali, pak byl Warwas první polskou knihou, která se dočkala té cti, že byla do češtiny přeložena. Překlad český je do-
slovný a pod rouškou českého slova jasně proráží verš polský.

Takovýmíto, stále jinými debuty literárními, Okszyč Rej vyšinul se nad všechny »skladatele« polské a drobné i nezajímavé jich skladby. U některých vadil jazyk, čtenáři jim nerozuměli, u jiných pak prostě dětinská neschopnost. Zmizela i jména těch autorů a vzbudilo se pře-
svědčení, že teprve od Reje začato psáti polsky, že on první prolomil led: jiní pracovali, on odnesl si pocty, on teď vskutku vedl rej.

A zatím vytvářely se nové poměry v literatuře i v životě ná-
rodním a Rej měl za nedlouho zaujati úlohu ještě znamenitější.

Rok úmrtí Zikmunda Starého je památným v literatuře i v dě-
jinách. Až posud mlčky zachováván klid zbraní různých stran nábo-
ženských i politických, jež čekaly jen na změnu vlády, teď však na-
stoupilo horečnaté oživení, zmocněné záležitostí osobní, osudným ože-
něním se mladého krále.

Jako první, tak i poslední Jagieľlo podráždil city národní, bera si za ženu bezdětnou vdovu, milenku, a vydávaje tak budoucnost dy-
nastie zcela lehkomyšlně v nebezpečí.

Do boje perem stanuli — jako kdysi Ciołek — tak i teď spi-
sovatelé; pamflety Orzechowského, mladičkého Ondřeje Trzcieškého, Reje a jiných, latinské i polské, biblické i světské, feči i listy, dia-
logy i satiry vyrojily se hlavně ve Velké Polsce; kdyby se tam byli odebrali — varoval Mikuláš Czarny — budou si moci vystlati kolébkou
»paškvily«.

Ale vřava, způsobená královnou Barborou, umkla brzy.

Odpor krále a náhlá její smrt — tak se z ní těšili, jak by nad
Turkem zvítězili — zarazila rozpoutaná pera.

Jiná však vřava nedala se ničím utišíti a rostla den ode dne
stále prudčeji.

Leč jako Zikmund August naděje národa svým neopatrným
sňatkem zklamal, tak zklamal i veškeré ostatní naděje, jež do něho
nejen Polska, ale i cizina kladla, naděje to v záležitostech — víry.

ČTVRTÁ KAPITOLA.

Druhá polovice XVI. století. Reformace.

Počátky náboženského ruchu. Příčiny pozdního jeho začátku a jeho rozbihavosti. Lutheráni, Čeští bratři, Kalvinisté, Ariani. Polemika o víru. Vliv na literaturu. Reakce katolicismu, proč zvítězil? Jezovité: Wujek a Skarga. Unie brzeská. Spisovatelé vyšinutí polemikou theologickou: Orzechowski, Frycz, Wolan.

Jako myšlenkový, tak i náboženský život západu krácel stále blíže ku hranicím polským a vtahoval národ do nového víru. Už v XIII. století sekta mrskačů probíhala i Polskou. V XV. století vnikal husitismus mezi pány, mistry a duchovenstvo, jakkoliv dotýkal se jen jednotlivců a to nejmnohých a nepříliš energických, a reformace XVI. století měla — jak se mezi léty 1550—60 zdálo, pohltiti celou Polsku.

Sílu a prudkost nového ruchu vykládal strašný zánik života náboženského v stavu, jenž byl povolán k jeho ostříhání. Vymstilo se teď, že biskupové byli světskými hodnostáři, pány rady, jako vojevůdové a kasteláni, ba že i před nimi v radě bývali; hierarchie byla v celku lhostejnou k věcem víry a že reformace tak pozdě zachvátila Polsku, to není její zásluhou. Výjimky, jako Maciejowski mezi biskupy, četnější pak v kapitulách a v nižším kleru, nevyvážily zesvětštění duchovenstva polského a pohoršení, jaké ono v myslících a vidoucích budilo; disciplína klášterní a život řeholní byly teď úplně rozpoutány.

Nechť pojímala odpůrce a příčiny k odporu, závisti a pohrdání poskytovalo obrovské bohatství kleru, které už v XV. stol. přesně počítáno, při čemž žádána jich konfiskace; uvolnění duchovních statků od povinností, jaké tížily statky šlechtické; pohoršující spory o desátky; anuaty a jiné poplatky, vyvážené do Říma. Bezpříkladná kumulace prebend a beneficí v rukách privilegovaných, chtivě důchody hromadících a svalujících povinnosti pastýřské na ledajaké hladomřivce; individua bez cti a víry, kupčící biskupstvími; neuctivost nižšího kleru, jenž za příkladem vyšších pánů ne o kostel a ovečky, leč o důchody dbal, ledačims, středověkými bajkami a plotkami duchovní potřeby odbyval, vnějšími praktikami se spokojoval; na poddajné nivě slovanské přijala zkaženost na sebe ohromující rozměry; nechtů a nenávisť k duchovenstvu rostly mezi šlechtou, jež byla napadána o desátky, o meze, potahována před soudy duchovní (vládnoucí dle zcela jiného práva),

a jež teď horlila proti neopatrnosti svých předků, kteří si takové jařmo uvázali na krk!

K tomuto domácimu ohni oleje přilévaly novinky zahraniční. Šířily se nejdříve jen v pásu hraničním: po zemi pruské, v Poznani, Krakově, kam se od Gdaňska a Toruně, od Vratislavi a Braniborska dostaly, ozývaly se nejdříve mezi Němci, a pak ústní propagandou a knihami šířily se i mezi šlechtou.

Mládež novinek chtívá četla horlivě knihy tyto tím lákavější, čím přísněji byly zakazovány; a v brzku někteří i zjevně shazovali masku pravověrnosti. K tomu přispívaly i cesty mládeže polské do blízkého Wittenbergu, cesty buďto nahodilé (Orzechowski) nebo úmyslné (Frycz); rostl pomalu počet Poláků ne humanismem Melanchtonovým, leč slávou Lutherovou zvábených. Začínají se objevovati královské zákazy odjezdu a příkazy návratu, leč tyto jako i zákazy knih byly prováděny nedbale a často i v brzku odvolány.

Starý král, mírné povahy i zásad, dával se k ostrým prostředkům přemluvití jenom výmínečně, na př. ve Gdaňsku, nepřivlastňuje si, jako později jeho syn, soudy nad svědomím a chtěje panovati, jak říkával, nad kozly i nad ovce.

Jakkoliv tedy okolnosti byly vesměs příznivé, přece nešířila se hned reformace, a biskupové s králem mohli se domnívati, že jako husitismus, tak i reformace vnikne leda mezi jednotlivce a že obnovením starých ediktů dá se zcela jistě vymýtiti.

A skutečně: nejslavnější stoupenci reformace buďto se jí odřikali (na př. Decius), nebo opouštěli zemi (jako Jan Łaski)¹ Tento ctitel Erasma Rotterdamského zaujal jako jeho mistr zprvu stanovisko proti novatorům, kteří zdržovali pokrok humanistický svými jalovými spory o víru; vrátiv se však do Polska, vtahován byl stále důsledněji do nového proudu a předstihl v krátkce i samého Luthra; zřekl se nadějí na biskupství, načež opustil všechno, zemi i rodinu. Chudý sluha chudého Ukřižovaného šel na potulku, stal se důležitým činitelem protestantismu německého a anglického, zřizoval kostel ve Frýssku a v Londýně, kde památka pobožného tohoto muže ještě podnes vedle Luthra a Kalvína ctí. I jeho zelektrisovala zpráva o smrti starého krále a on naslouchal stále, zda se k němu v cizině neozvou hlasy milované vlasti.

Zde však činila reformace velmi pomalý pokrok: »Polák věřil, jak jeho král,« poznamenal správně Luther. Nedrali se k vědě německé: lid z konservatismu, šlechta ze lhostejnosti. Ale pomalu rozhýbali se i duchovenstvo i šlechta, v Krakově dokonce v okolí starého krále a v samotné kapitole, ve Vilně vedle mladého krále a jeho kazatelů; zde působil i blízký královec a kníže Albrecht, jenž těšil se po celé zemi neobyčejné vážnosti. Už odbývány schůzky v Krakově u Trzecieského (otce), Bona sdělovala reformátorská kázání Ochinova opatovi františkánskému, Lismaninovi, a od Františkánů v krátkce rovněž

¹ Synovec primasa, ctitel Erasma Rotterdamského, jehož knihovnu zakoupil, ponechav mu velkomyslně, jako Kateřina II. Diderotovi, používání její až do smrti.

vyšla herese, kterou se šlechta pomalu nakazila; mezi rusínskou, přemyšlskou a sanockou agitoval Orzechowski.

Už na sněmu piotrkowském (z r. 1547 na r. 1548) domáhala se šlechta v prvním článku »hlásání čistého slova Božího«, t. j. bez příměsků lidských, fímských. Všechno však dalo se ještě jaksí z ticha, soukromně, bez boje.

Den smrti královny zjevil vážnost situace; čím déle se oheň tajil a tajil, tím prudčeji teď vybuchl.

Heslo bylo vrženo v Krakově: nával cizinců přivedl sem už i krajní živly; biskup kamenecký, Leonard, kázal proti primátu Petrovu, proti coelibátu, proti prostopásnostem duchovním, a když se kolem něho lidé z dychtivosti tlačili, posmíval se katolickým kazatelům. Už teď ozývaly se hlasy: »Kdyby na nás záleželo, málo by papeženců v Polsce zůstalo!« Kněží i mniši apostati — mezi nimi i professor hebrejského jazyka na universitě, Stankar — reorganizují kostely, t. j. vyhazují obrazy, zavádějí kalich, odstraňují mši, žení se nebo vyhrožují oženěním, a pánové Olešničtí, Stadničtí a jiní je podporují a povzbuzují.

Na tu chvíli připadá vzkříšení literatury polské za účelem propagandy. K působení na široké massy hodil se jedině jazyk národní; poněvadž pak protestantismus z písma sv. výlučně čerpal své zbraně, proto bylo třeba písmo sv. učiniti nejširším massám přístupným.

Nejdůsledněji jednal tu kníže Albrecht; jeho Prusko obsahovalo v sobě obyvatelstvo litevské, pruské a mazurské; z nové, královecké university tedy měli vycházeti učitelé písma sv. v těchto třech jazycích a činnost jejich měla sahati i za hranice knížectví, do Polsky a do Litvy. Úkolu tomu pak dostal kníže znamenitě: na několik let skutečně přesunul středisko nové literatury polské do Královce a novinky pruské — z tiskáren Weinreicha a Daubmanna — zalévaly království polské i Litvu.

Napomáhal tomu Jan Seklucian, za protestantismus napadaný a odvezený knížetem do Královce. Katechismy, Kancionály, Nový zákon a jiné listy pobuřovaly mysl polské, neboť Seklucian nespokojoval se texty, ale dodával k nim všelijaké jedovaté komentáře.

Rok 1549 byl neobyčejně plodný: tehdy vydal Seklucian celou řadu populárních knih, jednu jedovatější než druhou, dialogy, dramata atd., bijící jako beran do hradeb papežství. Ale on sám nebyl jich autorem, nýbrž většina jich vycházela z pera Rejova, který ze satirika a moralisty, z neuka a »dobrého soudruha« náhle proměnil se v zručného, vášnivého theologa a apoštola; theologie nebyla hluboká, apoštolstvo fantastické, ale výsledek a úspěch byl ohromný; poprvé od časů Galky a jeho písně o Wiklefovi měl zase verš polský sloužiti k vykořenění bývalé víry.

Nejobšrnějším dílkem toho druhu je »Kucec«, komedie jako »Josef«, mající kolem 10.000 veršů a nauku katolickou o dobrých úmyslech, o postech, odpustcích atd. strašně trhající, proti výmyslům lidským víru samotnou jako jediný základ spasení stavící.

Nebyl to původní plod Rejův, nýbrž napodobení a místy i překlad »Merkatora« Tomáše Kirchmajera (Naogeorga), nejzručnějšího a nejvášnivějšího z polemistů protestantských; je to allegorie o kupci, kterého při smrti opouštějí dobré účinky utíkající před ďáblem, jenž se jim posmívá. Kupce na soudě Kristově zachrání jedině vroucí víra. Nejchoulostivější scény pamfletu Rej oslabil, v jiných pak — ve scénách pokory a zkroušenosti — povznesl se výše, než autor originálu. A to byl jen jeden z plodů, stále četnějších, stále prudších, buď Reje, neb Sekluciana, neb jiných. Téhož roku 1549 vyšla i »Rozprava o některých ceremoních a ústavách kostelních«, kde ve formě dialogu student z Wittenberga rodiče od papežství odvádí, důvody kněží vyvraceje a j.

A tak šířily se novinky pruské a nutily katolíky, aby toutéž zbraní odpírali útokům. Na ony dialogy odpovídali jinými, v nichž student wittenberský nebo královecký, poražen písmem svatým, uznával důvody katolické, nebo kde vykládáno a odůvodňováno učení katolické v rozmluvě s farářem nebo s mnichem.

Už r. 1549 žák škol krasnostavských Stanislav ze Szczyrkowic pokusil se o takovou »Rozmluvu poutníka s hospodářem o některých ceremoních kostelních«. Následovala vtipnější »Komedie o masopustě«, zcela pro jeviště upravená, s pobožnými písněmi na konci jednání, zakazující masopustní výstřelky a bránící coelibát; Kromeniův »Mnich« náleží též do této skupiny; je to rozmluva dvořana s mnichem o věcech víry, častokrát vydávaná a do latiny i jiných jazyků přeložená; Korczewského »Rozmluvy polské« r. 1553, jedna o obřadech (popelci atd.), druhá o desátcích a přísaze, jiná s babou čarodějnicí, příznávající se nainvě k svým čarodějným kouskům:

W wiliją świętego Jana,
doilam mleko ze zwna,
ale tylko jeden szkopiec,
bo mi nie chciało więcej ciec atd.¹

Poněvadž pak se slušelo, aby katolíci rovněž co nejhojněji měli v rukách písmo sv. a to bez gloss protestantských, proto roku 1556 objevil se Nový Zákon a roku 1561 celá bible, tak zvaná Leopoldity, jakkoliv kněz Jan užil hotového, středověkého překladu, opravuje poněkud text a modernisuje jazyk.

Touto celou biblí katolíci docela protestanty předešli, neboť tito teprve roku 1563 velké dílo bible brzeské (kalvínské) vydali; za to zůstávali katolíci značně pozadu za kancionály protestantskými a za jejich postillami.

Seklucian vystoupil už roku 1547 s první sbírkou »Pisní duchovních a nábožných«, krátkou, z části z němčiny přeloženou, nepovedenou. Rozšířil pak a opravil sbírku tuto značně r. 1559; současně roku 1554 překládal kancionál bratří českých kněz Valentin z Brzozowa

¹ V předvečer sv. Jana došla jsem mléko ze zvonu, ale jen jeden škopek, když mi nechtělo více téci atd.

na polský jazyk, třeba že i tento překlad hemží se čechismy; ten »Kantonał albo księgy chwal boskich« atd. (s melodiemi), krásný tisk královecký, opakován ještě dvakrát (1569 a 1589), leč i před tím nenilili katolíci a vybírali písně z kancionálu českého a vydávali je o sobě (na př. »Píseň o narození Krista Pána« r. 1550 atd.).

Postillu, kázání na neděli a svátky Corvina (Antonín Rabe), velice populární, přeloženou i do litevštiny, překládal Ostafi Trzepka z Poznaňe, vedle Sekluciana stejně horlivý apoštol královský, jenž spisy Waldise (»Mléko duchovní ke krmení a vychovávání dítek křesťanských« roku 1556). Vergeria, Brentia a jiných protestantů překládal do polštiny; i Seklucian vydal konečně postillu roku 1556; Luthrovu přeložil však až teprve Jeronym Małeckí, kněz Lecký, roku 1574.

Největší populárnosti však těšila se postilla Rejova.

Dokončena r. 1556, uzavírá v sobě — s výkladem Apokalypse sv. Jana z r. 1565 — veškeru dlouholetou propagandu Rejovu. Tato dvě díla jsou nejčelnější, nejzralejší, pravé ozdoby polské literatury protestantské. Když verše a dialogy, žaltář a allegorie odpovídající požadavkům času, v krátce upadly do zapomenutí, tak že značnou většinu jich známe jediné dle titulů, postilla a výklad apokalypse přežily autora; postilla Rejova jediná dočkala se několika vydání, jakkoliv je velice obsáhla; slezští protestanti ji otiskovali — vynechavše protifímské útoky — ještě roku 1864; rozprodána pak byla po celé Polsce i mezi katolíky, ba i na Rusi známa byla postilla »światoho Reja«; Wujek ještě svědčil o ní, že »pro dvornost a uhlazenost jazyka polského nad jinými udržela si přednost«.

Zajímavou jest už předmluva, doznávající, že národ polský, ačkoliv, jak se praví, povahou je ostrý a vyspělý, je v skutku snad nejposlednější ze všech jiných ve vědách světa tohoto, že jazyk jeho je »neforemný« a »těžký«, že »příliš prostá škola se tu vnesla do toho« (díla), a opakující maximu i motto celé životní práce Rejovy: o kamenech (prostých lidech), které volají, když povolání mlčí. Sama postilla je sestavena organicky: první část vypráví o božství Kristově, druhá o povinnostech našich; třetí o svatých Páně; leč nejde tu o teologii a o dogmata, nýbrž hlavně o morálnost. Z toho vyplývá životnost a přístupnost knihy, jež vyhýbala se jalovým sporům, a jež vábila krásným a barvitým jazykem a podrobnostmi všedního života.

Proti Marii na př., která nedala se zlákatí pýchou, když jí předpovídána sláva jejího syna, stavěl Rej naše ženy, které i bez předpovídání, když se sejdou, jedna druhé o synu praví: »toť bude jistě biskup z něho, nebo vojevoda a zatím ten pan biskup nebo vojevoda se sedláky v krčmě sedí, nebo za pluhem chodí . . .« A podobných, kratších neb delších obrázků je u Reje velká hojnost.

Apokalypse, toť chloubá prosy Rejovy. I ona vyznačuje se nekrotným jazykem proti všemu, co je římské, triumfuje, že ten »obchod (římský) darmo vzavší a draho prodávající« upadá, »jak už dnes i na oko vidíme smutek nemalý mezi těmi kupci, nebť jim velice jaksí apotéka zvětrala, už v ní lacinější jsou recepty, než dříve bývalo.«

Ještě roku 1900 Němec protestant s radostí sbíral ty útoky na Řím k posilnění bojujícího šiku protestantského. V Apokalypsi však musil se Rej Kalvín už nejen proti Římu, ale i proti vlastním sou-druhům od včerejška obracet.

Divnět změny prodělal protestantismus polský během těch ně-kolika let. Netrvala dlouho jednodolitost ruchu. Lutheranismus pruský opíral se jediné o města pruská (s Gdaňskem a Toruní v čele) a o Vilno, kde vlivem Královce a Rigy augsburské vyznání s německými kazateli a knihami do XVII. století se udrželo.

Do Velké Polsky, kde rovněž se zdálo, že lutheranismus jest zakořeněný, odešli před netolerancí Ferdinandovou čeští bratři, nale-zajíce u Górků, Ostrorogů a Lesczyńských silné podpory, a obřady jejich — jakkoliv kdysi Luther učením českých bratří byl nadšen — líšily se naprosto od lutheránských, odpovídajíce více demokratickým tendencím slovanským.

V Malé Polsce pak massa vrátivší se právě šlechty, ba ani mě-šťanstva, nepřidržela se lutheránství, leč obrátila se k důslednějšímu, kalvinskému protestantismu, a v brzce dala se uchvátiti nejkrajnějším proudem: to byla organická vada polského protestantismu, jenž rychle zaplál, ale shasl stejně rychle.

Teď vymstilo se na něm dlouhé čekání. Kdyby se byl prote-stantismus rozšířil v Polsce současně jak v království, tak i v Gdaňsku v letech dvacátých, byl by si už zjednal jakous takous organizaci a vůdce, kteří by ho byli jednodolitě řídili. Po roce 1548 v samotném ruchu protestantském už nebylo jednodolitosti a zdálo se, že protestan-tismu hrozí horší nepřítel v samém jeho lůně, nežli byl Řím. Tak zuřivě bojovaly mezi sebou sekty a různé názory.

A takovýto už rozštěpený proud zachvátil Polsku nepřipravenou, když nebylo nikoho, kdo by ovládl ten ruch.

Chtivě naslouchala šlechta stále novým novinkám, výmyslům, důvodům, a náhle otevřela se jí perspektiva přímo oslňující, dosud na světě nebyvalá.

Ta šlechta po dvoustoleté téměř vojně s trůnem a vládou do-byla si šťastně úplnou svobodu; *nil de nobis sine nobis* bylo už přímým heslem této šlechty a už utonuly myšlenky, že k ústavě, zavazující všechny, je též třeba shody všech. Už také šlechtic hrdě opakoval, že nemá sobě rovného v Evropě, že všichni druzí jsou »chłopi«, on jediný že králi svému není povinován ničím. Tento šlechtic-samovládc, tento král en miniature, byl posud ve věcech víry vázán tradicí. Teď zdálo se bujnému individualismu, anarchickým instinktům a samovůli, že každý šlechtic bude sám rozhodovati, co je i Bohu povinován; že on bude dle svého vlastního zdání řídití oba-polný poměr; on rozkazoval, jak jeho »minister verbi Dei« měl věřit a učit; on zabíral důchody i poklady kostelní, on udílel z nich svému »ministrowi slova Božího«, co se mu líbilo, a udílel na věci víry tak skoupě, že kdyby nebylo Radziwilla, tu ani nebylo by zač vydati bibli protestantskou.

›Sluhu slova Božího‹ považoval šlechtic polský za vlastního sluhu, a to vlastně správně: kněz¹ katolický býval šlechticem, radou a senátorem, protestantský ›sluha Boží‹ býval z vrstev nejnižších.

Nebylo tu vážnosti, síly, ruky, která by rozběhnutý vůz zarazila. Kdyby byl aspoň král do nějaké sekty vstoupil, nebo kdyby aspoň se byla nějaká hlava církve polské prohlásila — ale biskupové buďto se každé víře posmívali, nebo odporovali Římu, ale po tichu, na příklad Uchański, jenž i nejstrašnější rouhání proti Římu ještě r. 1559 pronášel.

Skutečnými apostaty stali se pouze dva biskupové, bez významu a dalecí: kijevský a žmudzský. I změnila se polská šlechta — nevycházející už v pole — v theology, rozhodující o povaze Kristově, o vyzvání nejsvětější Trojice dle svého zdání.

Jedinou vážnost měl Laski, leč on oddaloval svůj příjezd do Polsky, čekaje nadarmo na vyzvání královo. Když pak se vrátil, tu přišel už s vyčerpanými silami; byla to ruina, stín člověka. Držel se železnou silou vůle; leč za nedlouho zavřel na vždy víčka.

A hlavami protestantismu zůstávali pánové světštní Boner a Radziwillové, Zborowští a Sapieha, Górk a Chodkiewicz, když jejich život nebo víra pohasly, tu i sám protestantismus hynul.

A hynul tím určitěji a rychleji, čím více sám si hrob kopal. Neboť, kdyby bylo zůstalo alespoň při oněch třech vyznáních, která se před rokem 1560 v Polsce usídlila!

Lutheráni, kalvinisté a Bratří Čestí, ač rozdílní i v dogmatech, na př. o svátosti oltářní, přece jen měli jednu, společnou základní půdu a neútočili na základní dogmata křesťanská, na Božství Syna, na nejsv. Trojici, na nesmrtelnost duše a těla. Ale co Luther začal — boření střechy — Calvin dále vedl, bouraje zdi, a dokonali Servet, Ochín, Gentilis, Blandrata a Socinové, kteří bořili i základy. Byli to vesměs Vlaši, zhouba Polsky, jak trefně poznamenal Beza.

Protestanti, objevivše právě Polsku jako jedinou zemi svobody svědomí, kde nevázalo cuius regio ejus et religio, zpozorovali v brzku, co to ›u nás v Polsce volno jak kdo chce‹ ve věcech víry vlastně znamenalo; kacířství, pronásledovaná a vyhlazovaná nejen sv. inkvisicí, ale i protestanty a kalvinisty (popravení Serveta a Gentilise a j.) našla útulek, bezpečí a rozvoj v pohostinné, volné Sarmacii. Tu stékaly jako do kloaky veškery škarpy herese, jak nafíkali si ve Švýcarsku, v Marce i v Prusku.

Subtilní a konsekventní moudrost vlašských právníků a lékařů, přizpůsobená theologii, vydala ovoce, a když, již ji štěpovali, musili utíkat z vlasti, tu obraceli svůj zrak k daleké Polsce, k jejím mladému králi, jenž nechtěl znásilňovati svobodu svědomí, k jejím mocným pánům, jichž rámě chránilo i před Římem i před Ženevou, k jejím bohatým a pohostinským domům šlechtickým i měšťanským. A podivný, vzrušující to pohled na ony starce, kteří z daleké Grisonie do Polsky zaslali dopisy a svá dřla. Negri na př. pro věk a vzdálenost

¹ Slovo ›kněz‹ nahrazovali protestanti výrazem ›minister verbi Dei‹ nechtíce ani v té maličkosti býti závislí na Římu.

do Polsky už nemůže, ale věnuje Radziwillovi svou tragedii o svobodné vůli (r. 1559), paškvil na katolicismus, plný nadměrných chval Radziwilla, Ondřeje Trzycieského — znalce tří jazyků: latiny, řečtiny a hebrejštiny (jazyk matefský nebyl počítán), — Reje (za jeho »Kupce«). Negri sám nemohl už do Polsky, za to jiní vnesli do ní onu záplavu dalších svárů, pro které připravoval už myslí Petr z Gonigdze, první polský antitrinitář a novokřtěnec; čím na Moravě i ve Švýcarech nasákl, toho zrní rozsával dále, vnukaje pochybnosti ty i svým protivníkům.

Rok 1560 znamenal vrchol agitace protestantské hrnoucí se do Polsky odevšad. V době té byly už v Polsce tištěny nejjedovatější pamflety na katolicismus, překládané i původní, na př. obě »tragedie krotofilne« (kratochvilné tragedie) Ochinyovy, o papeži i mši, které vydal Lismanin; je ve vydání tom ve formě dramatické satanský počátek obou tragedií, i obšírná Apologie Martina Krowického, porážejícího »krátkou odpověď« biskupa krakovského (Zebrzydowského) stálým srovnáváním kříže, víry a pokory atd. Kristovy a Římské. Je to spis tak ostrý, že ve vydání novém (o dvacet a několik let později) se už nový vydavatel omlouval, že na římské kopřivy třeba bylo tak ostrého mrazu; r. 1602 přeložil ji do němčiny Cyriak Moller a věnoval městu Rize, při čemž poznamenával, že mluva jeho s polskou ozdobnou mluvou rovnati se nemůže. Krowicki končil své vývody tvrzením, že papež je Antikrist, a vydal hned r. 1561 novou knihu o tom pravém obrazu a kontrfektu Antikrista, rozšiřuje názor husitský a později Luthrův a dodáváje autobiografii svoji v polském verši. Byl to první plod toho druhu.

Ještě větší význam měla polemika, kterou vedl vlašský exbiskup a římský exnuncijs, později dvorní theolog wirttemberský Vergerius s Hosiem; do Polsky dostal se Vergerius svými spisy už r. 1556; vydával listy nunciovy i papežské, tiskl je v Královci a rozhazoval po Polsku jedovaté své plody, na př. »Historii o papežce«, středověkou tuto bajku, sankcionovanou kronikou papežů a císařů od Martina z Opavy; agitoval proti Laskému; počítal na krále, jenž právě r. 1560 posílal do Tubink několik mladíků, aby se tam přiučili »čisté« víře. Ve »Čtyřech dialozích« (r. 1559) polemisoval s »Osiušem«, kterého »osor lucis«¹ — »nepřítelem světla« nazýval; jsa na polo Slovan, byl pro užívání jazyka národního v bibli a liturgii, čemuž právě se germanopolonus Hosius vzpíral, tvrdě, že rozumění slovu Božímu není věcí nutnou. Kterýž učenec rozumí alespoň žaltáři, který laik modlitbě Páně? Na Rusi ani duchovní nerozumí, co čte. Nářečí slovanská jsou různá, zdaž tedy pro každou větev slovanskou třeba všechno zvláště překládati? Kdo pak ručí za věrnost překladu?

A tu vyslovil Vergerius — znající z biskupování i ze své rodiny jazyk chorvatský — názor, že je třeba pro Slovan — jako pro Němce

¹ Vergerius vůbec rád překrucoval slova a hlavně vlastní jména ve směšné tvary. On vynalezl slovo apostaticus místo apostolicus, satanissimus místo sanctissimus, katolicy (pokoutníci) místo katolíci a m. j.

a Francouze — vybrati jedno nářečí, nejrozšířenější, a v tom nářečí že sluší přeložiti písmo svaté. Snaží se tedy utvořiti jakýsi jazyk všeslovanský a slibuje, že v jazyce tom, všem Slovanům srozumitelném, vydá překlad obou Zákonů — starého i nového — ale nedošlo k tomu.

I organisace církevní učinila pokrok; na synodě roku 1860 rozdělena kalvínská Polska na provincie a okresy, tam pánové předložili jakýsi »pořádek sborový«, při němž »ministři« ze sborů téměř vyloučení, teprve na protest ministrů přijati do rady »seniorů«, v níž ale svěštěti členové měli rozhodnou převahu.

Naděje protestantské rostly: počítáno na krále, lákáno ho tím, že mohl pak zanechati nemilého sňatku s rakouskou princeznou; počítáno na magnáty: i sám Tarnowski byl počítán za příznivce nové víry; hlavní část šlechty byla už skoro zcela protestantskou; protestantští poslanci měli na domácích sněmech hlavní slovo, Litvou trásli Radziwillové a Kiszka; na nějaký odpor katolického duchovenstva už vůbec nepočítáno.

A přece vzdor všemu očekávání:

»wiatrem nadziane puknęły nadzieje«;

protestantismus nadělal mnoho hluku, ale trvání neměl žádného.

Rozbil se především o passivnost lidu: sedláků a měšťanů. Tito zžili se ode dávna s vírou svých otců, za které kvetly vsi i města, blahobyt i vědy; s nedůvěrou hleděno na nového duchovního pastýře, jenž se ženou a dětmi nastěhoval se na faru, jenž zakazoval posty, jenž z chrámů vyhazoval obrazy a sochy, jenž žádnými záznaky nepodpíral svoji missi a jen tělu zadost činil, svatých nectil ani je nevzýval, jakoby k Bohu samému byl přístup tak lehký, o matce Boží nemluvil se zbožněním, obrazu częstochowskému se posmíval. Ceremonie zakávací držely víru selskou za katolicismu, a této první opory se protestantismus zbavil. A kdyby se bylo sedláku za nové víry aspoň ulehčilo; tomu ale bylo naopak: pán-novověrec dřel ještě nelitostněji. A proto se sedlák držel raději staré víry.

Tato apathie sedláků polských bila protestantům nejvíce do očí, kdyžt v Německu právě z vesnic a městeček k nové víře nejvíce se hrnuli.

A tak na apathii a konservatismu slovanském uvázl jako na mlčicně protestantismus polský, jenž se vesnic nedotkl, ba ani do některých měst (Lvova, Přemyšlu) se nedostal a jen u drobné šlechty na Mazovsku a j. stoupence nalézal.

Byla to víra pánů a Němců.

A vlastně ani mezi pány tato nová víra nezapustila hluboko kořeny: překážely tomu ohledy světské; ptáno se, zda po vypovězení poslušnosti papeži a církvi nenastoupí zlomení veřejného pořádku, zda »luterstvo« — jak pravil Tarnowski — nezmění se v »loterstvo«.

Vždyť později sami evangelíci nepřáli si za krále protestanta: král papeženec poskytoval aspoň tu záruku, že přece cosi nad sebou má ve vážnosti, že se bojí přísahy; a na to nejvíce poukazovali katolíci: »kdo se stydí být papistou, ten i regalistou být přestane«.

Ještě hůře působilo rozštěpení se protestantismu; katolíci dokazovali vítězně: začalo se to vymycováním nadužívání církevních, jubileí, odpustků, mše i očištění, svatých a postů a skončilo se to na popírání nejsv. Trojice, božství Kristova, nesmrtnosti duše a na zřejmé náchylnosti k ateismu.

Sami protestanti cítili ten nedostatek svornosti: rozčilovali se při otázce, která to vlastně nová víra je pravdivou, zdaž královecká, či ženevská, nebo snad moravská? Jedni druhým činili nesnáze, po tichu však zkoušeli vystavení společného podkladu. Předem však vylučovali z tohoto eventuelního svazu Ariany, štítíce se jich více než Římských; požadovali jich vypovězení. Tomu však se opřel Hosius: vypověděti jedny znamenalo by autorisovati druhé. Rozluka mezi sborem větším (kalvinským) a menším (arianským) byla faktem hotovým. Nepomáhala tedy ani vážnost písmo sv., kdož měl rozhodovati, jak sluší vykládati písmo sv.?

S vyloučením Arianů tedy sestavila ostatní vyznání jakýs takýs »konsens sandoměřský«, krok to neobyčejný na ony časy, kdy o písmenu se kacířovali, předčasný a proto pro jiné kostely nezávazný, ba v samé Polse spíše zevní, než skutečný, když k skutečnému slití se sborů nedošlo; ustaly leda pohoršlivé, úkladné, vnitřní boje, když společný nepřítel, katolicismus, stále více hlavu zvedal.

Po konsensu roku 1570 odnesl si protestantismus už jen jedno slavné vítězství, když se mu podařilo proti odporu biskupů a Mazurů artikul o svobodě svědomí (pro pány šlechty) de pace inter dissidentes servanda do paktů henrykovských (r. 1573) vpraviti. Nedbalost katolíků umožnila tento triumf, neodpovídající už nikterak poměrům sil obapolných; protestantismus už couval, postrádal už nejslavnější své představitele, Chodkiewiczze, Laské, Radziwilly; nové kořisti neměl už žádné, ztrácel pouze to, čeho dříve dobyl.

Z cizího tohoto zasetí na zemi polské vzešel však přece jeden podivný květ: arianismus polský. Odpor Laského a po jeho smrti i odpor Sarnického nezničil rozvoj této sekty, volné, žádným společným vyznáním, obřadem, naukou nespoutané, stojící několika málo lidmi: Petrem z Goniądza, Řehořem Pavlem z Březin, Krowickým a Vlachs ze Statoriem v čele.

Z počátku šli jenom ministři za novinkami vlášskými, ale později přilákali za sebou i trochu šlechty a měšťanstva: Mikuláše Sienického, Demosthena sněmovny poslanecké, Niemojewského, Taszycké, Bloňské, Otwinovské, Lubieniecké, Morsztyny, Potocké a j. Arianismus však nevyžil se nikdy ze široka: držel se Podgórze — jsa tu sycen z Uher i Sedmihradska — byl i na Litvě, odkud potom do Lubelského knížectví, do Rakova se přenesl, usychaje zvolna v litevské kolonii.

Podstata té víry nedopouštěla jejího šíření: ariani polští byli důslední nejen v popírání dogmat křesťanských, ale držíce se samojediného evangelia, požadavky jeho ne žertem vyplňovali; nezabíjeli — a tedy i nebojovati — nesouditi jiné, abychom nebyli souzeni, ve jménu bratrství křesťanského nedopouštěti otročení lidu, neprotiviti se činně zlému, vzdalovati se světských marností, tanců a zábav, strojení

se a ozdobování; křtítí nikoliv nemlůvňata, ale dorostlé, kteří vědí a věří, co Bohu slibují, — to všechno zvolna přecházelo do dogmat a obyčejů ariánských.

Už roku 1568 přeli se na synodě litevské o to, »sluší-li křesťanu mlti poddané a nevolnickou čeled, nebo ne«. Strany potíraly se vášnivě, ti ariani, kteří — jak Šimon Budny — odpírali Kristovi božství a proto vedle Nového Zákona i Starý promovali, až se k židovstvu přitočovali, ti nepřipouštěli kontrasty, úřad, meč, nevoli i sobě přivlastňovali; jiní, kteří Nový Zákon neponižovali, nepoddávali se požadavkům světským a zachovali si v dějinách církevních místo mezi mennonity, kvakery, baptisty a jinými racionalistickými sektami.

Že taková nauka v světské i světové Polsce hojných přívrženců získati nemohla, že žádný magnát mezi tím šedivým bratrstvem se nezjevil, že hrnuli se k němu lidé z městeček, z cechů i krámů, to bylo přirozeno.

Leč z takových základů vyplývaly rovněž starosti o osvětu, o myslící život, o shodu a harmonii, a tak ariani, ač malá jich byla hrstka, přece v literatuře zaujali vynikající místo; Martin Czechowic i Šimon Budny — slavný znalec církevtiny — náleží k nejslavnějším spisovatelům polským; nepsali latinsky, obracejice se ke všem, ba i k židům; první polemiku o vyznání s rabínem židovským po polsku provedl právě Czechowic.

Jejich díla byla haněna; byly to nejenom polemické, katechismové, moralisující dialogy, verše, traktáty, leč byly tu i překlady písma svatého, jako bible nieświeská Budného (jenž co Bělorus polský překlad s církevním porovnával), Nový Zákon Budného a Czechowice a j. Oni nejdříve sbírali památky po svých mistrech, materialy k historii těch »bohatýrů křesťanských«.

Vlastní vědu representoval u nich cizinec, Vlach Lelius Socin mladší, sestaviv v četných spisech theologii Rakowských, jejich katechismus, překládaný na mnoho jazyků, anglický, hollandský a j. Krajní, antisociální směry zmírňoval a proti Czechowicovi i jiným zanícencům zvíťežil; žil a umřel v Luclavicích; jsa Vlachem, psal výlučně latinsky, kterýžto jazyk pak i v pozdějších spisech ariánských převládal; výjimkou byla zde kniha psaná polsky (na př. odpověď Petra Statoria na knihy Jesuity Smigleckého).

U protestantů první řada výmluvných hlasatelů Božího slova v brzku umkla, nejčelnější z nich stali se ariani, jiní znechucení odhodili péro theologické, vytrvalo jich jen nemnoho: Čech Gilowski,¹ vykládající katechismus a píšící kázání; Gliczner, jedna z nemnohých autorit luteránů polských; Lasicki, český bratr, historik jejich sdružení. Ale stále více řidly jejich řady, vyplňované leda syny ministrů nebo nějakým slezským nebo německým příchozím; časem připletl se mezi ně i starý šlechtic, jako na př. Chrzastowski, jenž sám roku 1574 ještě lid k sboření kalvínské modlitebny pobuřoval, pod Pskovem

1 = Jilovský?

Pozn. překl.

válčil a pak stal se nevymluvnějším kazatelem kalvinským a nejhorlivějším šermířem péra.

Mezi tehdejší mladší generací vyznamenával se Řehoř ze Żarnowce, jakkoliv měšťan, pfece od šlechty vážený »pro ctnosti v pravdě evangelické«, autor postilly po Rejově nejpobulárnější pro jasný výklad a pěkný jazyk. Obširné to dílo mělo dvě vydání v XVI. stol., do němčiny přeložil je roku 1587 svobodný pán Jindřich Küstbach starší, v XVII. stol. doporučela je synoda ministrům, neznalým latiny, a ještě roku 1864 vydal je pro protestanty slezské duchovní Th. Haase.

Z bohaté literatury různověrecké XVI. století ztratilo se nejedno dílo, i nejjímavější. Poutavou pak je literatura ta ne pro historii dogmat a obřadů, ale pro historii obyčejů polských: ve vzájemných útocích, vášnivých a neskromných, objevují se ti lidé, jak žili, mluvili, myslili, až do nejdrobnějších rysů.

Než jak že zachoval se katolicismus k těmto nájezdům sekt a věr nejrůznějších, když Polska — posmíval se Rotundus — jest vendetou nejen krojů a mody celého světa, ale i jeho dogmatů?

Z počátku nad obyčej lhostejně; vyšší klerus sesvětštělý dbal o výhody a vezdejší požitky; »věř i v kozla, jestli chceš, jenom mi plať desátek,« mluvil biskup krakovský Zebrzydowski; stejně mluvil i biskup kujawský Drohojewski a j. Ale našli se tu i lidé jasného rozhledu a ctnostní a takovými byli Hosius a Kromer.

Oba vystupovali na poli literárním, dříve s verši humanistickými, teď s listy apologetickými, nejvznešenějšího významu, oba fidiili tutěž dieocesi a jedině oba úplnému zlutření této dieocese zabránili. Oba konečně byli měšťany. Kromer byl pouze více diplomatem a historikem, Hosius apoštolem a reformátorem; Hosius, jak z celého duchovenstva největšího vlivu, tak ze všech autorů polských požíval největší slávy; jeho »Vyznání víry katolické«, složené na synodu piotrkowském roku 1551, dočkalo se nejčtetnějších přetisků a překladů; když roku 1560 ve Vídni bylo vydáno, »rozešlo se 1400 exemplářů v několikolika dnech, načež po druhé v témž roce ve Vídni přetištěno«. Confessio tato i jiné rozešly se v překladech českých, německých, francouzských, hollandských i anglických — první to světový úspěch péra polského. Hosius sám polsky nepsal, leda listy ke dvoru královskému, polská vydání překládali jiní z jeho francouzských originálů.

Leč oba dva tito muži neměli skoro spolupracovníků. Akademie krakovská, bašta katolicismu, kdysi tak horlivě bojující proti Husitům, zakrněla ve své středověkovosti, v Aristotelovi a Lombardovi, nedorostla k novodobým potřebám. Na školu vedeny bývaly všeobecné stesky. Dle Ossolińského (na sněmu piotrkowském roku 1563) proměnila se škola tehdejší v takovou lotrovskou peleš, že lidé uslechtilí bojí se dávat do ní své syny, když tam více zlych, než dobrých zvyků nabrati mohou. Totěž opakoval Siennicki, roku 1565 pravě, že »s velkým nákladem mládež do jiných zemí posílati bylo třeba, nebt doma v Polsce není se čím bavit . . . ano, že by už čas byl Polákům jinou latinou naučiti se mluvití, než onou dávnou polskou, které se jinde lidé smějí.«

Nejčerněji však líčí stav školy sami katolíci. Tak čteme v instrukci pro tehdejší synod nářky na nepočetnost kněží, jichžto kázání pánové správně bajkami nazývají, a kteří užívají nejstarších paragálů (Dormisecure, Vademecum a j.).

Akademii krakovskou obsadili plebejové, nenávidějící nečetné šlechtice ve svém kruhu, mstící se na nich za vyloučení plebejců z kapitol; pohrdají jimi vlastní učňové; přednášky odbývají se před jedním posluchačem, nepořádně; vykládali barbarské Vojtěchy (Velkého ze XIII. století) a Caesary, mísíce všechny fakulty a žádné neznajíce (mistři postupovali totiž z filosofie na jiné fakulty); klesá už slavné kdysi studium astronomie, smějí se nám povšechně pro věci, které tu učí. Mistři promovují jen své stoupence, starší už nic nedělají; přednášejí sotva jednou za několik neděl, nebo dávají se zastupovati. Je ovšem pravdou, že filosofové mají nepatrné důchody a i ty že jim vyplácejí nepravidelně.

Biskupové musí se podjati reformy školy, musí povolati schopného rektora a v případě potřeby i mistry z ciziny, jak to kdysi bývalo.

Za takových podmínek bylo třeba chopiti se prostředků radikálních a transfusi cizí krve osvěžiti organismus kostela polského. Byli tedy povoláni Jesuité. Vzpomněla toho už ona instrukce, ale ne mnoho si pak slibovala, když jsou to cizí, ne naši. A vskutku nový řád — sami cizozemci, Němci a Španělové, Angličané a Vlaši — dobýval si (jakkoliv horlivě biskupy polskými podporován) uznání jen zvolna a těžkou prací. První školy jesuitské byly prázdné. S posměchem hleděno všeobecně na novou sektu »Lojolistů«, jak je ještě nejmírněji nazývali.

Ale přísnost, obětavost, zápal nových řeholníků, tak rozdílných ode všech předchozích, uchvacovaly i protivníky, lámaly i apatii i nedisciplinovanost slovanskou. Jejich věda a methoda, nové příruční knihy a obsáhlejší program, znamenité, všestranné působení na mládež, zajistily jejich školám nebývalý úspěch; i protestanti sami, jisti, že to jejich synům neuškodí, dávali své děti do jejich škol.

Přiliš pozdě zpozorovali ministři, jaké nebezpečí nové víře hrozí od těch škol. I přeložili tedy pro výstrahu neopatrných rodičů list jenského professora Miliuse proti školám jesuitským. Než výstraha přišla už pozdě. Mládež nálezela už Jesuitům a Římu. To poznával už roku 1591 Chrzastowski, apostrofuje ostře neopatrné rodiče: »tušíš zajisté Jesuité, že když jenom umírají starší, mezi pány ani stopy »čistšího křesťanství« se nenajde.« A Jesuité se nezmylili.

Jejich sílu tvořilo jich bezmezné obětování se, slepá poslušnost, zkušené řízení neдрžící se určité modly, nestěsnané do jediného pole činnosti, leč používající každého ingenium podle jeho schopností, vysílající ony ke dvorům panským a královským za zpovědníky, jiné do škol, na missie do Ruska a na Litvu, mezi lid katolický, aby doplnili, čeho nedbal duchovní pastýři zavinili. Jiní organizovali dobročinné instituce, navštěvovali nemocnice a vězení, nebo vyzývali haeretiky na veřejné disputy. Nedostavili-li se haeretikové, rozdělili si Je-

suité mezi sebou jejich úlohy a odbývali veřejný akt. Působili na vni-
 mavou mysl a fantasií mládeže i lidu ceremoniemi náboženskými, hudbou,
 zpěvy, processími, dramatickými představeními, vtaženými do programu
 škol (na konci bacchanalií, v masopustě, na svátky řádových patronů,
 na Boží Tělo a j. vypraveno s velkou okázalostí zdramatisování le-
 gendy a allegorie). Výbor osob, přesné a dlouholeté zkoušky noviciátu
 prosívaly nejlepší ingenia. I chvávalo všechno, co bylo schopnější a
 vřelejší, k Jesuitům a mezi prvními jmény zalesklo se jméno Stani-
 slava Warszewického, kdysi žáka Melanchtonova, kdysi prvního překlada-
 tele řeckého Heliadora do latiny a teď překladatele děl asketických,
 jenž mladého Zikmunda v švédském kacířském okolí od herese šest
 let ostříhal; sv. Stanislava Kostky, jeho souduha v řádu; Martina La-
 terny, Rusína z Drohobycze, mučenníka za víru ve Švédsku, jenž vydal
 polský modlitebník s písněmi (»Harfa duchovní«), vydaný později nej-
 méně šestnáctkrát a ostře, leč bezvýsledně potíraný protestanty; dále
 Benedíkta Herberta z Rusi, nevyčerpatelného v bojích s haeresemi,
 v knihách moralisujících, prvního promotora unie rusínské; Stanislava
 Grodzického, znamenitého kazatele, obránce kalendáře gregoriánského;
 Lvovana Wuchalia a m. j.

Tito Jesuité vydávali polemické listy pod svým i cizím jménem;
 vše bylo živé, vtípné, ostré; oni vraceli na víru katolickou magnáty i lid.

Největší zásluhy o polskou literaturu katolickou měli dva z Jezov-
 vitů: Velkopolan Wujek z Wągrowce a Mazur Skarga z pod
 Varšavy.

Wujek proslavil se většími i menšími postilami, sbírkami vlastních
 kázání, které první podrazily oblíbenost postil kacířských, Rejovy a
 jiných; v samotném XVI. století vyšly až čtyřikrát a přeloženy byly
 na jazyk český, německý a litevský. Poslední svá léta věnoval se pře-
 kládání písma sv.; bývalá bible Leopolity, ačkoli v druhém vydání
 poněkud opravena, neodpovídala době už zastaralým jazykem; protes-
 tanti vyhrávali na celé čáře jenom uhlazeností slohu svých biblí,
 Nových Zákonů a žaltářů; bylo třeba proti nim postavit něco ještě
 dokonalejšího. Wujek nedočkal se dokončení bible; teprve po jeho
 smrti r. 1599 věnovali Jesuité králi — jenž jim právě tehdy budoval
 chrám sv. Petra a Pavla — biblí o 1500 stranách, jediné tehdejší
 schválené vydání katolické, »majíce na zřeteli, co kdysi Isaiášovi sva-
 tému řečeno, žeť nás Bůh ne k cizího a neznámého jazyka lidem poslal,
 leč k bratřím našim, lidem jednoho národa, kosti z kostí, tělu z těla,
 krvi z krve polské, proto abychom naši otčině milé ve dne i v noci
 sloužili!«

Ještě znamenitější jsou zásluhy kněze Petra Skargy. Vedle »Harfy
 duchovní« a »Postilly« Wujkovy stanuly jeho »Životy svatých« jako
 katolické čtení domácí a zachovaly si do dnes po dvaceti a několika
 vydáních svůj význam.

Menšího věhlasu nabyla jeho kázání, předem už určená užšímu
 kruhu posluchačů. Leč právě tato kázání jsou vrcholem náboženské
 výmluvnosti polské. Nehoně se za efektem, prostě a skromně, leč tklivě
 a pohnutě mluví nadšené řeči, jež do dnes mají své čtenářstvo. Jsouce

proniknuty pravdivou vírou a pobožností, jimají mysl i srdce. Dvorní kazatel nepochleboval nikomu, ani ne králi, ani boháčům, ani lidu; nedával se zaslepití chvílkovým úspěchem; otec svědomí mluvil do svědomí svému národu; když měl za slavné vítězství Zamoyského skládati poděkovací hold, přerýval proud triumfující myšlenky a obracel se k těžkým hříchům a k vině národa, jež vojnu vyvolala, a tak místo lichocení pronášel jen žaloby a nářky. A rovněž když vidí před sebou sebrané hlavy národa, pány zámožné, činné a moudré, netěší se, ani neraduje při pohledu na výkvět národa, ale vytýká před nimi všeobecné nedostatky, viny a hříchy tak ostře a tak otevřeně, že rozhořčují se katolíci a prohlašují — dle kalvinistů Górajského a Dorohostajského — artikul proti Jesuitům na konfederaci Sandoměřské, »že se do záležitostí světských na dvoře vměšují, pochvalujice na kázáních absolutum dominium, volnost a pořádky republiky haní.«

Proto Jesuité v druhém vydání »Kazaň przygoďnych« z r. 1610, kde je i osm sněmovních kázání, vynechali sněmovní kázání šesté, »o monarchii a království«, chtějíce se tak vystřící oněch výtek. Sněmovní kázání neurčená k jisté zvláštní kadenci tvoří jistý celek.

První, vstupní, učí shromážděné stavy, kde mají čerpati svou moudrost, při zřejmém nepořádku, při nedostatku moci královny — což bez moci i sám moudrý Šalomoun svede? Druhé kázání učí lásce k vlasti, v třetím vytýká nedostatek svornosti, ničící stát uvnitř, nade vše nebezpečný. Že katolicismus vytouženou jednotu a shodu výlučně zachovává, že náboženství a moc duchovní je základem státu, to dokazuje čtvrté kázání theokracií Starého Zákona a ruinou uherskou; na Petrově skále zbudováno jest království naše, a kacířství rozdirá stát, což dokazuje páté kázání; šesté dokazuje potřebu moci, o právech jedná kázání sedmé: O právech přirozených, duchovních a světských. V osmém, imponujícím zakončení, vypočítává, co všechno v Polsku je beztrestným.

K takové výši nepovznesl se žádný kazatel, soudobý ani pozdější, katolický ani protestantský; zpovědník svého národa, vroucí svou láskou znepokojen o jeho budoucnost, Skarga, neopomíjel žádné příležitosti, aby povolával k pořádku ty, kdož vybočili z kolejí.

Poslední jeho práci kazatelskou bylo »Vzývání k pokání obyvatelů koruny i V. knížectví Litevského«, jakási trest to sněmovních kázání, podniknutá na usilovné prosby královského zpovědníka. Umřel pak Skarga v září r. 1611.

Wujek i Skarga psali skoro výlučně polsky i na latinské útoky. S jizlivostí pravili o tom protestanti, že tak činí Skarga proto, aby jeho vtipy na nejšířší massy čtenářstva působily.

Skarga měl velké zásluhy ještě v jiné práci, jež budila nejlepší naděje, jež však ve výsledcích svých byla přímo osudnou.

Process polonisace a z části i latinisace polské a litevské Rusi odbýval se stále živějším tempem, když Rusi scházely živly morální, o něž by se v nerovném boji mohla opřítí.

Udržoval ji jenom církevní obřad, mimo to však Rus šlechtická mluvila, psala a myslila jenom polsky. Tato zpošitěná šlechta dosaho-

vala někdy i biskupství rusínského, udíleného králem ledajakému hříšníkovi, jenž na stará kolena výhod a blahobytu biskupského chtěl užívat. Od šlechty přecházel jazyk polský i mezi rusínské měšťany, kteří se kolem »cerkví« a bratrstev, založených na způsob západnický, ještě kupili; sedláci pouze a duchovenstvo víru a jazyk i obyčeje dávné zachovávali.

Nauk, věd a uhlazenosti nebylo; kdo toho chtěl nabýti, navštěvoval školy polské a dvůr panský. Emigrant z Moskvy, kníže Kurbski, divil se tomu úpadku, nedostatku knih, překladů a j., i sám latině se učil, aby nedostatky zacedil. Jednotlivci i disponující tak obrovskými prostředky, jako kníže Ostrovský, tvrdý Rusín, neuchránili vlastní syny před úplným zpolštěním a přijetím katolicismu. Jiní došli do Říma přes Ženevu nebo přes Wittenberg. Při Cařihradě nezůstal brzo nikdo, mimo lid. I ti, kdož neodhazovali písmo rusínské a řeč předků, nakloňovali se stále více k polštině; překládali spisy polské jazykem nasyčujícím se stále více živly polskými, tak že ku konci skoro už jen pravopis a forma oba jazyky různila.

Když tedy po chvilkovém úspěchu protestantismu katolicismus znovu pocítil své síly, když stále četnější odpadání prořídlovaly řady luteránské a kalvínské, musela u Jesuitů — osmělených postupem času — vzniknouti myšlenka, zda by se rychleji a lehčeji i duchovenstvo rusínské i lid nedal k uznání Říma, k unii nakloniti. Mohliat přece Rus, i kdyby k unii došlo, působiti i na dále na východ.

Herkest, v rusínské zemi narozený, a Skarga ve Vilně o pravoslavnou Rus zavádějí, vydali heslo; hlavně Skarga knihou, dedikovanou knížeti Ostrovskému, »O jednotě církve Boží pod jedním pastýřem i o feckém od té jednoty odstoupení« (1577, podruhé 1590). Ale uznal sám Skarga, že líp je nové kacíře k víře vrátiti nebo přesvědčiti, než Rus, na starodávnou víru svých otců se odvolávající; ale neustával ve své missii a dále dokazoval, že nepravdivé slovo, leč pravdivou církev hledati sluší, že kdo se s katolíkem nesloučí, bez hlavy uschne.

Myšlenka tato nepadala na skálu; zkoušky dorozumění se činěny už dávno; sám svazek státní myšlenku tu stále zrovna podával. Po jejím uskutečnění mohla Rus očekávati srovnání svého duchovenstva s katolickým, nabývání škol, šíření osvěty i mravnosti.

Proto i Ostrovský sám po nějaký čas myšlence této přál, třeba že ji později bezohledně potíral. I vyšší duchovenstvo rusínské, metropolita i biskupové, nemohouce od patriarchátu zpod otroctví tureckého opravdové morální podpory obdržeti a nebojíce se ho přiliš, začali vyjednávat s Římem, kteréžto jednání mělo býti na synodu brzeském uníť korunováno.

Historiografem této unie zůstal Skarga dílem: »Synoda Brzeská a její obrana« (proti pravoslavným, odpírajícím synodě veškeré právomoci).

Rok 1596 začal tedy novou vojnu náboženskou; k starým sporům s protestanty všech odstínů přibyl boj o unii a pravoslaví a tu stalo se poprvé — což až posud se protestantům německým nepodařilo:

totiž dobytí si nějakého uznání od patriarchy — i na půdě polské, proti společnému nepříteli, katolicismu; na synodě v Toruni veřejně bratřili se protestanti s pravoslavnými a slibovali si účinnou pomoc!

A i tato vojna byla vedena skoro výlučně perem polským, ba i se strany rusínské. Na brzeskou knihu Skargovu odpověděl na návod starého Ostrovského Philalet — pravdomil, jenž pro svou »Apocrisis« ten pseudonym si vybral, aby neprozradil, že Polák a kalvín obhajuje Rus a pravoslavi. A dílo toto, jedovatě a zručně napsané, vyvolalo další polemiku polsky vedenou; metropolita unitářský, Hilary Pocij a pravoslavný Ostrovský psali si polsky; v Polské Rusi byl úřední jazyk polský. Na Litvě udrželo se užívání jazyka i písma rusínského v úřadech, ačkoliv v životě soukromém i veřejném už nabírala vrchu polština, šíříc se daleko za ethnografické hranice.

Tak rozvíjeli Jesuité všestrannou činnost. Že pak tyto neobyčejné úspěchy, ta oblíbenost u Batoryho, Zikmunda a Zamoyského, u knížat církevních a u magnátů, ten lov duší stále hojnější — protestanty strašně do očí bodaly, bylo přirozeno. Veškeru svou nenávisť vychrlili v listě »Equitis Poloni in Jesuitas actio prima« (vydaném r. 1590, po druhé 1591, na německý jazyk přeloženém roku 1592); list ten vyvolal celou literaturu replik a duplik.

Jiné řády i duchovenstvo světské vůči té nezměrné pohyblivosti jesuitské ustupují zcela do pozadí, ačkoliv i z nich vycházejí stateční bojovníci, na př. slavní kazatelé dominikánští Lukáš ze Lvova, Melchior z Mościse, kazatel Batoryho Sokolowski a m. j.

Sváry theologické zaujaly zúplna hlavy světských i duchovních. Není tudíž žádný div, že sváry tyto přivedly z kolejí četné talenty, že je svedly s pravé cesty na pustinu planých polemik, kde i nejlepší síly byly vymrhány. Tak na př. kněz Patricius Nidecki sliboval býti znamenitým filologem — slibný počátek učinil sbírkou fragment Ciceronských — a přece i on zanikl mezi náboženskými polemisty; Erasmus Gliczner, lutherán, byl znamenitým paedagogem; jeho kniha o vychování dětí (1558) je první svého druhu. A přece i on v krátce opustil pole paedagogie a filologie, aby se s novokřtenci o křest dětí, s kalvíny o konfessi augsburskou a s Jesuity o všechno přel a hádal. Nejdůležitější příklad úplného vybočení z kolejí podali nám hlavně Orzechowski a Frycz, z části pak i Wolan.

Anarchismus maloruský, vybujevší ještě za válek bojarů s Romanoviči, nezkrocený pozdějším připojením Rusi ke koruně, objevoval se i v rodech polských, osedlých na Rusi, sdílel se i blízkým sousedům malopolským a odlišoval je od Velkopolanů a Mazurů. Tento anarchismus projevoval se i v kontrastech dvou různých typů, demagoga Orzechowského a Frycze, pedantického obhájce pořádků monarchistických. Oba začali působiti na poli politickém, oba pole toto opustili a věnovali se theologii a na tomto poli oba v brzku se srazili.

Orzechowski, svobodomyšlnější od svého mládí, ztráveného ve Wittenberce, neobrácený na víru ani v Římě, pohoršen nepoctivostí kleru a biskupa, i nevázaností jich života, nachylující se už k Rusi mateřské, pobouřen pohanou, jež se jí v Krakově stala (tím, že vnesen

do církve coelibat jako závazný), začal se bouřiti proti kanonům a proti autoritám, hroze, že i sám si cestu najde do Řecka, do něhož vlastně svým slovanským plemenem náleží. Poněvadž pak byl především rhetorem neb sofistou, proto neměl nouzi o důvody pro řeckou víru a proti coelibátu. Polským listem, jenž za jediný měsíc skoro celou Sarmacii oběhl, latinskými řečmi a listy k papeži, rozrušoval veřejné mínění, vyzýval duchovní hodnostáře a jednání své dovršil tím, že se oženil. Tu se však jeho kariéra shroutila. Ženili se ovšem i jiní: počínaje Luthrem až po Ľaského a Krowického, ale důsledně s ožením opouštěli i víru katolickou; proto totéž očekávali i od Orzechowského protestanti němečtí. Leč on ani na to nemyslel, aby z církve svých předků vystoupil, jakkoliv napsal spis »Pryč od Říma!«; byl příliš hrdý, aby se nějaké nové víře poddal; theologie sama byla mu lhostejnou, nepřliš on též o ní věděl.

Proto tedy nejen při katolicismu zůstal, nýbrž stal se i jeho nejhorlivějším obráncem. Prudkostí svého vystoupení zahlušoval vnitřní hlas a mínění protestantů, kteří jeho nerozhodnost připisovali nervům a náměsíčnosti. Tak ztrávil Orzechowski polemikami theologickými několik let, kousaje každého, kdo mu pod ruku přišel; jinými věcmi v té době málo se zabýval. Ještě nejdůležitějším jeho dílem netheologickým z té doby jsou jeho paměti bouřlivého pětiletí po smrti starého krále, psané latinou, v nichž živost temperamentu a barvitost vypravování na povrch vyráží. Konečně pak vyliv si s dostatek zlost na theologích a hereticích, dal zas Orzechowski volný průběh vrozené své povaze publicistické, uvyknuvší odpovídati na každou »událost dne« a začal psáti dialogy politické. Poslední dílo »Politeia království Polského« nedokončil, smrt zastihla ho v plné práci.

Svým vystupováním proti vládě královské získal si Orzechowski přízeň mezi šlechtou a až do XVIII. stol. hemžily se obrany anarchie polské citáty z jeho děl.

Z těchto spisů »Apokalypse« nepatřila péro Orzechowského; byla sice nalezena v jeho pozůstalosti a byla vždycky uváděna pod jeho jménem, ale byla napsána a králi r. 1564 věnována Solikowským, pozdějším arcibiskupem lvovským, historikem a diplomatem. Je to vidění autora, vrženého na ostrov Pathmos, obklíčený nepřáteli, plný vnitřní nedbalosti a rozervanosti, kde spí právo i moc, a kde panuje sobectví, ženoucí loď státní k rozbití; vzpírá se tomu král i cnota, pořádek se vrací, nepřátelé v zmatku prchají. Alluse byly velice průzračny, dotýkaly se všech hesel soudobých, unie, exekucí, bezdětnosti královny, anarchie náboženské; autor poukazoval tu dokonce i na chudobu university krakovské, žádal náhrady za její práci, v předmluvě pak trefně varoval před Moskvou, jejíž moci ani četné porážky neuškodí.

Orzechowski je první spisovatel staropolský s temperamentem, nervosní; jiní psali rozvážně, chladně, hlavou a ne srdcem. Orzechowski první cítil vroucně a hluboce; co psal, psal vášnivě, s výkřikem na ústech, s bolestí v srdci. Chtěl posluchače brzo oslniti přepychem a vybraností slov, brzo zas ohromiti strašlivými doznáními:

»kdybys srdce mé rozkrojil, nenašel bys v něm nic jiného, než jedno slovo: zhyne«, nebo »že nás i tu slavnou korunu sousedi naši mezi sebou, jak psi maso, roztrhají.« Ta prudká láska k vlasti rozervaná a k bratřím neopatrným přijímá nás snadno, bychom zapomněli na paradoxa té znamenité, bouřlivé hlavy. Málo psal polsky, ale co psal — ať si to už byl panaegyrik nebo paskvil — to psal krví a žlučí, a tak výmluvně, že slova o zlatém péru, vůči němuž Górnicki své péro olověným zove, jsou pouze spravedlivými.

Frycz polsky nepsal; byl pedant, jenž od latiny neustoupil ani na krok; je ovšem pravda že v pozdějších létech dotýkal se hlavně věcí, které byly obzoru polskému cizími. Když Frycz opustil pole politiky, tu se již na ně nevrátil; utkvěl při svých sporech dogmatických, kterým se oddával s klidem a s chladností vlašských haeresiarchů — juristů, i k podobným resultátům se dostával, soudě, že trefná argumentace každého — katolík a ariana — musí přesvědčiti. Před tím bojoval — jako všichni polští protestanti — za národní sněm (»sobor narodowy«), doufaje od něho zrušení coelibátu a dovození kalicha.

Nežli však sekretář královský dal se vtáhnouti s Hosiem do sporů theologických, při zhotovování instrukcí pro poslance na »sobor«, složil své politické přesvědčení v latinských knihách o reformě Republiky, přeložených do němčiny (1557), polštiny (1577), v XVII. stol. do ruštiny, z části do španělštiny (1555).

Povaze Fryczově odpovídá nejen nejobsáhlejší, ale i nejsystematičtější výklad všeho, co soudil o obyčejích, právech, vojně, kostele a škole. Dílo jeho rozděleno dle této látky na pět knih, z nich pouze tři vyšly v Krakově. Vydání 4. a 5. knihy v Krakově zamezil Hosius, tak že musely býti vydány v Basileji.

Nejtěžší ránu politikovi Fryczovi zasadil Frycz theolog. Pro jeho haeresi zamítali Jesuité i politické jeho spisy, jakkoliv v celku byly psány v jejich duchu. A tak polský monarchista zapomenut, kdežto památka anarchisty (Orzechowského) přetrvala staletí.

Ale v cizině jméno Fryczovo nezmizelo. Jeho dílo nebylo ani hierarchickou utopií Orzechowského, ani se neklonilo k absolutismu macchiavellistickému; uznávalo polské zřízení dle stavů, nežádalo zavedení rovnoprávnosti politické a sociální měšťanstva a sedláků s třídami vyššími. On žádal jedině, aby šlechtic netěšil se privilejiím, aby nebyl neomezeným pánem sedláků, aby sedlák, byla-li mu způsobena křivda, mohl se s pánem souditi, aby voják neloupežil beztrestně, aby přestávalo vyzískávání v kupectví.

Politik počítal tedy s panujícími pořádky. Znal i cizí, německé a vlašské a vypůjčoval si u nich, na př. passus o žebrácích vzal ze zřízení gdaňského, nebo požadavek, aby trest za tentýž přestupek byl větší, je-li přestupek spáchán osobou vynikající, je převzat z Benátek a j. Od věcí nejvšeobecnějších, od pojmu státu, zřízeného dle vzorů antických až k nejpodrobnějším je všechno řádně promyšleno. Nevole nad útliskem sedláků, projekty oprav soudů polských a utvoření stálého státního pokladu jsou nejvýznačnější známky celého díla. Nejkratčeji

obíral se Frycz školami, protestuje pouze proti učení dávné, zkažené latiny a oněch věcí, »které ne nám, leč jakémusi neznámému světu sloužiti měly«. Mohl se tu odvolati na dílo plzeňského měšťana Šimona Maritia »O školách čili akademích«, latinsky r. 1551 vydané; autor přinesl si z Itálie vysoké ponětí o hodnotě, zásluhách a užitečnosti stavu učitelského, ale doma byl zklamán, vida pokořující skutečnost. I zůstala škola krakovská »trnem v očích kacířských«, ale nejevila už známky života.

Papež kalvinistů litevských, Ondřej Wolan, budil rovněž jako Orzechowski a Frycz co politik větší naděje než co theolog. V prvním desetiletí své činnosti literární od veršované satiry na měnlivost polskou (»Proteus čili Měnlivec«) až po knihu »O svobodě republiky nebo šlechtické« (sic!) (De libertate politica seu civili 1572; do polštiny pod výše uvedeným titulem přeloženo r. 1606) věnoval se výlučně kritickému pozorování běžného života. Pozorování tato vyznačují se pochmurnými barvami, jeví více satirika a moralistu, než politika. I Frycz a Wolan obraceli se k individuím, buďce v nich mravní cit, žádali nikoliv práva a instituce, leč zlepšení a reformy a žili v úplném klamu. U Wolana ostře vystupuje též náfek na věčné odkládání všeho do soudného dne, nikoliv do soudního dne, ono pověstné odkládání na zítřek Zikmunda Augusta, které i nejvřelejší royalisty dráždilo. U Wolana převážně potkáváme se s útoky na zvyky a obyčeje, leč později stanul i on do boje výlučně náboženského a to dvojím směrem: proti Ebionitům a proti Loyolistům. Velkopolan Wolan na Litvě domohl se jmění i významu a rod jeho do dnes žije; než umíraje ve vysokém věku viděl své naděje zklamány, triumf katolicismu zajištěný.

Triumfu tohoto nedosahoval v Polsce katolicismus násilně, jako v zemích habsburských nebo v Itálii; na terrorismus náboženský nebylo v Polsku místa. Žádný z králů polských nechtěl znásilňovati svědomí jednotlivců: věc víry ponechána každému k vlastnímu uznání.

V šlechtické Polsce vyznání nerůznila lidi: k pohoršení Vlachů zasedal zjevný protestant při stole církevního hodnostáře a nikdo si toho ani nevšímal. K zaostření vášně náboženské, k prudkým její výbuchům nedocházelo; že po městech školní a řemeslnická mládež, podrážděná nevhodným vystoupením nějakého akatolika, protestantské modlitebny nebo synagogy napadala, to vůči tomu, co se dalo na západě, bylo pouhou, nevinnou hračkou.

Protestanti měli práva zaručena; nepůsobilo pranic přesvědčování Jesuitů, že protestantské státy netrpí mezi sebou katolíky; v mírné, dobrodušné povaze slovanské nebylo místa pro nenávisť náboženskou; byli tu trpěni vedle sebe Arméni i židé, proč by ne tedy i protestanti? Na polské zemi zmirňoval se i sám protestantismus: opakoval staré písně katolické bez nejmenšího váhání a protestantismus slezský docela i posty i kult Panny Marie zachoval.

I zůstala Polska pohostinnou zemí slovanskou, k níž s tesklivostí upíral zrak za víru svou pronásledovaný Moskován nebo Vlach. Vůči zločinům, naplňujícím dějiny západní, vůči řeži hugenotské, pronásle-

dování anglických, španělských a vlašských inkvisicí, spočívá zrak křesťanský se zálibou na tiché, klidné Polsce.

Mohl si Łaski žádati vyhnání duchovenstva katolického, mohl být vypovězen stařec Ochinus, ale k válce bratrovražedné v Polsce nikdy dojíti nemohlo! Na širokých nivách polských, kde život se nesusoustrředil, kde hesla se rozprchávala a kde proudy slábly, různosti náboženské ještě se nezaostřovaly. I ukázalo se v krátkce, že požár protestantský jen proto spálil pole a louky polské, aby je zúrodnil pro budoucí, bujnější osení nového katolicismu.

KAPITOLA PÁTÁ.

Národní poesie.

Literatura staropolská: Bielski a Rej, Paprocki a Strykowski. Překladaatelé. Belletrie (lidové povídky). Veršovníci. Dialogy a drama školní. Literatura humanistická. Historikové: Kromer, Warszewicki. Listy a řeči polské. Poesie humanistická latinská: Szymonowic; polská: Kochanowski. První vlášské proudy. Szarzyński, kněz Grochowski; měšťan Klonowic; překlady: Górnicki a jiní. Výsledek té duševní práce; vysoké niveau národní literatury. Jazyk.

Křídla reformace rozvířila vodu rybníka Siloe a vyšel z něho uzdraven nemocný dřive jazyk polský — vlastními silami vydal se na další cestu. Leč příliš bohatým byl ten bývalý život polský, aby se měl vyčerpati v jediném ruchu, třebaš i náboženském. Na chvíli pouze mohl boj o pravdivé slovo Boží zahlušiti jiné potřeby duševní, přerývati tok myšlenek humanistických a politických a zhostejniti lidi pro umění a krásno.

Reformace jenom urychlila jejich pravidelný běh.

Humanistům byla reformace trnem v očích. Hněvali se prostě na ten násilný obrat k ideálům středověkým, k sporům theologickým, jež zdánlivě byly na vždy pochovány.

Erasmus Rotterodamský i Jan Łaski hořšili se nad hrubým sektářstvím Lutherovým, tak velice nesouhlasícím s jejich vybraným humanismem, pohrdajícím bůžky pohanskými. Ale byli vůči všeobecnému proudu bezmocnými. Ne však na vždy a ne všichni; vraceli se někteří k přervaným studiím a při těchto domáhal se národní jazyk stále větších ohledů. Po té cestě pak kráčeli lidé, kteří buďto prošli starou humanistickou školou — jako starý Wolski — nebo vůbec žádnou školou, jako Rej.

Starý Wolski vydáním »Kroniky světa« po polsku získal si jméno polského Kariona: kronika tato vypravující o monarchiích universálních, o novém světě, o dějinách cizích — českých i uherských — nejobširněji však o dějinách polských od časů pohanských až do popisu pohřbu starého krále, stanula významně u samého vchodu do druhé poloviny století XVI. Wolski — nebo, jak se později od nového statku svého Bielski nazýval — nebyl historikem z povolání; byl to spisovatel

středověký, moralista, satirik, ale psal stále polsky a proto zasluhuje velké vděčnosti. A přece spláceno mu nevděkem, neboť Rej byl vždy stavěn před něho. Jsa nedotknut humanismem, ukázal ve svých verších, satirách a allegoriích, jakými cestami samorodá a samorostlá poesie polská mohla kráčet bez podpory a ozdůbek humanistických, falšujících sloh polský.

On též roku 1557 vydal první polskou originální moralitě »Komedii Justina i Konstancie, bratra a sestry, jaká jim otec naučení po sobě zůstavoval,« nedramatické zápasy to hříchů a ctností o nadvládu nad oběma mladými lidmi, zakončené triumfem ctností. Vstupní verše, v nichž čtenář je provázen po polské zemi, jsou z nejkrásších ukázek poesie celého století; Rej nenapsal nikdy nic tak vděkoplného a milého. Významny jsou: satiry Wolského »Rozmluva dvou beranů«,¹ popisující poměry městské a »Sněm dívčí« posmívající se neobratnosti a bezradnosti mužů a nabízející se za ochránce vlasti polské; satiry tyto prozrazují mnoho daru pozorovacího, vrozeného vtipu, zdravých názorů a jadrné mluvy.

Jeho syn Joachim však vstoupil v řady humanistické, psal hladké verše, ale latinské, ne polské, a jenom rozšířením otcovy kroniky až do Zigmunda II. získal si o národní písemnictví velkou zásluhu; čtouce jeho kroniku, cítíme živé, jaké křivdy dopustil se humanismus na literatuře polské, jak trpí se známky polské v latinských elukubracích Orzechowského, Orzelského, Solikowského a j.

Současně s »básníkem« Wolským vrátil se na pole poesie satirické i Rej, vzdávaje se teď v 50. roce svého věku polemik náboženských. V krátké době po sobě vydal na světlo »Wizerunek wlasny żywota czlowieka poczytiwego, w którym, jako we zwierciadle, snadnie każdy swe sprawy oglądac może« (založený dle latinského, humanistického díla »Zodiacus vitae« od Palingenia) a původní »Zwierzyniec, w którym rozmaitych stanów ludzi, zwierząt i ptaków kształty, przypadki: obyczaje są właśnie wypisane a zwłaszcza ku czasom dzisiejszym naszym niejako przypadające.«

V prvním díle provází autor mladíka po různých filosofích pohanských a současně i po zahradách Epikurejských, po pekle i ráji, všude dlouhými řečmi vysvětluje cíl existence, cestu života, scestí nerěstí; věc ve filosofické části je slabá a naivní, a zůstává daleko za originálem, v části popisné však pozorující a satirické je plna Rejovy nervy, rysů vhodných, trefných obrazů.

»Zvěřinec« naproti tomu je svědectvím nevýslovné lehkosti veršování Rejova; jsou to verše na krále a šlechtu, na ženy vzácné a proslavené v dějinách, na ctnosti, na stavy, zakončené první sbírkou frašek polských, čteráctví, ponejvíce z ciziny čerpaných, z žertů vlašských a německých autorů. Všechno je vpraveno v rámeček osmiverší a ve formu lakonickou, drastickou a leckdy až příliš rozpustilou.

¹ Mínění jsou tu kamenní berani na starém domě na náměstí krakovském. Wolski, ač na vsi bydlil, přece vždy rád do města zajížděl a v městě vždy v myšlenkách dlel a šlechtice k uhlazenějšímu městskému životu moudře a horlivě, leč marně nabádal.

V obou spisech nezbavil se ještě Rej zvyku útočiti na katolicismus a jeho pořádky. Teprve v posledním a nejzralejším zanechal těchto útoků, ačkoliv se ani zde nevzdal svého základu kalvínského. Je to soubor několika děl a rozprav, pojatý v celkový titul »Zwiercadlo albo ksztalt« atd., v němž je v první řadě umístěn »Život poctivého člověka«. K »Životu« jsou přidány traktáty politické, allegorie, verše na lidi a na národy, — první charakteristika národů, zcela trefná, ačkoliv Rej z hranic polských nikdy nevyšel — a nápisy na nářadí. Tehdejší »poesie« nalézala v nich zalíbení, jakoby nápis s morálním poučením ručil za morálnost majitele nebo obyvatele; víra v magickou sílu slova čili tato pověra ještě úporně tkvěla v lidské mysli.

Katechismus Rejův o povinnostech a způsobu života od kolébky do skonání — jakkoliv všeobecně prozrazuje vliv Senekkův, Schottenův, Lovichiův a j. — přizpůsobený k pojmům a potřebám šlechty (jiných stavů se netýkal) líčil už tu šlechtu zdomácnělou, která od občanských povinností — radou a mečem — utíkala k domácímu krbu, k žínce a dětem, ke koníčkovi a k psíčkům, k hospodářství, do polí a ke knize. Krátkozraký optimismus Rejův neznal srdcervoucího výkřiku Orzechowského: »hyneme!«

Literatura národní vytvořená Wolským a Rejem šířila stále více svůj kruh: z pozdějších náleželi k ní hlavně dva Mazuři, ovšem katolíci, plní a horliví spisovatelé Paprocki a Strykowski.

Paprocki jest representantem drobné šlechty, odevzdané už k službám zámožným a mocným pánům, ale sršící ještě hněvem pro ponížení a sníč o šlechtické rovnoprávnosti, závidějící měšťanům jejich zámožnost. Věda i myšlenky, forma i jazyk nevystoupily z hranic venkovských; takovým byl i Dobrzyński i jeho literární antenat pan Bartoš Paprocki. V jeho spisech převládá »ctnost« i její zevní výraz »erb« co znak šlechtictví; morálka je tu patriarchální, s klackem, jako bezpečným receptem, hlavně proti ženám a jejich hadí povaze.

Je tu i pamfletářská žilka; je tu zvědavost stran všeho, co se v Polsce naší děje; knih čítá se málo, ale tím hloub přisvojuje se jich trest a opakují se, nebo předělávají, v naivní domýšlivosti, že zásady, nasbírané tu tam, navázané na úzké pásmo vlastních slov, poučí třeba i krále, hetmana, senatora o jejich povinnostech.

Když se v Polsce Paprocki minul s osudem, tu pracoval v cizí zemi co nejpříkladněji v tomtéž mravokárném směru: první to Polák, jenž dvěma literaturám, polské a české, náležel.

Jakkoliv latinsky znal lépe nežli sám Rej, přece jen polským jazykem obracel se k svým bratřím šlechticům, i když jim sbírku básěk latinských — druhou po Biernatově Aesopu — hůř než Rej rýmoval, a narážkami na zkaženost doby vůči pánům, jinověrcům a měšťanům cukroval, i když jim »Desatero přikázání muže«, »Naučení o volbě ženy« atd. veršem, »Krále«, »Hetmana« atd. prosou předkládal.

Větší a trvanlivejší zásluhu, než těmito veršíky a prosaickými pracemi tohoto druhu, získal si spisy heraldickými a historickými »Erby rytířstva polského, na patero knih rozdělených« (roku 1585), čerpanými z akt, diplomatů a náhrobků i »Zahradou královskou«

(roku 1599) — doplněním to prvního spisu rody panujícími v Rakousku, na Rusi atd. —; práce ty mají svůj vlastní vznik v poetických pokusech »Panoš« a »Hnízda Ctnosti«, kde jako Rej ve svém »Zwierzynčí« rusínskou šlechtu a pak i polskou, erby i lidi opěval. Paprocki stal se vzorem celé řadě heraldiků polských i litevských: Okolskému, Kojalowiczovi, Potockému a Niesieckému a působil právě dle vkusu drobné šlechty, která nade vše cenila erb a kolligace. Vystupoval vždy co mluvčí této drobné šlechty, i když dával výraz své nenávisti proti Němcům — když čtenáře prosil o odpuštění omylů v názvech pruských, jako ten

»kto niemej tej przeklętej mowy
niemoże właśnie exprimere slowy«¹

i když nenáviděl Batoryho a Zamojského a pod.

Sympatičtější je jiný Mazur, jenž rovněž verši příležitostnými a polemickými začal, a teprve později k líčení dějin se dostal — Matys Strykowski, jenž později stal se úplným Litvínem.

I on nejdříve verši, v »Poslu Ctnosti k pravým šlechticům« oslavoval slavné činy králů a knížat, káral odchýlení se potomků od bývalých cest, falešné poněti o šlechtictví — šlechtictví dědičné stavěno tu proti šlechtictví ducha — a teprve později v kronice »Která před tím nikdy světla neviděla: Kronika Polská, Litevská, Žmudzská a veškeré Rusi« atd. (r. 1582) vyložil prosou (při efektních scénách, popisech bojů atd. verši propletenou) děje polské; jeho prameny jsou Długosz, letopisci ruští, kroniky německé, ba i tradice místní, vykopaniny, zvyky a pověry.

V této literatuře, které umělecká forma byla zcela cizí, která výlučně o věc samotnou dbala, nikdy však o její formu, která snažila se šířiti v národě šlechtickém i měštanském zaměstnání duševní a která vnucovala zrovna čtenáři do rukou polskou knihu, v této literatuře významnou úlohu hráli překladatelé, často jmény neznámí, leč skromní a užiteční pracovníci, na př. měšťan sieradzský Cypryan Bazylik, nebo měšťan krakovský Martin Siennik, jenž získal si oblibu značnou hlavně u krásné pleti, pro kterou psal své první povídky a romány, překládané z nevyčerpatelné studnice německé.

Ten obor jevil posud značné mezery; jediný Marcholt a Poncian — neboť »Historie římské« allegorii příliš úmyslně činily svým cílem — zastupovali nedostatek světské belletrie.

Teď zjevuje se celá řada podobných plodů: historie o Melusině, o Mageloně, císaři Ottovi, o Fortunátovi, o Sowizdrzalovi,² o Aesopovi, vesměs to překlady z němčiny; z latiny pak překládána »Historie Alexandra« (Macedonského), »Historie Trojanská«, vesměs prosou; verši pak z latiny »Historie o Euryalu a Lukrecii« od Goliana, nepovedené to přepracování slavné novelly Eneáše Sylvia; vyňatky z Ovidiových Metamorfos; z novell Bocacciových uveřejněna různá přepracování.

¹ Kdo němou tu, prokletou řeč nemůže právě vyjádřiti slovy.

² Eulenspiegel.

Osudy těchto knížek nebo lidových povídek bývaly nejrozmanitější; jedny zanikaly a byly rychle zapominány, druhé vycházely v nepřetržité řadě vydání až do XIX. století a z větší části ještě dnes jsou² otiskovány a na jarmarcích prodávány. Byly i do ruštiny — v XVII. století — překládány a knihovny knížete Golicyna a jiných ruských magnátů mají hojný počet takových překladů.

Knížky tyto pronikly až na dno lidu, jenž je opakuje v tradici, změniv nebo zapomenuv název, obsah nebo podrobnosti těchto povídek naivních, smyslných, ukrutných, romantických. Tak vypravuje si lid o Lokietku to, co mu kdysi bylo o Alexandrovi vyprávěno. — A zvláště »Sowizdrzal« získal si populárnost neobyčejnou. I »Schildbürger« (Kocourkovští) se velice ujali; tak až podnes vypravují se mezi lidem historky o přemoudrých měšťanech, kteří radnici budující a na okna zapomenuvše, v pytlích sluneční světlo do ní nosili.

Všechny ty knihy vycházely samy pro sebe, na sebrání jich (podobně německému »Buch der Liebe«) nikdo nemyslíl. Překlady bývaly zcela zdařilé; čím starší text, tím správnější, ač i zde nebyl nedostatek nedorozumění a překroucení jmen.

Melusina vypráví o osudech ženy-ryby, jež učinila šťastným i svého muže i celou zemi, pokud tajemství její nebylo vyzraženo; Magelona o rozloučení párku věrně se milujícího a v nemocnici opět se shledavšího; Otto je variací Genovefy; Fortunatův nevyčerpatelný měsíc lstí ukradne nevěrná žena a lstí ho zase ztratí; Sowizdrzal provádí měšťanům (»zamsikom, zycom i łykom«) nepřijemné kousky, vykonáváje doslovně jejich rozkazy atd.

Poprvé tedy povstává — a to zásluhou měšťanstva — hojnější literatura povídková, třeba že velice primitivní a výlučně na cizí útraty žijící. Objevuje se tu současně převaha verše nad prosou, převaha rostoucí s každým desetiletím.

Polským veršem, pro všechny, psány tehdy věci biblické, polemické, historické a j. Tak na př. oblíbenou zábavou veršotepců bylo historii starého i nového zákona přelévati do veršů. Činili tak katolíci i akatolíci. Skoro každá událost byla zveršována. Manie veršování nezazrála se u dějin. Popisována řemesla i hry a nejvíce používáno veršování k účelům didaktickým nebo příležitostným (vítání, pohřby a j.).

Rozhostilo se tedy veršování polské — epické, příležitostné, didaktické, básnictví se silnými známkami národními — i tam, kde v cizině ho nebylo. Bylo to mnohdy básnictví bez umění, prosté a časem až i sprosté, ale nescházal mu staropolský humor; jen jeden obor posud neměl představitelů: scházelo drama.

I na tom poli razili Jesuité nové cesty: vypravování dialogů ve výroční dny bylo úlohou profesorů poetiky a rhetoriky a už v XVI. století máme první rukopisy — do tisku nedostávalo se nic — s dialogy. Do latinských (nebo i polských nábožných) dialogů vpravovaly k rozmanitosti scény komické bez souvislosti s akcí hlavní, monology,

² U Foltýna ve Wadowicích, nebo ve Varšavě.

nebo celé rozpravy, humoristické i satirické, útěk žáků ze školy, nepoctivost a šálení sedláků atd.

Před Jesuity vypravovány ve školách komedie, hlavně ve velkých městech, tak že v Krakově, ve Lvově i jinde měšťané ke každé hostině mohli si objednat žáky k sehraní komedie při tabuli. Ale tyto veselé hry zmizely beze stopy; nemáme ani překladů komedií školních, jaké v první polovině století byly hrávány. Byly dle všeho hrány latinsky. Spíše satirou obyčejnou než dramatem je »Tragedya Żebrazca« — proti žebrákům — která jest s malými změnami i v přepracování českém.

»Historie o slavném z mrtvých vstání Páně«, t. j. »Historie częstochowska« i v originále i v přepracováních až do polovice XVIII. století se dochovala. Je to plod čistě středověký, jazykem, verši i obsahem. Touto częstochowskou historií a několika jinými mysteriemi o umučení Páně, o Abrahamovi, o Janu Křtiteli a Herodiadě vyplňuje se už tehdejší repertoar

Sem patřily však ještě i četné dialogy polemické, na př. »Komedie o Masopustě« nebo dialogy satirické, vysmívající se školní miserii, lupičství vojska, zpozdilostem vesnickým, na př. »Výprava Plebanská na vojnu tatarskou«, »Albertus z vojny« a pod. Osoby i dialog jsou komické, ba až fraškovité, ale pravdivé. Albertus stal se typem příslovečným. Po celé XVII. století objevují se otisky nebo zmínky o něm.

V porovnání s nesamostatností v invenci, s nedbalostí formy a výrazu a se zpozdilostí myšlenek daleko výše stojí tehdejší *žej z literatury humanistické*. Vybranost a delikátnost slohu ve verši i v prose, prohloubený obsah a originelní myšlenky charakterisují tuto literaturu.

Ony pomátky politické a historické — díla Frycze, Wolana a Orzechowského — nebyly jedinými V čele stál Martin Kromer, jenž vedle zaměstnání diplomatických a později i duchovních našel čas k sestavení kroniky polské (sáhající však pouze do r. 1506 — opatrný autor nechtěl se přivésti do nepřijemné situace líčením poměrů bližší doby —) a k sepsání statisticko-politického popisu Polsky a její zařízení, jichž četná vydání a překlady kroniky (do němčiny r. 1559, do polštiny teprve r. 1610) nejlépe svědčí o ceně obou děl. Kroniku tuto zkrátil a do r. 1548 prodloužil kastelán Herbut roku 1571. I tato kronika dočkala se četných vydání a přeložena byla do frančtiny r. 1573. Dílo Kromerovo není výsledkem vlastních historických bádání — jest založeno na pracích Długoszových a Miechowity; Kromer jejich spisy přelil pouze do formy vzorné latiny a tou formou právě si zjednal vděčné uznání rodáků i velkou slávu v cizině.

Nejčipernějším spisovatelem byl Křištof Warszawicki, jakkoliv měl značné a rozsáhlé vědomosti a nepopíratelnou schopnost kritickou, široký a nový obzor i velkou ctižádost, přece ani v životě ani v literatuře nic trvalého nedobyl. Žoldák habsburský — jako jiný jeho rodák, Mazur, Paprocki — už předem odsuzoval se k úloze nedvěčné: polskou obšírnou básní (Benátky 1572 a 1587) a latinskými

řečmi, vyšňořovanými dle vzoru Filipik, hlásal křížácká tažení proti Turkům, ale nenacházel posluchačů, alespoň ne v Polsku, kde zdravý instinkt předvídal, že od Osmanů nehrozí Polsce nebezpečí. A stejný neúspěch potkal Warszewického i při jiné akci podnikané ve prospěch Habsburků při volbách. Tehdy Warszewicki dal rozhoditi listy, dialogy a jiná příležitostná díla a zas bez výsledku. A konečně ani jeho historická díla nedoznala úspěchu. On sice správně zkritisoval dosavadní historiografy polské, ale sám nic pořádného nenapsal, jen chaotické, nedůkladné sestavení poznámek vlastních i cizích, ačkoliv vysoko mířil: chtěl s Plutarchem rivalisovati v paralelách biografických.

Lépe však vedlo se mu na jiném poli:

V oné době líčeny s velikou zálibou a se znaleckou tváří povinnosti, cíle a cesty státníků, panovníků a vojevůdců. V té věci vynikali Španělové a Vlaši a ani Poláci nebyli dlouho pozadu. Tak napsal Goślicki znamenitou věc o senátorovi, kterou Angličané ještě v XVIII. stol. překládali. Tak napsal i Warszewiecki »O vyslancích a posláncích«, věc plnou moudrých rad a poučení (kam koho třeba poslati), plnou charakteristických anekdot (o vyslancích polských a moskevských). Zde získal si Warszewiecki jisté slávy.

Chudoba cestopisné literatury je až nápadna. Čest domu zachraňuje jediný kníže Sierotka (Radziwiłł), popisující v listech k přátelům svatou zemi, do níž vykonal cestu r. 1582—1584; listy tyto sebral a do latiny přeložil kanovník Treter; v XVII. stol. vyšly v různých vydáních a překladech do němčiny. Vedle tohoto díla cestopisného je v polské literatuře ještě »Vypsání cesty turecké« Otwinowského a Taranowského. Mimo to byly v té době pořizovány překlady cizích děl.

Zklamou nás tedy nejen dějepisci, ale i cestopisci, kteří nepředvádějí nám žádné velké obrazy, nemalují pozadí, ale spokojují se jen kreslením faktického průběhu nebo suchým vypočítáváním, kteří tonou v detailech a pro podrobnosti ztrácejí přehled o celku.

Století XVI. nejen že nevydalo žádného Długosze, ale ono ani starého Długosze na světlo nepouštělo. I právem stěžoval si Orzechowski, »že ten polský tak vzácný historik na světlo pro lid vydán není a že se jen po koutech u pánů válí . . .« Leč stesk jeho vyzněl na plano.

Jestli pak — i při nedostatku národního dějepisectví — století XVI. náhle se oživuje, jestli vynikající postavy jeho přibírají na sebe vypuklost a barvy, jestli chvějí se životem a hybností, kdežto ve stoletích minulých všechno bylo slito v jednu massu, mrtvou a němou, pak zavděčujeme to z části listům a řečem v jazyce národním, postrádajícím zcela nátěr latinský, jenž vždycky zastíral všechny charakteristické známky, rysy a barvy.

Nevystupují už v nich ony středověké loutky, ona nemá ztělesnění akce a fakt, leč lidé živi, kterým se ústa rozvázala, kteří vlastními slovy se radují nebo želí, obviňují nebo obhajují, zámysly vlastní neb cizí odkrývají nebo maskují, hrůzu klepů a intrik jakož i podrobností všedního života odhalují, objevují se buď v táboře nebo v radě,

na náměstí nebo v kostele, na cestě i doma, při hostině i při práci, v lůně rodiny, sluh a přátel atd.

A právě pro druhou polovinu století stává se zásoba listů polských hojnou. Polsky píší všichni lidé světšší, jen duchovní setrvávají při latině. Celá korespondence duchovních a humanistů je latinská, polský list připlete se tam jen náhodou. (Tak korespondence Zebrzydowského, Kromera, Hosia, Uchaňského, Karnkowského a Batoryho i j.)

Od důvěrného tónu a nenucenosti listů velice se liší řeči, hlavně politické a příležitostné, při svatbách a pohřbech. Už století XVI. produkovalo jich četný počet. Politický význam šlechty, její společenský život, vrozená lehkost v řečnění a známá chuť vyznamenati se na tom poli, — »Polák užije pěti set slov, kde jiný potřebuje jen čtyři,« podotkl cizí spisovatel o Polsce — to všechno způsobilo onu povodeň řečnickou, která se v stoletích XVII. a XVIII. ještě více ze břehů vy-
lévala. V řečech těch je velice často užíváno latinských slov i celých vět, příliš mnoho rozvláčnosti, stále opakování myšlének; nejzdařilejšími jsou řeči protestantů Siennického a Leszczyńskiego, tón jejich je biblický, vznešený. Vůbec pak řeči politické stojí vysoko a od roku 1548 od sporů o Barboru, o exekuci, o unii atd. táhne se nepřetržitá řada zajímavých těch památek.

V porovnání s řečnictvím politickým a příležitostným hrálo řečnictví soudní jen malou úlohu; stav »prokurátorů« (advokátů) sám nepožíval vážnosti; »prodávání jazyka« i svědomí se lidem hnusilo; Tarnowski, Orzechowski a jiní považovali je za lidi nečestné, stavěli je na roveň katům a nevěstkám.

Život šlechtický stával se stále hlučnější a šumnější. »Sezení« společenská, kratochvilné besedy, kde mládež s věnci na hlavách k hudbě a žertům se scházela, odbývaly se i bez krásného pohlaví, ale i s ním pořádány přerůzné zábavy; ostatně slabší pohlaví velmi brzo opouštělo středověké uzavření domácí. Zábavy tyto snižovala stále rostoucí vášeň pijácká. Po příkladu německém zabřídá národ polský — jemuž marně střízlivost vlašská na oči byla stavěna — víc a více v opilství.

V tomto probuzeném životě společenském — i měšťanstvo bavilo se mezi sebou znamenitě -- krásná literatura hrála ne poslední úlohu. Na srdce milenek útočeno písněmi; skládány holdy Zošim a Kašim, holdy leckdy velice řízné. Rýmováno s vášní, leckdy i beze vší příčiny. Rád hostitel své hosty zval:

Pojdźmyż do izby, niź będzie gotowo [jedzenie]
a rzeczcie sobie jakie dobre słowo,
dodaj gorzalki, mów: Boże, daj zdrowie!
Są też i księgi, jeśli kto chce czytać
jest i kalamarz, kto ma pozew pisać;
jest kreda, kto chce, niech ściany maluje.

Zatem sie jedni do kredy rzucili,
a drudzy zasie w pozwy uderzyli,

ci svoje rymy po ścianach pisali,
druzzy wczas sobie pozwy gotowali¹

Tak vypadalo »sezení« před obědem, o něco později však:

»Jedni sie wadzą, druzzy piwo piją.
miasto śpiewania na ośm głōsy wyją;
szklenice tłuką, czasie przewracają
jedno wždy dla kart przed sobą ścierają« atd.²

Společnost polská se tedy probudila ze středověké nĕmoty; vrhla se na vyjadřování svých citů verši, jichž hojnost těžko lze si dnes představit. Ruku v ruce se zálibou ve veršování šla i v pravdě polská nedbalost o zachování památek těch, jakož i o zdokonalení verše. Do tisku z této povodně veršové nedostalo se nic (tisk byl okupován propagandou náboženskou, vědou historickou) a tak jen čirou náhodou uchovaly se nám milostné verše, jimiž Górnicki, Szarzyński a jiní začínali svou činnost literární.

I krásná literatura polská dělí se na latinskou a čistě polskou, leč obě dvě vystřídávají si svou úlohu; literatura latinská začíná zřejmě polské ustupovati: jeví se v ní nedostatek vnitřní ceny, stálé opakování a slepé napodobování.

Ze spisovatelů v této době latinsky píšících nejvýše stojí měšťan Lvovský Šimon Szymonovic (t. j. syn mistra Šimona z Březin, Mazura, jenž na Rus se vystěhoval a ve Lvově dobyl si jména i jmění), žák Górského, Sokolowského a Skaligera, filolog (překladatel z řečtiny do latiny) a básník, rivalisující s Pindarem ve verších latinských příležitostných — opěvání smrti Górského, zásluh Zamojského a j. Tu tam pokoušel se o drama biblické v šatě klassickém. Napsal »Čistého Josefa« podle vzoru »Faedry« Euripidovy; toto drama právě pro nedostatek dramatickosti tak se v Polsku líbilo, že je v brzku i do polštiny přeloženo. Szymonovic pokusil se i v polském veršování, psal verše na sňatek Sieniawského a Kostczanky (r. 1593); myšlenka byla čistě humanistická, ale obsah byl volně vyložený mythus o Adonisovi a Venuš, travestovaný tentokráte polským jazykem.

Příčinu toho, že básně svatební obvykle byly skládány polsky i když autor jindy užíval výlučně latiny, vykládá jiný básník-měšťan Jan Rybiński, sekretář toruňský. Jeho panaegyriky byly vesměs latinské, ale při skládání svatebního »melos« radí mu jedna z devíti Mus ne obyčejný verš athenské nebo latinský:

»teraz spraw rym winsowny z polska . . .«

¹ Pojďme do jízby, než bude hotovo (jídlo); a řekněte si nějaké dobré slovo; dodej kořalku, řekni: »Bože, dej zdraví!« Jsou tu též knihy, jestli chce kdo čísti; je i kalamáf, kdo má nadšení psáti. Je tu i křída, kdo chce, ať na zdi maluje. . . Na to se jedni na křidu vrhli a druzí zase svému nadšení se oddali; ti své rýmy po zdech psali, druzí zavčas si náladu připravovali. . .

² Jedni se vadí, druzí piwo pijí, místo zpívání osmi hlasy vyjí; sklenice tlukou, číše převracejí; a všichni pro karty před sebou místo činí.

aby i vyvolená jím se těšiti mohla; proto prosí básník o laskavé přijetí:

» — — — choćby sie też zdalo,
co nie po Kochanowsku, w lot ci się pisało;
częściej Statut niżli Rej w rękę się przewija,
częściej Themis obrotna, niż Cicha Thalija...«³

Všichni tito básníci zpozdili se značně; už půl století před nim vykonal rozhodný krok Jan Kochanowski, jenž odpoutal konečně poesii národní od pranýře lehkovážnosti a zjevného pohrdání, k němuž byla ještě v očích Krzyckého a Janicia připoutána.

Po jeho příkladu slila se poprvé poesie polská s latinskou, národní s humanistickou. Působilo to na ni neobyčejně prospěšně: nezřikala se sice středověkého rýmu, ale přizpůsobovala se k umělé formě latinské, k jejím obrátům a rhytmům, libovala si na př. v strofě sapphické i v básních popisných.

Až posud poesie lišila se od prósy jen rýmem, mnohmluvností a rozvleklostí; teď teprve, pod vlivem latinským, nabrala na sebe styl, formu i kraj, odvrhla banální a prosaické obraty, hledala vzletnost a barvitost, zdokonalování, porovnání, figury; krásnou myšlenku také krásně vyjadřovala; o gnomy a sentence se pokoušela, věc podle dobře promyšleného plánu prováděla, o harmonii dbala a nespokojovala se prvním zněním, nýbrž po příkladu Horacově hledala a pilovala k všemožné dokonalosti. Vedle těch neobyčejných výhod, jaké Kochanowski měl hned k dispozici, objevovaly se však i vážné nedostatky: cizí mysl a cizí obrazy hnětly leckdy domácí ráz. Čteme-li originální verše polské, máme dojem, že jsou to překlady z latiny. Týž duch, tytéž ozdůbky, táž tuhost a přepjatost, táž nechutná míchanice pohanských a křesťanských pojmů, starořímských i polských, scholatické regule místo nadšení a pravdy. Poesie tato vznáší se hned vysoko místo bývalého plazení se po zemi, ale na výšinách nenabývá podmínek k dalšímu rozvoji, vysiluje se a stává neplodnou.

Na skále »krásné Kalliopy, kde až posud nebylo stopy po polské noze« stanul první Jan Kochanowski ze Sandomierze.

Básnický talent probudil se v něm brzo a rozvinul se v Itálii, kde se lehké milostné pletky polského Tibula a Propertia vynořovaly z vln latinských veršů. Tam působil přímý a přesvědčivý příklad vlašské poesie — Petrarky, Ariosta a Tassa — že tytéž city dají se s větším ohněm a zápalom i v národním jazyce vyjádřiti.

První pokusy milostné poesie polské snad neuspokojovaly básníka, bojujícího s novou, tvrdou formou, nenacházejícího ve svém verši půvabu a harmonie vlašské. Ale vytrval už na cestě jednou započaté a v jednání tom upevnil ho i příklad Ronsardův, jehož poznal v Paříži. Ronsard poučil ho, jak třeba usilovati o přelévání do řeči národní starožitných krás, o vyjadřování v něm »myšlének hodných sebe«, o vytvoření poesie tam, kde až posud byly jen verše a rýmy.

³ » — — — ačkoliv by se ždalo, že ne jak Kochanowski, v mžiku se psalo; častěji Statut než Rej v rukou se ocitne, častěji Themis vtipná, než tichá Thalie.«

Ale sarmatská jeho povaha, vážná a chladnější, nemohla utonouti ve fraškách milostných; takový básník — jaký posluchač; před hrstkou zkušených lidí, hetmanů a senátorů, ve jménu nového umění s příhodami erotickými tím méně slušelo se vystupovati, ježto mladé myslí musel se dotknouti vichr náboženský, zuřící za Karpaty a povírající i nad Apeninami.

A tak hluboce cítil moc a lásku Boží, řídící celý svět. Tím vděčněji ji probádal a proti pompě a simonii římské zpíval polsky děkovací hymnu k Bohu. Tu rozjasnil se první den polské poesie, když sandomierský skřivánek vzletěl k nebi a zpíval nadšeně:

»Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary,
czego za dobrodziejstwa, którym niemasz miary?«

»Za Twoim rozkazaniem w brzegach morze stoi
a zamierzonych granic przeskoczyć sie boi,
Tobie kwoli rozliczne kwiatki wiosna rodzi,
Tobie kwoli w kłosianym wieńcu lato chodzi.«¹

I roznesly tyto plody (jakkoliv se jen výjimkou do tisku dostaly, ale za to chtivé v opisech byly šířeny) slávu básníkovu v celé Polsce a už roku 1562 Rej beze stínu závisti obdivoval se Kochanowskému:

»Jako go przyrodzenie z ćwiczeniem sprawuje,
co jego wiele pisma jaśnie ukazuje...
Tybulus, nie wiem, umiał-li tak cnotą zafarbować.«²

A od té chvíle roste sláva básníkovu; on byl prvním básníkem polským, jenž vědomě do poesie cíl i zásluhu i slávu celého života kladl, jenž nekvapil s otiskáním prvního náčrtku, ale jenž hladil a piloval a všechna tajemství svého umění si osvojil, jenž zbavil se úradů a povinností, poděkoval za kanonia a prebendy, jenž »lidnatými pohrdl městy« i otránil klik panských a jenž ve vesnickém zátiší, v kruhu rodinném sobě i Musám

»tem głośniej on śpiewał a niepodlegał nikomu...«³

Ale on nebyl básníkem, jenž

»słuchaczów próżen, gra za plotem,
przeciwiając sie świerzom...«⁴

a nepotřeboval pochybovati o posmrtné náhradě.

¹ Čeho chceš od nás, Pane, za Tvé štědré dary, čeho za dobrodini, v nichž neznáš míry? ... Z Tvého rozkazu moře ve svých březích stojí a bojí se vystoupiti z hranic. Ze Tvé vůle rodí jaro různá kvítka, ze Tvé vůle léto chodí ve věnci z klasů.

² Že u něho přirozený talent s cvikem jde v shodě, což jeho spisy velmi jasně ukazují ... Nevím, zda Tybulus, dovedl tak ušlechtilě ličiti.

³ Tím hlasitěji zpíval a nepodléhal nikomu.

⁴ Nemaje posluchačů, hraje za plotem, soupeře s cvrčky.

Nebyl také příliš plodným. Psával sice tu tam verše příležitostně (i větších rozměrů, na př. »Proporzec na hold pruski roku 1569«), opravoval staré písně, přidával stále nové »Fraszki«, překládal nejedno dílo klasiků starověkých (na př. z Illiady), aby nabyl zručnosti v epickém toku pro oslavování věcí polských, reagoval čas od času na nějakou událost politickou, hlavně písněmi latinskými, — ale hlavní žní desetiletí byl »Žaltář« v jeho překladu vydaný roku 1578.

Parafrase žalmů Davidových, pořizená skotským humanistou Buchananem, byla zevní pohnutkou k této práci, k níž básník už dávno měl náklonnost. Sváry theologické o sloučení se povahy lidské a božské v Ježíši Kristovi, nebo o jediný, trefný výklad slov dotýkajících se večere Páně nepoutaly k sobě humanistu-básníka, jenž uchýlil se na půdu a společný základ víry, kde s neochvějnou mocí vládl žalmista: už před tím opěval Kochanowski všemohoucnost Páně, a nechtěje sám se opakovati, byl mimoděk přiváděn k žaltáři.

Vybíral si jednotlivé žalmy, odpovídající jeho náladě, nebo poměrům. Pomalu rostl počet těchto samostatných překladů, až Kochanowski byl pojat chutí vyplniti mezery a celek zpracovati ozdobným veršem.

Nenedostávalo se sice až posud překladů žalmů; Rej, Trzeciecki a Jakob Lubelský pokoušeli se o zveršování celku, nebo částí; prosaické překlady tištěny byly pro všechna vyznání; byly tu i latinské humanistické parafrase rozmanité ceny, ale nebylo polského cenného překladu. Tuto mezeru vyplnil teprve Kochanowski: on sebral neslýchané v polské poesii množství forem strofických; nedržel se otrocky textu, osnoval na něm nezřídka pásma vlastní myšlenky. Měnil stále tón, od klidného k pokornému a kajícímu i k vítěznému výkřiku triumfatora, v každém tónu byl zručný a tak vytvořil dílo třeba že ne původní, přece jen značné ceny básnické. Vrhly se dychtivě na dílo to všechny konfesse, i Ariani, kteří »opustivše Jakubkův žaltář a Řehořovy Krakovské písně i Czechowicovy Vilenské drželi se žalmů, jež složil hlavně Kochanowski«.

Sypala se nová a nová vydání, do r. 1641 bylo jich dvacet. Čerpali z žalmů těch kancionály protestantské (Rybiňského a jiných): rozšířil se »sladký Kochanowski« až do samotné Moskvy, odkud ho Szymon Połocki svým nešťastným poetickým překladem chtěl vypuditi.

Současně vyšla: »Odprawa posłów greckich«, příležitostné drama; drama to nad jiná příležitostná dramata jimiž zvyšován lesk tehdejších slavností, daleko vyniká. Je to současně i první ukázka původního dramatu humanistického, čerpaného ze světa starověkého, a stále na soudobost navazujícího, dramatu téměř tendenčního a aktuálního. Klassická forma věrně napodobena, a i z obsahu vane duch čistě antický, duch Hellady, jakkoliv v dramatě tom autor, i polské sněmování, polské demagogy a polskou vojenskou nehotovost vystavuje, záměrům Batoryho a Zamojského cestu raží a myslí k vojně nabádá.

Že Polska stanula právě v táboře trojském, to není nic divného, když bylo všeobecným hlasem:

„ Giniemy! Giniemy!
Ale temu zginieniu, kto wiernie zabiega?“¹

Po stránce jazykové byl to plod mistrný; méně uspokojuje drama samo pro vnitřní nesouvislost scen; povahy se nerozvíjejí, ani děj není náležitě napjat: lyrikovi nedostávalo se zde síly dramatické, ale už samo přenesení se ze světa hebrejského, z lyriky do dramatu, z forem obvyčejnějších do zcela cizích a nových — bylo důkazem všestrannosti autorovy, síly i uvědomění si této síly.

On už stál u zenithu a citě to, chystal se uspořádati svou žeň básnickou za dobu čtvrtstoletí, když ho v šťastném posud životě rodném stihla bolestná rána; umřela mu milovaná dceruška Uršulka, nad svůj věk vyvinuté děvčátko; rychle po ní umřela i sestřička.

Tato rána přivedla básníka z rovnováhy, kterou, zdálo se, nabyl na vždy svou moudrostí a umírněností, i vyzpíral zmítající jím pocity v několika trenách, které — jako dřívě žalmy — později též v celek zaokrouhlil, se vstupní básní — nejslabší —, se stupňováním, dospívajícím až k šílenství a rouhání se, s pozvolný mupamatováním se, ukolébaním, jež »Sen« slovy a radami matky básníkovy dokonává. Treny nejsou všechny stejné básnické ceny, nejsou prosty opakování se motivů, reminiscencí klassických, ale umění slova a verše, hluboká jímavost citu, krásné obrazy, moudré myšlenky a m. j. dodalo tomu plodu (originalnímu i pokud se tkne kostry) ceny neobyčejné. A byla to jeho poslední práce: o nové drama se nepokoušel; pokusy v epice ho stále zklamovaly: neboť mu scházel rozmach epický. Teď sbíral verše latinské a polské; náhlá smrt mu i tu činnost přerušila.

Což po něm zůstalo, co učinilo ho velkým, jediným básníkem polským před Krasickým a Trembeckým?

Vždyt i před ním psány verše milostné, rázu domácího! Než on první do literatury polské uvedl i smutek Anacreontův, i zamyšlení Tibullovu i půvab Horaciův i vášnivost Kattulovu. Jeho zásluhou a činností básnickou vytvořen byl kanon polské masy erotické.

I zarojilo se pojednou na polské nivě básnické erotiků druhu Kochanowského.

Ještě více však napodobovány byly jeho »Fraszki«; ale největší dojem způsobily jeho »treny«. Od roku 1580 táhne se jich nepřetržitá řada pod tímtež nebo jiným jménem s podrobnostmi, obraty, výrazy a myšlenkami bez okolků u Kochanowského vypůjčovány.

Podobně tomu bylo: se »Satyrem« Kochanowského. Myšlenka nebyla ani příliš šťastnou, neboť k čemu bylo třeba »divokého muže« — tento výplod slovanské fantasmie, jímž ona zaplňuje své lesy — přeměnění v starožitného satira, dávajícího Polákům výstrahy o věcech zcela nových: na př. o škole krakovské, a přece, díky Kochanowskému, satir ten nabyl v literatuře polské občanského práva.

Básníka zemanské Polsky vyznačovaly: nezávislý duch, spokojení se s málem, ale svým, zamilování si života selského, nehonění se po počtách a důstojenstvích, jistý quietismus, dbání o vhodnost, pohodlí

¹ Hyneme, hyneme! Ale tomu zhynutí, kdo věrně staví překážky?

a zdraví, nevyklučující však živý úděl v záležitostech týkajících se celku; beroucí si k srdci i vyzvání Polsky se strany cizinců (Odpověď skřechčicmu Francouzkovi) i nevděčnost Walezyho, i pohromy, živelní neb tatarské: bolest nad nepořádky, náboženskými roztržkami; vážnost k cizímu, ale láska k svému (na př. k staré, zasloužilé a zanedbávané škole krakovské).

V jeho mravní fysiognomii žádné vážně nevyoralý hluboké brázdy; on rychle se vybouřil, jeho city byly tklivé, ale klidné, tiché. Všude prorážela dobrotivá, pohostinná, jedním slovem polská povaha.

I esthetická rovnováha byla zachována: rozvoj přirozený, bez prudkých a násilných skoků. Vzorem byla mu ceněná, starožitná díla, a přece se na ně nedíval jednostranně, zachoval si větší svobodu a nedal se zavinouti klassickým povijanem, který tísnil celou plejadu Ronsardovu.

Síla fantasmie jeho byla přiměřená; dar pozorovací nevelký. Humor klidný. On první obrátil se k přírodě, což bylo cizím i Rejovi i Bielskému, pro něž ještě existují jenom lidé. Vynalézavost není chudou; tok verše hladký; mluva jadrná, trefná, symbolická, bez Rejovy rozvláčnosti, trivialnosti, prostoty; jazyk básnický stvořen poprvé a celým stoletím dán za vzor, nad nějž se nikdy už výše nevznosl. Náklonnost k reflexi a k didaktice je zřejmou a cit náboženský tak zabarven.

Obcování s ním povznášelo a zušlechtovalo. Válo od něho teplo mravní a všechno pronikající domácí ráz.

Byl to první básník, jehož sláva nebyla sevřena hranicemi určitého stavu, provincie nebo konfesse; onať vztahovala se k celé Polse. Náhlý skon básníka oplakával

»i Kraków posiwiały od ołownych dachów
i Poznań staropolski, i Litwa spolszczała,
dwugrodne Wilno i porządny Lwów a Lublin,«

jak zcela správně píše Klonowic.

Současně s Kochanowským vystupovala celá družina spisovatelů, z části jím samým k činnosti vyvolaných. I oni, jako jejich mistr, měli osudný zvyk netisknouti svá díla a jen v opisech je rozšiřovati: tím vznikla mnohá, cenná ztráta.

Tak zachovaly se pouhou náhodou verše bezejmenného dvořana-protestanta, psané kolem roku 1562—1568, verše milostné, vyplávlé a poněkud konvenční i verše příležitostné, frašky, žerty, anekdoty a propracované obrazy starošlechtického života, na př. šlechta vybírá se na »kulig« a v zábavě té je přerušena přibytím posla, oznamujícího vpád Tatarů a vyzývajícího k odboji; nebo »Beseda o dobrém hospodáři« jak se hosté mile baví, až jeden z nich opilý svár začíná a pod. Tyto obrazy jsou propracovány do detailů a jeví rozhodnou náklonnost k epické rozvláčnosti, čeho u Kochanowského nebylo. Tón autora je dobrodušný, s lehkým odstínem ironie.

»Frašky« bezejmenného dvořana vyznačují se — v porovnání s fraškami Rejovými a Kochanowského — ještě i tou dobrou vlastností, že v nich není nic importovaného, že vztahují se — ač jmen

nenazývají — k malopolské a ruské šlechtě, že jsou docela domácí a že hřeší jedinež vadou polskou, nebo vůbec slovanskou: rozvěklostí dikce. Z frašek jeho vane silný duch akatolický.

V celku byl bezejmenný autor na nejlepší, nejvlastnější cestě rozvoje původní poesie polské. On znal antické básníky (vykládal Ovidiovy elegie) a přece je nenapodobil.

Za to tím více je napodobil Szaryński, hlavně v mladických verších k různým Zosiám a Kasiám; napodobil je v anagramech, v nichž mythologií, Venuší a Kupidem nedostatek vlastní invence záplatoval. S láskou si spíš hrál, než aby ji byl zaujat. Ale v krátce se povzněl s tohoto nízkého stupně, odvrhl milostné veršíky; zadívav se do měnlivosti světa, obrátil svou pozornost k cnostem, oslavoval válečné činy předků, raze si zde vlastní stezku. Jeho poesie nabývá zahalení, i její vyjádření — dříve lehké, vodnaté — stává se ostrým. Nábožnost jeho je přísně katolická: »Był wielki Panny Maryej służka i gorący miłośnik,« pravi o něm jeho zpovědník.

Ale neměl Szaryński štěstí ani v životě — nedostav ruku milované dívky — ani v literatuře, když v opisech jen kolující díla jeho zmizela, tak že dvacet let po jeho smrti vlastní jeho bratr jen stěží hrstku jeho básní od věčného zapomenutí zachránil. Nadějším, jež do něho byly kladeny — z části ovšem byly naděje ty přepjaty — smrt učinila konec.

V celku viděti u Szarynského úsilnou práci nad sebou samým, vážné intence, úctu před uměním, které pro něho nebylo jen kratochvílí, horoucí lásku k vlasti; obdivuhodna je jeho znalost vlastiny, užívání formy sonetu, hříček slov a obrazů, připomínající už Marina a barok.

Ještě výrazněji vystupují vlivy vlašské u dvou mladších básníků.

Sebastian Grabowiecki nápodobí náboženskou lyriku vlašskou ve dvou stech »Rýmů duchovních«, jichž forma je neobyčejně bohatou a jichž vyjádření je velice jasné a hladké. Tu nařiká, trochu jednotvárně, nad úpadkem a hříchem, tu vznáší se s pokornou nadějí, beze všech allusí místa a času, jako pozdější lyrika protestantská. A přece nezapomíná na utiskovaný lid:

»Pot ludzi robotnych nie może mi z ręki,
za co ja przeklęstwo rychlej aniż dzięki
odnoszę i pewne do Ciebie wołanie,
abyś na swej łasce mnie pokarał Panie! . . .
Iż mnie krzywda ludzka dawno boli, Boże! . . . «¹

Jako Grabowiecki, tak i Jan Smolík vyšel z dvořanů královských. Psal na konci století, ale jeho poesie připomíná docela pozdější poesii Jeronyma Morsztyna, Szlichtynga a j. a to hlavně obsahem svévolných frašek erotických, konvencionálností milostných písní přelétajících od jedné »panny« k druhé, lehkostí, ale i vodnatostí verše, z něhož už se precisnost Kochanowského úplně ztratila.

¹ Pot pracujícího lidu nejde mi s myslí, začez spíš prokletí než díky sklídím, a jistě k Tobě jde prosba, bys mě ve své milostivosti potrestal, Pane, za to, že mě křivda lidská už dávno boli, Bože!

Jiného druhu poesii pěstoval Ondřej Zbylitowski: byla to převážně poesie dvorská, opěvování korunovací a vítězství, písní na svatby a pohřby; i jeho epopoje ›Cesta do Švédska‹ (Zikmunda III. z roku 1594) je zcela dvorskou, vychvaluje a velebí dvořany, onoho Niegoszewského s jeho ›dary Pegasských bohyň‹, Warszewického ›druhého Demosthena‹ a různé hodnostáře. Forma i mluva je nad jiné hladkou; mythologický balast, bez něhož básník ani krok neudělal, je nesnesitelnou míchanicí, škodící jen jeho dílu.

Vada tato — jakož i jiná: utvořování složených, nepolských adjektiv — je údělem skoro všech básníků posledního desetiletí tohoto století. Tak podléhali tomu Rybiński, Liricius, Gosławski a j.

A tohoto konvenčního balastu mythologického nezanechal Zbylitowski — otec této nechutnosti — ani tehdy, když se mu dvorská poesie a dvorská služba špatně vyplatila, když opěval zatiší vesnické (v ›Životě šlechtice na vsi‹ a ve ›Vesničanu‹); dle vzoru ›Sobótek‹ Kochanowského udeřil tu do strun zemanstva: v ›Životě‹ ostře útočí proti modernímu luxusu a proti marnotratnosti; ›Vesničan‹ je psán živěji, ale ani tady neobešel se bez vypočítávání i mythologie a z dějin Polsky, jako obsahu zimní četby.

K povoláním dojista náležel kněz Stanislaw Grochowski, vychovanec Jesuitů, tedy humanista a současně i vděčný žák Kochanowského. Lehkost veršování měl vrozenou, jako Rej; ozýval se od mladých let v satirických útocích na osoby i strany; tyto plody časem se ztrácely a později úmyslně básníkem-starcem byly ničeny. Nemnoho z nich nabylo slávy — která měla pro básníka leckdy i nemilé následky — jako na př. ›Babí kolů‹, kritisující ostře kandidáty na krakovský biskupský stolec. Zjevně vystupoval jako panegirysta, ne horší než Zbylitowski, jakkoliv co kněz sloužil více pohřebním, než svatebním aktům. Verše tyto k určité příležitosti sbásněné, s touto příležitostí obyčejně i zanikaly. Déle se udržely jeho básně asketické, bylť Crochowski korouhevnikem onoho rozmodleného houfce básníků, jenž po půldruha století obléhal polský Parnass, zahlušuje nezřídka každý jiný, světský hlas.

Jako básník asketický vyplňoval Grochowski onen program, s nímž se v XVII. století smiřovali: netvořiti originálně, ale přelévati v hladký verš polský to, co latinsky — prosou neb veršem — už bylo dříve vyjádřeno. Měl humor a vervu a podařily se mu hlavně věci, nemající vysokých nároků, při nichž psal, co cítil, ať to bylo v elegii (›Noci Toruňské na sklonku života‹), v níž obracel se k starci Skargovi, ať v básních, v nichž stěžoval si na hluk varšavský, jenž ani spáti nedává, nebo v nichž těšil se z pokroku Dimitrijova a ze shody ruské, nebo v nichž konečně posmíval se polštině pruského ministra.

Mazur tento vládl veršem jako málokdo jiný, hlavně krátkým, osmislabičným, v němž celá díla skládal.

Řadu těchto básníků uzavírá měšťan Šebastian Klonowic, Velkopolan, jenž jako jiní ve Lvově a v Lublíně získal si postavení. Humanista, feckého jazyka nad jiné znalý, mohl se i Szymonowicovi vyrovnati, kdyby nebylo starostí, které ho vždy zpět táhly, kdykoliv

hlavu vychyloval, ačkoliv »svraštiv čelo« vždycky vracel se do svých »zábav učených«.

Jako Rej opěval život šlechtický, tak Klonowic byl opěvatelem života měšťanského; měl žilku satirickou, byl bystrým pozorovatelem, zvědavým na své okolí.

Začal, jako každý měšťan, jako Szymonowic i jiní, latinskými verši, a latinou také skládal i díla největšího rozmachu básnického.

»Roxolania« je jeho první malebný popis krajiny malebné; od skřípající káry, od kvílicího nemluvněte, které kmotra zaobaluje, až k listu, vkládanému umírajícímu Ivanovi do rukou, aby se před svatým Petrem legitimoval, je tu všechno popsáno: i kraj i lidé i zvíř i lovy na ni i kouzla milostná. Je to nejzajímavější ukázka celé latinsky psané poesie polské, z níž leda »Lovy na zubra« Husowczyka mohou se měřiti s »Roxolanií«.

»Vítězství bohů« je opět největší báseň allegoricko-didaktická, k jaké se kdy poesie polská zmohla. Měšťan protestuje proti výlučnosti šlechtické, která samo urození zasypává hodnostmi a privilegii, nic nedbajíc na hodnosti a zásluhy osobní, nelegitimované erbem, majetkem, urozením; tato obrovská — o několika tisících hexametrů! — báseň našla si i překladatele polského; je plna episod o kobylice židovské, pěstované pány k záhubě nižších tříd; o nouzi selské; o hroživém nebezpečí tureckém a m. j.

Méně vznešenými tematy obíral se měšťan lubelský ve verších polských. Tak je ve »Flisu« jakýsi veršovaný Baedeker — popis plavby lodí po Visle od mostu varšavského až do brány Gdaňské, s vypočítáním říček, ostrovů a měst a v básni »Měsíc Jidášův, to jest zlé nabytí majetku« právnícký popis nejrozmanitějších lichvářů a lupičů, pedanticky rozdělený na rubriky a oddíly. Čest činí mu to, že se ujal osudu sedláků:

» kmiotaszek ubogi ustawnic do dwora
robi sobe i bydlęm aże do wieczora,
karmi sie ustawiczną biedą i kłopotem,
zimnem i upaleniem, lzami, dymem, potem.
Cierpi kuny, biskupi, korbacze, gąsiory,
osoczniiki, pochlebce, podatki, pobory,
i pany furyjate, opile tyrany,
pyszne, chciwe, wszeteczne, gorsze niż pogany . . . «¹

Leč ještě významnějším pro výstřednost a netoleranci časů bylo vyznání »básníka«, jenž »o lví kůži v měsíci Jidášově« t. j. o zjevném lupičství a odírání se strany bohatých neodvážil se mluvit.

Bojí se o té kůži psáti:

»Więc mam-li o niej pisać, namysłę sie na tym,
bym sie zas nieuprzykrzył Judaszom zębatym.«²

¹ sedláček ubohý ustavičně pro dvůr (panský) pracuje sám i svým dobyt看em až do večera; krmí se neustálou bídou a kłopotami, zimou i úpalem, slzami, dýmem, potem. Trpělivě snáší kuny, biskupy, karabáče, pouta, osočovately, pochlebničky, dávky a daně, i pány zlostné, opilé tyrany, pyšné, chtivé, všetečné, horší než pohany.

² Mám-li tedy o ní psáti, rozmyslím si to, abych si zas nerozhněval zubaté Jidáše.

Vedle těchto původních děl hrály i překlady svou důležitou úlohu v působení humanismu na literaturu národní.

V čele překladatelů jako nejvlivuplnější stanul Lukáš Górnicki, prostředního nadání, velkých zásluh o to, že psal výlučně jen polsky vzdor všem lákadlům latinským, jimž ani Kochanowski a Szarzyński, tím méně Szymanowic a Klonowic se neubránili.

Začal verši lyrickými, opěvaje vlastní milostná dobrodružství, a epickými, v nichž pokoušel se o vyličení bitvy Grunwaldské. V obou družích však neprozrazoval mnoho vlastností humanistických. Až posud kráčet v šlépějích Bielského a Reje.

Ale pobyt v Itálii a studia tamější ho zcela změnila: zřekl se ovšem individuálního tvoření, jakoby nedůvěřoval vlastním silám, ale oddal se adoptování vlašských a latinských básní formou polskou. Pokoušel se o všechno, i o tragedii Pseudosenekky i o traktát Senekkův, nápodobil dialog Platonův, při čemž se jeho niveau strašně snížilo. Opravdového úspěchu docílil jenom svým ›Dvořanem‹, zpracovaným dle vlašského ›Cortegiano‹. Castiglionovo dílo všude nalézalo překladatele. Jedině Polák místo překladu podává přepracování, přenášející nás ze dvora Estů a z rafinované renaissance vlašské do Prádníku Maciejowského a na zámek Krakovský.

Jen několik let dělí Rejovo přepracování Castigliona, leč jak velký rozdíl! Palingenius seselštl, Castigliono spolštl; vlašský ideál harmonie fyzické a psychické stejnoměrného zformování těla i rozumu vtělil se do formy polské.

A z dráhy jednou nastoupené nedal se už Górnicki svěsti. Na rozdíl od Orzechowských a Solikowských sepsal svůj památník z časů Augustovských polsky, při čemž popustil své žilce rhetorické, umísťuje tu ukázky soudní výmluvnosti při vyličování záležitosti Halszky Ostrožské.

Na rozdíl od Wolanův a Warzewických rovněž polsky napsal obsírnou ›Rozmluvu o elekcii, o svobodě, o právé v obyčejích polských‹ (mezi Vlachem, divícím se pořádkům polským a Polákem, je hájícím, v čase volby Zikmunda r. 1558) a ›Cestu k úplné svobodě‹, krátké to resumé nových názorů autorových. To jsou jeho jediná původní díla.

Politické listy Górnického, měšťana obdařeného šlechtictvím, hřeší proti zásadě, zformulované Skargou:

›převzácni pánové, nečiňte z království Polského německého říšského města, nečiňte malovaného krále, jako v Benátkách, neboť benátských rozumů nemáte a v jednom městě nesedíte.‹

Górnicki, zaslepen Contarenim a pořádky vlašskými, jako jejich literaturu a kulturu tak i jejich politiku do Polšky chtěl přenášeti. Zásadní nevhodnost nahrazují obyčejové podrobnosti, jmenovitě ze soudní praxe, neobyčejně výmluvné. Vlašská kritika polských pořádků je nadobyčejně zdařilou. Velice charakteristickou známkou pro rostoucí dráždivost královny Veřejného Měnění je to, že lidé vlivuplní, Zamojski a jiní, jimž Górnicki poslal opisy, neradili mu, aby je dal do tisku, jakkoliv jinak s názory autorovými souhlasili.

Plody klassické však nejčastěji nepřipouštěly hned do předu adaptace, zpívání na polský lad. Tak na př. Aeneis, kterou Ondřej Kochanowski ne právě šťastně přeložil. Vergilia humanisté nejvýše cenili, tušíce, že z jejich řad vyjde Maro, jak jen se Maecenas najde; není tudíž divu, že celé dědictví po něm přeložili. Kmita přeložil »Bukoliku«, Świrski »Georgiku«. Z tohoto překladu dochovala se jen jediná kniha, o včelách. Tři předchozí za nájездů tatarských

»na kęsy roztargane od pogańskiej ręki;
Ciebie (Pasicznika) prawie zgnitego naleziono w błocie.«¹

Świrski věnoval svůj překlad Sienińskému (zakladateli Rakova) ne pro ostentaci, leč proto,

»abym cie do pisania pobudził jakiego,
coć Bóg dał, byś niekopał.«²

Jiným autorům klassickým nevedlo se tak.

Ještě Horáce nejčastěji překládali a napodobili, na př. Jan Kochanowski a Jan Smolik, ale jen vybrané ódy. Ještě méně překládáno z Ovidia a byly to spíš parafrase, než překlady. U prosaiků padaly na váhu ohledy didaktické. Proto Plutarch nacházel hojně překladatelů i tiskem i v rukopisech.

* * *

Literatura polská, do poloviny tohoto století nehojná a nízká, v druhé polovině vznesla se k výši, na jakou nepovznesla se ani uherská, ani česká literatura. I vystoupila rázem do popředí Slovanstva, když už jenom ještě literatura dubrovnická mohla s ní poněkud zápolit i v ohledu uměleckém, ačkoliv význam literatury dubrovnické značně snižovala otrocká její odvislost od literatury vlášské a úzké pole její působnosti.

Za tento nenadálý vzlet do výše měla literatura polská co děkovati všeobecné kultuře národní a speciálním talentům. Polák uhlažený v cizině — a kdo tehdy nejezdil do ciziny? — imponoval i cizím vzezřením i zdvořilostí, sečtělostí, a působil stejně i na své okolí. — Hodnostáři církevní i státníci — začínaje Tomickými, Krzyckými a Kmity — stávali se mecenáši, jejich dvorce stávaly se sklenníky vyšší kultury a humanistické uhlaženosti.

Mezi nimi nej přednějším byl Jan Zamojski, kdysi žák paduanský, též kancléř a hetman, jenž se i o to pokusil, nač ani králové nemyslíli: o stvoření nové Akademie pro východní kraje Republiky v Zámostí, Akademie, která by s kolegiemi jezuitskými a s evangelickým školami závodila, která by nevychovávala budoucí mnichy a pastory, ale řádné občany. Za tím účelem shromažďoval kolem sebe vynikající talenty, hlavně filology, na příklad Szymonowice, Klonowice, Ursyn-Niedźwiedského a j.

¹ »Na kusy roztrhány pohanskou rukou; tebe (včelaře) skoro shnilého našli v blátě.«

² Abych tě k nějakému psaní povzbudil; bys nezakopával, co ti Bůh dal.

I mezi finčením zbraní nezapomínal hetman na musy a zaslal listy básníkům, kteří ho pak latinsky i polsky opěvali. On stál po nějaký čas jim v čele, jsa vůdcem nejen v politice, ale i v literatuře. Jawicki, Zbylitowski, Schonaeus, Bielski a jiní psali na něho ódy a poemata, hájili ho před závistí, skládali mu zasloužené holdy; už před nimi oslavoval Kochanowski Festin Ujazdowský ve »Vypravení posílů řeckých« a j. Takovou postavu nevydalo století XV. ani v Zbyhňevu Olešnickém.

A Zamojski nebyl osamocen: v korunní radě, hlavně mezi biskupy, bylo dosti jeho soudruhů z Paduy, prodchnutých týmže duchem.

Tento nátěr však nepokrýval celou Polsku rovnou vrstvou; nejméně ho znalo Mazowsko, lidnaté, chudé a zatemnělé, ačkoliv jeho Varševka stále častěji a na delší dobu vítala ve svých zdech krály, radu a posly. Mazuři, sedíce ponejvíce za pecí, výzbrojí vojenskou a duševní příliš chlubit se nemohli, ale z jich lůna vycházeli spisovatelé, tvrdí katolíci a vlastenci polští, byť i pod jesuitským kloboukem anebo pod pláštěm španělským: Skarga, Grochowski, Warszewiczki, Paprocki a Strykowski; mazovecká krev plynula v žilách Uchańského, Chelmského i Szymonowice lvovského.

Velkopolska, písčitá a bažinatá, jejíž Poznaň stále více ztrácela bývalý význam a blahobyt, jen výjimkou zaleskla se svými syny na polském Parnasse. Její drobná městečka a vesničky opouštěli Wujek, Klonowic, Miaskowski a j. velice rádi.

Všechno tlačilo se do Malopolsky a na Rus (haličskou).

Krakov přitahoval cizozemce, hlavně Vlachy, stavitele a sochaře, kteří ho slavně vyzdobovali, kupce a průmyslníky. Provana, Paruta a jiní Vlaši krakovští vábili za sebou zase své krajany, třeba za víru pronásledované a razili největším heresím cestu do Polska. Už tehdy stěžovali si měšťané na jejich příliš vzrostlé bohatství, které bývalo vždy ke konci do Vlach odváženo.

Zemané krakovští, sandoměřští a lubelští vyznamenávali se co největší uhlazeností, nejvybranějším společenským způsobem. Tam také povstala ona »Republika Babińská«, s vlastním králem a senátem, hodnostáři a úředníky, kde napolo satiricky, napolo s humorem z »deliktů svých«, z jich vad a směšností žerty tropeny a nikdo toho pánům Pszonkovi a Kaszowskému ve zlé nevykládal. Naopak, zapisovali se ochotně do registrů babińských i básníci, Rej a Kochanowski, Trzeciński a Szarzyński, i král i hetmani.

Bohatství literatury polské v druhé polovici XVI. století je těžko obsáhnouti. Stagnace a pozdější zatemnělost, lehkomyšlnost a neopatrnost, neustálé požáry — cizinec tvrdil, že na dvorech polských nikdo nezakupuje si ani nový nábytek, když dřívě nebo později beztoho všechno shoří — ztenčily bohatství toto důkladně.

Inventáře knihkupců a katalogy knihoven tehdejších jsou nám důkazem, jak mnoho cenného bylo ztraceno.

Leč i to, co zůstalo, dokazuje nejvyšší probudilost duševní; jazyk, jemuž ještě nedávno byla neforemnost vytýkána, stal se ohebným a schopným dáti výraz každé myšlence a každému pocitu.

Literatura se světlila úplně. Bylo ovšem zcela dle ducha času, že ještě stále tiskem vydávány listy asketické a polemické, ale bývalé stesky, že duchovenstvo jen pro sebe knihy »tlačí«, teď ustaly.

Právo, dějiny, verše, knihy hospodářské,¹ listy politické, povídky,² kalendáře a snáře, všechno bylo tu zastoupeno. Od potřeb nejelementárnějších, až k vzorům pravdivého vysokého umění, jakých bychom marně v tehdejší Německu hledali, jakých ani Ronsard ani plejada nevytvořili, to vše zde bylo.

Nebyla to ovšem pouze polská krev, jež v žilách této literatury bila, bylo tu dosti starořímských příměšků, ale mladý a silný organismus zasimiloval si všechno.

A na vítězném pochodu šířila se literatura na jih až do Italie, a na sever po Královec. Pohlcovala celý život evropský a přece netratila národnost a její charakteristické vlastnosti!

¹ Na př. Gostomského »Hospodářství«.

² Pro obsáhlé romány Amadisů a Lancelotů v Polsce zemanské nebylo místa. Stálé turnaje a přihody milostné ještě nebavily.

KAPITOLA ŠESTÁ.

Století sedmnácté. Dějinné pozadí a duševní proudy. Literatura prosaická.

Úpadek státu; šlechtická anarchie. Úpadek protestantismu. Všeobecnost katolicismu a Jesuitů. Sarbiewski, spisovatelé pravoslavní. Úpadek měšťanstva; jeho úloha v literatuře. Szymonowic a Zimorowic. Literatura »sowiszdrzalská«. Školní drama. Literatura politická, optimati; Lukás Opaliński. Republikáni: Rej a Fredro. Pessimista Lubomirski. Antisemité. Historikové. Polyhistor Starowolski. Paměti a spisovatelé jich: Pasek. Povídky a romány.

Po XVI. století, věku to novinek a reformy, ustala šlechta v útocích o nebe. Nebylo měsíce, aby se někdo nevrátil k víře svých otců. I poddala šlechta své odporující šlje pod sladké jařmo katolicismu a jeho praktik náboženských a zřekla se svatě na vždy veškeré herese.

Za to svrhla se sebe každé jiné jařmo, a uskutečnila konečně ideal slovanský, onu demokracii, o níž už v šestém století zmiňují se spisovatelé řečtí, co charakteristické pro Slovany.

»Tys král náš — my tvoji pánové,«

platilo v Polsce stejně jako kdysi v Čechách a v Uhrách za Jagellowců.

»Szlachcic na zagrodzie
rowny wojewodzie . . .«,

tím opět vymezovalo se postavení rovnoprávných vůči bohatcům a jestli se kdo o tituly zahraniční staral, když nebylo domácích, tu pro tituly a řády sněmy byly rušeny.

Stejně vychování, stejný způsob života doplnily veškery požadavky této jediné svého druhu demokracie šlechtické nivelující rozdílly talentu a temperamentu, rodu a významu.

I stírají se a zanikají v šedé masse šlechtické jednotlivá individua, a massa tato stále více vystupuje jako semknutá řada, nebo jako stádo nějaké a řídí se ne rozumem, ale instinktem.

I dějiny XVII. století charakterisují tyto massové zjevy; i v politice i v literatuře vystupuje šlechta massou či stádem.

A současně roste anarchie.

Už století XVI. zformulovalo tu zoufalou thesi: Polska stojí ne- pořádkem. Teprve století XVII. připadla čest sofistické obrany, veršem i prosou, latinsky i polsky, moudrými i hlupci. Už v XVI. století nemile působila na krále a na senát převaha poslanecké sněmovny, »hro- bařů Republiky« už roku 1556; a v této sněmovně zas převaha různých špiček. Jací jsou oni všichni výmluvní ti Zborowští a j., jak jim argu- mentů, zápalu a potlesku všem stále přibývá! Jak oni vládnou nad uchem, svědomím a srdcem šlechty a jak nesmělí vůči nim jsou ti, kdož jménem práva, pořádku a vlády se ozývali a nesmělá slova svá různými výstrahami a nešťastným pochlebováním »aurae populari« oslabovali; »se opponere« dovedli jen vůči trůnu, nikoliv vůči vůdcům sněmovny. I bylo stále hůř.

Skoro instinktem cítil národ šlechtický, že s vyhasnutím rodu Jagiellova »hic regnum mutabitur«. Nezahynul sice stát, jak předpoví- dáno, když Zikmund August v Knyszyně oči zavíral; naopak i za doby bezkrále udržen vnitřní pořádek a zdání moci zevnější, ale nezůstalo bez trestu, že během několika let národ šlechtický několikrátě dokázal činem, že »třeba Poláci nepocházejí z krve královské, přece je v moci jejich žezlo i koruna: komu chtějí, tomu ji dají« (Birkowski).

Dávali-li korunu, mohli ji také vzít; proto také povstání Žebrzy- dowského zbavilo Zikmunda trůnu. Povstání sice bylo potlačeno, ale výsledky vítězství monarchické strany byly osudné. Bylo zjevno, že povstáním proti králi nic se neriskuje; že i v případě nejhorší porážky nic nehrozí hrdlu, cti a jmění; že za všechno postačí políbiti královskou ruku; kdo pak je zatvrzelý a nelíbá ruce, ten si trochu posejí ve věži (ovšem ne in fundo) a za to z Catiliny i v očích nejzarputilejších roya- listů — polský jazyk i dějiny polské neznají tohoto výrazu — vzroste v »Herkula slovanského«.

Ve vzpouře proti králi nebylo myšlenky politické, vždyť jí byli sloučeni i nejzuřivější protestanté i nejvěrnější katolíci proti králi a Jesuitům. Když na neštěstí pro Polsku král pod Guzovem zvítězil, vzrostla ještě nedůvěra a nepřízeň mezi králem a komuní radou. Tato nedůvěra a toto nepřátelství paralysovaly veškera předsevzetí a záměry královské; v každém spatřován útok na zlatou svobodu, záměr změnití status quo, tak výhodný pro šlechtu, syny koruny.

Ale přivoláváním Vasů na trůn Polsky, oslabována země, ježto do ní nepotřebně vábeni noví nepřátelé. Od té chvíle zápolilo Švédsko s Polskem, aby razilo cestu k Moskvě a Prusku.

Ještě teď se koruna vítězně opřela, ale nepřišla k vědomí; roz- bleskla ji ještě nová sláva chocimská a vídeňská, poslední to záblesky slunce hasnoucího v stále hrozivějších chmurách.

A mezitím vydávala anarchie stále záhubnější ovoce. Co v my- slích šlechtických už v XVI. století tkvělo, to zformulováno teď slav- nostně. Když o všeobecné shodě už nemohlo býti ani zdání, tu právě vysunuta do popředí jako princip i žádána jednomyslnost pro usnesení sněmovní, čímž jednou pro vždy znemožněny jakékoliv práce orga- nické, jakékoliv reformy.

I vytvořila se neohybnější forma vládní, nebývalá v dějinách; monarcha vydaný na milost a nemilost svých ministrů, které ani z úřadu skládati ani k odpovědnosti volati nesměl. Monarcha se svázanýma rukama vůči vítězné opozici. Republika šlechtická s králem v čele! Stát bez vojska a financí, za to obklopený silnějšími a hrozivějšími nepřátely.

Tak přetrvala Polska století XVII.

Nedávno ještě imponujíc celému Východu, nedávno majíc své vlajky zatknuty na Kremlu, nedávno rozbivši nejstrašnější sílu tureckou, jakou kdy Evropa viděla — teď na sklonku století klesala na bezladnou a bezvládnou hromadu, která vlastními silami nemůže se pozbyti břevna, tkvícího v jejím nitru — Turků v Kamenci!

Epocha neslychaných vítězství a úspěchů skončila smutnou fraškou volby Sasa — renegáta.

Ruku v ruce s úpadkem sil státních, s desorganizací vnitřní, se vzrůstáním se neohybnějšího quietismu a optimismu, odbývajíc ho žertem nejhroznější zjevy, spatřujícího arcanum svobody a štěstí polského v nedostatku vojska, peněz a moci — šel úpadek kultury polské, ochuzení bujně duševní produkce.

I na tomto poli slibovalo století XVII. skvělé zlepšení. S každým desetiletím dobývala si kultura polská nová a nová pole.

Valachové, kdysi jen a jen na církevštině závislí, obrátili se teď k Polsce, holdovali ne státu, jako v století XVI., ale uhlazenosti a společenskému taktu Poláků. Mohylevští cítili se Poláky a nejslavnější básník valašský onoho století opěval dějiny své země v epejeji polské.

Rus kijevská, kdysi tak cizí všemu, co bylo polským a latinským, teď řídila se ve všem vzory polskými. Přisvojovala si polský pořádek školní, polskou literaturu, polské verše, i náboženské a nejslavnější představitelé jejího pravoslavlí náležejí svými obšírnými spisy — prosou i veršem buď i po polsku, nebo jen po polsku vydávanými — do literatury polské. Školy kijevské nazývaly se řeckými a slovanskými, ve skutečnosti však byly latinskými a polskými.

Přes Rus kijevskou působila kultura polská i na Rus moskevskou; když se národní reakce, vyvolaná převratem a zmatky za samozvance, uklidnila, začaly se polské knihy, stroj a řeč šířiti; v Moskvě, ba i v samém Kremlu! Století XVII. je v literatuře ruské nepfetržitým řetězem překladů z polštiny, a to ze všech oborů její literatury.

V té době opravdu stojí polština v čele všech literatur slovanských. Ona jediná je reprezentuje; česká literatura ztratíví výkvět národa, vegetuje v asketických podzemích, je barbarská obsahem, formou a jazykem; stejně — ne-li hůře — jest i na jihu slovanském. I sklenníkový kvítek literatury jihoslovanské — literatura dubrovnická — usychá úplně, když její vlašské prameny zanikají a když blahobyt obce, zemětřesením ohrožený, blíží se úpadku.

A přece při těchto skvělých nadějích, při dobývání nové a nové půdy, při rozšíření už nejen za národopisné hranice (jako v století XVI.) ale i za hranice státní, při přijímání nových vlašských a fran-

couzských prvků — literatura polská doma ztrácí půdu pod nohama; zúžuje se, zjalovuje, vysychá.

I z jejího bohaté nadaného sboru uniká jeden hráč za druhým; jednotlivý pískot panegirismu a asketismu přehlušuje každou jinou notu. —

A to strašné ochuzení polského života duševního bije do očí nejprve na poli vyznání.

Druhou polovinu XVI. století vyznačovala konkurence rozmanitých vyznání, v literatuře, životě i ve škole. Z tohoto boje vyšli vítězně katolíci. Převrat byl rychlý a úplný.

Jest-li bylo tvrzeno — ač to bylo přeháněno — že za Zikmunda Augusta celá rada korunní (až na dva členy) byla zcela protestantskou, tu teď zcela dle pravdy bylo lze říci, že rada korunní je katolickou a že jen dva vojevodi (březští) jsou nekatolíky. Magnáti — s výjimkou Radziwillů — odvrhli brzo novoty náboženské a jen místy udržel se mezi šlechtou heretismus kalvinský a arianismus. Dohasínal i v měšťanstvu, v Krakově, Lublině, Lešně a Vilně.

Nejvzdělanější sféra polská, arianská, měla nejméně pokoje v národě. Už v XVI. století s mladým Zapolským, s Kiszkou, s knížaty Tluckými, s Filipovskými a Lasockými vymřeli její nejznamenitější představitelé. Vydrželo Arianství tu a tam mezi šlechtou a v cechách. Všichni znamenitější Ariani jsou seznámenáni ve spisku Daniele Frandoniaz r. 1612. a v albu starého Lubienického r. 1618. Počet tam nemalý, tím značnější, srovnáme-li ho s počtem činných na poli literatury. Žádné vyznání v Polsce nedosáhlo tak vysokého procenta.

Tyto Ariany, (jakkoliv zamítali svět a jeho pocty a významání) vyznačovala věda; ne nadarmo slynila arianismem akademie rakovská. Arian dovedl hájiti svého vyznání, znal jazyky, byl vycvičený v dialektice, vábila ho různá studia.

Moskorzewští proti nimž psal Skarga; Volkelius, jehož potíral Smiglecki; Szlichtyng, Przypkowski a Wyszowatí, kteří se Cichoviovi musili brániti, náleželi k nejvzdělanějším lidem svého století. Zvláště z nich vyniká vážná tvář Samuele Przypkowského, piščího verše latinské a polské (vedle traktátů politických, biografie Socinovy a korespondence politické) neobvyklé obsahem i myšlenkami, vysoko stojící nad šablonou veršů tehdejších.

V téže řadě stojí Otwinowští: Samuel, jenž Saadiho Gulistan (Růžovou zahradu) z perštiny v pěkné formě smíšené (v prose i verších) do polštiny přeložil a tím první orientální dílo do polské literatury uvedl a Valerian, jenž Proměny Ovidiovy a Georgika Vergiliova polské literatuře přivlastnil. Z jeho překladu teprve přešla tato díla do literatury ruské.

Dále Lubienečtí, od Stanislava děda až po Stanislava vnuka, autora velice cenné historie reformace polské, (jenž před dokončením tohoto díla umřel); děd napsal vedle veršů a věcí náboženských i »Poloneutichiji«, štěstí Polsky, které začalo se kolísati, když po pronásledování novověrců Bůh své požehnání Polsce odňal. Spis ten je zajímavý z ohledů na obyčejovost a na netoleranci.

Dále Wiszowaté, u nichž ingenia literární, jako u Lubienieckých, stávala se dědictvím, až k Ondřeji Wiszowatému, jenž r. 1660 poslední veřejný disput o víru odbyl, v Chronowě Wiewpolského, s dovolením biskupa krakovského po celý týden odrážející útoky Clichovia a mnichů. Jemu vděčíme za seznam autorů a děl arianských, polských, velice důkladný.

Szlichtyngové z Bukovce, Jiří (znamenitý lyrik), Jan a jiní z téže rodiny.

Morsztynové, Zbyhněv, Tobiáš a Samuel, z nich Zbyhněv nejznamenitější, statný vojník a neúnavný veršopisec.

Olbrycht Karmanowski, poeta didaktik, Václav Potocki, autor písní náboženských a básní biblických.

Nájezd švédský odnesli ariáni.

Pronásledování jich vyznání, zavírání škol krakovských a jiných počato ještě za Vladislava velmi svobodomyslného (hlavně pokud ještě byl králevicem); když pak ve vojně se Švédy probudily se instinkty náboženské, když protestanté polští švédské a sedmihradské souvěrná jezdníky nejednou s netajenou radostí vítali, vrhla se na ariany (nebráněné ani od protestantů) veškerá zlost a msta katolíků.

Roku 1658. poručeno jim, aby buď prodali svůj majetek a ze země se vystěhovali, nebo na katolicismus přešli. Velice mnoho se jich z Polska vystěhovalo, menšina, (mezi nimi i Václav Potocki) se své víry zřekla.

Pronásledováním utýraní našli útulek v Prusku, kde je velký elektor proti rozjitřeným protestantům ubránil. Za jeho nástupce musil však Lubieniecki, malíř, pro víru opustiti berlínskou uměleckou akademii, na níž byl profesorem. Byli pak dále v Sedmihradsku a Holandsku. Tu vydávali v »Kosmopolis« čili »Eleutheropolis« díla Lubienieckého, Wiszowatého, Sandia. Tu už před tím začali vydávati několikero svazkové dílo »Bibliotheca fratrum Polonorum«, v níž začali otiskovati listy Socinovy a jiných znamenitých ariánů polských.

Tak pro polskou literaturu úplně ariani vyhynuli; oni jen upravovali cestu jiným dissidentům. I dissidenti, šlechta i ministři vyznačovali se větším vzděláním, už k vůli cestám zahraničním, na př. do Heidelbergu a j.

V tehdejší Polsce bylo jediné centrum duševní a tím byl biržanský dvůr Radziwillů, s nimiž mohli jediné Zápolští závoditi. Na dvoře Radziwillů shromažďovali se Jiří Szlichtyng, Daniel Naborowski, Przykopski, Karmanowski a j., kteří o závod verši i listy knižatům holdovali.

Ačkoliv i Lubomírští a Mniszchové a Zaslavští na Rusi živilí na svých dvorech své básníky — Danieckého, Żabczyce, Twardowského a j. — nemohli přece jen s Radziwilly. s atmosférou jejich dvora paragonovati.

Poslední jasná stránka v náboženských dějinách Polsky jest »consilium charitativum« svolané z iniciativy královny do Toruně, k usmíření ohně s vodou, k pochování sporů na cestě lásky a porozumění. Ze »Soboru« byli ovšem vyloučeni ariani.

Tato zkouška vzrušila celou soudobou literaturu teologickou, v cizině, v Německu. Praktických následků sice neměla žádných, ale v době třicetileté války osvědčila vůči Evropě zcela výlučné stanovisko Polska, jedině lidské a šlechtetné.

Ale pak zachmuřilo se nebe i nad Polskem.

Zavál ostrý vítr a nebyl-li už dřívě nedostatek krutých pronásledování, tu teď jich bylo přes míru: Vypuzení arianů, zničení škol leszczyńských, i sboru bratří českých, zvláště pak spálení Lyszczynského, nevinného, obviněného z atheismu.

Jen v Prusku, hlavně po městech, v Toruni a Gdaňsku, udržely se poměry XVI. století. Tam rozkvétalo měšťanstvo profestanské, jeho znamenité školy lákaly i z dalekých krajín katolíky a netolerance protestantská nejednou k odvetě vybízela.

I Slezsko, odervané politicky celými stoletími, neztratilo ani rázu polského ani styku s polskou kulturou a jazykem. Tisknou se tam nejen polské grammatiky a slovníky, latinské spisy politické a historické, ale i původní díla soudobých autorů polských, byť i výlučně konfessijsních.

Hlavně tu vynikl farář Kluczborský Adam Gdacyusz, žák Vileńských luteránů, jenž pak půl století mezi »Wasserpóláky« kázal a tiskl.

V Polsku samotném hasl povolna protestanismus a jeho boj; jinak vedlo se unii; ač i tady ku konci stagnace a marasmus opávaly.

Myšlenka a řeč, ba i verš polský nabyly tu širokého pole. Nejhorlivější obránci pravoslaví, jako Zizania a j., myslili i mluvili polsky; nejinak bylo i v okolí starého knížete Ostrowského, nejmocnějšího sloupu pravoslaví v Koruně; »Litvín« Ondřej Rymza psal v Ostrohu roku 1581 verše na měsíce (nejstarší to tištěné verše rusinské) které na příklad na srpen zněly takto:

»w tom miesiecy Aaron umier bożij jerej,
togo sobie na przykład ty, popie, zawždy miej« a pod.

I polemika vedena hlavně polsky; sami Jesuité nebojovali už latinou proti pravoslavným.

Polemiku tuto zdědilo století XVII. po XVI.

Umřel sice r. 1603 Konstantin Ostrowski a pravoslaví ztratilo v něm faktora dissidentů, pěstouna typografie, škol a klášterů; druzí (Czartoryjští, Wiszniowiecští a j.) opouštějící sami rychle pravoslaví, nemohli býti za něho náhradou.

Ale školy i péče Ostrowského vydaly ovoce: v první řadě obránců pravoslaví stanul teď učený, výmluvný a vášnivý Melecius Smotrycki; jeho »Lamento církve pravoslavné«, vydané pod pseudonymem, způsobilo neobyčejný dojem. Sám Skarga na sklonku svého života vzchopil se k odpovědi na tento spis.

Polemika všech těch »Ortologů«, »Verifikací«, »Obran nevinnosti« a jak se jinak spisy podobné nazývaly, byla vedena opět jen jazykem polským. I tato polemika je plna nejzajímavějších podrob-

ností obyčejových, i ona nemá nedostatek chvil dramatických, ba tragických: zavraždění Kurcewicze a jiných obětí; kolísání Smotryckého, jenž konec konců odhodil pravoslaví i kozáky, kteří je hájili důvody nikterak theologickými; polemika strašně drastická mezi Sakowiczem ex-unitou a Mohilou-Pimenem náleží k nejvýznačnějším momentům toho boje vedeného pěstí, fíďceji pak perem, do něhož se mísí kde kdo: i vojt varšavsky, i protestanté.

Ale ten boj přece přestává v polovině století: z cel klášterních a lavic školních přenášá se na pole Ukrajiny. Rozpoutaná bouře ničá, co půdruhého století pečlivé práce vytvořilo.

Million obětí lidských, ruina blahobytu, odpadnutí Kijeva a Zádneprí, invase turecká, ztráta Kamence, zahanbující pacta buczacká — toť poslední výsledek unie brzeské, špatně vykoupený šířením jí v hranicích Polska.

Podářiť se boje kozácké s jejich podkladem oekonomickým a socialním obarviti na tendenci náboženskou.

»Chłop« rusínský jsa hnán Chmelnickým — Mazurem dle rodu — a kozáky na okopy polské umíral za víru, jsa jist, že přijde do ráje a vysmíval se bratrovi unitáři, za jeho vlažnou víru.

V druhé polovině století ozývala se tu polemika náboženská zrovna jen výjimkou. Jesuité marně stříleli své výzvy, ozvěny dočkali se jen zřídka kdy.

Unité sami, odstrkovaní od pravoslavných jako odštěpenci, a od katolíků zas nepřivinuti k srdci, nemohli se vykázati četnějšími spisovateli a obránci z vlastního lůna; nejdůležitější z nich jsou dva metropolité Hipaci Pociěj na počátku XVII. a Leo Kiszka na počátku XVIII. století; Pociěj brání písmem i slovem, listem i kázáním unii proti Ostrovskému a jeho přivržencům kalvínským i pravoslavným, Kiszka vydává jeho kázání, píše historii církve unitské, dbá o povznesení Basiliánů a kleru unitského, jehož je výmluvným řečníkem vůči Římu. —

Oba jsou mistry slova polského: Pociěj má více vervy drastické a Kiszka je klidnější, vyrovnanější.

Mezi Basiliany na př. vilenskými možno najíti i dosti dobré básníky, holdující tehdejšímu musám polským, náboženské, historické a panegyrické. Za to stále klesala znalost církevštiny, tak že v XVIII. století tištěno v knihách náboženských vedle textu církevního (kyrilici) tentýž text latinou nebo dokonce i polštinou.

V Kijevě a ještě dále na východ v Černigově byla církevština pevnou, ale hlavní představitelé duševního života arcibiskupové, igumeni, rektoři kollegia ať se k hetmanům zaporožským, nebo k samým carům obraceli a polská díla svá jim věnovali, latinou žili, středověkou scholastiku pěstovali.

Nejneúnavnějším z nich byl arcibiskup černigovský Lazar Baranowicz, jenž sypal jako z rukávu obšírná díla polská, ve verších, v prose i smíšeně, jenž citoval Jesuity, Rychlowského i j., jenž skládal »věnec Matky Boží«, kde epitheta její v abecedním pořádku jsou sestavena, »Apollina křestanského«, přeplněného hříčkami slov a ca-

lemboury, »Loutnu Apollinovi ku každé záležitosti hotovou«, »Knihu o smrti«, »Pět notí« a pod.

Tak zbratřily se poprvé literatura polská a ruská, tak šířil se jazyk polský daleko na stepi jižní a východní Rusi. Na severu pronikal do Litvy a na Žmudž a zase především Jesuité (Elger, Szyrovit a j.) pěstovali rodný jazyk, skládali v něm kázání atd., psali jeho slovníky, mluvnice; na misiích vypleňovali zbytky úporného pohanství.

Kalvíni s nimi soupeřili. V minulém století začali královečtí luteráni pěstovati národní literaturu litevskou, jejich příkladu pak následovali kalvíni vilenští a hlavně v radziwillowských kejďanech tištěny knihy mešní po litevsku, ba začato i překládati celou bibli (t. zv. Chyliňského, nedokončenou).

Jazyk sám, hlavně žmudžský, nasakoval stále více polonismy.

Když převážná část pravoslavných od Moskvy odpadla, když ariani byli vypuzeni a protestanti se veřejného života stranili, tu katolicismus a unie vyplnily Polsku.

Jednotlost víry zapanovala na novo, jako v časech Piastovských.

I změnila se úloha duchovenstva: když ono v XVI. století stále volalo, »hyneme, hyneme!« a když hřímavými slovy Skargy ukazovalo na hrůzu nepochybného úpadku, teď po zániku růzností ve víře, v blahém pocitu triumfu nezvedlo už Jobův hlas a volání Jeremiášova. Byli teď v jejich řadách výmluvní kazatelé, ale nebylo už proroků úpadku a to právě v době, kdy pásy státní nejvíce praskaly.

Kazatelé útočili teď jen na hříchy a necnosti soukromé, obviňovali »jasně velmožné« soudce tribunalské z úplatnosti; slavné vojsko korunní z nelítostného loupežení a odírání sedláků a měšťanů; ohromoval je úpadek Kamence, do něhož vtáhli Turci mořem krve a slzí utiskovaných obyvatelů; obořovali se na vysouvání se židů do popředí, na přepych a luxus pánů a vysávání sedláčků, na všeobecné obžerství; ostatně však pochlebovali posluchačům, jejich lenosti a hrđosti; jejich kázání pohřební na příklad byla ohyždným, ohlupujícím kadidlem.

Hněvali se leda na to, že světští pánové duchovenstvu výhod a blahobytu nepřejí a závidí, nebo že vždycky mezi věrnými Páně nějaký dissident se najde a trest boží vyvolává.

Kazatelství polské rychle klesalo s výšín, na jakých stanul Skarga!

A přece zvítězilo duchovenstvo na celé čáře! Především ovšem Jesuité. Ti stojí na dobytých posicích bez hnutí, a vyzkoušenými způsoby, pečlivým výběrem osob, působením pomocí mládeže na rodiče, pomocí školy na mládež, a všemi způsoby na davy, — nabývají stále většího vlivu, hromadí stále větší bohatství a zatahují stále hustší síť nad celým královstvím.

Ale i oni snížili cenu své vědy a školy. Spoléhají jen na niveau svého okolí, opomíjejí na př. úplna řečtinu, jako zbytečnou; v XVII. století ani na universitách ji nežádají. A vynikající latinníci rovněž z jejich středu ubývají.

Největší mezi nimi, nejen v Polsce a nejen v XVII. století, křesťanský Horác, Matěj Sarbiewski, znaven prací kazatelskou na dvoře královském, provázející krále Vladislava II. do Merecze na hony a do Karlových Varů k léčbě vodou, nadšený lyrik, opěvující latinským veršem i Bohorodičku, i ligu tureckou, i dojmy z cest a z Říma. Teskníci za přírodou a jejím tichem, za půvaby lesů, dumající nad jasnými vodami, obrazem vlastní duše.

Začal Sarbiewski pěstovati musu z povinnosti, jsa bakalářem po kolejích, skládaje v panegyricích holdy duchovním i světským. Později setřásl se sebe poněkud ten nádech školní, ačkoliv jda i za vlastním popudem i za rozkazem svého představenstva, vždycky papeži a kardinálovi věnce panegyričné splétal.

Cesty, dojmy ruin Říma pohanského, stále užší styky s duchem Horacovým, stále větší ponořování se do samoty, stále horlivější pobožnost — okřídlovaly mocně jeho musu.

Její vzorná forma, neposkvrněná, je na prvním místě mezi latinisty celého světa. Obsahem pak je klášterní, stydlivá, skromná, učí vzdalovati se světa a jeho bojů, quietismu, resignaci; je nejvýmluvnější, když se koří před svatými; pathetická, když, jdouc světskými cestami, oslavuje svobodu polskou, nebo když (proti polskému instinktu se stavíc a za to intencí papežských jsouc poslušna) k Habsburkům se lisá. Zcela nepotřebně ke křížácké výpravě proti Turkům vybízí, nadarmo ctižádostivým plánům královským cestu razíc. Je stranickou, když k jednotě ve víře vybízí.

Vševládnost řehole obráží se i v literatuře theologické i v polemické, jakou můžeme správně nazvati literaturu jesuitskou, neboť jiné řády a duchovenstvo světské v polemice velmi nepatrnou hrálo úlohu. Od spisů polemických však Jesuité snižovali se až k pamfletům nejnižšího řádu. Jaký div tedy, že jim stejnou měrou odpláceno; v této protijesuitské pamfletové literatuře zjedнала si Polska skutečný primát. Protestanti, Jesuité a krakovská akademie (ohrožena na svém vychovávacím monopolu) válčili mezi sebou pamflety.

Jesuita Chądziński napsal pamflet na protestantské ministry: ministr leze za slepicemi, spadne s žebříku a zlomí vaz.

Slavnější byl pamflet »Consilium čili Rada získání a ustálení pokoje v Polsku vyhnáním Jesuitů« od roku 1607 několikrát vydávaný a v Upsale, ve Frankfurtě n. M. a j. do němčiny překládaný, tištěný ještě v XVIII. století. Pamflet ten napodobí jesuitský spis »Actio« z r. 1590, opakuje jeho argumenta, formu a fikci, srší hněvem proti Jesuitům hlavně pro jejich listy proti konfederaci, pro jejich vliv na dvoře, ač uznává jejich školy a metodu vyučovací. Autor její je Polák, bystrozraký, navrhuje to, co za 170 let vskutku bylo provedeno — použití zkonfiskovaného jmění jesuitského ku zřízení veřejných škol. —

Proti tomuto pamfletu bojoval Mikuláš Ziemięcki roku 1610 ale spíše nadávkami než důvody; důkladněji učinil tak Jesuita Jawicki, pod jménem kněze Cichockého. Nejslavnější pamflet vyšel však z pera Jesuity Tomáše Zahorowského, jehož »Monita privata societatis Jesu«

ještě leckde dodnes jsou považována za autentická, za skutečná pravidla a řádové maximy.

Jako takové vydal je dokonce i slavofil Samarin z rukopisu (!) pražského a jiného vydání rozešlo se za půldruha roku několik desítek tisíc exemplářů a musel ještě roku 1895. těmto »Monita« (překládaným i do polštiny atd.) Němec-Jesuita Duhn věnovati zvláštní stať ve svých »Jesuitenfabeln«.

Ze škol jesuitských, pijaristických a akademických vycházela mládež s myslí přečpanou latinou, znalá veršotepectví, zaučená v rhetorice, tím více z břehů svou výmluvnost vylévající, čím méně bylo lze v Polsce chváliti.

Povodeň rhetorická, hrozící už v století XVI., protrhla teď veškerý hráze, a celá Polska rozléhala se od jednoho konce ke druhému řečmi pochvalnými, panegyriky. Století XVI. nepodávalo jejich vzory, tím více jich pak bylo v století XVII. Nebylo rukopisu šlechtického, v němž by nebyly vzory řečí pohřebních, svatebních neb politických.

V tom neustálém šermování starožitností, nejen pojmy, ale i mluva spestřována latinou. Tento ošklivý zvyk byl založen na ohyzdné lenivosti, hrozící se každého duševního namáhání, chytající se hotového; byl založen na napodobovací manii, chytající se toho, co je cizí, panoval už v století XVI., ale teď vzal na sebe daleko větší rozměry a z řeči dostal se i do literatury.

Ze školy odnášela si mládež jenom lánaný jazyk a divoké pojmy o rovnosti občanské, o starořímské cnosti předků a o jejich neochvějně víře.

Ale ve školách se mládež dlouho nezdržovávala. Přecházelať rychle na dvůr panský nebo do palaestry, a tam přibírala na sebe uhlazenost světskou, a šplhavost. Otírajíc panské kliky, šla mládež výš a výše, brala úděl v životě politickém, hrdlovala se proti králům a do-dělávala se občanské hodnosti.

Tak bývalo v dobách hlubokého míru za Zikmunda a Vladislava, za Michala a Jana; teprvé za Kazimíra byly blahé časy přervány a »tanec Republiky« byl tancem krvavým, válečným. V kampaních Sobiesského všeobecný ruch a Litva zhoła nebraly údělu. Čas tráven primitivním hospodařením, processováním se, disciplinováním, postěním, politikováním a zábavami rovněž primitivními. Společenská uhlazenost XVI. století začala se ztráceti, věda a vzdělání upadalo.

Přestávaly teď i jízdy do ciziny za účelem studijním a mládež, navštěvující kdysi v davech Padovu, mistři opouštějící Krakov hromadně k vůli Italii, byli teď zjevem stále řidším a vzácnějším. Ani německé ústavy — v Ingolstadtě pro katolíky a v Heidelbergce pro protestanty — neměly už té přitažlivosti pro Poláky.

Jenom magnáti z ohledů společenských konali cesty po dvorech cizích, mládež šlechtická z ciziny vlastní vědu si neodnášela, a v sarmatismu domácím pomalu stírala veškeren nátěr cizí.

Za to pomalu do popředí vystupuje žena.

Se stále nižším stupněm vzdělání mužů, nabývaly její přirozené vlohy stále větší váhy. Příklad dvorský, francouzský, začínal stále sil-

něji působiti, a nepomíjel, jako za Bony; od královen počínaje — od Ludviky a Marysienky — po dvorech a dvorcích, vedle tří stavů korunních začaly ženy formovati nový, čtvrtý stav. Ony čtou třeba jen romány francouzské; píší — nejen věci asketické a hospodářské. Dodávají tónu schůzím společenským, literatura počítá už s tou domácí republikou; nejprve posměšně; jejich žaloby na muže, artykuly nového pořádku formuluje; petice panenské k sněmu líčí (o mladší muže, o delší jich vlasy a pod.), ale v posledním desetiletí stále ostřejšími invektivami na muže, zbabštlé, pecivály, a j. končí.

Pomalou ale nezadržitelně klesala kultura starošlechtická. A stejně nezadržitelně klesalo a zanikalo kdysi tak v ohledu kulturním vysoko stojící měšťanstvo.

Měšťanstvo polské — a především krakovské — přešlo divné osudy: je-li obyčejně tvrzeno, že křížování ras poskytuje znamenité výsledky, tu příklad tohoto měšťanstva učí nás něčemu opačnému.

Pokud bylo německým, bylo řádné, činné, hospodárné; když se zpolštilo, ztratilo tyto přednosti a rozmnožilo své vady. Nepřijalo na sebe polské přednosti, snahu po nezávislosti, rozmach, bystrost, nýbrž stalo se líným, omrzelým, plným optimismu v budoucnost, lhotejnosti k věcem obecným, marnotratnosti a záliby žiti nad svůj stav.

A neubránílo — až na Gdánsko — svého postavení, neopíral se o ně král, nevybojovalo si místo v radě korunní; tam dostávali se z měšťanstva jen zpanštilí jednotlivci, celek chrлил zlost na cizí přichozí (Vlachy, Židy, Skoty, Armeny), ale kromě stížností a nářků nesvedl ničeho.

Přenesení residence do Varšavy — v Krakově byli už králové jen korunováni a pochovávaní — došlo bývalou residenci. Lvov byl neméně sražen zpět, když jeho obchod na jih ve válkách s Kozáky a Turky skoro úplně zanikl. Velkopolská města, ničena Švédy, upadala teď vinou vnitřního nepřítele — šlechtice, jenž bez cla přijímal i odesílal zboží, jenž — s duchovními — získával nemovitostí, prostých od břemen městských.

I chudla města, upadaly cechy, valily se věže a hradby, kvetlo opilství, nevědomost, pověry, víra v čarodějnice, v to, že Židé hostie probodávají a krví dítek pohanských se živí.

Kdo mohl, tajil svůj nuzný život, dotíral se mezi šlechtice, měnil svá jména na koncovku — *ski* místo starého, měšťanského na — *ic*, z *genere sus* stávalo se *generosus*, k čemu lehkomyšlná šlechta mhouřila zrak.

Jen výjimkou byl na př. v zemi krakovské starý Trepka-Nekanda, jenž bez lítosti z akt soudních, z informací soukromých a z osobních bádání sestavil v abecedním pořádku velkou »knihu chamů« (Liber Plebeianorum), kde shromáždil ohromný materiál rysů obyčejových a portretů pro budoucího badatele nebo romanopisce. V knize této objevilo se, že celá řada nových »šlechticů« pochází od jatek, od pece, cepů, lopaty a stavu (tkalcovského).

Všeobecně však z měšťanstva utíkali jednotlivci, energičtější, pohyblivější. Stav měšťanský sám stále více upadal.

Ale před konečným svým úpadkem posloužil valně národní literatuře a jako po měšťanech německých zůstaly památky materiální — po farách a sukennících — tak i polské měšťanstvo aspoň v literatuře vytklo své myšlenky a pocity.

Szymonowic ovšem sotva může býti representantem měšťanstva. Byla to povaha výminečná, zorganizovaná delikátně, učenec a básník, jenž jakkoliv vyrostl ve Lvovské atmosféře, v blahobytu otcovského domu, přece jen se Lvovem nikdy se nesžil a rád ho za Zámostí vyměňoval.

Vytrvalý opěvovatel osoby hetmanské, vtěleného jejího ideálu, po smrti mecenášově vydán různému zklamání a všeliké tísni a přece se do Lvova nevrátil.

Učený pěvec nikdy se musám latinským nestal nevěrným.

Křesťanský Pindar zkusil v XVII. století své síly v panegyrických leckdy odách a hymnech a v nové, ještě méně dramatické tragedii »Pentesilei«, zajímavé volbou méně obvyklého thematicu a myšlenkami o emancipaci žen. Za to sbíral potlesk ciziny, jež jeho »zlatá poemata« tiskla, ač ve vlasti tak málo se o nich vědělo, že i Jesuita Inez nezapomínající na Vilonowice, o Szymonowici mlčí. Ještě v XVIII. století byl jím nadšen legát papežský Durini, jenž jeho básně otiskoval.

Tím více ceněny jeho polské básně, jmenovitě »Selanky«, vydané poprvé r. 1614 a během století osmkrátě přetištěné, nebo jeho »Nagrobki zbieranej družyny«, které od jiných hojně byly napodobeny.

Byl to druh bajek v čtyrverší epitafií skládaný.

Selanky Szymonowice zapsaly se v literárních dějinách století toho tak, jako Kochanovského překlad Tassa. Po nich vyšel celý roj selanek a selankářů. Jeho selanky měly za vzor starožitné selanky Virgiliovy a Theocritovy.

Tu tam byly to jen překlady, nebo věrná napodobení, tu tam však vypůjčenou formou odíval své vlastní myšlenky. Tu vyjadřuje básník své vlastní ideály, brání sebe i svou tichou, jasnou Musu:

» kto was (Muz) nie ogląda,
nigdy ozdoby, zawsze wzgardzonym być musi,
najszcześliwszy, kto z wami do śmierci wiek trawi.«¹

Szymonowic hájí i způsob svého tvoření, v němž ho v celém XVII. století jediný Lukáš Opaliński vědomě napodobil:

»Zażdrość mówi: nie mistrz to, co potrosze śpiewa,
i co sie jako morze z pieśnią nie wylewa . . .
wielka Egipccka rzeka wiele błota wlecze
(a pszczołki Himetu) Z małych sie a przezornych strugów napijają.«²

Podobně: Szymonowic o sobě správně tvrdil, že někdo jiný

»sto wierszów w godzinę na papier wyleje
a ja z gospodarnemi pszczołami na łące

¹ Kdo Vás (Musy) neprohlíží, není nikdy chvályhodným, ale vždy pohrdaným; nejšťastnější je ten, kdo s vámi do smrti svůj život tráví.

² Závisť praví: není mistrem, kdo po trošku zpívá a co se nevylévá s písní jako moře; velká řeka Egyptská mnoho bláta vleče (a včelky Himetu) z malých a čistých pramének se napájejí.

auzońskiej ledwie z kwiatków co soku wysącze . . . «
 (sto veršů za hodinu na papír se vyleje,
 a já s hospodárnými včelkami na
 Ausonské louce ledva trošku šťávy z kvítků vyssaji.)

Jeden z jeho nejšťastnějších, nejpravdivějších obrátů hodí se, bohužel, jako motto, oněch časů i budoucích, horších ještě, když je řeč o zlenivělých a ničemných:

›którzy radziby zgasili
 słońce na niebie a tym błędy své pokryli.«¹

Nejzdařilejšími jsou ty selanky, v nichž mythologii a starověk nechával stranou a obyčje šlechtické Rusi a bídu lidu vesnického opěval.

V ›Kołaczach‹ už sám počátek po všech těch Najadkách a Adonisech, podivně za srdce chytal domácím tónem, nenuceností a pravdou:

›Sroczka krzekce na płocie, będą goście nowi
 sroczka czasem omyli, czasem prawdę powi.
 Gdzie gościom w domu rado, sroczce zawsze wiezają
 i nie każą sie kwapic kucharzom z wieczera.‹
 (›Straka křičí na plotě, budou hosté noví,
 straka časem se zmýlí, časem pravdu poví;
 kde jsou hostům rádi, strace vždycky věří,
 a nevelí, by kvapili kuchaři s večerí.)

Straka se nezmýlila: jedou svatební hosté; následuje popis svatby až k zpěvům a rozdávání koláčů.

Jiné pozadí mají ›Żenci‹: Červencové parno, v němž Olucha a Pietrucha při srpech umdlévají, stěžující si na přísného starostu a na jeho nahajku; na jeho hospodyně, která ho na lidi števe; zlořečí mu; mezi tyto nářky vsunul autor melodické písně:

›Słoneczko, śliczne oko, dnia oko pięknego,
 nie jesteś ty zwyczajów starosty naszego‹²

nebo:

›naucz swych obyczajów starostę naszego‹,³

načež typické zakončení slovy starosty:

›Pietrucho, prawież mi sie sianem wykręciła;
 Ta nahajka mocno sie na twój grzbiet groziła;
 Kładźcie sierpy, kupami do jądła siadajcie;
 w kupach jedzcie, po chróstach sie nierozchadzajcie.‹⁴

Zcela jiný, populárnější, nižší typ představuje Bartoloměj Zimorowic, ani básník, ani učenec, měšťan, oddaný se zápallem chvále a dějinám lvího města⁵ obětující v kritických chvílích i jmění

¹ Kteří by rádi shasili slunce na nebi a tím své vady zakryli.

² ›Sluničko, krásné oko, dne pěkného oko, ty nemáš obyčje našeho starosty.‹

³ ›Nauč svým obyčejům našeho starostu.‹

⁴ Pietrucho, právě jsi mi výmluvou vyklouzla, ta nahajka silně tvému hřbetu hrozila. Odložte arpy, v kupách k jídlu sedejte, v kupách jezte, po křovích se nerozcházejte.

⁵ Leo-polis, Lvov.

i život svůj jeho záchraně, držíci naposled a chlubně městský prapor v řadách literátů.

Jeho rozvoj duševní byl zcela obvyklý: začal jako měšťané, od erotických a satirických veršů; zkusil svou sílu v hymnech náboženských a ve verších panegyrických, polsky i latinsky psaných, aby jako básník polský selankami zakončil, načež ještě dlouho a vytrvale historik latinský ›trojího města‹ (nejprve rusínského, pak německého a konečně polského) dějiny, instituce, slavné muže, katastrofy a j. probádal a popisoval, v řeči neobyčejně vybrané a úmyslně zavilé: Tacita na půdě latinské paroduje.

Jeho selankám schází klid a uhlazenost Szymonowicova; ani čas ani okolnost nebyly dle toho. Obor duševní se snížil a státnil: tíží ho devoce, upřímná sic a hluboká; jazyk pestří se leckdy rusismy a tím běře na sebe ráz lokální, až všední, jehož by se vybíravý Szymonowic byl vystříhal:

›Tak ja swe káty chciałem odrysować pieniem,
idąc Symonidovým niedostępnym śladem,
bywszy jego i ziomkiem i blizkim sąsiadem.‹
(›Tak jsem chtěl svůj kout vylíčiti pěním,
jda Symonidovou nedostupnou stopou,
ja i jeho krajanem i blížkým sousedem.‹)

Láska ke Lvovu a jeho ›lanczawtom z uciesznym wejrzaniem‹ proráží všude. Proto nemůže lhotejně pominouti těžké rány, jež stihly Lvov. Vyzpívá je v ›Kozaczyźnie‹ a v ›Budzie ruskiej‹, kde se dokonce měšťan nesměle ozývá o příčinách dopuštění Božího.

Bůh chtěl

›Zbytkom Roksolańczyków¹ dumnych przytrzeć rogu,
aby łacniej ukrocil umysły ich harde,
i odwetował prostych odrzutków pogardę;
do takiej nas niewoli zbyteczne swobody
i łakomstwo przywiodło do tak znacznej szkody.‹²

Zimorowic klade důraz na náboženskou stránku těch bojů: prvním heslem Chmielnického u Lvova bylo: ›Strach Boží bije Lachy‹ a o sobě Chmielnicki dodával: ›Těžko mi ruku Boží usmířiti!‹

A básník ponuře dodává:

› o wiarę wojują! coź bedzie po wierze,
kiedy sie pokolenia ruskiego przebierze?‹
(› o víru bojují! Což bude po víře,
když se pokolení ruského nedostane?‹)

Umění autorovo není značné, celé řady jeho selanek patří spíše do zpěvníčků a do slabikářů, než do poesie. Jsou příliš vzdáleny poetických výronů Szymonowice.

¹ šlechtý.

² Zbytkům Roxolančiků hrdých otřítí rohy, aby snáze pokročil jejich hrdou mysl a pomstil pohrdání prostými odvřenci; k takové nevoli a k tak značné škodě přivedlynás zbytečné svobody a choutky (privilegovaných tříd.)

Jako Szymonowic, aby se v konvencionálním pastýřském tónu mohl udržeti, maskuje sebe i své známé (Zamoyského a j.) tak i — Zimorowic ztěžuje porozumění alluse umělým maskováním: sám vystupuje jako Miloš, Dorilas atd. Tím i nejdůkladnějšího znalce své poesie nejednou v omyl uvedl.

Nejzajímavějším však u něho jest kolorit a světový názor. Jeho měšťanská gusta a měšťanské ambice (Szymonowic je obou prost!), silný náter rusinsko-pravoslavný charakterisují jeho tvorbu. Ale i při těchto menších vadách i při značně pokaženém vkuse (barok všude zjevně vystupuje) sama rozmanitost temat, větší než u Szymonowice a půvabné leckdy, často jadrné vyslovení i místní a dobrý ráz dodávají těmto měšťanským selankám v porovnání se šlechtickými většího významu a půvabu.

Szymonowicem a Zimorowicem i selankami nevyčerpala se nikterak měšťanská poesie.

V městě zbystróval se její zrak vzhledem k vadám a nepořádkům a vycvičila se žilka satirická, charakteristická už u Klonowice, jemuž se Zimorowic obdivoval, jakkoliv ho nenapodobil.

Příroda tuto satirickou náladu nezajímá, za to však lidé, rváči, opilci, zloději, šejdíři, proti nimž není spravedlnost dosti silnou. Oprava ústavy polské je nezbytnou, volají vážně šlechtici a sekunduje jim Junkowski, bakalář, nejvášnivěji v »Poselství z divokých polí«. Pravit na jednom místě:

»Tak swawola, gdy z burdą korektę praw zwłóczy,
już ojczyznę co śmiertelną koszulę oblóczy;
karnóść, siostrę wolności z Polski wyrzuconą
kto przywróci?»

(»Tak svévole, když s hádkami opravu práv zadržuje
už vlastní rubáš smrtelný obléká;
disciplinu, sestru svobody, z Polsky vyšťvanou,
kdo nám vrátí?«)

Z této měšťanské, satirické poesie dozvidáme se, jak se žilo v dílnách, v krámě, v cechu, jak se bědovalo a nuzně žilo v kantorském a bakalářském stavu a pod.

Tyto žaloby a frašky i žerty postrádají leckdy zúplna uměleckého uhlazení, hlubší myšlenky, větší rozmanitosti, leč nedostatek finessy a artismu nahrazuje domorodost slov, obrazů a myšlének.

Měšťanští autoři neznají ciziny, nenapodobují Vlchy, latinou v ústech se neohánějí, reminiscencí klasických si necení, ani je nehledají; jsou jim cizími Petrarka i Taso, Ariosto i Marino, Ronsard i Bartas, za to jejich nota je rodinná jadrná, staropolská; humor leckdy vadný, ale domácí. Forma nehledaná, ale svá; obdivují se Kochanowskému i vykrádají ho, ale stokráte je jim bližším Reji nejsou jim cizími živly lidové, jakkoliv neopouštějí své postavení »posměváčka«, posmívajícího se opilému »prostáčkovi« jeho tancům a zpěvu, nevnikajícího hloub do reálních poměrů, tím méně pak do duše selské.

Jsouť oni všichni dobrými katolíky, o »lutrech« mluví vždy jen s jízlivostí, »heretické časy« patří pro ně už jen do dávné minulosti

a co horšího: spokojili se už docela s odstrčením svého stavu od života a vlivu politického; neaspirují už k žádné vyšší úloze zanikají v šedivém davu, chrlí jed na převahu Židů cizinců vadících jim v blahobytu, na všeobecnost lenivost a nedbalost. Za to obejdou se bez panegyristu a »makaronismů«, zlatá staropolština se rozlévá se a mění v jich neumělých obratech; oni nebojí se nadsázky, parodie, ba i věci svatých nešetří, jsou nevázaní, vše jmenují pravým jménem a horší tím ucho duchovních censorů.

Nesbirají žádných vavřínů, jsou neznámi jménem a časem. Januarius Sowizdralius, Prawdzic Niedrwił (t. j. Jurkowski), Jan z Kijan, Jan z Wychylówki, Jan Oleski, Jan Dzwonowski — toť označení autorů a čas svých děl označují na př.:

»Tego roku kobyly piechotą chodzily,
niewiasty cknęły bez jajec, że sie neurodziły
Ziemia sie na ten czas trzęsła całe dwie niedziela
kiedy ją chłop wziął na takach, toście niewiedzieli«

(»Toho roku kobyly pěšky chođily
ženy nařikaly bez vajec, že se neurodily,
země se toho času chvěla celé dvě neděle,
kdy ji sedlak vzal na trakaři, to jste nevěděli«)

nebo též:

»Spisany roku niedawno przeszłego,
dnia pierwszej niedzieli niektórego miesiaca jasnomokrego«
(»Sepsaný roku nedávno minulého,
dne první neděle některého měsíce jasnomokrého«).

Tato »sowizdrzalská (enšpiglovská) literatura« uchovala se ještě nejdéle ve formě změněné — v dramate, v němž vlastně literatura měšťanská nabyla nejvíce váhy. Stranila se ho literatura šlechtická: svobodný život na dvorech a dvorcích, roztroušený, už předem nebyl přízniv umění, vymáhajícímu největší koncentrace, nejen myšlenky a formy, ale i obecnstva a herců, jež leda nějaká událost, zvláštní slavnost a pod. shromažďovala.

Měšťané — bakaláři, naopak už od samotné školy v dramatech neustále se cvičili; podmínky dramatu školního sice nesnášely rozvoje, stísněného úlohami (hoši hráli výjimečné úlohy ženské) i výběrem temat, vhodných k povzbuzujícím a moralisujícím účelům školním. Potud vznikala absolutní jednotvárnost, pohybování se v kruhu stejných temat z legend, evangelií, allegorií aj. práce to zholo řemeslnická!

Ale literatura ta nad míru je bohata, jakkoliv se z ní málo uchovalo: dramata tato nebyla tištěna; jen pozvaným hostům rozdáván tištěný scénář, latinsky a polsky psaný, krátký výtah hry samotné, »Synopsis« i jinak nazývaný. V nejvzdálenějších od sebe koncích Polsky, v Gdansku i v Kamenci Podolském, v Krožách i v Krosně, v šlechtickém kollegiu jesuitském i v měšťské škole protestantské — všude bylo hráno stejným způsobem.

Nás — a patrně i diváky XVII. století zajímá drama bakalářské méně »trajedii« a jejími chory jako spíše intermedii (vsunutými k pobavení

diváka ne jen do her masopustních), scenami komickými, dramatisovanými anekdotami, faceciemi, monology z života sedláků, Židů, cigánů, Kozáků, Němců — kolonistů, Mazurů, sběhlých žáků, hladových dvořanů, hrabat na Wętorach, ďáblů, čarodějnic, astrologů, mediků, žebráků.

Thema může být cizí, vzaté ze staré povídky nebo allegorie, ale oděné v roucho rozpustilé, domácí, staropolské, tak že se ani dosti nelze jí natěšiti. Enšpiglovské návyky měšťanské musy rozhýřily se v těchto intermediích, tak že celou tuto literaturu můžeme směle nazvati měšťanskou, třeba že mezi autory tu tem připleť se nějaký šlechtic (na př. Jesuita Rudnicki a jiní jeho bratři řádoví, vstupující jen v stopy měšťanů Jesuitů Knapia, Skargy a jiných), nebo třeba že celá hra byla určena k slavnosti šlechtické (na př. »Ze sedláka krále« od Baryky.)

»Sowizdrzały« měšťanské nápodobili Jesuité nezřídka i ve svých pamfletech proti jinověrcům, v nichž buď ministři Burchardowi krk zakrucovali, nebo též nového Ikse Lutermachera ve Vlně šesti jazyky¹ vítali.

* * *

Snížení niveau ethického v činech a intelektuálního v myšlenkách obráží se nejjasněji v literatuře politické.

Století XVII. nemůže se už vykázati děly velké konstrukce jakými se XVI. mohlo směle pochlubiti (vyššími z péra na př. Frycze, Taszyckého, Przyluskeho a k.); nejen to: v století XVII. cítíme i nedostatek věcí menších, takových, jako jsou na př. spisy Górnického.

Různé otázky bývaly ventilovány. Na počátku století ještě psáno bylo o »reformě zákonů«, ale později ve větší platnosti byla »výstraha před tituly a hodnostmi cizozemskými«; neboť šlechta horšila se na knížecí a markrabské tituly škodící její rovnosti i současně žádala, aby rovněž litevské staré tituly šlechtické byly zrušeny, čemuž ovšem zase jiní se vzepřeli (»Obrana knížecích titulů Bielejowského«).

Z téže obavy žárlivé na porušení rovnosti vystoupeno proti »kavalerii« (řádu Neposkvrněného Početí, jež chtěl založiti Vladislav IV.) a znemožnění tohoto záměru oslavováno, jako nějaké velké vítězství nad nepřítelem.

Běžné záležitosti tedy vyvolaly boj pérem, z čehož v tisku málo se objevilo, ale za to tím více kolovalo v opisech. Takovým způsobem bojováno proti projektům dvorským, nabádajícím k výpravě proti Turkům a m. j. Co na př. záležitost Lubomirského, nebo elekce rege vivente, nebo po Janu Kazimírovi brožur, pamfletů, paskvilů (prosou i veršem) naplodila, to těžko i jen spočítati.

¹Tuto jen malá ukázka žertovné míchaniny jazyků vzatá z »Tragedie o boháči a Lazarovi« z r. 1643:

»O mein lieber, komuż relinquisti szwarcbier,
Jam Kaczmarski sind traurichen,
i że pozbyły sein liebichen,
propterea zatwoję duszyce,
klingili faciunt w sklenicę«

Ve volbách brala i cizina úděl, doporučujíc své kandidáty; nejzajímavější, zdánlivě nejlogičtější zbudovaná a nevšední znalost polských věcí prorazující, sympatická a vážná byla brožura Leibnitzova vydaná pod jménem Ulicovius, v níž doporučován starý a těžkopádný Falckrabě, jenž Polákům prý i liberum veto i netknutelnost státu zajistí. Ale Leibnitz tehdy nevyhrál, nýbrž Olszowski, jenž v »Censuře Kandidátů« (latinsky psané a hned do frančtiny a holandštiny přeložené a celou řadu jiných »Censur« vyvolavší) odstranil všechny cizí kandidáty a Piasta — budoucího pěstouna slabé Republiky — očekával a předpovídal.

Při tomto krupobití brožur jednajících o událostech dne, věci všeobecnější zjevovaly se na trhu knihkupeckém stále řídkěji a nezaněchávaly ani téměř stopy.

Na počátku století splatil kdysi filosof akademie a později její medik Šebastian Petrici starý dluh vděčnosti, tím že Aristotela, z jehož traktátů čerpána celá věda politická, přisvojil konečně literatuře polské, překládaje po řadě jeho Ekonomii, Politiku a Ethiku, každý oddíl k ulehčení resumoval, argumenta pro i contra zcela dle způsobu školského uváděl a konkludoval; konečně pak jednotlivým knihám přidával své vlastní dodatky.

Dílo Petriciho páchne ještě úplně školou a způsoby středověkými; jeho důvody jsou zcela naivní.

Na své vývody politické, byl by snad uslyšel, co každý, kdo »řząd składny chciał podać (projekt harmonické vlády chtěl podati):

»wara ty duda, mauczysz po szkolsku
lacińsz tyłko mađry a blazen po polsku,«
(»Vari, ty hlupče, plácáš po školsku
jen latinsky jsi moudrý, ale blázen jsi po polsku«)

kdyby ho nebyl osud zahnal do vězení moskevského, kde Horáce překládal a psal ody na smutné časy a okolnosti polské.

Trefné vývody Petriciho rozvinul a upevnil výmluvný učenec, politik a básník, znalec hebrejštiny a řečtiny, royalista z přesvědčení, Lukáš Opaliński. Dvorní maršálek ve své (anonymně vydané) »Rozmowie plebana z ziemianinem albo dyskusie o postanowieniu teraźniejszym Rzeczypospolitej i o sposobie zawierania sejmów« (1651), nejmoudřejším to listu politickém celého století; dílo toto rozděleno jest na dvě části, požadující s důrazem rozmnožení vlády monarchické, »jż teđ jen stín jest a hodnost vlády prázdna«, když není možno, aby stát v tom stavu, k němuž teđ směřuje, dlouho měl vytrvati, jestli »neucouvne pod většj pánův svých vládu,« z níž vykročil.

Pleban kritisuje všechno: domnělou svobodu a zvlášťelou Polsku atd., jako kdysi pleban Orzechowského a Kochanowského (ve »Wrózkach«, které Opaliński znal a napodobil), ale šlechtic — a to jest smutné — o »utopiích« těch nechtěl ani slyšet; naše svoboda nesnese pořádku, »ataxia« jest přirozenou vlastností, nemluv mi o tom, co má býti, ale co může býti. I odkládá pleban diskussi na druhý den, do sněmu a jeho porad, jichž nedávný průběh maršálek sněmovní nejlépe znal

a oceňoval; podává velice trefné poznámky i proti rhetorice sněmovní, mařící zbytečně čas.

Vladislav IV. a senátoři chválili velice tento list, šlechta odpověděla na něj »poslancem z Upity«, Sičínským.

Sympathie šlechtické byly na jiné straně: jim pochlebovala na př. »Perspektywa« starého Korycińskiego, jež může býti ukázkou zpuštění a poblouzení, jaké »zlatá svoboda« v mysli polské stvořila. Nejvýmluvnějším však výrazem jejím byl polský traktát, tištěný teprve v XVIII. století (1728 v překladu latinském), leč napsaný v druhé polovině XVII. století a v rukopisech četně rozšířený: rozmluva mezi přátely o králové svobodě, o pravdivé svobodě, zda ji všichni lidé mohou mítí, zdaž a kdy musí svoboda zhynouti, jaké jsou její podklady (liberum veto, zachování měšťanstva atd.), v čem konečně ji cizí haní.

Století XVII. bylo totiž velice citlivě vůči haně ciziny, která prý vznikala buď z nevědomosti nebo ze »závisti« a to ve formě veršů nebo i sloh šlechtického, ráji židovskému, očištění vládařů, pekla republiky atd.

Už Starowolski vystupoval proti »pomlouvačům« Polsky, více Barklaj, slavný humanista, krátkou o tom zmínkou, hnul myslí — a tentýž Lukáš Opaliński na několik jeho veršů odpověděl obsírnou knihou »Obrana Polsky proti Barklajovi« (latinsky r. 1648) napsanou před katastrofou, tedy hrdou a ničeho se nebojící, odrážející vznešené veškery úštěpky cizích.

Týž Opaliński, jehož jsme poznali co kritika polských nepořádků sněmovních, teď uražen v citech národních, teď nelítostně kritikuje i sloh Barklajův, jakkoliv to ani k věci vlastně nepatřilo.

Proti royalistovi Opalińskému stála šlechta, s nejvážnějším, nejvlastenečtějším svým reprezentantem Ondřejem Maxmilianem Fredrou, maršálkem téhož sněmu, jenž právě největší obavy Opalińského ještě předstihl.

Maršálek sněmovní oplakával čin poslance z Upity vřelými slzami, ale od doktrin republikánských neustoupil ani na vlas, naopak v »liberum veto« v elekci »vivitim« a ve všech podobných výkvětech nepořádků viděl tvrdošíjně arkana úspěchu Polsky šlechtické — ne bez přičiny, jestli šlo jen o šlechtickou a chvilkovou Polsku.

Rozumecká anarchie bijící z jeho aforismů je zajímavá, poučující a neobyčejně smutná, jakkoliv vyslovuje i moudrá mínění jako: »Kdo praví: Polska nepořádkem stojí, sám má nepořádek v hlavě«, nebo »Nezachráněni Polsku nikdo, jen geniemi starý Polák«.

Fredro sdílí názory Rejovy,¹ stejně brání Polsku proti útokům cizích a jestli získal si větší slávu, tu je to proto, že Rej dialogy netiskl, kdežto Fredrovy výstrahy, aforismy a přísloví dočkala se několika vydání v různých jazycích.

Fredro však rozvíjel i širší činnost i byl politickým řečníkem — vydal i jakousi theorii řečnictví, hlavně panegyrického, uče, jak třeba

¹ Mínen tu pravnuke Mikuláše Reje, vojevoda lubelský, autor díla »Domina Palacii«.

nadívati řeči allusemi na erby, jména, dny narozenin a pod. —, byl historikem — vylíčil, dosti však mělce, dějiny za Valezyho —, byl spisovatelem vojenským — pojednáváje o všem, co se vojska týkalo od hiberny až po kopání přikopů a výzbroji vojska.

Opaliński a Fredro mají to společné, že se v nesvých věcech výlučně ponořují, že zachovávají všeobecně — lidské názory.

Tak píše Opaliński vedle »Obrany Polsky« i »pojednání o povinnostech«, které však tiskne jenom ve dvaceti exemplářích.¹

Když pak se Opaliński stal theologickým spisovatelem a církví své knihy doporučel, tu jeho mladší přítel vrhl se na etiku a maximy a ve svých »Příslovích« a j. moudře, vážně a čestně poučoval o životě, o lidech a náklonnostech, odíváje všechno formou aforismů, čistým jazykem polským, bez makaronismů, vystupuje proti nim:

»weź jeno trochą namysłu przed sie, nie znający dobra twego Polaku,
a poradź się z uwagą: nie tyłkoć dostarczy, ale zbywać nadto
będzie słów polskich i wyboru.«²

ale nikdo toho bohužel nedbal.

Ještě více připomínal kosmopolitu Stanislav Heraclius Lubomirski, polský Šalomoun, pessimismem prosáklý a zhořklý.

To, co kolem sebe viděl, nemohlo ho přesvědčiti o platnosti lidských rad a stálosti štěstí; pohled na náhlé přechody, zrady, úpadky a j. vypěstil v kontemplační a melancholické povaze onu filosofii polostoickou a polokřesťanskou o marnosti světa, o marnosti rad lidských, o marnosti nad marnostmi; od úplného pochybování (na př. o nesmrtnosti duše), jež ho kdysi trápilo, ostřehl ho hluboký náboženský cit.

Velký maršálek korunní co mladík s tištěním maxim (»Přísloví morální«) spěchal, za to zralejší věci tajil, až přátelé na něm vydání »Rozmluv Artaxerxa a Euandra« vynutili; jsou to rozmluvy polských dvořanů nebo senátorů (kryjících se orientálními jmény), hovořících v předsíních nebo v zahradě zámku varšavského o všem, o literatuře, o slohu, o románech francouzských; o duši a mikrokosmu a j. Discusse vedeny jsou jazykem vzorně čistým, fredrovským, ale plynnějším a hybnějším.

Zlatých sentencí je v »Rozmluvách Artaxerxa z Euandrem« mnoho. Na př.: »Nedosti na tom milovati autory: třeba sám býti autorem. Koho staří napodobili? Tacit z žádného textu necitoval a my ho přece citujeme!«

V spisech Lubomirského imponuje nám neobyčejná jeho sečtělost v literatuře vlašské a francouzské, latinské a polské; Montaigna a Bacona zná a cituje a přece při tom v alchymii i v horší ještě klamy věří.

Ve svých politických projevech prozrazuje magnáta, jenž věří jedině v znamenitost »rodu«.

¹ Pojednání toto vydal po jeho smrti Fredro poznovu.

² Jen se trochu rozmysli, neznající svého statku, Poláku, a porad se s rozvahou: nejen že vystačí, ale i zbývá ti bude polských slov a výběru.

Nejvíce rozebral se v četných vydáních a překladech spisek »o marnosti rad«, kde každé rady domnělé výhody i škody proti sobě se staví, tak že výsledkem je leda zoufalá nauka apathie politické, u Poláka z časů Sobiesského až příliš pochopitelná.

Literatura historická této doby nerepresentuje se ani takovými spisy, jako literatura politická, poněvadž skoro výlučně používá latiny. A v cizím rouchu, byť by to i byla klassická toga řasnatá, trátí se mnoho, co je charakteristickým pro Polsku XVII. století.

Ještě počátek století zdál se vraceti na dobrou dráhu, když objevily se, ač opozděné polské překlady foliantů Kromera (Blažowského) a Gwagnina (Paszkovského); leč za nedlouhou latina opanovala zúplna pole a to i ve velkých i v malých spisech.

Jestli se i co do polštiny překládalo, to jistě zůstávalo v rukopise.

Z větších děl jen Jesuity Botera (rodem Vlacha) »Relacye powszechne abo Nowiny pospolitne« uzřely světlo světa v překladu Bernarda Lenczycia. Ale překladatel byl tak pohodlný, že ani neopravil, ani nedoplnil kapitolu Boterovu o Polsce. Ostatně, kdyby se nebyl dostal do zajetí moskevského, nebyl by se ani k té práci dostal.

Ani měšťané neopanovali toto pole, jen Lvov dočkal se v Zimorowicovi svědomitého a horlivého badatele svých dějin.

Varšava, příliš mladá, žila přítomností a lákala k popisům svých dvorů a paláců královských i šlechtických (verši Jarzemského); Krakov jen své kostely a reliquie popisoval (»Průvodce čili kostelů krakovských popis« z roku 1603, rozšířený v »klenotech stoličného města Krakova«) a mimo to už jen na kroniku sboru protestantského (od Węgierského, z rukopisu teprve Bandtkiem vydanou) se zmohl.

Ale měšťan a professor — onen Petrici — zřídil r. 1621 zvláštní místo historiografa akademického, jenž každoroční dějiny, vlastní i cizí měl spisovati a akademii předkládati.

Fundace vešla do života a přetrvala celé století XVII., ač s četnými mezerami. Nejdříve syn fundatora, rovněž medik krakovský, Innocenc Petrici, dějiny let 1620—1621 tiskem vydal; ostatek byl v rukopise zachován a sice léta 1647—1656 z pera Stanislava Temberského a léta 1666—1688 z pera slavného panegyrika Biežanowského.

Temberski, jakkoliv byl rodem šlechtic, tak se vžil do poměrů Krakova a akademie, že stal se mluvčím měšťanstva krakovského a jeho výtek šlechticům a nepořádkům veřejným.

Do svých »ročníků« přijímá nezpracovaný materiál, listiny, akta, paskvily polské i latinské atd., ale o vyšší stupeň dějepisického umění dočista se nepokouší.

Století XVII. vydalo v celku četné historiky, ale znamenitější není mezi nimi žádný.

Století toto začalo práci historickou od vážného úkolu: jedinou trvalou zásluhou šlechtického rváče Herburta bylo splacení národního dluhu vůči starým dějepiscům, vydáváním jich děl (Orzechowského, Kadłubka, Długosze). Leč Długosze musel přestati vydávati při prvním svazku: netolerance a šlechtická nedůtklivost protestovala proti dalšímu

vydávání; hloupou záminkou bylo, že vydávání Długosze odhaluje polská tajemství cizině a tak zas vroucí ctitel své vlasti odsouzen k věkovitému mlčení, z něhož teprve lékař ruský (Huyszen) měl ho vysvoboditi.

Z děl Długoszových objevily se v tisku jenom životy biskupů (Poznaňských a Płockých) a legendy, v originále i v překladech (sv. Kinga Mojeckého, sv. Stanislav Wilkowieckého, ještě v XVI. stol.).

Ta netolerance obrázela se tím víc na historických současných, ba i na samých biskupech Piaseckém a Lubieňském, kteří pojednávali o dějinách za časů Zikmundových: jejich zmínky o Jesuitech vyvolaly protesty; jen prázdná a panegyrická díla (jako Kobierzyckého »Władysław IV.« a j.) unikala bouři.

Těmto nedostatkům neodpomohl ani ono zřízení historiografa universitního, jehož práce zůstávala v rukopise.

Nejvíce vynikal polyhistor století Szymon Starowolski úpravou versů a prosy, theologie a historie, připomínající Warszewického XIV. století, jsa nižší než on formou, slohem a talentem, za to však vyšší vědou a prací, vážností a povahou.

Bakalářoval v universitě i po dvorech magnátských; býval sekretářem, jezdil po světě a teprve v pozdních létech vstoupil do stavu duchovního. Doma i v táboře, ve vlasti i v cizině pracoval vytrvale v rozmanitých oborech působnosti, vždy slouže milé otčině: v dílech latinsky psaných její děje a slávu před světem vychvaluje, v dílech pak polsky psaných nedostatky její káraje a myslí povzbuzuje.

Neúspěch měl pouze s prvním svým vystoupením, když dílo o Zikmundovi Starém narazilo na překážky nepředvídané, na onu podezřívavost a závistivost, o níž se i Długosz rozbíjel.

Proto zanechal později Starowolski dějepiscectví — ač o jeho užitku a metodě napsal zvláštní knížku (první to historickou metodologii) — a pracoval jen na poli bibliografie, statistiky (pracoval pro Elsevíry článek »Polonia«) a jiných pomocných věd.

On světu předvedl slavné řečníky a hetmany polské v řadě krátkých portretů, při nichž nevyhnul se všeobecným pochvalám a srovnáním se starověkými spisovateli. On vypočítal několik set literátů polských, téměř výlučně prosaiků a to po většině z krajů malopolských a rusínských.

I zde pracoval nejednou všeobecnými frasemi a zbytečnými pochvalami, ale tu zásluhu má, že vytvořil první větší dílo o literátech a literatuře a že — jakkoliv na př. o Rejovi nic nevzpomíná a jakkoliv nezachovává pořádek — přece jen mnohou věc od zapomenutí zachránil.

Rovněž zasloužil se sbíráním náhrobních nápisů atd. — to všechno, jakož i spisy kanonické, latinsky psané, pro Evropu dělal.

Po jeho příkladu šel P. Potocki, jenž v druhé polovině století vyličil latinsky sto slavných Poláků.

Pro své krajany napsal Starowolski i dvůr císaře tureckého, kterýžto spis později do ruštiny přeložen; je to zajímavá a současně i poučná kniha.

Než tento autor je nejvíce zajímavý tím, že stává se leckdy téměř publicistou, nejpłodnějším, nejvýmluvnějším a nejvlastenečtějším, jakému nenalzáme v XVII. století rovna.

Jeho zajímá otázka východní, palčivá a hrozivá otázka turecká i tatarská. Dále materielní nesnáze šlechty s duchovenstvem; konečně stav, lépe řečeno mravní úpadek země. Jeho péro zmošlo se na několik desítek brožur, obírajících se týmiž otázkami stále jinou formou, vydaných buď beze jména, nebo pod šifrou S. S., veršem i prosou, suchých nebo výmluvných, satirických nebo vážných.

Už roku 1618 vystoupil s »Pobudką albo Radą na zniesienie Tatarów perekopskich« (»Povzbuzením čili Radou k odstranění Tatarů perekopských«) a roku 1633 s »Dyskursem o wojnie tureckiej«, projektem to systému obranného, linií fortifikačních proti Tatarům, za nimiž měly býti linie kolonisační. Projekt ten byl velmi snadno vykonatelný (tak jednala Moskva), za to projekt »ligy evropské« (i latinsky pro Evropu formulovaný) náležel k utopiím.

Jen zběžně zmíniti se třeba o asketických — dosti abstrakčních — sbírkách homiletických kázání — zvláště Marianských — nelišících se mnoho od povodně současných kázání, leda tím, že jsou méně plochá a drastická a tím i méně zajímavá než na př. kázání kněze Liberia a jiných.

Co kazatel opomíjel, toho dotýkal se tím ostřeji a častěji satirik — moralista od »Votum o naprawie Rzeczypospolitej« (r. 1625) až po »Robaka sumienia złego człowieka« (Červ svědomí zlého člověka).

Ve »Votum« nejkratčeji se vyjadřoval, vypočítává zkrátka materii status a projekty reformy. V »Reformacyi obyczajów« a v »Robaku« i j. obšírně o zkáze mravů, o útisku chłopů a měšťanů, o luxusu a svévolnosti pojednává, prosou vyjadřuje, co Křištof Opaliński verši vykládal. A když Opalińskému nadsázka a příliš posupný kolorit, jakož i nezměrné generalisování událostí vytýkáno, tu lze touž výtku učiniti i Starowolskému, jenž nekreslí obrazy o nic jasnější, ba jenž podává ohromující podrobnosti, jakých ani u Opalińského nenajdeme.

V obou pozdějších listech — v »Reformaci« a v »Robaku« (vydaném roku 1853 pod jménem »Wady Staropolskie«) převládá však už duchovní — kazatel, a jakkoliv dotýká se politických látek, odvolává se dokonce na »Votum«, ohání se allegorickým výkladem emblemat, citáty ze starověku a anekdotami i maximami.

Vedle těch větších obrazů mravní zkázy, synovské nevďěčnosti, odírání, bujnosti vojenské — bojoval proti drobnějším vadám: v »Pravém Rytíři« poučoval o povinnostech vojenských (dle slov sv. Jana): hlavně bojoval proti »stancím« (zaopatřování vojska potravinami) na statcích duchovních a královských (šlechtické statky byly této povinnosti prosty), ježto vojsko počínalo si zde hůř než nepřítel. Vojsko tehdejší vůbec bezohledně proti kněžím vystupovalo. — Vojín, vracející se z boje na chromé herce, praví o kněžích:

»Jam potrzebny a księža nad potrzebę mają,
a przytem do herezyjej duże sie skłaniają,
bo heretyckich księżat na srebrze wybite
obrazy zachowują w szkatałach pokryte.«
(»Já jsem potřebný a kněží mají nad potřebu,
a při tom k heresi mají velkou náklonnost,
neboť heretických knížat na stříbře vyryté,
obrazy zachovávají v skříních ukryté.«)

Současně bije Starowolski i do jiné slabé stránky, do »Privaty«, ve verši:

»Prywat Polską kieruje,
po nim stateczny sługa Rzeczypospolitej następuje . . .«
(»Privata Polsku fidi,
za ní statečný sluha Republiky následuje.«)

Velmi ostře tu vykresleno sobectví šlechtice, jenž sám maso jídá a otčinu »rád častuje kostmi«, jenž sněm rozbije, že by ho ani Šalomoun neslepil, jenž podlosti různé zastírá, ochvívaje hubaté právy i svobodou.

* * *

Vážnou literaturu politickou a historickou (byť i byla satirickou), zahlušovala literatura panegyrická, zvláště erbovní.

Čím více vzdalovali se od způsobu života a od zásluh předků, tím méně dbali vlastních povinností a splnění dluhu, čím řídkěji obnovovány vlastní prací bývalé vavříny, tím výše ceněn klenot šlechtický, erb a koligace.

Vázilo si jich už století XVI., tak na př. verši na erb začínala každá dedikace, ale v XVII. století vážnost ta daleko stoupla.

Rej, ba i Paprocki malovali erby, ale mluvili výlučně, nebo hlavně o lidech. Věk XVII. s rozkoší obíral se jen erby.

Proto vydávány jich sbírky (Jagodyńského, Gienuana, Górczyna, Grodzieńského a jiných), nastávala honba po šumných a marnivých, vždy podivných a nechutných titulech, kterých ještě století XVI. neznalo a v kterých si století XVII. a časy saské tolik libovaly.

Polský barok mluví k nám výrazně z oněch nekonečných titulů — čím podlejší práce, tím větším titulem se honosí. Jen několik málo příkladů:

»Sbrne złotej Nałęczy zadzierzgniennie . . . dobrze i szczęśliwie rozdzierzgniennie i zerwanie« (1657).

»Złote runo przyjaznych chęci przez fortunną po herbownej śreńniawie Jazona polskiego nawigacyą w rodowitej bramie pod czulą Grzymaly strażą znalezione« (1737).

»Palac nieśmiertelnej sławy, a raczej świątlnica honorów trzema trąbami prześwieťnego herbu Jordanów głośna i ozdobna« (1745),
Nebo latinské tituly.

»Pegasus Wielopolscianus ad gentilitia Komoroviorum flumina decurrens« (1656).

»Sidus aureum in triumphali Cynthiae sinu fulgentissimis sieniavianae Gloriae radiis coruscand« (1683) a m. j.

Heraldice polské v této době jsou věnována obsáhlá díla latinská (Okolski, Kojalowicz a j.) i polská (Potocki: »Poczet herbów«, »Od-

jemek« a j.) Erbům věnovány básně, na příklad latinské verše Jesuity Ineza (Stemmata), ba erbům věnovány celé passáže i ve spisech, kde bychom se toho ani nenadáli, na př. v »Směšném Demokritu« kněze Kuligowského, kde na 100 stránek vypočítány polské erby od Abdanka až po Zenowicze, kde též vylíčeny dějiny těch erbů atd.

I na jiných polích prosy ustupovalo století XVII. šestnáctému, ba i na příklad v psaní dopisů, kde rovněž polština latinou byla vytlačována. Stopy někdejší vlády latiny nad jazykem polským nesetřely se ani do dneška; máť polština ze všech jazyků slovanských nejvíce latinismů.

Za to však století XVII. vyniká nad šestnáctým pamětmi, uvádějícími nás lépe, než veškery listy i řeči do ducha a podrobností epochy této.

Bývalá literatura neznala paměti: jediný Górnicki v »Dějích Koruny Polské« přiblížil se k memoirové literatuře, popisuje jen to, co viděl. Století XVII. je stoletím memoirů. A není divu, vezmeme-li v úvahu ty neobyčejné události, nejpodivnější sběh okolností, prudké skoky dějinné, že se v účastnících velkých triumfů neobyčejných událostí zrodila myšlenka zapsati to, co viděli, neb v čem brali účastenství.

Století XVI. plynulo klidně a i největší vášně náboženské nevybuchovaly žádným plamenem na venek; ticho přerušovaly na krátko buď jen volby krále nebo vojny Bátoryho.

Teď, na samém prahu století, samo účastenství při tajemné afféře Samozvanců rozrušovalo mysli i péra. A to byl jen vhodný vstup, ouvertura toho, co celé století mělo přivést.

Domácí vojny i moskevské, turecké i tatarské, kozácké i švédské; Kluzyno i obležení v Kremlu, Cecora i Chocim i Pilawce i Beresteczko, Częstochová i Varšava. Kamieniec a opět Chocim, Vídeň i Parkany, Guzów a Mątwy; samé katastrofy a triumfy, v jakých se Polska od Grunvaldu a Varnenské bitvy nenalézala.

Literatura memoirní polská narodila se dne 26. května 1606 za krvavých svátků moskevských, které se jen s pařížskými dají srovnávat. Jak tehdy svět rozradován vítal ty svátky, zabezpečující navždy mír krvavícím se až posud vyznáním, odstraňující navždy bratrovažedný boj (aniž mohl předvídati, jak strašná řež noci Bartolomějské svátky tyto zakončí a dá znamení k novým a nekonečným bojům), tak vítány i svátky moskevské, jako základ věčného pokoje mezi dvěma národy slovanskými, jako záblesk nové éry slovanské, hrozivé pro veškeré mohamedánstvo — a dočekáno se ještě rychlejšího a ještě strašnějšího zklamání, rozjitření a zvášnění závisti plemenné k nebyvalým rozměrům.

Ne nadarmo zvala se vinnice těchto bojů Marina, fatální to jméno, které teprve protestanti začali dávatí svým dcerám, chtějíce tak dokázati, že »Maria je stejný člověk, jak i já,« ačkoliv už v druhé polovině XVI. století zpíváno, že kdo Marii pojme, »zřídka je, jestli ho nezabíjí«.

Předpověď tato splnila se i tentokráte, ale neskončilo se jen s Dimitrem samotným.

Tajemné objevení se »hospodarczyka« v Krakově, důkladně Jesuity i nunciem (první oběti mystifikace) popsáno. První jeho kroky, protežované pány polskými Mniszky a Wiśniowieckými, úspěchy, zaslíbení krakovská, vítaná veselým vybidnutím Grochowského k sjednocení národů, krvavý jich epilog, několikaleté vězení, to všechno obráželo se v memoirové literatuře, používající převážně jazyk polský, psané však jen pro málo lidí, pro rodiny a teprve po celých stoletích ohlašované tiskem.

V čele této literatury stojí »Pamětník« Stanislava Niemojewského, jenž se do této tragedie dostal jako Pilát do Creda; odejev k Dimitrovi s klenoty královny Anny, jež byly na prodej, vrátil se teprve po několikaletém vězení. Měl dosti času prostudovati poměry moskevské a popsal je otevřeně a bezohledně; vyplnil tím poprvé mezeru v literatuře polské, jež nikdy nestarala se o to, co by ji nejvíce mělo zajímati — o sousedy.

Memoiry Niemojewského jsou zajímavé pro úsudky a poznámky, i o šatstvu a výživě, začínaje nemluvnaty, živými mlékem dobytčím a stávajícími se tedy dobytku bližšími; jsou však poněkud nudné věčným opakováním všech — v celku neplodných — ač stále obnovovaných listů a spisů, apelujících marně k právům národů.

Jiné pamětní spisy nemají toho širokého rozhledu, ohraničují se leckdy dosti suchým vypočtením zajímavých fakt, pochodů, noclehů, srážek, na př. paměti Borszny, poručíka Dimitrova; Dyamentowského, hofmistra Mariny; Jana Petra Sapiehy, Marchockého a j.

Zajímavější je Maskiewicz se svým »diariem«, vypisujícím neslýchaný triumf Kluszyński, a rovněž neslýchaný hlad Kremlovský a protloukání konfederatů po Polsce s pitkami, nočními dobrodružstvími, ďábelskými viděními.

Maskiewicz, Litvín s humorem polským, předpovídajícím Paska, nespokojil se fakty, jak soudobí jeho sudruzi ve zbrani, ale kreslil i samotný život moskevský, pohrdání tanci a hudbou, zatemnělost všeobecnou až k podrobnostem na př. o povoznictví (povozy za groš na jednu jízdu najímaných atd.).

Konečně třeba se zde ještě zmíniti o pamětech Matěje Tytlowského o létech 1620 a 1621, dominikána Okolského o kozáckých vojnách roku 1638 (přeložené i Rusíny do církevního jazyka).

Nad to drobnější ptactvo vyráží do výše orel vysokých vzletů — Stanislav Žółkiewski, hetman a kancléf povahou i talentem povznesený nad Zamojského, ustupující mu však v duševním obzoru.

Jeho paměti o tažení moskevském mohou býti přirovnány ke komentářům Caesarovým, které hetman asi měl co vzor na očích. Objektivní a nestranné referování, klidné a vyrovnané, ledva dává cititi hrůzu postavení, marná úsilí hetmanská, kdy nejzdravější rady slepý vzor královský odmítal; nevystupoval tu hetman do popředí a odmítal nezasloužené poklony. Prostota pravdivé velikosti bije tu z každé stránky »Progressu« čili »Počátku a progressu vojny moskevské«.

Zcela jinými jsou paměti litevského kancléře Olbrychta Radziwiłła, bohužel latinsky psané, jakkoliv už v století XVIII. jiným Radziwiłłem do polštiny přeložené.

Autor je též royalista a katolík, ale především Radziwiłł, a proto každého kalvína hrdluje, jen své a rodiny své zájmy má na mysli; je mírumilovný, ví o všem, popisuje *con amore* i lidi i časy, od zábav improvisovaných a od maškarád na dvoře královském, až k »wircauzům« se snižuje, je velmi nábožný, sám překládá asketické dopisy jiných i vlastní dopisy v tom duchu skládá.

Hlavně v druhé polovině tohoto století množil se stále více nejrozmanitější »paměti«. Některé těžko nazvati pamětmi, na př. Golińského, Jerlicza, Jemiołowského a j., ježto vypravují rok po roce všeobecné dějiny polské, jiné spadají do oboru krátkých poznámek denních, hlavně hospodářských, o pohodě a pod. (na př. Chrapowického) zajímavějších pro meteorologa, než pro historika.

Z této celé záplavy literární — jež neměla žádných nároků býti počítána k literatuře, aspoň ne k literatuře krásné — vyniká jednotlým duchem pokory a křesťanské důvěry ovanulé vyprávění převora Kordeckého o gigantomachii, o marném pokoušení se švédských obrů proti częstochowskému Olympu katolickému a jeho kultu Mariánskému; vyprávění to je latinou a je velké svou divnou prostotou, divným předmětem, divnými podrobnostmi, napolo mystickými. Je zároveň i velice podobné, jedno z nemnoha svědomitých děl memoirových tehdejší doby.

Do literatury za to zúplna náleží dílo Paskovo, v jediném, žel že neúplném rukopise zachované, znešvařené stálými makaronismy a špatnými verši. Ve formě nejprostší, chronologicky sestavené, nerovnoměrně však rozdělené: některá léta obšírně líčena, jiná několika verši odbyta.

O pravdu dějinnou historikovi bablínskému nešlo; o sobě vymýšlel různá dobrodružství s bohatou šlechtičnou dánskou, věci hodné péra Dumasova a páchnoucí Zaglobou.

Píše dále o vítězstvích na pevnině i moři, jež v skutečnosti jsou více než pochybna.

Ale odpouštíme rádi, že Pasek si přivlastňuje zásluhy, kterých mu nikdy nemůžeme přiznati, stejně jako zapomeneme, že ne všechno v jeho rukopise je též z jeho péra (na př. paskvil na Drażmowského). Zapomeneme i na něho jako na člověka — nikterak sympatického — a přiznáme mu vlastnost, kterou se stal neocenitelným: je to humor, verva, živost a rozmach, s jakým vypravuje co bylo a co nebylo.

Je to první román historický v Polsku, jenž je hoden stanouti po boku »Třem muškétýrům« a hrdinům Sienkiewiczovým.

Tytéž události téměř vypráví stokrátě svědomitěji, všestraněji a důkladněji Kochowski.

Jaký čaroděj však je jazyk a sloh, to vidíme na Paskovi.

Jenom on, ne však Kochowski podává barvitě obrazy, lesklé a měnivé; on zavádí nás do skutečného života, ať už jsme před oltářem

z bubnů sestaveným, nebo ve stanu carského vojevody, nebo mezi malopolskými šlechtici, kteří tancují a posmívají se:

»Mazurzi mili,
gdzieście sie popili?«
(»Mazufi mili,
kde jste opili?«)

Každá věta, i ta osudná latina, prozrazuje Poláka, širokou a veselou povahu, ducha rytířského.

Nežli se Pasek dal do psaní, vypravovával nejednou při přátelských schůzkách mezi šlechtici tyto historky a dobrodružství a tak se mu volně na papír vylila, s podrobnostmi stále novějšími, stále výraznějšími, takže konec konců sám autor svatě věřil tomu, co napsal.

Žovialnost, upřímnost a otevřenost bije z těch listů zemanských, zaprášených prachem, poskvrněných krví, zbrocených potem; není tu delikátnosti, tím méně bylo jí v životě. Nic vybraného, všechno až příliš šaškovité, ale živý pojem o cti, klenotu šlechtickém, daru, jež třeba si zasloužiti životem i obětováním. A tak z celého díla Paskova vyzraňuje pocit osobní hodnosti, kterého bychom u jiných Slovanů tehdy nadarmo hledali.

* * *

Nejméně rozvinula se v porovnání se XVI. stoletím belletrie prosaická.

Její obor spíše se zúžil a couvl, jako v jiných oborech duševní práce polské.

Plody, které kdysi přeložili bakalářové krakovští: Jan z Koszyczek, Martin Siemik a j. na př. »Historya siedmiu mędrców« (Pontian), »Historye rzymskie«, »Aleksander i Fortunat«, »Meluzyna i Magielona«, »Ezop i Sowizdrzal« a m. j. tištěny znovu a znovu a po jarmarcích prodávány.

Duchovenstvo proti nim vystupovalo a chtělo je pravdivými, nebo nábožnými historiemi vymýtit.

Tak na př. kněz Kazimír Auspurger napsal »Historya o jedenastu tysiącach dziewic« (r. 1674) a začal od předmluvy:

»Fortunat i Melusyna, fabuly zmyslone,
mając dla próżnujących koncepta pieszczone« atd.
(»Fortunat a Melusina, bajky vymyšlené,
mající pro lenochy slova zženštilá«.)

Bývalé zásoby nebyly rozmnožovány. Přibyla vlastně jen »Historya bardzo ucieszna o Charyklij krolewnie i Teagenesie z niemieckiego przetłumaczona« (1633), leč nelíbila se patrně, což vidno z toho, že nedočkala se mnoha vydání, jakkoliv to je nejslavnější román starověký.

»Ethiopika« Heliodora, kterou kdysi první Stanislav Warszewicki z češtiny do latiny přeložil, zajímavá dobrodružným obsahem (únos mořskými lupiči, hledání se milujících, podivné jich přitahy atd.) i formou.

Lépe za to se líbily nevybíravým »Facecyja polskie« s moralisujícími veršiky, pod různými tituly stále a stále otiskované a cizím zbožím (hlavně z Boccacia) přecpávané.

Méně vtipné, ale slušnější a co hlavní, domácnější frašky sebral »Maurycyus Trzyprzytycki Radopatrzek Gladkotwarski« v »Co nowego abo Dwór mający w sobie osoby i mózgi rozmaite« atd. (1650), čerpající z živé tradice, o Petru Smolškovi, o Danieckém, Żabzcycovi a jiných.

Posměšky jeho měly tu zásluhu, že »nesmrděly jako Sowizdrzalové«, ani neštípaly, nebo nebolely!

Vyšly v té době i žerty »Fedka grubego Rusina« z cesty po Itálii, kde se mu líbilo, že chléb panem nazývají a pány Swiniory (= sviňáky, Signori), kde lidé trávu jedí (odvěčně polské vtipy na vlašský salát) a pláště nosí, jako cikáni.

Největší popularitě těšily se pro své sentence Bieniasze Budného, sluhy Radziwillova »krótkich i węzłowatych powieści, które po grecku zową Apoftegmata, księgi cztery«, vydávané desetkráté v první polovině století, do ruštiny v rukopisech překládané a tištěné v XVIII. století

První a nejobsáhlejší kniha obsahuje filosofy, druhá krále, knížata a senátory, třetí Lakonské a čtvrtá ženy s Wandou a Idwigou v čele, všechno hlavně ze starověku vybírané, ale poměrům polským přizpůsobené, citáty z básníků a řečníků ozdobené atd.

Je charakteristickým, že století toto nesahá už k pramenům německým, ale k vlašským. Ba, že se už i za francouzskými prameny začalo poohlížeti.

Tak na př. »Historya bardzo ucieszna z francuskiego języka przełożona młodzianom i pannom przystojnej miłości hođującym gwoli a raczej jednej damie w Koronie Polskiej za sam hold i powinny honor oddana« (r. 1642, první to román, či spíše novella francouzská s dodatky překladatele a s přepracováním milostných listů na verše; překladatelem zdá se býti Lukáš Opalinski) dočkala se v brzku trojího vydání.

Na dvorech čtány horlivě francouzské romány. Stanislaw Lubomirski na př. znal je všechny, ty »zmyślone historie, co sie Romaniami nazywają . . . Cyrus, Eromena, Stratonika, Kalsander, Dianeja, Talikleja, Klelia, Kleopatra, Faramond a inne, dla wypolerowania stylu i wymowy przez dworzan i damy pisane . . .«

Sobieski dopisuje si s Marysieńkou, kdy ještě byla Zamojskou, užíval stále kryptonymů z těchto románů, doporučel jí vřele »Kleopatru« (pana de Calprenède) a vypůjčoval si od ní první část »Cyra« (Scudéry-ové).

Množí se překlady z frančtiny, které už pocházejí ne od bakalářů, ale od šlechtý.

Tak překládá Stanislaw Dzialyński, starosta Kiszewski († 1719), šlechtice de Préchac »Historii o polském šlechtici«, vojevodovi chełmińském, Walewském, zamilovaném do dámy z fraucimoru Leonory,

ženy krále Michala; v historii této po nejrozmanitějších příhodách, vzdor soupeřce a nepřizní otcovské, věrný párek se dostal za sebe.

U Francouzů nebyl to první román, vzatý z Polska. Už před tím vyšly »Les amours de Bonne Sforza, reine de Pologne 1682« (přeložené do angličtiny r. 1684), které i polský anonym přeložil a vydal, jako »Romans o królowej Bonie«, hojný v rukopisech, nemožný tehdy pro tisk. Dvůr Bony představen zde jako škola lásky, kde před starým králem o lásku jeho ženy ucházejí se biskup krakovský (jenž má ve svém brevii malovanou Bonu jako různé svěťice a sebe v rohu jejich klečícího), Tarnowski a Ostroski. O nejnemravnějších věcech vypravuje se zde s největší svobodou, poměry versailské přeneseny na Wawel, nejostřejšími útoky na duchovenstvo zabarveny (»lidé té professe tak jsou k modlení se otčenáše přivykli, že i o pomoc k hřichu se modlí« a j.).

Nezajímavější osobností mezi překladateli byl bývalý vojn, později podkomoří brzesko-litevský K r i š t o f P e k a r s k i.

Muž tento sloužil dlouhá léta ve vojsku, v každé válce za Vladislava IV. od Chocima počínaje, nepřátele vlasti šavlí a na stará léta lenost — pérem překonával. Nejdokonalejší to typ polského barocca. Vybíral si jen takové Italy. Začal s »Adamem« Loredana, kterého i Stanislav Lubomirski vysoce cenil a na kterého už sami Vlaši zapomněli. Ale nejvíce se obíral »Strašným bohatýrem« a »Supplementem k strašnému bohatýrovi«, přeloženým z Capitano Spaventa.

Jsou to rozmluvy bohatýra a sluhy Totumfackého — jaksi Don Quijota a Sancho Panzy — nejstrašlivější to rodomontady.

Nepřeplacený jeho sloh, ne invence (jež je vkusu velmi pochybného), sloh strašně fraškovitý, divoký a sprostý, ale barvitý až jiskřivý, převyšuje Paska, Kochowského a Potockého. Pekarski je »sztukmistrz stylu«, od něhož by se mohl učiti sám K r a s i ŋ s k i.

* * *

Vážná díla historická se teď neobjevovala.

Co ještě překládáno, zůstávalo v rukopisech, leda že tiskem vydávána asketická, stále nestvůrnější rozměrem i myšlenkami.

Povodeň těchto asketických spisů rostla rok od roku. Objevují se stále rafinovanější tituly na př. u modlitebních knih: »Młotek duchowny, w sercach ludzkich tor Chrystusów drelujący« (»Kladívko duchovní v srdcích lidských cestu Kristovi razící«, r. 1656), »Gości-niec prosto do nieba« (»Přímá cesta do nebes«) a j.

Mimo to objevují se stále hojněji sbírky kázání, zajímavých hlavně anekdotami, žerty a drastickými obraty,

Věda umkla . . . Vážné spisy vycházejí už jen z per lidí starého data — Starowolského, Broscia (posledního matematika krakovského před Sniadeckým) a j.

Cennější práce však ustupují, jak tomu i v poesii, z veřejnosti. Jako znamení doby třeba jmenovati díla biskupa łuckého (a později poznaňského) Stanislava Witwického, obsahu morálního a ne nejnižší hodnoty, tak že tištěna byla beze změny ještě za Stanislava Augusta; spisy tyto povznášely se nad ostatní soudobou produkci

a přece zas hluboce v ní zabíjaly, jsouce plny nedůsledností, významných pro lidi XVII. století, zarážejících nás i u Opaliňského a Fredra.

Biskup protestoval proti topení a pálení čarodějnic a přece sám nejzuřivěji proti nešťastnému Łysczyńskému vystupoval, posmíval se nárokům šlechtickým, přepjatému domnění o vzácnosti »krve« — »toč by pchły szlachecką krewią najwięcej szczycić sie mogły« (»toč by blechy šlechtickou krví nejvíce se mohly chlubití«) — a přece sám pro sebe vymýšlel rodokmen od Španělských Gothů.

* * *

V prose tedy neslavilo polské sedmnácté století žádné triumfy.

Jakoby se mstilo za zakrnělost a chudobu středověkou, která netvořila polské poesie, vrhlo se teď teprve na poesii, a kdy v literaturách sousedních: francouzské, ba i německé prosa pomalu domáhala se stále větších práv (v romanu, novelle, historii) a kdy poesie odkázána do hranic dramatu a lyriky, v Polsce zabíraly proudy poesie celou literaturu a stávaly se jaksi normou pro polskou knihu.

A nejen že forma triumfuje, ale i themata, oblíbená v středověké poesii gnomické, teď o celé století opožděna, objevují se v Polsku: na př. spory vody s vínem, spory různých stavů, různých národů, spor duše s tělem atd.

Rovněž i apokryfy středověké (vise Tundalovy atd.) teprvé v století XVII. místo v XIV. neb XV. literaturu polskou nalezly.

KAPITOLA SEDMÁ.

Poesie šlechtická.

Všeobecné poznámky o spisovatelích. O anonymních listech. Stav píšičích, obsah a forma listů. Spisovatelé vynikající. Epika historická a romantická. Twardowski. Epika náboženská, messiady polské. Satira Opalinských. Verše didaktické a frašky. Václav Potocki. Lyrikové nábožensští a političtí: Miaskowski a Kochowski. Erotikové: Morsztynové. Lyrika gnomická. Naborowského atd. Zkoušky dramatické, Lubomírski. Ženy autorky, Stanislawská.

Bohatá, různorodá a především národní poesie sedmnáctého století byla rychle a úplně zapomenuta.

Kdo to zavinil? A čím vysvětliti si toto zapomenutí?

Především spisovatelé sami, dbající co nejméně o to, by zachovali po sobě trvalou památku, mrhající bohaté zásoby a nestarající se pranic o budoucnost.

Ze zapomenutí je začalo dobývati teprve století XIX. a to na základě památek rukopisných.

Ve čtvrtém desetiletí XIX. století objeven Pasek a s ním barvitě obrázky táborového života a domácích zábav, v pátém s objevením lyriky Ondřeje Morsztyna poprvé i v dávné poesii žár vášně. V šestém desetiletí zatemnila rytířská poesie v boji Chocimském celou dávnou epiku, i samotného Krasického.

V XVII. století psali verše a zaměstnávali se literaturou všichni: od Vladislavů a Sobieských počínaje, sloužila vena poetica každému; hlavně mladé, vnímavější mysli k veršům cítily náklonnost, ale nikdo z veršování nedělal řemeslo.

Proto verše ani nebyly sbírány, ani uhlazovány, ani se nepokoušeno o větší a větší dokonalost, a konečně na ně docela zapomenuto.

Takový Ondřej Morsztyn, pravdivé ingenium poetické, je typickou postavou celého století.

V mládí píše dobře a mnoho; nepřehání nikterak, když se k své loutně ozývá:

›Tys i mych myśli uciecha jedyna,
z tobą sie szczyra, dobra myśl mi wszczynna,
z tobą zabawa, z tobą pruźnowanie
za zysk mi stanie« . . .
(›Tys i mých myšlének jediná útěcha,
s tvou pomocí upřimná, dobrá myšlenka mi vzniká
s tebou zábava, s tebou lenošení
stane se mi ziskem« . . .)

Leč tiskem, veřejně, nikdy a nikde nevystupuje. Píše jen pro sebe:

›Takem sobie w domu gędził,
abym zły humor odpędził . . .«
(›Tak jsem si doma zaplácal,
abych zlý humor zapudil . . .«)

Proto také nikterak nedbá o své verše; cizí lidé si je přivlastňují, a věnují je jiným s šumnými dedikacemi; on sám, jsa zaujat stále výlučněji záležitostmi velké politiky, už jen časem nějakou událost, na příklad společenský skandál, verši glossuje.

Tak na př. Sobieskému, ač je přívržencem jeho strany, neodpustí předčasné zálety a urychlený sňatek s Marysieńkou (po Zámojském) a napíše mu štíplavý verš, nebo na rozvod Stanislawské s Warszyckim zhotoví paskvil ve formě trenu.

Teprvé po létech zmohou na něm neustálá naléhání přátel, že z prachu a plísně vyhrabe něco z toho, co sám za mládí psával, a že to dovolí vydati. Kdyby nebylo tohoto náhodného vydání po třiceti létech, tu sotva by asi byly se ›Cyd« a ›Psyche« dočkaly našich dnů. A tak bylo i s jinými plody. Autor už dávno ležel v hrobě a jeho ›Wierny Pasterz« stále ještě kryl se v stínu rodinném.

Syn Morsztynův rovněž prací svých neuveřejňoval tiskem, a nejedna z nich — snad právě nejvzácnější — zanikla, ztratila se. Některé práce, na příklad ›Ewandra«, zrovna násilím mu z ruky vydrali jeho přátelé, omrzující se mu prosbami,

Za to však vydávány stále tiskem věci nejméně potřebné a nejbezpečnější i panegyriky a asketiky, které psala chudoba — tiskla marnivost.

I slavní spisovatelé, k dovršení zla ohlašovali tiskem z pokladů svých právě věci nejslabší, na př. Potocki, jenž ›Argenidou« nebo ›Výpočtem erbů« (›Poczet Herbów«), čtenáře jenom odstraší nebo omrzí.

Čas onen nebyl přízniv Musám a poměry horšily se rok od roku.

Veřejnost stále méně cítila potřebu dojmů aesthetických: hlavním zaměstnáním bylo řemeslo vojenské, když pak mír nastal, tu obíráno se soudy, hospodářstvím a zábavami stále hlučnějšími a úpornějšími a z denní potřeby životní kniha a literatura mizela stále více.

S ohromující rychlostí řidly řady znalců a přátel Mus a pro těch několik, kteří zbyli, jeden nebo několik opisů originálu úplně postačovalo.

Vanul teď stále silněji duch netolerance, askeze farisejské; zanikala a hasla veškera světla, a literatura rozdělila se na tištěnou, školskou,

triviální a rukopisnou, v které krylo se všechno volnější, smělejší, krásnější a cennější.

Pro tisk pochleboval a lhal žák, kazatel, astrolog, nebo »minucyaz«; v rukopise těšil, nařikal, maloval básník, satirik, novellista. Zde vládla pravda, humor, krásno, tam přehánění, pochlebování, manýra.

Tu důvěrná hrstka znalců, kteří dovedli oceniti práci a jí se těšiti, tam celek, jenž však mimo kalendář, modlíci knihu, a zprávy z Krakova už nic jiného nečítal.

Krásná literatura ztrácela zvolna, ale stále právo k existenci.

Kochanowski v XVI. století mohl pracovati v přesvědčení, že i když píše verše, slouží otčině a zaslouhuje uznání občanů; teď stává se literatura věcí luxusu, marnivou zábavou bohatých a zámožných; ustupuje tedy literatura — její pěstění a chápání — od lidu k sféram nejvyšším a to jest druhým, neobyčejně charakteristickým, v jiných literaturách nikdy v té míře se neobjevujícím zjevem.

V cizině magnát, nebo vysoký hodnostář státní nechopí se sám pera, leda že napíše paměti svého života, nakreslí memorial politický, nebo shrne v zásadách své i cizí zkušenosti.

Literáti, velcí i malí, rekrutují se tam z dvořanů, měšťanů a herců. Jména nejvyšších rodů stkvějí se ve vojsku nebo při dvoře královském, ale ne na Parnasse.

Naopak bylo tomu v Polsce v století XVII. Tu heslo demokratické:

»szlachcic na zagrodzie
równy wojewodzie . . .«

(»šlechtic ve svém dvoře
je roven vojevodovi«),

platilo daleko více v životě literárním, než v životě běžném.

A tak mezi literáty polskými tohoto století hemžili se vojevodové, kasteláni, ba i ministři.

Funkce jejich ponechávají jim nezřídka mnoho volného času a víno i lov nezabíjejí ho tak úplně, jako později.

A jestli i sami nepíší, tu dojísta mezi dvořany najdou se tací, kdož Musám pro ně holdují. Nejvíce takových dvořanů bylo při dvoře biržanských Radziwillů.

Ale nejen na velkých dvorech a zámcích, než jak daleko sáhala šlechtická Polska, i po vsích zaznívala teď lyra a třeba i jen fujerka; jen ve městech následkem strašlivého úpadku blahobytu, snížení uhlazenosti a ztráty významu, vysýchaly zavčas a to na celá dvě století prameny kastalské.

Ta převaha živlu velkopanského, ba i zemanského, starošlechtického, působila znovu na život, způsob a tradice literární.

Magnát, nebo i obyčejný zeman nedbal o potlesk davu. Při psaní nemyslel na širší obecnost, na dedikace nových děl, na uznání nebo na náhrady za ně.

Psal pro sebe a pro své, posílal jiným šlechticům svá díla výměnou a vylučoval je tak z všeobecného oběhu literárního, v němž

povodeň bezcenných plodů stávala se rok od roku hrozivější. Stav byl tím horší, ježto záplava mělkých plodů literárních nebyla vyvážena ničím vynikajícím a opravdu cenným.

A tu tedy i z této příčiny, nejen z netolerance a zániku popudů aesthetických, schovávala se lepší literatura po rukopisech a ustupovala s jeviště před bezduchým plácáním.

Mezi spisovateli těmito nalézáme představitely četných rodů znamenitých, všech stavů a vyznání, všeho věku i obojího pohlaví; nalézáme zde vojáky i právníky, světské lidi i duchovní, katolíky i protestanty, magnáty i měšťany; z jediné rodiny nezřídka je pět i šest členů »poěty«.

Tak na př. z Leszczyńských (vojevoda bělský Rafael a jeho syn Ondřej), z Opalińských (Křištof vojevoda a maršálek Lukáš), z Lubomirských (Jiří a jeho syn Stanislav), z Morsztynů (Jaroš, Ondřej, Stanislav, Zbyhněv, Tobiáš a Szczęsny) a m. j.

A co tito všichni psali?

Nejprvé verše příležitostné.

Nebylo události v celé Polsce, která by nepovzbudila jejich péra k psaní. I když tribunál někoho k smrti odsoudil, našel se někdo, kdo tento rozsudek trenem nebo žertem objasňoval, třeba i tak špatně jako na př. »Náhrobek Bokszovi«, jenž byl v Piotrkově r. 1634 stat:

»Bokszo! Bóg sam zakazał zabiac bliźniego,
Tyś w leb trafil z rusznice towarzysza swego,
i sprośneś swojǎ głowǎ często zbrodnie rojil.
Przeto cię kat bez niez ńa on świat wyprawil!«

(»Bokzo! Bůh sám zakázal zabijeti bližního,
tys do hlavy trefil z ručnice soudruha svého,
a nízké jsi svou hlavou často zločiny zamýšlel.
Proto tě kat bez ní na onen svět poslal!«)

Každý rozvod, každý druhý sňatek, odbyvaly se při průvodu lyry, nezřídka velmi drastickém a štiplavém a vždy žertovném.

Tím více pak působily události veřejné, volby krále, vojny, smrt králů nebo zasloužilých mužů atd. V létech bohatých takovými vážnými událostmi jako rok 1648 a 1649 rozléhá se v literatuře celá záplava příležitostných básní. Však i po nepatrných událostech padá dešť příležitostných veršů.

Když na př. hejtman Radziwill poručil v Świadości shoditi kříže, tu objevilo se čtrnáct básní o té »kalvínské vojně s Kristem.« Nejkratší z nich:

»Niemiał Chrystus, prócz krzyża, gdzieby głowę skłonił,
i tegoć mu pan hetman litewski zabronił:
w Zabłudowie krzyż spalil, wykopal w Świadości,
pozbył Chrystus cokolwiek miał tam osiadłości.
Bezpiecznie panie Dyable! gdy Boga wygnano,
tem samem — pod twe prawo majątność oddano!«

(»Neměl Kristus, mimo kříže, kde by hlavu sklonil,
i v tom mu pan hetman litevský zabránil;
v Zabłudově kříž spálil, vykopal ho v Świadości,
pozbyl Kristus, jakou jen měl tam usedlost.
Zcela jistě pane Dáble! Když Bůh je vyhnán,
tímtéž pod tvé právo majetek je odevzdán.«)

Básně tyto jsou různé ceny a rozměry; nejčastěji jsou to ovšem básně krátké. Nejedny ovšem jsou i z pera pravdivého básníka.

Tak na př. velice pěkné čtyřverší složil vojevoda belský Leszczyński na smrt krále Zikmunda:

»Zaszło słońcie Polacy! umarł Zygmunt Trzeci!
Cóż uczynim? Starszemu tedy z jego dzieci
złotą koronę włóżmy na królewską skronie,
i tak będzie dzień jasny, chociaż zaszło słońcie!«

(»Zašlo slunce, Poláci! Umřel Zikmund Třetí!
Co uděláme? Staršímu tedy z jeho dětí
zlatou vložíme korunu na královské skráně
a tak bude den jasný, jakkoliv zašlo slunce.«)

Tento druh literatury, nejhojnější, pojímá v sobě všemožné povídky i relace historické (ve verších) satiry, epigramy a paskvily, elegie, nářky a treny, epitalamia atd.

Náhrobní verše leckde zastupovány jsou i náhrobní prosou, plnou invektiv, nebo pochval, dle té neb oné strany politické.

I poesie náboženská vykazuje stejně četné a stejně horlivé pěstitely, nestejně ovšem talentem a názory.

Vedle veršů náboženských je i mnoho ethických a didaktických, v nejpodivnější formě skládaných.

Tak př. v »Obiecadło Złate« (»Zlatá abeceda«) začíná každá sloka novou písmenou, dle abecedního pořádku:

A byś tyłko samemu ufal Bogu swemu
Pamiętaj nie dufać dziełu czlowieczemu,
w tym nadzieję swą połóz, w tym ugruntuj wiarę,
krom tej wiery na świecie wszystko miej za marę!
Bierz sie mocno do sławy pocziwej a pilnej atd.
Cyt a słuchaj, bo prędzej tak z twojej cichości atd.
Daje Bóg większym więcej, przetoż ty większemu ustąp atd.
Edykt Pański — ten wyszedł przez króla świętego atd.
Fortunę mozesz stracić, mozesz stracić złoto atd.¹

a tak stále dále, až jsou vyčerpána veškerá písmena abecedy.

Daniel Naborowski současně skládal »Czwartaka«, kde v každé sloze vypočítával čtyři dobré vlastnosti nebo čtyři vady:

Cztery rzeczy na świecie nioszacowane
wolność. nauka, cnota, zdrowie niestargane,
wolność serca, nauka rozumu dodawa,
cnota klejnot jej duszy, zdrowie żywo! dawa.

¹ Abys jenom samotnému svému Bohu důvěřoval,
pamatuj nedůvěřovati dílu lidskému,
v tom naděje své ulož, v tom založ svou víru,
krom té víry na světě vše považuj za sen.
Bež se mocně k slávě poctivé a pilné atd.
Cif a poslouchej, neboť díve z tvé tichosti atd.
Dává Bůh větším více, proto ty většímu ustup atd.
Fdikt Páně — vyšel od krále svatého atd.
Fortunu (jmění) můžeš utratiti, můžeš utratiti zlato atd.

Cztery rzeczy ma człowiek i nie ma w całości;
 męstwo, przyjaźń i rozum przy doskonałości!
 Jest mężny na mężnego, jest w przyjaźni zdrada,
 bład sie w mądrym najduje, w doskonałym wada.

Czterech rzeczy najbardziej pragnie biala głowa:
 gładkości i z dostatkiem, szat, dobrego slova;
 to jej świat, kdy sie stroji, gdy za gładką maja,
 kdy ma tyle, ile chce, gdy jej dowierzają. Atd.

(Čtyři věci na světě jsou neoceněné,
 svoboda, věda, cnost, zdraví nepodkopané;
 svoboda srdnatost, věda rozum zmnožuje,
 cnost klenot duši, zdraví život dává.

Čtyři věci má člověk a nemá v úplnosti;
 mužnost, přizeň a rozum při dokonalosti.
 Je mužný na mužného, je v přizní zrada,
 chyby se u moudrého nalézají a v dokonalosti vady.

Čtyř věcí nejvíce chce se ženě:
 krásy, bohatství, šatů, dobrého slova,
 to je jí světem, když se strojí, když jí za hezkou uznávají,
 když má tolik, kolik chce, když jí důvěřují.)

Vedle »Czwartaka« byl složen též »Trzeciak«, ale ten nenabyl takové popularity.

Zvláštní druh veršů didaktických tvoří veršované hádanky, jakými se století XVII. rádo bavilo, kdežto století XVI. je pranic neznalo.¹ Nejvíce se v tomto druhu básní proslavil Ondřej Morsztyn.

*

Vedle poesie příležitostné (aktuální) a náboženské (s didaktickou) není nedostatek i lyrické poesie a především erotické.

Ona má nezdědka velice praktický účel na zřeteli. Je to prostě korespondence; písní svěřování, co ústa svobodně vysloviti nemohla.

Na př. Zikmund Lubieniecki napíše »elogium« »spanilé Anně« a dopíše později s triumfem: »porzucono-zrozumiano-przeczytano-dziękowano« (»vhozeno-porozuměno-přečteno-poděkováno«). Její jméno (Anna Wiszowatá) prozradil akrostichem, často jediným prostředkem k prozrazení té, o kom zpíváno.

Verše milostné nebývaly určeny jenom dámě srdce básníkova, nýbrž putovaly mezi bratřími na Parnase, vyvolávající brzo pochvalu, brzo zas posměch. Vynikají v tom oboru veršovnictví Jaroš Morsztyn, Jiří Szlichtyng, Ondřej Morsztyn.

Szlichtyng píše docela »Lekce Kupidovy«, které byly tehdy velice oblíbeny a v četných opisech kolovaly.

Autor doporučí své »Lekce« soudruhům tímto veršíkem:

»Ja z Kupidinowej szkoły
 idąc do domu wesoly,
 radbym, że by mej łaciny
 nauczył sie i kto inny.

¹ Kochanowski na př. napsal jenom jednu a to ještě velice neestetickou.

Jeśli dobrze repetuję
 niechaj twoją łaskę czuję.
 A ten, komu nie smakuje,
 niechaj po swemu miłuje!«

(»Já z Kupidovy školy
 jda domu veselý,
 rád bych, aby mé latině
 naučil se i někdo jiný.
 Jestli dobře opakují,
 nechť tvoji milost cítím.
 A ten, komu to není vhod,
 ať dle svého miluje!«)

Zajímavější a hojnější bývá lyrika selská, vychvalování života vesnického, táhnoucí se od Kochanowského přes celé století. Není to přepjaté idyllické nadšení, jakým opičilo se osmnácté století se svými napudrovanými a nalíčenými pastýři a pastýřkami, ale popisy přírody a její krás, v nichž zdravou pleť autorovu i svěží mysl, bublání potoka i bučení dobytka lze jasně vycítiti.

Horácovské: »Beatus ille, qui procul negotiis . . . « nalézá ne-
 jednu parafrazu.

Tak Stanisław Miński píše:

»Nader szczęśliwy, kto na tem przestaje,
 co mu ojczysta ziemia jego daje . . .
 nie znając lichwy, plugiem ziemię orze« atd.
 (»Nad jiné šťasten, kdo na tom přestává,
 co mu otcovská země jeho dává . . .
 neznaje lichvy, pluhem zemi oře« atd.)

A Daniel Naborowski vyjadřuje totéž slovy:

»Szczęśliwy człowiek, który krom zazdrości
 żyje spokojnie na ojczystej włości« atd.
 (»Šťastný člověk, jenž bez závisti
 žije klidně na otcovském statku« atd.)

V erotické lyrice ustalují se určité vzory a formy, jako u troubadourů a minnesängerů na př. verše na dobré jitro, na dobrý večer, na vidění ve snu atd.

Na př. Jeronym Morsztyn zpívá:

»Hejnal świta, już i z morza
 rumiana powstaje zorza.
 Jutrzienka z swojej jasności
 rozgania nocne ciemności.
 — — — — —
 Wstawaj panno, hejnal świta
 twój sie o cie sługa pyta,
 i z serca sie ztąd raduje,
 że cię dobrze zdrową czuje . . .«

(»Ranní píseň svítá už i z moře
 ruměná povstává zoře.
 Jitřenka svou jasností
 rozhání noční temnoty.
 — — — — —

Vstávej panno, ranní píseň svítá
tvůj sluha se po tobě ptá.
A ze srdce se tomu raduje.
že tě dobře zdravou býti cítí.«)

K sesilnění efektu (hlavně komického) mísí básníci jazyk a píší makarony.

V prose bylo mísení latiny a polštiny věcí nezbytnou, měla-li vědeckému dílu dodána býti vážnost, tak že řeč vyslance polského v Moskvě, jež byla prosta frásí a slov latinských, jako vzácnost v Polsce byla opisována.

Ve verších však panovala výlučně čistá polština. Není veršů makaronských. Jenom na počátku XVI. století jsou některé makaronské básně, kdy básník

»wesołum chwytał piórum,
aby śmiesz nas zapelniare kartas.«
(»veselé chytal péro,
aby směšné stránky zaplnil.«)

Makarony takové píše pro zábavu každý. Všechny ale převyšuje Stanislav Orzelski, ať už narození Kalvína mezi čarodějnicemi a furiemi pekelnými líčí, nebo selskou svatbu velkopolskou zakončenou rvačkou homérských rozměrů popisuje. Napodobě Danteho, líčí docela i cestu po pekle a nalézá v něm ne šejdíře a pobudy, leč advokáty, lékaře a kupce krakovské.

Makaron je jednou z ratolestí vypučelých na kmenu polského komismu. I bez něho je všude plno smíchu.

Není básníka-šlechdice, jenž by frašky, žerty, kratochvíle a jiné druhy veselé musy neskládal. Nejvážnější ariáni a kalvíni zápolí tu s lidmi nejmělejšími.

»Dobry żart — tynfa wart« (»Dobry žert je hoden groše«) stává se všeobecným heslem.

Když je pak sbírka žertů příliš obsáhlá a mastná, tu přidají několik veršů pobožných, nebo se vymluví tím, že

»częsciej pod dobrą myślą (při vině)
to się nam blazeństwa kreśla«
(»častěji při dobré mysli
napadají nás bláznovství«),

nebo opakují s Kochanowským, co napsal o statečném básníkovi a svévoli, že

»i wiersz niedobry
kiedy nie swawoły«
(»i verše nejsou dobré,
nejsou-li svévolné.«)

Ale jejich žeň básnickou netvoří pouze ony lehké verše, vyvolané nějakou událostí menšího rázu, afektem nebo »dobrou myslí«. Oni necouvají ani před největšími úkoly básnickými. Zde ovšem mnohdy se nám stopa ztrácí. Kdežto veselejší veršíky v opisech se nám dochovaly, větší díla velmi často se ztrácela. A tak marně pátráme po básních

Lukáše Opalińskiego, o nichž výslovně se Morsztyn zmiňuje, po verších Skarszewského, Lubomirského a j.

Než i to, co se až po naše dny v rukopisech dochovalo, poskytuje nám možnost souditi o jejich esthetických názorech a o míře jejich talentu.

Bije tu do očí především nedostatek originality.

Spokojují se tu buďto překlady z cizích, hlavně vlašských autorů: Petrarkey, Tassa, Guarina, Ariosta a Marina, fidčeji z Francouzů; nebo polským veršem odívají novelly a romány, jež dříve prosou byly napsány; pozdější řeholníci a světsí kněží naučili se tím způsobem »zchutňovati« i legendy a evangelia.

Mnoho těchto přepracování je buď málo, nebo zcela nic neznámých; v tisku objevil se jenom roku 1618 »Goffred«, jenž zůstavil silné stopy v celé epice polské, a roku 1694 Guarinův »Wierny Pasterz«.

Ale už půl století před Jiřím Lubomirským — za Zikmunda III. — překládal Guarina neznámý básník, a překládal zcela pěkně, jakoliv rozmanité formy verše originálu zaměnil jednotvárným třináctislabičným veršem.

Ne nadarmo našlo toto drama více překladatelů, kdyžť jest i při své rozvlácnosti nejkrásnějším a nejzajímavějším ze všech dramat pastýřských, jaké ještě dnes se může líbiti.

Kochanowski přeložil Goffreda, ale »Orland Štílený« zůstal v rukopise.

Zajímavý úkaz vidíme u »Adona« Marinova. Dílo opěvující v čtyřiceti tisících veršů milostné osudy Adona a Venuše, napsané v jazyce co »nejelegantnějším«, plném nejsilnějších definicí, popisů, parabol, plném obtíží, které i dnešní překladatel by jen s námahou překonal — a přece nalezl se básník, jenž těchto čtyřicet tisíc veršů do polštiny přeložil. Jménem tohoto básníka, jež očarovala melodičnost a nádhera jazyka originálu, neznáme a jenom se domýšlíme, že to byl Grotkowski, sekretář královský, jenž se dostal do Neapole.

S tímto překladatelem rivalisoval jeho žák, Ondřej Morsztyn, leč on přeložil pouze jednu novellu »Psyche« ze čtvrté knihy »Adona«.

V tisku polském vyšel právě jen tento zlomek »Adona«, ale v rukopise je nejen celý Marinův »Adon«, leč i téhož autora »La strage degl' innocenti« s tím rozdílem však, že »Adona« světský básník, kdežto »Řež nemluvnátek« řeholník přeložil a originálu ve svém překladu nikterak se nemohl vyrovnati.

Invence Goffredovy věrně napodobil neznámý autor »Obležený Jasně Hory Częstochowské«, básně to o dvaceti písničkách, k tisku připravené, ale neotištěné. Je to zajímavý pokus přenesení do polské skutečnosti sedmnáctého století celé Tassovské tkaniny lásky a žárlivosti, zrad i kouzel, bojů i útěků.

Jiné novelly a romány čerpají H. Morsztyn, St. Lubomirski, W. Potocki, Korczyński, Szemiot a j. z bible (na př. Judita), z Metamorfoz (Orfeus a Euridika), z Livia (Virginie, Horatiové a Curiatiové),

ze soudobých dějepisců polských i cizích, z »Dekameronu«, ze »Sedmi Mudrců«, románů francouzských a j.

S tou epikou románovou třeba sloučiti epiku historickou, ony četné a obšírné denníky, atd., počínaje Pielgrzymovského legací moskevskou a konče Vojnou Chocimskou od Potockého, relacemi o výpravě vídeňské, o »vchodu a východu Žmudzi z poručnictví švédského« atd.

Mimo to náleží sem i povídky čerpané z rodinných tradic, a epika náboženská, v níž hraje menší úlohu nadšení než pobožnost. Ovšem péro světských spisovatelů přináší mnoho změny: ani epos náboženský nemá už ráz drsně asketický.

Tak na př. »Tobiáš« Lubomirského celým svým tonem připomíná Ariosta a Marina, ne Bibli, a prozrazuje péro, jež se cvičilo na erotice a na epice vlašského Seicenta . . .

Nezřídka odbývány v této době verši i spory literární.

Nový talent buď naděje, líbí se, je stavěn docela i nad starší spisovatele a závaznou měrou estetickou bývá Kochanowski.

Tak na př. když Sierakowski nemohl si dosti vynachváliti Jaroše Marsztyna, tu odepsal mu (vévoda pozňanský, Ostroróg?) »Paralelou Kochanovského a Morsztyna«:

»Lampart chwali Morsztyna, siła mówi o nim
ja go nazad odsyłam, bo mi juz nic po nim,
przekłada go we wszystkim nad Kochanowskiego
ja mam za kpa Morsztyna i Sierakowskiego . . .«

»(Poběhlík chválí Morsztyna, mnoho mluví o něm,
já ho nazpět posílám, nebt mi už nic po něm,
staví ho a vynáší nad Kochanovského
za hlupce považují Morsztyna i Sierakowského.)«

Básníci počítají s literaturou a s kollegy na Parnasse. Tak na př. v »Lekcích Kupidinových« odvádí Venuše Jiřího Szlichtynga od eposu:

»Niech to Grochowski z Kochanowskim śpiewa,
a stąd się Bielski niech lauru spodziewa . . .«

(»Nechť to Grochowski s Kochanovským zpívá,
a odsud Bielský necht doufá ve vavříny . . .«)

Talent je tu všeobecně uznáván co rozhodující. Tak neváhá kastelán belský Żórawiński ustoupiti praobyčejnému dvořanovi Nabrowskimu:

»Nie moje przedsięwzięcie spotykać się z tobą,
jam laik a tys polskich poetów ozdobą . . .«

(»Nemám záměru srazeti se s tebou,
jáť jsem laik a tys polských básníků ozdoubou . . .«)

*

Nejdůležitějším zjevem v poesii šlechtické XVII. století je její epika. —

O čem století XVI. marně snilo — o vavřínech Virgiliových a Lukanových — toho století XVII. dosáhlo.

Klidný život a ruch jen duševní, vyznání se týkající, jaký panoval za Kochanowského a za Ree — nebyl epice přízniv. Klid ten lenivý, dobré časy, zženštilost a peciváloství spíše k lyrice a selance nabádaly.

Jinak se ohlašovalo však století XVII.

Hned na počátku rozvířily se bouře vnitřní i vnější a neslychané události moskevské vzburcovaly i tvrdé spáče . . .

Kataklismus dějinný, potopa, ohromila i nejlhostejnější. Krvavý »tanec Republiky« šlel po celá léta, všude bylo dopuštění Boží, voláno po zasažení Prozřetelnosti, za jaké na př. považována zdařilá obrana Częstochova a j.

Zvěčniti perem tyto události a dojmy stalo se nevyhnutelnou potřebou a cesty k tomu byly různé.

Už století XVI. po středověkém příkladu veršovalo krátké relace o sněmeh, holdech, jízdech do Moskvy, cestách do Švédska; působil tu mimo jiné i příklad klassické Musy (ne Iliady, ani Eneidy, leč »Farsalí« Lukanových) i příklad romantiky vlašské.

Šlechtická epika XVII. století šla těmito třemi směry.

Mělkým veršováním prosaických relací začala se její činnost v relaci písaře velkého knížectví litevského Eliáše Pielgrzymowského o poselství moskevském roku 1500 se Lvem Sapiehou vykonaném. Veršování je věnováno témuž Lvu Sapiehovi.

Pielgrzymowski je ještě typickým představitelem XVI. století; jsa protestant, dedikuje své dílo horlivému neofytovi katolickému, píše Skuminům a Radziwillům panegyriky, prosáklé klassicismem a veršuje polsky denník poselství, bezcenný co dílo umělecké, ale vysoce cenný co historický dokument, porovnávající oba národy, jejich vlastnosti fysické i duševní, zajímavý množstvím rysů a podrobností obyčejových, až k úzkostlivému vyjmenování jídel a nápojů, podávaných při carském dvoře. Je to poetický pendant k prosaickým pamětem Niemojewského.

Po Pielgrzymowském vyrojila se celá záplava rýmovníků, kteří svým způsobem opěvali každou událost veřejnou, bitvu, vítězství, uzavřený mír a j. Málokterý z nich přiznal své malé vlohy básnické, jak to učinil anonymní skladatel »Potrzeby z Szeremetem«:

»Nie na wiersz, nie na słowa, na zycżliwość moję,
ku zolnierzom koronnym patrz; tamto oboje
poprawuj, jako raczysz — nie za oratora,
mam się, ani poetę, tylko relatora
prawdziwego tej wojny imię zyskać życzę . . .«

(»Nehleď na verš ani na slova, leč na
srdečnost moji k korunním vojínům;
tamto oboje opravuj si jak chceš; nepovažuj se
za řečníka ani za básníka, přeji si jenom
získati jméno pravdivého relatora té vojny.«)

Vysoko nad všedními rýmovníky toho druhu stanul v dějinách historické epeje polské Velkopolan Samuel Twardowski, jinými (na př. Makowieckým) napodobený, vroucně velebený současníky.

Na náhrobku jeho Gawiński napsal:

»Rzuc i krusz grot swój Marsiel Twa to tręba była,
Iliadu polskich dzieł co światu głosiła,
i po śmierci żyje i pod niebo mądrym wzłata piórem . . .«

(»Odhod' a zlom swój oštěp, Marte! Tvá to byla polnice,
jež Iliadu polskich děl světu hlásila.
I po smrti ona žije a k nebesům vzlétá svým moudrým pérem.«)

A neméně oslavovali slovanského Vergilia, jehož heroická Musa »Aenea převyšuje i chlubitivé Homéry«, Kochanowski a Potocki.

On začal jako dvorský básník na Rusi; měl účastenství při poselství tureckém knížete Zbaraského roku 1622, které latinsky popsal Kuszewicz a které Twardowski po letech ve verších ve formě denníku vydal a na naléhání přátel vytiskl roku 1633, (druhé vydání r. 1639), jako »zwyyczajne ojczyste Heroicum bez farb i licencyi poetyckich« (»jako obyčejné domácí heroicum bez barev a básnických licencí«); je to věc vzhledem k chudobě polské literatury cestopisné neobyčejně zajímavá, podrobná a svědomitá. Popisuje zbytky země turecké, zaznamenává pečlivě cizí výrazy; zajímavý jsou i dramatické passáže v popisu tohoto poselství, kdy poslům buď smrt, nebo vězení hrozí.

Po tomto počátku šel Twardowski stále dále: stal se jaksi historio-
grafem své doby.

Bavily ho všemožné slavnosti, nádherné průvody, vjezdy atd. Vylíčil je barvitě hlavně ve »Vladislavovi IV.«, v němž popisoval děje života králevičova a první kroky královny. Ale dílo toto se mu špatně vyplatilo. Před jeho vydáním uložen do hrobu i král sám i sláva Polsky a dílo Twardowského na náměstí kat spálil, ačkoliv poslové moskevští domáhali se trestu smrti pro autora, jenž cara ruského urazil.

V stáří dal se Twardowski do popisu »Vojny domácí«, z níž se švédská vojna a jiné vyvinuly. Vojna tato vyhnala z Rusi Zbaraské, Sieniuty a Wiśniowiecké, před ní prchal i on »zbiory wiotche papierowe w małym pudle uniowszy« (»vetché sbírky papírové v malé škatuli odnes«), ale i v rodné Velkopolsce se neusadil, neboť i v Kobylině dostihly ho ty strašlivé vojny

»ostrzelany którymi, huku już nie słyszę
i między Marsowymi tumultami piszę
karty te nieskończone . . .«

(»jimiž ostřilen, rachotu už neslyším
a mezi Martovým zmatkem píši
ty nekonečné listy . . .«)

I pochyboval básník, že se dočká jich konce, až mír v Olivě přinesl chvilkovou úlevu a dovolil mu dílo dokončiti.

Zatím změnily se názory Twardowského. Přestaly ho lákati slavnosti a pestré průvody; zoufáje nad otčinou, vítal i Švéda, jako zbavitele, jenž pořádek, lad a úctu zákonu vrátí. Zlobil se na nadbytek polské svobody, píchal ho do očí luxus polský, tím ohyžděnější, čím chudší byla vlast. Kdežto šlechta ukrajinská pod plotem z nouze zdechá,

u nás za to stále novější a novější šaty u mužů i u dam se vymýšlejí atd.

Ale Twardowski nezoufal si ještě úplně: doufal ještě, že po těch porážkách povstaneme, že vzpamatujeme se, že

»tak grube wyzuwszy narowy
w inne sie odmienim i rady i glowy . . .«

že tresty těmito sama Prozřetelnost chce v nás zbudovati reformu.

Twardowski byl neobyčejně vlivuplným spisovatelem, o čemž jasně svědčí nová a nová vydání jeho spisů.

Měl nároky na sloh epický. proplétal své verše kvítky rhetorickými, porovnáními, pro něž si bral vzory u latiníků, jichž i nepfirozený slovosled napodobil. Jeho sloh je jadrný, štavnatý, barvitý; při tom předmět sám je vážný; věcnost a pravdivost jeho vyprávění zjednává i jeho nejobsáhlejšímu dílu »Domáci vojně« o 16.000 verších nejen čtenářů, ale i překladatelů (do ruštiny).

Útoky na nepořádek, na Siciínského, na luxus a skoupost, na strašnou vzájemnou nedůvěru, nejen proplétá svá díla, ale věnuje jim i zvláštní spis: »Satyr na twarz Rzeczypospolitej« (1640, v krátce tři-krát po sobě tištěný, jinými na př. Rysińským [Satyr na twarz dworską] napodobený), kde fikce Kochanowského napodobil, přidává lesní rozmluvu se senátorem (!), výmluvné stížnosti na všeobecné sobectví, na prodejnost tribunálů atd.

Twardowski opakoval nejen Kochanowského, ale i sebe sama, nezřídka doslovně, jakkoliv se v poesii historické a v satíře tak zcela nezahrabal; lákaly ho i oblasti fantasmie, do nichž utikal se v »Dafnidzie drzewem bobkowym przemienionej«, mythologické to selance v několika scénách a oktávách.

Co on zanedbal, to dokončil Václav Potocki, vytvořivší ve »Wojnie Chocimskiej« nejdokonalejší »historii« polskou.

Za půl století dočkal se nejslavnější čin zbraní polských apotheosy básnické, když nová bouře turecká vítězný odpor roku 1621 na oči stavěla, když s úzkostí se ptáno, kde že jsou ti Chodkiewiczové, Lubomirští — a kozáci onoho památného roku, když žádná naděje na pomoc a vyproštění nesvítá.

Nenáviděný Potockým pro svou cizotu »Snop« Vasův vytřesen konečně nadobro; Michal Jam Lech¹ věstil už svým jménem i tím, že zvolen za souhlasu všech, zenthusiasmovanému básníku šlechtici vítězství. Za vzor i na památku zobrazují pak ono dávné vítězství ve »Wojnie Chocimskiej«. Přidržel se při tom věrohodného a důkladného pramene, »komentáře« výpravy chocimské, její komissaře, Jakuba Sobieského, ale na té osnově snul vlastní domysly, episy, výpady — třeba satirické proti zlenivělé přítomnosti, nehodné velkých otců, proti slabosti králové a zbabělosti králově, oslavoval činy ctného rytířstva, na nerytíře — kozáky a jejich činnost zapomínaje. Zapomínal rovněž na tu strašnou úzkostlivost, jaká se zmocňovala účastníků a jakou lze vycítiti

¹ = Já jsem Lech.

z kázání Birszowského, i na smutný ten epilog, kdy obránci vlasti hladem a nemocemi hynouti museli . . .

Dílo Potockého, nezbudované umělecky, drží se země; básník odmítá veškery vlašské výmysly, v nichž se střízlivému Arianovil nelíbilo; napodobí Lukana, ne Virgila, ani Tassa; není to však chladné a lhostejné rýmování z řemesla: je v tom cítiti vřelou lásku k vlasti, stále se měnící pocity studu a hrdosti, pochybnosti a triumfu, pokorné naděje v Boha i důvěry v nezlomnou statečnost ramene polského. K tomu pak jazyk svobodnější než Twardowského, neohýbaný zbytečně dle latinských vzorů, místy svévolný, jadrný, malebný, plný metafor a obrazů, tak že dílo toto stojí rozhodně v čele produkce poetické v XVII. století.

I druhé vítězství chocimské popsal Potocki, ale nedokončil už podrobnosti toho obrazu, převershovav prostě relaci, jakou o vítězství tom od jiných slyšel.

Jiný básník Petr Kochanowski, narozen na severu, spřátelil se od mládí s Vlchy a s jejich literaturou; vábilo ho, v čem nejvíce Vlaši vynikali a čeho v literatuře polské dosud nebylo: velká epopea Ariostova a Tassova, fantastická a heroická, příhod, překvapení, lesku, jakož i svět východní, skutečný i vysněný, čarovný, nadlidský mužnost i silou, půvabem i přepychem, vírou i pokorou dojmající a humorem i fantasií uchvacující.

Materiálu k vybudování takového světa ještě v hranicích Polsky nebylo: lesk Varny zakalily lži uherské o věrolomnosti Vladislava, i nebylo nic jiného, než celý ten svět, jak byl, lákající oko polské nezvyklou originalitou, přestěpovati na nivu polskou, aby se ukázalo, že jazyk náš není horší a chudší než jiné, a aby se šťastným nápadům k dalšímu ho obohacení poskytla možnost.

Tak povstal překlad ›Silného Rolanda‹ i ›Vysvobozeného Jerusalema‹ — leč nevedlo se oběma dílům stejnou měrou.

Kochanowski podržel metrum originálu, onen ›promíchaný osmislabičný rým, jímž národové polerovanější svá heroica skládají,‹ a dobyl pro ně rázem v poesii polské právo domovské. Za ním šli všichni, ač ne každý se mu vyrovnal.

Ale jinak počínal si volně: uvádí Vislu, Krępak nebo Tatry, kde Vlach o Padu nebo o Apeninách vzpomíná; stírá přílišnou něžnost tvrdším, kratším výrazem; ale i v jeho listech obráží se velká vážnost i nadšení. Roland nedostal se do tisku: věc čistě fantasie ještě nelákala sarmatské mysli. Ale epopea a novela romantická od té chvíle náležely k stálým zásobám poesie polské.

První pokus o ně je starší než Kochanowski, ale od suchých a bezbarevných těchto relací odrážel se živě a malebně teprve sloh Jeronyma (Jaroše) Morsztyna.

Jeronym časně dal se do veršování. Dříve než ucházel se o milost uraženého strýce-pěstouna. Dříve než verboval patrony kde mohl, na Litvě, ve Velké Polsce, dříve než na stále se usadil v Malé Polsce, kde svobodněji žil a básnil pro sebe a pro své přátele, netiskna nic,

kromě hříchů mladosti (»Světové rozkoše« 1606, »Zrcadla statečného a šileného mladíka« a j.).

Tím více šířily se jeho verše v opisech, hlavně v lyrických sbírkách nejen jeho, ale i jiných básníků. Kromě toho i novelly jeho v opisech došly slávy, jsouce po r. 1650 i často tištěny a to hlavně ve dvou sbírkách: »Antypasty małżeńskie« a »Philomachia abo afektów gorącej miłości wyrażenie.«

Obecenstvo libovalo si v takových věcech.

Když mladý Borzymowski roku 1651 vykonal cestu po moři z Gdaňska do Lubeku, popsal ji roku 1662 zcela způsobem romantickým s fantastickými příhodami na pevnině i na moři, s dobrodružstvím milostným, zradou a potrestáním atd.

A podobnými novellami se teď vskutku zarojilo.

* * *

Následkem tohoto rozpanošení se epiky historické a romantické vzrostla i epika náboženská. Co pendant k různým latinským *Christiádám* a *Jezuidám* pomýšleno teď na polské *Messiady*, a století XVII. uzřelo jich celé řady.

Tento druh poesie začal pěstovati Abrahám Roźniatowski, jenž poutí do Kalvarie zebrzydowské vykonal slib daný ve vězení moskevském a napsal »Památku krvavé oběti Spasitelovy« (1610).

Kněz Valentin Odymalski napsal »Život Matky Boží« (1660) a vydal r. 1670 deset knih historie »Světa napraveného Ježíšem Kristem.« Hladký, ale v celku prosaický sloh Odymalského neuspokojil všechny.

Po vavřínech Klopstockových sáhl kněz Šimon Gawłowicki v »Jezusie Nazareńskim . . . albo Jerusalem niebieskiej przezeń wyzwolonej« (1686) o 20 knihách, v nichž je na tisíce osmiveršových slok. Celek má tón jakési rodinné důvěrnosti, časem zcela půvabné a dojmavé. Neváhá nikterak způsoby a zvyky polské přenášeti do sfér nadzemských s naivností středověkého malíře neb básníka.

Větší úkol vzal na sebe Wacław Potocki.

On chtěl vytvořiti parafrasi celého evangelia, střiči se při tom nejmenšího dodatku k jejím podrobnostem a jen přizpůsobiti naučení evangelii dnešním časům; chtěl obracet se proti nehodnému duchovenstvu, proti zlým lidem, chtěl pomoci evangelia vypověděti vojnu hříchům a scestí tohoto světa, poblouzení sektářů atd.

Toho celku však nedokonal, zůstaly nám jen zlomky plné doplňků a oprav. Básník nikdy nebyl sám s sebou spokojen. Dokončil pouze parafrasi »Pašijí Páně (r. 1679 a 1680), jimiž celé dílo začal; tato část však byla vydána teprve po jeho smrti.

»Nowy Zaciąg« Potockého připomíná »Památku« Roźniatowského, ale bývalý Arian zachoval si odpor proti všem dodatkům a vsuvkám k slovům evangelii. Nadarmo bychom tedy u něho hledali nějakých podrobností apokryfických, na př. o Veronice a pod.

Nedomýšleje se ničeho mimo znění textu evangelického nanejvýše rozšiřuje slova a obrazy evangelické. Sloh jeho není hladký a jasný, ale suchý a mdlý, jako Odymalského a Gawłowického. Básník nevyhledává poetických květů, neskládá harmonický celek, pospíchá

zcela zřejmě, aby už byl hotov a přece vyvolává hluboký a trvalý dojem.

Ne nadarmo Lipski radil, aby jeho kniha znovu byla tiskem vydána, ne nadarmo Lubieniecki v rukopise Potockého připsal: »Tu sám sebe převýšil.«

Tón celku odpovídá vojenskému titulu »Nowy Zaciąg« (Nové verbování): rachot bubnů a kotlů ozývá se nejenom v předmluvě, ale zladěno k němu celé dílo: autor jakoby probíhal města a vesnice a vyzýval lid k pokání a pokoře, jakoby verboval všechny pod triumfující Jeho korouhev, jakoby sliboval hojný žold a četné zásluhy tu i na onom světě.

Epika náboženská sahala i za evangelia, do legend i do Starého Zákona.

W. Potocki zveršoval Juditu, vyslovuje (v době Chmelnického) přání, aby v Polsce, když je nedostatek mužů, podobná žena povstala; Stanislaw Lubomirski přelil selanku biblickou o Tobiášovi do něžných a žertovných veršů, při čemž bylo dosti satirických výpadů, na př. proti pomlouvačnosti v polské společnosti (»dříve šlechtický dvůr mival pokojů málo, ale za to více pokoje«) a pod.

Děkan Kuligowski vyplňoval jinou mezeru epiky asketické: napsav odvěcnou, budhisticko-křesťanskou legendu o »Králeviči indickém v polský šat oděném«.

Jak ve verších světských, tak i v duchovních a v překladech z klasiků převládal element epický.

Kdežto XVI. století jen polskou epikou se honosilo, teď Ovid, Lukan a jiní klasikové nalézali hned několik překladatelů; polské překlady ovšem zůstávaly daleko za originály: k vůli nezbytnému rýmu dodávány vsuvky zcela zbytečné; už W. Potocki právem si do toho nešvaru stěžuje.

Výminku tvoří jediný Jakub Żebrowski, překladatel »Metamorfos« (1636), jenž každý hexametru originálu polským alexandrinem reprodukoval. Jazyk jeho však, archaismy a provincialismy přeplněn, jest tvrdým a verše tím jsou kostrbaty.

Veršováno i prosou latinskou.

Sám Potocki vybíral episody z Livia (boj Horatiů a Virginii); mimo to přeložil celou »Argenidu«, politicko-allegorický román, doporučející absolutní monarchii. Román tento, vydaný po jeho smrti, těšil se neobyčejné popularitě v republikánské Polsce, byl častokrát vydán, opisován, napodoben, doplňován a pod. Pro romantická dobrodružství zapomináno patrně na tendence absolutistické.

Charakteristickým pro poesii tohoto století je to, že epika polská promíchána bývá stále se satirou, a to v hlavních svých plodech, ve »Vojně domácí« i v »Chocimské«. Tím vyniká poesie tato nad prosu, která skoro vždycky upadá do tónu kazatelského.

Na počátku století pěstuje satiru Petr Zbylitowski, ale jeho satira bezzubá, moralisující, politiky, anarchie — »rokosz« byl za dvěma — nedotýká se nikterak, obrací se v »Rozmowie szlachcica polskiego czudzoziemcem«, v »Przyganie wymyślnym strojom białogłowskim« a

konečně v »Schadzce Ziemiańskiej« (roku 1605) hlavně proti zženštilosti svévolné mládeže, odvykající válečnictví; proti rafinovaným modám, které z bývalých Polek udělaly jakési cizozemky; proti opilství a pod. Poněvadž satiry tyto byly dávány do tisku, proto autor připomínal, že sám je pobloudilým, že nevolá po opravě, leda by k tomu dostal všeobecného dovolení, že nechce se dělat lepším než jiní — činil to tak nápadně, že byla tu ironie zcela patrnou.

Literatura satirická stýká se s obyčejnou, gnomickou a didaktickou hlavně v epigramech a anekdotách, kdy žertem docíliti se chce nápravy obyčejů.

Mazur Witkowski upotřebuje anekdot z Plutarcha a jiných klasiků proti současníkům; vtipnějším ještě je Litvín Jagodyński; jeho »Dvořanky« a hlavně »Groš« ještě v XVIII. století byly přetiskovány. Podobných prací — lepších i horších — byla však celá řada; jmenujeme tu jen Karmanowského, Gawiňského, Kochowského, Kuligowského, Bratkowského a j.

Takovéto žerty byly mezi Poláky velice oblíbeny. Proto i Pogiovy žerty do polštiny přeloženy. Tyto enšpiegliady měšťanské i šlechtické, které později do lidu vnikaly a které až podnes v našich publikacích ethnografických jako lidové existují, nebyly by však nahradily satiru veršem, politickou i obyčejnou, hodnou stanouti po boku »Reformace obyčejů« Starowolského.

Zkáza mravů a zjevné chyby století nutně vyvolaly tuto satiru a mistry v tomto literárním odvětví jsou dva bratři zdánlivě zcela rozdílní vkusem, zásadami i jednáním a přece při hlubším vniknutí zcela stejní ve své magnátské pýše a egoismu, uhlazenosti a tradici.

Lukáš a Krištof Opaliński různí se už i svým kredem literárním.

Krištof je rozvleklý, velmi hovorný; podobá se Nilu, jenž mnoho bláta s sebou vleče.

Lukáš jako Szymonowic diskretní v slovech, negustující v dlouhých chrijích, raději skizzující (on první uvedl toto vlašské slovo skizza do literatury), než přemílající svou myšlenku.

Není to ostatně mezi nimi jediná rozdílnost: společným měli důkladné, ale zároveň i velkopanské vzdělání, viděli a znali svět, ale kdežto Lukáš — jakkoliv nebyl z přesvědčení monarchistou — věrně stál při králi i ve chvílích nejkritičtějších, Krištof byl stále nespokojen a byl zjevným zářdcem.

Jeden bránil Polsku před štiplavými poznámkami cizinců, druhý sám formuloval proti ní nejtěžší obžalobu.

Jeden byl básníkem talentovaným a spisovatelem záslužným a přece byl brzo zapomenut, druhý neměl s Musami mnoho společného a přece neztratil se z paměti polské.

V tom však zase se shodují, že obadva neučinili zvláštní kariéru.

Přerušeni sněmu roku 1639 nadchlo Lukáše k napsání (r. 1640) onoho diskursu o nutnosti změny sněmovního řádu; přerušeni sněmu roku 1652 diktovalo mu výmluvné passáže v »Poetovi« a v »Così nového.«

Co Lukáš v jedné satirě páté přes deváté umístil, to Krištof punkt po punktu rozbíral, od prvního vychování panicova a jeho domácích vzorů až k všeobecnému neladu v hlavách, v táborech, po městech i ve dvorech, u soudů a v klášteřích atd. vykládal. Vedle toho vykládal též zásady ethické. Jeho satiry jsou nerýmované:

»rymowi dałem pokój,
choćbym ci mu pono był niezgorzej podolał.«
(»rým jsem nechal býti,
ač bych ho byl třeba ne zle zmohl . . .«).

Chopil se satir, přemýšleje dlouho, co by měl psáti; jak velice »satiry« jeho byly na čase, to snad dokazuje faktum, že vydání jich tak rychle po sobě následovala: r. 1650, 1652, 1654 atd.

Hrdý magnát nedělal žádné ceremonie s veřejným míněním, nebyl to žádný polekaný měšťáček nebo zemánek. On řekl pravdu do očí i Jesuitům, (»zasmraďujícím svými záchodky celý svět«) i hetmanům (kteří by za své hlouposti měli hlavou nebo jměním odpovídati), i králi, (jenž nehodné odměňuje), i kazatelům (kteří jenom hlouposti plácají), i soudcům (které ne-li penězi, tedy jistě hezkou ženou podplatiti možno), jedním slovem celému nepořádku polskému; sám nepořádku toho velký pěstitel, tal do živého jako nikdo před ním, ani po něm.

Toto zrcadlo mravů nevzrušilo však vrstevníky, dobře vědomé toho, že vojevoda, jakkoliv satirik mnoho černých barev užíval, přece jen mnoho nepřeháněl; nanejvýš že zcela všeobecně protestovali.

Nedostatek artismu u Opaliňského nahrazuje obsah: moudrý, hojný, pravdivý. Možná se s ním příti o formu ale ve věci samé dlužno mu přiznati pravdu.

Ať si stěžuje na špatný stav vědy v Polsce, nevyrovnávající se cizí zahraniční vědě, ať na všeobecné opilství, ať na strašný útlak sedláků, ať na zženštilost mládeže, ať na luxus, ať na obnažení hranic polských, na lhotejnost náboženskou, na interregnum, na nepořádky polské atd. atd. — další rozvoj věcí dokazuje, že vojevoda ani slovem nepřeháněl.

Zvonil na poplach, že naše svoboda je nevolí, že není svobody veřejné, že je pouze svoboda soukromá, že třeba vzíti křidu do ruky, ač nemají-li Polákům všechno před nosem vzíti Židé atd.

Čteno to i napodobeno (na př. Rej v »Domina Palatii«), ale puštěno mimo sluch v onom stále podivnějším a stále strašnějším zaslepení a ztrnulosti.

Horlivý katolík (jako i jeho bratr Lukáš) vystupoval proti přílišnému počtu klášterního duchovenstva; proti oněm »Vielzuschaffen« (téhož výrazu užil i Lukáš), oněm »všudybylům a lichotníkům« (Jesuitům), bez nichž dnes už ani se ženiti, ani děditi, ani úřadu dostici nelze; proti unii (radí nedotýkati se víry pravoslavných); proti simonii a skouposti duchovních, kteří nečtou už nic, ani Drexelia, leda »Libri beneficiorum« a diplom erekcční.

Byl — rovněž jako Lukáš proti podezřelému šlechtictví různých Skických, proti pálení čarodějnic, které se teprve v století XVII. v Polsce zahostilo (ohně hodno spíše jest panstvo, jež něco podobného dovoluje!), proti žoldákům chtivým, ba i sahal výše: dotýkal se i krále pro nepořádnou distributivu,« při čemž podivně se kolísal mezi vrozenou nedůvěrou a pocitem potřeby větší moci královské; dotýkal se vysokých úřadů královských, nešetřil právě těch, na něž neměl žádných nároků: hetmanství a podpokladnictví; dotýkal se obrany a financí, při čemž však jistě sám nebyl by svolil k nějaké osobní oběti finanční; je u něho viděti onu dvojí tvář lidí XVII. století, kteří na jiných hanili to, čím sami hřešili.

Satiry Opalińských stojí v čele literatury nesmírně bohaté, hlavně po roce 1648, kdy se podobných plodů pojednou vyrojilo.

V druhé polovině století však této literatury stále ubývá, jakkoliv právě teď nářků přibývá. Literatura tato stává se jen pamfletní a zřídka kdy vystupuje do boje s otevřeným hledím.

Úbytek tento nahradil však plnou měrou jiný básník, podčíšník krakovský.

Už úřad ho jaksi činil básníkem, neboť bez vína nebylo žily básnické. Ženy, poněvadž nepily mnoho vína, básničkami nebyly.

Proto také literatura polská zapsala ve svých annálech nejednoho podčíšníka. Ale žádný z nich tak se neproslavil, jako právě podčíšník krakovský Václav Potocki, neplodnější, nejvíce typický a nejzajímavější ze všech básníků XVII. století.

Je to vlastně jediný, pravý básník; jiní byli spíše diletanty, kteří bavili se básněním příležitostným, zanechávali pak ho s věkem, nebo s úřadem; takovými byli i Szymonowic (spíše učenec než básník), i Morsztynové, Kochowski a Lubomirski, hospodáři, ministři a historio-
grafové z povolání; jiní zas sloužili Musám jen z mládí, k získání si přízně, nebo tehdy, když nudili se ve vězení moskevském.

Jako Kochanowski v XVI. tak Potocki v XVII. století poesii svou na veřejnost nevystupoval. Jen sám svou Musou se těšil, po půl století péra z rukou nevypouštěl, na polo osiřen, s prsty stářím oteklými, stále své verše psal a když osud jednou ranou po druhé stíhal sešlého starce, tu k Musám svým pro potěšení se utíkal.

Povolání básnické u něho objevuje se ještě jasněji i v tom: jiní píší, jak píší, stejně dobře nebo stejně zle od počátku až do konce své krátké služby poetické.

Potocki naopak se znamenitě propracuje. Od triviální prósy jeho prvních veršů ostře obráží se jazyk pozdější, štavnatý, barvitý, jadrný, v pravdě polský, obráží se vzlet nenucený, neumělý a bohatá obraznost.

Jiní básníci odhazují nedonešené plody na pastvu molům, nebo s kvapnou prací spěchají do tisku, on však nevypouští práci svou z rukou, nevěří sobě, opravuje, piluje, uhlazuje, tak že v jeho dílně vidíme veškeru tu vytrvalost zdokonalování.

Ve sboru začal psát verše náboženské, jako jiní ariáni, zkoušel síly i v zveršování passází biblických o stvoření světa, o Juditě a pod.

Přinucen jsa, přijal katolicismus, jakkoliv vlastní jeho žena a příbuzní v arianismu vytrvali.

V životě veřejném tedy činné účasti nehledal a soudy poznal teprve tehdy, když se jeho vlastní syn stal vrahem.

Z Lužné odjížděl jen, aby pochovával své děti, nebo v Proszowicích »na roczkach szlachcie fantazje psawał«, vydává se v nebezpečí, že bude nazýván starým bláznem, kdy elekce i »veto« hanił.

Sesmutněl stařec, potěšoval se, jednou nohou v hrobě stoje, že sám aspoň konec milé otčiny nespátí a s bolestnými výčitkami na rtech umíral.

Hospodářství nedalo přílišné starosti; měl vždy mnoho volného času od processování i pijáctví, od dvorské služby i bratří šlechticů; pohyblivá mysl a myslivý život, sama změna víry, dokonaná v pátém desetiletí věku, budila k reflexím, porovnávání a k váhavosti. Vzdělání neblýskavé, ale důkladné, klassické a theologické — bibli znal Potocki líp, než kněží —, mysl kritická a bádavá, musely ho na dráze literární udržeti.

Od jedné práce přecházel k druhé; fragmenty myšlenek, drobné skizzy, žerty, anekdoty, po desetiletí vedle velkých děl sbíral, a nebylo snad jediného pole poetického, na němž by nebyl zkusil své síly.

A přece bývalý Arián nedůvěřoval společnosti katolické. Nic z toho, co psal, nepouštěl do světa, leda nějakou drobnost příležitostnou (a ještě tehdy neuváděl své jméno!); byl básníkem znamenitým na své časy a nic po něm v tisku nezbylo a nikdo ho ani neinterpeloval, což divného, že ho jednou Kochowski za to mlčení ztepal.

Jako kalvín Rej, tak i tento Arián do moře latinského — které i Kochowski i Lubomirski horlivě podporovali — nic nedolával, jakkoliv latinou vládl jinak, než nedouk nagłowski.

Polákům jenom polsky psal, jakkoliv měl pověrečný respekt před autory římskými, před Tacitem a Liviem, před Vergilem a Lukanem, a snad i právě proto!

Zamilovaným jeho zaměstnáním bylo převertování historie latinské, které buď z historie Tuana (a vojen hollandských, o Tresie a Gazely), buď z komentáře Sobieského (Vojna chocimská), buď z románu Barklayova (Argenida), nebo i z Livia vybíral.

»Argenida« tak se mu líbila, že podobný román fantasticky-dobrodružný sám vykoncipoval; je to román »Syloret«, jímž se v těžkých dobách potěšoval, neboť román učil ho nezoufati, v Boha doufati a osudu se nepoddávati, ačkoliv na autora se osud neusmíval nikdy, ačkoliv pohřbil rodinu, přátele, známé, a sám jako bývalý Arián, nestaral se o to, zdaž aspoň jeho mrtvolu pohřbí, nebo ji vyhodí za plot.

K vzniku »Syloreta« přispěly — mimo impuls »Argenidy« — i »Ethiopika« Heliodorova, plná podobných dobrodružství, ztroskotání lodí, lupičských únosů atd. Román »Syloret« obejímá tři generace a mohl by se vláci do nekonečna; jediná jeho vlastnost dobrá — je nádherný jazyk, obrazy a trefné reflexe.

Tisíce dlouhých veršů historických i románových, toť jenom částka jeho činnosti básnické; náboženské měly převahu číselnou, para-

frase Umučení Páně, evangelií, písně náboženské nejrozmanitějšího druhu, poděkovací, žalmy pokání a m. j. Zmohl se docela na dialog o »Z mrtvých vstání«, mysterium vážnější a moudřejší než věci školní, ačkoliv v základech o nic lepší; je to volná řada scen čili aktů.

Jsa synem svého století, nemohl se zcela zdržeti poesie příležitostné, panaegyrické, ale jeho panaegyriky nešly aspoň do tisku, oslavovaly zřídka kdy krále, spíše vždy zetě, nebo oplakávaly vlastní děti.

On napodobil otřelé formy, ale nevléval do nich více života a verry, nežli Gawiński a Twardowski. Jeho »Sielanka przy szcześliwem wjezdzie Lipskiego (zetě) na starostwo sądeckie« a hlavně »Libusza«, obě z r. 1676 s takovou volností a humorem jsou napsány, že půvab jich až po dnes cítíme.

»Peryody«, »Smutne zabawy« (nad mrtvolou pracovitého syna Štěpána — milé dcery Žofie) pravdivým, ač nezřídka neforemným výrazem žalu nepotěšitelného, po »Trenách« Kochanowského poprvé zase z povodně nepřirozeného rozslzavění a z dýmu prázdných kadidel se emancipují a zastupují díla vskutku umělecká.

S léty však odhodil básník epiku i lyriku i verše příležitostné a pohroužil se — vida, co se kolem něho děje — do veršů morališujících, satirických, anekdotických.

Tak povstávají jeho »Ogród nie plewiony« (Nevypletá zahrada), jeho »Poczet herbów« (Výčet erbů), jeho »Moralia«, poslední to a největší, ač nezakončené dílo, přervané smrtí 78letého starce.

Nejzajímavější z těch desítek tisíců veršů je první sbírka (»Ogród), plod to třicetileté práce příležitostné, obsahující vše možné: anekdoty i žerty, smyšlené i pravdivé, cizí i vlastní, od Bokaccia a Poggia až po Sowizdrzaly a Jagodyńské; obrázky šlechtického života doma, v poli, na návštěvě i v městě, v kostele i v táboře, na honu i na jarmarce, u lazebníka i u kupce; příhody školní, se služebnictvem na cestách; listy, alluse na erby a jména, žerty, hlavně z lysých, z vášní a rozmarů, z dotěravosti chudých, z mnichů, z vdov, z neslušného způsobu jedění, z nezřítzeného pití, poučování, varování, maximy; líčení okolí, vypočítávání pověr, posměšky z nepořádků polských, z nepoctivosti duchovenstva, z úpadku veřejného, z poslanců cizích i domácích.

Je to silva rerum básnická, šlechtická, vlastní invence, nevytisovaná z aktů, brožur, atd.

Tato sbírka po částech v různých opisech kolovala po zemi; jistý literát vydal ji pak v Lipsku (?) pod názvem »Jovialitates«, jakkoliv nic speciálně jovialního v ní není. Tento samozvaný vydavatel jenom památku Potockého zhanobil, přidav k sbírce jeho vlastní dodatky ceny daleko menší.

Co v této knize veršů jen tu a tam k jednomu nebo druhému erbu Potocki přizpůsobil, to vykonal obsáhleji ve »Výčtu erbů«, jediném to velkém díle, které v posledním roce svého života vydal, jediném i nejslabším a svou jednotvárností nudným.

Tuto morálně-poetickou heraldiku stvořila neobyčejná a téměř mystická cena klenotu šlechtického, předky nezřídka i krví a zásluhami získávaného a dnes: za peníze dosažitelného, zalíbení šlechty oné doby

v emblematech, ve výkladech allegorických a v allusích, a konečně i žilka moralisující, u Potockého tak velice vyvinutá.

Vzav za normu erbovní dílo Okolského, věnoval každému erbu obšírnou báseň vstupní, ve které vykládal o jeho dějinách (ponejvíce smyšlených, dobrodružných a nezfídka z pramenů evropských prostřednictvím německým čerpaných) a dodával alluse z erbu na domatora (na lysého, na skoupého atd.), povídaje jim svatou pravdu, třeba že leckdy trpkou, načež řada, dosti dlouhá, takových veršů končila allegorickým výkladem.

Dílo jeho jest vskutku bohatou studnicí rysů obyčejových z anekdot, jiskřivou jazykem divné síly a krásy, ještě dnes nepopíratelné.

Konečně v »Moralích« měl před očima »Adagia« Erasma Rotterdamského; teď už bez podpory latinské se obešel, jen výminečně se k ní utíkal. Existovalat už dávno sbírka přísloví polských Šalomouna Rysiňského, kalvína a člena dvoru Radziwillovského, od roku 1618 častěji vydávaná.

Každé přísloví, nebo sentenci latinskou vykládá ze široka verši, nezfídka i častěji, s té i oné stránky, řidčeji ilustruje ji anekdotou, žertem, opakovaným ze »Zahrady«. Pouští se do polemiky, nejčastěji náboženské; nezfíká se jako bývalý arián kritiky a badání a haní v katolicismu, co hany hodným uznal, bez ohledu na to, že se na něho pánové duchovní hněvali. Proto vystupuje zostra proti různým darmojedům po kostelech a kláštorech, proti strašnému vzrůstu statků duchovních, proti lakotě kněžstva, proti obrazům svatých a proti domnělým zázrakům, proti hudbě kostelní atd., při čemž k vůli větší bezpečnosti tak vše zařídil, že ve formě dialogu mezi katolíkem a protestantem tyto útoky se dály, při čemž ovšem protestantovi silnějších a pádnějších důvodů poskytoval.

V politických záležitostech domáhal se elekcce krále, zrušení neoprádného sněmování, kontroly nad úředníky, vykrádajícími důchody; nenáviděl cizozemce, do té míry, že o skvělé vídeňské výpravě zcela mlčí, jakkoliv Chocim vychvaluje.

V národohospodářských otázkách stěžoval si na utiskování sedláků, na chudobu měst, na úpadek zámožnosti polské.

Mimo to velice horlivě zastával se svobody svědomí.

Nezkaleného dojmu esthetického Potocki nikde nevyvolává: jet u něho nevhodný výběr látky; komposice zcela chromá; opakuje se, je příliš žvatlavý, zapomíná na započaté věty a zabočuje jinam, neudrží se nikdy na výši a jenom do svévolného tonu vždycky upadá a do mlékosti, tak že jeho básně jsou leckdy jen zveršovanou prosou.

Není vybíravým v motivech, v obrazech a v slovech.

Píše, co mu slina na jazyk přinese, nebo co rým na něm vyžaduje. Neleká se nepřirozeného slovosledu, neleká se cizích — hlavně ruských — slov, novotvarů, nebo nesprávných forem.

Jsou to vady století, jež neznalo kritiky, artismu, umění. Jsou to vady lidí písčích v zátíši pro samo zátíši, nevystupujících s pracemi svými na světlo boží, určujících už a priori svá díla pro domácí potřebu.

Tyto velké a četné nedostatky nahrazuje Potocki přednostmi prvního řádu.

Žádný ze spisovatelů minulých století od Reje až po Krasického nevyjádřil tak znamenitě a všestranně typ polský, jako on. Jakkoliv je Potocki ctitelem světa a literatury římské, přece jen žádné zbytečné nadšení humanistické nekazí jeho zásady, názory a způsob myšlení křesťanský a současně i srdečně polský.

Jakkoliv je bývalým ariánem, přece je mu cizím stranění se světa a radostí světských, je mu cizím i fanatismus a sektářské zahloubání se v sebe.

Cizáctví — Němců, Vlachů a Francouzů — stráže se snad až přílišně, zamilovav si přes příliš svou vlast, zvyky a jazyk.

Za to vyjádřil všechno, co je pěkné a ušlechtilé, v staropolské, pravdivě slovanské povaze. Z jeho listů můžeme si utvořiti jasný obraz staropolské společnosti, její předností i vad, výlučnosti stavovské a národní atd.

Z listů těch mluví k nám především a jasně Polák starého data; Potocki — a ne Pasek, ani Zagłoba — zůstane pak na vždy v literatuře nejušlechtilějším, nejlepším a nejúplnějším představitelem polského sarmatismu, domácího rázu, rodnosti.

Všechny přednosti společnosti starošlechtické zkrystalisovaly se v tom spisovateli nečistěji, beze všeho příměsku cizího, vyidealisovaly se úplně.

Což pak říci o jeho jazyku!

Jeť Potocki mistrem tohoto ušlechtilého nástroje a dobývá z něho tony, jakých jen se mu zachce; směje se i pláče i zuby skřípe; nejen že si osvojil všechny poklady z toho jazyka, on je i hojně rozmnožil, tím že těžil z ohebnosti a ze šťastných svých nápadů. U Potockého nenajdeme zpotvořených novotvarů, nebo forem na vlašské neb latinské kopyto násilně narážených, jako tomu jest u Kochowského a mnohých jiných.

Bohatstvím jazykovým jedině Rej se mu může vyrovnati: Kochanowski však i Krasicki mají do něho daleko! . . .

* * *

Poesie gnomická byla pěstována už dávno před Potockým.

Už na počátku století vyznamenal se básník Mniszků, Jan Żabczyk, jehož verše historické a panegyrické jsou sice zapomenuty, jehož však básně gnomické často vydávány, ba i v XVII. století do ruštiny přeloženy.

Jsou to sbírky veršů nazvané: »Etyka dworskie«, »Politika dworskie«, »Praktyka dworskie«, prosou i veršem, které i do novodobých přísloví polských vnikly. Nejvíce se však líbil jeho »Leksykon dworski«. Není ani jedině »Silvy rerum«, v níž by nebyl opakován Żabczykův satirický slovníček, na př. fidelis amicus = sáček s penězi, veritas et pietas = hloupost atd.

Jiného druhu jsou dva básníci radziwillovští: Arián Olbrycht Karmanowski a kalvín Daniel Naborowski; oba netiskli nic

a přece jsou slavní a známí; jejich plody a hlavně Naborowského kolovaly v četných rukopisech.

Pozůstalost Karmanowského je počtem chudší: jsou v ní kající písně uhlažené formy, žerty a frašky leckdy dosti štíplavé, a vážné napodobení Theognise (Paidonomia).

Daniel Naborowski těšil se u vrstevníků slávě znamenitého básníka, a jeho listy k Janu Radziwillovi plně zasluhují příznivého soudu.

*

V době, kdy proud epický a didaktický byl do míry vzedmut, plynula lyrika jen úzkou stružkou.

Ale byli i básníci u nichž lyrika měla převahu nad epickou. Byl takovým na př. Kacpr Miaskowski, člověk starého data, odchovaný Kochanowským, ale nedovedoucí zachovati jeho míru.

Miaskowski začal psát i díla svá tisknouti teprve ve vysokém věku i našel v brzku četné a vřelé ctitele. Jeho sbírka lyriky v krátké době dočkala se druhého vydání. Než stejně rychle verše jeho upadly do zapomenutí.

Mimo poesii přiležitostnou, panegyrickou a politickou pěstoval Miaskowski i poesii náboženskou a tu mu nemůžeme odepřít přednosti vzorného jazyka a plastického znázorňování; nešťastná mythologie klassická se však sama přílišně vtírá: autor zcela nepotřebně Apolla a parnasské Musy až do Jerusalema zahání.

Od Miaskowského až k Potockému táhl se nepřetržitý řetěz lyriky náboženské.

V této smíšenině lyriky náboženské a světové nejvíce vynikl Vespasian Kochowski, nejčelnější z básníků kraje sandoměřského, voják, hospodář, historiograf a básník.

Vydal lyriku v čtyřech knihách a epodon a pěstoval vedle básní náboženských (hlavně k Matce Boží se vztahujících) i básně politické, reflexe na themata, jaká poskytla léta 1648—1673.

Jsou to zajímavé verše, výlevy pocitů vlasteneckých, nadšení a klesnutí mysli, nářků a žalu, triumfů a výčitek, psané jazykem jadrným, slohem nezřídka až drsným.

Vůči této poesii politické a anekdotické, drancující Marciala, — jež tehdy nikdo nepřekládal, ale jež všichni okrádali — zaniká poesie erotická téměř úplně. Počtem ovšem nejhojnější je poesie náboženská, kvalitou nadmíru slabá.

Nad tyto verše nekonečně se povznášá prosa »Psalmodie«; pokorný autor, nasáknuv duchem i slovy žalmisty, skládá u trůnu Páně díky za nezasloužená dobrodíní, obviňuje se z hříchů svého života, netratí důvěry v nevyčerpitelné milosrdenství atd.

Je to sbírka 36 obsáhlých žalmů, psaných na pozadí všeobecných i soukromých poměrů vydaných sice roku 1643, ale vznikajících a zpracovávaných skoro po dvacet let; proto je jejich ton tak různý: triumpfující i sklíčený, důvěry plný i pessimistický.

Hluboký cit, vážnost a prostota dodávají tomuto v pravdě labutímu zpěvu šedivého pěvce zvláštního půvabu.

Náměty vlašské lyriky — »Loutny božského Marina« — panují vševládně u Ondřeje Morsztyna, jenž školskou poesii latinsko-polskou, jakou ho ještě děd, Otwinowsky, krmil, v Itálii po příkladu svého mistra Jana Grotkowského, zcela upustil a od té doby v lyrice (»Kanikula«, sbírka z r. 1647, »Lutnia« z r. 1661 a j.). Marina, v žertech a fraškách pak Marciala napodobil.

K tisku nehodilo se z toho nic, neboť verše tyto byly plny smyslnosti, ne žertovné — jakou nalézáme u Potockého, Kochowského a j. — ale rozkošnické — jaká je leda u Francouzů a Vlachů oné doby —, tak že censura duchovní (a jiné tehdy v Polsku nebylo) nikdy by je nebyla propustila.

Mistrná forma, znamenité ovládnání jazyka, měkkého, květnatého, téměř vonného, nevyčerpateľná hojnost vlastních i cizích nápadů dodávají těmto hříčkám neobyčejné ceny.

Básník námi neotřese, ale vždycky nás mile pobaví, jde za svým Kupidkem s takovou vervou a s takovým humorem, že odzbrojí zmráčeného katana i tam, kde svatokrádežným pérem profanuje nejsvětější předměty.

Čeho Musy Kochanowskému a Szarzyńskému neposkytly — žertovně prázdnoty od nevinného úsměvu až po pestrou harlekinádu v řeči i obrazech, plastičnosti a barvitosti ve výrazu všelikých fází školy Kupidinovy i zápasu efektů — to všechno vyjádřil Morsztyn, po Petru Kochanowském a Janu Grotkowském, nejlépe vlašské seicento a marinismus představuje.

On zkoušel své síly i ve větších komposicích, jsa vždy lehký a svévolný, jakby zfrancouzštělý dříve než do Francie se přestěhoval.

Žena zaujímá v jeho básních zcela jinou úlohu než u Kochowského a u podgórských básníků: je předmětem raffinovaného kultu, se vzdechy a písněmi místo kadidel, se srdcem obětovníka, jako s oltářem, se sladkým otroctvím a hořkou svobodou, s tyranskou lhostejností a šťastnou žárlivostí; u Kochowského a podgórských básníků není žena ani ďábel ani anděl, jsouc pouze a jedině individuem druhého pohlaví.

Ten kult ženy — a typ milovníka žen v literatuře stále častěji bude se teď opakovati — nevyklučuje však nikterak nejhorší bezuzdnost. Je to pornografie dnes se stanoviska obyčejového nad míru zajímavá, jež se uchovávala jenom po rukopisech. Ale i zde nalézáme verše, básněné con amore a převyšující svou dokonalostí všechno, co bylo tištěno.

Nejvytrvaleji literatuře sloužil — téměř půl století jsa činným — nejstarší z nich a současně i nejméně okázalý i úřadcm i jměním — Jeronym Morsztyn.

Stanislav Morsztyn, »plukovník J. M. krále«, jenž umřel jako vojevoda sandoměřský, je mezi Morsztyny nejsympatičtějším zjevem, jako člověk, jako činný voják, hotový k hrdinným činům v každé výpravě, počínaje zbarážskou a konče vídeňskou, talentem bratru Ondřeji se nevyrovnal.

I on psával verše příležitostné dámám, balety a frašky, ale později zvázněl a začal překládati: ze Seneky, z Racina a z j.

Zajímavější než Stanislav, ba i než Jaroš byl Zbygněv Morsztyn, jediný voják — lyrik XVII. století, vyplňující tutu mezeru v literatuře. Neboť na př. Kochowski, Stanislav Mosztyn a j. — na Parnasse vystupují ne co vojáci, ale co zemané.

Zbygněv byl vojínem Radziwillovským, jenž odbýval výpravy kozácké, moskevské i švédské; byl vězněn a nejednou raněn i v tak těžkých býval okolnostech, že druzí se s duší loučivali:

»Moja jakaś rogata, że została jeścze,
choć niejedno do wyjścia zrobiono jej miejsce« . . .

(Moje (duše) je jaksi rohatá, že ještě zůstala,
jakkoliv nejedno jí učiněno (v těle) místo k odchodu.)

a když se s vojenským stavem loučil, tu bohům oběť skládal:

»A ty za to, że ma tak zdiurawiona skóra
zły Marsie, i starego nie godzieneś kura!«

(»A ty za to, že má kůže je tak proděravělá,
zlý Marse, nejsi hoden ani staré slepice!«)

* * *

Od toho živého ruchu v poesii podivně se odráží neproduktivnost dramatická, dotvrzující známý nedostatek záliby nebo vloh k dramatu u všech Slovanů.

Pomíjíme-li drama školní — točící se neustále v jednom kruhu bez východu a bez rozvoje — tu jediné cizinci udržovali ještě v Polsce drama, nebo jeho surrogát.

Němec Zikmund liboval si v představeních německých společností kočovných, nebo anglických komediantů, kteří se dostávali do Varšavy z Gdaňska nebo Vratislavi.

Jeho syna lákaly zas vlašské opery a balet. Poznal je na své zahraniční cestě. Libretto Faracinelliovo k opeře »Liberazione di Ruggiero«, jež k vůli němu byla ve Florencii vypravena, přeložil pěkným veršem do polštiny očitý svědek tohoto představení Stanislav Jagodyński. V masopustě téhož roku poznal králevič celý dvůr na představení »Galathee«, která velice v údiv přivedla Poláky »per esser a loro cosa peregrina«.

Znamenitá dvorní kapela otcova ulehčila ty pokusy, které po vstoupení Wladysława na trůn, vedly k zřízení prvního stálého divadla, na zámku, kde byla stálá společnost vlašských zpěváků a zpěvaček a kde ve sborech bylo i dosti Poláků.

Toto krakovské divadlo Wladysławovo proslulo v Evropě, ale jako bylo z prvu, tak také do konce zůstalo invencí vlašskou, a nebudilo žádného ruchu dramatického v zemi polské.

Jediný Stanislav Lubomirski dle vlašských vzorů psávali původní polské hry. Z jeho péra kolem roku 1664 vyšlo několik her, jež však neprozrazují zvláštní dramatický talent.

»Komedie« jsou zbudovány co nejvolněji; charakteristika nejde za hranice všeobecná; komično založeno je výlučně na slovech, ale při absolutním sluchu dramatickém i to zasluhuje pozornosti.

Jak velice málo byla šlechta přivklá k představením scenickým, toho nejlepším důvodem je ona scéna s herci francouzskými, jimž zjevná smrt hrozila (ač jestli Pasek ve svém díle nepřehání).

* * *

Tetřeví hluchotou zaposlouchaná do rýmů šlechta monopolisovala právo skládati verše jen pohlaví mužskému.

O ženách-spisovatelkách bylo málo slyšeti, ačkoliv už tehdy byly.

Literární debut ženy polské odbyla Anna Stanislawská, vdaná za kastelána krakovského, Warszyckého. S tímto se rozvedla a provdala se za Oleśnického, jenž za nedlouho zemřel na horečku, načež po třetí se provdala za Zbąského. Než i ten — raněn byv pod Vídní — brzo zemřel.

Težké rány životní — boj o rozvod s ohyzdným idiotem — těžké rány srdeční, nesnáze majetkové — na statky vdovské jí napadali Czartoryjští — nezlámaly železnou povahu této Polky, plné vytrvalosti, jakou mohli jí i muži záviděti, nýbrž poučily ji jasně o pomíjelnosti všeho pozemského, tak že vylila své pocity v »Tranzakcyi albo opisaniu całego zycia jednej sieroty prez żałošne treny od tejsze samej pisanem roku 1685«.

Verše jsou slabé, ale ta celá myšlenka, čistě ženská, je jednou z nejzajímavějších věcí XVII. století: jeť to nejstarší román polský, obyčejový, ve verších.

Autorka vypravuje věrně, co sama zažila; nebloudí v báječných a nemožných časech a poměrech, její dílo je neustále na půdě reální. Je to pamětník, ale znovu jiný, než toho druhu díla: nejde životem rok od roku, nýbrž vybírá jen nejhlavnější momenty, jež zvláště intenzivně osvětluje.

Je to autobiografie ve verších paní polské ze sfér nejvyšších, životním osudem všelijak zmítané, plné podrobností obyčejových důležitostí prvního řádu; dokument strašné tyranie se strany rodičů, kteří neuznávali ani možnost odporu se strany dětí.

Je to studnice rysů, anekdot a zvyků tehdejší společnosti dámské i mužské, pravá pokladnice obyčejů staropolských a z toho ohledu dílo nesmírné ceny.

Ponuře končilo se století sedmnácté.

Záře vítězství multanských, švédských a moskevských červenaly se nad jeho východem, ale vyplnila se o něm slova evangelia: »Bude dnes dešť, nebo se leskne«.

Naposled — u Vídně — pozlatilo slunce houfce polské před udiveným, rozradovaným světem křesťanským.

Na to však na vždy spadly mlhy a neproniknutelná mračna.

S anarchií politickou ustálila se i anarchie myšlenková, z bývalých ohnišť kultury haslo jedno po druhém. Rozpoutaný fanatismus a obskurantismus vtíral se stále úporněji do slabě hájené pevnosti.

Umlkli protestanti, Ariáni vyhnáni ze země a vyhlazování i z paměti, tak že pomalu už jen lid mluvil o bývalých modlitebnách a školách ariánských, hledě na ně s pověrečnou hrůzou.

V rodině Lubienieckých pradědovo album ariánské, plné velmi cenných zápisek téměř ve všech jazycích (na př. v perském, arabském, litevském, maďarském, francouzském a v mn. j.) zachráněno bylo jen tím, že opatrná jakás ruka zamalovala každou stopu ariánskou, i samotný titul »minister verbi Dei . . .«

Kalvinisté a Luteráni ozvali se energičtěji naposled snad v listu básnickém »Szlachcica do szlachcica o wojnie kozackiej w roku 1648 i 1649«:

»Przystąpiła na Lutry tyrannis przekłeta,
która sie pod plaszczykiem zeli zda być święta . . .
dosyć was długo księża za nos wodzili . . .«

(Nakročila na Luthry tyrannis prokletá,
která se pod pláštíkem horlivosti zdá být svatá . . .
dostí dlouho vás kněží za nos vodili . . .)

áčkoliv autor i utiskovaného sedláka a nevolníka se ujímal.

Když Radziwillové (biržanští) vymřeli, tu padl poslední sloup plutokratický, podporující požadavky dissidentů.

Censura duchovní bděla podezřívavě, aby se žádný volnější hlas neozval, aby nepřerušil mlčení, jež stále více tížilo Polsku.

Pro protestanty tištěny knihy už jenom v cizině — v Královci a na Slezsku. Jenom Gdaňsko a Toruň zůstaly protestantům otevřeny.

Tak zapanovala jednotlost ve vyznání.

Stavovská jednotlost dosažena ještě dřívě; měšťané už neujímali se slova, vyjma panegyriky a asketiky, ohlupující hlavu a vysušující srdce.

Šedivá jednotvárnost zavládla v celé literatuře, hlavně v tištěné.

Basiliané vilnenští psali stejné verše epické a asketické, jako šlechtic podgóřský, nebo řeholník trzemeszenský. Panegyričnost hlásala tytéž triumfy ústy bakaláře krakovského, nebo žáka jesuitského, nebo piaristického.

Pod pokrývkou askese, panegyristu a makaronu kryly se však přece různosti a celá literatura rozštěpila se teď na tištěnou — jalovou, prázdnou a falešnou a na rukopisnou — vážnou, výmluvnou, hořce pravdivou a umělečtější.

I zapadala tu literatura, stále méně jsouc známa a ceněna, víc a více do hlubiny. Zapomenulo na ni XVIII. století a teprve v století XIX. dobývána znovu na světlo.

Nové to Herculanum a Pompeji staropolské fantasie a žoviálnosti, myšlenky i uhlazenosti, šlechtické i měšťanské — zasypané popelem asketickým a panegyrickým.

A zatím tonul národ, t. j. Polska šlechtická stále hloub v temnotách egyptských, které teprve za Sasů měly zalehnouti neproniknutelnou mlhou hlavy i srdce a které měly pohliti vědy a kofisti dávných věků.

Zapomenuto na vyšší aspirace a ideály, neboť i mysl stala se všední, snížila se, přežvykujíc nejelementárnější stravu, bojíc se všeho nového a nezvyklého a stranic se úzkostně a podezřele světa...

Nadcházel úpadek politický i myšlenkový...

KAPITOLA OSMÁ.

Saská stagnace.

Sesilení netolerance, pohoršlivé její zjevy. Anarchie šlechtická, zaručená cizími mocnářstvími. Rozštěpení literatury: rukopisná; tištěná, jež úplně se odsvětštuje. Magnáti v literatuře: Radziwillove, Jablonowští, Zalušští atd. Družbacká. Veršované romány. Verše historické a satirické. Probuzení se ze stagnace. Leszczyński, Komarski, Rzewuski.

Dějiny polské za Sasů nijak nepřipomínají dějiny za Vásů a Soběských.

Místo plného života a obětavosti, místo hrdinných válek je tu vyhaslé ohniště intrik velkých rodů a ztrnulosti šlechtické sféry.

Rovněž i literatura za Sasů je bez talentu a bez ruchu, buďto asketicky sploštělá, nebo do směšných pochval nadmutá, a nepřipomíná už nikterak bývalou literaturu, hlubokomyslnou, pěknou formou a humorem, satirou i žalobami vynikající.

Anarchie dokonala své dílo!

Ona už ode dávna vřela v šlechtické společnosti, nejsouc žádnou uzdou zkrocena.

Už v XVI. století vyžrala tato anarchie vládu královskou.

Už tehdy Polska nepořádky stála a král byl jenom figurou. Cítil to dobře Batory a marně s tím bojoval.

Už za Zikmunda Starého triumfovala anarchie, nejen ve vojně bramborové, ale i tehdy, kdy Velkopolané potvrzovali odvozy vojska a Malopolané mobilisaci za tím účelem, aby nic z toho obého nebylo.

V století XVII. vyhrzla anarchie význam šlechty samotné: čin Siciňkého nebyl něčím nepřirozeným, nezvyklým; byl to jen rak, jenž až posud hryzl vnitřnosti a jenž teď vystoupil na zevně. I ustala vláda stavu, když jednotlivec vůlí svou mohl se opřít vůlí všech a mohl vykonávat nade všemi svou negativní vůli.

Anarchie, seslabivši tak v stoletích minulých vládu královskou a šlechtickou, za Sasů seslabilá konečně i duševní zásoby šlechty, dávnou kulturu polskou.

Teď honil se bezmyšlenkovitý život za zbytky slavné kdysi minulosti, neschopné k činu, uvízlé v materialismu, nepřipouštějící ani možnost změny, ohromující veškery novoty heslem: »necht bude.— jak bývalo!«

Literatura ztrnulostí myšlenkovou jsouc dotčena přepracovávala mechanicky bývalé šablony, nejsou schopna vzruchu a uboze vegetující.

I prohlubovala se propast mezi Polskou a západem.

Duševní život Polsky rozvíjel se vždy pomaleji, než duševní život západní. I křesťanství zavítalo oficiálně o celé století dříve do Čech než do Polska. I scholasticismus zakvetl v Krakově, když už na západě dávno odkvetl. Renaissance a reformace zpozdily se o celá desetiletí a ztrácely tím svou sílu a moc.

Na počátku XVII. století začala se Polska svým sousedům vyrovnávat. Místo toho však, aby i další kroky se západem držela, začala opět zvolna couvati.

Země, jež v XVI. století prohlásila zásadu volnosti svědomí, jež nepřátelská vyznání přivedla k shodě, tato země teď vypovídala pohostinství vlastním bratřím nekatolíkům.

Země, z níž systém Koperníkův vyšel, držela se ve vlastních školách Ptolemaea a Aristotela!

Duchovní napadali teď díla, jež ještě před nedávnem přísná censura (duchovní!) propustila bez závady, na př. Potockého »Poczet Herbów«; za citát vypsany z francouzské knihy odsouzen v Piotrkowie r. 1715 k smrti a k zabavení statků protestant Zikmund Unrug; krvavá tragédie toruňská r. 1724 pak připravila na dlouho Polsku o sympathie všech poctivých lidí.

Duchovní, aby vlili jed netolerance do duší lidu, šířili (hlavně písněmi) názory, že proto Bůh káře Polsku, že ona ve svém lůně chová protestanty.

Tak skutečně docíleno toho, že šlechta polská obrátila se konečně od vlastních svých bratří dissidentů, že jim vypověděla práva, nedovolila jejich zasedání v sněmovně a účastenství při úřadech.

Protestanti tedy chtěj nechtěj byli nuceni ustoupit z života veřejného i z literatury. Stěžovali si veřejně i tiskem na toto násilí. Úřady a hodnosti opouštějí rádi, ale nad zavíráním škol a kostelů a nad pronásledováním víry samotné hořce nařikají.

Školy rovněž nepokračovaly v této době. Protestantské byly zavřeny, katolické držely se zabedněného programu jesuitského, jenž vylučoval řečtinu a v první řadě podporoval latinu a kult Mariánský. Soupeření škol také přestalo. Jestli i teď ještě akademie krakovské s Jesuity a Jesuité s Piaristy zápolili, tu jednalo se vždycky jen o udržení si privilegií.

A tak ze škol vycházela mládež šlechtická, jež neměla nic ušlechtilějšího na mysli, než aby co nejdříve nějaký výnosný úřad nebo ruku bohaté nevěsty dostala. Honby a hostiny byly hlavní zálibou mladých mužů.

I úpadek měst byl strašlivý.

Čím více chudly cechy, čím zpustlejšími byly hradby a veřejné stavby městské, tím více bohatly kláštery, tím nádhernější budovány kostely.

Na vsi pak nebylo lépe: obyvatelstva ubývalo, chudina se vzámáhala, objem půdy vzdělavatelné se menšil; sedlák oddával se pítí.

Průmysl a obchod hynul, ba i židé chudli a klesali z dávné kultury do středověkého barbarství.

Čas byl tráven bezmyšlenkovitě: potřeba knihy, vštěpená minulými stoletími, znovu vyhynula; čítán ještě kalendář a modlitební knihy; jiná kniha polská pomalu vycházela z oběhu. Knihovny a knihkupecké sklady chudly, přetiskování starých děl ustalo téměř na dobro.

V této době psali jen duchovní (připletli-li se k nim kdo světský, tu psal jistě v jejich duchu!) a tito fabrikovali pro světskou marnivost panegyriky s tituly tím hlučnějšími, čím méně významné individuum bylo oslavováno.

Vedle této povodně panegyrické vylévali duchovní ještě moře prosy i veršů asketických, překládaných i původních, veršovaných legend, náboženských kvílení a mn. j.

Plodem, na něž tito »poeti« nejvíce byli hrdi, jest »*Historia starego i nowego testamentu z tłumaczeniem do zbudowania wydana*«, (Nancy 1761), jejíž autor jest král Stanislav Leszczyński. Je to foliant o 750 stránkách, probírající ve verších to, co kancléř Załuski už dávno prosou lépe vyjádřil. Dílo toto věnováno dceři autorově, královně francouzské. Je v něm však jazyk polský strašlivým způsobem týrán. Je to opravdové martyrologium básnické mluvy polské...

* * *

V prose nebylo lépe.

Místo legend a meditací nastoupila teď kázání, zajímavá leckdy anekdotami a jazykem, pokud jsou tištěna. Kázání, uchovaná rukopisně, vynikají útoky i proti šlechtě, na niž nižší duchovenstvo, hlavně ze sfér selských pocházející, rádo útočovalo.

Dvě nejtypičtější díla prosaická této doby nenáleží však docela do theologie.

Jedním je »*Korona*« od Jesuity Niesieckého a druhým »*Nowe Ateny* albo *Akademia wszelkiej sciencyi pełna*« od kanovníka Benedikta Chmielowského.

»*Korona*« je dílem nad jiné záslužným a ještě podnes pro badatele je to nevyčerpatelná studnice podrobností heraldických, genealogických, historických a literárních, obraz Polsky šlechtické. V pořádku abecedním jsou zde sebrány erby, zprávy o jich majitelích atd., celkem ve čtyřech silných svazcích.

Ale i na tomto díle znáti pečet neblahé epochy Saské: ráz asketismu vyniká tu na každé straně.

»*Nowe Ateny*« jsou první encyklopaedií polskou, v čtyřech svazcích roku 1745 vydanou. Jedná se v díle tom o náboženství, sektách, o pevnině a moři, o plodech země a umění, o ostatcích svatých a o zázračných místech, jsou zde sebrány báchky i pověry, anekdoty i kuriozity atd. Je ovšem nesporno, že i zde je ráz asketický přímo vyslovený.

Nejpopulárnějšími plody prosy oné doby však byly řeči politické a panegyrické, allegorické traktáty a kalendáře, hlavně Duńczewským v *Zámostí* vydávané.

Vlastní představitelé duševní práce tohoto století, kteří se posud nerozešli s lepšími tradicemi, Chrościński, Załuski a jiní, sahali ještě do časů dávných, a vyvolávali houfce svých následovatelů.

Nejvíce mezi těmito bylo magnátů, kteří styky s cizinou a lepším vychováním zachránili se před utonutím v asketickém sarmatismu, kteří vážili si knih (třeba francouzských) a sbírali je do svých knihoven, kteří brali účastenství na literatuře, třeba pseudonymně nebo anonymně a kteří konečně jiné povzbuzovali k práci.

Na místo Opalińských a Lubomirských přišli teď Sapiehowé, Radziwillové, Wielopolští, Wiszniowiecťi.

Mimo to je charakteristickým, že počet žen písařích v této epoše saské je větší nejen nežli v dřívějších stoletích, ale i nežli v stoletích potomních. Žena polská, již teď muž saský věděním nepřevyšuje, dosahuje rovnoprávnosti alespoň na Parnasse a Družbacká, Niemiryczová, Zawiszové, Radziwillová, Załuská a j. paragonují směle, nebo docela i převyšují Chrościńského a Jabłonovské.

V čele básníků býval stavěn Chrościński, jenž za Potockým a Lubomirským leda podkovy sbíral. Załuski o něm praví:

»Niedbam, że z swym Parnasem w Turczzech, Apollinie,
osiadłeś; u nás laury rodzą się w Chrościnnie!«

(»Nedbám toho, že jsi se se svým Parnassem, Apolline,
v Turecku usadil; u nás rostou vavříny v Chroścíně!«)

Dvořenin Sobiesských oželelel úpadek domu, nadarmo v »Lamencie Ojczyzny« k volbě Jakuba Sobiesského své spolukrajany vyzýváje.

Obor, v němž Chrościński nejvíce vynikal, je epika a to přebásnění legend biblických, při čemž tak velice se jeho básnické dílo podobalo dílu Lubomirského, že mnozí připisovali Lubomirskému jeho »Amana«.

S menším úspěchem stáli Chrościńskému po boku Jabłonowští: Jan Stanislav, vojevoda ruský, Jan Kajetán, vojevoda braclavský, Josef Alexander, stolník litevský, a Stanislav, vojevoda rawský.

První z nich, nejpłodnější, ve vězení Koenigsteinském pěstoval poesii, brzo ve verše převáděje Aesopovy bajky, brzo zas překládaje »Telemachovy přihody«.

Tak stal se Koenigstein — a hlavně jeho vězení — činitelem v literatuře polské, jako už před tím byla Moskva, Gluchów a Královec a jako potom byla Kaluga.

I romány tou dobou pěstovány hojně: jsou to ponejvíce látky biblické a historické, které tu zpracovávány.

Schema těchto románů je vždy stejné: rozluka rodičů nebo milenců, zdánlivá smrt, nalezení ztráty, turnaje a souboje, závist a zloba macechy, soupeřky nebo soupeře.

Obrazů přírody zde posud není, ani stavy duševní zde nejsou vyličovány, za to ale je tu plno poznámek moralisujících; element humoristický vyskytuje se v románech této doby jenom zřídka, v nějaké figurce episodní; věrná láska, ničím neodstrašená, konec konců vždycky triumfuje.

Z celé záplavy šablonovitých románů vyniká nad míru první původní román polský v dopisech od Zatorského. Autorovi šlo však

více o sestavení vzoru »listů amerických«, než o sám román, jenž v 94 dopisech odehrává se mezi Rožynem a jeho Chlorydou; poslední list je pozváním k svatebnímu kvasu obou věrných milenců.

Ani v této době nezanedbáváno zveršování historických relací; některé z nich jsou zajímavé jednak obsahem jednak i důkladností popisů a charakteristikou doby.

Nejzajímavější a zároveň i nejobsáhlejší relaci složil ve verších Jesuita František Gósciecki, jenž roku 1712 bral účastenství ve velkém poselství vojevody Chomętowského od Augusta II. k sultánovi a jenž pobyt ve Valašsku, v Adrianopoli a v Cařihradě podrobně a plynně popsal.

Jméno Chomętowského vyplývá na povrch ještě jednou — roku 1720 — v literatuře memoirové. Z jeho diplomatické misse do Petrohradu zbyl první důkladný popis nové metropole ruské, kde jazyk polský, instituce a duch polský nebyly tak zcela cizími, jak by se dalo souditi.

*

I časopisectvo periodické začalo se v této době v Polsku rozvíjeti.

Vycházeti už sice v XVII. století »Merkuryusz polski, dzieje wszystkiego świata w sobie zamykający dla informacji popolitej«, jež roku 1661 co týden vydávati začal Jan Alexander Gorczyń, spisovatel věcí heraldických, musikálních a asketických, ale časopis ten nepřežil půl roku trvání.

Na to Vlaši tiskli v Krakově latinská avisa; páni spokojili se psanými novinami, které placení dopisovatelé zasílali jim na př. z Varšavy. Mezi těmito dopisovateli největší klientelu měl poštmistr Rubinkowski v Toruni; jeho folianty, týkající se několika desetiletí dějin polských, dostaly se do knihovny Załuského (dnes v Petrohradě).

V této době pak začal dle vzorů cizích vydávati noviny polské královecký David Zankier pod jménem »Poczta Królewiecka«; časopis tento vycházel od srpna roku 1718 až do roku 1720, kdy nedostatkem abonentů zanikl. Časopis býval vydáván každou sobotu.

Piaristé a Jesuité vydávali pak od roku 1729 a 1759 »Kuryera Polskiego i Litewskiego«, ale obsah tohoto listu byl ubohý. Byly tam po většině osobní zprávy z vyšších kruhů církevních i světských, takže ani tento list nezpůsobil valnou konkurenci soukromým dopisovatelům, kteří ještě roku 1773 existovali, jak ze Satiry Piaristy Piotrowského »Na gazeciarzów, falszywe baśnie piszących« vysvítá.

*

Selanky a dramata v této periodě nehrubě pěstovány. Ještě nejvíce psávána dramata školní;¹ tu tam po dvorech panských vypravují hry, které se občas buď celé, nebo aspoň v scénáři do tisku dostávají.

¹ Teatrum życia ludzkiego w historycznych exhibicyach na widok publiczny wystawione« Jesuity Petra Kwiatkowského (r. 1740) nemá vlastně s divadlem nic společného. Jsou to veršované novely a asketická vyprávění.

Nejpilněji pro dvorní jeviště pracovala velká dáma a známá literátka Františka Ulrika z Wiszniowieckých Radziwillowá, žena hetmana a vojevody, žena nad míru sečtělá.¹

Už v mládí psávala nepřítomnému svému muži tesklivé elegie a poetické listy.

Pro divadlo nieswieské (k jmeninám někoho z rodiny hetmanské, k příjezdu hosta, na př. kancléře Sapiehy atd.) od r. 1746—1752 vypravila řadu původních, z frančtiny přeložených komedií, tragedií i oper, které první milovník divadla toho, kapitán Tryczyński, roku 1754 vydal.

Samotné hry nemají zajímavosti, jsouce klíženy ledajak, drastické výrazy do té míry, že až těžko uvěřiti, že by to před mladými šlechtičkami mohlo býti hráno; psány jsou veršem i prosou a nezřídka nad míru tvrdým jazykem.

Látku brala Radziwillová ze »Sedmi mudrců«, z novel Morsztynowých, z mythologie a z bajek, převádí všechno na polské poměry.

Nezměrně větší talent básnický vykazovala první opravdu slavná autorka polská, Alžběta Drużbacká, jakkoliv je méně sečtělou než Radziwillová.

I ona psala pro sebe a pro vybrané obecnstvo, a jen zásluhou jejich přátel vydána za života jejího aspoň část prací jejich tiskem.

Znala pouze literaturu polskou, vzdělávala se na Potockém a jiných podobných autorech, byla tedy a priori odsouzena k nedokonalosti formy a komposice, k převaze didaktiky a allegorie, k nerovnosti jazyka a prostotě verše.

V převážné části produkce literární napodobí tedy Chrościńského a Potockého, kterému i životem svým se podobá, ovdověvši rychle a ztrativši děti i vnuky, tak že konec konců do zátíší klášterního se uchýlila:

Rýmuje tedy bibli a legendy náboženské; dále rýmuje allegorie a romány, píše panegyriky na Branické a jiné rody, u nichž byla hostem, píše verše příležitostné a satirické atd.

Novým prvkem, jež do poesie vnesla, byla liceň, cizí bývalé poesii polské, kterou až posud pouze lidé a činy zajímali.

A tak jednou z nejzdařilejších jejích básní jest »Opisanie czterech części roku«, kde se sice bez mythologie a personifikace neobešla, ale kde přece zaměstnání hospodářská i život v přírodě s půvabem líčí a nám předvádí.

Ne věda ani vzory, ale ženský takt a ženská živost uchránily ji před nadsázkou a manýrami autorů mužských.

Její stanovisko je čistě ženské, proto rozvažuje i o lásce, kterou kdysi mužové pláli, a které teď už jen leda ženy holdují, i o životě manželském, při čemž pohlaví svému vytýká vady, fintivost a honění se po zábavách.

¹ Její knihovna, skládající se z více než 2000 autorů, nalézá se teď v Petrohradě.

Její talent dokazuje i vývojová linie: čím dále psala, tím lehčeji a příjemněji veršovala; nakladatel její tvrdil, že v několika letech celá edice jejího foliantu byla rozebrána.

Jakkoliv obrácena jen do minulosti, z níž čerpala myšlenky i slova, přece ji ovíval duch nový. Větší prostota, upřímnost a živost dodávaly lehký ruměncem bledým a mrtvým výtvorům.

Když tak Družbacká spíše instinktivně, než vědomě obrat k lepšímu vytržení se z mrtvosti, stagnace a rutiny zvěstovala, tehdy v témž směru vědomě, s různým talentem a s různým úspěchem pracovala četná řada mužů, kteří načerpavše čerstvý vzduch v Evropě, domácí stuchlinu a tmu egyptskou chtěli zapuditi.

Takových mužů nebyl nikdy nedostatek.

Duševní život francouzský vtiskl svou pečeť těmto pionérům na poli literatury, kultury a politiky: Versailles, Paříž, Molière a Racine, Boileau a Rousseau (lyrik), francouzští kazatelé a autoři knih náboženských zavčas našli cestu do Polska.

Vlivy francouzské ulehčoval »dobročinný filosof« Stanislav Lesczyński, titulární král polský.

Spisovatel, jenž v poesii náležel k nejméně talentovaným, psal prosou tak moudře a dokonale, jako snad nikdo z jeho vrstevníků, tak že ani nechceme věřit, že »Głos Wolny« a »Historya Starego i Nowego Testamentu« z jediného péra vyšly.

»Głos wolny wolność ubezpieczający«, jest nejmoudřejším spisem politickým z celé epochy Saské. Neboť všechno držel se hranic možnosti, počítá se stavovskými vášněmi, omezuje jenom divokou zbujnělost »Liberum veto«, snaží se o uvolnění jařma selského atd.

I jiné spisy v oné době obíraly se otázkami sociálními a národohospodářskými, ale žádný z nich neukazoval na skutečnou hrozivost situace, bezpráví páchaná šlechtou atd.

Teprve Stanislav Konarski v čtyřsvazkovém »Skutecznym Rad Sposobie« bezpráví toto ze základů vyvrátil.

Dílo tohoto učeného Piaristy potkalo se sice hned prvním svazkem s bouří hněvu a odporu; veřejnost — hlavně šlechtická — soptila hněvem proti »mnichovi, jenž odvažuje se míchat do věcí světských« a přece mělo později plný úspěch a korunovalo předchozí snahy autorovy, směřující k vyhubení barbarství a temnoty všeho druhu.

I Konarski v cizině — v Itálii a v Paříži — našel silný odpor proti »sarmatismu« v feči, škole a politice, a po návratu domů začal práci plodnou.

Psával latinsky, ač se obíral věcmi polskými, a žádal ve spisech svých (na př. v dílku »De emendandis eloquentiae vitiis«) návrat k mluvě střízlivé, rozumné, zhostivší se přepjatosti a zbytečných ozdůbek; rozhořčil tím hlavně Jesuity, kteří nemožouce nic jiného, vytýkali nemilému členu mladšího a soupeřícího s nimi řádu Piaristů útoky proti nim a proti víře samotné.

S válkou proti zkažené feči — v očích lidí moudrých už dávno rozhodnutou — začal válku i o novou školu, o nový a lepší způsob vyučování.

Ani zde nebyl původním nebo radikálním borcem rutiny jesuitské a jejího roztahování se. Přenášel do Polska prostě to, co v cizině o římské škole samotných Piaristů ve francouzských ústavech a j. viděl.

Proto tedy podržela latina vůdčí úlohu, ale vedle ní dosáhl ohledů i novější jazyky cizí (hl. frančtina) a jazyk mateřský. Mimo to předměty jiné — dějepis, zeměpis atd. — od časů Konarského vykládán samostatně, kdežto u Jesuitů vykládáván jenom příležitostně, jako komentář k četbě starých autorů.

Dle příkladu francouzského zavedl Konarski do šlechtického konviktu — Collegium nobilem — ve Varšavě vyučování tanci, šermu, společenskému chování atd. Ba i divadlo mělo mu posloužiti při reformě výchovy.

Nebylo to jen čirou náhodou, že právě z řádu Piaristů, ne z řádu Ježíšova vyšel reformátor školního plánu: tradice a rutina tísnily Jesuity den ode dne více.

I v jejich školním divadle panovala táž rutina, kterou zlomil rovněž Konarski, připustiv úlohy ženské (hrané ovšem hochy) a čerpaje přímo z francouzského repertoiru.

Dramata Konarského, psaná bílým veršem, jsou těžká a suchá, ač vlasteneckým duchem prosycená, a proto nedospěla k nejširším vrstvám. Za to však veselohry Bohomolce z Molièra a j. přepracované, našly oblibu v nejširších kruzích čtenářstva a utvořily tak podklad pro příští národní divadlo.

I tyto veselohry autor zprvu určil jen pro potřebu školní, ale už od r. 1755 začaly vycházeti sbírky jeho veseloher (»Komedye« 1755—1758, 4 sv.) a tak rozšířily se mezi lid. Tam, kde chtěl opravovati Molièra, nebo zmírňovati říznost jeho slohu — byl nad míru nešťastný.

Ruch paedagogicko-literární, kterému Konarski dal počátek, šířil se statečně; ale to bylo jen jednou stránkou občanské činnosti slavného Piaristy.

V jiných oborech byl neméně činným: přičinil se už před lety o sebrané, úplné vydání práv polských (*Volumea legum*), záležitosti politické zajímaly ho nad míru, ač mu ve věnování se politice jeho představení řádoví velmi přísně zbraňovali; ačkoli v jednání sněmovním tedy sám účasti nebral, přece jako vzdálený divák nad zaslepeností svých rodáků rukama lomil.

Proti nestvůrnému »*Libetum veto*« vystoupil Konarski nadmíru ostře, vytýkaje podrobnou historií sněmování, co škody zemi polské nadělalo toto nesmyslné zřízení.

*

Konarski, vychovaný ještě v makaronismu a panegyrismu, jen zvolna z něho vybfidal, ale vždy ještě k latině tíhl, ódy a celá díla latinsky psával, a jen zřídka kdy — chtěje působiti na čtenářstvo nejširší — v národní šat slova svá odíval.

Ale byli vedle něho i pracovníci jiní, osvícení, činní, zřikající se latiny a jen výjimečně jí užívající.

Nejslavnějším mezi nimi byl Josef Ondřej Załuski, nesrovnatelný, výmínečný zjev v duševním životě polském, podivný člověk, plný odporů, plný slabůstek a přece zas člověk věkovité zásluhy, velký charakter.

Rodina jeho povznesla se nedávno, po Jabłonowských, a bylo v ní hojně hodnostářů církevních.

Ondřej Chrysostom Załuski vydal obsáhlou sbírku listů, vysvětlujících dějiny od konce XVII. století a vykládal ve vyhnanství Královckém nekonečná asketika francouzská i jesuitská.

I jiní Załusští měli literární choutky, byli nad míru vzdělání, na příklad biskup krakovský, jenž snil o filosofu Wolfovi pro Krakov. Všechny předstihl Josef Ondřej, korunní referendář a pozdější biskup kijevský a exulant v Kaluze. Nevíme, čemu se u něho více máme obdivovati: nebylo muže, jenž by byl více knih nashromáždil a jenž by byl jich více přečetl. Zřídka kdy byl někdo ve více oborech činným: jako vydavatel všemožných autorů, dávných i soudobých, jako bibliograf, jenž pojal celou bývalou literaturu, jako buditel duševního ruchu zakládáním vědeckých spolků a »akademii«, jako spisovatel veršem i prosou, kritik a básník, historik a satirik, jako zakladatel největší knihovny na evropském Západě, jemuž vděčíme za zachránění největšího počtu rukopisů; mnoho z nich bylo by zaniklo, kdyby si je nebyl Załuski zjednal buď koupí nebo darem.

Co desítky lidí jinde vykonaly, to vykonal on samojediný. I nejlepší slovník polský, Troca, hlavně jeho prací vznikl.

Padesátiletá jeho činnost literární prodělávala různé fáse: v mládí psával verše, frašky, žerty, z nichž vybrané později tiskl.

Zkoušel své síly v historii; pak psal a překládal dramata; vydal polskou anthologii básnickou (»Zebrania rytmów przez wierszopisów żyjących lub naszego wieku zeszyłych pisanych«), vydával »Biblioteku polskou«, v níž otiskoval »Argenidu« Potockého, »Bajky« Jabłonowského, vydal »Bibliografię poetów, historyków polskich itd.« a mnoho jiných.

K nejbližší družině Załuského náleželi kijevský kanovník Armén Minasowicz, neunavný veršovatel a Sas Janocki (Jähnisch), jehož Załuski z Drážďan za knihovníka povolal, výborný bibliograf.

Vedle nich pochvaly Załuského získal si též biskup plocký Antoni Dembowski, z mládí básník, v stáří spisovatel politický, korunní hetman a krakovský kastelán Václav Rzewuski, spisovatel dramatický v slohu francouzském, Wielopolski, překladatel Voltaira a mnozí jiní.

*

Vliv francouzské duševní svobodomyšlnosti šířil se do Polska, zatím jenom ve vyšších sférách, i mezi duchovenstvem, které až posud ukřivalo vzrůstající lhostejnost k víře.

V nižších sférách za to panovalo temno a naprostá nevědomost o převratu, jenž byl v cizině právě dokonáván. Tu platila ještě asketika a panegyriky. V povodni takové literatury ztrácely se veškeré tradice a výtěžky XVII. století.

A národ zabídal víc a více do duševní temnoty, do nestvůrné stagnace a zlenivělosti, do ztrnulosti a otrlosti vůči všem ranám dějinným.

Ale už teď vystupovali mužové činní, buditelé ducha; jim náležela budoucnost, oni měli v krátkce vyrvatí národ ze strašné zatemnělosti a ze stagnace.

— — — — —

KAPITOLA DEVÁTÁ.

Obrození.

Kráľ a spoločnosť. Satirická a didaktická stránka literatury: Krasicki a Naruszewicz, Piotrowski a Fuszyński, Trembecki a Węgierski. Lyrika: Karpiński a Książnin. Komédie: Zabłocki, Niemcewicz, Bogusławski. Literatura politická: Staszyc, Kollątaj, Fezierski. Vliv francouzský: překlady. Komise edukační. Živly opačné: životnost literatury asketické, autority latiny, sarmatismu. Pamětníky. Vývody všeobecné o stare literatuře.

Jako se smrtí Zikmunda Starého, tak i se smrtí Augusta III. rozlehla se hesla zcela nového řádu a pořádku.

Se Zikmundem sestupovala do hrobu Polska katolická, monarchická, humanistická, aby povstala protestantská, republikánská, národní; s Augustem pochovávalo Polsku sarmatskou, anarchickou, devotní, a buzena k životu Polska zřícená, osvícená, svobodomyslná.

Avšak ne všechna hesla splnila se stejnou měrou ani po roce 1548 ani po roce 1763.

Převládl tehdy konservatismus a vůz Polsky jel dále po vytknutých kolejkách, katolických a anarchických, až mu hrozilo úplné rozbití.

Teprve roku 1764 — o hodně později — měl být zastaven a veden po nových cestách.

A znovu převládl konservatismus, ale tentokrát triumf jeho nebyl ani úplným ani trvalým. Nesetřel ani na chvíli pokrokový ráz, jakým se nová vláda různila od samého počátku.

Nepřekazil konečně úplné obrození národní dovršené na poli duševním.

Na obrození politické, na stvoření nového pořádku a zabezpečení existence nestačilo však času.

Z počátku ani stále hrozivěji vystupující nebezpečí útoku na celistvost státu nevyburcovala národ z lehkomyšlné lethargie, ba i po prvním rozdělení Polska utěšoval se lehkomyšlný optimismus nadějí, že závistivá nedůvěřivost velmocí k sobě vespolek stane se štítem, za nímž Polsko klidně znovu se spojí.

A k tomu všemu ještě právě práve usedl na trůn polský člověk bez vážnosti a styků, bez opory zevní i vnitřní, člověk výhodný pro soušední velmocí, nemožný pro Polsku.

Stanislav August měl veškery vlastnosti uhlazenosti společenské. Jsa vzdělán a výmluvný, dovedl bráti na sebe nátěr vážnosti. Měl ušlechtilé instinkty, dobrotivé srdce, vůli nejlepší, rozum nevšední: representoval výborně vladaře.

Ale vladařem nebyl, aspoň ne takovým, jakého skonávající vlast potřebovala. Nedostávalo se mu energie a důslednosti, dával se vésti jakoukoliv cizí, silnější vůlí, i proti vlastnímu přesvědčení nebo zkušenosti.

Nad žádnou situací neměl vládu, za to sám se ku každé assimiloval.

Po třicet let sloužil za návěštní tabuli těm, kteří řídili stát, t. j. kteří uspíšili jeho agonii, a nezmohl se nikdy na samostatný krok, jsa vším znepokojován (dluhy a j.) a skončil, jako začal, bez hodnosti, sesazen toutéž rukou s trůnu, která ho — jako loutku — na trůn posadila.

Bylo možno o králi i o šlechtické Polsce tehdejší říci s básníkem:

» nasz naród jak lawa;
z wierzchu zimna i twarda, sucha i plugawa,
lecz wewnezntrznego ognia sto lat nie wyziębi!«

(» náš národ je jako láva;
zevně studená a tvrdá, suchá a špinavá,
ale vnitřní oheň ani staletí nevymrazí!«)

Kůra této lávy neutvořila se teprve za Stanislava Augusta, ssedal se už dávno a tvrdla už za Sasů. Že pak vnitřní oheň nic nedovedlo vyhasiti, k tomu přičinil se, co sil měl, sám melancholický král.

Po vavřínech vojenských král tento nikdy netoužil, za to z temnot saských národ na denní světlo uváděl.

Maje pečlivě vychování francouzské (francouzsky psal své paměti), maje rozhodný zájem pro literaturu a umění a věda dobře o tom, jak velice je země pozadu — dal své vládě zvláštní ráz, odrážející se ostře od absolutní neproduktivnosti saských figurantů, kteří byli jenom terra inutilis onus.

Vytrvalým pracovníkem král nebyl. Na žádnou práci nedohlížel, na jiné svaloval těžší práce a záležitosti i dosti vážné — na př. výchovu lidu, polské divadlo atd. — vydával peníze neopatrně, neznal šetrnosti a finanční obtíže tísnily ho vždy více než obtíže vládní.

Za to byl štědrým mecenášem umění a literatury, vydržoval i diplomacii, i orientální akademii, podporoval hojně veškery podniky k duševnímu povznesení směřující.

Předchůdci jeho zajímali se o literaturu jenom občas, udílejíce historiografům a básníkům polským i cizím tituly sekretářů královských atd. — Stanislav August první systematicky krásnou literaturou a vědami i uměním se obíral, a jiné k tomu povzbuzoval.

I neměla Polska krále, jehož iniciativě by literatura více mohla vděčiti. Poněvadž pak vlastní jeho činy nebylo lze příliš velebiti, proto král pobádal péra, štetce i dláta k oslavování minulosti.

Po příkladu králově zavládl ve Varšavě a pak i v celém Polsku nový nátěr francouzský.

Varšava teď teprve začala býti zářivým vzorem celé zemi. Teď teprve seskupili se v ní poprvé nejlepší její síly, teď teprve stala se opravdovou residencí.

Teď teprve Polska do kořán otevřela se vlivu francouzskému ve všem. Když z Francie pravdivé světlo vědy zalétalo do Evropy — v XII. a XIII. století — tehdy Polsko, jsouc ještě příliš nevyvinuto, k světlu tomu nespěchalo.

Vliv francouzský stupňoval se však rychle za Sasů, hlavně přičiněním Lesczyňského. Ale pořád ještě celé rody šlechtické držely se houževnatě svého sarmatismu! Tak byly opět dvě zaryté strany v Polsce: staropolská a mladopolská, zfrancouzštělá.

Nejvíce do očí bila přeměna u duchovních: bývalou horlivost ve víře zastupovala lhostejnost, nedbající už ani o zdánlivé udržení dekora. Jen staletá, hluboce zakořeněná tradice zachránila stav duchovních před rozhodnou katastrofou.

Disciplína se uvolňovala, protivy se zaostřily a jakkoliv konservatismus národa šlechtického antiklerikální proudy krotil, přece jen zcela zřejmý celý národ se schyloval k náboženské lhostejnosti.

Nejlépe při této změně měly se ženy: vnějším požadavkům nových forem činily ony ještě lépe zadost, než muži, už pro dary přírodní, a proto se vybraly do velkého světa, braly činné účastenství ve veřejném životě, opovrhly zátiším téměř klášterním, v jakém až posud žily a připravovaly se k nové úloze, k novému významu v budoucnosti. Ale bývalý typ polské matrony přece jen nevymřel docela. I podnes nalézaly se v Polsku typu toho četné reprezentantky.

Daleko hloub proniklo toto rozštěpení na poli literatury a vědy.

Změněn tu duch i forma. Střízlivost a jasnost vypudily přepjatost a zakuklenost. Čistota a správnost jazyka nahradily pestrotu výrazu a divokou fantasii.

Vynikající účastenství duchovních dodalo této literatuře zvláštního rázu, kazatelského a poučujícího. Účastenství toto také způsobilo, že v literatuře převládal teď živelný didaktický a satirický. Ono též uchránilo literaturu tuto před úplným zfrancouzštěním.

Literatura za Stanislava Augusta, jakkoliv na ni působily silně vlivy francouzské, přece jen francouzskou nebyla. Hlavní její reprezentanti Krasicki a Naruszewicz byli tuhými latiníky.

Vedle latinského rázu vyznačoval literaturu tuto i výrazný duch občanský, jenž už sám nepřipouštěl úplné zfrancouzštění literatury této: nebylo psáno k vůli estetickým požadavkům, ani k vůli zavděčení se vkusu určitých osob, ale k vůli prospěchu celku; nebyly to hříčky vtipu, leč veřejná služba.

Mohla tedy literatura Stanislavovská přímo navázati na literaturu Zikmundovskou. Vedle vlivů francouzských působí i Vlaši, Gessner, Řím. Krásná literatura, nejsouc vydána na popas jednolitě manýře, zabezpečuje si svobodu svým eklektismem, neztrácí veškerý stopy po samostatnosti a domácím rázu.

Co se ducha týče, tu odmítá veškeren fanatismus, a nasakuje humanitárností. Káfe ostře výstfelky zvůle, utiskování poddaných a služebnictva, ujímá se lidu, ztrácí víru v prerogativu privilegovaných a požaduje osobní zásluhu.

V epoše kritické, kdy staré, zakořeněné bludy bojují s novými, zaostřuje se její smysl pro satiru a pozorování. V epoše, zbožňující rozum a rozvahu, od nich jediné veškeru spásu očekávající, stává se Boileauovo »*aimez donc la raison*« kotvicí a »*le bon sens*« jedinou zásadou, hnanou až do krajnosti, až do suchopárnosti, neuznávající vedle sebe ani fantasie ani citů, vyjma snad jedinou sentimentalitu.

A za takových podmínek i s takovými vlastnostmi přistupuje literatura tato k boji s bývalým duchem a slohem, jazykem i formou.

V čele válčících stanul neobyčejně talentovaný Ignác Krasicki, básník hodný časů Stanislavovských; jsa duchovním bez povolání, dovedl zachovati jakž takž zevní zdání, v krátce odvrhl i »dvořanství a dvorní šarlatánství«, k němuž byl nucen svým hraběcím rodem; těže z rychlé kariéry a šťastného sběhu okolností, unikal kníže biskup warminský politickým sporům, tak že se v něm velice král zmýlil, doufaje, že, když mladého muže na biskupa povýší, nalezne v něm silnou politickou oporu. Nezmylil se však v něm, pokud počítal na vznešenost jeho práce: tou odvděčil se Krasicki hojně králi za titul a hodnost biskupskou.

Biskupové warminští už ode dávna zapisovali svá jména zlatými literami do dějin literatury polské: počínaje Dantyszkem, Hosiem a Kromerem až po Ondřeje Zaluského,

Nejvýše však vznesl se Krasicki.

Spisy svými působil mocný dojem; jeho hlasu naslouchala celá společnost, nejenom bratři cechu spisovatelského. A na zvolené jednou cestě, ač unaven, přece nezoutal, ač vším zklamán — přece vytrval.

Byl už letitým Krasicki, když poprvé vystoupil na veřejnost s většími spisy. Až posud byl znám pouze z nepodepsaných článků v Monitoru.

Největší plodnost jeho spadá do let 1775—1779, od vydání »Myszeidy« až po vydání »Satir«. Teprve od té doby také datuje se jeho autoritativní váha v literatuře polské.

»*Myszeid u*« stvořil Ariosta, jeden z oblíbenců básníkůvých.

Výběr byl jenom zdánlivě divný nebo podivínský, sejíti na prostého překladatele, jako Petr Kochanowski, zaprádati se do dlouhé chrie, to nebylo věcí modního pěvce, vědoucího, že moda jenom krátké kázání a krátké verše snáší.

Bylo tedy třeba vytvořiti něco ne příliš velkého a domácího na způsob Ariosta; proto tedy nebylo příliš mnoho temat k volbě.

Měl li autor prvotně i allegorii politickou na mysli, o čemž sluší pochybovati, pak upustil od toho záměru během práce, tak že v díle nevidíme politických narážek. Ale aspoň v podrobnostech — když už ne v celku — nalézáme v díle Krasického mnohé narážky na soudobé poměry, od parodie na sněmování a porady, až k uznání převahy žen.

Věci směšné střídají se tu s čistě pathetickými, na příklad se strofou o lásce k vlasti.

Ani myšlenka nebyla skvělou, ani k obsahu nestačilo fantasie a invence, ale za to bylo provedení skvělým: veršů tak lehkých a hladkých, sentencí tak trefných, ironie tak jemné, vtipu tak urozeného — toho všeho až posud v literatuře polské nebylo.

Když se v »Myszeidě« s jejím ariostickým úsměvem nad boji i bohatýry, všem trochu dostalo, namířil v »Monomachii« biskup celou batterii vtipu výlučně proti řeholím, jejich devotnosti a zlořádům.

Bez fantastičnosti, jasným denním světlem oblíl biskup koutky lenosti bezmyšlenkovité, kryjící se pod askesi, pod regulí a klášterními sliby.

Kdyby byl biskupský básník takto osvětlil i jiná pole života polského, byl by vykonal velké dílo. On však spokojil se jedině polem, na němž nejlaciněji mohl největšího triumfu dosáti. Posmíval se protivníku, napolo již poraženému, zeslabenému a proto lehko přemožitelnému.

Celek je poněkud rozvleklý, místy karikaturový.

Pozdě biskup poznal, že ve svých útocích šel snad příliš daleko a proto svou »Antimonomachii« snažil se zmírniti podrážděnou veřejnost, omezuje a ztenčuje dřívější své útoky. Úplně se mu to však nepovedlo.

Napsav vzorná díla epiky žertovné a satirické, odpovídající temperamentu autorovu i náladě století onoho, seslíl básník i k vzornému dílu epiky heroické, vzav si za předmět skvělou epickou dobu stoletého boje polského s púlměsícem, a to právě ve chvíli, kdy svět zatoužil po definitivním vyhnání Turků.

Ale ani čas ani básník nebyl zrozen k heroismu: dle receptu Voltairovského, s reminiscencemi až do Tassa podařilo se mu slepiti epopu s rozmachem filigranským, v slohu rokoko. Je to práce ze sádry, plná ozdůbek a trefek, je to pravá selanka bohatýrská, jako všechny jiné selanky oné doby.

Ale i tím, vzhledem k nezdařeným dřívějším relacím veršovaným, odpovídal básník požadavkům slohu a formy a stvořil dílo slušné a modní, pseudoheroické, sentimentální a didaktické.

Pravé schopnosti slohu i ducha vykazaly teprve jeho »Satiry« a »Bajky«.

Ani v »Satirách« sice nezmohl se měkký autor na silný a vášnivý hlas Juvenalův. Nehřměl na lotry a zrádce, nestrhoval masky z bezctných tváří, mlčel o hanbě zbabělé a prodejné politiky, a vady káral ne ostře, leč se shovívavým úsměvem, promlouvaje k rozumu.

Proto hanil fintivé ženy, karbaníky, hýřily — hanil výmluvně, vtipně a moudře.

Brojil proti novým modám, proti zřeknutí se starých ctností předků, radil a doporučel stále svým rodákům: *m e d i u m t e n u e r e b e a t i . . .*

Zkušenost a trefný instinkt politický, jež šlechtický národ nikdy neměl, označovaly jedinou jeho satiru politickou »O r g a n y«, den před velkým sněmem napsanou.

Autor, skeptik, ne entusiast, nesdílel všeobecný zápal, rozhlížel se úzkostně, ptal se a naslouchal, neskrýval se s neutěšenými vyhlídkami do budoucna, s resignací ptal se »od jakého orla nejlépe dát se rozsápat?«

Se satirami jeho rivalisovaly i »Listy«, psané též ve formě smíšené. Převládala v nich silně morálka a ethika; nejslavnější z listů těch, malebné vypsání cesty po vlasti, i dnes ještě dovede čtenáře zaujati a vzrušiti.

Největší předností Satir (i jeho Listů) byla dokonalá forma v pravdě umělecká, nikdy před tím, ani potom nepředstížená. Bohatství invence a observace, vtipný dialog, znamenitá charakteristika. Domácí ráz tu zachován jen zevně, jinak, s malými změnami hodí se satiry tyto na všechny časy a na všechny země.

Z tohoto jejich kosmopolitického stanoviska vysvětluje se též divný, zdánlivě zjev: Krasicki, jako *laudator temporis acti*. Kdežto jiní soudobí satirikové, Naruszewicz, Piotrowski, dopisovatelé Monitora atd. bojují dvěma frontami: proti sarmatismu a proti opičení se po modě, napadá Krasicki vrstevníky, jakoby těžké viny předků nebylo. On neohlíží se zpět, jež znepokojují omyly současné.

Stejně vysoko povznesl se Krasicki ve svých bajkách, v arcidílech miniatur, v něžněnských slohu, hlubokých a moudrých . . .

Ve vstupním verši určoval je dětem, ale sám ten verš, nejhlubší ze všech, tomu odporoval. A vskutku, morálka, jaká je v těch bajkách hlásána, není pro děti. Jestliže Napoleona rozhořčila Esopská bajka o vlku a jehněti, co by řekl bajkám Krasického, v nichž zlost a hloupost, proto že jsou silnější, vítězí a ctnost, pokora i moudrost jsou poraženy.

Všichni básníci Stanislavovští od Naruszewicze a Ogińskiego až k Niemcewiczi upravovali bajky *con amore*, ale vplétali do nich často události dne, skandály politické, dávali často průchod svým pobouřeným citům, nezdržovali se allusí aktuálních; všichni po příkladu Lafontainové kreslili obrazy široké, plné podrobností.

Krasicki však se allusí zdržoval a jen výjimkou vztahovaly se jeho bajky na poměry polské. Zvoliv si formu Fredrovskou, nejkratší, pronesl ve čtyřverší — v němž ani jediné slovo nebylo zbytečné — celý konflikt — i jeho rozuzlení. Rovněž nesáhl Krasicki často k novým tematům, ale dovedl staré látce dáti pečeť svého mistrného ducha.

Tytéž znamenité vlohy a přednosti jeví Krasicki i v prose. Nepokoušel se nikdy o velké koncepce; jeho romány, nazveme-li tak didaktickou a satirickou literaturu, rozpadají se ve volné obrázky a spíše traktáty, s výrazně poučnou tendencí. Politických věcí rovněž u Krasického nenajdeme, mimo jednu, příliš plochou allegorii, zobrazující dějiny Polsky v dějinách »rohového domu«. A právě tento nedostatek politického elementu v časech tak velice politisujících je

pro Krasického nad míru charakteristickým; mezi zresignovanými je on nejzresignovanějším; kdežto jiní syčí jedem, protestují a hrozí, on jediný zmůže se leda na slova tichého stesku a žaloby.

Smíjuje se s osudem, upřímně, v přesvědčení, ne proto, že je cizím poddaným, ale proto, že má měkkou povahu.

A tak ztrácela jeho literatura ráz aktuality, ale získávala za to v ceně všeobecně lidské. Pro překladatele je Krasicki ze všech autorů polských nejdělejší.

Nejméně ještě vadí nedostatek politického momentu v »Mikołaja Doświadczyńskiego Przypadkach«, panice polského, o jeho vychování, nebo spíše o nedostatku jeho vychování, o jiných peripetiích života polského mezi palaestrou lubelskou i na dláždění pařížském; nový Robinson zakotví dále v Utopii, kde lidé žijí v přírodním stavu, bez osudného železa, rozsentimentalisujících knih a fanatiků kněží, rozbíjí se pak na moři i na pevnině a zřeknuv se, jako Krasicki sám, veškeré politiky, usadí se na vesnici a uvízne v ní.

Další část »Doświadczyńskiego« — »Pan Podstoli« — poučuje, jak v nejužším kruhu rodinném, hospodářském a i sousedském možno přece jen prospěšně působiti, a to na prospěch nejen svůj, ale i svých bližních.

Hájen tu rodinný krb výmluvněji, a vřeleji než se u autora »Monomachie« a »Satir« dalo očekávati.

V prose však nebyl Krasicki jenom belletristou, ale i učencem a spíše popularisátorem, jenž v Kompendiích a encyklopaediích rodákům svým »sbírku potřebných vědomostí« v nejrozmanitějších látkách činil přístupnou. Menší jeho práce — moralisující povídky atd. — jsou věci zcela pěkné. Jeho tvorbu dramatickou — vyčerpávající se pro potřeby domácího divadla v Heilsbergu — i při vtipném dialogu, možno klidně mlčením pominouti.

Vedle této všestranné činnosti literární nezapomínal však biskup i na povinnosti svého stavu, o čemž mnoho skvělých skutků svědčí. Když pak konečný úpadek vlasti i silné organismy zlomil nebo otupil, tu kníže-biskup a nyní už primas-arcibiskup, téměř omládl, jakoby poslední rána v něm vyvolala opožděnou reakci. Ani ruce nedal do klína, maje zásadou:

»podła rzecz — rozpaczać« (podlá věc si zoufati), a »rozpacz — podział nikczemnych« (zoufalost je údělem ničemů). Tu pak v nejkritičtější chvíli začal vydávati list »Co tydzień« (ve formě starého »Monitora«), ale dni jeho byly už sečteny.

On zaujímá první místo v literatuře Stanislavovské. Jako král, tak i literatura tato neodpovídala hlavním požadavkům doby: neposilňovala, ani nenadchla ducha. Jako král, tak i literatura tato snažila se vyvésti lid ze stagnace a ze zatemnělosti, jakož i ze změti předpotopních pojmů.

Ona apelovala k rozumu, ne k citu, vyznačovala se jasností myšlenek, precizností formy, pravidelností výrazů. Mistr jazyka a formy, pronikavý a rozsáhlý talent, Krasicki nejpádněji dokázal, že literatura může zcela dobře existovati v jazyce národním: on zrehabilitoval polskou knihu, on přesvědčil nevěřící Tomáše, že vkus a uhlazenost, důvtip a

jasnost není výlučným monopolem Paříže, že je třeba jen dobré vůle a že domácí výroba úplně se vyrovná přivážené literatuře.

Psal pro všechny a o všem, i bajky a povídky pro děti, jenom, jsa věrný mužnému rázu polské literatury, neobracel se zvláště k ženám, leda případ od případu.

Bojoval proti předsudkům. Volal k práci (»Třeba se učit, zlatý věk minul«), stavěl vysoko rodinné ctnosti, domácí ráz. Blýskadélka ho nezlákala.

Nejvíce vděčí mu jazyk: abychom mohli oceniti pokrok u Krasického, musíme ho porovnat i Naruszewiczem nebo s Piotrowským. Jazyk těchto dvou je nevybraný, těžký i slovosledem i volbou výrazů, zastaralých, nevázaných, všedních. Jazyk Krasického za to je svěží, hladký, uhlažený. Zbavuje se nejednoho bohatství, ale za to nabývá ohebnosti a lehkosti, do jaké tam těm daleko. Jejich věci zavánějí školou, citáty anekdot a historek nejnižšího řádu, věci Krasického jsou světové, průzračné, něžné.

Dobrodušný úsměv hraje na intelligentní tváři autorově. On nikdy nedává znáti své povýšenosti jiným, jeť on učitelem a ne pedantem.

Krasicki je prvním polským spisovatelem z povolání, ne z nutnosti, nouze nebo nudy.

Jako Rej, Kochanowski a Potocki, tak také Krasicki sloužil vlasti pérem, jsa přesvědčen o vážnosti své misse; on jediný z vrstevníků zasvěcoval se svému povolání bez jakéhokoliv pobočního záměru, ne pro slávu a ctižádost, ne pro zisk a pochlebování; v časech všeobecné zkázy mravů, on jediný nepokálel své péro cynismem, jeho delikátní povahu odstrašovalo všechno špinavé, nízké.

*

Vedle elegantního, jovialního a společenského Poláka stojí těžký, pedantický a brucivý Litvín — Adam Naruszewicz — rovný Krasickému povoláním, rodem i láskou k vlasti, ale jinak zcela rozdílný.

Z pout latiny nevyzul se exjesuita nikdy docela. Překlady Tacita dal se poznati i v prose: ve verši své ukázky básnické podával. Jenom v selankách a bajkách podlehl francouzskému proudu.

Budil ducha, stejně jako Krasicki, ale v slohu sarmatském. Pochleboval (ač ne nehodným); nota osobní zněla u něho vždy silně; káral, ale vášnivě; politiky se nestránil.

Básníkem vlastně ani nebyl. Mohl všem říci s Juvenalem:

»Facit indignatio versum«;

byl spíše učencem, a jako Kochowski, přešel od básnictví později na pole historie.

Trefně ocenil ho král, když ho k sobě povolal a dal mu za úkol napsati zrcadlo dějin polských.

Tehdy právě dějepisectví ladem leželo. Bajkami o Kalimachovi, o »rokoszi« glinianském a o neslýchaných i nevidaných skutcích předků krmena šlechta.

K pramenům nesaháno. Długosze v Lipsku cizí vydávali a teprve po r. 1750 přistoupeno k publikování latinských pramenů (ve sbírce Sasově, Mitzlera de Kolof a j.), i polských (ve sbírce Bohomolcově).

Jinou důležitou publikací pramennou jsou »Volumina legum« Piaristů a Dogielův »Kodex diplomatický«, osvětlující zevní poměry Polsky.

Nedostávalo se zpracování: cizina vydávala životopisy slavných Poláků, pruští spisovatelé světští (Lengnich, Braun a j.) i duchovní (Oloff, Ringeltaube a j.) vykládali o konstituci polské, o literatuře, její jednotlivých zjevech atd.

Potřeba historických vědomostí stávala se stále naléhavější; ale v domácí literatuře (mimo ne zvláštní přručky Bielského a Wagi) nebylo díla, které by výmluvně, dle požadavků století, kriticky a v duchu monarchickém vykládalo průběh dějin polských, které by dokázalo nezvratně, že co cizí meč nedokonal, to pozdní republikánské zásady a instituce v neprospěch Polsky provedly, které by vyzývalo všechny, by konečně záhubná cesta byla opuštěna.

V tom duchu zpracoval Jesuita Wyrwicz konfederaci Goląbskou, ale díla o celkovém rázu polských dějin dosud nebylo.

Za to, že král tak byl pro vážnost tohoto díla zaujat, že nešetřil vydání, že našel nejvhodnějšího pracovníka a že ho povzbudil a podporoval, za tuto velkou zásluhu o vědu polskou, patří mu vřelý dík potomstva.

Až posud nikdy nikdo nevyšel takovým způsobem vstříc polskému učenci.

Naruszewicz dal se chutě do díla. Pro něho pořizovány opisy materiálů i v cizích knihovnách a archivech (na př. ve vlašských a švédských); tak povstaly velké folianty pramenů, zv. »Teki Naruszewicza« (dnes v majetku Czartoryských). Konečně v letech 1780—1786 vyšlo šest prvních svazků díla toho, sahajících až do r. 1386. Zde však práce uvízla.

Stanislav August snad ani na tak obsáhlé dílo nepomýšlel. Kratší, ale dále jdoucí dílo bylo by snad jeho záměrům bližší. To však nijak neubírá dílu Naruszewiczovu ceny.

Jako Karamzin tak i Naruszewicz napsal monumentální dílo národní, jakkoliv jeden pouze dějiny Rurikovců, druhý zas pouze děje Piastovců líčí. U obou dominují děje dynastie, u obou je sloh Tacitovský, u obou snaha po samostatné kritice.

Ale toto dílo není jediným historickým spisem Naruszewicze; z jeho péra vyšly ještě »żywot Chodkiewicza«, jenž zaujímá čelné místo v biografické literatuře polské.

Celkem vzato, byl Naruszewicz v prose šťastnějším, než v poesii, kde mnoho napodobil (v satirách Boileaua, v selankách Gessnera), kde také formou nevyčníval.

Proto také zcela správně později řemeslo básnické odhodil; ačkoliv už jen vydáváním: »Zabaw przyjemnych i pożytecznych«, kde většinou své verše umisťoval, o krásnou literaturu se nad míru záslužným učinil. Zabloudily sem i památky ze století XVII.

V krásné literatuře zůstane po Naruszewiczovi památka ne napolo jesuitským dramatem »O nezłomném kniżeti«, ne nadmutými a sentimentálními selankami, ale satirami. Napsal jich sice jenom osm a ještě

tu si polovinu vypůjčil, ale vyplnil je domácí, národní trestí i formou dal jim svou.

Nerozešel se, jako Krasicki, se sarmatismem slova, nepočítá s delikátní mluvou, se subtilními rýmy, kráčí hřmotně a ztěžka; nahrazuje finessu a humor Krasického silou a plastikou výrazu.

Nejznamenitější z těchto satir je »Chudý literát,« nejjedovatější »Reduty.« O moment politiky není u Naruszewicze nouze, hlavní boj však veden jest s bývalým sarmatismem s jedné a s novodobou zkázou mravů s druhé strany.

*

Vedle Jesuity Naruszewicze stanul Piarista Gracian Piotrowski v »Satirovi« psaném dávno, na pospas molům odevzdaném a teprve roku 1773 na naléhání přátel vydaném; ton »Satira« je příliš kazatelský a prosaický; Piotrowski napodobí cizí vzory (počínaje Horácem), ale bičuje domácí vady.

Vedle Krasického opět stanul kněz Jeronym Juszyński.

Jeho »Rymy i proza, skotopaski i milostki« (1787—1789) originální i napodobené, autora leda kompromitovaly, pro obsah nežádka svévolný. Juszyński však — jsa nadšen Monomachií — napsal báseň »Asketomorya albo zgromadzenie fartuszkowe czyli sejm mniszek«.

Je to původní allegorie. Nešloť knězi o to, aby řeholní sestry zdiskreditoval a jejich svatoušský život směšným učinil; byla to i satira politická, na Szczęsného (v básni: Gaudenty) a Targowické.

Poslední sloka praví to zcela jasně:

„Zniknął Gaudenty i hydra bez głowy
już nie swą duszą, ale obcą żyła.
W tym przemoc słysząc próżne głupców mowy
batogiem resztę lotrów rozpędziła.

Z nieznaných mnichów sejm zwoławszy nowy
cudowne na nim rzeczy ułożyła,
które przyrzekła wkrótce muza stawić
aby sie świat mógł uczyć lub zabawić.«

(»Zmizel Gaudenty a hydra bez hlavy
už ne svou duší, ale cizí žila.
V tom přesila, slyšíc prázdne řeči hlupců
bičem zbytek lotrů rozehnala.

Z neznámých mnichů svolavší sněm nový
čarovné věci na něm usnesla,
jež Musa slibuje v krátce vyličiti,
aby se svět mohl učit nebo baviti.)

Je to jeden ze vzácných a řídkých hlasů v literatuře polské o Targowici a proto zasluhuje zvláštního uvedení.

Dříve napsal Juszyński »Żydoswaros«, kde dle vzoru Myszeidy směšné bájky o vojně židovské užil jako záminky k vystavení úpadku významu Polsky. Projektoval ještě »Żydozgodos«, ale k napsání jeho se už nedostal.

Tendence satirické nevyklučovaly však nikterak pokusy panegyrické, pro ducha století nad míru lákavé. Vychvalováno se navzájem, eskomptováno budoucí zásluhy, nedoufáno patrně v úsudek potomstva — a to zcela správně.

I u Krasického i u Naruszewicze najdeme leckdy přehnané chvály ctností občanských různých poctivců, pro něž však bylo naprosto zbytečno sedlati Pegasa.

V tomto přechvalování až do hnusnosti vynikl Stanislaw Trembecki, dvorní básník královský, jako člověk i jako básník pln odporů, nedořeknutých slov a překvapujících obrátů.

Měl značný talent, ale vymrhal ho v drobnostech, v satirách, pamfletech, epigramech, bajkách a ve verších přfležitostných.

Vynikal hlavně v ciselování práce. Nejslavnější z nich byla jeho poslední: »Zofiówka«, poetický popis nádherného parku tulczyńskiego pána. Celá jeho zásluha leží v slohu, jadrném a živém, v mistrném ovládnutí jazyka, sloh Trembeckého oslňoval ještě mladého Mickiewicze.

Trembecki psal, jako druzí, nejen v různých oborech, ale i různým duchem, když neměl vlastních zásad, leda že Němce nenáviděl a o slovanské jakési vzájemnosti snil. Psal, jak to chvílová potřeba, zájmy nebo rozmar vyžadovaly. Brzo Jesuity litoval, brzo na jejich fanatismus útočil, brzo byl pobožným, brzo zas atheistou. Králi však vždy věrně sloužil a nejdéle při něm vytrval. S úpadkem krále i sám ztratil rovnováhu. Byl dokonalým komediantem, bral na sebe každou masku, bohatýrskou i šaškovskou.

Byl mistrem formy, trefnosti výrazu, silou převyšoval Naruszewicze, uhlazeností Krasického. Vymrhal to však na podkuřování králi a pánům. Co sloužilo však potřebám chvíle, to s chvílí tou také shaslo!

Níže — ne talentem — leč osudem, slávou i zásluhami stanul Kajetán Węgierski, mající sice jen krátkou kariéru literární, za to však slibnou. Skončil tam, kde Trembecki začal, v cizině.

Talent svůj zjevil Węgierski hlavně v satirách, jež však měly zcela jinou podobu, než satiry Krasického a Naruszewicze.

Nesouhlasil Węgierski se zásadou, že satira má se klaněti osobám a že má kárati zvyky a obyčeje. On i osoby káral, vida, jak vybuchely zlořády, nestoudnost a zločinnost. Z jeho satir tedy vyrážela vždy silně nota osobní nenávisti a nalézala hlučnou ozvěnu v obecnstvu.

Mladý, prchlivý a vlastními neúspěchy zaražený básník brzo opustil metropoli i vlast a zahynul pro literaturu, v níž aspoň po smrti své místo zaujal: tak málo se z něho tisklo za jeho života; spisy jeho kolovaly jediné v opisech.

K paskvilům a pamfletům bylo vždy dosti látky; hlas tu měli republikáni, nevždy dosti dobře obeznámení s během a významem událostí. Dále katolíci na dissidenty rozhořčení, držící se zásady:

»tam diu Polonia libera,
quam diu orthodoxa...«;

royalisté pobouření attentátem spiklenců; zbytky saské strany (»Rozmowa

kawalera saskiego z senatorem polskim«); nepřátelé krále, od nichž zpíváno:

»O nędzna Polsko! Wstyd ci niesłychany,
że trón twój rządzi wół, świnia, barany...«

(»Ó bídna Polsko, hanba ti nesłychaná,
że twój trón rządzi wół, świně, berani...« atd.

Verše politické začínají od samotných voleb. Trudná to historie bouřlivých událostí let 1763—1793.

Dramatickou formu napodobovala »Cnota« nebo »Perekińczyk«. Povodeň veršů těch satiricko-politických stále vzrůstá a pojednou satira a pamflet stojí v popředí tvorby literární.

City století stanislavovského nevylévaly se v lyrice, neplakaly v elegiích a neniích, ale pranýřovaly zrádce a odštěpence, podlé, hlupce a lenochy . . .

Proto také oněměla literatura tato náhle po roku 1794, když pro satiru a pamflet už nebylo místa.

Pocity občanské, tak významné pro celou bývalou literaturu, holdy osobnostem, nezřídka málo holdů hodným, věci rozumu a zájmů — nevyčerpávaly literaturu.

Byli tu ovšem i představitelé citoví, ale mdlí a přesládlí, autoři selanek: Juszyński, Minasowicz, hetman litevský, jenž Jungovy »Noci« napodobil, jenž allegorická dramata pro své divadlo slonimské psal, jenž byl poslední z velkých hodnotářů, bavících se literaturou!

Vedle nich však byli též pravdiví básníci, jimž už sám temperament poroučel vyjadřovati tklivé pocity. Co do nedávna jen v opisech po venkově i městě kolovalo, to teď formou dokonalou objevilo se v tisku. Nejvíce se líbil a své pění nejvíce zpopularisoval František Karpiński.

Od šablonovitých a konvenčních autorů selanek — Jesuitů Ejsymonta a Naruszewicze, od neskromných selanek Wegierského a Zablockého, různily se jeho selanky a písně, ne-li hloubkou, pak jistě tklivostí citu.

Nebyl nikterak umělým, nepřirozeným, on zpíval, co ho opravdu bolelo a co ho konejšilo.

Rozletěly se také jeho písně po celé šlechtické Polsce; jeho »Justina« a »Laura« sentimentální, rozslzavěné, trefily do gusta této epoše, libující si v citlivých hříčkách. Jejich populárnost přečkala desetiletí.

Karpiński zkoušel své síly ve všech oborech lyrických.

Nejlépe se mu vedlo v náboženských písních, plných prostoty a upřímnosti, přístupné i dětem i lidu.

V lyrice vlastenecké dosáhl pouze výrazu žalu a resignace, jakkoliv k rodné zemi srdečně lnul. Nejvíce síly jeví se v jeho »Žal Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta«, kde jakkoliv Dantea neznal, přece s ním měl jednu myšlenku:

»Ty spisz Zygmuncie a twoi sąsiedzi
do twego domu w goście przyjechali.
Ty spisz a czeladź przyjęciem sie biedzi
tych, co cię czcili, co ci holdovali...

»Gorzkie wspomnienie: gdy szczęście przeminie,
czemuž i pamięć o niem nie zaginie?...«

(»Ty spisz Zikmunde a tvoji sousedé
přijeli do tvého domu co hosté.
Ty spisz a čeleď stará se o uctění
těch, kdo tě ctili, kdo ti holdovali.

»Hořká vzpomínka: když štěstí mine,
proč i památka po něm nezajde?...«

Karpiński pěstoval i poesii gnomickou. On první snížil se v ní k následování tonů lidových, (»Pieśni dziada Sokalskiego«), on první vytvořil polskou balladu (»Ludgard«), jakkoliv tato svým tónem ne Skoty, ale Ovidiovy Heroidy připomíná.

S panováním chladného a suchého rozumu slučovala se (vyvolána jsouc přirozenou reakcí) sentimentálnost, jedna z charakteristických vlastností druhé poloviny století. Od zbožňování samotného rozumu, neposkytujícího štěstí, přichylováno se mimovolně k vynášení přírody, její nezkalené prostoty a půvabu, k pocitům tklivé a srdečné přízně a lásky.

Z metropole a ode dvora, od ruchu, od zábav a intrik utíkáno mezi pastýře a pastýřky, do svatyně dumání, vytvářeno kodex a regule citlivosti a hledáno pro ně příslušných vzdechů a slov...

Sentimentální tato nálada zajistila také romantickým písním Ossianovým úspěch ještě před romantismem. I zarojilo se v literatuře polské Oskary a Malvínami, harfami a bardy, překlady i napodobeními Ossiana... Překládalit ho Tymieniecki, hrabě Ostrowski, Kazimierz Brodziński, Seweryn Gośczyński a j. Napodobili pak Kropiński, Krasicki, Książnin a j. Ale teprve v Slowackého »Lille Wenedzie« duch Ossianův pořádně obživil.

Ale ještě před mocným vlivem Ossiana zavládla vrozená sentimentalita Krasinského na Parnasse polském. Bylat to jeho druhá přirozenost, s níž slučoval se i hluboký cit náboženský a nepřekonatelná sympatie k životu selskému.

Ctižádost a naděje na úspěch sice táhly autora »Zabawek wierszem i prozą« do Varšavy, k Czartoryskému i ku králi, ale nezžil se s dvorem, ani s městem a pocity, vyslovené v elegii »Powrót z Warszawy na wieś« jsou upřímným výrazem jeho smýšlení.

On miloval přírodu a dovedl se na ni dívati, čeho nejlepší důkaz složil v realistickém popise »Podrózy z Dubiecka na Skałę«.

Pokoušel se i v dramatické tvorbě, ale ani »Juditou« macochou křivoústého, tragického, ani »Czynszem« komického dojmu nevyvolal.

Psával i prosou, ku sklonku života memoiry, zajímavé: pro charakteristiku časů, domácího života a školy.

Párku Krasicki-Naruszewicz odpovídá téměř párek Karpiński-Książnin, netoliko rozdílem v temperamentu a ve slohu, ale i v životě.

Jako Naruszewicz, tak i Dyonizy Kniaźnin je citlivější k požadavkům otčiny. Nota vlastenecká zní u něho častěji a vznešeněji, at tomu jest v ódě na vousy, nebo v »Matce Spartance«, vypravující syna do boje za vlast, nebo konečně v »Matce občance«.

Melodičnost verše procituje hloub, než Karpiński, za to ve výrazu je slabším.

Je zajímavým i jako typ dvorního básníka. Jsa sekretářem starého knížete a učitelem mladé knížecí generace, oslavuje domácí události.

Nejzajímavějšími jsou jeho pokusy dramatické, prosycené duchem pulawským, občanským, vlasteneckým a národním.

Kněžna generálová Podolská nepsala dramata ani komedií, jako kněžna Radziwillová nebo Kateřina II., ale celé divadlo Kniaźninovo bylo výsledkem jejího nadšení. Ona vytvořila sujet »Cikánů«, ona vybrala písničky Kniaźninovy i Szymańskiego pro »Troiste Wesele« . . . Oslavování tu: Mazur i kozák dávno před školou ukrajinskou . . .

Sláva Puław touto zásluhou paní kněžny generálové rostla, tak že přáno si pro Polsku více takových Puław.

Kniaźnin odpovídal úplně záměrům kněžniným, jsa citlivý a tklivý, bez žluči a vášně, jakým se ve svých »Žalech Orfeusza« i ve svých bajkách ukázal.

Mezi autorkami soudobými přiblížila se k němu nejvíce Konstancie Benislawska hlavně klidnou náladou své náboženské Musy.

Od této lyriky prosté, tklivé, nábožné divně odrážela se sprostá lyrika XVIII. století, cynická, dle Vadé-ho, Boufeaua a jiných Francouzů napodobená, postrádající však francouzské gracie a volnosti i vtipu. Zkoušeli v ní své síly i duchovní (Minasewicz) a vynikali v ní Węgierski a Trembecki.

Od té lyriky dvorní nebo selské, vždy pudrované a nalíčené, odrážela se živě lyrika vlastenecká a náboženská, nepsaná, neknižní; neznáme ani jejich autorův.

Národní kult Mariánský slavil tu poslední triumfy pod její heslem:

»stawano na placu
z Boga ordynansu«.

Je to lyrika táborová náboženského pathosu, pod formami vojenskými dojmající svou naivností, hlubokou věrou a pravým citem. Drsná v slově, kulhavá v rýmech, plná dobré mysli a pobožnosti, předchůdkyně lyriky legionářské.

Výše ještě se vznesla, ač nenabyla tolik rozšíření, lyrika exulantů Załuského a Rzewuských.

V těžké zkoušce zmužněl Załuski, setřásl se sebe pedanterii, neztratil ducha, oddával se vroucně a důvěřivě v milost Boží.

Starosta doliňský obdivoval se otužilosti staříckého soudruha, jenž nedal se zlomiti nevhodami cest, zlým osudem ani vězením, kde »všechno páchlo a všechno zplesnivělo, mimo jeho loutnu.« Velkou skromnost jeho — vzácnou to vlastnost na onu dobu — dokazují charakteristické jeho verše:

»Ja się zaś najmniej w tym długu uiszczę
który chcąc śpiewać, nie śpiewam, lecz piszczę...«

(»Já nejméně svůj dluh splatím,
když chtěje zpívatí, nezpívám, ale pišтім.«.)

Poesii Stanislavovskou vyznačovalo velké, rozhodné a první oživení dramatu. I polské divadlo musilo stanouti ve Varšavě, když už jiní, civilisovaní národové je měli.

Už roku 1765 otevřel král první divadlo polské kusem »Natręci« od Bielawského.

Ale smutný život vedla tato první scéna polská. Leckdy zmirala po celá léta, pak znovu byla křísena. Krále bavila francouzská veselohra a vlašský balet. Starosti o polské divadlo ponechával jiným.

Repertoire byl zaplňován překlady a přepracováními na domácí ráz.

O drama polské velice se zasloužil Bělorus, Jesuita, jenž ve Varšavě se dokonale aklimatisoval, ku konci »konsyliarz króle JMCi« — František Bohomolec.

On nedával si pouta bývalého dramatu školního, jež ženy a lásku vylučovalo, a volně Francouze okrádal.

Jeho humor byl nevybíravý a charakteristika velmi nedovedná. avšak — jak o něm praví kníže A. Czartoryski ve své »Hystorya Nauk Wyzwołonych« (r. 1766) — :

»tomu polskému Molièrovi vděčí teatrum polské za
svou reformu, anť první v národě svém psal podle
pravidel komedie.«

Jsa vždy vesel, »vždy ruměnný syn Anakreonta«, jak se sám nazýval, měl rád veselou společnost, »popíjel vínečko s varšavskými měšťany a hýřil s nimi zle, ale při tom pracoval na tolika rolích literárních, že vyryl hlubokou stopu v dějinách budící se rozumovosti.«

Byl historikem: vydával Bielského, Strykowskiého a j., byl publicistou, spisovatelem veseloher atd.

Ve veselohrách vynikl nejvíce. Jeho práce tohoto oboru nesčíslněkráté přetiskovány.

Jeho vzor působil nakažlivě: celé hejno veseloherních spisovatelů se pojednou vysypalo. Psali původní věci i překlady, hlavně z frančtiny a němčiny.

Nalézal se mezi nimi i kastelán łeczycki Tadeusz Lipski, diplomat, jenž chtěl svého času restaurovati Jesuity, autor dvou veseloher »Poctivý muž« a »Poctivá žena«, i teatromani z kruhů šlechtických, na př. Adam kníže Czartoryski (překladatel z Regnarda, Destouchesa), hetman Ogiński v Slonimě, kníže-biskup v Heilsbergu atd.

Největší triumfy na poli tomto odnesl však Franciszek Zabłocki, jenž činnost literární začal selankami a zakončil satirami. Léta 1779—1784 zasvětil však dramatu polskému, obohativ repertoire polský o několik desítek her. On teprve opřel repertoire polský o domácí základy.

Chvatná práce vadila mu sice v pečlivém propracování; ale vtip, situační komiku a trefné výmysly nelze mu upřítí.

Z obrovského jeho repertoiru vyniká nemnoho her, nejvíce »Sarmatyzm« a »Fircyk w załotach«.

V komedii »Sarmatyzm« už samotným názvem prozradil, o co mu šlo. O posmívání se polskému venkovu, s jeho saskými přežitky, s jeho leností a pijáctvím, s rodovou ambicí a s bezednou hloupostí.

Ve »Fircyku na záletech« vystavil na posměch Varšavana comme il faut, jenž přijde na venkov, jsa jist svými triumfy; naráží na těžké překážky v záletech, ale ve hře tomuto falešnému hráči štěstí zde na venku přeje víc než ve Varšavě, a to ho zachrání z bryndy.

Fircyk je typ, jež nalézáme i u předchůdců Załuského (na př. u Naruszewicza a j.). Ale kdežto druzí proti Fircykům bojovali a naprosto je směšnými učinili, Załuski pro zábavu svého Fircyka vavřínem ověncil.

Od Bohomolce, Czartoryského a Krasického různí se Zabłocki značně. Jejich slovní vtip i ušlechtilá tendence nemohly nahraditi nedostatek sceničnosti, která právě u Załuského je tak znamenitě vyvinuta. Jeho jazyk je dokonalý, volný, plyný a zvučný, komický talent nad míru značný, jakkoliv ve volbě prostředků nevybíravý. Ale příliš hlubokého dojmu veselohry jeho nezůstavovaly. Obecenstvo brzo na ně zapomínalo a ledajakým melodramatem dalo se více dojati.

První se scény otfásl polským obyvatelstvem Julian Ursyn Niemcewicz, jehož jméno po čtyřicet let kulminovalo na polském Parnasse.

Veselohra polská až posud nedbala aktualnosti, ačkoliv uváděla na scénu typy současné. I »Sarmatyzm« i »Fircyka« bylo možno napsati kdykoliv. A vskutku vzkříšení o půl století později ve Fredrovské »Pomstě« a v »Slibech panenských«.

Ale »Powrót Posła« — veselohra o třech jednáních, napsaná poslancem, slaveným řečníkem, jenž na lid působil »Gazetou národní i cizí« (prvním politickým listem), vydaná ve chvíli ohlášení ústavy 3. května, posmívající se té rozumové Targowici, jež měla v krátce nastoupiti a všechno zničiti, bránící s upřimným zápalem pokrok a reformy, apelující na rozum, svědomí a hodnost národní — zelektrisovala a rozentusiasmovala první obecenstvo polské.

S úspěchem této veselohry nemohl se žádný pozdější úspěch měřiti, jakkoliv úspěch ten náležel spíše tendenci a programu, než hře samé.

I zde nalézal se representant sarmatismu — starosta Gadulski — a Fircyk — Szarmancki — ale oni nejsou hlavními osobami, jim ne náleží hlavní úspěch; autor tonem satiry Krasického a Naruszewicze kritikuje vychování mládeže zfrancouzštělé, krásnou plet i bývalou anarchii. Ujímá se sněmu, nespravedlivě očerňovaného a v optimismu pochopitelném volá:

»Dziś sie sława narodu i powaga wraca,
obywatel z radością podatek opłaca;
mamy dziś sprzymierzeńca mieliśmy wprzód pana
skarby złotem, zbrojownie, spiżem napelnione!
Będą jeszcze dla Polski dni świetne wrócone,
(byleby naród) uwodzić sie namowom przewrotnym nie dawał,
i w zaczętej już pracy nigdy nieustawał!!

(Dnes se sláva i vážnost národa vrací,
občan s radostí platí daně.
Máme dnes spojence, měli jsme dřive pána,
máme pokladnice zlatem a zbrojírny stfelivem naplněné.
Navrátí se ještě Polsce slavné dni,
(jen kdyby národ) nedal se převratným přemluvám svěsti
a kdyby v začaté už práci nikdy neustával!)

Kde může, tam vystupuje Niemcewicz ve prospěch utiskovaných. Nejsilněji vyznačeno toto jeho humanitární stanovisko v dramatech »Kazimierz W.«, vypraveném roku 1792, oslavujícím krále sedláků.

Vedle Zabłockého a Niemcewicze stanul pravý teatroman W o j- ciech Boguslawski, jako herec, režisér a dramaturg, zsvětivší se umění dramatickému zcela a ne jen jako vedlejšímu zaměstnání.

Psal, překládal a přepracovával vše možné.

Repertoire jeho byl nejen francouzský, ale i německý (Lessing) a anglický (Shakespeare, Sheridan a j.).

Z jeho původních her nejoblíbenější byl »Cud czyli Krakowiaci i Górale«; domácí thema, zpěvy a tance lidové učinily z hry nejoblíbenější lidový kus, který až podnes s nadšením se potkává.

* * *

Jako poesie Stanislavovská, tak i prosa plnila svou veřejnou službu v románech Krasického, v historii Naruszewicze, v pamfletech Niemcewicze. Nejvíce však do popředí vystoupila prosa politická, vpleňující divokost ducha i jazyka.

Stačí jen porovnat jakoukoliv řeč politickou z XVI. století s řečí kolem roku 1760, aby bylo pozorovati úpadek názorů i jich vyjádření. Řeči ze XVI. století i duchem i jazykem jsou daleko bližšími naší době, než kterákoliv řeč o půl třetího století starší. Leszczyński a Konarski vybojovali však jazyku polskému stále místo a od té chvíle latina zanikla zúplna. Projekty, listy, polemika Zamojského, Staszyce i Kollataje psány od té chvíle výlučně v jazyce národním.

Toto absolutní zaniknutí latiny — bohužel tak opožděné! — je rovněž charakteristickou známkou literatury Stanislavovské, po prvé výlučně polské.

Až posud »vážná literatura« — díla historická, epická, ba i satiry, díla theologická, přírodovědecká a m. j. — psána v »jazyce vážném«, t. j. latinském, jakoby polský jazyk jenom k žertům sloužiti musil.

Od té doby však literatura polská užívá jedině jazyka národního; cizí jazyk je vylučován i ze soudů i ze škol. A tak proces, dokonáný na Západě dříve, dokonán i v Polsce, ze všech zemí (vyjma Uhry) nejpozději!

* * *

Ale nejen šat zevní, i duch literatury se změnil.

Jeho ukázky poznali jsme už v dílech historických, rozešedších se s anarchií politickou, tradicionelní; v románech, šířících zdravější pojem o životě i povinnostech. Nejvýznamněji však vystoupil duch tento ve spisech politických, stále hojnějších, výmluvnějších a radikálnějších.

Je ovšem pravdou, že ten, jenž *Liberum Veto* i v theorii zvrátil — Konarski — po vydání »Sposobu« umkl jako spisovatel politický a že literatura politická skoro po plných dvacet let v zemi polské mlčela. Ale za to právě v této době ozývaly se její hlasy v cizině.

Tehdy vyzval v Paříži Wielhorski Francouze — filosofa Rousseaua a politika Mablyho, aby sepsali své názory o Polsku, o její formě vládní a o možných reformách. Francouzové dostali své úloze dosti slušně, ačkoliv filosof-idealista zůstal daleko za politikem-realistou (jenž nad to z vlastního názoru Polsko poznal). V jednom shodovali se oba: nevěřili už v politickou nezávislost Polsky.

Ani dopisy Wielhorského a Wybického, ani oekonomické traktáty Poplawského a Strojnowského nevzbudily povšechné pozornosti, jakkoliv s nejrůznějších stanovisek obíraly se otázkami politickými a oekonomickými.

Teprve v druhé polovině let osmdesátých oživila se poněkud tato literatura.

Signál k tomuto oživení dalo vystoupení kněze Stanislava Staszice, jaksi výkřik hrůzy, budící národ uvážený nad propastí.

Kdežto »Listům« Wybického teprve po čtyřech letech dostalo se jediné odpovědi, listu Staszicovu dostalo se hned 22 odpovědí! Všechny vyšly bezejmenně a těžko autory jejich uhádnouti.

Staszic měl rovněž příčiny vystupovati anonymně; byl duchovním, jenž v Paříži nasákl duchem Buffona a Rousseaua, a jenž náležel k skupině Ondřeje Zamojského.

Jeho dílo »Uwagi« (1785) lišilo se značně od obvyklé normy. Bylo výmluvnou, vřelou a vášnivou odezvou k cti a svědomí národnímu, nesbíralo úzkostně důkazů, aby trefilo k rozumu; ono chytlo za srdce, vystavujíc hanbu úpadku; ono stavělo radikální požadavky, jichž konstituce třetího května nespĺnila.

Ustanovení silné vlády a dědičného trůnu, rozhodování většinou a osvobození sedláků — to byly požadavky politického kředa Staszicova.

Měšťanů, jich samosprávy a osvobození od vlády vojevodů ujal se člověk menšího charakteru a větších schopností, než Staszic — Hugo Kollątaj, jenž připravoval půdu pro konstituci 3. května. Jeho požadavky politické byly méně vášnivé — než Staszicovy — ale více usku-tečnění schopny.

Kollątaj neváčil sám: za ním stála řada pracovníků, tvořící onu slavnou »Kollątajowskou kovárnu«, z níž vycházely vášnivé publikace, pamflety, potírající bezohledně nepořádky polské. Hlavním pracovníkem v této kovárně byl František Jezierski.

Staszic, Kollataj, Jezierski tvoří přední řadu šiku politických spisovatelů, kteří po prohlášení svobody tisku (r. 1789) literaturu přímo zaplavovali.

Jeden list vyvolával druhý. Byla to pravá potopa listů, brožur, polemik a pamfletů. Mnozí docela užívali k svým politickým výronům i formy belletristické, povídkové.

Důstojně ukončila tuto zajímavou a bohatou literaturu politickou společná práce Kollataje, obou Potockých (Ignáce i Stanislava) a Piaristy Fr. Dmochowského, v Drážďanech r. 1793 vydaná a od Lindea současně do němčiny přeložená: »O ustanovení a úpadku ústavu 3. května«; je to klidný a obsáhlý i výmluvný labuť zpěv té »revoluce«, jež nic nebořila, ani násilně neodstraňovala, ale jež jenom chtěla napravovati, co staletí pokazila . . .

* * *

Ruku v ruce s touto literaturou politickou šla publicistika, representovaná důstojně »Gazetou Národní i Cizí«, vydávanou Mostowským, Niemcewiczem a Weyszenhofem.

Počátky svými sahá publicistika do časů saských, ale dlouho ohraničuje se na »Kurýry«, obsahem ubohé. I pozdější »Gazety« nelišily se mnoho obsahem od těchto listů.

Rok 1791 a 1792 přinesl neobyčejné oživení. Ale pak přišla Targowica a Kościuszko — a za té periody publicistika polská spí skoro úplně.

Váznější úlohu v buzení života národního hrála jiná vydání periodická. I ona sáhala až po časy saské. Sasové — Friese, Mitzler von Kolof — zkoušeli je v jazyce francouzském (Journal littéraire de Pologne 1754), latinském (Acta literaria), německém (Warschauer Bibliothek) i polském (Nowe wiadomości ekonomiczne i uczone) — ale nenalézali u obecnstva porozumění. Trochu svou vinou: tiskli věci suchopárné a nezajímavé (na př. rozsáhlé životopisy arcibiskupů atd.).

První list, jenž se udržel a v duševním životě něco vážil, byl »Monitor« Bohomolce, časopis to druhu »morálních« z XVIII. století, dle »Spectatora« Adisonova (v Evropě náramně populárního) vydávaný.

Do »Monitora« — vydávaného od r. 1765 až do smrti vydavatelovy r. 1784 — psali Krasicki, Minasowicz, Naruszewicz i Skrzetuski. Hlavní ton i směr udával sám Bohomolec.

Politiku ze svého listu nevyklučoval, ale všiml si hlavně otázek národohospodářských, obyčejových a pod. Pro obrození polské vykonal »Monitor« velký kus záslužné práce!

Vedle »Monitora« stanuly »Zabawy przyjemne i pożyteczne«, list to vydávaný Naruszewiczem a rázu spíše belletristického.

Nadmíru zasloužil se o publicistiku exjesuita Piotr Świtkowski vydáváním »Pamiętnika historyczno-politycznego« a jiných listů, redigovaných v duchu velice pokrokovém, vyvolávajících hojně polemiky se strany konservativců.

S rokem 1792 veškeren ten utěšený ruch ustal, jsa udušen censurou Targowice . . .

* * *

Belletristika prosaická nevykazuje v té době vážnějších děl, pomíjíme-li listy Krasického, a ony romány pseudohistorické, spíše traktáty politické Jezierského nebo Krajewského (Piaristy), jehož »báseň v prose«: »Leszek Biały, książę polski« pojednávala hlavně o otázce selské. Už dříve psal povídky po způsobu Doświadczyńskiego a napodobil Rousseauova »Emila« v »Podolance«.

Napodobení, přizpůsobené polské povaze, a přímé překlady zaujmají v celé této veršované i prosaické literatuře čelné místo. Hlavně Rousseau, Voltaire, Racine, Montesquieu a j. bývali nelitostně vylupování.

Čím dále do časů Stanislavových, tím více vzrůstala se tato vševládnost literatury francouzské, a naopak zas nad Sekvanou vzrůstala přízeň pro »le peuple sympathique des Polonais.«

Literatura Stanislavovská liší se právě od literatury saské množstvím a vybraností překladů, obnovením oné komunikace, jež v čase duševní tmy byla přerušena. Za Sasů překládání leda asketické francouzštině; jen výjimkou dostávala se i jiná díla do tisku: historie revoluce švédské, portugalské a římské od Vertota a j.

Teď však světská, antiklerikální literatura francouzská vystoupila do popředí, teď překládání francouzštině encyklopedisté, teď vítán duch josefinský, zavanuvší z Rakouska.

Avšak v této době překládána nejen díla vědecká, než i díla čistě belletristická.

Překládáno z angličtiny, francouzštiny, latiny i řečtiny. Nejméně pak z němčiny.

Nejzáslušnějším překladatelem byl člen »kollatajovské kovárny«, kněz František Xav. Dmochowski, nejčinnějším, ač méně nadaným, professor krakovský Jacek Przybylski.

Dmochowski složil kodex nové poetiky: »Sztuka rymotwórcza, poema we czterech pieśniach« a překládal s určitým plánem — Homera, Horáce, Milтона, Junga a jiné klassiky, kdežto Przybylski překládal všechno o překot, bez plánu a bez talentu.

On také zavínil onu povodeň překladovou, jaká vychrlila se na nivu literatury polské.

* * *

Nejvýznačnějším činem a nejvýmluvnějším svědectvím kultury osvícenské bylo ustanovení a činnost komise edukační.

Kasace řádu Jesuitů dotkla se nejsilněji otázky výchovné, jež právě v Polsce spočívala ponejvíce na bedrech řádu Jesuitského. Bylo nutno beze všeho průtahu pomysleti na to, nahraditi řád Jesuitský v jeho povinnostech, když Piaristé a Basiliani k tomu nestačili a když na druhé straně lákala možnost zesvětštění výchovy mládeže a postavení jí na zcela nových základech.

I uskutečněna tedy myšlenka, nadhozená v Polsku už na počátku XVII. století, a r. 1773 zřízena edukační komise, první to ministerium osvěty v Evropě.

Komise měla celou řadu úkolů: zreformovati existující už školy, od nejvyšších k nejnižším; postarati se o světské kandidáty pro stav

učitelský, aby nebyl odkázán jenom na stav duchovní, podvolující se jen s obtíží požadavkům světským; sestaviti příručky k užítku těchže škol.

Dřívější reformy Konarského a Jesuitů razily už cestu, Rogaliński a Gawroński pracovali nad terminologií českou.

A ještě před počtím činnosti povstala nová škola — vojenská — prodchnutá novým duchem. Byla to kadetní škola, založená králem a vedená Adamem Czartoryským; na této škole působili nejpokrokovější učitelé a vyšli z ní největší polští vlastenci, Kościuszko, Niemcewicz, Kniaziewicz, Sapieha a j.

Reformu začala výchovná komise od hora: od university krakovské a vilenské. Tyto ústavy nazvány »školami hlavními«, zaveden v nich pořádek, povolány nové síly učitelské. Školy tyto měly svěřený dozor na školy střední a nižší.

Hlavní reformou bylo zavedení polštiny, co výlučného jazyka vyučovaciho, zavedení (aspoň z části) věd reálních do ústavů, až posud jen humanitními vědami se obírajících; nynější škola vychovávala ne latiníky, ale budoucí občany polské. Kladen důraz na země- a dějepis, na poznání práv a instituce.

»Non scholae, sed vitae discere« stalo se teď heslem nové školy.

Program výchovný uložil pak exjesuita Řehoř Piramowicz v díle komisi r. 1783 vydaném a »Ustawy Komisji dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisanych« nazvaném.

Z lůna této komise vznikla i zvláštní společnost k podpoře sepisování učebnic. Nastává perioda, kdy ve všech oborech sepisovány učebnice, příručky, různá »Vade mecum« atd. Teď objevily se první grammatiky polské, bývalou školou ani nepotřebované.

Ale velké dílo komise edukační nepovedlo se jednou ranou. Naráželo na zuřivý odpor duchovních učitelů, kteří nikterak nechtěli se podrobiti nové reformě výchovné.

I mnozí rodiče stáli po boku duchovních vychovatelů. Stěžovali si do oslabení latiny, věřili i na dále v upíry, upalovali čarodějnice (ještě r. 1775 upáleno 14 žen). Teprve sněm z r. 1776 učinil těmto barbarským pověrám konec.

* * *

A tak potírala se tu Osvěta a Sarmatismus.

Za »Osvětou« stáli král, magnáti a Varšava, »Sarmatismu« drželi se po venkově a v klášterech.

Průběh a jednotlivé epizody této nekrvavé války nejjasněji kreslí nám tehdejší paměti.

Literatura memoirová Stanislavovské epochy je tak nevyčerpatelnou, jako literatura satirická, ale z pamětí těchto nic se do tisku nedostalo.

Teprve v XIX. století přestalo utajování pamětníků; vydávali je Raczyński, Kraszewski a j. Byly psány francouzsky, polsky i německy; doma, v cizině i ve vězení; o vychování Jesuitském i o Sibíři, o diplomacii, o spiknutí, o králi, o vojsku atd.

Z dlouhé řady spisovatelů memoírů vyniká hlavně kněz Ondřej Kitowicz, bezohledný »laudator temporis acti«, jenž v rukopise

»O obyczajach polskich« — bez počátku a konce zachovaném — popsal celý způsob života z doby saské na šlechtickém dvorku i v palácích, ve škole i v palaestře, ve vojště i na vsi.

Z tohoto díla nejlépe a nejplastičtěji poznáváme způsob života staropolského, podrobnosti o krojích, o jídlech a nápojích, o zvycích a pořekadlech při různých příležitostech, o institucích veřejných (církevních i světských) a o soukromém životě každého, o praktikách náboženských a soudních, ale hlavně o velkém boji moderní reformy školské s konservativní methodou výchovnou, již propagovali hlavně Jesuité.

Druhé dílo Kitowicze »Historya Polska« (r. 1788) méně jest zajímavým, když se v něm opakují věci všeobecně známé, akta, řeči, proklamace z novin atd.

Memoirovou autobiografii podávají Karpiński a Niemcewicz; i Hugo Kollątaj zanechal jistý druh pamětí ve formě listů a počátek k velkému dílu memoirovému, nazvanému »Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach Augusta III. (1750—1764)«, pendant to k dílu Kitowiczovu.

Mezi spisovateli pamětí nalézáme i stranníky královy (Zaleski, Wolski) i stranníky reformy (Wybicki, Bukar, Drzewiecki a j.), vojáky i měšťany, vzdělance i nevzdělance (švec Jan Kiliński) a každý z nich osvětluje určitou dobu i určitou skupinu politickou nebo sociální.

Ani cena těchto memoirů nebývá stejnou. Po většině jsou to jen práce příležitostné, a není tu nic, co by s dílem Paskovým mohlo soupeřiti.

* * *

Jako vláda Stanislavovská nezachránila stát, tak také literatura této epochy nezmohla se na velké dílo národní, jež mohlo zářiti co vzor budoucnosti.

Ale proto přece vznikly zde počátky budoucnosti národní, jež měla přežiti i úpadek politický.

Co dědictví po této epoše zůstala především jednodolitost národní.

Byla ovšem dílem několika staletí, ale nejintenzivněji provedena právě za Stanislavů. Celý národ šlechtický byl za této doby jediným: všichni žili, cítili, myslili, modlili se, bavili i šatili zcela stejně. Jediný náter šlechtický pokrýval i písčnatou Velkopolsku, i úrodnou Ukrajinu i lesnatou Litvu.

Šlechtic cítil se v celé »Rzeczy pospolité« (Res publica) jako doma i všude nalézal bratry, přátely, soudruhy. A země celá měla tak stejný ráz, že na př. Rakousko ani netušilo, že v její Haliči ještě existuje národ rusínský. Pod jménem »jazyk haličský« rozuměna tehdy výlučně polština.

Ethnografii se posud nikdo neobíral, ta byla teprve dílem století XIX.

Pomalou a zcela nenásilně vymizel jazyk ruský z úředního života litevského; v soukromém životě šla ta změna ještě rychleji. V 1. polovině XVI. století bylo ještě na dvorech litevských psáno rusky.

V 2. polovině však to úplně ustalo. Když ještě v Polsce soudní jazyk byl latinský, panovala už na Litvě u soudů polština.

Ale, jakkoliv měly společnou kulturu, přece jen Polska a Litva žily svým životem. Úředníci světští i duchovní nepřecházeli z jedné země do druhé; ženitbou rovněž málo kdy nastalo stěhování; jen u Jesuitů na to nehleděno, kdyžtž dbáno ne na původ, nýbrž na schopnosti. Ale dílo smíšení obou zemí pomalu se připravovalo a zvolna, než zcela jistě k uskutečnění spělo, takže v XVIII. století veškeren separatismus už přestal.

Vědomí národní šířilo se tedy stále více. Prusové mylně se domnívali, že polskost drží jen dva stavy: šlechtický a duchovní a že stačí podtíti jim nohy, aby padl celý národ.

Už v té době byl národ ne massou bez přesvědčení, ale lidem probudilým. Široké vrstvy měšťanstva měly už jasný pojem o svých národních povinnostech.

Zanikaly však i předsudky kastovní a rodové, mírnily se i protivy náboženské, mizel víc a více duch askeze a netolerance.

To všechno bylo vlivem šíření se osvěty. Jí tály ledy sarmatismu, necitelnosti a lhostejnosti. Osvěta zušlechtovala srdce. Rozhlíženo se a porovnáváno. Uznáváno vlastní i cizí chyby. Povznášeno se nad potřeby a náhledy zvířecího života, jediného, jaký znala epocha saská.

A jakkoliv toto obrození bylo dílem jednotlivců, jakkoliv naráželo z počátku na tuhý odpor, přece jen bylo zde a nedalo se více vymýtiti z dějin polského národa.

* * *

Ještě lehčeji lze vypočítati, co speciálně pro literaturu polskou znamená epocha Stanislavovská.

Ona konečně uvolnila literaturu od pout askese, ona obrodila jazyk, obnovila formu.

Všechnu trest epochy Stanislavovské, její politiky a její literatury vyjadřuje nejlepší její dílo: »Konstituce třetího máje«, oslavovaná i anglickým ministrem Burkem co nejlepší. K ní sbíhají se všechny linie rozvoje, v ní běže účastenství všechno, co bylo v Polsce dobrého a moudrého!

Ve velkém tomto díle všichni

»Uczuli w sobie dawne serca bicie
uczuli w sobie dawną wielkość duszy . . .«
(Pocítli v sobě bývalý tlukot srdce,
pocítli v sobě bývalou velikost duše.)

S bývalým státem skončila i bývalá literatura. Rozvoj její, neobvyčejně pomalý, ztěžovaly leckdy vnitřní příčiny, nevýhodná poloha země, neblahý vliv Němců a latiny. Němci assimilovali se zúplna, latina ustoupila teprve po roce 1764.

Proto také naše bývalá literatura nebyla nikdy čistě národní: vždy musela počítati s latinsky, vždy žila ze štav cizích.

V středověku Štítný, Hus a Chelčický měli svůj vliv na Bielského, Reje a Sekluciana. Literatura oné doby hemží se nejen čechismy ve formě, ale i českými ideami.

Nové živly přistupují k produkci polské i rytířsko-romantické, vlašské, a ze slovanských literatur jen dubrovnické dobře známé. Překládáno hojně z vlastiny.

Konečně i francouzské vlivy pronikají ze všech slovanských literatur k Polákům nejdříve: jen německé a vůbec germánské vlivy tu scházejí téměř zcela.

Rozmanitosti vlivů a směrů odpovídá: bohatství formy a obsahu . . .

Jenom dramatické pole leží téměř ladem. Je to zjev téměř všeslovanský: při mocně rozvinuté lyrice a epice, je drama slovanské až podnes dílem budoucnosti.

Jestliže stará literatura polská ani nestvořila arcidíla nějaká, ani nevypracovala úplně národní formu, pak přece jen patří jí vřelý dík za horlivou službu občanskou.

»Służmy poczciwie sławie a jako kto może:
Niech ku pożytku dobra spólnego pomoże.«
(»Služme slávě poctivě a jak kdo může
nechť ve prospěch společného dobra pomůže«)

bylo jejím heslem, jako bylo heslem Kochanowského. I nebylo její vinou, že to »společné dobro« tak bídně skončilo.

Občanský ráz staré literatury polské různí ji nejen od nové polské, ale i od cizích literatur. Polští básníci nezálezají do svých hlemýždích skořápek, oni v brzkou loučí se s lyrickým záchvatem a staví se do řady užitečných občanů.

Konečně vyniká tato stará literatura i svým jazykem, správným a čistým. Jazyk Orzechowského, Skargy, Reje a Potockého, Krasického a Trembeckého zůstane na vždy osvěžujícím pramenem, čistým a průzračným.

Rozvoj polské literatury nedál se přímočárně, byl pln náhlých krisí a katastrof, pln překvapujících obrátů a náhlých úspěchů.

Katastrofa politická literaturu polskou pohltila.

Umlkla ona po r. 1794 a když na novo povstala, tu změnila se zcela její úloha i význam v životě národním. Dříve byla jenom jedním z činitelů v životě národa, teď však musela sama reprezentovati národnost.

Takový úkol nevykonala žádná jiná literatura světová!

Konec dílu prvního.

DĚJINY LITERATURY POLSKÉ.

KAPITOLA DESÁTÁ.

Varšavský klasicismus.

Nové století a jeho naděje. Znamení života. Puławy. Vilno; Śniadeckí. Krzemieniec; Czacki. Varšava; Spolek Přátel Věd. Směry a představitelé literatury: v poesii (Koźmian), v dramate (Feliński). Woronicz. Niemcewicz. Fredro. Román. Historie. Sympathie slovanské. Lelewel. Dějiny literatury. Skutečné zasluky »klassiků«.

Ponuře nadcházelo devatenácté století!

Po úpadku Republiky zahnízdili se ve Varšavě Prusáci, kteří chytře a energicky směřovali k svému cíli, nedráždíce lid předčasně a bez potřeby. Ve Lvově už dávno a v Krakově před krátkou dobou nabyli vlády Rakušané, nečiníce s nikým a s ničím žádných okolků. Jen ve Vilně do jisté míry nedotknuto se bývalé samosprávy.

Po horečnatém životě let 1788—1794 nastoupilo hrobové ticho. V mrákotách ležel tu lid, nepamětlivý dějin a svého významu; zdálo se, že teď celý žil dle oné zásady: »niech drudzy za tby chodzą, ja się dziwuję«.

Jednotlivci vrhli se na počitky životní. Berlín poskytoval lehkomyslným úvěru, mnoho-li jen chtěli. Zábavy ve Varšavě i ve Lvově stávaly se pomalu šlenými.

A přece nebyla to smrt, ani lethargie . . . jen jakási narkosa, v níž organismus amputaci přečká a po níž vpravuje se do nových poměrů.

A tak začal se život pomalu ukazovati.

Jako na jaře, začaly i v životě polském pukati ledy lhostejnosti a ztrnulosti.

Už přijetí, jakého se dostalo teď divadelní společnosti Bogusławského ve Lvově, Varšavě a Vilně — entusiastické, ačkoliv kusy vypravené nikterak enthusiasmu si nezasloužily! — dokazovalo, jak velice si ceněno národního slova. Pravda, literatura mlčela, publicistika klesala stále více, a po roce 1795 i bezvýznamné knihy přestaly vycházeti.

Literatura nezněla už echem časových událostí; jen ve vzácných opisech koloval Czartoryského (syna) »Bard Polsky vyzývající k chození se zbraní. A zbraní chápali se mnozí.

I zbytky dávného vojska i horkokrevná mládež spěchala pod prapory francouzské, zvěstujíc lidem svobodu. I povstaly tak v Itálii legie polské, jež plnily se stále novými a novými vojínny.

Literatura z vlasti vyplašená jako tažný pták slétla na jejich prapory; i povstala literatura legionová, anonymní, bez umění, naivní, vlastenecká, bez známek religiosnosti, bez kultu Marianského.

V Polsce vedle Varšavy, zbavené trůnu, poklesnuvší na stupeň venkovských měst, vznikala nová ohniska ruchu literárního i ducha národního.

Puław se kataklismus všeobecný nedotkl. Žily-li už za časů Stanislavových svým zvláštním životem, teď vliv jejich zmohl se neobyčejně. Mladá knížata bývala ode dávna v Petrohradě, kde mezi carevičem — následníkem a knížetem Adamem navázán poměr srdečného přátelství. Generál zemí podolských psával cenné studie o autorech a literatuře polské. Ženy všimaly si domácí literatury pro mládež a sbíraly pečlivě důležité památky domácí.

Puławy reprezentovaly typ staropolského dvora magnátského, Białostoku, Nieświeże, nebo Wołczyna, jakkoliv sarmatismus byl cizím Czartoryským už od dvou generací. Nového významu nabyly Puławy, když nejstarší syn Czartoryských stal se ministrem záležitostí zahraničních a kurátorem vědeckého okruhu vilenského, kterýžto úřad po plných dvacet let zastával, zaslouživ se velice o literaturu polskou.

Mladý car, jehož vstoupení na trůn jako rozkvět věčného jara očekáváno, obklopen řadou svobodomyšlných a vlasteneckých mužů, sám žák republikána, plný nejvznešenějších snů, připisoval reformě zanedbaného školství neobyčejnou váhu. Zvláštnímu ministerstvu osvěty podřízeny učební okresy, mezi nimi i vilenský, k němuž patřily školy na Litvě, Volyni, Podolí a Ukrajině.

Pod kurátorem stanula universita Vilenská, již vedle čistě vědeckých účelů slušelo dohlížení na školy nižší, světské i klášterní. Byl to čas největšího lesku a významu školy Vilenské, čas krátký, ale plný dobrých výsledků.

Reformy Komise edukační nebyly jak se patří ve Vilně přijaty. I tu musela nová reforma bojovati s nedostatkem zručných sil. Ale vědecký život ve zdech školy Bátorovy přece jen dobře působil na mládež; ale i starší muži, ba i dámy bývaly při přednáškách. Vyučování podjali se — hlavně v oddělení lékařském — četní Němci, nejznamenitějšími však professoři této školy byli dva Velkopolané, b r a t ř i Ś n i a d e c t ſ i.

Veřejně vystupoval starší, Jan, matematik, astronom, geograf, povaha energická, poněkud arbitrální; pružnost duševní dokázal zvláště po osm let co rektor Vilenský, kdy reprezentoval školu tuto vůči Napoleonovi a Alexandrovi I. a kdy zaváděl do života nové směry. On dbal jinak, než jeho kollegové krakovští, o správnou a vybranou formu vědeckých svých prací; ve filosofii byl ctitelem jasnosti a nepřitelem mlhavosti, mysticismu a třeba i metafysiky (alespoň německé).

Jeho bratr Ondřej neúčastnil se života veřejného, ačkoliv jako samodělný, hluboký učenec — chemik a fyziolog — v dějinách polské vědy mnohem větší má důležitost.

Probuzení duševní neomezilo se ovšem jen na zdi universitní a šířilo se do města i na venkov; vzrůstal zájem o literaturu a divadlo (ovace Boguslawskému), objevily se časopisy (»Denník« a »Týdenník vilenský«), zřízeno »Towarzystwo Szubrawców« (Spolek lotrů) nových to Guesů, chtějících zemi očistiti.

Byli to svobodní zednáři s rázem národním, čímž nadmíru se lišili od kosmopolitických zednářů německých, ruských a j. Ostří svého směru neobraceli též proti kostelu a vyznání, nýbrž proti »obskurantismu«, slučujíce s tím i účely humanitní a filantropické.

Svobodní zednáři tito bili do stagnace, ať už byla ukryta pod tou či onou formou: ať pod pýchou nad rodokmenem, ať pod protekcí propinace a Židů nájemců, ať pod brutálním nebo hloupým týráním služebnictva a poddaných, nebo konečně i pod formou lenošení a bůhdarmého času maření.

Proti tomuto svobodomyslnému směru vilenskému jen slabě působil »Miesięcznik Połocki«, orgán u Jesuitů běloruských.

Vedle Czartoryského a Jana Śniadeckého stanul Tadeusz Czacki, politický spisovatel z časů Stanislavovských, učený právník a historik širokého rozhledu, jenom stylistu nepřilíh šťastný.

Jsa svérázný, neharmonisoval úplně se směrem vilenským. Jsa roku 1830 jmenován visitátorem škol volyňských, podolských a kijevských, v zařízení svého oblíbeného lycea v Krzemenci řídil se vlastními zásadami a radami Kollątaja. Jako u sensualistů XVIII. století, jako u Staszice tak i u něho zřejmě má převahu praktický směr ve výchově; ne pro školu, ale pro život občanský se učíme! Proto také jeho Krzemenec měl silný ohled k »talentům« společenským, k tanci a k cizím řečem, neodřezával mládež od světa, ale do světa ji uváděl, a rozšiřoval kurs gymnasijní i na předměty vědy universitní. Výbor učitelů, hojně prostředky, věnované na knihovnu, kabinety, odlehlost od Vilna atd. zajistily volyňskému městečku skvělý list v dějinách polské mysli, s učiteli i žáky této školy potkáme se ještě často.

Vedle své činnosti školní byl Czacki neúnavně činným i ve vědě; on znal líp, než kdo jiný, vnitřní poměry Polky, její zákonodárství, její různé vrstvy, až k Židům a cikánům. Na něho pomýšleno v první řadě, když mělo být pokračováno v přerušném díle Naruszewiczově. A k tomu mělo dojíti ve Varšavě.

Varšava Stanislavovská nezmohla se na učené spolky nebo akademie. Teprve rozdělení Polky dokonalo, co za kvetoucí Republiky nebylo provedeno.

Snaha po zachránění se, po uchování jazyka před vyhubením, sloučila lidi dobré vůle. Z iniciativy bývalého korunního podstolníka Stanislava Sołtyka, jenž horlivě podporoval i oekonomické zájmy země, začaty diskusse o záležitostech literárních a vědeckých, načež dne 1. listopadu r. 1800 sestoupilo se poprvé »Towarzystwo Przyjaciół Nauk«, čítající 30 členů, vylučující zásadně diskusse politické a nábo-

ženské a pojímající v sobě téměř všechny členy bývalé Edukační komise.

Účelem společnosti bylo: »přičinění se k rozšíření věd a umění v polském jazyku«. Literatura figurovala jen mezi jinými uměními, Přetiskování starých děl, překlady dobrých spisů cizích, samostatné články a práce, čtené na schůzích a tištěné v »Ročnicích«, oslavování památky zesnulých členů, připouštění mládeže i širšího obecnstva k veřejným schůzím, to byly prostředky k dosažení cíle vytčeného.

Mezi členy vynikal Tadeusz Mostowski, jenž od roku 1803—1805 tiskl »Wybór cenniejszych pisarzów polskich« (Kochanowského, selan-kářů, Górnických, historiků a j.).

Společnost nevytkla si cíl výlučně vědecký. Jí šlo stejně o popularisaci a upotřebení věd, jako o užitečné vynálezy a povznesení domácího hospodářství; domácí dějiny a pěstování jazyka vystupovaly však mimoděk do popředí. I rozhodnuto pokračovati v díle Naruszewiczově. Aby práce rychleji šla ku předu, rozdělena mezi jednotlivé členy. Každý obral si dobu některého z polských králů. Jen málokteří své úloze též dostáli (Niemcewicz a j.). Z těchto prací vznikly »Přiručka dějin polských«, »Historické zpěvy Niemcewiczovy« a j.

I velký slovník Lindeův byl svěřen péči této společnosti, která podjala se i úpravy pravopisu polského — nebyl to však jediný úkol, jež společnost chtěla provésti a jež neprovedla.

Probuzení života vědeckého bylo předchůdcem probuzení ruchu literárního.

Dmochowského a později Osínského »Nowy Pamiętnik Warszawski« bojoval s lhostejností celku, i nastala léta, kdy v ruchu válečném Musy úplně umkly a jestli se i ozývaly, pak jen notou oficiální: budovány vítězné brány s nápisy, hrány příležitostné hry při slavnostních představeních, přednášena óda gratulační při schůzích společnosti a pod.

Šlechta i měšťané nečetli nic, kromě novin, lhoucích často z povinnosti úřední, kromě příkazů platebních a kromě manifestů, jež stíhaly jeden druhý, jež byly brzo pruskými, brzo rakouskými úřady vydávány. Nebylo času ani zájmu o vymyšlená dramata a romány, když Evropou otřásaly tragédie, jakých svět neviděl!

Konečně však bouře ty minuly, z knížectví vyloupilo se kongresové království, autonomické a konstituční.

Zemi — vždy chudou — teď však úplně zničenou, ochuzenou, vojska, průmyslu a obchodu zbavenou, zadluženou a na pokraj finanční záhuby uvedenou, bylo třeba povznést, zalidniti, vzdělati! Bylo třeba vytvořiti výhodnější podmínky života sociálního i myšlenkového. Že pak to provedli varšavští »klassikové« a »sensualisté« — to jest jejich největší zásluhou. Oni dokázali, co Poláci dovedou, a jaké jejich země v stálém spojení se všeobecnou kulturou evropskou — plody vydává.

Oni postavili vysoko školství; tu bylo znáti ozvuky tradic »Edukační komise«, jež kdysi sami Prusové schvalovali. Teď rozšířena péče i na školy nižší, k čemu svého času komise nedospěla. Nezapomenutelných zásluh získal si tu Stanislav Potocki, jakožto vzorný ministr

osvěty. Lyceum varšavské, školy právnické i lékařské sloučeny v universitě Alexandrovské. Scházeli sice této universitě Śniadečtí, tradice, materiály, ale bibliotéka rychle se vzdávala, a konečně dostalo se této universitě sil, jež i samo Vilno muselo záviděti Varšavě: jmenují tu jen Brodzińského, Skarbka, Hubra, Maciejowského a j.

Vědeckému ruchu, representovanému Lindem, Bandtkiem (znamenitým badatelem v oboru dějin práva polského), Lelewelem a j., méně odpovídal ruch publicistický: Bentkowski nedovedl svým »Pamiętnikiem Warszawskim« vzbuditi zájem u širšího obecnstva. I jiné pokusy ničím neodstrašeného hraběte Kicińského, jež překládal všechno (i Byrona, Waltra Skota a j.) se nezdařily. Nebylo tu vynikajícího denníku politického. Do té doby spadají narozeniny »Kurýra Varšavského«. Zakladatelem listu toho byl Dmuszewski, povoláním herec a spisovatel frašek. Na jeho frašky v brzku zapomenuto, ale »Kurýr« přečkal tři generace.

Divadlo varšavské — díky Bogusławskému, zeti jeho řediteli divadelnímu, kritikovi a universitnímu professoru v jedné osobě Osińskému, Dmuszewskému, Żółkowskiemu (pěstujícímu komično nejen na scéně, ale i v literatuře) — zvedlo se značně a zaujalo živě veřejnost, jež až dosud zívávala při klassických tragediích. Repertoire nynější obsahoval všechno: od Voltaira po Schillera, od Molièra po aktovky a frašky Dmuszewského a Jasińského, avšak i »Barbara« Felińského a Fredrův »Pan Geldhab« našly tu svou první a snad nejlepší interpretaci.

Varšava začala pomalu zase nabývatí svého dominujícího postavení, v ní opět začala se seskupovati veškerá soudobá literatura. Jiná města polská — nemluvě o venkovu! — nemohla soupeřiti s Varšavou; Lvov byl vydán na pospas germanisaci. Před německou universitou, německými novinami a německým divadlem, polská stolice literatury, polské »Rozmaitości« a polské divadlo (spíše jen tolerované než protežované!) ustupovaly do pozadí. Halič spala snem blahoslavených. Na dvorech žilo se hlučně, jako dřívě ve městech, ve školách a v úřadech vlada německá zanechávala hluboké stopy; jenom jednotlivci udržovali jakýs takýs ruch: zasloužilý Kamiński, co ředitel divadla; Chłędowští, biografové a básníci; nová instituce národní: »Ossolineum«, po oslepnutí a smrti zakladatelově bojovala s guberniem lvovským a s vlastním nedostatkem o svou existenci.

Krakov získal neodvislost, jakožto republika en miniature, jež na každém kroku musela počítati s representanty cizích mocnářství. Krakov, jsa obrácen k své minulosti, stával se městem drahých památek, přechovával tradice, jež jeho učenci — Soltykowicz, Bandtkie a j. — bedlivě zachovávali. I zde, po příkladu Varšavy sestavilo se »Towarzystwo Naukowe«, leč jeho obor působnosti byl nad míru skrovným. Ani universita z počátku neměla sil vynikajících.

Konečně pak Poznaň soupeřila se Lvovem o palmu ospalosti, ačkoliv podmínky rozvoje byly zde z počátku výhodnějšími, censura mírnější, převraty hlubší.

Literaturu representoval tu kněz Gorczyzewski, jenž zpracovával cizí satiry na polskou formu.

* * *

Tak rozptýlena byla literatura polská v různých ohniskách. Za to však duch její byl jednotitý, jako málokdy. Byl to duch francouzský, klassický.

V bouřích revoluce a za epochy Napoleonské odvrženy na vždy formy bývalého světa; za to však formy tyto obživly v literatuře, jež stále ještě brodila se po nivách klassicismu. Francouzská literatura a za ní i literatura polská prostě ignorovaly obrovský ten převrat, navazovaly na ancien régime, jakoby Versailles a Ludvíkové s parukami, menuetem a dvorní etikou, s pastýřkami a s rokokovými krajinkami stále ještě vládli. Literatura, obvykle události světové o celé století předstihující, tentokrát o sto let zůstala pozadu.

V porovnání se Stanislavskou, zchudla spíše a zúžila se, opakujíc stejnou notou táž themata. Ztratila ještě více sílu výrazu, za to však nabyla neobyčejné uhlazenosti a jasnosti.

Jakkoliv nebylo dvora, byla to přece jen literatura dvorní, aristokratická, diletantská; žádný z její představitelů nepovažoval ji za svůj cíl, nebo za výlučnou práci; každý byl ministrem, referendářem, generálem, ředitelem, professorem, a literatuře věnoval jen své volné chvíle. Soupeření, závist a rozbroje ustávaly v atriu Mus: tam vstupováno v rouchu slavnostním, vítáno se tam zdvořile, titulováno se sladce polským Racinem, Corneillem, Horácem, Vergilem, Delislem atd. Jediná óda, ba i záměr napsání epeje nebo popisné básně opravňoval k vstupu na Parnass. S nevyčerpatelnou trpělivostí čekáno na Koźmianovo »Ziemiaństwo«, na »Barbaru« a ódy Osińského, pomáháno si navzájem, raděno si a těšeno se z každého nového verše.

Retorika zastupovala tu cit a pravdu, básnická pravidla ustupovala nadšení, suché popisování zastupovalo malebnost a pro všechna individua a všechny situace platil jeden jediný pláštík slovních obrátů.

Nejzarputilejším stranníkem klassicismu — Wężyk i Osiński zrazovali nezřídka aspoň v theorii klassicismus — byl kastelán a senátor, státní rada Kajetan Koźmian, pracující o referátech lyrických dle francouského »šimla« — abychom užili kancelářského termínu. Rousseau a Etienne byli jeho vzory. Získav si v tomto departementu zásluh, přešel do kanceláře pozie popisné a ztrávil dvacet let nad dvěma tisíci veršů »Ziemiaństwa«. Do předu zřikal se originality:

»Nie powstał nigdy we mnie zamiar tak zuchwały,
bym chciał sięgać po wieniec Wirgilego chwały;
żaden mu z śmiertelników nie wyrównał w rymie,
i dla świata on śpiewał, kiedy śpiewał w Rzymie.«

(Nikdy ve mně nepovstal tak smělý záměr,
že bych chtěl sahati po věnci Virgilovy slávy.
Žádný ze smrtelníků nevyrovnal se mu rýmem,
neboť on pro celý svět zpíval, když zpíval v Římě.)

A přece v některých partiích — hlavně v episodách — Koźmian dosáhl originality, plně síly a půvabu.

»Ziemiaństwo« mělo být poslední kotvici, již r. 1830 classicismus zmítaný bouří romantismu měl vyhoditi. Ale báseň vyšla teprve r. 1839, kdy už classicismus i sám autor »Ziemiaństwa« byl zcela zapomenut.

V dlouholetém svém zátiší petrovickém pokusil se autor i o epos národní v slohu francouzském, jakoby nebylo dosti překladu »Heniady«, »Vojny Chocimské« Krasického, »Puławy« Muśnického, »Jagiellonidy« Tomaszewského atd. I povstal tedy »Stefan Czarniecki, poemat w dwunastu pieśniach«, báseň to s pečlivou dikcí vypravená, ale nudná, jakkoliv jí sám Krasinski byl nadšen a na vydání její naléhal.

Po Koźmianovi zůstanou v literatuře jedině jeho paměti, plně zajímavých podrobností.

Polský Vergil nezískal si tedy nejnadšenějšího potlesku. Ten připadl v úděl polskému Racinovi: Alojzy Feliński, proslavený autor národní hymny (»Boże coś Polskę«), překladatel tragedií francouzských, uchvátil obecnost polské »Barborou Radziwillównou«. Nebyl to ani první, ani poslední záměr zdramatisování nešťastného sňatku Zikmunda Augusta. Bylo ovšem — k docílení dramatického konfliktu — vždy nutno učiniti násilí historické pravdě (trpný odpor krále, přirozená smrt Barbořina). Dopustil se toho i Feliński, za to však oslnil obecnost ušlechtilou dikcí a živým spádem děje.

Teď teprve dosažen v Polsce vrchol poesie: klassická tragédie. Ale jí odumřel rychle autor i na divadle i v Křemenci, zalesknou se ne jako stálice, ale jako pouhý meteor.

Koźmian a Feliński dělili se o vavříny, jiní — Osiński, Wężyk — zkoušeli své síly na různých polích.

Osiński začal svou literární kariéru veršovanými hříčkami, selankami, satirami; později obíral se dramaty, ale jen překlady z francouzštiny; stal se publicistou — vydával »Pamiętnik Warszawski«, čím upevnil svou slávu co kritik, načež jako professor i do theorie literatury se zhloubal. Nic nedělal důkladně a samostatně, všechno však prováděl s elegancí a vkusem.

Větším talentem literárním vyznamenával se František Wężyk, duch samostatně kritický. Prozíral vady francouzské tragédie, překládal vedle klassiků francouzských i Schillera. Svým criticismem popudil proti sobě i Koźmiana a Osińského, kteří jeho kritiku Athalie neotiskli v »Ročnicích« vědecké společnosti, ježto »povstává proti povšechně už platným a uznávaným pravidlům«.

Jeho tragédie — opět »Barbora Radziwillówna«, »Wanda a j. — nepůsobily příliš; více obliby zjednal si popisnou básní »Okolice Krakowa«, největší pomník však vystavěl si tím, že »Towarzystwu Naukowemu« v Krakově vybudoval vlastní dům!

Takovými »básníky« — a ještě horšími — hemžil se celý polský Parnass. Byli to ponejvíce překladatelé, z původních děl můžeme jmenovati nejvýše »Ludgardu« Kropińskiego.

Nad tímto rojem Apollinových učňů vysoko se vznášeli (těšíce se všeobecně účtě, v níž i pozdější romantikové brali vřelé účastenství) lidé vyššího nadšení a většího talentu, Woronicz a Niemcewicz; nad

nimi stanul nejmladší, jediný velký talent neboli genius komický tehdy i ještě dlouho nedoceněný — Aleksander Fredro.

Jan Pavel Woronicz, typický syn polského století obrození, exjesuita a kněz, směřoval jako jiní v literatuře po stopách Naruszewicze, v selankách a ódách oslavuje pány a krále. Ale za nedlouho zvažněl a po rozdělení Polsky dlel v sféře puławské, a z ní čerpal zevní pobudky k novým výtvorům. Dějinná katastrofa zachmuřila jeho mysl a vzbudila v něm pessimismus, nedůvěřující v lepší budoucnost a ve všem spatřující nové prameny zklamání.

V těžkém, bolestném rozmyšlení hledal Woronicz příčiny úpadku:

»Więc gdy Bóg nas nie może karać bez przyczyny,
los nasz być musi plodem własnej winy . . .«

(»Když tedy Bůh nemůže nás trestat bez příčiny,
pak osud náš musí být plodem naší vlastní viny.«)

Z toho pak vznikala naděje, že pokorou a pokáním stanou se Poláci opět hodnými požehnání božího.

Od ponižující přítomnosti zalétal jeho zrak k slavné minulosti a zabíral stále širší prostory, kde Polska už slévala se se Slovanstvem, vystupujícím z dějinného přítmí.

Individuelní historiosofie, vysoké nároky mravní, silná nota slovenská tvoří charakteristickou vlastnost neobvyklé poesie Woroniczovy. V myšlence a ve formě stýká se nezřídka se Staszicem, jazyk tvrdý, hojně novotvary.

Historiosofii vykládal Woronicz v obšírných, pseudoepických básních, dokončil však jen »Sybilu«, již i vydávati dovolil; je to historie Polsky, vložená v ústa Kazimíra Velkého, ideálního a Jana Kazimíra, věšticího prorocky budoucí úpadek. Kratšeji a důrazněji vyslovil to Woronicz v »Hymně k Bohu«, jež vyloučena z programu veřejného zasedání Společnosti (»podléhajíce okolnostem a nynějším poměrům« [pruským r. 1805]).

Tak silným obratům odvykla polská poesie, změkčena byvši v jemné dlani Krasického.

Woronicz stále více ponořoval se do obrazů velké, báječné minulosti, neváhal zasáhnouti až ku kolébce národů, v »Assarmotovi«, mytickém to prapředkovi Sarmatů. Pokročil pak k Lechovi, jemuž sídlem určil Hnězdno. Původ jeho vyvozoval z Henetů, načež báječné děje, mythy a podání vykládal, vplétaje všude hrozivá prorocství a výstrahy.

V »Sněmu wiślickém« znovu oslavoval Kazimíra Velkého a jeho panování; v »Jagiellonidě« pak už jen plán epopey nakreslil.

Vedle těchto velkých děl poetických myslil Woronicz na složení knihy písní, byť jen pro lid, v níž by dochovány byly hlavně písně lidové, »onen poklad, jenž v ústech nevyhladitelných pokolení nebojí se ohně ani zbraní«.

Dojemná láska k slavné minulosti, hluboký žal nad jejím úpadkem, nezlomná důvěra v soud Prozřetelnosti, to všechno vyvážilo nedostatek

poetické barvitosti a výraznosti; s úctou k básníkovi slučovala se i úcta ku knězi a k člověku, jenž ctností, rozumem a mužností dobýval si nebe.

Stejně populární a ctěný, ale daleko všestrannější a živější a hlavně aktualností svou dobývající si uznání byl Julian Ursyn Niemcewicz.

Přilišná citlivost byla mu dokonce ku škodě; nikdy všechny své síly nesesкупil, nenabyl trpělivosti a napjetí sil uměleckých, spokojoval se první skizzou, k žádné práci se nevracel, ledajak dokončenou nevrle zahazoval.

Byl to talent neobyčejný, rozsáhlý. Rozum hlavně k potřebám chvíle obrácený. Povoláním politik a publicista, i v poesii, bajkou, satirou, komedií a románem aktualnosti sloužil.

Adjutant Kościuszkův, soudruh nehod od Maciejowic, v pevnosti petrohradské, občan americký vracel se do vlasti se slavným jménem literárním. Od té chvíle rostla jeho popularnost, v Puławách i ve Varšavě, hlavně mezi dámami, ve Společnosti vědecké, jejíž předsedou stal se po Staszicovi.

Největší činnost jeho připadá právě do let 1807 až 1830; v emigraci, v Paříži a v Londýně ztrávil ještě deset let, ale tam už skládal jen »Pamiętniki czasów moich«.

Ve Společnosti objeven jeho talent dějepisecký. On nejen že barvitě vylíčil panování Zigmunda III., soupeře v tom s knězem Siarczyńským, ale i první začal sbírat i uveřejňovati autentické památky minulosti, feči, relace, popisy cest, paměti, historické verše; tak vydal pět svazků »Zbior pamiętników historycznych o dawnej Polsce« (1822—1830).

Před touto systematickou prací dějepisnou vykonal Niemcewicz to, o čem Woronicz pouze snil, onu knihu písní: »Śpiewy historyczne«, psané za knížectví, vydané roku 1816; (roku 1819 vyšlo už třetí vydání a jejich popularnost neustala, jakkoliv je teď jenom mládež čítá). S formou ballady a písně historické, neexistující pro kodex francouzský (pseudoklassický), seznámil se Niemcewicz v literatuře anglické, kde Percyho historické ballady lidové požívaly neobyčejné slávy. Tyto tedy Niemcewicz překládal a co »dumky« vydával. »Společnost Přátel Nauk« nadchl roku 1804 »Michalem Glińským«, pak »Zámkem Jazłowieckým«, »Żólkiewským pod Cecorou« a j.

Z takových prvků vzrostl plán vytvoření souvislé řady písní, jimiž by byly oslaveny hlavní a slavné chvíle dějinné od Lecha až po vítězství u Vídně.

Tak stvořil Niemcewicz básnickou příručku dějin polských, doplňuje notami tok veršů. Dojem byl neobyčejný. Ozvěnou obrážel se daleko, i v Rusku, kde Rylejev touže formou své »Dumy« v občanském duchu vyzpíval.

Historické věrnosti bylo tam málo a poesie ještě méně, ale zpěvnost jeho veršů zajistila mu úspěch neobyčejný.

K velkému dílu epickému Niemcewicz — jsa veden dobrým instinktem — nesáhl; za to didaktické epos pěstoval a sestavil (až

posud v celku nevydané) »Cztery pory życia ludzkiego«. Ještě lepšími byla jeho »Dumania w Ursynowie«, kde z pozorování světa rostlinného a zvířecího (na př. mravenců) snesl porovnání a obrazy, tesknoutou a sněním protkané, nenucené, prosté a tklivé.

Nejvíce úspěchu však měl v bajkách, v nichž navazoval na tradice Stanislavovské. Byly to bajky leckdy velice trefné, na př. proti cizozemskému vychování, proti hýřilům, proti naduté pýšce, bezectným hlupcům, nepovolaným kritikům a pod.

Jako všichni spisovatelé pseudoklassičtí, tak i Niemcewicz muse dramatické nejušilovněji holdoval; psal komedie, tepaje národní vady (opičení se po Francouzích, politikomanii, »Pan Nowina czyli dom pocztowy«, »Samolub«, »Podejrzliwy«); tragedie pak vybíral ne z orientu nebo ze starověku, nýbrž vesměs z dějin národních, na př. »Władysław pod Warną«, »Jadwiga«, »Piast«, »Zbigniew«, »Kiejstut« a j. Temperament veskrze politický nevzdaloval se ani v daleké minulosti allusi na poměry varšavské, hanil revoluci, jakoby rok 1830 předvídal, na falešné rádce a pochlebníky, jakoby myslil na koterii zámeckou.

Zajímavým je v jeho vaudevillu »Jan Kochanowski w Czarnym Lesie« výrok o básnících.

Básník dle Niemcewicze

»jest to stworzenie, niby coś naksztalt człowieka
z tem wszystkim różniące sie zupełnie od ludzi . . .
patrzy przez godzinę na kwiat jasnej róży
rzuca loże, by widzieć, jak jutrzienka wstawa . . .
Rozpamiętywa przeszłość, lub w przyszłości ginie,
wielbi wdzięki natury, ustronia osobne,
jakąś wolność, swobodę i głupstwa podobne.«

(Je stvoření, cosi k podobě lidské
a přece ve všem různici se od lidí . . .
hledí hodinu na květ jasné růže,
zanechá lůžku, aby viděl, jak jitřenka vstává.
Vzpomíná na minulost, nebo se v budoucnu ztrácí,
velebí krásu přírody, zvláštních zákoutí,
jakousi volnost, svobodu i podobné hlouposti . . .)

O budoucnosti míval Niemcewicz nezřídka divné poněti nebo obavy. Na př. kdy »Rok 3333.« kreslil a v něm Varšavu — Moszkopolis líčil, v níž potomci křesťanů, vnuci Zámojských, Židům vodu a cihly vozí.

*

Musy komické necenil si kanon klassický, leč kámen, odhozený klassiky, stal se kamenem základním a lidová scéna opřela se ne o »Barbory« a »Wandy«, leč o komedie Aleksandra hraběte Fredra.

Po četných, statečných, v železná brnění zakutých rytířích, již Podolí i Rus svou hruď chránili, vysílil se slavný rod v století XIX. na generaci neméně činnou, velmi uměleckou a nezvyklým darem pozorovacím obdařenou. Touto vlastností vynikal už předek Aleksandrův Ondřej Maxmilian, i ne nadarmo bral pravnuk motta k svým komediím z »Přísloví« pradědových.

Když bratří pověsili zbraň Napoleonskou na hřebík, když »svaté« příměří zabezpečilo na vždy Evropě mír, když v tehdejší Haliči nic víc nikoho nelákalo, než vzpomínky na prožitá tažení, na vítězství u dam, na pitky a honby, tehdy vychrlil se živý temperament mladého Alexandra na tvoření scén a postav. Dramatický talent, probudivší se časně, a veršomanii, pěstěnou již v táboře, sesílily pochvaly a povzbuzování přátel a silný dojem, jaký si Fredro odnesl z divadel pařížských. Úsilovná četba Molièra a Goldoniho dokonala zbytek.

První pokus, napsaný bezděčně, povzbudil ho k dalším. Když Lvovské divadlo — zápasící s finančními obtížemi — nepřálo lehké Muse Fredrově, obrátil se autor do Varšavy, kde netečný jinak k novým autorům Osiński vypravil Geldhaba v únoru roku 1821.

Od té chvíle měl Fredro zajištěný úspěch u obecnstva, u ředitelů divadel však musel ještě dlouho zápasiti s lhostejností a u kritiků se zlomyslností. Ale Fredro podnikl s tím vším směle boj a tak do r. 1835 vyrojilo se ze šlechtického dvorka v Jatwiegách a v Biéńkowské Woli na dvacet kusů divadelních.

Jakkoliv se Fredro už v Paříži osobně přesvědčil, že divadelní kus teprve na jevišti při představení získá a v plném světle se jeví, přece jen o vypravení svých her nikdy nedbal, do divadla za kulisy nechodil a divadlu vůbec zůstal cizím.

A stejně vyhýbal se aktualitě své látky, nebo svých osob. Nikdy nevystavoval na jevišti živé portréty (až na Jowialského) a proto raději viděl své kusy hrané ve Varšavě, než v Haliči, kde v každé osobě chtěli dopřít se originálu.

Roku 1835 dal se bohužel Fredro na plných patnáct let odvrátiti od svého povolání, ani ne tak hloupou kritikou Goszczyńského, obviňující Fredra z nemravnosti, jako spíše tím, že povolání kritikové zachovali hrobové mlčení a ani slovem neujali se napadeného.

Nevrlost kritiků demokratických vzbuzoval Fredro už samotnou sférou, v níž se hlavně děj jeho veseloher konal, salonní a šlechtickou. A nevrlost tuto nezaplášily ušlechtilé, občanské tendence autorovy. Fredro nepsal jen pro smích, ba hněvalo ho, když jeho hry pouze dle veselosti posuzovány. I on považoval se za satirika a vystupoval vědomě proti nejvíce zakofněným vadám oné sféry, proti opičení se po cizině, proti marnotratnosti a kartářství, tehdy právě v Haliči nejvíce řádicímu, proti plochosti mužů a žen, proti parvenu-ům a jejich naduté pýše, proti oněm Geldhabům a jejich Florám, léčky strojícím erbu knížecímu atd.

I kritiku i obecnstvo mátló nejednou, že vedle těchto ostrých satir psal Fredro i nejbujnější frašky, kde výbuchy obhroublého, rozpuštěného smíchu všechno zahlušovaly.

O thema a intriku geniální diletant mnoho nedbal. Bral, jako Molière, co se mu pod ruku dostalo, ať to byla německá novella, nebo Don Quixote, nebo »sarmatismus« Zablockého. Nad zauzlením a rozuzlením dramatické zápletky rovněž si hlavu přfliš nelámal, tím méně, ježto se držel zásadně pravidel francouzských, jednoty děje, místa a času.

Veseloherní talent polský vyrostl ze školy pseudoklassicismu. Od Francouzů podržoval konvenční jména Orgonů atd., nebo etikety Raptusiewiczů (Prchlivých), Milczkův (Mlčelivých) a j. Po vzoru francouzském excelloval ve výlučné komedii typů, jakkoliv sám nejlépe cítil, že novodobá scéna vymáhá něčeho jiného.

A tak nezřídka vidíme u něho pokusy po nové dráze. Rozervanost moderního člověka, touha po neukojeném ideálu, disharmonie se smutnou, plochou a bídnou skutečností, to všechno nalézalo i u něho ozvěnu a poráželo na venek třeba v stručných rysech, jimiž poraženy úzké závoje francouzské komedie.

Nejvíce to zjevno v »Odludku i poecie«, kde cítiti už vliv Schillerův a jeho sentimentalismus. Ale jinde zase upadá v nekonečné sentence a tirady Molièrovské a v plochost Kotzebuovu.

Při všem tom napodobení cizích vzorů třeba Fredrovi přiznati vlastní jeho vervu, nevyčerpatelnou a geniální komickou žilu, ducha neobyčejné svéráznosti.

A tak vytvořil Fredro jedinou až posud historickou komedii polskou.

V »Pomstě« není sice historických jmen, ale Czešnik i Rejent, Raptusiewicz i Milczek, tot staropolské typy, plné vervy a pravého polského humoru.

Veselohry Fredrovy nemají stejné ceny.

Převahu mají frašky, melodramata, drobnosti, kde jedna scéna, nebo jeden typ diváka pobaví. Aby se obecenstvo mohlo do syta nasmatí, nezaráží se autor ani před nepravděpodobnostmi a před možnostmi.

Ale komik, s nímž bychom mohli mezi Slovany porovnávatí na nejvyš Gogola, kdyby jejich sféra nebyla tak různou, a kdyby Gogol nebyl tak přespříliš (byť i bezděčně) satirikem, komik ten má tklivé srdce, lituje nízkého stavu soudobé literatury, jeho ústa nejsou sarkasticky zkřivena, on neposmívá se mělkým, slabým a nerozumným; z děl jeho — i když osoby mají cizí jména — vane duch srdečně staropolský, jevíci se nejen v ryzím jazyce, ale i v samotných postavách, v způsobu jich myšlení a jednání, v jich slabůstkách a přednostech.

I cizina uznávala dobré vlastnosti Fredrovy a přisvojovala si jeho věci: scéna německá i francouzská, česká i ruská. Ne vždy to však přiznáno a tak leckde figuruje »Labiche«, kde by mělo státi »Fredro«.

Vůči komediím Fredrovým všechny jiné jeho práce literární daleko ustupují do pozadí, zrovna jako vůči jeho komediím přemnohé komedie jiných autorů jsou zcela zapomenuty.

K smíchu byl Fredro ve svých veselohrách náchylen, ačkoliv sám nebyl plochým a mělkým, ale jako Gogol a jako jiní velcí humoristé, ukrýval pod maskou komickou hloubku citu, tklivost srdce a nesmírnou vnímavost. Jsa na jevišti rozpustilým, v životě byl nejvážnějším občanem a nejvzornějším chotěm i otcem.

Dílo, začaté Jabłockým, vedl dále a výše; jemu vděčí divadlo polské za první, trvalý úspěch; celý jeho repertoár se ovšem podnes

nedochoval v oblíbě; slabší práce jsou zapomenuty, ale v celku stanul na závratné výši mezi slovanskými dramatiky.

Mimovolně připadají nám na mysl podobnosti a ještě silnější kontrasty mezi ním a Gogolem, kontrasty sáhající daleko hloub, než veškeré individuální rozdíly.

Druhý, stále silnější činitel krásné literatury, jenž s dramatem ruku v ruce měl vyděditi a odstraniti veškery ostatní druhy literární, lyriku, satiru, epos i básně popisné, — román, začínal teprve činiti své první kroky.

První romány polské vyvolala téměř všechny vlastenecká snaha; mělyť romány ty dokázati, že i polský jazyk je schopen reprodukovati »tklivé pocity delikátní lásky«, že k tomu nemá frančtina monopolu; romány měly vzbuditi lásku k rodnému jazyku a zameziti tak přístup cizímu jazyku, za nímž tlačí se do Polsky i jiné cizáctví.

Největších zásluh i na tomto poli zjednal si opět Niemcewicz. Jeho »Nieszczęścia Występej Zalotności« však nespátřila světlo světa; příliš citlivý autor dával se sebe menší kollisi s kritikou odstrašiti. Je to první polský román obyčejový. Prvním historickým románem — ještě dříve než do Polska pronikl vliv Waltra Scotta — byli »Dwaj Panowie Sieciechowie« (1815), paralela dvou pokolení, děda-sarmata z časů saských, hrdlujícího se pro Liberum Veto a neplacení daní, a vnuka z časů Knížectví, napolo pofrancouzštěného, ale pokročilého, ochotného k obětem peněžním i k obětovnosti osobní. Každý z obou mluví pro svou stranu vřelé apologie.

Publicista pojednával o románě i o otázce židovské, když nad povrch vyplynula: »Lejba i Siora« (r. 1821, v oblíbeně formě dopisů), vypisovaly boje, pronásledování a nenávisť orthodoxních židů proti osvícenějším poměrům, kteří však vzdor přikofí neklesají na mysl, ale kteří hesla pokroku a občanských ctností svým příkladem šíří.

Nejslavnější, jakkoliv v základě nejslabší, román historický — a při tom první román národní — napodobovací epidemii (Waltra Scotta) vyvolaný, je »Jan z Tęczyna«, práce to šablonovitá, ale nesmírně populární, už jen dobou děje — slavnou epochou Jagiellonskou! — lákající nejširší kruhy.

Romány Niemcewiczovy byly rychle překládány do cizích jazyků.

Vedle nich největší oblíbě těšila se r. 1816 vydaná »Malwina czyli domyślność Serca«, od kněžny Marie z Czartoryských Würtemborské; román ten šel na dračku a byl často překládán, ne pro záblesky dokonalé observace, ani pro soudobé situace, leč pro sentimentalitu milujícího se páru, a pro nezvyklost jeho dobrodružství.

Téže sentimentalitě — imputované však XVI. století — holdovali Ludwik Kropiński (autor »Ludgardy«) a Felix Bernatowicz. Román prvního z obou byl »Julia i Adolf, czyli nadzwyczajna miłość dwojga kochanków nad brzegami Dniestru«, napsaný už r. 1811, vydaný příliš pozdě, r. 1824, kdy už pozbyl půvabu svěžesti; druhý pak napsal »Nierozsądne śluby« (r. 1820), méně fantastické, více rozmanité, o reální konflikt náboženský ophené.

Ženy, které k zápasu literárnímu na poli ódy, eposu a tragoedie se nedostavovaly, vrhaly se za to v četném počtu na pole lehčí tvorby, románu. Z celé řady jmen ženských nejvíce vynikla Klementina z Tańských Hořmanová. Slečna Tańská z vlastní zkušenosti, vychováním výlučně francouzským i radou moudré matky jsouc vedena, přičinila se valně o odstraňování nedostatků při výchově cizáctvím nasáklé, nepraktické, jen k zevní uhlazenosti a k způsobům společenským směřující.

Slečna Tańská věnovala se především literatuře paedagogické. Ona vytvořila první literaturu pro děti a děvčata, vydávajíc »Pamiętkę po dobrej matce« (zpracování z němčiny), »Rozrywki« (časopis pro děti, od r. 1824—1828) atd. Jimi chtěla — z návodu Brodzińského — vymýtiti »Wieczory zamkowe« i povídky paní Genlis. Tańská stála pevně na půdě rodinných tradic; myšlenky na emancipaci byly jí cizími, jakkoliv se sama emancipovala, získavši státní službu, co inspektorka ženských ústavů.

V belletrii zasloužila se hlavně »Listami Elżbiety Rzeczyckiej« (1824) a »Dziennikiem Frańciszki Krasińskieje« (1825), poloskutečnými to památníky polského života XVIII. století.

Po »Janovi z Tęczyna« vznesla se nejvýše »Pojata, córka Lezdejki albo Litwini w XIV. wieku, romans historyczny w czterech tomach przez Feliksa Bernatowicza« (1826). Žmudin mimovolně dal se vésti ve výběru předmětu užší svou vlastí, zanedbanou vůči Polsce, jako bylo zanedbáno Skotsko vůči Anglii. Jako bardi skotští, tak i on usiloval o to, vylíčiti co nejplastičtěji pozadí, nešetřil námahy, navštívil pěšky, s tužkou v ruce okolí Krewa, Trok, Kowna, vposlouchal se v řeč lidu, chápal se stínů jakýchsi tradic.

K historické povídce vraceli se staří mladí, svoji i cizí: František Węzyk, nerozhodný klasik, zpronevěřoval se Parnassu, uznávajícímu jedině tragedii historickou, »Władysławem Łokietkiem« (1828) a »Zygmuntem z Szamotuł« (1830), ačkoliv ani časy příliš vzdálené, ani osoby a povahy méně známé nedovedl řádně vylíčiti.

Zygmunt Krasiński a jeho mladí spolupracovníci blýsknavostí thematu zahlazovali nedostatky historičnosti, dějinné pravdy i psychologické věrnosti. I učený profesor ekonomie politické na Alexandrovské universitě, hrabě Bedřich Skarbek holdoval této manii, jakkoliv ho přirozený vtip, dar pozorovací a příklad anglických novellistů Fieldinga, Goldsmitha, Steina na pole humoristického románu zvalil. Proto také největší úspěch měl jeho »Pan Starosta« (1826), obraz chudého šlechtice, nahrazujícího nedostatky jména a jmění bohatýrskou službou vojenskou; obrazy ze života šlechtického jsou tu věrně podány. V jiných spisech (»Podrózy bez celu«) hrál si učený profesor se sentimentalitou, jinde s humoristikou, ba i s filantropií, když se jeho »Pan Antoni« dostal do věžeňských knihoven. V základech byl to společník zábavný i vtipný, ale žádný pravý romanopisec.

Vedle polských autorů i cizí slavili lehkou dosažitelné triumfy, hlavně Aleksander Bronikowski, pruský důstojník, v Drážďanech usazený a romány z dějin polských německou literaturu zaplavující. Sou-

časně s originálem vycházel vždy i překlad polský. Některé dožily se i našich časů: na př. stále přetiskovaný »Jan III. Sobieski i dwór jego, czyli Polska v XVII. wieku«.

Klassicismus toleroval román, jakkoliv ho neuznával — když pro něj žádná »pravidla« ani u Aristotela ani u Horáce, ba ani u Boileaua nebo u Dmochowského nebylo lze naléztí —, ale podkopával základy svého bytí, podporuje horlivě badání historická. Obhájci klassicismu ve Společnosti Přátel Věd pěstovali nejen jazyk, ale i dějiny za účelem vlasteneckým. Sám Albertrandi na tomto poli pracoval a Společnost k pokračování v Naruszewiczově díle pobádal. Badání jeho i členů Společnosti obracela se stále ještě směrem k XVIII. století a byla zasvěcena vladařům a zevním dějinám. Kulturní dějiny pěstovány jen pokoutně. Za vrchol dějepisectví považován pragmatický výklad vzrůstu a úpadku států.

Zvláštní dráha, jakou braly se dějiny polské, byla odůvodněna plemennými nebo račovými zvláštnostmi; mimoděk vtaženy do dějin polských prvky prvotní, praslovanské i vybojováno pole, až posud jedině básníkům Trembeckému a Woroniczovi přístupné. Vyrozumovány na novém pozadí i nové sympathie slovanské.

Obhájcem jich na poli politickém, nejdále jdoucím, byl Staszic, nařkající nad roztržkou náboženskou, nad vzájemnou sebe neznalostí, rvoucí se pro antagonismus německý k těžišti slovanství, vynášející s nefalešným nadšením slovanského monarchu. I Woronicz byl náchylný navázati legendární dějiny polské na slovanské. Předešel ho v tom archaeolog Jan Potocki píšící francouzsky, stopující Slovanstvo až do Marky a do Meklenburka, odkudž novou serií falešných božstev učený svět oblažil.

Cestovatel a přírodopyscec kníže Alexander Sapieha zamířil na Balkán, jenž byl tehdy ještě »terra incognita« pro Evropu. Zasloužilý pracovník ve Společnosti Varšavské vydal roku 1811 první část svých »Cest po krajích slovanských odbývaných v letech 1802 a 1803«, v nichž projevil zájem nejen o svůj vlastní odbor vědecký (geologii), leč i o pohostinný kmen slovanský, i o jeho lidovou literaturu. On první psal dumky, jaké v XV. a XVI. stol. ponurý Srbín v Polsce skládal; bohužel druhý, zajímavější svazek jeho Cest ještě podnes není otisťen.

Linde v slovníku svém bral ohled na všechny jazyky a na všechna nářečí, od církevního po lužická a illyrská. Jeho dílo tvořilo epochu nejen v slovníkářství polském, ale i v slovanském vůbec, sloužíc ještě Miklosičovi — po půl století — za nevyčerpateľnou studnici.

Významným bylo vystoupení kn. biskupa Vilenského Kossakowského, jenž ještě za časů pruských oslavoval a připomínal nám dějinnou a literární úlohu Čechů. Stalo se to hlavně v rozsáhlé přednášce o literatuře české a o svazku jazyků slovanských (1803). Tato přednáška nesměla být ani do Rakouska převezena.

Objevy Hankovy vítány radostně, Dobrovský, znamenitý filolog český, Hanka ve vlasteneckém zápalu až fals se dopouštějící, byli členy

Společnosti zároveň s učiteli a literáty ruskými, Děržavinem, Karamzinem a j.

Společnost podporovala badání o počátcích Slovanů a členové její významovali se velice na tomto poli.

Walenty Skorochód Majewski ve spise »O Slawianach, ich pobratymiac« (1816) ještě před Františkem Boppem, otcem arijské lingvistiky, dokazoval svazky »samskredamského« (sanskrtského) jazyka se slovanskými a jinými evropskými.

Rakowiecki ve dvou svazcích »Prawdy Ruskiej« (1820 a 1822) nejen objasňoval text této nejstarší památky zákonodárství slovanského, ale přibíral do díla svého i texty staročeské (Hankovy) i staropolské.

Wawrzyniec Surowiecki, autor cenných děl z oboru oekonomie dávné i nynější, vydal i »Śledzenie początków narodów słowiańskich« (1824), jež — větší než on — Čech Pavel Šafařík na rychlo do němčiny přeložil a později ve vlastních »Starožitnostech slovanských« prohloubil a rozšířil.

Tento obrat k dějinám prvotním vyvolal nutně i obrat ku badání lidovému, k počátkům naší ethnografie.

Už Kollātaj roku 1802 kreslil program, obraceje pozornost na význam rozdílů a zvláštností v nářečích, obyčejích, krojích atd. a žádaje, by byly sbírány.

Objevily se též první pokusy: všechny předstihl entusiast romantik Adam Czarnocki (Zoryan Dolega Chodakowski) patřící ethnografii polské i ruské. Jeho rozprava »O słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej« z roku 1818 byla i bojovným signálem i neočekávaným odhalením; jsa zadíván do svého předmětu, chvílemi docela v extasi, kreslil smělymi liniemi nevyčerpané dosud bohatství staré tradice slovanské, hluboce v lidu uspané, a teď badateli jako čarodějnickým proutkem v život vyvolané.

Slova nadšeného apoštola tradici slovanských stala se za nedlouho činem. Jsa podporován Czartoryským a Rumjancovem (říšským kancléřem a velkým milovníkem Slovanstva i jeho památek), konal cesty od vesnice k vesnici, od jednoho statku k druhému, sbíraje písně i stará podání, chtěje se dopátrati prvotní organizace slovanské a opíraje se o »stare sta«.

Nikdy už potom nejevila badání o staroslovanštině takové intenzivnosti jako teď. Nikdy neposkytovala tak hojných podnětů a plodů. I historie práva polského, kterou Bandtkie (na podstavě textů latinských) a Lelewel (polských) sestavili, rozšířena v pracích Kucharského, jenž byl za účelem této práce schválně poslán do Prahy a na jih a jenž první začal vydávati právní památky slovanské. V rozpravách Maciejowského i Hube-a vidíme onen základ srovnávací, s jakým setkáváme se zase teprve v pracích O. Balcera. Rok 1831 přerval i ten směr i jiné práce . . .

* * *

Rok 1831 zlomil i intenzivní činnost Joachima Lelewela na dvě obsahem i významem nerovné části.

Zelechowský, poslanec a pak nešťastný člen vlády, opustiv zemi, opustil i své sbírky a práce o historii polské. Jsa jich i biblioték polských zbaven, zpracovával ve vyhnanství cizí látky středověké: Numismatique du Moyen-âge Géographie du Moyen-âge atd., věci to velké, pramenné důležitosti, dokazující zřejmě neobyčejnou Lelewelovu erudici a bystrost.

Teprve po roce 1841, jsa vyzván knihkupcem poznaňským Županským, vrátil se k věcem polským, ale v několikavazkovém díle: »Polska, dzieje i rzeczy jej« umístil práce napsané už před r. 1831 (poslední svazky díla toho vydány už po smrti autorově), teď jen přehlédnuté a doplněné. Než byly tu i z části věci nové, obsahu politického, humoristického (Wieca królowej polskiej w Sokalu), autobiografického (Przygody) a historického (Narody na ziemiach sławiańskich) atd.

Už před rokem 1831 tedy povstaly práce, v nichž Lelewel prozrazil se svým novým názorem o dějinách polských, s názorem, jenž panoval pak po půl století a jež ani Szmitt ani Moraczewski neb jiní se sebe nesetřásli.

Varšavan — »Mazurem« stále se nazýval a na Litvu (do Vilna) vystěhovati se nechtěl — od dětinných let zžírán touhou po dějinách, oddával se z počátku badání v oboru starožitností, o skandinávské Eddě, nebo »O dawności litewskich narodów i związkach ich z Herulami« (1808), ačkoliv ho Adam Czartoryski od této práce odvolával »k filosofické části dějin, aby se stal dějepiscem . . . , k čemuž u nás posud nikdo nedospěl.«

Na to obrátil se k badání o starých kronikách, hlavně mistra Vincence, i rozvinul tu obdivuhodnou činnost. Opustil úzkou dráhu dosavadní vědy, sáhal po Sagách severských i po relacích spisovatelů arabských, po geografii i numismatice, po genealogii i heraldice, po dějinách zákonodárství, jejich památkách, polských i litevských, po kronikách středověkých, po spisovatelích starověkých; už v prvních dobách projevil ten universální ráz svých badání, jímž vyniká nad všechny naše historiky, kteří po většině omezovali se jen na dějiny nejužší vlasti.

Ale nezačínal chvatně s tvořením velkého celku, leda v přednáškách universitních (Vilenských), jež zahrnovaly dějiny staro- i novověku v uzavřeném celku a s chutí zahloubal se do otázek methodických, o historii, o rozvětvení a methodách badání. Ohlašoval nejrozmanitější zpracování (»Dzieje starożytnie Indyi« a j.) i z věd pomocných (»Bibliographiczne ksiąg dwoje«, »Dzieje powszechnie bibliotek« a j.). Nikdo se mu nevyrovnal v učenosti a bystrosti. Sloh jeho byl však nešťastný, kostrbatý.

Vedle děl speciálních — pochvalně mistry vědy Ritterem i Humboldem oceněných — »Badań starożytności we względzie geografii«, třeba jmenovati stručnou a výbornou »Historyczną paralele Hiszpanii z Polską w XVI., XVII. i XVIII. wieku«, přeloženou do cizích jazyků a »Dzieje Polski, potocznie opowiedziane, czyli Dzieje, które Stryj

synowcom opowiedzial«, jež dospěly až z r. 1795, další vydání až do r. 1831.

Jeho názory o dějinách polských byly diametrálně rozdílny od názorů soudobých; proto byl klassiky považován za vědeckého Jakobína, za revolučně — republikánskou povahu; celek, ani universální dějiny polské neb cizí Lelewel nestvořil. V podrobnostech leckdy se mylí, hlavně ve vývodech etymologických, v této slabé stránce našich archaeologických bádání.

Za to prohloubil dějiny polské jako nikdo před ním, cílil ku pravdě neúnavně a sebral obrovský material historický.

* * *

Tak schyloval se klassicismus k pádu, ale nebylo mu dáno skonati klidně — záře listopadové noci svítila nad jeho popravou, neodolatelnou.

V těch dobách, kdy panoval — nejprve samovládně — později, po r. 1830 se stále čtenějšími a značnějšími spoluvladaři změnila se tvářnost literatury, její podmínky i směry.

Nejprvé sesvětštěla.

Když za Stanislava devět desetin mezi spisovateli bylo duchovních, teď duchovní úplně se literatury stranili, alespoň literatury krásné. Pracují posud nanejvýš ještě na poli historie, bio- a bibliografie a ovšem nejvíc v theologii.

Ještě rychleji a důkladněji pozbyla se rázu panegyrického. Nebylo dvora, nebylo ani básníků — chambelanů; uznání i odměny rozdávalo široké obecenstvo a kritik nebo recensent býval jeho orgánem.

I na dvorech magnátských nedostávalo se pomalu domácích básníků, magnát té doby podporoval literaturu, sbíral památky literární (a k tomu opět potřeboval učené bibliotekáře), poskytoval prostředků na vydání děl, k nimž vydavatel z professe neměl dosti prostředků.

I zdemokratisovala se literatura; literát začal snít dokonce i o tom, že by mohl býti živ svým pérem, neklaně se nikomu, že by mohl se oddati výlučně literatuře a nezdržovati se zaměstnáním jiným; tím však přestal Parnas býti místem svobodného přátelství, vzájemného obdivu a uhlazeného jednání. Boje koterii začaly od té doby bráti na sebe ostrý ráz.

Ale zaměstnání to bylo každému otevřeno; čím méně bylo mezi spisovateli kněží, tím více bylo měšťanů a menších šlechticů. Literatura nabývala všedního rázu, stávala se rozpustilou a získávala si stále nové a nové sily, ač ne vždy vysoce kulturní.

Pomalu však rozlišovali se povolání ostře od řemeslníků a příštipkářů, kritika pak bděla nad tím a odlišovala jedny od druhých, ačkoliv sama ještě z povijanů pseudoklassických nemohla se osvoboditi.

Literatura stávala se stále více potřebou, ne zábavou a nelenošícím lenošením.

Rázem ztratila nejvýznamnější vlastnost dřívější doby: satyrický ráz; místo psaní satir začato pilnou prací na všech jiných polích.

Dosahováno podivuhodných výsledků: i v nejnepříznivějších poměrech, za knížectví varšavského, poskočil na pŕ. počet školek elementárních městských i vesnických ze 137 (v r. 1807) na 1491 (v roce 1814) zásluhou Edukačního ředitelství a Stanislava Potockého.

I vysoké a speciální školy přibývaly: Alexandrovská universita, hospodářská škola v Marimontu, lesnická, hornická, polytechnická, vojenská akademie atd., takže osvěta šla vážným krokem ku předu.

Zmocněná činnost zahrnovala veškerá pole; nedostatku průmyslu a rukodělnictví mělo odpomoci povolávání cizinců, vysílání schopných lidí do ciziny, stavění továren, ulehčování úvěru podnikatelstvím; hlavně podporováno hornictví. Vybídka Staszicovy, jenž Společnosti Přátel Věd vykládal resultáty bádání geologického, nezůstaly bez výsledku. Zřizeno v Kielcích hlavní ředitelství hornické a přidána mu škola.

O finančním hospodářství Lubeckého nejvýmluvněji svědčí cifry: pokladna skoro už zbankrotovaná koncem r. 1830 i deficitu se pozbyla a nad to i sumou 50 millionů zlatých disponovala.

A všechno šlo zřejmou cestou, legální a loyální.

To jsou skutečné zásluhy klasiků varšavských, na jiných polích, než na rolích krásné literatury, dobyté. Energie jednotlivců nevysoce kulturních vzbudila občanské city, vyburcovala společnost polskou z marasmu a stagnace, postavila ji na vlastní nohy, začala s výsledkem organizační práce, zreformovala administraci, soudnictví a školu, zreorganisovala a vysoce postavila mladou armádu.

Vzorem tu byly instituce francouzské, codex Napoleonský a byrokracie francouzská; jaký div, že pařížský vkus přenášen i na krásnou literaturu.

I spala šťastně krásná literatura, napodobovací, zastarala sluchem, a ve snu jen odháněla mouchy německé a anglické, bohužel stále dotěrnější.

A přece i na tom poli zjednala si zásluhy nehlučné, ale trvalé: navazovala přervané tradice Stanislavovské, vytvořila znovu obecenstvo pro polskou knihu. Osvěta, jakou šířila, zkypřila tvrdou až dosud roli, a zrno bylo už zaseto: ze školy zatvrzelých klasiků vyšli bohatýrové romantismu!

KAPITOLA JEDENÁCTÁ.

Počátky romantismu.

Brodziński. Mickiewicz v Kowně a Vilně. Ballady a romance. Dziady. Sonaty. Konrád Walleunde. Napodobitelé. Ukrajinská škola: Gostawski, Walzcewski, Gosaczyński, Zaleski, Padura. Válka s klasicismem.

Jakkoliv byl klasicismus vševládým, přece jen množily se zjevy cizí i domácí, jež mu věstily brzký úpadek. Z cizích literatur hlavně anglická a německá — zbaveny jsouce už pout klasicismu, působily na sousední polskou literaturu; tu začaly první vlivy německé.

Klasicismus vykopal si sám hrob jenom opakováním šablony, datující se téměř od dvou tisíciletí, zakováním živého ducha do mrtvé formy. Kdyby aspoň ta šablona a ty formy jakkoliv uspokojovaly požadavky citu a fantasie!

Soudobý svět změnil se zúplna. Proti ideálům pohana, jenž pohrdal prací rukou, jenž nemilosrdně vládl nad otroky: nad ženou, proti těmto ideálům rozum staví ideály křesťanství, bratrství národů, svobodu a rovnost pohlaví i stavů, úctu k práci, uznání práv citu a srdce.

Rozum novodobý vymaňoval se z pout pozemských, upadaly závory antiky, roztklivěla se srdce, zdelikátněly city, na př. cti. Vedle člověka vystupuje i příroda, pro kterou antika neměla smyslu, považující ji za pouhou dekoraci.

Místo šablony antické, kosmopolitické, jednostranně intelektuelní a realistické, domáhali se lidé hlubší psychické analysy, úcty k vlastní minulosti odstranění kletby tížící středověk, směřování k ideálům nadzemským, k citům všehomíra a k bádání o věcech nezbadaných.

Samotným vyrafinováním kultury, jež celá století činí stejnými, dávno pohrdáno. Oddalováno se od ní a přibližováno se k přirozené podstatě a srdečnosti. Sama láska k vlasti brala na sebe jiné formy: z lásky k otčině stávala se láska k lidu, láska k tradicím a vlastnímu jazyku.

Stoupaly stísněné city a fantasie; klasičkové, jako Rousseau a Macpherson, téměř ještě v polovině století ukazovali nové cesty. Za nimi šel Shakespeare a Vlaši, z klasičků pak originální Řekové zatemňovali nápodobitele Římány.

Návrat k národnosti, nespokojenost s formami životními, touha po ideálu, rozervanost a tesknota duše novodobé, toužící po sférách

nadzemských, cizí i nepřátelské klidné rovnováze a mělké antice, musily se konečně vynořiti v polské literatuře.

I zradili všichni, kdož byli čipernějšími, vroucnějšími a hlubšími, bůžky klassické dřívě či později bez boje nebo po zarytém boji, jímž staří chtěli proti novým proudům stavěti hráze.

Nejlehčeji odhodila německá literatura — jež v pseudoklassickém směru ani Racinem, ani Popem nemohla se vykázati — tento směr navždy a stvořila v Goethovi a v Schillerovi novou klassičnost, vyšší, a více národní, třeba že na řeckých vzorech vyrostlou; a tím také vyvolala další kroky k úplnému rozvíření romantickému, k fantastické nadsázce, k přecitlivělosti, k jednostrannému velebení středověku, k hledání ideálů, »nebeského květu«.

Důležitějším stával se vliv jiné literatury, germanské, anglické. Ani k ideálům směřující Schiller, ani Olympan Goethe, kteří vznášeli se v zdánlivé harmonii všehomíra, kteří hluší byli ku výkřiku svědomí a slepí k obkličující je nouzi, nespravedlnosti a podlosti, kteří přesně odlišovali sváteční sféru myšlenek a tužeb od životní, každodenní sféry — nemohli imponovati povaze slovanské (vroucnější, rvoucí se k činu, neuspokojené oním pedantickým rozdělením mezi skutečností a sny).

Hloub a všestranněji na povahu slovanskou působil — Byron. Barvitost a tajemnost jeho vypravování, hřmící vyzvání k boji za ideály, posměšky tropené z ospalých a lhářů, zřejmá rozervanost duše, strašná nespokojenost až ku krajnímu pessimismu a k hrozným pochybnostem vedoucí, to všechno uchvátilo mládež, jež hluboce cítila tu rozervanost a hlubokou tesklivost. A tak v krátce Schilleromanie ustoupila Byromaniam, tklivá idealisace ustoupila vášnivým výbuchům nářků a žalu; tento nájezd na varšavský, klassický Parnass nebyl vykonán úplně bez příprav, nýbrž procházel určité fáse.

Ne z poznaňských, leč z haličských škol vyšli oba Brodziński, znalci a milovníci německé literatury, od Hallera a Herdera počínaje.

Starší Ondřej, překladatel »Panny Orleanské«, padl už r. 1812, leč mladší, Kazimír, stal se Janem Křtitem romantismu. I jeho hlas ozýval se na poušti, když se objevil ten, jemuž nebyl hoděn rozvázati řemínky jeho obuvi.

Tklivý, sentimentální Brodziński, jaksí zmocněný Karpiński, vlivem bratra svého a Reklewského (selankáři), obrátil se závčas k poesii a verši, na pohřeb knížete Josefa Poniatowského napsanými, vyvolal všeobecnou pozornost.

Na to psával do »Pamiętnika Warszawskiego« původní i přeložené verše. Leč teprve roku 1820, »Wieslavem« vzbudil enthusiasmus u starých i u mladých. Byla to největší a nejdokonalejší selanka polská.

Od časně mladosti znal Brodziński lid vesnický a miloval ho, ve »Wieslavovi« pak předvedl nám zidealizovaný lid polský. Jsou to »Heřman a Dorothea« Goethovi, přenesení z nadrýnského městečka do vesnice krakovské; básník vyhýbá se tu všemu, co by »sprostotou páchlo«, z Mačků dělal Wieslavy a tím zjednal si uznání klassiků.

Tvořil tak jednostranné, ale proto přece krásné a tklivé obrazy, oddechující domácím rázením, vlastností to, o níž mu nejvíce šlo.

Z idylly vesnického života, ozlaceného sluncem, omájeného zelení, rozezpívalého zpěvem ptáků, vybral moment nejdramatičtější: zasnoubení jež poskytlo mu příležitost předvésti lid ve zpěvech a tancích; v té chvíli lid zapomíná na těžké starosti a na práci, je ochoten k zábavám; Brodziński uvedl celou řadu významných postav, družbu Jana, s velkým darem jazyka, jenž dovede konejšiti rozvášněné; smělého krakovana Wieslava, jenž ani vojákově nejde z cesty, a jenž, zamiluje-li si koho, pak si ho zamiluje celým srdcem, vážného Stanislava, krotčího mnohomluvné ženy, Bronislawu a Jadwigu; krásnou, růžovou a zamyšlenou Halinu atd.

I fabuli dramatickou — unesení dítěte v bouřích domácích — a její rozuzlení šťastně si vymyslíl.

Celý obrázek dýše mírným a tichým klidem vesnického večera; žádná falešná nota nekalila harmonii veselé a šťastné vesnice.

Jako u soudobých, od Staszice a Woronicze až po Chodakowského, šířila se ta láska k zemi a k lidu, mimoděk na celé »jednokmenné plémě«, tak i Brodziński notoval Čechům, Kollárovi a Čelakovskému, dával se unášeti znělkami »Slávy dcery« a ve vidění »Pobytu na gorách karpackich« »dlouhoramenné strážce země kdysi slávské«, »bard« Bojan pronáší stesky:

»Juž nad Labę, Wezerą i wśrod tyłu krajów,
przbrzmiał język, ślad starty dawnych obyczajów —
jeszcze przestwór ogromny północy i wschodu
uchował bratni język i znamiona rodu,
lecz i ten wrychle cechę naszorodną straci,
jesli zapomni spólnych i ojców i braci.«

(Už nad Labem a Veserou a v tolika zemích
dozněl jazyk, setřena stopa dávných obyčejů.
Ještě prostor ohromný, severu a východu
zachoval bratrský jazyk i stopy rodové.
Leč i ten rychle našinské vlastnosti ztratí,
zapomene-li na společné otce a bratry.)

I velebil a okrášloval Brodziński ten svět slovanský. Jako přednosti jeho uváděl »lásku k přírodě, mysl mírnou a veselou, resignaci, entusiasmus, lásku k rodné zemi a vrozenou skromnost«, jako vady pak to, že napodobí obyčejně právě to, co je jim nejméně vrozeno a co je nejméně slušno.

Vyslovuje své politování nad zanedbáním dějin slovanských a uváděje v té příčině dlouhý citát z Herdera, nalézával v rozsypaných kurhanech tklivější vzpomínky, než v klassických knihách, v náboženských i rodinných slavnostech slovanských, než ve hrách římských; choval lásku ku klidnému lidu, k upravovatelům rolí neznajícím zbraně fanatismu a okupace.

Není divu tudíž, že prudká mládež horlila proti výlučné idylličnosti a že Mickiewicz vybuchl trpkou satirou:

»Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi,
nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi
spiewać na przykład wiejskich chłopców zalecanki.
..... — Słowianie, my lubim sielanki.

(Náš národ se prostou pohostinností chlubí,
náš národ nemá rád scény hrozné a násilné,
zpívá po příkladu vesnických hochů milostné písničky
..... Slované, my máme rádi selanky.)

Znaje novější literatury jinak než klassikové, kteří se sami tou neznalostí chlubili, věděl Brodziński, že proud nové poesie neušetří ani varšavskou blokádu a proto se do předu snažil o dorozumění, hlavně v programové rozpravě »O klasycznosci i romantycznosci, tudzież o duchu poezji polskiej« (1818).

Stavěl do popředí, co i jiní před ním: požadavek národnosti, originality: nebudme ozvěnou cizozemců; děлил literaturu příliš všeobecně na romantickou (naivní, bezprostřední, bohatýrskou, mystickou, lidovou) a klassickou, (rozumnou, raffinovanou, dvorní); dokazoval právo k existenci obou druhů a dovozoval, proč polská literatura, převyšujíc styky s minulou národní literaturou, nemá být ani jednou, ani druhou; obracel pozornost na význam lidu a jeho písň. Varoval před vlivem francouzským, jenž není vhodným pro literaturu polskou. »Svou minulost a sílu musíme ve všem cítiti!«

Rozprava tato vyvábila Sniadeckého článek »O pismach klasycznych i romantycznych« v »Dzienniku Wileńskim« 1819, slavný tím, že některé jeho fráse opakoval Mickiewicz v »Romantycznosci«.

Bývalý rektor se bál, že Brodziński nedosti rozhodně zatratil »zálibu a následování sousedních vad«; romantičnost dle něho chce bavit pověrami, vyvolanými z XVI. století.

Prchejme před romantismem, jako před školou zrady a náказы. Napodobíce Shakespeara, couváme se s osvětou o dvě století a kazíme vkus.

Sniadecki myslil, nebo se tvářil, že doplňuje Brodzińskiego, leč kdežto Brodziński v zásadě stále ostřeji proti klassicismu vystupoval, a zcela klidně tvrdil, že jeho tragedie, slavné tiradami, »v očích myslícího člověka nemají žádné ceny,« a vítal nový směr romantický, právě o něm, že má »v sobě cosi ušlechtilého, cosi národního; že proráží v něm duch filosofie a nábožnost, bez níž není poesie, že proráží ušlechtilé nadšení, povznášející člověka nad smyslnost.«

Není tudíž divu, že se od klassicismu k romantismu přichyloval. Nehledal však romantismus v básních minstrelů a minnesängrů, nehledal ho v ponurých zámčích se spouštěcími mosty, nýbrž v našich vesnických kostelích, v zpěvu pannen a v modlitbě kněží, v tichém šelestění žitných klasů a pod červenými střechami našich městeček.

Ale romantismus šel svou, zcela zvláštní drahou a Brodziński stále více se od něho vzdaloval, a se stále rostoucí trpkostí se o něm zmiňoval . . .

»Jako dřive prostřední básníci vytvořovali nudně sladké, ideální pastýře, tak dnešní t. zv. romantikové vytvářejí ponejvíce jakési lidi,

kteří s Bohem i se světem ba i s vlastním rozumem jsou znesvářeni . . . Byl bych radši, kdybych snad s menším bohatstvím poetickým a v méně křiklavých barvách viděl v básních Żółkiewského, Chodkiewiczze, Czarneckého, než všechny Nalewajky, než Tatary, kteří bojují pro loupežení, kteří milují svobodu, ale jako divá zvěř . . .

Nejvíce hanil úmyslné exaltování mládeže; viděl v tom křiklavé nadužívání poesie; obviňoval romantické recensenty:

»Objevilo se od nějakého času ve Varšavě několik opravdu mladých a dojista z venkova přibylých spisovatelů, kteří rozhlašují tak nové a podivné názory o poesii, že místním laikům v tomto umění nezbyvá, než ústa otevřítí — a mlčeti. Teď, kdo má rozum, ten pouze rýmuje a kdo jím pohrdá, ten je — básníkem.«

Sám, jsa dotčen podobnou kritikou, přestal své kritické listy vydávati hned prvním svazkem; verše už dávno přestal psáti.

Bylo v tom mnoho nedorozumění.

I jej — chorobného a zlomeného — uchvátíla noc listopadová, ne sice k tomu, aby se chopil zbraně, nýbrž pera. I zsolidarisoval se s tou, nedávno jím samým obviňovanou mládeží, a sám ji teď odprošoval.

Vystoupil ještě na kazatelně při poslední schůzi Spolku Přátel Věd a jakkoliv s emigrací neubíral se za hranice, přece jen duchem k ní náležel. Řeč o národnosti Poláků a pozdějším jeho poslání k bratřím, improvizovaná v Krakově, sdílí pojmy o vyvoleném osudu vyvoleného lidu, Kopernika morálního světa, jenž objevil, že nemá se pohybovati svět kolem národa, ale národy kolem vyššího cíle v mravním pořádku; poslání toto je naladěno úplně k tonu »Knih poutnictva«, je psáno ve slohu biblickém, s průpověďmi, s idealisací, s mystickým výkladem významu obětavosti . . .

* * *

To, čeho se Brodziński obával a o čem snil, dokonal pěvec litevský.

On sám, jako Mojžíš, hleděl jenom teskným zrakem do země zaslíbené, do říše literatury národní a lidové zároveň.

Nejednou pochyboval: »Chceme národnost, ale to jest jen duch, o němž všichni mluví, ale jenž se nikde ve své podobě neobjevuje.«

Než už už blížil se Josua této národnosti, i měly už padnouti zdi Jericha. Ale pohřbily ony nejen samotnou klasičnost, nýbrž splnily i předpovědění, že plody romantické, jež Němce jedva že rozehřály, v Polsce vznítí ohromný požár.

Litva zrodila Adama Mickiewiczze, v němž obě vlastnosti národnosti polské i litevské, podivně umírněny, dostupovaly až stupně dokonalosti.

Jsa potomkem drobné šlechty, krví mazowiecké, usedlé v zemi černoruské (jež do pravé Litvy jako klín je vražena), slučoval klid, vážnost, hloubku, vášnivost Litvína, pohrdání vším, co je blýsknavé, křičící a mělké, zatvrzelost a tvrdohlavost, srdečnost a dobrotu, obětavost a houževnatost — s polskou pohyblivostí, vervou, fantasií, s hlubokou nábožností, s láskou k vlasti a s velkým citem povinností.

Rozvíjel se zcela pravidelně v lůně své rodiny v zapadlém koutě litevském, mezi živou tradicí národní, v níž se už jako dítě vposlouchával.

Školní život u nowogrodských Dominikánů, srdečných přátel mládeže, plynul podobným tradicionelním způsobem, a jakkoliv věda otců Dominikánů nebyla slavnou, přece jen pobyt ten rozvíjel v něm ctnosti, probouzel hochovu mysl; mladý Mickiewicz stranil se hlučných zábav, ponořoval se do myšlének, neb čtení »Aeneidy« nebo »Osvobozeného Jerusalema«, ba zkoušel brzo své vlastní dojmy oním slohem vyprávěti, převertšoval »Numu Pompilia« Florianu Staszice.

Skok z dětinství »selského, andělského« k mládí »povznešenému a chmurnému« byl poněkud náhlý. Byl prožit ve Vilně, kam k přípravě pro stav učitelství, nejprve na fakultu fysicko-mathematickou a pak na fakultu filologickou se odebral.

Vliv učitelů, na slovo vzatého filologa Groddeska, mladého historika Lelewela, professora řečnictví a literatury Borowského, umírněného klassika, neholdujícího výlučně frančtině, znalého cizích autorů — působil na Mickiewiczze blahodárně. Mladý učeň neloučil se tak zcela s dávnými názory, s dávnou aesthetikou a rhetorikou, učil se ceniti mistry slova, především Trembeckého, v jehož stopy vstupoval.

Poesie popisná poskytovala nejlepší triumfy, proto popisoval »městskou zimu«, jak ji tráví salonní muž, a tichou zimu vesnickou, s vybranou parafrásí poetickou.

Začínal i větší práce. Ne nadarmo i ve Vilně závažný Laharpův »Cours de littérature« obracel pozornost soudobých básníků k výpravám Kolumbovým; pojal tedy Mickiewicz myšlénku napsati báseň heroicko-popisnou, ve dvou částech: první vážná byla by věnována výpravě samotné, akcentovala klesnutí mysli u Kolumbovy posádky, nezlomnou důvěru vůdcovu; podružný děj odehrával se na nebi, kde vznikl boj o tu výpravu, uváděny důkazy pro i proti, až konečně rozhodl důvod, jaký význam bude míti pro lidstvo americký brambor; v druhé části, popisné, vyplňovaly obsah líčení scén vesnického života; mythologie křesťanská zastupovala tu klassickou.

Z těchžte důvodů vynikaly i práce prosou, ocenění »Jagielloniky« svědčící o užitku, jaký měl recensent z kursu literatury; povídka (»Zywiła«) po způsobu Florianově, jenom že koncisejší a v šat bývalého jazyka oděná, neobyčejně vlastenecká a romantická.

Když tak lekceci universitními zásobena hlava, tu na vnitřní život kollegialita měla vliv daleko hlubší; i Mickiewiczze jasné apoštolství Tomáše Zana za sebou přitahovalo.

Potkávali se i na nivě literární, kde Zan verši popisnými a komediemi dojmy o svém okolí poetisoval a dramatisoval, nestraně se ani Olympů a Zevů; zblížení a životní sloučení se pak bylo rozhodnuto tím, že oba měli tytéž zásady, úctu k ctnostem, lásku k vlasti, vážnost k práci.

Stejně smýšlelo i několik jiných mladíků a jejich schůzky přijaly konečně formu spolku filomatů, sjednocených jménem bratrského přátelství a užitečné práce. Schůzky byly vyplňovány písněmi, před-

náškami, diskussemi; v tomto spolku vynikly vedle Zana a Mickiewiczze i Jan Czeczot, znalec a napodobitel běloruských písniček, Jozowski, klassik, právník Malewski a j.

Poetický program spolku v alexandrínech — dýšících ještě Trembowským — vylíčil sám Mickiewicz.

Nebylo lze setrvati v ztrnulém klassicismu, tím méně těm, kdož ve Vilně poznali literaturu Bürgerovu, Schillerovu, Goethovu a Jean Paulovu, a kdož měli před očima příklad Žukovského, melancholického pěvce ›Ludmily‹. Volání Brodzińskiego po národnosti v poesii, o vyjadřování vlastního ducha a vlastního obsahu, mělo rovněž svůj dobrý výsledek.

Královna ballad — Bürgerova ›Lenora‹ — stojí u kolébky nové ruské a polské literatury; Žukovskij ji zpracovával, Zan ji překládal, Mickiewicz ji napodobil (›Ucieczka‹).

Právě po odchodu z university (r 1819) tvořil básník ballady a romance, jakkoliv se nikterak nerozešel s bývalým způsobem básnění. Psával verše didaktické, rivalisuje ve ›Warcabach› s ›Szachami‹ Kochanowského, nepokoušeje se ani o rámeček povídkový; v duchu Trembeckého psal (r. 1822) ›Wiersz do Joachima Lelewela‹ (když Leleweł podruhé usedl na kathedru ve Vilně) o cíli a účelu historie. Hned v počátečních verších:

›O długo naszym modłom będący na celu
znowuz do nas, koronny, znidziesz Lelewelu . . . ‹

(Ty, jenž jsi našich modliteb dlouho byl cílem,
znovu k nám, korunovaný, sestupuješ Leleweli . . . ‹)

čítiti jasně silný vliv Trembeckého.

První svazek ›Poezyi Adama Mickiewicza‹ (1822) obsahoval ony ballady a romance.

V zemi, jež neznala ani divadla, ani epiky lidové, mohla se poesie romantická jen v balladách a romancích projevovati a v nich svůj počátek bráti.

Bylo třeba se před obecnstvem omluviti a nový program ohlásiti; z toho důvodu vznikla prosaická předmluva a verše o prvosence a o romantičnosti.

První verš je allegorií: je to sama poesie, prvosenska, již

›lepsza w kwietniu jedna chwilka,
niż w jesieni całe grudnie ‹

Druhý verš láme kopí proti Šniadeckému, jeho mrtvým pravdám; je to boj za živé pravdy, za kouzlo, za srdce!

Následovaly ballady fantastické i humoristické, legenda a romance, citlivé až přes příliš.

Lidovými nelze je nazvati. Jen obsah — a i ten ne vždy — je od lidu vypůjčen, samovolně rozšířen a assimilován, s převahou elementu erotického. Jejich ton byl zcela nelidový . . . Poeta si hrál s předmětem, v Tukaji připomínal Fausta:

»wielka mądróść, wielkie imię
wielkie nic, rozum czczy dymie . . . »

v »To lubię« užívái motivu (vzrušení milenky), jehož se dočetl někde v »Římských historích« nebo u Bocacia, ale jež jistě u lidu nenašel; w »Świteziance« zkouška věrnosti je až příliš naivní . . .

Ale už to jediné bylo neslýchané literární pronuciamento, že nevystupoval Mickiewicz s učesanými a převlečenými lidmi selanek à la »Wieslaw« nebo »Oldyna«, nýbrž s jeho šplechty, báchorkami, strašidly, upíry a lupiči, že nedbal o hladkou úpravnost jazyka, jako o výraznost. Odtud ten hluboký dojem, jímž působil ne na »staré«, leč na mladé. Kritika mohla svazeček ignorovati a přece se ballodomanie rozzuřila. Wittwicki, Odyniec, Chodźko a j. až zprofanovali a zkarikovali celý duch poesie, rozhněvali si mistra, potěšili klassiky, ba sami se téměř sobě posmívali, jak v oné balladě Odyńce a Slowackého o psu a běsu.

Převaha živlu erotického, nášky na nevěrnost nebo na lhostejnost milenky, nebyly jen nahodilé.

Už v »Prvosence« se ozvalo a v jiných balladách se opakovalo jméno Maryly.

Básník a tehdy skromný učitel kovenské okresní školy poznal a zamiloval se do dívky ze zámožného domu měšťanského, která se oň rovněž zajímala, ale která konečně podala svou ruku hraběti.

Episoda ta velice zabořela básníka, tak že se i rozstonal; život a povinnosti se mu zprotivily, ba i myšlénkou na smrt se zanášel, a rovnováhy ztracené neuměl i nechtěl znovu nabýti.

I on, zrovna jako Goethe, zklamání a bolesti své vtělil v poesii; ale nezabavil se jich tím jako Goethe; naopak vířily v něm tím hloub a prudčeji.

Heslo lidovosti obráželo se však i v básni vášně osobní: na »Dziadec«, druhého svazku (1823); drama fantastické, jaké básník projektoval, vpravil do rámce lidového.

V Goethově »Utrpení mladého Werthera«, ve »Valerri« paní: Krüdenorové byli hrdinové usmrceni. Proto i »Gustav« Mickiewiczův si sáhne na život; je však představován jako výstraha mladým, proto se po smrti objevuje, proto jako upír přibývá v noci »Dziadů«, kdy duchové vstávají a jsou na chvílku hostěni lidem na zemi, proto prožije hodiny šilenství, zklamání a trestu, proto je výstrahou jiným.

Myšlénka nebyla nejšťastnější. Část čtvrtá úplně vypadá z rámu lidového; mezi »druhou« a »čtvrtou« (místo I. a II.) není žádné nesusvislosti, a vstupní ballada o upíru dokazovala, že básník bál se zbytečně, že snad mu obecenstvo neporozumí. Sám obřad lidový, sloužící za pozadí, až přílišně rozšířil; tryzny po zemřelých přeměňuje v druh soudu nad zemřelými, soudu spíše egyptského než běloruského. Obrázek muk pána, k němuž nezná kdokoli lítosti po smrti, ježto on sám neznal lítosti za živa, odpovídal humanitním výzvám »Szubrawců«. Na konci této lidové scény byl upír, nepoddávající se žádným exorcismům a v čtvrté (hlavní) části vyprávějící dějiny srdce i života; je to ohromný

monolog, přerývaný modlitbou, vzdechy, prosbou nebo radou kněze-učitele, jenž přijímá tu zpověď bývalého žáka, zcela jako tomu jest v epose byronském, jen že ne v cele řeholní.

Tento monolog s neustálými přechody od sebeobviňování až k bičování ženy a lidí, od vysněného opojení, z krátkého štěstí k stížnostem a steskům srdcervoucím, od extase k pochybnostem a zoufalství, postavil se na odpor celé tehdejší polské literatuře, bledé, němé a bezsilné vůči té vášnivé zpovědi, vůči těm steskům a žalům, vůči tomu nadšení a skleslosti, té tklivosti, smutku a nenávisti.

Takový hold až posud žádný básník polský neskládal své milence, tak tvrdé kletby nevrhal žádný na tu, jež byla příčinou jeho zmařeného štěstí, jeho muk a bolesti.

Byla to píseň nad písněmi lásky a jejího zklamání, byl to srdcevrucí výkřik osobního citu, nedbajícího světské konvencionalnosti: v měšťanské poesii polské, mající úctu k celku a k jeho požitkům, byl to první, silný a vášnivý protest individuální.

Skládal tedy mladý básník oběti i na oltáři »lidovosti«, jsa zmámen »národním«, lidovým uměním, jakkoliv toto nikterak nebylo jeho povoláním; než neslýchaně silněji vystupoval v poesii egotické.

Jakby antidotum té šílenosti rozbouřené vášně, té povodně stesků a žalů, přidal k svým lyrickým — dramaticky živým — pokusům i epický, snaže se býti klidným, důkladným a v pravdě epicky rozvláčným, jakkoliv jeho vzor sám — poetická povídka Byronova — právě těchto vlastností neměla.

Kdežto pro egotismus Gustavův byla vlast a sláva jen slovem krásně znějícím, hrachem na zeď házeným, Gražyna obětovala bez rozmyslu i štěstí i život, svůj i mužův, těm slovům krásně znějícím.

Současně vystupovala tu i Litva v poesii: kdežto ještě nedávno Litvané neuměli nic jiného než »Wandu«, o níž po litevsku zpívali, teď Litvín zpěvem o svých recích sbíral potlesk: jako ve Skotsku balladami a skotskými povídkami vzkříšena poesie anglická a znárodněna, tak teď Litva měla míti vliv na obzor poesie polské.

A tak vytvořil básník první povídku polskou, se středověkými lidmi, s krajinou nowogrodzskou, s osvětlením ponurým. A zase se obával, že nepřipravené obecenstvo mu neporozumí, snížil se tedy k jeho niveau a dodal — zbytečný — epilog vydavatele, kde mezery Byronské povídky podrobnostmi z Floriana doplňoval. Kontrast byl neobyčejný: v »Dziadech« mladík, jemuž kdysi triumf Miltiadův nedal spáti, roztál sám sebou, jako světlo v římském hrobě, »krásná« (Gražyna) obětovala se za vlast a památka na Litvinku, krásou ženu, duchem bohatýra, přečkala staletí.

Od živelního výbuchu lyrismu »Dziadů« divně odrážel se epický — jakkoliv jen zdánlivý — chlad a linie správné kresby. Gražyna proto také nevyvolala silného dojmu.

Musa Mickiewiczova slavila i na jiném poli triumfy.

Odjezd do Kovna nepřetrhal styky Vilenské, kde ruch prvotních filomatů rychle se rozšířil. V slavnostech »Paprskovitých« brala hojně účastenství mládež, jakkoliv ne všichni přizpůsobili se paprskovité

theorii Zanolé — o vlastním citu, jenž paprskem oka trefí do citlivých srdcí — ani jeho vznešené ethice, tvořily se nové kroužky filaretů.

Jako pro filomaty, tak i pro filarety psával Mickiewicz programové verše, na thema vlasti, vědy a cnosti; nejvýznamnější je »Óda na mladost«, vyzvání mrtvého řádu světa ve jménu triumfující mladosti, vznášející se nad nízké niveau, pronikající nesmírné prostory lid-skosti, jednotou silné, rozumné šílenstvím, mající moc vzletu sokolího, kam zrak nesahá, lámající to, čeho rozum nezláme, tlačící svět na novou dráhu; píseň vůči idealismu Schillerovu — z něhož vyplynula a jež také místy připomíná, vskutku revoluční, nejvyšším napjetím ducha a citu.

»Praskly necitlivé ledy«, zavítala jitřenka poesie lidové a současně i romantické.

»Básníci lidoví« — píše Mickiewicz v předmluvě k prvnímu svazečku — »rádi vesnické ballady sbírali, opravovali, nebo dle podobných vzorů nové tvořili, nevzdalující se příliš jejich prostotě a přirozenosti.«

Šel za nimi tedy i Mickiewicz, dospívaje v »Dziadech« až k nejtajnějším a nejoriginálnějším zjevům té lidovosti.

Proteus literární nespokojil se však jen následováním vesnického tónu a v těchže »Dziadech« rivalisuje i s Wertherem, stupňuje utrpení milostné až k šílenství, jehož pan Jerusaleme, — znechutiv si svět ještě i z jiných příčin — nedosáhl. Už tím vyloučením všech vedlejších ohledů, tím zkoncentrováním jediného citu vzmohl se jeho žár neslychaně.

Současně — jaksi pro klassiky — »Warcaby« ohlašoval a v »Grązynę« tón i kolorit středověku i lidí litevských reprodukoval: přenášel so, co klassikové nedovedli, do dob dávno zašlých a z nich vykřesal živé lidi, city a boje.

Písni filaretských až posud nikdo mimo Vilno neznal.

I vyvrátil Mickiewicz jednou ranou téma dvěma slabýma svazečky celou budovu klassičnosti ze základů, jakkoliv měla tisíciletou zkušenost; nejméně ovšem klassičnosti pomohla pštroší politika.

Že nadšení bylo upřimné a hluboké, že vážná studia důvěrně seznámila básníka s lidmi i dávnými věky, že užíval uměle kontrastů světla i stínu, že i instinktem jsa veden, i v potě čela pracuje »lidovosti« hledal, že mluvil novým jazykem, smělým a barvitým, že s úspěchem zkoušel různé nové cesty, — toho klassikové hrubě nedbali.

Básník sám zdál se býti lhostejným k literárnímu úspěchu.

Zžíralo ho nadále zklamání milostné; on sám jitiť ránu svého srdce, zvětšoval svá utrpení, jsa oddán melancholii, nechuti k životu a utvrzuje se v tom četbou Byrona, odstrkuje i péči přátel i výhledku na lepší budoucnost. Zpustošená mysl básníková, jako les po požáru, znepokojovala jeho přátele, kteří nad ním bděli a kteří se starali o to, aby dostal dovolenou a mohl odejeti do ciziny.

Ale vyléčení přišlo s jiné strany.

Když si ještě 14. května 1823 r. Czeczot Malewskému stěžoval na nepřírozený stav Mickiewiczův, na podryté jeho zdraví a na zdrcenou mysl, dostal se 23. října téhož roku kovenský učitel do baziliánské cely a tu našel zdraví i duševní rovnováhu. Tu zapomněl Gustav na Marylku, tu obrodil se Konrádem.

Jakkoliv Jan Czeczot i Suzin hlavní vinu na sebe brali, musil přece básník opustiti rodnou zemi na vždy. Stalo se tak 24. října roku 1824.

Potulná léta Mickiewiczova mají rozmanité etapy: první byly nejkratší: Petrohrad a Oděsa, Oděsa a Moskva, Moskva a Petrohrad, šly rychle za sebou. Dne 27. května 1829 odejel Mickiewicz vůbec za hranice říše ruské.

Výtěžek toho půlpáta roku nebyl značný, za to tím obrovštější byl duševní převrat básníkův. Z nowogrodských vzpomínek, z doliny Kovenské a ze sálů vilenských, z jednotvárnosti a omezenosti dojmů, byl básník vržen v daleký svět, v němž srovnávání lidí a poměrů nesmírně obohatilo vnímavou jeho duši.

Za nedlouhé své činnosti učitelské v Oděse a úřednické v Moskvě poznal Mickiewicz Rusko křtžem krážem; navázal poměry s rodáky, s klasikem, tragikem Chodkiewiczem, jenž si stěžoval, že »Konrád Wällenrod« nezná ani výpočtu knih, ani stálé rubriky esthetické; s Bulgarinem, tehdy ještě napolo liberálním; s Rzewuskými, žertovným hrabětem i s krásnou jeho sestrou, s Rusy — počav od přátel v Petrohradě, idealistické to mládeže — až po literáty moskevské; s Puškinem Vjazemským, Polevým; s mecenáškami ruskými, na př. s kněžnou Volkovskou, i s Polkami umělkyněmi, na př. s pí. Szymanowskou atd.

Jsa oderván od pozadí litevského, zapomněl na vesnické písničky i na poesii lidovou a oddal se zúplna individuelní poesii.

Krystalisovaly se nejrůznější dojmy; oděšský život »pašy«, dojmy krymské, imponující dojmy před nimiž bledly pohledy na kraj litevský; stopy toho všeho zůstaly v poesii.

Památka na litevskou lásku nedala se jen tak vyhledati, jakkoliv ji zahlušiti chtěly milostné plotky oděšské. Z obou zpovídal se básník v »Sonetách« ještě ve Vilně; teď přidal k nim sonety oděšské a krymské.

Milostné sonety udržoval v obvyklém tónu, závazném ještě od časů Petrarkových, jehož napodobil a překládal; některé z nich byly žertovné, až satirické, jiné ploché, až svévolné, jiné zase plně záru a bolu; novými byly leda svou formou, již poesie polská odvykla.

Za to krymské, i obsahem zcela rozdílné a nezvyklé, budily obdiv a jako před několika lety ballady balladomanii, tak teď opět sonety ostrou sonetomanií vyvolaly.

Bylo to nevšední umění, v těsný rámeček sonetu vtlačiti imponující líčení kraje, pohledy a dojmy pozemní i přímořské, a to všechny ne nahodile sebrané leč k bojům a přechodům vnitřním přizpůsobené. Sonety ty byly důležité i tím, že uvedly orientalismus do literatury polské, odkud ho nic na dlouho vypuditi nemohlo.

Básník sám, když svoji i cizí — sonety našelzy právě v Moskvě vřelé přijeti — velebitelé i nepřátelé doufali nalézti ho v nějakém novém

orientálním přestrojení, shazoval cizí šat a vracel se k své rodné Litvě, k mučivým otázkám i k velikým koncepcím.

Jeho Muse křídla v Capui-Odése poklesla, leč setřásl básník chabost se sebe a ještě před odjezdem do ciziny si sliboval: »Letme a nikdy už nesnižujeme svůj let.« A slibu tomu dostal až do smrti.

Jako v »Balladách«, tak i v »Dziadech« a v »Sonetech« opět jen o sobě zpíval, jsa nejegotičtější z všech básníků a proto také nejpravdivějším; jeho účelem jediným bylo »vlastní oheň přelíti v prsa posluchačů«.

Věc, které se posledně podjal, byla těžká k vykonání a stála ho mnoho práce. Nad »Konrádem Wallenrodem« nepracoval o mnoho kratěji než nad »Panem Tadeuszem«; ukončil ho však r. 1827.

Práci tuto a její vytištění ulehčil mu důraz na historičnost thematicu položený.

Předmluva odvolávala se na slova Schillerova: »Co má oživnouti v písni, hyne v životě«, a ujišťovala, že Litva už opravdu náleží minulosti, proto tedy básník, jenž opěvá její dávné boje »už jen samotným předmětem historickým, prohloubením věci a umělým vydáním musí se zaměstnávat, nepřivoláváje ku pomoci zájem, vášeň nebo módu čtenářů.«

Proto také motto, na počátku zkombinované, i to, co básník ze svého přesvědčení v ústa svých osob vkládal, vztahovalo se k minulosti a odstraňovalo insinuace.

Ale neodstranilo to všechna podezření i dočkali se klassikové nového triumfu, že o Wallenrodovi a Mickiewiczovi — Herostratovi zakázána veřejná diskusse, diskusse tím ohnivější, čím déle byl Konrád očekáván a cosi vyššího než sama »Iliada« předpovídáno.

Osiňski pronesl rozsudek: »Z velkého mračna malý déšť« a oba Koźmianové tomu zatleskali: jako byla Griselda nudnou, tak »ani Konrad, ani Aldona nebudí zájmu.« Jinak ovšem o poesii Mickiewiczově soudil Puškin, výborný znalec a překladatel partií z Wallenroda.

Jaký byl plán a záměr básníkův a jak ho provedli?

V kronikách i dílech německých o řádové historii přišel autor »Grazyny« na postavu nejasně a divně osvětlenou, záhadnou, na velmistra s krásně znějícím jménem, Konráda Wallenroda, obviněného z toho, že jím řád upadal, obklopeného podezřelými přátely; tamtéž přišel básník na jeho tajemný a zlověstný skon.

Vzkřísila se tato postava v jeho myslí, když trávil dny v basiliánské cele a už ho neopouštěla. Ať náhodou, ať úmyslně básník našel (nebo vytvořil) klíč k té záhadě, wallenrodismus.

Tajemství se mu vyjasnilo:

Wallenrod úmyslně ničil křížáky, nebyl pravým křížákem. Byl to Litvín, jenž na sebe vzal jiné jméno, stal se mistrem a jako nový Samson rozbořil klenby křížácké a pod nimi pohřbil moc řádu i svůj vlastní život.

Jeho »Grazyna« užila lsti — první a poslední to zrady — a zaplatila to životem, zachránila muže i rodný kraj, Konrád posvětil všechno, štěstí vlastní i nejdražších bytostí, víru i svědomí, čest i klid,

jen aby od vlasti záhubu oddálil. Učil tedy, jak milovati vlast — nade vše a třeba i láskou pohanskou.

Ještě dnes ozývají se hlasy, jež obviňují Mickiewicze, že idealisoval zradu; jakoby jeho »Dziady« idealisovaly dýku, již se Gustav zabíjí, jakoby »Úklady a láska« apotheosovaly jed!

Rusům, kteří byli tímto dílem nadšeni — a Puškin nebyl jediným! — tato myšlenka ani na mysl nepřišla, ba oni spíše obviňovali autora z byronismu, z napodobování.

Mickiewicz neapotheosoval zradu a její tragičnost, ani nechtěl zradu vštěpovati v prsa svých posluchačů. Byla to láska k vlasti, prodávřená tak vášnivě a úchvatně, s takovým kouzlem slov a obrazů, že zanechala daleko za sebou hymny a stesky lásky, zpívané v Kovně. Výše nepovznesla se už nikdy poesie polská: kouzlu poesie ani zkostnatělí klassikové nemohli odepřít uznání.

Žár, bijící z básně, sám Mickiewicz dusil; končil výkřikem Aldony Paryzyny, jakoby jeho píseň byla o osudu Aldonině: nechat ji anděl *harmonie* v nebesích a *vnímavý* posluchač v duši své dozpívá, jako ve vstupu: »*srdce* milenců sloučí se znovu v písničkách »wajdeloty«, v celé básni cituplné náky milenců při hrozivém postavení zaujímaly zbytečné místo, jakkoliv sloužily za pauzu, za jakýsi odpočinek před bouří a katastrofou.

Byrona připomínal nejen onen výkřik Paryzyny; byly i jiné ohlasy, v postavě rekově, v celém toku děje, přerývaném, krátkým napomenutím odbývajícím hlavní akci, v rozlevu lyriky. Komposice z příčin na básníku nezávislých byla nedokonalou; jediná hostina pohltila téměř polovinu básně, i jiných episod mnoho, až marnotratně mnoho do básně natlačeno.

Myšlenka byla neobyčejně romantickou, smělou, nezvyklou. Provedení její předstihlo očekávání.

Století minulo a nikdo se od Konráda nenaučil zradě, naopak: nelze ani vypočítati, mnoho-li s ním bylo prožito vznešených chvil?

Mickiewicz, ačkoliv za nedlouho měl si od Konráda vypůjčiti jméno, přece nebyl Wallenrodem: přestával pro svou osobu na úloze »wajdeloty«, jenž zatoužil po životě, aby se slávou toho činu oběhl vesnice Litvy. zámky a města; »kam nedoběhnu, tam píseň má doletí!«

Síla této písně mohutněla i v stesku Konrádově:

»Jeszcze w kolebce wasza pieśń zdradziecka
wlewa w duszę najszersze trucizny,
głupią chęć sławy i miłość ojczyzny . . .
Słuchałem pieśni za nadto niestety! . . . «

(»Už v kolébce vaše zrádná píseň
vlévá do duše nejprudší jedy,
hloupou touhu po slávě i lásku k vlasti . . .
Poslouchal jsem bohužel až příliš tu píseň!«),

nejkrásněji však vyzpíval ji sám básník v oněch verších o obecní zprávě, ve verších, jimž není rovných ve světových literaturách.

*

Jinak v době této Mickiewicz tvořil málo. Roztrástoval se v různých improvisacích, tvořících i celá dramata (na př. o Zborovském), sbíral typy pro satirický »Ustęp«, jehož velká část na samém místě povstala; psal příležitostné verše, z nichž nejmocnějšími jsou »Farys«, elegie, zasvěcená emirovi Rzewuskému, jaksi óda na mládí, transponovaná na nótu Arabistanu.

Podivný člověk i podivná poesie.

Rek, syn Targovičana, muž ženy, nenávidějící jakobinismus a »svobodu« (její matka padla obětí teroru), utíkal před hanbou otcovskou i před nenávistí ženinou do Arabie, k šejkům a jejich stanům, sbíraje knihy a písně, zbraně a koně. Byl znám jako neohrožený jezdec, jenž později na Ukrajině jakožto rusovousý hetman trávil svůj život mezi kozáky.

I předvádí Mickiewicz takového šíleného jezdce, vyzývajícího do boje i živly, i zlověstného supa i samum, odstraňujícího veškery překážky, pádícího stále dál, nezkrotného, hrdě k hvězdám hledícího!

Vous nous l'avez donné fort et nous vous le rendons puissant — pravil správně slepý básník-romantik Kozlov o Mickiewiczovi k Odyńcovi.

Ještě důležitější však jest svědectví Puškinovo.

Vydal je Puškin po létech, kdy osudná katastrofa vyhloubila mezi oběma básníky nepřeklenutelnou propast. Tehdy pravil Puškin:

»On žil mezi námi, mezi cizím plemenem; v duši své nechoval k nám hněvu a my jsme ho milovali; tichý, vlídný, navštěvoval naše schůzky. S ním dělili jsme i čisté sny i písně, byl nadchnut s nebe a na život hleděl s vysoka. Nejednou mluvil o budoucnosti, kdy národové, zapomenuvše na vášně, sjednotí se ve veliký národ. Chtivě naslouchávali jsme básníkovi. K Západu odešel a my jsme za ním posílali naše požehnání.«

A neméně utčil Polák památku básníka ruského; svého přítele Puškina: »jejich duše byly vyšší nad pozemské překážky.«

V »Borysi Godunovu« v překladech a v »Méděném jezdci« utkvěly stopy Mickiewiczovy.

Centili si ho přátelé v Moskvě od Vjazemského až k Polevčanu, když se s ním loučili, sdíleli s ním neklid a tesknotu jeho srdce. Svou upřímností, ušlechtilostí postavy i řeči, myšlenek i srdce zjednával si všude ctitele a stoupence.

Ted' pak letěl jako Farys za sluncem k Západu . . .

* * *

Ale nejen od samotné Litvy a »školy litevské« přišlo romanticko-lidové obrození literatury. I Rus — ukrajinská i podolská, kijevská i kozácká dostavila se na Parnass s nevyčerpatelnými zásobami podání a písní, podrobností a motivů, barev i zvuků.

Na Rusi té, požehnané zemí i bohatstvím, běžel život polský jinou drahou, než na písčinách velkopolských a mazoveckých, nebo na močálech pińských.

»Bywszy w Rusi, do domu musi« říkalo se o Aranjuezských dnech a hned na to těšeno se filosoficky: »i na Rusi, robić musi.«

Tento život polsko-ruský, čím dále k Ukrajině a k stepím, tím silnějšího a originálnějšího nabíral rozmachu. Nesmetl ho ani uragan ›ruiny«, nezatapily ho vlny hajdamacké.

Pro romantika otevírala se tu poetická perspektiva jiného významu a jiné rozmanitosti, než tomu bylo na Litvě. Po příkladu Vilna, pod osvěžujícími paprsky Krzemeńce a škol humanitních — povstával tu nový ruch básnický.

Po prvním rozruchu — tonoucím ještě v povijanu klassickém (Baborowski, Starzyński) nastoupil druhý, romantický. Leč tento ruch nebyl držen na uzdě silnou rukou — červená Rus i Ukrajina od XIII. století žila v anarchii — a proto se rozprášíl.

Mluví se sice o ›škole ukrajinské«, ale žáci této školy brali se každý svým směrem. Pozadí všem bylo společné, ukrajinské, ale jinak významoval se každý svou individualitou.

Maurycy Goslawski z Krzemence — jak se zdálo — neměl vyšších aspirací a měl jenom rozmnožiti počet venkovských básníků a státi se pěvcem Podolí.

Lákala ho idylla Wieslavova, ale ještě více rozervanost romantická, nářky na ztracenou mladost, lásku a víru v lidi. I vyzpíval, slučuje oba motivy, své ›Podolí«; nejdříve jeho krásy a obrazy krajiny; pak — zcela po folkloristicku — popsal lidové drama svatební, obřadní, se zpěvy a zvyky; třetí píseň zasvětil ›úpadku Podolí«, legendám o moru, o nájezdech tatarských; nezřídka opakoval sám text písně lidové, každou podrobnost obřadní; čtvrtá píseň vzdálila se naprosto tomuto selskému pozadí zpovědí autorovou o nevinném dětství, o bouřlivém mládí, o altruistických záchvatech, o byronovských pochybách a hořkostech, o tesknosti a smutku.

Od ethnografického ›Podolí« odrážela se zcela ›Maryša« (ač nazvaná ›povídkou ukrajinskou« Antonína Malczewského: Ukrajina zde, mimo první verš a mimo poslední verš:

›I pusto, smutno, tęskno w bujnej Ukrainie...«
je jen pozadím; rekem a obsahem básně není ani Ukrajina, ani kozáci, ani boje tatarské, nebo hrdost šlechtická, ani zloba lidská: smrt za to, co ›na tym świecie wszystko zmiecie«, brouček, jenž ›się lęgnie w bujnym kwiecie«.

Vše je tu smutné, ponuré: autor i báseň sama.

Už jméno Marie, zlý osud věstící, schválně bylo vybráno, dle známé pověry, kolující už v XVI. století.

Je vskutku těžko říci, z koho si osud bolestněji činí posměch, zdali z člověka, ze spisovatele, nebo z jeho hrdinů?

Bohatý a krásný mladík, vzdělaný, lev salonů, Don Juan velkého města klesá před časem do hrobu neznám, v největším nedostatku, s cizí ženou — kamenem na krku.

Básník . . . leč ani ten o něm ani zmínky neučinil, komu autor svou báseň (tonoucí se stěbla chytá!) věnoval. Mlčela o něm kritika a obecnost o něm ani neslyšelo. A jaké dějiny autora-člověka, takové i jeho pění.

I Malczewski, jako Gosławski a Mickiewicz začínal dle vzorů klassických, ale sám k Byronovi našel si cestu, jehož znal osobně; dle doslechu mu také vnukl myšlénku »Mazepy«.

V domě Targowiczana — Targowici vděčil otec básníkův za generálské epauletty — známo bylo milostné dobrodružství Szczęsného s Gertrudou. Příhoda to byla komická, na neštěstí však skončila tragicky. Instinkt, takt i vkus umělecký odvrhly všechno, co bylo osobního a anekdotického, plochého a triviálního. Mimo to básník posunul celý děj o století zpět, podložil mu pozadí hrdinných bojů Polsky, změnil okolí, prohloubil rozdíly.

Václav — a v tom se prozrazoval Bynonův vliv — zbavil se omrzlosti životní, když získal si srdce a ruku Marie, dcery mečíře a »rovného« šlechtice; leč otec, hrdý vojevoda, ztratil syna, cíl života a jsa stále ještě lačen nových poct a slavného zpřibuznění, rozhodl se, že synovi zase zjedná svobodu a plán tento s dábelskou přímo zradou — cizí polské povaze! — také provedl. Tvářil se smířeným, syna s tchánem poslal do boje s Tatary a zatím poručil, aby Marie byla unesena a utopena. Doufal, že syn ztrátu tuto svým časem ožehl a že mu snad ještě bude povděčen. O tchána nedbal: kdyby se o dceru příliš hlučně hlásil, bylo by možno mu darovati jednu nebo dvě vsi a tak mu ústa zacpatí.

A tyto výpočty vojevodu nezklamaly: v životě i v dramatu šlo všechno hladce. Mečíř ani na pomstu nepomyslel. Jenom ve Václavovi se otec zklamal. Ten ztrátu milované Marie nepřezil.

V čem spočívá krása a význam »Marie« a jakým právem mohl o několik let později Mochnecki, romantický kritik, od ní začínati přehled nové poesie? Proč nazýval ji »obětí nevědecké kritiky, jedním z nejkrásnějších a největších plodů tehdejší literatury polské?«

Proč ještě před ním Grabowski tvrdil: »Kdybychom měli jen »Grażynu« a »Marii«, měli bychom originální literaturu!«

I sám Goszczyński, jenž demagogickým palcátem nelítostně drtil pseudoreputaci i pravdivé zásluhy, neváhal položit Marii mezi spisy, které »nejsou-li úplně národními, pak alespoň rychlým krokem přibližují nás k čistopolské literatuře.«

A úsudky tyto sdílil obecnstvo: nelze téměř ani vypočítati řadu vydání, překladů a kritik tohoto démantu polské poesie.

Příčinou toho všeho úspěchu jest to, že básník vytvořil bez příměsků fantastických, bez úpirů a démonů, bez blýskotek Orientu a Jihu (bez čeho Byron se neobešel a čím »Grażyna« i »Dziady«, stály), z domácího materiálu rozrušující drama, pravdivé; osob není mnoho, tři, neboť vojevoda jedva se obrátí od temného pozadí; děj je seskupen, jakoby jednota místa i času měla být zachována, tepna urychlena, kontrasty nejsilnější a v úzký rámeček — i Grażyna měla jen o několik set veršů míř — vpraveno tolik nejrozmanitějších barev, rysů a přechodů, že i fantasie Byronova Malczewskému by mohla záviděti.

V podrobnosti mohl se v »Marii« Byron zrcadlit, nikoliv však v celku, v duchu.

Jeho sloh připomínalo honění se Malczewského za parafrasemi a allegoriemi, jež dnes nejvíce čtenáři vadí; vlivem Byronovým objevilo se i ono tajemné pachole, jež za rytířem se světem honí, jako neodbytný duch jeho osudu — anděl či satan? — jenž vykladačům Malczewského tolik starostí způsobil. I sám Václav připomínal místy oblíbence Byronovy, nadlidi, s duší záhadnou, přerostší své okolí, s ničím nespokojené.

Ale Václavem v celku lišil se Malczewski od Byrona. Malczewski skončil tam, kde by byl Byron začal; pro Byrona by byl Václav existoval teprve tehdy, kdy v jeho zvdlé tváři usídlila se bledost, kdy ze zdivočilé duše zmizela veškera radost, kdy povstala ta divoká ponurost, ta šílená chtivost krve, křiku, zvonů, chtivost, jež zločinem trestá zločin. Polský básník nechtěl odhaliti tu tmavou, zkrvavenou záslonu.

Ještě více různil se od Byrona samotnou Marií. Byron nevybíral si ženy za rekyň svých básní. U něho ženy byly bytostmi buďto nevinnými, nebo vášnivými, ale vždy ztročenými. První ideal ženy stvořil Malczewski.

Neznala ho bývalá poesie polská, jsouc výlučně mužskou, táborovou, občanskou, kněžskou. Leda »Barboru« Felińského možno považovati za jakýsi ideál ženy; Grażyna připomínala poněkud Amazonky, rekyň Tassovy a Tomaszewského, jakkoliv její slabé rámě špatně vládlo mečem a ačkoliv nevyvážila vášnivé obžaloby a prokletí, jaké metal zklamaný Gustav na ženu:

»puchu marny, ty wietrzna istoto . . .
postaci twojej zazdrozczą anieli —
a duszę gorszą masz . . . niżeli . . .

(příi marné, ty větroplášská bytosti,
postavě tvé závidí andělé,
a duši horší máš . . . než . . .)

První, zcela ideální ženu vytvořil Malczewski. Jeho Marie, utlá a slabá tělem, bledá a smutná, hodná i otce i muže, sama chrání se, jak úzkostlivá holubice i otce podporuje i muže do boje jdoucího žehná, klidná a resignovaná; její rozmluva s otcem, kdy sama těžce jsouc zraněna jeho smutky kojí, její rozloučení se s mužem, náleží k největším ozdobám literatury polské a vyváží úplna nejasné a tvrdé leckde výrazy, i půjčky od Byrona i rysy poněkud sentimentální.

Leč s kým by Byron nejméně souhlasil, je mečíř; té jeho křesťanské resignaci by nerozumněl; rytíř bez bázně a strachu, postrach Tatarů a Švédů, muž, jenž počítá na udatnou mládež okolní, ten náhle ztichne v bolné resignaci:

» ni żalu ni skargi
nikomu nie zwierzly wyplowiać wargi,
ni też w hardem spojrzenu nie było oznaki,
mniej z ludźmi, więcej z Bogiem, a zresztą jednaki . . .

(» ani žalu ani stesku
 nikomu nesvěřily jeho zbledlé rty;
 ani po slzách v hrdém pohledu nebylo památky,
 méně s lidmi (obcova), více s Bohem, a jinak byl stejný . . .«)

On poddává se osudu svému bez reptání, klečí nad hroby, až usne na věky. Taková postava u Byrona nebyla by možnou.

Smutek a resignace, toť není údělem pouze mečifovým; mluví z každého obrazu: osud svůj si nezasloužili hrdinové básně, vzácní, ušlechtilí, vzpurní

»Ach! pytaj raczej na co dobroć się tu przyda,
 gdzie co czułe, szlachetne, tylko chwile świeci,
 gdzie rola wzniostych chęci zawsze sie nie uda!«

(»Ach, ptej se raději, k čemu se tu hodí ctnost,
 kde, co citlivé a ušlechtilé, jen chvilku září,
 kde úloha vznešených tužeb nikdy se nepodaří.«)

Smutná nota zní všude. První píseň končí verše:

»I pusto, smutno, tęskno,
 jak gdy szczęście minie . . .«

(»i pusto, smutno, teskno,
 jako když štěstí prchne«),

a druhou píseň končí verše:

»I cicho, gdzie trzy mogil w posępnej družynie
 i pusto, smutno, tęskno w bujnej Ukrainie . . .«

(I ticho, kde tři hroby v ponurém sdružení . . .
 i pusto, smutno, teskno v bujně Ukrajině . . .«)

Správně též v předmluvě (k Niemcewiczovi) mluví básník »o ponurém obraze, tesklivém a jednotvárném, jako naše pole a jako moje mysl . . .«

Odtud ty smutné předtuchy: Marie, i když je šťastna, je šťastnou »štěstím žen, pro něž sladké chvílky v životě jsou jasným nebem, když hrom hřmí jim v zádech.«

I ve Václavovi zní hlas strašlivé předtuchy. Tato ponurá a tak výmluvná pronikající jednodušnost byla novou neobyčejnou předností díla.

A přece Varšava, jež roku 1825 byla všim, jenom ne poetickou, krásy tohoto díla nepochopila . . .

* * *

Varšava dříve pochopila krásy *povídky hajdamacké*. Jako »Marie« neuváděla na jeviště lid ukrajinský, tak »Zámek Kaniowski« Seweryna Goszczyńského bez pánů se obešel, leda že o jejich vinách mluvil a na smutné finale Maria zahoukl hlučně:

»Piekla za wojną zatrzaśnięto bramę:
 znów tenże spokój i zbrodnie te same.«

(»Za vojnou zavřena pekla brána,
 opět tž mír i zločiny tytéž . . .)

»Zámek Kaniowski«, jedině svého druhu nockturno poesie polské, originelní jako jeho autor.

Malczewski a Goszczyński, »Marya« a »Zámek Kaniowski« — větších extrémů nelze si pomyslet, jakkoliv je dělí jenom několik let (1825 a 1828). Hezký a bohatý panic, básník smutné resignace a »hajdamak« tělem a duchem, neshrbený žádnou nouzí, ani hladem, ani zimou, jakoby ze železa kovaný, věčně bídou hnaný, v lůně přírody více než ve škole vychovaný, prosáklý duchem protestu, vrhající se do víru agitačního.

Témuž účelu měla i jeho poesie sloužiti. Připravoval se k poetické činnosti překlady a erotickými pokusy. Dlouho trvalo, nežli na svůj tón udeřil. I tento tón byl ponurý a posupný, ale jeho stesky vybuchovaly prudce a vášnivě, útočily na vlastní tvrdý osud, na lidi, jejich vady a viny. Četba děl pochmurných (Junga) sesílala jeho posupnou náladu.

Ze smutných dějin vybral epizodu, jednu z nejdramatičtějších, řeží hajdamackých. Celkový obsah je jasný, ale obraz je zahalen do takové temnoty, že nelze prohlédnouti veškerý podrobnosti, že i domyslům zbývá mnoho místa.

Hlavní postavy, statný kozák Nebaba, od pánů k hajdamakům přejde, když mu jeho velitel Orliku uzme. On odstraní od velitelství nečinného pijáka Szwaczku a hajdamaky vede proti zámku, Orlika, zasnubujíc se s velitelem, aby bratra zachránila před jistou smrtí, chápe se nože, zabíjí muže; jsouc pronásledována kozáky, zkrvavenýma rukama zůstává po zdech nesmazatelné stopy.

Xenie konečně svedená Nebabou, jenž vzal si na pomoc pověru o mře, probíhá vesnice i pole za svou mřou, až ji konečně na kůlu najde.

Vedle těchto tří i jiné osoby jsou mistrovsky vylíčeny: piják Szwaczka; starý, slepý lyrník, ve skutečnosti špeh a j.

Postavám divokým, prvotním, vášnivým, chvatné akci, prudké a hrozné odpovídala doba, místo, sloh, srovnání i obrazy.

Před zrakem čtenářovým snují se tři noci: slunce v básni této nebylo, vyjma v jedné scéně, kdy zapadající slunce podzimní ozařuje těla naražených na kůl . . .

Básník rozvinul před naším zrakem vše hrozné a strašné, co jen fantasmie lidu ukrajinského zrodila: Od scény pod šibenicí, kde chechtot opilýh satanů kozáka omamuje, kde duše nekřtěných dětí ječí v hoře, kde hemžl se čarodějnice, kde upíři krev ssají. Za utíkající Orlikou hází Szwaczka posvěcený nůž se slovy:

»rzuć go na wicher, co tańczy po drodze
a gdzie sie kręcił, świeżą krew zobaczy . . . «

(»Hoď ho do větru, jenž tančí po cestě,
a kdekoliv bude, svěží krev spatří«.)

Jinde se mluví o divokých horách a o starém dubu — mluvkoví (jenž se i do Pana Tadeusze dostal: kozackiemu wieszczowi tyłe cudów

špiewa◄), na nějž Nebaba vyleze, aby špeha lyrníka vyslídil a odhaluje široké rozhledy:

»jak w duszy jego, posępno w tym lesie,
jak żądze jego, kraj tu coraz nowszy◄

(»Jak v duši jeho, pochmurno zde v lese,
jak touhy jeho, kraj zde stále nový◄.)

Tato hojnost zhuštěných stfůn fysických i morálních páchla Byronem, hlavně tam, kde básník do Nebaby jinou duši vléval:

»Grom namiętności mgłę spojrzeń rozświeca
szyberski uśmíech kazi hoże lica.◄

(»Blesk vášně rozjasňuje mlhu pohledů,
jizlivý úsměšek kazí jasné tváře.◄)

nebo kde sám o sobě praví:

tułaczu obojogo bytu,
ze wstrętem przesytu.◄

(»tuláku, obojživelníku,
s oškliivostí přesyčení◄.)

Jaký div, že po několika letech, v oné recenzi o nové epoše poesie polské, sám autor zřikal se »Zámku◄ jako jednoho z četných hříchů poesie, zplozených nešťastným živem čarovné fantasie Byronovy,

* * *

Ani šlechticko-panská Ukrajina tesknoty, ani hajdamacká Ukrajina protestu, nevyčerpaly poetické zásoby Ukrajiny: jiné poklady vylovil z hlubin jejich vrstevník a přítel Goszczyńského, jeho poetický mentor, Josef Bohdan Zaleski.

V dětských letech nasáklo dítě poesii stepní:

»Z teorbanem wyrósl ja. Dniepr, Iwanhora,
chata gdzieś w gaju starego znachora . . .
Śpiewało ź ptactwo tam, byle dzień biały,
i znów dziewczęta z majdanu śpiewały,
to znowu męski głos wojennej chwały, —
w cześć atamanów maciły sie społem
w pieśń jedną żywą — i pieśń tę polknątem!◄

(»S teorbanem¹ jsem vyrostl. Dněpr, Ivanhora,
v háji kdes chata starého věštce . . .
zpívalo ptactvo tam, jak jen nastal den bílý
a znovu děvčata z návsi zpívala,
brzo zas mužský hlas vojenské slávy . . .
ku cti atamanů mísily se spolu
v jednu píseň živou — a píseň tu jsem spolkl . . . ◄)

Nebylo to nadsázkou, neboť praví jinde:

»Potkával jsem nejednou ony shrbené věkem, bělovlasé žebráky,
kterým při vzpomínce na Sič jiskřil se zrak a zatínaly se pěsti, napo-

¹ Druh harfy.

slouchal jsem se s dostatek do syta barvitým vyprávěním a písním, . . . mohl bych téměř doslova opakovati rapsodu po rapsodě z té oplakávané epopoje domácí.«

A dum těch tehdy bylo více. I stěžoval si později básník :

»Gdzie to naszym dum polowa?
Zaporoskich dziś tak mało,
a miłosna, ta lub owa,
o trzech zorzach, trzech krynicach,
siedmiu wozach, stu dziewicach,
rzekł byś, że te dumy z łąty,
przenuciwszy błogie chwile,
z ludźmi głuchną gdzieś w mogile . . . «

(»Kde to našich dum jen půl je,
Záporožských dnes tak málo,
a milostná, ta neb ona,
o třech zorřích, třech studánkách,
sedmi vovech, stu děvčatech;
řek' bys, že ty dumy s léty,
zapěvše o blahých chvílích,
s lidmi tichnou kdesi v hrobě . . . «)

S poesii slova závodila sama poesie bezmezných stepí a hlubokých roklín, Ivanhory i Humané; šťastně toulal se hoch po zátíších, krásných a klidných a téměř tak půvabných, jako jeho pozdější harmonický verš.

K veršování dralo se tehdy všechno, co žilo, už na basilianských lavicích v Humaní. Tím více pak ve Varšavě, kam básník brzo s Goszczyńským se odebral a kde vlivu Brodzińského podlehl a s Witwickým v těsné přátelství vstoupil.

Tam »fantastik žil jen verši a pro verše« a když paedagogická činnost v domě Szembeků mu v tom vadila, tu alespoň četbou prohluboval své vzdělání a obohacoval své duševní dojmy.

K poesii Zaleského přičiňovaly se i dávné tradice i vlastní ly-rismus.

Dějiny otčiny, plné poesie, vždy ho lákaly; do nich vposlouchal se od dětství; dle jejich vzoru tvořil, zprvu nesměle (»Janusz Bieniawski«) a později stále jistěji (Czajki, Dumka Mazepy, Dumka hetmana Kosińského, Zołotareńka w Warszawie). Jeho »Kozacy i Ukraina« zcela různí, s historií ne zcela shodní, přízpůsobení ideálu básníkovu; Zaleski neznal plemenné nenávisti; on v písni slučoval, co staletí roz-loučila.

Jeho kozáci nežijí vlastním životem; jsou to věrní, oddaní sluhové Republiky (polské), snící o svém poslání, nastavující prsa za nedílnot Polsky; oni válčí, pijí, zpívají, bez starostí, bez plánů, bez myšlenek; z jejich dějin u Zaleského zmizel Chmiel, zůstali srdečný Konaszewicz, Mazepa i napolo mytičtí jejich předchůdci. Proto jsou tito kozáci poněkud jednotvární, příliš uhlazení, vyšňoření.

Tím šťastněji jsou reprodukovány podrobnosti: výrazněji postavy tyto nikdo nenakreslil; obrazy barvitější nikdo nerozvinul před zrakem čtenářstva.

Krásnější, tklivější, jakkoliv tehdy snad méně ceněna byla jeho lyrika, už tehdy vyznačující se tesknoutou za krajem rodným; zklamaná láska doplňovala melancholickou náladu. Stále silněji cítil básník potřebu:

» w stepu gluszy
tam na bujnych traw kobiercu
rozspiewania w młodej duszy,
zakochania w młodem sercu «

(. v stepní hluši
tam na bujných trav koberci
rozzpívat se v mladé duši,
zamilovat v mladém srdci «

A vskutku také se rozezpíval v »Rusalkách«, v nichž daleko za sebou zanechal své vzory Uhlanda a Schultze, vznášeje se jako motýl od kvítku ke kvítku s nevýslovným kouzlem rytmického verše, mazlivého, k zpěvu zrovna vybízejícího, verše, jaký poesie polská až posud neznala.

Ani Zaleski neunikl vševládnému vlivu Byronovu: epilog Rusalek dokonce je zúplna ve slohu misanthropické noty byronovské, on mluví o hlubokých vráskách na čele, o ponuré tváři, o pochodni paměti, rozzařující věčnou noc divokých snů rozervance.

Za tyto výstřelky byronovské nahradil básník čtenáře kouzly a fantasiemi začarované krajiny, plné Rusalek, házel plné hrsti poesie a kvítí na oltář »Rózy—Zoryny«.

K většímu celku nedostal se lyrik — při nejlepší vůli — nedokončil ani »Wiśniowieckého«, jiné plány: »poema nad míru citlivé, vojenské a podivné« (o Konaszewiczi a Daniłowiczi) drama »Corregio« a j. nepřibíraly na sebe ani konkrétních forem.

Básník začínal už stávati se nehybným, celý svět mládí obklopuje ho černokněžnickým kolem, pod ním je zelená, šumící step Ukrajiny, nad ním jasné, blankytné nebe; ostrého skřipění skutečnosti básník neslyší: on uzavírá se přespříliš v jediném směru a jen neslýchaná hudebnost jeho slov a nedostížitý půvab barev a měkkost jeho tahů zachraňují jeho manýru. Jeho kozáci zkameněli, jako figurky na etažerku, v půvabné posici s usměvavýma očkama.

* * *

Z té plejady ukrajinských básníků nejoriginelnějším byl Tomasz (Tymko) Padurra, narozený v téchže Ilińcích, kde se narodil i Goszczyński. Studoval v Krzemenci a rychle se proslavil »Lyrnikem« a »Kozákem«; objevoval se na dvorech Sanguszků, Rzewuských a Potockých, až uvízl v Sawrani u emira, v úloze dvorního básníka.

Z romantiků vyšli kritikové a aesthetikové z povolání Michal Grabowski a Maurycy Mochnacki.

Grabowski se Zaleským a Goszczyńským ještě ve školách se připravoval k svému povolání. Jako básník v »Melodyach Ukraińskich« neměl úspěchu. Vážně vystoupil poprvé v »Mysłach o literaturze polskiej« (Dziennik Warszawski 1828). Tehdy konstatoval, že se píše arcidíla

(Grażyna, Marya) a že kritika o nich diskretně mlčí. Dokazoval pravdivost idejí G. Sandové, že literatura je výrazem společnosti a proto že pod každým nebem a v různých časech je jinou. Definoval poesii die synthesy německé, odstraňoval umělá rozdělení poesie.

Před Grabowským ještě vystupoval Maurycy Mochnacki, filosoficky vzdělaný, autor dílka »O literaturze polskiej w wieku XIX.« Žádal, aby národ v literatuře i ve vědě dospíval »k uznání sebe samých v našem jáství«, čehož lze jen reflexí dosíci. V tomtéž spise mluví autor o oprávněnosti literatury polské na jméno literatury světové. »Marya«, »Grażyna« a »Dziady« jsou díla světové ceny.

Úsudky Mochnackého, jakkoliv trochu entusiastické, jsou v celku trefné; výklady jeho jasné a přesné.

Bylo to první, základní, s vyššího stanoviska vycházející ocenění literatury národní . . .

* * *

Byla to též poprvé literatura národní, nebo spíše její plodné začátky.

Dřívější literatura, plod kultury západní, směřovala za Západem a s ním současně vzory, formy a myšlenky ze starověku čerpala. Hlavní odvislost na Augustovských básnících mírnily vlivy vlašského barokku a pravidelnosti francouzského klasicismu.

I ti, kdož nejvíce rodné látky do cizích forem vlévali, Potocki a Kochowski, závislost svou na cizích nezatajovali, ba jí se i téměř chlubili. I zůstalo v bývalé síle dávné svědectví svých i cizích, Kromera, Niteckého, Ruggiera a j., že Poláci radši jdou za hotovým vzorem, než aby si razili vlastní cesty, že raději napodobí, než aby tvořili.

Klassikům varšavským, jakkoliv šermovali svou »národností«, stačil vnější šat, národnostní zdání, a duch občanský, oživující látky i formy zcela vypůjčené. Teď teprve začali spisovatelé mít svou zvláštní fysiognomii, slovanskou, polskou.

Neobešlo se to ovšem bez omylů a bez nadsázky. »Národní« často zaměňováno »lidovým«, jakkoliv u lidu bývají stejně cizí vlivy, jako v literatuře. Ballady, čerpající z »povědek vesnických«, tím už nestávaly se národními. Romantické také sami doznávali, že jejich ballady neodpovídají vkusu národnímu.

Rovněž nic národního nepřinesl orientalismus, jakkoliv měl dosti zásluh o rozšíření poetického obzoru. Nejen orientalismus s Araby a minarety, ale ani motivy kozácké nebyly »národními«. Drama fantastické, byť se i v obřady »Dziadů« strojilo, bylo rovněž jen napodobením.

Ale vedle těchto cizích příměsků, shazoval přece jen romantismus přežitě formy, hledal a zkoušel nové cesty, rozšiřoval obor látek, obohacoval formy, jazyku dodal už téměř ztracenou výraznost, svěžest a originálnost, domáhal se práv individualismu, bouřil se proti kosmopolitismu, ve jménu fantasmie a citu povstával proti praerogativám mrtvé pravdy a chladné reflexe, nazývané rozumem; bořil všechny bariery a umělá rozdělení; vypovídal vojnu v poesii jejím nedostatkům; opo-

vrhoval poesíí popisnou a didaktickou, selankou a anakreontikem; místo rhetoriky hledal pravdu; domáhal se věrnosti v čase a místě, v historičnosti a malebnosti.

Klassicismus nebránil se mu vážně; boj neměl ostrý ráz. Klassikové svinuli praporce a ustoupili s bojiště.

Tak zvítězil romantismus na celé čáře v literatuře i v politice.

Revoluce literární smetla Osińské a Kozmiany, politická revoluce pohltila národ i instituce, autonomie a školy, spolky i knihovny, jmění a vojsko, kláštery a kostely, a způsobilo tuto revoluci pět studentů, čtyři praporečníci, tři básníci a tři důstojníci

S počáteční eskapadou zesolidarisovala se veškera společnost naše až po generály, po Czartoryské a po sněm.

I vybuchl nerovný boj, jenž nejsa nikým podporován — jen Maďaři »slíbili« 30.000 husarů — musel skončiti tak, jak skončil, vzdor bravuře mladého vojska, vzdor schopnostem Prądzynského, obětovnosti Sawińského a mnoha jiných.

KAPITOLA DVANÁCTÁ.

Literatura v emigraci. Adam Mickiewicz.

Emigrace. Mickiewicz. Knihy národa a poutnictva polského. »Dziadła« část třetí. Pan Tadeusz. Towiański a Towiańština. Význam Mickiewiczův. Jeho okolí: Garczyński. Zaleski. Goszczyński. Witwicki a jiní.

Emigrace roku 1831 je jediným dějinným divadlem svého druhu.

Jako živý protest proti dokonanému faktu, přemožené vojsko nekládá zbraň, ale odchází valem za hranice a s ním vlada i sněm, intelligence i duchovní, literáti i učenci, občané i úředníci.

Vrací se vojsko, řadoví vojáci, ale nevrací se intelligence, důstojníci a studenti, lidé zkompromitovaní politicky i zcela neznámí. Výkvět národa — do deseti tisíc — jde vítězným pochodem přes Německo (všude jsa s enthusiasmem vítán) a jde do Francie, jež teprve teď splácí své staré dluhy.

Emigrace, převážně mládež, nepočítá zhola na delší pobyt. Jsou to tažní ptáci, kteří se s jarem vracejí, jakmile nastane převrat v boji za neodvislost a svobodu. Zklamání tím očekáváním, nenavazují nových poměrů, nepřizpůsobují se novému životu a novým podmínkám.

V Paříži a potom v »ústavech« (depots) na venkově žijí tedy, sníce o povolání sněmu k přerušené representaci a akci, o udržování kadrů vojenských, o verbování a ozbrojování nových zástupů, nových legií. Vybuchují mezi nimi spory, hádky, závisti stran i jednotlivých osob, jaké je už ve Varšavě dělily.

Tvoří se strany bílých a červených, aristokratů a demokratů, Poláků a Litvinů, vojáků a civilistů. Zžírající nečinnost, nouze, nebo materiální nesnáze rozhořčují boj rozmanitých »generálů bez vojska«. Stále více vzrůstá lítost nad ztraceným, vinu svaluje jeden na druhého; množí se insinuační zrády, neschopnosti, nedostatku mužnosti. Brzo na to zase každý přináší neklamné prostředky k uzdravení, k dalšímu postupu, k získání kabinetů a národů.

Ten počítá na akce dvorů západních, onen na uhlobarony a svobodné zednáře, ten na šlechtu, onen na lid; nastává záplava názorů, projadřující se v nekonečných debatách, v potopě brožur, dopisů a článků novinářských. Hotový zmatek babylonský, v němž každý slyší jen sám sebe, kde v brzku nastalo dotvrzení přísloví: kolik hlav, tolik rozumů.

Muka tato prodlužovala se strašlivě.

Rozvanuly se naděje a sny; ukázalo se, že ani na vychloubání a výhrůžky směšně nadutých Maďarů, šálících svět i sebe sama, ani na entusiasmus německý, ani na intervenci Francie a Anglie nelze počítati; že s každým dnem mizí naděje na nové boje a na činné v nich účastenství; bylo zřejmo — a to hlavně po mnoha nešťastných zkouškách — že signál k novému boji nebude už nikdy dán.

Při této změně poměrů emigranti jen ztěžka přivykali myšlence, že emigrace časová změni se na stálou, že už nikdy nespátí své vlasti a svých drahých, že jsou vystrčeni mezi cizí lid, jehož jazyka leckdy ani neznali, a že budou nuceni chopiti se nevděčné práce v cizině. Zkoušky další emigrace do Spojených Států buďto odstrašovaly nebo zklamávaly.

Za těchto poměrů je vskutku obdivuhodnou morální pevnost emigrantů. V nouzi zapomínáno na všechny sváry a děleno se bratrsky o poslední kus chleba. Učinili-li kdy útok na něčí život, pak to bylo na život vlastní. I ti, kdož by byli rádi se pozbyli nezvaných hostí polských, vystavují jim pěkné vysvědčení. Emigranti třímali vysoko svůj prapor a neposkvrnili ho nikdy a ničím. Nejtěžším jejich proviněním byly illuse, tvrdost a spartanská neoblomnost.

Illuse ty sdílela celá země. Samo faktum existence emigrace a její stálých manifestů, adres k parlamentům anglickému a francouzskému, debat, článků, audiencí a kombinací dráždilo a rozčilovalo. Při hluchém mlčení, jaké v rodné zemi panovalo, zdálo se emigraci (jakkoliv k tomu neměla nijaké autorisace), že je jedinou pravou representantkou vlasti. Emigrace usurpovala vedení národa; v jejím táboře, v jejích klubech a frakcích byla Polska; emigrace rozhodovala o budoucím zřízení Polsky, ona volila krále nebo vlády republikánské, ona osvobozovala sedláky a odstraňovala privilegia — v theorii.

Osudnějším, než tato neochvějná — ač utopická — autoritativnost, než to rušení pomalu zase se dostavujícího pořádku novými spiknutími a výbuchy, bylo samo faktum emigrace, t. j. opuštění země jeho inteligencí, výkvětem jeho talentu a mládeže. Tím ochuzena vlast duševně právě ve chvíli, kdy nejvíce potřebovala sil a duševních zásob, tím strašná porážka materiální po r. 1821 doplněna porážkou morální a intelektuelní; vše, co bylo schopného, nezávislého, vroucího — opustilo vlast.

V emigraci octli se všichni, kdož až posud vedli hlavní slovo: učenci (hlavně historikové) Lelewel, Sienkiewicz, Szyrma, Hofman; kritikové: Mochnacki, Goszczyński; vojíní: Zaleski, Pol, Garczyński, Gaszyński, Czajkowski; senátoři a poslanci Niemojewski, Ostrowští, kníže Adam Czartoryski, šedivý Niemcewicz, Zamojský, Sapiehowé a mnozí jiní.

S emigrací slučovali se i ti, kdož nebrali žádného účastenství ani v spiknutí, ani ve vládě, ani v povstání: Mickiewicz, Słowacki, Chopin, Witwicki, Jański; Brodzińskému jen smrt zabránila v emigraci. Přidružovali se k emigraci polské i rozhodní její protivníci na příklad Zygmunt Krasiński, synové zuřivých Polákožroutů na př. Reitzenheim.

Sama tato neobyčejná síla přitazlivosti přímo magnetické dodávala celé emigraci zvláštní působivosti, kterou zmocňovala díla literární, stále četnější a ušlechtlejší, odrážející se stále křiklavěji od apathie, jaká panovala v Polsce.

I vystoupila emigrační literatura k výši dosud nedostupné. Mimo vlast, v cizině, stvořila emigrace literaturu v pravdě národní, arcidíla nejen polská a nejen slovanská, ale i světová.

Samy poměry dodaly této literatuře rázu vlasteneckého.

Klamala-li se emigrace, že bude moci oktrojovati ruchu národnímu směr a vůdce, že rozhodne o budoucnosti národní, neklamala se její literatura v nejslavnějších svých representantech, pokud se týče jejich úkolu a role. Sesilovati a udržovati ducha v padlých a pochybných, líti balsam do jejich ran, ukazovati na ideály, dávatí odpovědi na mučivé otázky, objasňovati význam všeho, co se stalo, vykládati tajemství budoucnosti – toť stalo se úkolem a cílem emigrační literatury.

V těchto nových zápasech, když se boj zbraněmi skončil, vedl ten, koho už dávno za vůdce uznáváno. O buzení citů esthetických, o umění pro umění nešlo; ztrácel vliv, jaký měl Zaleski, nebo nedomohl se věhlasu a významu, jaký měl Słowacki, kdo si hrál jen s poetickými hříčkami. Poeta-umělcůvkář mění se v poetu-věstce; co nesvedli generálové, diplomati, pětičlenná vláda, to na sebe brali básníci.

A v tom tkví úloha a význam té poesie, dominující, vševládné. Budí se pak v ní nová vlastnost, dříve téměř zcela ztlumená: náboženský ráz, sesilovaný až k záchvatům mysticismu.

Emigrace mohla si říci s Konrádem: »dávno nevím, kam se má poděla víra«; ale čím tužší neštěstí, tím více vracela se emigrace k Bohu a tak povstali básníci mysticismu plní: Bohdan Jański, Celiński, tak z lůna emigrace vyšel i nový řád klášterní: Z mrtvých vstalých, jehož zakladateli byli výmluvný Semeneňko a Kajszewicz.

Podobnému převratu podlehl i Mickiewicz. V cizině navštívil Berlín, kde ho mudrování Hegelovo odstrašilo, Weimar, kde ho pantheisticko-filosofický chlad Goethův mrazil, načež se usadil v Římě, jsa zabrán do rozsáhlých studií historických a esthetických, jakož i do studií Winckelmanna a Niebuhra.

V Římě lidé ztrácejí, nebo získávají víru na vždy. Jako Krasíński a Gogol, tak i Mickiewicz nalezl zde svou víru. Pčinily se k tomu hlavně styky s bývalým vojínem, nyní knězem Stanislavem Choloniewským, vášnivým katolíkem, vysoce vzdělaným, asketou-filosofem na půdě starošlechtické, tradiční.

Stále nové dojmy umělecké a společenské budily v Mickiewiczowi mnoho znamenitých myšlenek, jež však nenabývaly jiného výrazu, než v drobných lyrických výronech.

Tuto uzavřenost a toto klidné vdechování barev a rysů přerušila náhle zvěst listopadová.

Ani na chvíli neklamal se básník, jenž právě poznal i nesmírné zásoby i konsekventní politiku státu i pravdivé názory lidí; mocnou svou fantasií vyronil Litvín v poesii, ale v životě nebyl fantastou. Rea-

lista v politice, neklamal se na př. sněmem a cenou jeho debat, jako jiní naši. Co v Paříži viděl, nežli dojel k hranicím své vlasti, to sklétlo ho zúplna.

Když dojel k hranicím, tu už boj dohořoval, a tak z Poznaně hnul se s prvními emigranty do Drážďan. Zde přebýval od března do června r. 1832 a upadl do »poetické horečky«, v jaké se neocíl od časů, kdy psal »Dziady« (kovenské). V kostele, při modlitbě cítil, »jak by se nade mnou báh s poesii rozbila . . . stala se ze mne Schreibmaschine, po celé týdny nedám pero z ruky«. 20. května byly nové »Dziady« zcela hotovy.

Z Drážďan odstěhoval se básník do Paříže, aby je tiskl. Před tím ještě vydal brožuru v slohu biblickém »Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego«, jež byla přeložena do mnoha jazyků, i do jazyka hebrejského a litevského.

Většího ukojení, více hojivého balsamu žádný básník národu svému nedovedl na rány vlítí, to, co dnes se nám zdá nadsázkou a pathetičností, to tehdy, ve chvíli bolu a šilenství, bylo nutným, mělo-li působit. Leč i dnes, kdy proroctví se nevyplnila, kdy losy světa jdou jinou cestou, i dnes je ještě kniha tato osvěžující a čistou, jako modlitba.

Celá báseň skládá se ze dvou nerovných dílů.

První z nich je v slohu biblickém, kreslí cestu rozvoje lidskosti, směřující k svobodě, s níž sešli ti, kdož modlářsky klaněli se Mamonu a politice, kdož zřekli se bratrství a obětavosti.

I stávala se Polska novou obětí a vnášela mezi národy evanĝelium křesťanské politiky; vidny v ní činy obětování se pro jiné: u Varny, kde Polsku Maďaři notně zradili, u Vídně, kde Němci jí velký čin černým nevděkem splatili.

Druhá, obsáhlejší část básně vztahovala se výlučně k poutníkům; učila je, jak se chovati, jak se milovati a jak mítí pochopení jedni pro druhé. A když první napsána byla slohem Starého zákona, připomíná druhá část Nový zákon. Sentence básníkovy patří k nejkrásnějším, jaké kdy byly napsány. Je v nich moudrost století, vážnost i klid východního mudrce. A právě tato část až podnes neztratila svůj půvab.

V několika nedělích po této bezejmenné knížce vyšly »Dziady, poema« (část třetí); první to jednání tříaktového celku. K dalším částem však nedošlo. Autor měl na mysli celý děj po roztržení Polsky.

S »Dziady« kovenskými slučovala »Dziady« drážďanské nejen hlavní osoba jich bohatýra, leč i sama jich podstava: víra ve vliv neviditelného světa. Víra tato nebyla ničím novým, použil jí už básník ve svých balladách, k nimž vzal motto ze Shakespeara o vidění duchů.

S tou vírou v nadzemské světy spojovala se i nezlomná víra v sílu myšlenky i citu:

»Czlowieku, gdybyś wiedział, jaka twoja władza . . .
Ludzie, każdy z was mógł by samotny, więziony,
myślą i wiarą zwałać i podwigać trony . . .«

(Člověče, kdybys věděl, jaká je tvoje moc . . .
Lidé, každý z vás by mohl sám, vězněn,
myšlenkou i vírou sbořiti i budovati trůny*)

O tuto víru se opíraje, vyzýval Konrad i Stvořitele, sám cítí za miliony, ne sobě, ale jim štěstí přeje, bouře se proti Nejvyšší moudrosti, žádal jejím jménem vládu srdce nad dušemi, aby stvořiti mohl píseň živou, šťastnou.

A když hluché mlčení káralo to vyzvání, tu odvážil se Konrád rouhání a upadl vysílen.

Improvisací, nevyčerpané, neslýchané síly, stanul Konrád vedle Joba, Promethea, Fausta a Kaina, jakkoliv se od nich lišil zásadně, ježto nebádal nad záhadami bytí, k upokojení hrdosti nebo zvědavosti a k změření titanských sil s božskými; jen všelidská láska a lítost nad utiskovanými, diktovaly mu tento protest srdce, ne rozumu, vynesly Konráda do výše nadzemské a postavily ho tváří v tvář Stvořiteli.

»Jeśli miłość jest na co w świecie twym potrzebną . . .
i nie jest tylko Twoją omyłką liczebną.«

(»A lásky ve Tvém světě je-li třeba s touhou,¹⁾
a není-li v Tvých úctech ona chybou pouhou.«)

Leč od hrdosti demonické básník sám utíká. Co je nedostupno mudrci, to otevírá se prostotě, pokořeně, žebronicí; ne hrdý Konrád, s nímž čerti hrají, leč pokorný muž, jehož se čerti bojí, kněz Petr dosáhne milosti zjevení; jeho apokalyptické podrobnosti později básník buďto vysvětliti nedovedl, nebo nechtěl: »on je slep, leč vede ho anděl-pachole« (narážka na pozdějšího Towiaňského).

»Z matky obcej, krew jego dawne bohaterz
a imię jego czterdzieści i cztery«

(»Z cizí matky, krev jeho dávní bohatýři
a jméno jeho čtyřicet a čtyři«),

— náražka na samého Mickiewicze.

I zde vystupovala Polska jako v »Księgach narodu i pielgrzymstwa«. Od fantastického dramatu odehrávajícího se mezi duchy dobrými i zlými, mezi anděly a satany, líčenými s důkladností středověkých mysterií, odráží se ostře široké, epické vyprávění s neslýchanou výrazností slova, vyprávění prosáklé krví a slzami.

V samých kontrastech pohybují se jinak volné obrazy a scény z vězení, plesů, od soudů. Nade vším tím vypíná se imponující, prostá, nevzrušená postava kněze Petra, proroka, na polo Marka a na polo Skargy.

Rým i rytmus, tón i slova měnila se stále; od nestoudné písničky, od dvojsmyslností a pamfletů až po sny, z květů a tónů čistých utkané, až k modlitbě pokorné a k vzletnému vidění . . .

¹ Překlad Jar. Vrchlického.

Vedle výbuchů nejvyššího lyrismu charakterisovaly »Dziady« mistrné popisy; jejich zkoušky skládal básník už dříve, po fragmentech; umění dokazoval už »Ustęp« dodaný k »Dziadům«, kaleidoskop to obrazů a dojmů z cesty do Petrohradu a pobytu v něm. Byla tu líčení, jaká nalézáme u klasiků: leč u těchto byly rýmy, u Mickiewiczze poesie. Co vnímavé oko vidělo, to vypovídaly verše plné stále nových citů. Převládala nota satirická, nejhorší rány dopadaly na Francouze a Němce . . .

Po léta práce síly vyčerpávající, po výbuchu hořkosti a žalu, kdy sváry emigrační stále ostřeji básníka omrzovaly, Mickiewicz »zavíral dvře před hlukem Evropy a myslel i snil o své zemi« z let dětských, o své vlasti šťastné, chudé a úzké, kde »všechno nám náleželo, kde nám byl znám každý koutek«.

V Paříži, kdy návrat domů byl znemožněn, zmohl se návrat k ne-daleké a přece tak daleké a neodvratné minulosti.

Tak povstal »Pan Tadeusz«.

»Ach! Czyjeż usta śmiać pochlebiać sobie,
że znajdą dzisiaj to czarowne słowo,
które rozczuli rozpacz marmurową,
które z serc wieko podejmie kamienne,
rozwiąże oczy, tyłą łez brzemienne?«

(»Ach, která ústa lichotit smí sobě,
že dnes tím slovem čarovným by vzplála,
jímž mramorová zoufalost by tála,
jímž ze srdcí kryt kamenný se páčí,
a zrak se volní, obtěžkaný k pláči?«)¹⁾

Tak ptal se básník. Sám ten zázrak vykonal a stvořil ony »Księgi narodu polskiego« prosté veškeré nadsázky, nesmrtelné, vrchol epické a popisné poesie, nejen u Poláků a nejen u Slovanů.

Práce: »Knihy národa polského« postupovala neobyčejně rychle, jakkoliv se naskytlo dosti překážek, dosti hořkostí a starostí. Musil v té době dosti cestovati a musil ošetřovati smrtelně nemocného přítele Garczynského, musil dokončovati začaté práce literární (Giaura) i publicistické atd.

Už 8. prosince 1837 »uronil prvních tisíc veršů básně šlechtické na způsob Hermanna a Dorothey«. Svě »poema vesnické« velice měl rád; bylot jeho vypiplaným dítětem. Když je psal, zdálo se mu, že sedí na Litvě, že žije v lesích a v krčmách se šlechtou a se Židy. V květnu roku 1833 ukončil čtvrtou knihu, načež nastoupil odjezd z Paříže. Tehdy básník »nejen psáti, ale i mysliti si odvykl«.

Teprve v září uchopil se opět práce a v únoru roku 1834 ji dokončil. Sám napsal tehdy o svém »Panu Tadeuši«:

»Je to dvanáct ohromných písní (10.000 veršů!), mnoho nepatrného, ale mnoho též dobrého, co je v básni nejlepším, to jsou obrázky z přírody, líčení naší vlasti a zvyků jejich; je div, že jsem to ukončil, neboť

¹ Překlad Elišky Krásnohorské.

duch už hnal mě zase někam jinam, snad bych toho byl nechal, ale bylo to už blízko ukončení.«

Tak malou váhu připisoval tehdy Mickiewicz svému dílu. Obviňoval se docela, že bylo by příslušelo povznést náladu o nějaký půl ton výše . . . »Napравím se, bohdá, v jiné básni, třeba v synu »Pana Tadeusze«.

Ani na soudobé básníky a kritiky nepůsobil »Pan Tadeusz« imponujícím dojmem.

Krašiński psal o básni v prosinci 1834 způsobem zlehčujícím: »Je to epeoa našel drobné šlechtu, je to věčný typ, jako Don Juan nebo vlašský Polichinel atd.« Ale už roku 1840 píše zcela jinak: »Znám tři velké epeje: jednou z nich je »Pan Tadeusz«.

Jeden z nemnohých, kdož hned z počátku správně ocenili toto dílo Mickiewiczovo, byl Słowacki, jakkoliv právě on z osobních důvodů mohl býti proti básníkovi »Pana Tadeusze« zaujat.

Ale čím méně byl »Pan Tadeusz« doceněn doma, tím vítěznějším byl jeho pochod v cizině. Vyrojily se překlady do všech důležitějších jazyků. Do němčiny přeložena báseň třikráte: roku 1836 Spazierem, r. 1882 Weiszem, r. 1884 Lippinerem (nejlépe); r. 1891 epepu Rehbronn dosti šťastně zdramatisoval pod názvem »Junker Thaddaeus«; do frančtiny přeložena báseň dvakráte Przezdzieckým a Gasztowtem; dále vyšly překlady vlašský, španělský, anglický, český (El. Krásnohorské), ruský, chorvatský (Maretiće); z části vydán překlad maloruský a běloruský; litevský překlad kn. Baranowského chová se jen v rukopise.

V epeji této je všechno vymyšleno. I děj i osoby, ba i místo: Soplicow, statek Dobrzyńského, není na žádné mapě. V básni oživil kus černoruské země, mezi Novogrodem a Mirem, životem čarovníckým, věčným.

Děj, dle slov básníkových, konal se na Litvě, kolem r. 1812, kdy ještě žila stará podání a kdy ještě bylo vřdati zbytky starého života vesnického.

Obsah prvních deseti knih je vyčerpán v několika dnech; začíná večerem červencovým (posledního pátku v roce 1811), kdy Tadeusz, po letním semestru z Vilna do Soplicova k strýci na prázdniny zavítal a vyplašil Zoši, jež nenadála se přibytí »bratránka«. Následuje sobota, kdy koná se zkouška s Kusým a Sokolem, o něž se v pátek u stolu pohádali pan rejent Bolesta a pan assessor; po snídání sbírání hub. U oběda zpráva o medvědu. V neděli honba. Kněz Robák výtečně mříenou ranou zachránil Tadeusze i hraběte. Hostina v zámku, sporným mezi Soplicemi a Horeškami. Spor vypukne, byv úmyslně vyvolán klíčnickem Horešků, Gervázym.

Gervázy přemlouvá hraběte k nájezdu, jenž vykonán v pondělí, s pomocí nižší šlechty. Nájezd povedl se znamenitě: zpuštěny sklepy, spíše, drůbež, za to v úterý probudili se nemile — v okovech, jež jim na ruce dány mužstvem myslivců majora Pluta a kapitána Rykova, kteří objevili se v Soplicově na pomoc.

Když vojáci zpítí, smířili se rozvadění šlechtici a udefili na vojsko. Vítězství zapláceno smrtí kněze Robáka a utfkáním za Němen, k vojskům Napoleonským.

Dvě poslední knihy popisují májový den roku 1812, Květné Matky Boží (kterýžto svátek je rovněž v kalendářích dnem neznámým), kdy v Soplicově vítání generálové a vojska polská, kdy slaveno zasnoubení Tadeusze s Zošou, kdy osvobození sedláci, kdy provoláváno staropolské »kochajmy się!«

Báseň končí slovy:

»I ja tam z gościmi byłem, miód i wino piłem,
a com widział i slyszał, w księgi umieścitem!«

(»Těž já jsem tam byl s hostmi, med a víno pil jsem,
a co jsem viděl, slyšel, v knihách uložil jsem.«)¹

Život vesnický, hospodářství polní atd. promísen honbami, zábavami, zasnuby, assimilován niveau roku 1812, roku komety,

. . . »z którą rozpomnienia wieszczów sie spleły,
z którą pieśń polska jak sławne wina,
fermentowanie swoje zaczyna.

O, roku, który w samą wigilją
kłęsk tęczowałeś barwami tyłą
nadzei wielkiej, złudnej niestety!«

(. . . »s niż spleły se wspomínky básníků,
s niż píseň polská, jako slavná wina
své kvašení začíná.

Ó, roku, jenž v sám svatvečer
porážek skvěl's se tolika barvami
velké naděje, klamné bohužel!«)

Už v první knize »Pohled na soudobý stav Litvy a Evropy«, odhaloval vlastní význam zdánlivě drobných okolností. Apotheosou roku úrody, vojny (a požárů) začíná kniha jedenáctá, končí »polonézou 3. května« a »pochodem Dąbrowského«.

I vystoupil z rámce všedního života velký obraz historický; tím vznikl první velký, a po dlouhá léta jediný román historický; román ten historického významu svého nedosáhl tím, že vystoupil na granitový piedestal roku 1812. Vyhýbal se bedlivě uvádění osob historických. Nevidíme tu ani Napoleona, ani krále a maršálky, ba ani ne knížete Poniatowského a mladého Dominika Radziwila. Naopak: román je přeplněn samými nehistorickými osobami: Jankel, klíčník, rejent, podkomoří atd., osobami, známými nám spíše tituly úředními, než jmény vlastními; dále jsou zde samá nehistorická fakta: process i nájezd na starý zámek; šlechtici uvádění nevynikají téměř ničím. Poněkud vyniká maršálek vážností občanskou a věkem, hrabě jméním a vzděláním, nabytým v cizině, sentimentalitou; sudí vyniká srdečným duchem,

¹ Překl. El. Krásnohorské.

v pravdě polským, sousedským a (v styku se sedláky) humanním; kněz Robák je bezmezně obětavý, vroucí, osvědčený vlastenec, mučovník celé záležitosti, tichý, pokorný, hájící se za dřívější bujnost, vlastní to hrdina básně.

Tadeusz není hrdinou v pravém slova smyslu; je mladý, prudký, nezkušený. Zaplete se do románku se stárnoucí koketou a z románu toho nedoveďte hned vyběhnutí, a tak mrská sebou, jako ryba v síti. Ale je to krev jará, hoch je činný, ne příliš bystrý, ale ochotný vždy i k šavli i k tanci; nové století se ho dotklo, udělá z něho ještě »chłopomana«, k hrůze Gervázyho, klíčníka.

Figur takových je v básni hojně. Všechny žijí svým životem, mluví svou řečí, gestikulují svými gesty, i pijí a bijí se každá jinak. A žádná není vymyšlena, vše je známo, i cymbalista je tvořen dle živého vzoru, jež Mickiewicz viděl v Petrohradě. I kapitán Rykov, pracovitý, srdečný, ač leckdy svévolný a rozpustile sprostý, jenž od piky dospěl až k hodnosti generála-poručká, byl živoucí osobou a seznámil se s Mickiewiczem dříve než se dostal do epejeje.

Jsme v světě starošlechtickém, t. j. pohybujeme se téměř výlučně mezi muži: na honbách, při pitkách atd. Ženy údělu neběfou, jsouce zaměstnány hospodářstvím domácím. Obírají se drůbeží, zahrádkou, vesnickými dětmi — pokud samy vlastních nemají — vystupují jen pro hosty, k stolu a na procházku. Nanejvýš že trochu koketují, a prchá-li i jejich krása, tu se ltsají k mužům, aby nezůstaly starými pannami.

Jenom Evička Horešková je jinou, slabou, lekovou, ne jak ostatní šlechtičny silnou a zdravou. Ale Zosia a Telimena jsou průměrnou ženou. I není ženy-Polky, matky-občanky v této výlučně mužské básni, a Jacek nebo Robák nenalézají paralelu v ženské postavě, silné, vědomé povinnosti, velké láskou, ltitostí, prací.

O zidealisování postav není tu ani řeči.

Ne, jak mělo býti, nýbrž, jak bylo, tak básník svou věc líčil. Vidíme v »Radě«, jak záležitost zcela osobní projednává se pod pláštěm publici boni, jak lehce šlechta lepí se na ten lep; jaká hrdost, pýcha a neupřimnost (na př. stolníkova) působí zpustošení. Jak krátkozrakými jsou lidé, jaký je jejich optimismus a sanguinismus, jací jsou měkcí, jak jejich odpor se lehce poddává. Robák je jedinou mezi nimi výjimkou; Macek vyniká spíše instinktem nežli inteligencí, jakkoliv nedoveďte raditi a zhostuje se všeho posměšky.

Jako ti lidé, tak i celé jejich okolí je věrně ze života vzato a na věky ustáleno; všechno, jako v zemi převážně rolnické, dle tradice na nebi i na zemi je zachováno.

Motivy domácí jsou použity až do písniček lidových (o honbách) a povídek šlechtických (o Cybulském, jenž ženu prohrál v maryáši), vše je tu jednolitě, v pravdě domácí, staropolské. Jediným kontrastem je hrabě se svými žokeji, s pláštěm Almavivy a s dobrodružstvím u Birbanteroccy, nebo major Plut.

Je to svět prvotní, jaký vidíme u Homéra, bez rafinované kultury, s hlavami prostými, srdci otevřenými, s činem prudkým, neroz-

vážným. Lidé jsou tu jako děti, neskrývající nic, popudliví, kolísaví. Jsou věrní, činní, pohostinští. Citliví v otázce cti a vlasti; hotoví ku všem obětem; zosobnění všech charakteristických vlastností slovanských. Žijí starosvětsky, patriarchálně, milují svou zemi, svůj jazyk, nenávidí vše, co je cizí, velebí Boha, jako předkové, ctí svazky rodinné atd.

Jen několik let dělí »Pana Tadeáše« od »Eugena Oněgina« — a přece, jaké tu ohromné rozdíly! Srovnávací studium obou básní mohlo by odhaliti propast, o jaké se oběma básníkům ani nezdálo! Ukáží tu jenom na jeden bod, na absolutní nedostatek v Oněginovi všeliké tradice, všelikého momentu historického, jakoby jeho lidé žádného včerejšku neznali.

Historičnost, včerejšek, toť nejvýznačnější známka »Pana Tadeáše«, jež povznáší ho z řady selanek à la Oněgin, nebo Heřman a Dorothea k niveau Iliady a Odysseje. Jako v těchto klassických eposech svět heroický, umírající vzkřísil se ve fantasii básníkově, tak obživil svět starošlechtický v »Panu Tadeáši«. Ne nadarmo užil básník slova »poslední« na titulním listu; to slovo poslední vine se celou básní, na každém kroku máme dojem, že hledíme na svět, zcela jiný, než je svět náš, na svět umírající, zkamenělý, ozářený paprsky zapadajícího slunce, posledního slunce! A v tom osvětlení každá nejdrobnější podrobnost stává se patrnou.

Vše je posledním, vše vymírá: proto i ton tesklivý, jakkoliv zdánlivě žertovným bývá zakrýván, celou básní se vine.

Nejen tesknota po vzpomínkách po dětství rozdírá prsa básníkovy, ale i hlubší tesknota po nebi i zemi, po vzduchu i lidech, po zvucích řeči, jedním slovem po vlasti, jejíž cenu ten jenom zná, kdo ji ztratil. I vzrůstal v očích básníka i čtenáře pozemský eden, bez nadějí návratu do něho, strážný blýsknoucimi se meči, jasný a slunný, nepřístupný tulákům — v bídě postaveným; pocit zžíravé tesknoty, a stále kroceného a zatajovaného žalu oživovalo každý popis, bilo v každém verši.

I vyrostl »Pan Tadeusz« nad novodobé epopeje, začínaje jich Vergilským pravzorem, nad ony Aeneidy, Jerusalemy a Luisiady, jež zabíjaly na mělčině nucenosti, affektace a pósy; jež rozbíjely se o rhetorické passáže a romantické pravdě nepodobnosti. Díla tato byla vysílána fantasií, ne stvořena srdcem, a v tom je zásadní rozdíl. Mickiewicz nedbal žádných »předpisů«, nevzýval Musy, ale vlast a Nejsvětější Pannu, vzdor Lessingovi vkládal popis za popisem do své básně, humoristicky líčil vady lidí, s přesným realismem napodobil lidi i přírodu.

Tak stala se tato epopeje starošlechtická epopejí národní, jako Ilias a Odyssea. Bije od ní táž vůně originelní, zemitá, omamující, jaké žádné umění nebo umělůstkování nedovede vytvořiti. Ale právě proto, že je »Pan Tadeusz« básní tak výlučně národní, proto je vyloučen jeho význam všesvětový, jakého dosáhly Ilias a Odyssea ne svou vnitřní cenou, ale pomocí humanismu a classicismu i pomocí školy; a jen proto nelze »Pana Tadeusze« srovnávati s básněmi Homerskými; epopea Mickiewiczova je omezena časem, místem i lidmi, ba ona ani

nepodává celý a plný život polský, neboť to nebylo ani záměrem básníkovým.

Pro polskou literaturu má »Pan Tadeusz« ještě jiný význam; nejsubjektivnější z básníků, jenž vždy a všude sebe, své boje, nadšení a utrpení předváděl, objevil se jako bedlivý pozorovatel všeho; i hvězd na nebi, i lesních borůvek, i hry židovského cymbalisty Jankela, s věrností desky fotografické a aparátu fonografického reprodukuje všechno a ukazuje se zdánlivě lhostejnou tváří, co sebral.

Nehoní se za náladou: příroda žije u něho životem vlastním, na pozadí té přírody žijí lidé, nezdelikátnělí, nesentimentální, ne nervosní, část té přírody, s ní rostlí, zdraví a silní.

A tu tedy ten v poesii polské ještě nevidaný realismus byl novým zjevem v umění polském: ne realismus schematický, suchý, pozdějších realistů, ale realismus tak plný citu, že sám básník ho přerušil a se slzou v oku, s povzdechem, nebo s úsměvem z pozadí díla vystoupí, citu dává volný průchod nežli k dalším obrazům přistoupí.

A stále vidíme i cítíme, jakými pouty básník a jeho srdce spou-
táno jest dílem tím . . .

»Ja ciebie dotąd widzę piękna maro senna,
urodzony w niewoli, okuty w powiciu,
ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu.«

(»Snů vide krásný! — V poutech zrozenému jest mi,
jak bych tě dosud viděl! Dávno vzbuzen ze snu,
jen jednu v celém žití měl jsem takou vesnu!)¹

V plném rozvoji své síly tvůrčí, nemyslíl básník nikterak, že v »Panu Tadeuszi« loučí se s literaturou národní.

Způsobily to však okolnosti zevní, rozhodující zevní změny. Literatura emigrační neživila, nezajišťovala existenci, tím méně, že v drahé Paříži přibyla mu i žena i rodina. Proto ohlížel se básník za prostředky k životu, za práci vydatnější.

Nejvíce zisku mohl ovšem míti z pokusů dramatických v jazyce francouzském; pokusil se tedy básník o drama historické »Les confédérés de Bar«, kde Francouzům mohl před oči předvésti jejich sympathického rodáka (Choisy). Po »Konferedatech« pracoval Mickiewicz na »Jasińském« z Vilenských dějin roku 1794, kde byla paralela Polsky sarmatské a zfrancouzštilé. Leč »Jasinského nedokončil, jsa rozmrzen neúspěchy »Konfederatů«, jež divadlo »Porte Saint Martin« vzdor doporučujícím listům George Sandové a Alfréda de Vigny nepřijalo k provozování. K dovršení neštěstí ztratily se při putování rukopisu od Annáše ku Kaifáši celá tři jednání, tak že zbyla už jen dvě.

Stejně nepovedly se Mickiewiczowi pokusy psáti prosou dějiny polské, slohem populárním; bylo to dílo namáhavé, jednak proto, že básník měl mnoho mezer v historickém vědění, jednak pak proto, že měl v Paříži nedostatek materiálu potřebného. V líčení svém došel do století XIII. Podrobnosti byly stkvělé.

¹ Překlad Elišky Krásnohorské.

Konečně uchopil se bývalý kandidát stavu učitelského opět zaměstnání professorského; v Lausannu uprázdnila se roku 1838 katedra literatury latinské. O tu ucházel se teď básník a také jí dosáhl. Grodeckův žák svému mistrovi na katedře lausannské nezpůsobil hanbu. S velikou svědomitostí a horlivostí plnil své povinnosti, získal si lásku žáků i profesorů a dovedl vzbuditi svými přednáškami, výraznými a štavnatými, všeobecný zájem.

Jedva že zdolal první nesnáze a začal se zakořeňovati do nové půdy, už otevřely se mu nové vyhlídky: Ministr vyučování navrhl pro »Collège de France« zřízení stolice slovanských jazyků a literatur. Parlament tento návrh podporoval. Slovanství stále více pronikalo do Francie svými dějinami a antagonismem, literaturou a kulturou (třeba že latinskou nebo řeckou), svou minulostí nejasnou a záhadnou budoucností stále četnější; elukubrace v jazyce francouzském od Francouzů, Rusů a Poláků budily stále větší pozornost. Rozmlouváno stále častěji o nové rače a novém jejím slově.

Na navrženou stolicí povolal V. Cousin Mickiewicze. Z počátku lausannský professor poněkud váhal. Sympathie, jakými ho obklopili Švýcaři, antipathie, jakou vždy cítil k Paříži a k ruchu emigračnímu, sama obtížnost místa, nemožnost vyhověti všem stranám, novota předmětu, mezery ve věděni, citelný nedostatek materiálu, to všechno mluvilo proti přijetí nabízeného mu místa.

Ale na druhé straně lákala ho povinnost: s katedry pařížské mohl by mluvit k Evropě o Slovanech, v duchu sympathie latinsko-polské, mohl by se postarati o to, aby nezavládly tendence opačné, neuznávající Slovanství mimo kyrilici a pravoslaví. Tyto a jiné ohledy rozhodly; vyměnil Mickiewicz ticho i sympathické okolí lausannské, jež ubohého emigranta se vřele ujalo, opět za neklidnou Paříž. Jak přednášky lausannské, tak i teď výklady Pařížské ztrávily mu veškeren čas i síly; ale úloha byla vděčná, vábivá.

Professor zresignoval už »faire de la politique en slavon«, za to však bral na sebe úkol, jaký až posud nikdo nechtěl na sebe vzíti.

Čtyřletý »Kurs literatur slovanských« není dílem jednolitým, nebo dílem stejné ceny. Nejprěsněji drží se předmětu jen dva první kursy, bohaté podrobnostmi, kreslící mohutnými rysy, s obdivuhodnou bystrotou, dějiny Polsky a Ruska, politickou i duševní. Jak trefnou je na př. charakteristika snah Czartoryských převratů ruských! Lepšího ocenění vnitřního významu fakt historických, ani dnes nelze dosíci.

Jsa věren nejživotnějším svým názorům stavěl professor do popředí všechno to, v čem viděl vlastní poslání Slovanů, zádavky obrození humanity obětovností, enthusiasmem; lyrika Barských, prorocství kněze Marka, zajímaly ho hloub, než díla umění, než selanky Naruszewicze a satiry Krasického. Satira nesouhlasila — dle jeho mínění — s povahou slovanskou, snivou, mírnou. Co zápal a fantasi zchlazovalo, to úmyslně Mickiewicz snižoval.

Čím se Mickiewicz více blížil naší době, tím stávaly se jeho výklady nejasnějšími; výběr děl a spisovatelů, jakož i jejich ocenění bylo stále stranničtějším. Professor měnil se zvolna v živoucího proroka,

kamenovaného farizeji (Słowackým a j.), kteří stavěli nádherné hroby prorokům zemřelým.

Starostem o rodinu a pracím professorským byl by se básnický genius postavil na odpor, kdyby nebyly nastaly jiné, vážnější změny v duši básníkově, změny názorů o vlastním poslání a o samotné poesii.

Už když končil »Tadeusze«, přestával považovati poesii za »zábavu«, jež »mne vždy přenáší do doby mládí a vytrhne na chvíli z přítomné bídy«. V únoru roku 1834 zařikal se básník: »Nikdy už péra k fraškám neužiju; jen to dílo je v pravdě cenným, jímž může se člověk napravit a moudrosti naučiti.«

Vzmáhal se v Mickiewiczovi stále více cit náboženský; převrat, datující se od pobytu v Římě, zanořování se v lektuře mystické, od děl Řeka Areopagity až k poznámkám Bema, Angela Slezáka a Francouze, theosofa Saint Martina, horlivé praktiky náboženské stavěly stále dotěrnější požadavky seskupení mysli, nerozprašování ho v marnostech, zdokonalování sebe sama, působení na jiné.

Našel se drobný kruh spoluvyznavačů, v němž vzniklo sdružení »Sjednocených Bratří«, v prosinci roku 1834: oba Zálesští, Witwicki, Górecki; pod osobním vlivem Mickiewiczovým připojili se k sdružení bývalí ultrademokrati a radikálové Bohdan Jański, Jeronym Kajsiewicz; Jański založil v Paříži onen »klášterek«, z něhož v brzku vyšli »Z mrtvých vstali.«

Síla a vnitřní žár proléván v modlitbách a aktech pokání, ve viděních, výjimkou v úryvcích veršovaných.

Jest »čas zcela nepoetický«; tak brzo nesetká se Mickiewicz se Záleským na poli básnickém (»zpívej zatím za nás, můj slavíku«). Jinde praví básník: »Bojím se mysliti na poesii; leda bych někde hluboko na vsi se usadil, tu bych snad ještě něco vymyslel.«

O měsíc později uvítal ho jménem Božím O n d ř e j T o w i a ŋ s k i.

Towiański, typ litevský, jako Kościuszko a Mickiewicz, lhostejný k světu a jeho marnostem, nerozprašující svého entusiasmumu, seskupující ho uvnitř k zdokonalení sebe sama, představoval jasně ten typ lidí, tvůrců náboženství, nebo sekty, typ podnes mezi Litviny (hlavně pruskými) nevymřelý, připomíná živě na onoho sedláka Krištofa Kukata,¹ na víru obráceného apoštola svých »malduňuků« (modlících se), věřícího ve své povolání a ve zjevení Boží. Jsa hluboké a neochvějné víry, ponořen do meditací a modlitby, náchylen k náboženské exaltaci, jsa nemocen zrakem a proto na dlouhou samotu odkázán, snažil se Towiański otázku Boží uvést do pořádku, trefiti do tonu, do minulosti Ducha svatého, jež v modlitbě naň plynula.

On vyrostl v atmosféře velice náboženské; v modlitbě nalézal své potěšení, člověka i činy jeho soudil výlučně se stránky mravní, nosil v duši silnou potřebu poznání pravdy; neukojovala ho církev oficiální, on hroužil se do listů mystických, ba i do věd tajemných, do

¹ Kukat zcela nespravedlivě uzavřen v blázinci.

Svedenborga a j. Idealista, nezměrně citlivý, začal nejen v myšlenkách regulovati veškerý poměry světa, dle nauky Kristovy, ale i tak jednat; když se usadil na vesnici, myslil jen na to, aby se stal vůdcem křesťanským tomu lidu, jehož vedení svěřil mu Bůh.

A vedení to plnil s patrným výsledkem, i nazýváno ho čarodějem; on v tom viděl zřejmě znamení Boží, dotvrzení jakési zvláštní misse, ne zbraní, ne filosofii vyplněné; předvídal, že rozrechvěje světem, ne jako Napoleon, jehož úpadek (roku 1812 byl Towiański třináctiletým hochem) vzbouřil ho do nejvyšší míry; ale láskou, ne inteligencí světskou, ale moudrostí věcí Božích, nabytou nevšední silou citů; v této vysoké náladě udržoval se stále a šel i dále: vytvořil si konečně vlastní nauku, zjevení.

Konečně nestačila mu už vesnice litevská a kroužek nejdůvěrnějších přátel. Nauka Towiańskiego se šířila a rozdvjojovala se: pro nepovolané nerozcházela se nikterak s církví oficiální, jenom ji doplňovala; pro adepty však šla dále, odmítala orthodoxi.

Cílem lidstva je ráj, je vláda Boží na zemi; proto sestoupil Kristus, zatřásl vládou na zemi, ale jen dočasně. Zlo se znovu rozhojnilo; k nápravě, k nové epoše, k vroucnější oběti i lásce křesťanské vyzval Bůh Towiańskiego. Každá ze sedmi epoch splnění slova Božího, vyjádřených v »Apokalypsi«, má totiž svého vlastního sluhu Kristova, ducha Božího. Nejde pak o to uznati tento nástroj vyzvání Božího, ale o poznání onoho sdružení, přijímání těla Kristova.

Proto tedy všechny národy a vrstvy společenské vyzval ke shodě a lásce, již byl sám nadšen; hlásal vymanění křesťanské ženy, neceně nikterak její emancipační pokusy, ale její srdce a postavení v rodině.

Rády, pluky duchů jasných i tmavých obletují zeměkouli, vtělují se metempsychosou, srázejí se mezi sebou, a výsledkem těchto půtek bývají události vnější.

Nauka Towiańskiego rozšiřovala se na všechny předměty a odvětví i na lékařství atd.

Towiański sám, ideolog a mystik, nebyl stvořen k činné propagandě; hledal tedy — opustiv svou vlast — jiné autority, nejprve ovšem mezi svými, mezi hodnostáři církevními (hnězdenský arcibiskup Dunin), mezi vojsky (Skrzynecki), až ji našel mezi spisovateli v Mickiewiczowi.

Kdežto jiní, z počátku prostotou, upřímností a hloubkou člověka, jakým byl Towiański, k němu přiváběni, po nějakém čase od něho odpadli, Mickiewicz a kroužek emigrantů při něm setvali.

Towiański vybral si i dobu nevhodnou i lidi nejméně schopné. Jeho nauka vylučovala už a priori veškeru činnost politickou, a právě touto činností vlastně emigrace žila. I musel i zde Towiański činiti jisté kompromisy. V tom bodě také ležela hlavní příčina příštích sporů mezi mistrem a »kolem« (hlavně »bratrem Adamem«).

Autorita Mickiewiczowa nějaký čas udržovala v očích emigrantů i autoritu Towiańskiego, ale nechránila »Towiańskiány« před stále prudšími útoky ultrakatolíků, Witwického a kněží Zmrtvýchvstalých. Pro Towiańskiego pak získání Mickiewiczze bylo neobyčejně vážnou

věci, ježto mohl počítati na to, že jeho nauky budou šířeny i s katedry professorské. A v této naději se nezklamal.

Mickiewicz, jenž ještě nedávno tvrdil, že »un professeur n'est bon à autre chose qu'à faire des leçons«, první obětoval veškery osobní ohledy a přetvořoval zvolna professuru v apoštolství Towiaňštiny.

Ve své bídě, stále zoufalejší, potkal se básník s člověkem, jistým sebe sama i své misse, věřícím, že ukojí všeliká neštěstí, hlásajícím vysoké pravdy, hesla lásky, upřímného nadšení, zříkajícím se všeho, jmění i vlasti, lhostejně čelícím všem posměškům atd.

Jaký div tedy, že už měsíc po přibytí Towiaňského do Paříže píše Mickiewicz »v mém domu jsou květy i vesna v srdci i v duši« a že rychle vyzývá Bohdana Záleského, aby přijel:

»bo wyszedł głos, i padł już łos,
i tajne brzemie lat
wydało plód, i stał się cud
i rozraduje świat!«

(»Neboť vyšel hlas a padl už los
a tajné těhotenství let
vydalo plod; i stal se zázrak
a rozradostní svět!«)

Dojem ten během času se jenom sesiloval. Později psal básník:

»Bůh nám poslal neobyčejného člověka, nástroj podivné milosti . . . je to dle mého zdání největší filosof, mudrc a politik našeho století« atd.

Už v druhém běhu literatur slovanských (z roku 1841—1842) začal Mickiewicz připravovati mysli posluchačů k přijetí nauky, již sám nazval messianismem. Největší důraz kladl na veškery zjevy obětování se, altruismu. S toho stanoviska objasňoval dějiny polské a ruské, haně sebelásku, materialismus.

V dalším běhu pojednává Mickiewicz už jen o těch dílech polských, v nichž lze pozorovati idee messianické: spisy Krasiňského, »Wacława« Garczyňského, získával proselyty, mezi svými kollegy, ztrácejce tím vážnost u svých rodáků, kteří nauky Towiaňského zavrhovali (»Towarzystwo historyczno-literackie«, jehož byl Mickiewicz předsedou; Czartoryski, Zaleski a j.)

Nejdále zašel básník v běhu posledním (z roku 1843—1844), kde časopis Towiaňského »Besedu« jako nejvýznačnější dílo podrobně parafrazoval a posluchače k vyznávání těch zásad povzbuzoval. Manifestovali to dne 19. března 1894 stoupenci Towiaňského, a když dne 28. března Mickiewicz připil památce Napoleonově, tu znemožnil sám další přednášky.

Jeho útoky na zkostnatělou církev, stavění Towianismu ne co odnoží nebo ramene, ale co hlavního běhu života náboženského, prokrování rychlých a nutných změn, stavění Krista s Napoleonem do jedné řady — to všechno pohoršovalo i pravověrné i liberály i orleanisty. Towiaňski už dříve vypovězen z Francie, teď Mickiewicz ukončil

své přednášky na dobro. Vzal si zatím formální dovolenou, ale už nikdy se na professorskou katedru nevrátil.

Tak ztratil Towianismus poslední přfležitost vystupovati veřejně a od té doby omezoval se na úzké kroužky vyznavačů.

Ale i v těchto kroužcích — »sedmičkách« — hasl zvolna prvotní zápal, tím spíše, ježto mistr nedbal o manifestování své víry na venek, dbaje pouze o prohloubení vnitřní, mravní.

Poněvadž však Mickiewicz měl na mistra pozemský, t. j. pekelný vliv, došlo roku 1845 k sporům, roku 1847 k úplné roztržce. A přece — a to jest nejlepší známkou životnosti Towianismu! — potom Mickiewicz při messianismu setrval.

Jenom že se snažil ho realizovati a tak, když roku 1848 zazářila vesna národu, když Itálie Pia IX. nadějemi svobody se opájela, i on do Říma se vydal, aby obnovil formace slavné památky — sdružení nových legií polských!

Ale básník byl už předem odsouzen k pohřbení všelikých nadějí, hned první pokusy ho zklamaly.

O nic lépe nevedlo se mu v Paříži s publicistikou. Bonapartismus špatně se odvděčil svému horlivému apoštolovi. Bonapartismus vůbec neměl rád polské emigranty, kteří zcela nepotřebně slučovali se s vládní oposicí.

Bývalý professor končil svůj život jako bibliotekář v Arsenálu, ale ani tu nedošel úplného klidu. Vyrušily ho z něho události na Východě: nová naděje zachvátila předčasně sestárlého Mickiewicze. Vypracoval tedy politická memoranda, o utvoření polské legie na východě a j. a konečně se sám na východ odebral; žil v táboře v Burgosu mezi kozáky Sadika paši (Czajkowského), ale v krátkce podlehl jeho organismus nákaze. Dne 26. listopadu roku 1855 zemřel v Cařihradě; ze hřbitova v Montmorency přeneseno jeho tělo 4. července 1890 na Wawel, kde uloženo vedle ostatků Tadeusze Kościuska.

Snění básnikovo, že mu za »Tadeusze« Nowogródek vybuduje pomník, se nesplnilo. Památku jeho slaví pomníky ve Varšavě, Krakově i Lvově.

* * *

Při zprávě o skonu Mickiewiczově psal Krasiński — jehož za života červený radikalismus Mickiewiczův odpuzoval! —:

»On byl lidem mého pokolení medem i mlékem, žlučí i krví duševní: my jsme z něho vzešli. On nás uchvátil na vzbouřené vlně nadšení svého a vrhl nás do světa. Byl jedním ze sloupů, nesoucích klenutí ne z kamene, ale ze srdcí. Byl to sloup obrovský, třeba že puklý.

Největší pěvec, nejen národa našeho, ale i všech plemen slovanských už nežije!«

K takové výši dospíval básník jen zvolna: normálním rozvojem.

On hledal nejdříve dle vzorů klassických (Trembeckého a j.) poesii v umělostkách, v rýmech, obratech a obrazech. Ale v brzku v době své germanomanie, v době zbožňování Schillera začal hledati v poesii (místo manýry a konvencionálnosti) pravdu, cit, srdce. Ko-

nečně pak v samotné pravdě, všední a obvyklé, našel poesii a tak se stal prvním velkým naším realistou.

Pohrdal veškerou nafoukaností a nepřirozeností, jakkoliv sám šedou pravdu životní krásně slučoval s poesíí a filosofií; uznával za povinnost básnickou vytvořovati jenom to, co sám prožil a prociťil.

Z toho vznikl egocentrismus jeho poesie; on mluvil vždy o sobě: i v »Balladách« vystupuje ten osobní prvek, jenž dusí elementy lidové. O sobě zpíval nejen v »Sonetech«, než i v »Panu Tadeuszi«; ba i do »Wallenroda« vpašoval passáž o své kovenské dolině. Tento smysl pro skutečnost lišil ho od jiných.

Neplýnulo z toho nikterak, že nepodléhal cizím vlivům: naopak! Po klasikách, po Goethovi a Schillerovi (ba i po Jean Paulovi), nastala doba britanomanie, v kteréž nekořil se tak velice »božskému Williamovi«, jako spíše Byronovi. I zde příčinou toho zjevu byly vlastní osudy. Ale i Byrona opustil. Odpudila ho od něho vlastní hluboká nábožnost a vlastenectví.

Co Mickiewicz svým pérem i slovem hlásal, bylo poesíí, evangeliem altruismu, životem pro cíle vyšší, pro »zandělování« lidstva, k odsvětštění jeho vzájemného poměru.

Žádal Mickiewicz, aby byly povzneseny ženy, sedláci, židé, aby odvržena byla veškerá nenávisť i národná!

Koráb polské poesie, přezimující v cizím přístavu, Mickiewicz vyvedl na širé moře a přistál s ním konečně u domácích břehů.

Silným větrem byla jeho fantasie, neponofitelným byl jeho cit. Fantasie nepřilíží vzletná, v celku plastická, připomínající klassickou; rozum bystrý, rovněž přesnosti a výnosnosti oddaný, k abstrakcím a k didaktice nenáchylný. Věda rozsáhlá: lehce se orientoval v různých odvětvích, charakteristické rysy lupal zručně; jazyk neohebný, verš nezpěvný; za to dbal básník o sílu a prostotu výrazu, ani rýmů vybraných, ani rafinovaných obrazů nehledal. Jeho poesie není pro gourmandy, esthety, dekadenty.

Jeho největším přáním bylo:

»O gdybym kiedyś dożył tej pociechy,
żeby te księgi zblądziły pod strzechy
Gdyby też wzięły wieśniaczki do ręki
te księgi proste, jako ich piosenki.«

(»Ó kdybych se dožil té velké útěchy,
aby ty knihy mé zbloudily pod střechy
Ach, kdyby do ruky vzaly vesničanky
ty knihy prosté, jako jich zpěvanky.«)

Poesie mu tedy nebyla účelem, ale prostředkem nejen ve Wallenrodovi; místo zbraně, pérem v Dziadech šermoval; marnil poklady poesie v improvisacích.

I nevytrval v řemesle poetickém; odvrhl je, když si sám kladl stále vyšší požadavky, když žádal, aby básník-prorok nejprve činil zázraky s pak teprve psal; zapomínal Mickiewicz, že zázraky jsou právě díla básníkova.

Bylo ho lze převýšiti v podrobnostech: v správnosti jazykové, již právě mnoho nedbal, ve formě verše; neměl nadání dramatického, jsa pravdivým básníkem slovanským: epikem a lyrikem nedostižným.

Ale nebylo lze převýšiti jeho »holubí prostotu«, upřímnost a otevřenost:

»Ja rymów nie szukam i wierszy nie składam,
pisałem zawsze tak, jak dziś do was gadam.«

(»Já rýmů nehledám a veršů neskládám,
psával jsem vždycky tak, jak dnes tu mluvím k vám.«)

A tím překonal každého.

Nebylo lze cítiti hloub a milovati silněji; pohrdání davy, tak významného pro Byrona a jeho napodobitele (Puškina a j.), u Mickiewicze nebylo. Své kredo poetické vyjádřil verši:

» dla poety jedna tylko droga,
stać [od serca] przez miłość tam do Boga . . .

(» pro básníka je jedna jenom cesta,
odsud [od srdce] přes lásku tam k Bohu . . .«)

* * *

Není možno přesněji sloučiti realismus s artismem, jako se to stalo v »Panu Tadeuszi«.

Mickiewicz prvý stvořil poesii polskou — před ním byla jen literatura polská.

Možno ho v tom srovnati s Puškinem. A stále nové a nové příčiny k srovnání obou těchto gigantů literárních se naskytují; oba tak blízko se stýkali a tak daleko se rozešli; měli společnými i slabůstky, na př. přílišné přeceňování básníků, svých přátel.

Tak Mickiewicz ze svých vrstevníků přeceňoval Alexandra Chodźka, Stefana Garczyńskiego a j.

Nejvýše z těch, kdo se počítali do kroužku Mickiewiczowa, byl Bohdan Zaleski.

S Mickiewiczem poznal se teprve jako emigrant a jakkoliv konal dlouhé cesty, přece s Mickiewiczem spoután byl pouty vřelého bratrství; teprve za Towiańštiny tyto svazky byly rozpoutány.

I Bohdana Zaleského Mickiewicz přeceňoval. Tak v listě k Domyckovi Zaleského stavěl »v čelo našich básníků«, nebo v přednáškách o literatuře pravil o něm:

»Zaleski je beze vši pochyby největším ze všech básníků slovanských; on hodil hrst květin k zakončení básnických her Slovanů a bude vždy uváděti do zoufalství ty, kdož by chtěli ještě milovati umění pro umění.«

Zaleski vrátiv se po dlouhé pause k veršování, zůstal tím, čím byl před 1831, lyrikem-Ukrajincem, jakkoli se dral stále k větším historickým, ba i historiosofickým komposicím. Ale každá nahodilost ho zase od těchto velkých záměrů odvracela. Ten, jenž zamýšlel předstihnouti »Pana Tadeusze«, nevyzpíval ani »Zlatou Dumu« o Hance

Rużyńské, již Tataři, napadnuvše jejího pěstouna, pana Srzeniowského, v plen vzali, ani o básníku-kozákovi Maryanu Bukáči, jenž jí měl znovu dobýti.

Dokončil — jakkoliv neuhladil a za života neotiskl »hetmanskou dumu«, »Potrzeba Zbaraska«. Mimovolně myslíme hned na heroickou obranu Zbaražskou z roku 1649; a přece o ni se zde nejedná! Básník vybral si jakési velice mlhavé faktum z počátku kozáčtiny, jakousi výpravu Daszkiewiczze a Bohdanka Rużyńského proti Tatarům pod Zbaraž, jejich porážku a zahrnutí až pod Bělehrad na Černém moři a vítězný návrat na Ukrajinu.

O nejvyšší cíle pokusil se básník v »Duchu od Stepu«, jenž mu práci nad »Zlatou Dumou« na vždy přerušil; rivalisoval tu v poesii s prosou »Knih národa polského«; vystavoval evoluci humanity, od ráje až po zavítání Kristovo na zemi. Končil apotheosou vlasti.

V obrazech těchto jsou imponující podrobnosti, na př. pochod barbarů na Řím, nebo selanka praslovanská, jako pozdější »Stará báje« Kraszewského, nebo výmluvný žal nad přítomností; celek však nemůže uspokojiti, poněvadž názory autorovy jsou příliš úzkými. I toto dílo Mickiewicz ve svých přednáškách přecenil.

Menší obrázky a dumy, na př. »Lach serdeczny na marach« a jiné, jakkoliv nejsou prosty faty morgany kozácké, vyznačují se větším půvabem; ony právě proslavily Zaleského, a vyvolaly (až po naše dny!) četná napodobení.

»Tesknouto po vlasti a po domově« prosytila se poesie Zaleského a od té chvíle zvučí ta nota rozklivěná, rozslzavělá, neustále.

Stesk básníkův po zemi mládí nic nemůže utišiti, on i v nebi touží po své Ukrajině. Vedle toho tónu převládá u Zaleského i tón náboženský. I Zaleski našel svou víru v době emigrace.

Z četných a nezřídka dojímavých a hlubokých hymnů a modliteb vynikla biblická selanka »Przenajświętsza Rodzina«, rozkošné zveršování kapitoly o Spasiteli z evangelia (Kristus jako pachole v chrámě Jerusalemském). Ještě v pozdních letech vzchopil se Zaleski k větší komposici, k »Wigilii godów tysięcolecia« (pokřtění Polsky), ale práci tuto už nedokončil.

Zaleski měl o poesii vždy vznešené ponětí:

»Wieszcz? To wybrane, przedrogie naczynie,
to coś z wszechmocy Bożej w kruchej glinie
darowanego ludowi na chlubę.«

(»Pěvec? Toť vyvolený, předražený nástroj,
toť část všemohoucnosti Boží v křehké hlině,
darovaná lidstvu k chloubě.«)

Proto také nesnel, aby daru toho užíváno bylo k blýskotkám a proto také básníky-umělstkáře (na př. Słowackého) až do zjevné nespravedlnosti nenáviděl.

Divnou je jeho poesie, rozezpívaná, ucho dráždicí, přítulná a oživí se v ní tóny v poesii polské nezvyklé; na jeho guslích vedle strun

›Bůh, svět, Polska, Ukrajina‹ je napjata ještě i struna ›Slovanstvo‹! Zásľuhu o to má Brodziński, jemuž Zaleski sľbil a později i splnil pře-klad srbských dum.

Sám o sobě pravil:

›Lubuję bardzo w słowiańskim ja gwarze,
tak Szafarzyku! tak, tak Kopitarze,
pieśni, hej, dawaj Wuku Karadziczu‹ atd.

(›Libuji si velice v slovanském ruchu,
ano Šafaříku, ano, ano Kopitare,
písň, hej, dávej Wuku Karadzići!‹)

Než jeho panslavismus byl zcela jiným, než na př. panslavismus český. Jemu ›ojczyzną lasza (vlast Lechů) to wszechsłowiańska królowa‹. On jediný z básníků polských navazoval a udržoval styky s Rusíny ve Lvově, se Slovinci v Lublani a s Čechy i Chorvaty.

Tesklivé, smutné hlasy mají v jeho poesii rozhodnou převahu; zklamaly naděje i věšty:

›mowa nasza głuchnie wszędzie,
mowa w sercach wykochana,
jak anielskich strun narzędzie,
taka strojna i ograna,
toż do szeptów służyć będzie?‹

(›Mluva naše hluchne všude,
mluva v srdcích milovaná,
jako strun andělských nástroj,
tak úhledná, obehnaná,
že jen k šeptům sloužit bude?‹)

Neúprosná smrt zatím kosí řady básníku blízkých osob:

›Kędy nie spojrzę, świszczą pustki w domach,
bracia po pieśni ukryli sie w groby,
stoję ogromion, jak dąb zgruchotany,
chwiejący czołem w step ponad burzany.‹

(›Ať pohlédnu kamkoliv, svišti pusto v domech,
bratři-pěvci skryli se do hrobů, ●
stojím ohromen, jako dub rozbitý,
potřásající čelem do stepi nad buřany.‹)

Rozvály se poslední naděje i vyznává šedivý stařec:

›Duma dum moich, och! Niewyśpiewana,
niewyśpiewana дума tu drga w łonie,
żywa, wiecowy dzwon mój po Bojanie,
w który tuszyłem długo że zadzwonię.‹

(›Och, дума mojih dum — nevyzpívaná!
nevypěná дума v mých prsou chví se,
živá, poplašný zvon můj po Bojanovi,
v nějž dávno tušil jsem, že udeřím.‹)

v den vítězství Polsky. Leč den ten nepřišel!

Než těžký osud nezlomil toho člověka, neochladil jeho víru a lásku; Zaleski nikdy nezhořkl, a vytrval v pokorné víře a resignaci až do smrti, jsa vzorem mravně neposkvrněného muže, jsa z nejušlechtlejších představitelů emigrace a její morální sfly.

Poměrně rychle vyčerpávala se tvořivost jeho; neplodnějšími léty byla 1836—1841. Pak už se stále řidčeji ozýval, až roku 1881 zmlkl docela . . .

* * *

Jako Puškin, ani Mickiewicz nestvořil zvláštní školu básnickou. Nestvořili ji před ním ani Kochanowski, ani Krasicki, jakkoliv našli četné napodobitele. Pohyblivost, individualismus slovanský zabraňují myslím nad prostřednost vyniklým, poddávati se výlučně jedinému vzoru.

Jednotlivá jeho díla měla vliv obrovský, leckdy i nepoměrný! Tak díla poměrně slabá — ballady a sonety — vyvolala největší vřavu.

V Paříži seskupoval už se kolem Mickiewiczze kruh epigonů, než přišla Towianština a kruh ten rozbila. Ale nezmenšila nijak význam mistrův: od Konráda a Pana Tadeusze bilo světlo silou nezlomnou.

Před jeho leskem haslo každé jiné světlo — bez výminky!

Nejbolestněji to pocítil jiný mistr poesie polské, jemuž teprve za hrobem přiznáno vítězství — Juliusz Słowacki!

Juliusz Slowacki.

Mladická díla. V emigraci ve Švýcarsku, v Itálii, v Paříži; tragedie a »Beniowski«. Messianismus a »Kráľ — Duch«. Význam Slowackého.

Je-li ten šťasten, komu nejvroucnější přání osud dobrotivě vyplní, kdož je šťastnějším, než Slowacki? Životem poetickým obdařilo ho i slávou posmrtnou, rostoucí od desetiletí k desetiletí — a po tom obém prahl básník od první mladosti.

Dary tyto vykoupil ovšem za života mučivým, nevyčísitelným smutkem, tíživou osamoceností, hlubokým mlčením vrstevníků, leckdy schválným, líčeným, leckdy opravdově míněným.

Jeho poesie přišla nevhod. Čas byl tvrdý, antipoetický a Slowacki byl vtělením poesie, dva příkré to extrémy.

Kdo v poesii hledá užitek, nebo pravdu, morálku, nebo historii, důkladný popis, nebo podrobnou reflexi — ten se u Slowackého zklame. Za to vzrušení a dojmy, sloh i nálady jsou u něho tak pestré, jako u žádného jiného básníka.

O něm jedině lze opakovati, co Herbut nesprávně o Miaskowském pravil, že krásy, jaké u Danta, Petrarky, Ariosta, Ronsarda, Mediny je po trochu, u něho je co kvítí v lese.

A ku podivu mu křivdili jeho vrstevníci: Mickiewicz sám vyhýbal se i jmenování Slowackého v přednáškách — jen jednou volky nevolky se o něm zmínil a tu ho zcela nespravedlivě napadl, a nikdy se ho neujal, jakoby s jeho nepřáteli souhlasil.

Odkud se vzala ta zjevná nespravedlnost, to ignorování básníka? Vinu těch neporozumění nese s sebou jednak doba, jednak i Slowacki sám, vlastně jeho poesie, předstihující své století.

Osudným bylo už první vystoupení, kdy básník na emigraci vydal dílko, psané ještě ve vlasti, ve Varšavě, před rokem 1831, nedotýkající se národní katastrofy a tím už tedy a priori odsouzené k lhostejnému přijetí.

Mladický básník, syn profesora literatury polské v Křemenci a ve Vilně, zdědil po otci smysl a tíhnutí k poesii, jakož i zárodky plicní nemoci. Matka, Salomea Januszewska, byla neobyčejnou ženou, sentimentálně naladěnou, uměleckého vkusu, milovnice literatury. Z těchto rodičů v Křemenci nad Ikvou 23. srpna 1809 se narodil.

Celé vychování, vedené ženami (otec Slowackého zemřel již roku 1814), rozmazlené, sesilovalo v chlapci náklonnost k snění, k zamy-

šlenosti. Rostlo to s léty; setkání se s jiným snilkem (Spitznaglem), vliv tohoto na Słowackého; první zklamání milostné, ve fantasii nabývší velikosti obrovské; vyhýbání se společnosti vrstevníků, to všechno nasycovalo snivost, jaké se mladík, neznající starostí skutečných, s vášní oddával.

A tak naučil se básník bázni před všedností, utíkal před světem skutečným, žil pak stále ve svém, krásném, vysněném světě fantasie.

Stále nové látky tomu světu dodávala hojná lektura, domácí i cizí, hlavně Byrona, neboť hrdý kacír a rouhač nejvíce Słowackého lákal. I on pohrdal davem, rval se s Bohem i lidmi, a poetičností života imponoval.

Vedle Byrona u Angličanů »old Wil« naplnal fantasii Słowackého, podněcuje náklonnost k vystavování tragických konfliktů i různých hrůz.

Z Francouzů Chateaubriand a Alfréd de Vigny, později Balzac a paní de Sand vryli stopy v tvořivosti básnickové. Němců znal jen málo. Tím více však lákali ho Italové, nejvíce Dante.

Z autorů domácích cenil si nejvýše Kochanowské (Petra a Jana), nehloub však na něho působil Mickiewicz: o tom svědčí každá stránka »Beniowského«.

Jistá závislost na cizích vzorech, jež mu zastupovaly vlastní zkušenosti — Byron a Mickiewicz řídili první kroky Musy básnickovy — nebyla jedinou vlastností, charakterisující jeho tvorbu. Tu charakterisovala i nad obyčej vyvinutá vnitřní vnímavost: stačilo jen dotknutí se světa fantasie nebo literatury a už rozvířila se živá obrazotvornost. Přeletavá zmínka, drobná podrobnost nezměrně rostly ve fantasii, rostly jako lavina a strhávaly všechno s sebou, nač po cestě přišly.

S obdivuhodnou bystrotou, s opravdovým darem prorocství dospíval Słowacki k nejhlubším konfliktům. V té honbě za chvilkovým dojmem, již obětována jasnost, výraznost, důkladnost kresby, nevybíral si Słowacki ve svých pramenech; lze o něm říci, jako o Molièrovi, že »prend son bien où il le trouve«. Bez váhání dlužil si u Mickiewicze nebo u Shakespeara a sám se k tomu v předmluvě přiznával.

Osudně nápadnými byly i společné vlastnosti reků Słowackého, ať si vycházeli z klášterů středověkých, nebo z pouště arabské, z lesů litevských, nebo z hor skotských: všichni byli v rozporu s Bohem i se světem; vyvýšení nad lidi, pohrdají davem, a pasou se nad nimi, i bez účelu. Mindowe alespoň Litviny svými hrozbami udržuje v kázni, alespoň beztvárnou massu ve formy státu vtačuje, ale Arab mstí se, jako nějaký šílenec, i nad neživou přírodou. Jsou to jacísi zločinci, přesyčení životem a přece ho neopouštějící, jeden proto, že se má státi kraleem, druhý proto, aby mohl jiné mučiti. Vyzývají svými zločiny Boha; jsou snilky, kteří se mstí nad nevinnými za to, že jejich ideály jsou se skutečností v takovém rozporu.

I byli by jenom kopiemi Byronovských kopií, kdyby zde nebyla nová, speciální a zcela byronovská vlastnost: smutek, tesknota, smírující nás s nimi, dojmající nás hluboce.

Je všechny rozežral červ smutku, neústupného ani od autora samotného, dodávajícího onu melancholickou tvář Kristovu i jeho po-

stavám i jemu samotnému. Ne nadarmo se v »Hodině myšlenek« zpo-
vídal: »Když děcko krmí se sny, jako vezdejším chlebem, tu smutně
hledí do neznámého světa.«

Žádný z byronovských hrdinů nepadá se srdcervoucím výkřikem:
»Matko! Jak mi těžko bylo na světě!«

Smutku takového Byron neznal.

»Bielecki« nepůsobí na nás mohutným dojmem sám, ani tehdy,
když pomstu přísahá, kdy jí se opjí — zde by Byron skončil — leč
teprve v sloučení s Annou (Oedip a Antigona), v pohroužení se do
bezmezného smutku. Zde se Słowacki setkává spíše s Malczewským
než s Byronem. Bielecki, jakkoliv episodicky psaný, líbil se ještě nej-
více, jsa nejpřístupnějším — »Žmija« je pln záhad, divné spleti dějové;
»Mindowe« a »Marya« rozbíjely ustálenou u nás formu dramatu klas-
sického, leč »Mindowe« bil do očí nevyzrálostí mladického sešitu,
v němž měl zůstat. »Marya« stanula daleko výše, jakkoliv i ona, vlastní
talent dramatický neprozrazovala.

Jako Byron a Mickiewicz, jako Puškin a Lermontov, ani Słowacki
neměl dramatického talentu a jen škodilo »Balladyně« nebo »Lille We-
nedě«, že byla násilně do rámce dramatického vtisknuta. Z tištěných
dramat první dvě: »Marya« a »Mazepa« jsou nejlepší, neboť thema
samo udržovalo fantasii básníkovu v mezích.

Třetí kniha obsahovala kromě krásných lyrických básní a dumek
»Lambru«, rovněž pro Słowackého charakteristického. Korsár a bojovník
za neodvislost Řecka, bič boží na lidi, připomínal bohatýry Byronovské;
ba i jako tito opjel se hašíšem, ne aby zapomínal na život, nýbrž aby
si prodloužil rozkošný sen, aby se vyhnul skutečnému životu, aby ne-
upadl z jasu snů v temno myšlenek; než i sem pronásleduje ho smutek,
i zde zjevují se mu stíny padlých s temnou výčitkou na rtech: »Proč
jsi nezemřel, když zemřeli všichni ostatní?«

Výčitku tuto činil Słowacki sám sobě.

Jako z Varšavy, tak odešel náhle i z Paříže, kde ho všechno,
i klassická hra francouzských tragédů dráždila. Samo město nenáviděl.
Už roku 1832 předpovídal mu osud roku 1871 v nádherné básni
»Paříž«. Usadil se v Ženevě na několik let a tu, hlavně na podzim
(jako Puškin) tvořil, jakkoliv prozatím otiskl jedině »Kordiana« (po-
čátkem roku 1834).

Toto dílo v celém odkaze básnickém Słowackého je jediným:
z toulek po cizích nivách a po vzdálených časech slétl básník pojednou
do svého nejbližšího okolí. A zvláštní příčina také vyvolala tento náhlý,
skoro nepřirozený obrat také u Słowackého: byly to »Dziady« dráž-
danské, křivdící památce otčima Słowackého (doktora Bécu); když ne-
mohl autor vyzvati domnělého protivníka k souboji meči, tu vyzval ho
k souboji básněmi. Aby však tento úmysl poněkud zastřel, vydal je
anonymně pod názvem: »Kordyan, część pierwsza trilogji. Spisek
Koronacyjny.«

Co pravil Słowacki o svém Lambře, to na Kordiana ještě lépe
se hodí:

›Je to člověk, jenž je obrazem našeho století, bezvýsledných jeho snah; je to vtělená ironie osudu, a jeho život je podoben životu mnoha teď umírajících lidí, o nichž přátelé píší, čím býti mohli a o nichž neznámí praví, že nebyli ničím!«

Mickiewicz ztotožňoval se s Konrádem; Slowacki Kordianovi jenom svou vlastní mladost propůjčil; jinak ale se s ním zcela neztožňoval. Jeho činnost už a priori k bezplodnosti odsoudil; samo století k tomu vedlo. Sám Bůh složil ruce do klína, odpočívaje. Za to čertí v noci po zemi krouží a činí přípravy k vystoupení příštích polských vůdců a státníků.

Na takovém pozadí vystupuje Kordian — entusiast, deroucí se k činu, neschopný k žádnému, nemající vůle a oslabený rozpoutanou fantasií. Slowacki mu udělil vlastní smutek, požírající veškeru energii. Kordian sice ujišťuje:

›wierzcie mi, wierzcie ludzie,
jam jest wielki, mocny . . .«
(věřte mi, věřte, lidé,
jsem velký, mocný . . .),

ale hned sám dodává:

›robak smutku mnie gryzie,
tak że mówiąc z wami,
chciałbym przestać i usiąść
i żałac się łzami«.
(›Červ smutku mne hryže,
tak že mluvě s vámi,
chtěl bych přestatí i usednouti
a zalíti se slzami),

není tudíž divu, že nervy vypovídají snílkovi poslušnost, když se konečně pokusí o čin.

Zdaž ho básník odsoudil? Zdaž neviděl v něm kromě toho velkost, v jakou Garczyński ve Václavu věří? Buď jak buď, předvádí pravdivý charakter, a scénu, v níž rozžhavená fantasmagorie podsouvá smyslům nejstrašnější fantasmagorie, vypracoval s nedostižným mistrovstvím.

Pokrok byl obrovský: vůči bledým mátohám z dřívějšíka, působí Kordian scénami elementární síly, scénami, ani později nepřevyšnými.

V Kordianovi jsou — jako v ›Dziadech« — perly poesie popisné, vysokého lyrismu, scén v shakespearovském duchu provedených; a přece není to ani pravé drama, ani báseň s podkladem skutečným. Básník liboval si v episodkách i v episodické malbě; převládaly ozdůbky. Zcela zevním byl i náhlý převrat, v Kordianu dokonáný. Vzduch Tellův a Winkelriedův ho ovál, leč víme už předem, že s nimi se rovnati nemůže, jakkoliv čin Tellovský provéstí zamýšlí. Ostatně vypravoval zde básník své dílo cizími záplatami: pomíjme-li ›Václava«, ›Fausta« pomínouti nemůžeme. Leč nikde básník neroztavil cizí látku jako právě v Kordianovi; vše dýše jeho dechem; půjčky — u Slowackého tak obvyklé — jsou jen zevní, náhodné; snadno na ně zapomeneme.

Než dlouho básník nevytrval na cestě Kordianově: brzo odletěl zase do říší, v nichž se cítil více pánem; téhož roku 1834 otevřela mu Balladyna »novou cestu, nový kraj poetický, nedotknutý nohou lidskou, kraj obsáhlejší, než bídná naše země, kraj ideálů.«

Nebyla to jediná tragoedie této plodné jeseně: provázely ji »Wallas«, dnes neznámý a »Mazepa«, o němž se básník zmiňuje, že ho spálil, zdá se však, že to byl jen opis; vydal ho roku 1840.

Buď jak buď: »Balladyna« byla jeho favoritkou »ze všech věcí, které moje mozkovice urodila . . . je to má nejlepší tragoedie;« její tisk odložil jen proto, že neměl dosti peněz k zapravení účtu tiskařského.

Sám cítil a přiznával, že »kdykoliv setkám se s věcmi opravdovými, klesají mi křídla . . . a jsem smutný, jako kdybych měl umřít; nebo rozhněvaný.«

Za to — jak praví Krasiński o — jeho »Balladyně« — měl duši naladěnu, jako harfu aeolskou, výše než dlaně lidí, mezi vánkem nebes . . . nechť myšlenky Boha, záře hvězd a křídla přilétajících andělů na ní hrají«

Nepřeháněl básník, tvrdě v »Beniowském«, že

»kiedy grzębię w ojczyzny popiołach,
a potem ręce znów na harfę kładnę
wstają mi z grobu mary takie ładne,
takie przejrzyste, świeże, żywe, młode,
że po nich płakać nie umiałbym szczerze,
a każda, co chce z serca mego bierze,
sonet, tragedye, legendę lub odę.«

(»Když se prohrabuji v popelu otčiny,
když potom ruce znovu kladu na harfu,
tu vstávají mi z hrobu tak krásné vidiny,
tak průhledné, svěží, živé a mladé,
že nedovedl bych po nich upřímně plakati
a každá, co chce, ze srdce mého bere,
sonet, tragoedii, legendu nebo ódu.«)

A tak i »Balladynu« z popela otčiny vyhrabal; jedna vidina vyvolala jiné. Lákalo fantasii, skvělou a prchavou, aby zaklínal stíny zašlé, báječné minulosti, aby z mytů a legend polských vytvořil jakéhosi »Ariosta«.

»Balladyna« je jenom epizodou velké básně druhu »Ariosta«, jež má se skládati z šesti tragoedií nebo kronik dramatických.«

Myšlenka sama byla skvělá. Za skvělé provedení ručil pak autorův talent. Polska měla dojistá báječné dějiny; cípek jich odchylovala podání národní o draku, o Vandě, o Popelovi, o Piastovi, o paní, jež zabila pána, o sestrovražednici, atd. Na jeviště dějinné vyšla Polska v plné zbroji a pod silnou vládou Piastovců; ale byly dojistá i časy, které tuto vládu vyvolaly, katastrofy, utiskování, vyhlašování prvotního národa, divoká ukrutnost tyрана; to není chimérou, ale pravděpodobností. Přijímali to za pravdu i vážní historikové. Tak vytvořily se za »Balladynou« i »Krakus« i »Lilla Weneda« i rhapsody »Krále Ducha«. V »Balladyně« a v »Krakusovi« je nejvíce cizích elementů (shakes-

pearovských); »Lilla« a »Král Duch« jsou vykonány zcela jinak: imponují životností, samodělností. Zmýlil se autor jedině ve formě: ariostovská forma nehodila se k plodům dramatickým. »Balladyna« a »Lilla« zřejmě tou formou utrpěly. Teprve v »Králi Duchu«, jako před tím už v »Beniowském« připadl básník na vlastní a jedině vhodnou formu, kterou ovládal nedostižně.

O »Balladyně« psal autor k své matce (obšírné, dlouholeté dopisování si s milovanou matkou je nejzajímavější a nejbohatší studnicí zpráv a podrobností autobiografických, láká i formou i tklivým, teskným citem i upřímností vyznání), že »je celá podobna staré balladě (odtud její jméno), složena tak, jako by ji lid skládal, zcela odporující pravdě historické, časem odporující i pravděpodobnosti; lidé však — to bylo mým snažením — musí býti pravdivými a v srdci mítí naše srdce.«

A v předmluvě praví:

»Balladyna jde do světa s ariostovským úsměvem na tváři, obdařená vnitřním darem posmívati se davu lidskému, pořádku i ladu, v jakém se všechno na světě děje, nepředvídanému ovoci, jež vydávají stromy, lidskou rukou štěpované.«

Balladyna je zdramatisováním báje a jako taková, ani s lidmi, ani s časem mnoho nepočítá. Její lidé jsou sice už křesťany, leč jako v báji tak i zde ještě vládne svět polobohů, nymf a duchů, jakkoliv už Peruni a Svantovité nadobro s trůnu svrženi; jako v báji tak i zde stane se králem ten, kdo přinese korunu — talisman; jako v báji není rozdílů stavovských, tak i zde rytíř Kirkov pod slaměnou střešou si hledá družku života.

Leč do blaženého a klidného světa báje vmísila se dissonance, zločin, zabití sestry, a toho v báji není. Balladyna sahá na konec až po korunu; nejdříve ovšem musila odklidit své spoluvinníky, musila zapřítí svou matku a když konečně, znásilnivši mravní řád, nad něj se vznesla, nedostupná teď nikomu, blesk — jako v báji — pomstil její vyzývavost proti Bohu a božimu pořádku na zemi.

Vedle Balladyny v plodném prací i sny zátiší ženevském povstávala jiná, zcela samostatná dramata: »Mazepa« a »Horsztyński«, z XVII. a XVIII. století.

»Mazepu« vydal r. 1840; titul nás uvádí v omyl. Mazepa dal jen podnět k napsání tragoedie žárlivosti, ale podivnou ironií osudu není Mazepa jejím rekem; k tomu názvu mají větší právo vojevoda (polský Othello), Amelie (polská Desdemona), ba i melancholický Zbigniew (polský Don Carlos), zamilovaný do krásné, mladé a nevinné macechy. Mazepa sám (polský Don Juan) je skoro jen lepším komparesem jako král (polský Tartuffe) nebo paní kastelánová.

Jako v každém dramatu Słowackého, jsou: v Mazepovi digresse a epizody, nevízící se s celkem; epická žila tu převládá. A přece vykazuje Mazepa vysoké napjetí dramatické, energické tempo, rozechvívající scény.

O Horsztyńském«, tragoedii to syna, kolísajícího mezi láskou k otci a mezi povinností vlasteneckou, jest úsudek těžším, ježto rukopis je na několika místech porušen. Celá tragoedie je nabubřelá smutkem

a slzami; je proti zvyku psána prosou a proto snad ku konci zanedbaná, jakkoli thema bylo hluboké a vděčné.

Ze Švýcar, plných dojmů pro básníka, odejel Słowacki do Italie. Setkání se a navázání přátelství se Zikmundem Krasínským v Římě, toť nejdůležitější epizodou tohoto pobytu.

Odtamtud odbyl cestu po východě, přes Řecko a Egypt k hrobu Spasitelovu; na to pak opět se do Italie (do Florencie) vrátil, kde déle pobyl, než se — r. 1838 — na vždy do Paříže přesídlil.

Výsledek cesty byl neobyčejný; zmužněla i sesílila musa Słowackého, vnímající stále nové dojmy: ustaly její melancholické stesky; nabyla rozmanitosti tónu, barev a podrobnosti; libovala si v křiklavých kontrastech.

Plodnost básníková byla nezměrnou; leč jenom část její po posledním zpracování byla předložena úsudku veřejnému; jiné, četnější věci zůstávaly v rukopise a ztrácely se, nezřídka v nejdůležitějších částech. K těmto patří »Cesta na Východ«, jakási parodie na Childe Harolda, neobyčejně obsáhlá, skvělá a měnivá pestrými barvami, brzo hluboce poetická, brzo mělká, plná ironie a satiry, smutku, tesknoty, vážnosti a žalu.

I v tisku následovaly po sobě rychle věci nové nebo starší (Balladyna, Mazepa, V Švýcarsku). Nejprve vystoupil poprvé a naposled s prosou, s »Anhellim«, nedávno napsaným, nejoriginelnějším a nej-smutnějším, melancholickým plodem, k ničemu nepodobným.

Thema, v »Kordianu« dotčené, snul básník dál; biblickou prosou vystavoval osudy ne celého národa, ale jen jeho emigrace, její svárů, bojů a bídy; z emigrantů těch vyloučil sebe, hrdinu smutku a utrpení, obět zadosťučnění za národ; pozadí toho smutku a utrpení vybral zcela fantastické, a to ani ne reální, nýbrž boreální, poesii leďů a severní záře, melancholický Eden, vystrojený alabastry sněhů a jinými očima hvězd, podivnou, krásnou i strašnou illusi; jsou zde i allegorie, pohledy na emigrační peklo i mravní zničení jeho obětí, neobyčejně drastické, třeba že přizpůsobené k onomu sněžnému tónu celku. Jsou tu však i podrobnosti historické, jsou zde vzpomínky osobní, zpověď vlastního života, objasnění a ospravedlnění smutku, jenž rozežíral nitro Słowackého, na př. v skvělé jeho básni »Smutno mi, Bože«:

»Bo i tu i tam za morzemi wszędzie
gdzie tylko poszę przed sobą myśl biedną,
zawsze mi smutno i wszędzie mi jedno,
i wszędzie mi źle i wiem że źle będzie.«

(»Neb tu i tam, za mořem i všude,
kam jenom pošlu ubohou mysl svoji,
vždy mi je smutno i všude mi stejně
a všude mi zle i vím, že zle bude.«)

Ten smutek je jaksi pokáním: ne činem mužným, obětovným, ne zářivým příkladem a uchvacující vědou, leč trpným čekáním (a priori odsouzeným k mlčení a zapomenutí), sněním po něčem metafysickém, honbou za nedostizným, nejasným ideálem, tím Anhellim se vykupuje.

K tomu byl Anhelli zrozen od mládí, s rysy svého zžíravého smutku od samé kolébky, sám o tom předurčení nevěda. Od zoufalého, tmavého pozadí — vidění vyhnanců a jejich prací nerozumných, až nelidských — obrážejí se smutné, ideální tváře Anhelliho a jeho družek. Čistý, jako lilie, pln lásky a litości, opleten andělem, sám téměř anděl, jak jeho jméno svědčí, chtěl by umřít, neboť neví, proč žije, leč všechny přežil, sám zůstal, jako zborcená harfa, a hyne, jsa vybrán k oběti smírné, k oběti srdce. Zoufalá doktrína, leč s takovým půvabem slov i obrazů vystavená, že odzbrojuje kritické námitky.

Mimovolně napadá tu srovnání Konráda, Anhelliho a Iridiona; všechny tři postavy stvořil společný entuziasmus, tento granitový základ celé literatury emigrační. Leč úkol svůj, jako vůdce národního, každý z básníků jinak pojímal a představoval.

Neschopný k činu, snilek Słowacki, zachytil slib vyslovený v Iridionu, leč zpracoval ho dle svého způsobu. Místo činů stálých, činů bez oddechu, spokojil se vysýcháním srdce v prsou, netoužil po zmrtvýchvstání, netoužil po tom, viděti se svobodným synem nebes. V tomto postavení bezvýhodném hlásal zase Konrád messianismus Towiańského, apoštolství nového slova ducha i víry; shodují se však všichni tři básníci v tom, že zříkají se stejně wallenrodismu, lomcování se s osudem, pomsty a zrady.

Ze všech výtvorů Słowackého je Anhelli nejfantastičtější, až do mysticismu a temnosti; jsa pak současně nejsouvislejším i nejkomplicovanějším, láká i svou tajemností i obdivuhodným propracováním formy, neobyčejnou jednoduše tónu i koloritů.

V podobném tónu resignace a smutku, bez žádného hnutí po vzpouře, udržel básník už dříve milostnou selanku »W Szwajcaryi« (z »Trzech Poematów«). Krasieński o ní píše:

»Je tak krásně idyllickou a současně i tragickou, že nic podobného o vysněné lásce neznám v žádném jazyce, . . . jenom neskromný může vzít píro do ruky a psát verše po verších Juliových.«

Je to nejkrásnější daň básnická, jakou národ polský složil Švýcarsku, vysněnému jako láska, o níž básník zpíval. Jakkoliv to není láska reální — mimo několik tahů, jež prozrazují jeho první lásku k Ludvici Sniadecké — přece jen stvořil arcidílo pravdivého a hlubokého citu. Působila k tomu jednak alpská příroda, nalaďující k smutku i lásce, jednak též touha po velké, nedostížené lásce.

Básník vypravuje o sobě, v první osobě, leč poněvadž je to jen vysněná láska, jeví se celek jako sen, nezachytitelný, prchavý a přece schopný na vždy zničit štěstí:

»odkąd zniknęła, jak sen jaki złoty,
 usycham z żalu, omdlewam z tęsknoty . . . «
 (od té chvíle, kdy zmizela, jako sen zlatý,
 schnu žalem a omdlévám tesknoutou).

Nikdo nevysnil čarovnějši, čistší lásku delikátnější; i zde (jako v životě básníkově) visí nade vším bezmezný smutek, nevyvolaný vlastně ničím a přece vždy a všude přítomný.

Jakou silou básník i skutečná neštěstí dovedl líčiti, to viděti v »Otci morem nakažených«. Děj je opřen o skutečné faktum, že, jako Laokoon, viděl jistý Arab padati své děti morem, a sám nákazy je ušetřen. Zoufalost otcova probíhá tu celou škálou citů od zlořečené až k tupé resignaci. Báseň je tak dojemná, tak výmluvná, že nespokojováno se doslovným významem, ale hledáno v ní (jako v »Balladyně«) jakési allegorie.

*

Onen zvláštní, básníku vlastní ponurý sloh Anhelliho objevuje se i v novém dramatě z pradějin polských, v »Lille Wenedě«.

Jako postačilo několik slok »Malin«, aby celá »Balladyna« naplnila se vůní malin, tak postačilo několik veršů Byronovských o smutných osudech Julie Alpinuly, obětující se marně za svého otce, by ovládlo celou tragoedii, a povolalo do života postavu nebešfanky-děvčete, jež nepoznavši lásky, obětovala se v andělské prostotě pro nešťastnou rodinu, aby odvrátila, co osud chystá.

S tou tragoedií rodinné lásky spoutána jest tragoedie národní: Derwid, král Wenedů, hyne s celým národem, vyhlazeným Lechem a jeho Lechity; k zcharakterisování Wenedů užil, mimo rysů a barvy Ossianské, i zpráv podaných kronikáři byzantskými, o urostlých zpěvácích Wenedech, kteří konali daleký pochod bez mečů; z jiných, méně věrohodných pramenů, vplétal jiné podrobnosti do nejlepších veršů. I křesťanství vplétal do této práce, stavě je v odpor ultrakatolicismu kroužků emigračních, jichž představitele vystavoval Słowacki v pranepřiznivém světle. Jeden z nich je lotr, podlá duše; druhý je svatý, ale ne slavný; anděl — Lilla je tak ozářena půvaby těla i duše, že ani aureola křesťanství — nedovede přidati jí sličnosti. Její sestra Róza je vtělením živelní síly hynoucího plemene; třetí heroína je Gwinona.

Lech, jezďe po světě po dobrodružstvích, potkal dobrodružnou amazonku germanskou — soupečku s Kriemhildami franckými, pokud se krvežíznivosti a energie tkne — pohrdající i vlastním mužem i národem jeho; v porovnání s těmito třemi ženami, ustupují muži Derwid, Lech a Lelum-Polelum úplně do pozadí.

Daleko většího efektu byl by Słowacki dosáhl, kdyby byl všechno svým skvělým veršem vypsál, on však místo toho celý děj postavil na scénu reálnou.

Vnějšího šatu užil tentokrát chameleon-básník starořeckého, používaje i sborů; od strašných, rozrušujících scén, od katastrof, vyvolaných ne vinou osobní, nýbrž neúprosným osudem, odráží se nápadně klassický, kothurnový sloh.

Lillou udeřil Słowacki na nejskrytější struny národní a ne náhodou přidal k nim verše »Náhrobku Agamemnona«, bičující bolestně a citlivě cit a důstojnost národní.

*

Chochlik-Słowacki rozehrál se nejvíce v »Beniowském«. Jako Mickiewiczze, tak i jeho lálkala konfederace barská, poslední ruch staropolský o fantasii šlechtické, s malebnými podrobnostmi a charakteri-

stickými osobami, nestvořenými k míře dnešních lidí, zakrývajících neschopnost samotné akce: on však neobral si za hrdinu Puławského, nýbrž kněze Marka, Savu a do barské konfederace zapleteného Maďara Beniowského.

S novou formou změnil i postać svého reka, čině ho epickým, hodným bratrstva Homérského, tím spíše, že zvláštní okolnosti nutily ho k tomu, aby si vybral tuto formu, v níž neporovnatelné umění jeho mělo slaviti nejvyšší triumfy.

A byly to vskutku podivné okolnosti.

Ode dávná dráždil básníka nedostatek uznání, mlčení celku, obojetné nebo štiplavé zmínky starých bab kritických, pronášejších svůj úsudek o vysokém umění, o němž neměly poněti:

»Drtilo se mu smutné srdce, že neměl nikoho z ušlechtilých za sebou, že nadarmo vrhal slova vášnivá, plná slzí a krve, i blesků skvělých, na srdce vždy odporná.«

Když se přemohl, když přistoupil se slovy srdečného velebení k Mickiewiczovi, když se mu v skvělé improvisaci vyrovnal, považovali to nepřátelé za abdikaci, za jeho ponížení, a opět se ho nikdo neujal. Proto si sám zjednal spravedlivost.

Veršem Tassovým začal epos o 44 písničkách, do předu věda, že je neskončí, když — jako Byronovi v Donu Juanu — mu nešlo o celek, o Beniowského; on jen na tom pozadí snul své credo politické, náboženské a literární. Potíral se s nepřáteli, s koteriemi, vyzýval neschopné recensenty, kritiku (s primasem Grabowským v čele), filosofičnost »Tygodnika literackiego Poznańskiego«, devoci Wittwického, »principia« emigrační, slabosti národní. A konečně změnil se i se samotným Mickiewiczem:

»Długo po świecie pielgrzym tajemniczy,
chodziłem, farby zbierając do dzieła,
a teraz moja Muza strof nie liczy,
lecz złe i dobre gwiazdy siać zaczęła . . .

Różnemi drogi mój poemat wiode,
nie wiem, czego chcę i czego dowodzi.
Jako fajerwerk z gwiazd kilku tysięcy,
chciałem, aby sie spalił, i nic więcej . . . «

(Dlouho po světě jako poutník tajemný
chodil jsem, sbíraje barvy k dílu
a teď moje Musa sloky nečítá,
leč zlé i dobré hvězdy síti začala.

Různě drahou svou báseň vedu,
nevím, čeho chce a co dokazuje,
jako ohňostroj z několika tisíců hvězd
chtěl jsem, aby se spálila a nic více.«)

Vedle těchto vyznání, subjektivních, zlostných, sám obsah je vložěn neobyčejně poeticky a lákavě, v celé kráse plamenné fantasie, v plném kouzlu slova i hudebního i malebného.

Všechny postavy nás zaujmou: od starého podivína pana Ladawy, od nepřítel konfederatů Dzieduszyckého až k Beniowskému, zosobněné to

replíce na Pana Tadeusze, až ku knězi Markovi vynikajícímu svatým zápalem, nevzrušenou věrou, holubí prostotou, energickou myslí; až k oběma ženám, nejkrásnějším, jaké kdy literatura vytvořila, k Anieli, stydlivé a skromné, energické i opatrné, hotové k obětem i nezlomné, ušlechtilé i citlivé, až k Swentyně, kozačce-cikánce, s nevýslovným půvabem dítěte přírody, k nové Mignoně.

Jakkoliv jsou v básni stále exkurse, přece jen děj má bystrý spád, od chvíle, kdy Beniowski dům (už ne vlastní) věřitelům zůstává, kdy vítá se i loučí s Anielou, až do útoku na zámek ladawský, osnovaný hajdamáky a provedený Sawou a knězem Markem, až po boje na rovině Barské, a po vyslání Beniowského k chanovi krymskému.

Postavy jsou zidealisovány, historickým osobám málo podobny. A do tohoto azuru fantazie přidal básník (na radu přítele Krasínského) trochu žluči, dal pocítiti pevnou ruku, tal a sekal, aby, zůstaviv mrtvoly na bojišti, znovu vzepial křídla a znovu letěl pod oblaka:

»gdzie mnie z widm orszakiem
fantazyi czeka Musa: świeża, płocha,
młodości mojej czarowna pochodnia,
blyszcząca, razem smetna, muza wschodnia.«

(kde mě s průvodem přízraků
čeká Musa fantazie, svěží, plachá,
mládí mého čarovná pochodeň,
lesknoucí se, a zase zakalená musa východní.)

Úloha nového satirika neodpovídala básníku. Přiznával to sám: kdyby neměl tolik pohrdání tím, co jest i bude, více lítosti nad sebou samým, bývalou hrdou vůli

»być może łutnie szalonego barda
skruszyłbym wzięwszy pod zgięte kolano,
i nową harfę wziął niepokalaną.«

(»Snad bych loutnu šíleného barda
rozdrtil vzav pod ohnuté koleno,
i novou bych vzal harfu, neposkvrněnou«),

zatím však utěšoval se divokou harmonií ruchu, cítě celou plnost své síly básnické, hrdý jsa přesvědčením:

»Do wiersza mam, jak sądze prawo,
sam się rym do mnie miłośnie nagina
oktawa pieśni, kocha mnie sekstyna.«

(»K verši mám, jak soudím, právo,
sám rým se ke mně láskyplně sklání,
oktáva se se mnou mazlí, má mě ráda sextina . . .«)

I doplnil, co zamýšlel:

» — — — — — aby język giętki
powiedział wszystko, co pomyśli głowa,
a czasem był jak piorun jasny, prędki,
a czasem smutny, jako pieśń stepowa,
a czasem piękny, jak aniołów mowa,
aby przeleciał wszystko ducha skrzydłem«

(» — — — — — aby jazyk ohebný
řekl všechno, co promyslí hlava,
a časem aby jako blesk byl jasný, hbitý
časem smutný jako píseň stepní,
časem krásný jak andělů mluva,
aby přeletěl všechno ducha křídlem.«)

*

Svého »Child Harolda« — »Cestu na Východ« — nechystal Słowacki pro tisk. Vtělit z něho celé passáže: do »Lilly Wenedy« i do »Beniowského«. Za to však se svým Donem Juanem — Beniowským — sdílel se básník s obecnstvem, jakkoliv místo potlesku dostalo se mu jen hromů a i vyzvání na souboj.

Srovnání s Donem Juanem je jen potud pro Słowackého nepřiznivým, že obzor jeho je daleko užším, že záležitosti osobní a literární zaujmají příliš mnoho místa a cti, že konečná apostrofa ne Boha nebo svět, ale rivala na Parnassu vyzývá atd.

Ale obrovská síla poetická Słowackého vystupuje v podrobnostech, v onom listu Aniely; dojmavou tesknotou a smutkem získal si básník celou naši sympathii; skvělou fantasií, hlubokými myšlenkami, třebaš paradoxními nás oslnil; ba i rozmary své Musy nás očaroval, zřejmým leckdy nadsazováním nás neodstrašil. Všechno nahradil kouzlem slova, harmonií verše, přepyochem barev: »kdo po něm dovede psáti verše?« vzdychal Krasinski.

K nejtklivějším passážím patří žaloba k milence; k nejvznešenějším — vyznání víry,

»Kto ciebie nie czuł w natury przestachu,
na wielkim stepie albo na Golgacie,
ani śród kolumn, które zamiast dachu
mają nad sobą miesiąc i gwiazd krocie,
ani też w uczuc młodości zapachu,
widzę że nie jest On tylko robaków
Bogiem i tego stworzenia, co pełza;
on łubi huczny lot olbrzymich ptaków,
a rozhukanych koni on nie chełza
wielki czyn często go ubłaga, nie łza . . . «

(Kdo tě necitil v hrůze přírody,
na velké stepi nebo na Golgotě
neb uprostřed sloupů, jež místo střechy
nad sebou měsíc mají a tisíce hvězd,
neb ve vůni citů mladických
Vidím, že není On jen brouků
Bohem a těch stvoření, jež se plazí,
on miluje hlučný let velkých ptáků,
a zdívočilé koně on nekrotí
Velký čin často ho uprosí spíše než slza.)

Ve verších těchto jsou nezlomyslnější passáže o emigraci a její bohatýrech, o Jesuitech a jejich práci. Zde byl básník na vrcholu své síly.

Stvořil arcidílo v duchu Ariostově nebo Dona Juana, sloučil břitkost, hbitost a blýskavost slova s fakty plnými lesku a života; vzletná jeho fantasie upletla barvitě chaotické pásmo.

Stowacki rozvrhl si Beniowského na pět a napsal čtrnáct písní; od šesté do třinácté opěvoval hlavně nepodařené poselství k chánovi; tím vyčerpána jest část první. Z druhé, z »Iliady Barské« je jen první píseň dokonale vypracována, po té dral se už duch básníkův k jinému letu. I v následujících zpěvech nalézáme neslýchané krásy. Do očí bije neobyčejný hold vzdaný »Panu Tadeuszi«, nebo vášnivý útok proti Hankovi a utopím českým; v další části básník veršuje stále prudčeji a neklidněji; rýmy i kolorit stávaly se stále podivnějšími, harmonie bylo stále méně, stále menšího ovládnání inspirace, víc a více fantastické.

Nebyla to náhoda: působil tu jiný vliv, než literární; ten, jenž nedávno o sobě tvrdil:

»žem jest coš, jak grecki antyk,
panteista troché i romantyk«

(že jsem cosi, jako řecký antik,
trochu pantheista a romantik),

převrátil se náhle v Towiańštana r. 1842.

S mistrem sprátelil ho nejprve vysoký význam, připisovaný nadšení, osvícení Duchem Svatým; kdo mohl to lépe oceniti, než on, »syn písně, syn královský?« Lákala nauka o duchách jasných i tmavých toho, na koho »z hrobů otcovských hledí bledé tváře« a od koho stříbrný anděl a zlatý duch dobré rady odhánějí černá stáda cherubínů.

Kdo tvořil mythus o Popelovi, ten v metempsychosu, v putování duší atd. musil uvěřiti. Ale nejenom fantasie sama tu hrála úlohu, poroučela mu všude apoštolovati, v lůně vlastní rodiny, u Krasieńského a jiných, pod vlivem nové víry změnil se i člověk, vybavil se z bývalých zvyků a vášní. Teď zapomenul sám na sebe, nedbal už o formy, o výhody, o příjemnost, sloužil jiným, zbavil se veškerého citlivůstkářství, které dříve od něho tak odpuzovalo, od podezřívavosti, mělkosti. Netoužil už po slávě osobní, šel do sebe, stal se pokorným, zkroušeným. Napájel se láskou k lidem, vyžadoval stále více od sebe a stále méně od jiných, stával se za živa andělem.

Věrou, až posud spíše jen ústy vyjadřovanou, fantastickou a rozmarnou, jako jeho láska k vlasti, prodchnut byl stále více, zkrěstanštil se docela.

Ale čím více na ceně získával člověk, tím více zase ztrácel básník. Duševně nad míru činný, hltající s nemírou díla filosofická a přírodovědecká, píšíci neobyčejně mnoho, ztrácel rázem kritiku a rozvahu a pouštěl se slepě za okamžitým, horečným nadšením.

Jsa proniknut božstvím nadšení, považoval se jen za nástroj, jehož pomocí se toto nadšení na papír vylévá:

»Jako šílený píšu rychle . . . Psal jsem tak, až jsem se unavil a bojím se přechísti napsaná slova, bojím se, že jsou bez ladu a skladu na papír přenesena.«

Vyznával sám:

»Já si žádné z nynějších svých děl nedovedu vysvětliti, nevím ani odkud přicházejí a kam jdou.« Byly to spíše improvisace, než

umělecká díla. Ze všech tehdejších prací jedině cennou akvisicí literární byl překlad Calderonova »Nezloinného Knížete«, ne pro věrnost překladu, ale pro znamenité udržení se ve vášnivě-mystickém tónu geniálního Španěla.

Za to hřeší jeho dramata z této doby (»Kněz Marek«, »Stříbrný sen Salomey«, další část »Beniowského«) rozvlácností dikce: Beniowski zdravý, silný ustoupil; jeho místo zaujali proroci, čarodějníci, lyrníci, kněz Marek a Vernyhora. Tlačí se zde postavy hajdamácké, nepřátelé konfederace, hanící vzpouru. Nemírným počtem osob, kouzel a divokosti umdlévá pozornost čtenáře, naplňuje ho nechuť a odpor ku všem těm scénám nočním, ztrácejícím se v polosvětle fantastickém, zalitým krví a slzami, ponurým, srdcervoucím, nervy ničícím.

Nejniže stanul »kněz Marek«, jakkoliv je právě v něm nejvyšší moc slova a ducha, neznající mezi tělesných nebo materiálních, tvořících divy; prostřednictvím kněze Marka a Judity působí síly nadpřirozené, jaké se projevují i slovy básníkovými; jako oni nejsou zodpovědní za své činy, tak i on není zodpověden za svá slova. Akce běže na sebe ráz živelní, elementární; proto také toto literárně nejméně cenné drama budí na jevišti největší zájem.

Ale v brzku ochladl básník z toho žáru a sám sebe ostře odsoudil, i píše Krasińskému, jenž byl dotčen postavou svého předka v dramatu:

»Sama vnější ubohost zpracování svědčí, že jsem to v šílenství psal, jako milenec, jenž v noci bezsenné list složil a pak se ráno diví své včerejší hlouposti. Tak i já teprve po napsání dramatu poznal jsem jeho nedostatky.«

Krátkým veršem Calderonovým vládl Słowacki znamenitě, ale dával se unášeti nezkrotnému toku slov, s nímž v shodě byly city nejpřehnanější, lidé plní extáze, sestupující z Ribeirových obrazů, orgie a šílenství myšlenek a činů.

V úzkém mickiewiczovském kroužku Towianskiánů nevydržel básník dlouho; jeho hrdá povaha vzpírala se stálému, nezdánka nepravému slídění po tajemstvích ducha, nadbytku věd, výstrah a pokoření. Příliš hluboké rozdílly odlučovaly od sebe oba duchy.

Ale jakkoliv se Słowacki s kroužkem rozešel, nepřestal proto přece býti stoupencem Towiańského až do své smrti.

V této době psal velmi mnoho, ale málo co dokončil. Psal všemi formami, veršem i prosou slavnostní; zde vykládal své názory o světě, své pantheistické zásady, svůj rozvoj, sem vložil credo své duše.

Na rozdíl od Mickiewicze udeřil Towianismus u Słowackého hlavně na fantasmii, odloučil ji od individua a doby a pohroužil ji v záhrobní očekávání. I toto pojímal Słowacki jako nadšení shora a o pravdě jeho byl zcela přesvědčen, zakončiv je modlitbou:

»Ó Pane, jenž poručil jsi hukotu moře a šelestu větrných polí, pokrytých bílými květinami, aby vědu na dně ducha mého probudily, učič, aby tato slova, vzdechem psaná, přešla jako vítr a hukot mořský a aby duševní síly ve vlasti mé uspané z vlastní nevědomosti na světlo vědy vyvedla.«

Těžištěm tohoto světa byla zásada:

»Všechno duchem a pro ducha, nic pro tělesný účel!«

Vedle traktátů — spíše sbírek aforismů — i četná dramata, fantastická (na př. o Zborovském) vystavovala bohatýry ducha, nástroje Prozřetelnosti, podivné symboly.

Z dramat těch nejlépe propracován jest Agesilaus; jeho rek Agis obětuje se, aby zákony Lykurgovy znovu v platnost uvedl. Agis hyne v nerovném boji s nepřáteli, s velebiteli materiální síly, egoismu, hyne jako oběť za cizí hříchy a viny; vedle něho důstojně stojí žena, neznající jiné povinnosti než obětování se, nejprve za otce a potom za muže.

Od těchto skizz už a priori určených k nedokončení, odráží se ostře několikaletá, napiatá práce nad rhapsodami »Krále — Ducha«. Z hluboké víry v nesmrtnou duši, v moc Ducha, vyloupne se lehce víra nejen v existenci oné uspané duše po smrti, než i v odívání se této víry novou formou, v její stoupání nebo klesání v generacích, v uskutečnění vůdčí idej v stále nových formách existence.

Vůdcem národa, jeho králem — duchem, je ten, kdo nejlépe, nejvědoměji nadchne se jeho posláním, kdo usiluje tělem je učiniti.

O té věci praví sám básník:

»Jako před světem stvořeným bylo slovo, čili duch, jenž měl se objeviti viditelnými formami, tak před početím každého národa šlo stvoření idej, pro niž potom lidé v určitou formu zkrystalisovaní, pracovali; z takových idej povstávala určitá forma agregacní a ta tvořila národnost. Idej takové s plnou krásou ohňů, lítajících nad národy, přeletovaly a svítily, a vysloveny jsouce více méně činným usilováním račj přecházely konečně v určitou formu.«

Protož Armén Her — vzatý z Platona, jehož »idej« jsou podstavou celé této soustavy filosofické — neokusiv vody Lethe, spatřil v záři »vidění, krásnou dceru Slova, ženu některého ze severských národů«; duchové mu ji ukázali jako vzdálenou záři, již od té chvíle na vždy si zamiloval:

»Dobrze ją poznaj, bo wkrótce utracisz,
jak sny przez dobre duchy malowane,
żywot tysiącem żywotów zapłacisz,
a zawsze jedną tę serdeczną ranę,
przyciśniesz w piersi rękoma obiema,
tą jedną smętną ranę — że jej niema!«

(»Dobře ji poznej, neb v krátce ji ztratíš,
jak sny dobrými duchy malované,
život tisícem životů zaplatíš,
a vždy jednu tu srdce ránu
přitiskneš v prsou oběma rukama,
tu jednu truchlivou ránu — že jí není!«)

Za ní její duše vzmohla se k novému letu a novým vybuchla plamenem, jsouc do té chvíle určena k stále novým vtělením, o nichž rapsodi měli zpívati:

»Cierpienia moje i męki serdeczne,
i ciągłą walką z szatanów gromadą,
ich bronie jasne i tarcze stoneczne,
jamy, węzową napelnione zdradą,
powiem, wyroki wypełniając wieczne,
które to na mnie dzisiaj brzemie kładę
abym wyspiewał rzeczy przeminięte
i wielkie duchów świętych wojny święte.«

(»O utrpeních svých i mukách srdce,
i o stálém boji s hromadou satanů,
o jejich zbraních jasných i štítech slunečních,
o jamách naplněných hadí zradou,
budu vyprávěti, vyplňuje rozsudek věčný,
jenž na mne dnes břímě klade,
abych vyzpíval věci minulé,
a velké svatých duchů války svaté.«)

Vidíme v tom zase kredo Towiańskiego o kolonách duchů jasných i tmavých a o jejich stálém zápasu.

Prvním vtělením Hera jest Popel, syn popelů, vydaný na svět onou valkyrou Růží, (Słowacki i Krasiński se zálibou čerpal ze sag severských), aby byl mstitelem vyhubených Wenedů. On prošel kraje rodinné, dostal se ku králi Lechovi do služeb a v brzku vysoko stanul, neboť touha po pomstě odklizovala před ním veškery překážky, tak že konečně:

»w zamku cedrowym nad goplową wodą
był najpierwszym, złotym wojewodą.«

(»v cedrovém zámku nad jezerní vodou
byl prvním, zlatým vojevodou.«)

Uvězněn podezřivým Lechem, osvobozen jeho dcerou — čistého ducha — mstí křivdy, napadnuv s cizími svou vlast. Lech už nežil, Wanda dala přednost smrti ve Visle před pokořením, veškeren lid strachem ztrnul a Popela pokryl purpurem Lechova královského pláště.

I začal od té doby Popel lid týrati, pronásledovati ho, vymýšleti nová a nová muka, a přece ho lid miloval za jeho sílu, za strach i mučení, lid-ovce, jež za pastýřem se hrou!

I tyčil Popel zločin na zločin, až konečně byla míra dovršena; ohromující znamení se ukázalo, s jeho skonek objevila se na nebi kometa; leč Popel vyplnil první úkol:

»Kupilem naród krwią i nad jej strugi
podniosłem ducha, który śmiercią gardzi . . .
Ale przeze mnie ta ojczyzna wzrosła,
nazwiska nawet przeze mnie dostała.«

(»Koupil jsem národ krví a nad její proudy
povznesl jsem ducha, jenž smrtí pohrdá . . .
Ale mnou tato vlast vzrostla,
ba i jméno po mně dostala . . .«)

Takovým byl obsah tří písní, tvořících první rhapsodu, napsaných roku 1846. Podrobnosti čerpal básník odevšad. Z podání o Wandě, z legend severských, z pověstí z Červené Rusi atd.

Druhá rhapsoda byla zasvěcena Piastovi, jakkoliv se v něm Král-Duch nevtělil; i on vládl lidem, ale vedl ho jinými cestami než Popel.

Třetí rhapsoda jednala o Mieczyslawu a Dobrawnie, zaplněna byla podrobnostmi obřadními, viděními, symboly všedějinného pochodu. Boleslava Chrabrého pominul básník úmyslně; příliš jasné kontury bohatýrské nehodily se k žádnému přesymbolisování, proto o něm řekl pouze, že

» w małej dziecinie
przyszedł ktoś wielki, lecz w wielkiej zasłonie,
tej nie odejmę, aż świat się rozwinie,
i zacznie jasno czytać w świata łonie . . . «

(» v malém děcku,
přišel někdo velký, leč v velké zásloně;
tu nestrhnu, až se svět rozvine,
a začne jasně číst v lůně světa . . . «)

Za to si obral Král-Duch Boleslava Smělého, leč smrt přerušila práci nad touto rhapsodou, plnou, jako předešlé rhapsody, nejdívnějších poetických efektů.

Úporně lomcoval se básník s materií, sám, jako Prometheus chytal se světla nadzemského; leč jemu, stejně jako Prometheovi spolupové pochybností rozdírali prsa.

Do země zaslíbené sice nedošel, ale poukázal na ony krajiny poetické, krásnější, než skutečné kraje. I v posledních zátržích péra můžeme obdivovati se damascenské oceli jazyka, tvrdé a ohebné, lesknoucí se a ostré.

Boj poesie za obrození ducha i citu lidskosti ukončil básník po křesťansku dne 3. dubna roku 1849. Smrt jeho přešla nepozorována. Teprve po několika letech vybudoval mu poetický pomník Kornel Ujejski, slučuje vzpomínku na pěvce »Kordiana«, na neklidného, osamoceneného a smutného básníka se »Zvěstí o Adamu Mickiewiczovi«:

»Przeszedł chmurny, bolejący, głowę słońcąc połą,
aby ukryć w faldach płaszcza swoje nagie czoło,
próżne wieńca, który ledwie upadł mu na trumne . . .
Geniusz blasków, duch Tytana, serce wielkie, dumne!

Siewacz skarbów, ciskający klejnoty przed siebie!
Kto je zbiera? Kiedyż naród te skarby wygrzebie?
Kto z miłością okiem za nim wodził do ostatka?
Tylko młodych uczniów kilku, tylko stara matka!«

(»Přešel chmurný, rozbolestněný, zasláněje si hlavu cípem,
aby ukryl v záhybech pláště své nahé čelo,
bez věnce, jenž jedva že mu na rakev padl . . .
Genius lesku, duch Titana, srdce velké, hrdé!

Rozsévač pokladů, házející klenoty před sebe.
 Kdo je sbírá? Kdy národ ty poklady vyhrabe?
 Kdo s laskavým okem za ním hleděl až do konce?
 Jen několik mladých žáků, jenom stará matka!«)

Słowacki byl básníkem zcela jiné míry než Mickiewicz. Ten správně toužil po tom, aby se dočkal té radosti, by vesničanky vzaly do ruky jeho knihy, prosté jako jejich písničky.

O něčem podobném Słowacki nikdy nesnil.

Jeho poesie není pro dav, jemu je nerozumitelnou, nepřístupnou; ona neukájí starosti a bol, není ani pravdivou, ani krásnou v plném slova toho významu, je nerovnou, je plna nebetyčného vzletu i zas hlubokého úpadku.

Słowacki je spíše básníkem pro nemnohé, pro vybrané, pro duševně vzdělané, chápající subtilní krásu, vyšší umění, vzletnější nadšení, pro resignující na dojmy i krásu reální, nezfídka hrubou a plochou.

Milákem lidu zůstane vždy Mickiewicz se svou poesí svěží, silnou, ruměnnou, plastickou, smyslnou, s úchvatnou silou citu; snílek Słowacki nepočítá nikdy se skutečností, toulá se v krajích vysněných, unášeje tam své čtitele na křídlech mohutného nadšení, okouzluje hudbou svých slov, barvou svých obrazů, náladou zachmuvenou, nezfídka zoufalou, v honbě za ideálem, nikdy na zemi nedostupným.

Podkladem melancholické musy Słowackého je právě jen smutek, tesknost, hluboký žal:

»Trochę w tem wina jest mojej młodości,
 trochę tych grobów, co sie w Polsce mnożą,
 trochę tej ciągłej w życiu samotności,
 trochę tych duchów ognistych, co trwożą,
 palcami grobów pokazując kości . . .«

(»Je v tom trochu vina mého mládí,
 trochu těch rakví, jež se v Polsce množí,
 trochu té stále v životě samoty,
 trochu těch duchů ohnivých, jež lekají,
 prsty ukazující rakví kosti . . .«)

Mládí spadalo v dobu, kdy žilo se právě v krajině snů, kdy zřídka sestupováno do údolí pozemského, kdy smířováno se jen chvílemi se skutečností: u Słowackého začínalo to mládí příliš brzo a prodloužilo se příliš daleko.

Už jako dítě »kolikráte, hledě na starý zámek snil o tom, že jednou do zvětralých zdí rozsype strašidla, duchy a rytíře, že znovu vybuduje rozpadlé sály a osvětlí je ohněm blesků plných nocí, že v sklepeních bude se opakovati Sofokleovské: »ach běda!«

Sny tyto se vyplnily, ačkoliv ne rychle.

V pomníku, jež si Słowacki za živa, jako Horác nebo Puškin, vystavěl, souhlasí s tím, že

»Imię moje tak przeszło, jako błyskawica
 i będzie, jak dźwięk pusty, trwać przez pokolenia.«

(»Jméno mé tak zapadlo, jako meteor
i přečká pokolení jako prázdný zvuk),

leč kdo je ušlechtilý, ten přizná:

»Že plaszc na moim duchu był nie wyżebrany,
lecz świetnościami dawnych moich przodków świetny . . .«

(»Že plášť na mém duchu nebyl wyżebrany,
ale slávou dávných mých předků slavný.«)

I správně chlubí se básník:

»Kto drugi tak bez świata oklasków sie zgodzi
iść, taką obojętność, jak ja, mieć dla świata?
Być sternikiem, duchami napełnionej łodzi,
i tak cicho odlecieć, jak duch, gdy odlata?

Jednak zostanie po mnie ta siła fatalna,
co mi żywemu na nic, tylko czoło zdobi,
lecz po śmierci was będzie gniołta niewidzialna,
aż was, zjadacze chleba, w aniołów przerobi!«

(»Kdo druhý by chtěl tak bez potlesku světa
žiti, a takovou lhostejnost, jako já, míti k světu?
Byti kormidelníkem duchy naplněné lodi,
a tak tiše odletěti, jako duch, když odletí?

Avšak přece jen po mně zůstane ta osudná síla,
jež mně za živa k ničemu není, leda že čelo zdobí,
jež však po smrti, neviditelná jsouc, bude nás hnísti,
až vás chlebožrouty v anděly přemění!«)

Słowacki sám nebyl Anhellim, nelomil rukama v bezmezném smutku, v bezmocném zoufalství; rval se do činu:

» zaklinam, niech żywi nie tracą nadzieji,
i przed narodem niosą oświaty kaganiec.«

(» zaklínám, by živi neztráceli naděje
a aby před lidem nesli pochodeň osvěty!«),

a volal vítězně v Beniowském: »budoucnost je mou i mým je vítězství za hrobem; neboť lid můj,«

»Gdy zechce kochać, ja mu dam labędzie
głosy, ażeby miłość swoją śpiewał;
kiedy kłąć zechce, przeze mnie kłąć będzie;
gdy zechce płonąć, ja będę rozgrzewał;
powiodę tam, gdzie Bóg, w bezmiar, wszędzie.
W me imię będzie krew i łzy wylewał;
moja chorągiew go nigdy nie zdradzi,
w dzień, jako słońce, w noc, jak żar prowadzi!«

(»Když bude chtít milovati, dám mu labutí
hlasy, aby svou lásku vyzpíval;
když bude chtít klnouti, mnou klnouti bude,
když bude chtít planouti, já ho budu rozhřívati;

povedu ho tam, kde je Bůh, v nesmírno, všude,
mým jménem bude krev i slzy prolévati,
má korouhev ho nikdy nezradí,
ona ve dne jako slunce, v noci jako žár vede!«)

A v »Králi-Duchu« sestupoval věstec nového ducha mezi nás
v plamenné koruně, s maskou na tváři, již proniká lesknoucí se oko . . .

»Každý z nás v głosu jeho głuchym dzwonic
ojczyznę śpiącą gdzieś pod mogiłami,
odzywającą się z wiekowej ciszy,
słyszał, lub sądził wyraźnie, że słyszy . . .«

(»Každý z nás v hluchém zvuku jeho hlasu
otčinu spící kdesi pod rovy,
ozývající se z věčného ticha
slyšel, nebo jasně slyšeti se domníval.«)

I jeho dramata oživila, o čemž ani nesnil, stala se základem klasického repertoaru polského, neboť jakkoliv se se scénickými podmínkami ne vždy shodují, přece patří velkému umění.

Od přesně objektivní a plastické, epické a rovnoměrné, mužné poesie Mickiewiczovy odráží se divnou dissonancí hudebně-rozchvějná, subjektivní, lyrická a náladovitá, rozmarná a fantastická musa Słowackého; je v ní cosi ženského, plného nesmírné vnímavosti, cosi z opravdové mimosy,

»który na mózgu, jak motyl na róży,
usiądzie, aż się kwiat listkami zmruży
a potem nagle odemknie swe łono,
świeże i jasne, i na okolice
roześle wonie, co wszystko pochłona«

(»jenž na mozku, jako motýl na růži,
usedne, až se květ lístky zamhouří,
a potom náhle odemkne své lůno,
svěží a jasné a na okolí
rozeše vůni, jež všechno pohltí.«.)

Ten feminismus Słowackého byl čímsi zcela novým a ztěžoval ještě více uznání jeho nadšení v době a za poměrů tak antipoetických, jako nikdy před tím, a v literatuře, již žena a všechno, co se jí týče, zůstala vždy cizí.

Byly ovšem básničky na Parnasse polském, ale zpívaly mužskou notou, o themech náboženských, didaktických, vážných; občanská, vlastenecká známka bývalé literatury vylučovala a priori feminismus, neuznávala ženy, její nervů a rozmarů, její prázdnoty a lehkomyšlnosti, její snů a tužeb; mulier taceat in litteris bylo heslem oné doby.

Z podřizené této úlohy nevynesla ženu na povrch ani bezuzdná, smyslná lyrika Morsztynů. Jiní o ženě mlčeli (i Kochanowski), jakoby ta vskutku měla býti »korunou muže«, o které nejméně se mluvilo.

Sentimentální literatura, holdující lásce, třebaš platonické, vzkřísila ženu, jakkoliv více se bavila hračkami a loutkou, než se o literaturu zajímala.

Teprve v romantismu uvolnění a popuštění uzdy individuálnosti uvedlo ženu do literatury, nadchlo ji vlastním životem, přestalo pova-

žovati ji za hříčku nebo trápení muže, odpoutalo nevolnici od pranyře; takovou emancipaci holdoval romantismus ženě nehloub a neupřímněji. Jakkoliv se před ženou nerozplýval, jako za časů kultu dam, turnajů růží a soudů lásky, přece jen uznal v ní poprvé člověka-sestru, poprvé ocenil v ní důstojnost lidskou.

Tu stránku romantismu však Mickiewicz nevyjádřil úplně, on nestvořil významný typ ženy, pomějme-li výjimečnou amazonku Gražynu, nebo všední typ: přestárlou Telimenu a Zosiu, již půvab mládí zachraňuje.

Už Malczewski stanul »Marií« výš než Mickiewicz, malující vášně a stesky mužské, na protivném pólu stanul Słowacki, první náš psycholog, malíř a sochař ženy. Žádný básník polský, žádný slovanský nevytvořil stejně bujnou guirlandu hlaviček ženských od etherických nebešťanek, přes řady pozemských milenek, nevolnic a sester až po furie a pekelné čarodějnice. Výjimkou u Słowackého je dílo, v němž by nebyla žena ve vynikající úloze milenky, na př. Kordian. A také nebylo náhodou, že Słowacki mnoho svých děl nazval jmény hrdinek.

I v něm samém, jako v bohatýrech, jež tvořil, v »Kordianu« a j. bylo cosi ženského. Úplná passivnost vůle, plamenná fantasie, exaltované city, jímavá melancholie; ani opojení štěstím nevyjadřuje mužsky, jemu

»wszystkie uczucia gwałtownemi loty
na serce spadły, jak gołębi chmura,
pić tży i białe w niem obmywać pióra,
aby sie czyste rozlecieć po niebie! . . .«

(»všechny city prudkým letem
spadly na srdce, jak mrak holubů,
[chtějících] píti slzy a bílá péra v něm omývati,
aby se čistě rozletěly po nebi! . . .«)

A byly v něm i jiné rysy ženské, marnivost, zmocněná nezřídka citem vlastního talentu, soudobým vysokým soudem o úloze a zásluhách pěvce, soudem příliš výstředním, až do chorobných výstřelků, o vlastní úloze v národě . . .

Nevyčerpávají rysy a význam Słowackého ani nedostižné mistrovství formy, přepych verše, kouzlo slova, lesk fantasie. Ani geniální myšlenky, jež mu každý básník musí záviděti, ani jeho feminismu. Ani cizí slovanskému duchu libování si v hrůzách dle vzoru Viktora Huga, ani honba za efektem a excentričností. Už to všechno bylo novým v literatuře polské, skromné posud, neblýstící se pestrým šatem, neznající vysokého kothurnu.

Słowacki poskytoval něco více.

On věřil hluboce, ale náboženství jeho bylo stejně rozmarným jako jeho esthetika. Neznal tedy ovčích pudů, nešel za davem kolejí ujetou, neváhal nazvati Řím záhubou Polsky, cestu k Tiaře označiti za bludnou a Jesuity kdekoliv ostře kousati.

Za to věřil, že »ludy plyną, jako łańcuch zórawi w postęp« (»lidé plynou jako řetěz jestřábů ku pokroku«), že pochodeň osvěty třeba třímati vysoko, věřil v »ducha-revolucionáře«, od klerikalismu

jemuž se tolik básníků poddávalo, odtrhl se rozhodně. Sám jsa aristokratem v myšlenkách, citu i slově, neodfikal se demokracie, věřil v syna jedináčka republik, byl vzdálen konservatismu Krasińského, stoje bližšie k Mickiewiczovi, leč nesdílje je jich obou kult Napoleonský.

Nejvíce vynikal jako básník; u něho soustředilo se všechno v poesii; té zůstal nejdéle věrným, v ní předstihl své vrstevníky, v ní nalezl ozvěnu, ne za života, leč v desítiletích po smrti, ozvěnu, jež se stále sesiluje a jež přehlušuje i velkého soupeře.

Dnes, kdy nepožadujeme na obrazu ani dějovou ani privátní anekdotu, ani ilustraci etnografickou nebo topografickou, ani rivalisaci s deskou fotografickou, dnes, kdy je požadována emoce koloristická a barvitá nálada, dnes platí v poesii spíše to, co Słowacki podává, než díla Mickiewiczova.

Čeho se čarodějná fantasie Słowackého dotkne, myšlenky Shakespearovy nebo poznámky byzantského spisovatele, nápisu z hrobu Agamemnonova nebo Kristova, šumu moře nebo bezmezné tesknoty stepní, ohromujících vášní nebo týrajícího smutku, všechno fantasie jeho ztápí ve vlny poesie, mění se jako šupiny hadí nebo paví péra, rozvinutá v polokruh nad šedí pozemskou.

Słowacki byl jediným básníkem, jenž poesii cenil pro poesii a jenž jí neopouštěl, jako jí opouštěli Mickiewicz a Krasiński, jediným básníkem, jemuž jeho písně byly jeho činy, jemuž poesie zastupovala všechno, i útěchu života i trvalejší štěstí.

Mickiewicz a Słowacki, ač zcela různí, přece jen představují typy jedolité, vykončené; básník, v němž převahu měl cit, musel konečně se rozejít se samotným kultem slova a formy; Towianism ho jenom v tom upevnil. Oba byli v souhlasu s poesii slova i činu; žádný kriticismus neochlazoval jejich nadšení; i na mystických, bludných cestách imponují hlubokou věrou; poddáváme se kouzlu jejich osoby, jejich neochvějného přesvědčení i tehdy, když slovům nebo důvodům nepřipisujeme síly.

Jinak stojíme vůči Krasińskému; tu rozštěpení mezi člověkem a básníkem je úplné; on a priori neuznává poesii za své povolání, on touží po činu politickém, nedůvěřuje nikomu a zvláště ne sobě. Hledí se střízlivým kriticismem na svět, rozčiluje se nad jeho bídáctvím a hlupotou. Je pessimistou, tělo má nemocné i bolestmi týrané a duši reflexemi a pochybnostmi zničenou. Je konservatívec a katolík z tradice, z rozumování a snad i z náklonnosti.

To všechno jako člověk. Zcela jinakým byl jako básník: byl idealistou, věřícím v pokrok lidstva, ve spásu světa, a cesty k tomu má jasně vytknuty. Je zdravý a silný, nezná váhání. Podporuje pochybující a slabé. Jen v ohledu národnosti je si i v životě i v poesii věrný.

Literárním dějinám náleží jedině Krasiński — básník, pěvec reflexe, doplňující poesii citovou a fantastickou svých spolumistrů, na silném podkladu myšlenkovém vznášející se nad hranice národnosti a času, poeta s všelidskými aspiracemi, hlavně na počátku své činnosti.

KAPITOLA ČTRNÁCTÁ.

Zikmund Krasínski.

Mladické pokusy. »Nebožská komedie« a »Irydyon«. Filosofie polská. Hoene-Wroński a nástupci. Filosofie Krasínského. »Przedświt« a »Żalmy budoucnosti«. Jiní spisovatelé emigrační. Czajkowski. Mladší generace: Kalinka, Klaczko.

Kdežto Mickiewicz — ne v poesii, nýbrž v životě — vykazuje rysy litevského, rozdílného temperamentu, Słowacki i Krasínski jsou naprostým vtělením polskosti.

Z mazowiecké rodiny narodil se Zikmund v Paříži roku 1812. Nabyv bedlivého vycukování, pod vlivem svého okolí (otcovský dům byl literárním salonem, v němž veteráni-klassikové hádávali se s nečetnými, mladíckými romantiky, k veliké zábavě pana generála Krasínského), svých kolegů, v časech, kdy každý mladík bloudil v poetických empiriích, maje za vůdce Byrona nebo Scotta, Huga nebo Irvinga, začal brzo sám psáti.

V šestnácti letech (roku 1828) vydal řadu povídek a novellek pseudohistorických.

Nejvýše se povzněl »Agaj Chanem«, v němž vylíčeny poslední děje Mariny Mniszkové po zabití jejího druhého muže, toulající se se synáčkem a s romantickým svým milencem, kozákem Zaruckým a ještě romantičtějším jeho soupeřem, Tatarem Agaj Chanem, šílejlícím láskou po Marině, nevyslyšeným a topícím sebe i ji v ledech Jaiku.

Ne pro fantastický obsah, leč pro barvitě obrazy, pro orientální přepych a poetickou prosu, lesknoucí se všemi ozdobami slohu epického je toto dílo zajímavým. Prosu tuto zachoval Krasínski, nehrnoucí se (mimo mladické pokusy, zcela nezlé) k veršování ani v pozdějších plodech, jimž právě k nejvyšší dokonalosti jenom veršovaná forma schází, v »Nebožské« a v »Irydyonu«, jež činí mimoděk dojem, že je někdo z poesie na prosu přepsal.

Za nejrůznějších dojmů dozrával zatím rychle autor, své básně daleko za sebou zůstává; neuplynula ani čtyři léta a už svého Hermana považoval za »ničemné dílo, za plod dětinství, kde několik jiskérek jedva že tlí mezi popelem a hnojem; až posud nic dobrého jsem nenapsal, ač jsem vydal daleko lepší věci, než je Herman«.

Nucený pobyt v cizině a beznadějná láska trhaly jím bolestně, zůstávaly stopy prudkých a násilných událostí, podkopávaly slabý organismus, jakkoliv na konec skeptik-snílek (Krasínski liboval si v kon-

trastech!) všechny pochybnosti a tužby překonal, z bezmocného zmítání se a zápasů obrannou rukou vyšel.

Ty vnitřní, duševní boje vyléval na papír, ať to už bylo ve francouzské korespondenci s ženevským přítelem, Angličanem Reevem, ať v plodech často fragmentárních, francouzských i polských, honících jedny druhé, zůstávajících v rukopise a teprve teď vydávaných v originále a překladě, nesoucích vesměs pečet zoufalství a horečky.

Zmítaly jím nejextrémnější pocity.

Brzo sebou prudce zmítal, proklínal, nenáviděl, mstil se v tirádách »Adama Šilence« a jiných; brzo zas obracel se k minulosti, ke dnům skvělé a ohromné slávy, k čistému nebi, hvězdnatému. Tam odtud snul obrazy dnů triumfu a smutku.

Silněji však působily jiné vlivy a myšlenky.

Povstání i jeho vůdcové ho rychle zklamali; listy i vyprávění otcova, Jezierského, Danielewicze (přítele z časného mládí), ukázala mu povstání v zcela jiném světle; proto pohrdal prací klubů.

Otec diskreditoval revoluci »pěti akademiky, čtyřmi podpraporečníky a třemi básníky začatou, jakož i stejným počtem důstojníků«, že všechno to sta (napoleonských!) dní se nedočká a co bude pak, Bůh jediný ví; ví jenom, že hrob vlasti kope; především zbavuje ji barev národních: »národnosti zmizely, dvě barvy vládnou světem: pořádek a rozruch, a to proto, aby ti, kdož něco mají, neměli, a ti, kdož nemají, aby měli.«

Odtud ten nesnesitelný ruch strany, jenž se po celém světě rozšiřuje a běže na sebe nejvyšší záminky lásky k vlasti, aby se jen došlo k cíli.

Do Ženevy, kde Krasiński meškal, dostala se hesla bojů socialistických, listopadového (1831) povstání lyonského, kdy nouze vehnala do pouličního boje 40.000 zhladovělých dělníků, kdy ozývaly se hlasy, hrozící potopou zahlazení. I obrátila se mysl Krasińského k záhadám všeobecně lidským a vzdalovala se můry otčiny.

V meditacích samotáře — oční choroba přikovala ho na dlouho do tmavého pokoje — sváděl bitvy těch dvou barev, »pořádku« a konservatismu s anarchií a »demokracií«, snažil se dostat ku pravdě, k myšlence oněch hesel, a ten, jenž přestal se solidarizovati s revolucí, přenesl boj v budoucnost a odloučil ho od národnosti.

Vida výbuchy nenávisti sociální, ptal se básník po posledních jich citech a prostředcích a co přemýšlel, to složil ve fantastickém poematu dramatickém, napolo Faustu, napolo Manfredu, v němž jako v »Irydyonu« »spíše se idey pohybují než lidé«.

Básníku se zdálo, že jeho intencí byla »obrana náboženství a slávy minulosti«, ale neváhal vyznati, že představitelům toho náboženství »přisluší trest a po trestu zapomenutí«. Mezi všemi není jediného, jenž by dovedl důstojně umírat; postrašení, zbledlí budou se plaziti u nohou vítězů, darmo žebrajíce o slitování. Jedinou výjimku tvoří hrabě Henryk, pravý to muž, neustrašený, neoblomný, jakkoliv pohrdá těmi, jichž neopustí; jeho obětování vyplývá z rozumu, ne z přesvědčení, pro chiméru romantických kudrlinek.

Tak představuje se nicotnost posledních konservativců, seskupených polekaně kolem Jindřicha v poslední, nedobyté ještě posici, v okopecích sv. Trojice; což po protivné straně? Jménem kterých to zásad jde ona do boje? Výmluvný komentář nalézáme v listě básníka ku Gaszczyńskému:

»Vím, že naše civilizace chystá se k smrti, vím, že je blížkou doba, v níž nové zločiny přijdou trestati staré, ale vím také, že ony nic nestvoří, nevybudují, že přeletí, jako Attilův kůň, že hluchopochopně zůstane. Teprve to, co ani ty, ani nikdo nezná a nechápe, nadejde a tehdy z chaosu vyvine se i svět nový, z vůle Boží vybuduje; tehdy však už tvé i mé kosti budou práchnivěti.«

V čele davů »demokracie« stojí Pankrác, silnější než Jindřich, ne zásadami nebo záležitostmi, ale počtem ramenou svalnatých, k jedinému cíli vztyčených. Jindřich mu zaimponoval a proto chtěl by ho dostati na svou stranu, sváděje ho, jako všechny jiné lstivým předstíráním, ale Jindřich se už přesvědčil o mravní ceně toho boje:

»I já znám tvůj svět i tebe, hleděl jsem v stínech noci na dav, po jehož hlavách ty se vzpínáš vzhůru, viděl jsem všechny staré zločiny světa, oblečené v nové šaty, kolující v novém tanci; konec však je týž, jaký byl před tisíci lety — hýření, zlo a krev.«

V těchto visích Danteovských spatřil Jindřich, jako sám Krasinski v Ženevě, že jedná se tu o využitkování, že davy pijí vína pánů, že zabijejí tažné voly. Neklame se Jindřich, schopný ušlechtilějších nadšení, ochotný věnovati svou hlavu, kdyby jí bylo lze vykoupiti štěstí lidstva. Ale štěstí na světě je nemožno, jsou to marné sny. »Adam skončil na poušti a my nevrátíme se do ráje.«

Jinak smýšlí Pankrác. Vítězství ho netěší, on odpovídá Leonardovi: »Hleď na ty postavy, stojící mezi myšlenkou mou a tvou; je třeba zalidniti ty pouště, prorazit ty skály, spojití ta jezera, rozdělití pozemky každému, aby se dvojnásob života narodilo v těch rovinách, mnoho-li smrti teď na nich leží.«

On neměl prostě otevřenosti onoho děvčete švýcarského, jež Krasinskému vrhlo do tváře: Je už čas, abychom zaujali vaše místa! Od mnoha-li století už na nich sedíte! — Ani nemohl se přiznati k heslu: »Tupme pro tupení, pro očištění země, nechť potomci si lámou hlavu nad tím, co sluší znovu vybudovati!«

Před ním byl jen chaos; pozitivního nic a východu také nenalézá. A přece východ byl i jest a Krasinski musel se ho chopiti, poněvadž nikdy neuznával zásadu, že »tupení věncí dílo«; proto také stavěl Byrona níž Goetha, jenž »obejímal všesvět, válku zla i dobra a jenž dobru přiznal konečné vítězství.« Zůstavil také Goethe na Krasinském stopy vlivu tak hluboké, jako na žádném jiném autoru polském.

Krasinski chvějící se po roce 1831 před veškerou revolucí, vyslovil se, že »dnes už směr společnosti lidské na cestě svobody neuznává konvulze a řeže, jenom nutnost rozumu a ctnosti.«

Nutnost tuto, rozvíjející se z chaosu a budující nový svět, usymbolisoval v poslední vizi »Nebožské komedie«, před kterýmžto viděním

zlomený Pankrác padá a umírá; zlo, odzbrojené zjevením se kříže, symbolu lásky a pravdy, uznává s Apostatou vítězství Galilejského.

Zakončení tomu, jediné a vždy možnému, vytýkáno, že se zjevuje nenadále, bez náležitého psychologického a uměleckého připravení. Toto však neodpovídalo ponětí Krasińského o úkolech poety, syntetických i analytických; analiza škodí poesii, poeta může jen vztáhnouti ruku a ukazati lidem směr; tímto ukázáním směru a budoucnosti zakončil přece Krasiński i »Irydyona«.

Tento boj potírajících se plemen a světů vyplnil hlavní, zásadní část díla; než básník nespokojil se pouze symboly, vyindividualisoval aspoň jednoho, srdcem sobě značně bližšího, Jindřicha.

Jindřich, voják ne z povolání, stanul přece v čele aristokracie, jsa veden touhou po slávě, jsa zlákan satanským mamidlem, i představuje ho Krasiński jako básníka. V době všeobecného, romantického velebení básníka, vystavování ho nad jiné lidi, bije do očí pravdivost úsudku o »básníku«, vyslovovaná i v listech k Reevemu i »v Nebožské komedii«.

Tam praví — jako by předvídal Słowackého — že umění je pravdou pravdy, citem citu, ale ne samotným citem; umělec sám je pro sebe vším; miluje svá arcidíla, ale nic víc nemiluje... proto také nikde nenajde splnění svých přání, nikde nenajde uskutečnění svých snů... velký umělec není nikdy ani dobrým mužem ani otcem.

Básník myšlenky, ne fantasmie vložil na sebe pouta dramatická, nutící ho ku koncisi dikci, plné preciznosti; ale z volných scén vlastní drama nevytvořil, a také mu vlastně o drama nešlo.

V 23. roce svého věku odvážil se geniální básník díla, jakého literatura polská posud neměla. S přepodivnou intuicí povznesl se nad předsudky kastovní: ten, jenž měl »demokracii« zhnísti, pronesl rozsudek i nad »aristokracií«, jeho vývodům ani dnes nedá se přidati nebo ubrati, ani Björnson po letech konflikt tento lépe nepředstavil.

Na těchto výšinách všeobecně lidských konfliktů Krasiński se však neudržel; před »Nebožskou komedií« vířila mu v hlavě jiná myšlenka »Irydyona«, leč co už r. 1832 formou slova se odělo, to teprve později, za pobytu římského pravé podoby, prohloubení pozadí, vypuklosti kresby, barvitosti podrobností nabylo.

Žádný z básníků polských necítil do té míry poesii věčného města jako Krasiński.

»Miluji ty rozvaliny« — píše příteli — »miluji ten trest, jenž spadl na toto město útisku a podlosti, egoismu a přepychu, slovem na Řím, jenž byl propastí, požírající všechny národy světa; na jeho budovách je dnes vyryto dlaní času prokletí jako na čele zločince, a Řím leží zavalen, leží a hnije, leží a nevstane více... Ale pojednou je tu světější pohled, kříž tu panuje, katolicismus panuje zde na všech pahorcích, ten spasí svět.«

Tot komentářem k Irydyonu.

Ještě za prvního pobytu v Římě, kdy společnost Mickiewiczova a čtení děl kněze Lamennaisa hnulo náboženskou chladností varšavskou, odnesl si nejnazešenější a nejmilejší dojmy z Kolossea, »kde kříž pře-

věný, jediný nesmrtelný, prostý a božský, heslo vítězství nového života nad starým stojí nad zemí, jež ho pronásledovala, a panuje tam, kde jím pohrdáno.«

Silný nával náboženské vlny převal r. 1831; nenávist, touha po pomstě, mysterium barbarské vymrskaly křesťanství a Angličan lituje, že přítel jeho nepoznává, jak odpornou křesťanství je nenávist, že stojí na tom, považovati ducha pomsty za užitečnou a dovolenou zbraň.

Krasiński hájil se tím: »Jak můžeš říci nemiluj tomu, kdo miluje, a jakž tomu, kdo nenávidí, nečiň toho?«

Ale vybouřené city pozvolna se mírnily; myšlenka zavrhuující díla tupení nabývala vrchu a v Petrohradě objevila se duši básnickově vise duhy nad propastmi nenávisti a pomsty, »duha« tato vzala na sebe šat »Irydyona«.

Křížáci odsoudili Wallenroda k smrti, ale to byl soud lidský, stranický, zaslepený: nejvyšší soudce nebyl by v něm uznal zločince, byl by mu poručil, aby vinu jaké se z lásky k vlasti dopustil, smyl v obětavosti a v plnění povinností.

Tak dozpíval citlivý posluchač osudy Alfovy, leč, jsa bohatší o novou zkušenost, pochyboval a priori, zda vůbec dílo pomsty může počítati na úspěch, zdali to je dílo spravedlivé, božské. Zda jím snad neřídí ruka satanova? Záhady přítomnosti odstranil daleko zpátky do chvíle skonávání starožitného světa u stupňů kříže.

»Z toho světa, jenž se svíjí a dokonává, vymačkám ještě jednu myšlenku, a v ní bude má láska, jakkoliv jest dcerou šílenství a zvěstovatelkou záhuby . . . ona trvá, pokud trvá země i zemští národové, ale za to v nebi pro ni nemáš místa?«

Tuto myšlenku, »s jekotem neslýchané, titanské bolesti nad zklamáním nejsvětějších a nejjasnějších nadějí« zosobnil v synovi Amfilocha a Grymhildy. Na utiskovatelce národů Řek Amfiloch chce pomstíti úpadek vlastního národa a s pomstou nespěchá, vše pomalu připravuje, a když sám pomstu vykonati nemůže, přenechá ji synovi, spoutanému Hannibalovou přísahou.

Nad tím synem bdí, jako Halban nad Alfem, stařec Massinissa, nasycující tuto pomstu. Vybrali si i nejvhodnější čas a zabezpečili si pomocníky a spojence odevšad. Na trůně Caesarů usadil se hýřil z východu, trápený úzkostí před tím Římem, jenž svrhne nehodného. K Heliogabalovi proniká Irydyon pomocí sestry, která šilicimu po ní tyranovi bratra — jako nejpevnější rámě — doporučí; do jeho rukou odevzdá Heliogabal mystické signum: palladium Říma. Na Řím míří v společné nenávisti všichni vydědenci, vykolejení, ujařmení; otroci, gladiatoři, degenerovaní potomci šlechty římské; jejich přizeň zjednává si štědrostí, důvěrností a buzením nadějí sám Irydyon.

Spojence nalézá mezi lidmi svěžími, silnými, nenávidícími hnětoucí je Řím; z jejich krve pošla jeho matka, jako Sigurd-Germán se mezi nimi zjevuje.

Nejvydatnější pomoci očekává však od Říma podzemního, katakombového, křesťanského: pronásledování ho nezlomila, leda že vzbudila v mladších a ohnivějších tím prudší touhu po pomstě a pevnou

naději v rychlé zhnětení Antikrista na trůně, vítězným pochodem Kristovým.

O tom ví Irydyon a rozněcuje tyto vášně a necouvne ani před svatokrádeží: působí na duši a smysly Metelly, hadačky, jejíhož hlasu davy křesťanské pokorně poslouchají. V nadšení zradí Metella svého božského miláčka pro pozemského, v extasi sama s výkřikem: »Do zbraně!« vybouří katakomby proti Římu.

Vítězství je tím jistější, ježto Řím právě je rozdvojen. A přece Irydyon hyne, naděje na vítězství zklamou a Irydyon slyší ujištění Massinissova o nepřemožitelnosti nepřitele.

»Toužil jsem bez míry, pracoval jsem bez oddechu, a ty teď mně umírajícímu zvěstuješ nesmrtelnost Říma!«

Předsevzetí Irydyonovo rozbíjí se o odpor křesťanský; vystoupením svedené Metelly nedali se jiní svěst, vzpomatovali se na slova mučenníka-biskupa Viktora, jenž strhne masku klamu Metelle i Irydyonovi: ne k nenávisti, leč k lásce vyzývá nás Kristus, a říše jeho není z tohoto světa, i nevtělil se nikdy v řeže a vraždění.

I opouští Irydyona křesťané, jejich mladický zápal, na nějž nejvíce počítal; se zbytky sil atentát neprovede a hrdý, nezlomný sám jenom zahyne.

Nepomáhá mu ani Massinissa — kus Lucifera byronovského a kus Meřtostofela —; on Irydyonem a spiknutím proti Římu chtěl jenom svěsti a rozbítí zástupy věrných, hrozících jeho vládě; jakmile toho dosáhl, nestará se už o boj s Římem.

Furiemi hnaná láska Irydyonova byla tedy jenom nástrojem zla a zkázy. Ušlechtilý účel neposvětil převrácených prostředků, tyto se odsoudily samy.

Leč jako v »Nebožské komedii« nespokojil se Krasínski samotnou negací, tak i zde vyložil, co třeba činiti; tedy pozitivní výklad, jenž s dramatem samotným žádné vlastní souvislosti nemá.

Jsou tu jen zdánlivé svazky: Faustovská úmluva. Massinissa láká Irydyona slibem konečného úpadku města, k čemuž tento přistoupí: »mně Řím, tobě duši moji!«

I minula století a přiblížila se chvíle vytoužená, kdy nevěra nejvýše dostoupila, kdy Řím císařský upadl do ssutin, kdy Řím papežský byl v nejhlubším ponížení.

I křísí Massinissa Irydyona a provází ho po ssutinách až do Kolosseu, ale pohled na kříž, opuštěný, smutný, lítost budící, nenalaďuje Irydyona k triumfu. Budí se v něm vzpomínka na Metellu, lítost nad křížem, z nebezpečného místa chce ho ďábel odtrhnouti. — Je mým! — volá ďábel — neboť žil v pomstě a nenáviděl Řím! — Je mým! — volá anděl — neboť miloval Řecko!

A toto svědectví i modlitba Metelly zachrání Irydyona.

* * *

Filosofické myšlenky Krasínského neustálily se okamžitě, pohřzily se na nějaký čas brzo v pochybách, brzo v pantheismu, než daly se jedním, historiosofickým proudem.

Stopy tohoto pochybování zůstaly v listech a sám o pochybování tom mluví básník v »Przedświtu« :

»Więc duch mój upadł w tę próżnię zwątpienia
gdzie światło wszelkie w noc wieczną się zmienia,
gdzie trupem gniją arcydzieła męstwa,
gdzie gruzem leżą wiekowe zwycięstwa;
i z dni tych wszystkich wybranej kolei
wyrasta napis: tu niema nadziei.«

(»Duch můj tedy upadł do próżnoty pochybování,
kde světlo všeliké u věčnou noc se mění,
kde jako mrtvoly hnijí arcidíla mužnosti,
kde v troskách leží staletá vítězství;
a ze dnů těch všech vybrané řady
vyrůstá nápis: „Zde není naděje.“«)

Ještě jasněji vyložil Krasieński svoji historiosofii v »Przedświtu« (1843), jenž poprvé učinil ho populárním, což ani »Nebožské komedii«, ani »Irydyonu« se nepodařilo. Ačkoliv »Prześwit« je pouze vidinou, přece jen význam jeho je výrazný, potěšující a ušlechtilý.

Před básní je prosaický prolog, jednající o podobnosti naší epochy s epochou předkristovou. Tu i tam je nevěra, přerafinování materiální existence, sjednocení národů, jdoucí před přijetím nové idey.

Nová idea naší epochy je to vedení dál dle Kristova bez nového zjevení. Jako už lidé, tak teď celé národy a celé lidstvo v stycích mezinárodních musí zkřesťanštětí; sféra politiky musí se změnit v sféru náboženskou!

Rozumování prosaické běže na sebe podobu nádherné vise; nový Dante vykládá své Beatrici význam minulosti, jak on ve snu duchů na to se ptal, a Czarniecki mu odpověděl: »Láska Boží nás vehnala na to zcestí, nechť bude pochválena. Raději umřítí, než žítí podle, za to Pánu věčná sláva! Ty nehledej u otců víry a nedopouštěj se posměšků!«

A na potvrzení těchto slov vyhoupane se z tiché, měsíčné noci celý řetěz duchů, kteří plují k budoucnosti, k vítězství dobra nad zlem.

A básník se mužně vztyčuje, má před sebou cestu dlouhou a těžkou, ale zora se zaleskne a v modlitbě díkyčinění vytryskne cit smělý a pevný:

»Za ból ciała, za ból duszy, dziękujemy Ci, o Panie!
choć my nędzni, slabi, marni, z nas wszczęło się Twe na ziemi
królowanie.

Tak śród przedświtów lepszego poranka,
marzył wygnaniec, marzyła wygnanka,
co czuli w sercu, rzucili w te słowa . . . «

(»Za bolest těla, za bolest duše děkujeme Ti, ó Pane!
Jakkoliv jsme bídní, slabí, bezvýznamní, přece z nás vzkličilo
Tvé králování na zemi.

Tak mezi zofi lepšího rána
snil emigrant, snila emigrantka,
co v srdci cítili, vložili v tato slova . . . «)

»Przedświt« imponoval pevností, s jakou vystupoval, nejsou to proroctví, leč střízlivé sčítování s pochodem dějinným; nepouštěl se také do žádných podrobností nebo okolností, jaké jsou neodlučitelny od veškerých proroctví. Rovněž tak imponoval bezohlednou apotheosou minulosti: za její zničení patřila otcům vděčnost.

»Žehnejte vině otců!« volá básník, napodobě tak felix culpa sv. Augustina a zapomínaje, že co v individuálním životě může být spásitelným, to v národním životě zůstává hříchem nesmazatelným, nevypukitelnou vinou.

Střízlivost byla tudíž jenom zdánlivou: zklamání totéž jako u Towiańskianů, s nimiž se Krasiński, skeptik, nevěřící v kouzla a čáry, nemohl smířiti. Krasiński odmítal allotria mystická, ale v zásadě stál na tomtéž stanovisku a protivníci Towiańského s trefným instinktem obraceli se i proti »Przedświtu«, jenž měl hlubší vliv na zemi než na emigraci, rozbitou, utýranou.

Zásadní myšlenky »Przedświtu« opakoval od té doby Krasiński v stále nových variacích, v »Żalmech budoucnosti«, v »Posledním«, v »Dnešním dnu«, v »Resurrecturi«.

V »Przedświtu« volal: »zhyňte mé písně, vstaňte mé činy«; pod činy rozuměl plnění zákona Božího.

Na činy jiného druhu myslila emigrace, společnost mající za heslo: »všechno pro lid a lidem«; vysvětlil tyto činy Henryk Kamieński v »Prawdach żywotnych narodu polskiego« (1844), vydaných pod pseudonymem »Prawdoski«, a v »Katechizmie Demokratycznym«, kde hrozeno zahlazením šlechtě, jež vystupovala proti uvolnění sedláků.

Tři první »Žalmy budoucnosti« od »Prawdického« byly na to odpovědi. Žalm víry skládal vyznání theo- a historiosofická; žalm nadějí — o oblíbenou trojici opřený —:

»wszystkim ciała dał Jehowa,
dusze wszystkim Chrystus dał,
a Duch święty żywot chowa,
by wraz ciało z duszą zlał.«

(»Všem dal tělo Jehova,
duši všem dal Kristus
a Duch svatý život uchovává,
aby tělo mohl slíti s duší.«)

Nejvýmluvnějším je žalm lásky, odpírající jménem lásky radikálnímu svádění:

»Nie jest czynem rzeź dziecinna,
nie jest czynem wyniszczenie,
jedna prawda Boska czynna,
to przez miłość przemienienie.
Hajdamackie rzuczcie noże!«

(»Není činem dětinská řež,
není činem vyhlazení,
jedna pravda Božská je činnou:
je to proměna z lásky!
Odhodte hajdamácké nože!«)

Na to odpověděl Słowacki nádhernou básní ›Autoru tří žalů‹, kde se posmívá jeho obavám a kde protestuje jménem ducha-revolucionáře proti reakci.

Tato báseň a haličská řeč vyvolaly novou odpověď Krasínského v ›Žalmu Žalu‹, kde tvrdí, že se jeho proroctví vyplnila, a vytýká Słowackému, že má neustále v ústech jméno Ducha Svatého a Krista, ale že jimi není prodchnut.

V žalmu tom prosí o nejvyšší dar v slovech majestátních:

›Błagamy Ciebie, Ojczy, Synu, Duchu,
z prostotą dzieciąt, w niewieściej pokorze,
przed Tobą dzieci i niewiasty, Boże!
A światu męscy — Błagamy Ciebie, stwórz w nas serce czyste,
odnow w nas zmysły, z dusz wypień kąkole,
złud świętokradzkich i daj wiekuiste
śróđ dóbr twych dobro, daj nam dobrą wolę . . .
Daj nam, o Panie, świętými czynami
śróđ sądu tego samych wzkrześć siebie . . . ‹

(›Prosíme Tě, Otče, Synu, Duchu,
s prostotou dětí, v dívčí pokoře,
před Tebou děti i ženy, Bože!
A světa mužní — prosíme Tě, stvoř v nás srdce čistě,
obnov v nás smysly, vypleň z duší koukol
svatokrádežných klamů a dej nám věkovitý
statek mezi tvými statky, dej nám dobrou vůli . . .
Dej nám, ó Pane, bychom mohli svatými činy
mezi tím soudem samy sebe vzkřísiti.‹)

a jakými mají býti tyto činy, to naznačuje v ›Resurrecturi: jediná jen v světě moc oběti, tichá, tísnivý los zhněte; tot lev dějin.‹

Dále nesáhala už myšlenka Krasínského; politická vyznání složil ještě v ›Dnešním dnu‹, kde nad lůžkem umírajícího ozývají se stranická hesla, jež umlkají teprve při zjevení se anděla, načež teprve jeden z přítomných prohlašuje:

›Chválím nebožtíka za to, že se nikdy nenazýval ani komunistou, ani aristokratem, ani panslavistou, ani demokratem, nýbrž jenom Polákem, jenž Polsku miloval . . . Srdce mu vřelo v prsou horoucněji, než jiným lidem.‹

Když tak historiosofie Krasínského svůj let omezila, jsouc výlučně národnostními záležitostmi zaujata, dotkl se ještě jednou všeobecnějších záhad o ›Nedokončené básni‹, v níž líčil fási před vystoupením Muže v ›Nebožské komedii‹, léta učení a toulek Mladence, s nímž se teď úplně ztotožňoval.

Mentor nového Telemacha, Aligier (Danielewicz) bdí nad mladíkem; v noční visi sune před jeho zrakem obrazy dnešku, jeho pekla, očistce, vyssávání lidu, ujařmování ženy; není nebe, jen jeho zárodky jsou uspány v našich prsou: víra je probudí, vůle povznese, láska uskuteční; v páté a šesté scéně zasvěcuje Aligier Mladíka do významu pokroku dějinného. Pokolení, národy a epochy mají po řadě slovo; po Kristu žádný lid, jenž se stal národem, neumírá na zemi, žádný člověk, jenž se stal duchem, neumře v hrobě a Bůh, jenž byl duší jednomu

plemeni (Slovo), tělem jedné církve (Slovo vtělené), bude duchem nad celým lidstvem.

Ale mimo církev Petrovu, jež se pořímštila, oděla šarlatem a zpronevěřila svému poslání (výtky oficiální církvi formuloval ještě ostřeji Mickiewicz a panslavisté), hledají nových cest, vedoucích k církvi všeobecné, sekty a tajné spolky, až do reformace — vynášející tělo na útraty ducha — a do revoluce — ničící a bořící; leč naplnili se dnové útlaku a hodina spásy a útěchy se blíží. Mladík vstupuje mezi živé duchy, snící o nové budoucnosti.

Byly to poslední, slábnoucí záblesky talentu autorova, jenž psal teď listy a brožury politické, jenž podával memoriály Napoleonovi, jenž stále více projevoval zásady konservativní a katolické; v katolicismu vidí jedinou, poslední záchranu před rozplynutím se v panslavismu; mimo to píše v této době lyrické verše, neurčené pro veřejnost a teprve teď z části vydávané. Verše ty postrádají vzletu; rhetorika je příliš dusí, jakkoliv nejsou jim cizími silné city a krásné obraty; jsou tu verše erotické (zvláštního druhu: nekvílivé, mužné) i asketické, ba i politické.

Vedle epika-klassika Mickiewiczze a romantika-fantasty Słowackého stanul stejně »velký duch Boží a jeden z andělů národa našeho«, Krasíński, básník myšlenky, básník — anonymní (Krasíński — jako kdysi Rej — se na svá díla nepodpisoval).

Ještě nežli se dal do vleku trojic Hegelovských, už v »Nebožské komedii« předvídal »života formy nové« a v »Irydyonu« čin-oběť za rukojmí spásy a obrobe uznával, vždy proti spiknutím a revolucím vystupuje, neuznáváje cestu pokroku v převratech násilných.

Jeho zásluhou bylo, že kladl si vysoký cíl, že k němu nabádal spící i v časech zoufalých, kdy podlost dostoupila nejvyšší míry, i v časech, kdy hrobové ticho všude panovalo, i konečně v časech, kdy nepředvídané katastrofy (1846) oslabovaly všechny.

S »l'art pour l'art« nemá jeho poesie nic společného. Ona bývá spíše sociálním programem, novinářským úvodníkem a pod.

Myšlenky své odívá básník v nádherný šat slovní. Zásoby staré mu nestačí, on tvoří nová slova, někdy odvážná a přece vždy šťastná.

* * *

První úlohou emigrace bylo předvésti dějiny dnů minulých, jednou pro vždy konstatovati, kdo a pokud je zodpovědným za celé dílo a jeho rozbití.

I vyořily se vzájemné inkriminace a stranické relace o povstání a o klubech.

Nejcennější prací z této záplavy bylo »Powstanie narodu polskiego« od Morice Mochnackého, bohužel smrtí autorovou přerušené, jadrností slohu a barvitostí obrazů vynikající. Jinak práce těchto emigrantských publicistů nevynikly nad prostřednost.

Tím slavnějším stal se (vysmívaný Słowackým) kozák-povídkař Michał Czajkowski, rodilý z Krzemieńce, stranník Różyckiego; našel v Paříži svůj genre, povídky kozácké (Wernyhora, Kirdžali,

Štěpán Černý, Hetman Ukrajiny, Anna a m. j.), jimiž v letech 1837—1844 krmil polské obecnstvo.

Czajkowski je polským Marlinským, jeho sloh je nabubřelý, jeho hrdinové dobrodružní fantasté, již z každého nebezpečí pomocí cikánek a hadaček šťastně vyvážnou, nejsou nikdy přemoženi. O prohloubení pozadí, o pravděpodobnosti událostí není tu ani řeči; jeho kozáci jsou monotonní, v jedinou stranu zadívaní (jako kozáci Záleského, ale méně poetičtí, za to hlučící: pravá rozkoš pro nevybíravé čtenáře a hlavně pro mládež!).

Při zuboženém stavu tehdejšího románu historického těšily se jeho historiky nesmírnému úspěchu nejen doma, i v cizině. Czajkowského překládáno o překot; dikce provincialismy zpestřená, veselý tón, živá fantasmie působily zrovna magicky.

Silná struna vlastenecká, opravdová verva vypravovatelská byly skutečnými přednostmi děl Czajkowského, z nichž nejzajímavější je kozácký román »Owruczanin«, obírající se událostmi z r. 1812.

Jako sláva Marlinského dozněla, tak zanikla i sláva Czajkowského, jakkoliv on déle se u paměti čtenářů uchoval ani ne tak svými romány, jako příhodami svého vlastního, bouřlivého života, plného extrémů a vzrušujících událostí, hlavně v době, kdy z Czajkowského stal se Sadyk-paša.

Pýcha, ambice, touha po dobrodružstvích a nejasné kozácko-polsko-slovanské ideály zanesly ho daleko . . .

*

Publicistika emigrační, kdysi tak oživená, dohasínala pomalu, leč před samým skonem vzchopila se k vydání, cenou článků, politických a literárních, jednotností tónu, vybraností slohu převyšujícím všechna místní jiná vydání »Wiadomości polskie«, jež vycházely od roku 1857—1861.

Spolupracovníky byli Julian Klaczko a Waleryan Kalinka.

První z nich, pocházející z Německé ulice ve Vilně, mladičký básník (třináctiletý), pokud ho kritika Skimborowiczova nezahryzla, všestranně vzdělán, sečtělý jako málo kdo v Polsku, stal se kritikem a publicistou prvního řádu, hned několika články ve »Wiadomościach«, orgánu to hotelu Lambertova. Ve vybraném vkusu uměleckém, v síle slova, v ohnivém temperamentu nevyrovnal se mu nikdo. Ještě větší slávy, než v polské publicistice nabyt Klaczko ve francouzské žurnalistice, jsa spolupracovníkem Revue des deux Mondes a j. Leč i zde byly po většině polské záležitosti předmětem břitkého jeho péra.

Zcela jinak vytvářily se osudy společníka ve zbrani, Waleryana Kalinky, jehož články, silně duchem katolickým proniknuté, formou ne skvělé a klidné, vyvolaly ony křiky proti Jesuitům. Po návratu z Orientu oddal se Kalinka zcela zásadám hotelu Lambertova; změnil své bývalé zásady demokratické, teď vystupuje soustavně proti všem spiknutím, přidává se k Sienkiewiczově a Hoffmanově straně a přerušiv studiu historická, nastupuje dráhu diplomatickou a publicistickou u Czartoryjských.

KAPITOLA PATNÁCTÁ.

Literatura ve vlasti.

Myšlenkový stav a podmínky rozvoje v Haliči, v Poznaňsku a království atd. Oživení badání historických a ethnografických. Vynikající básníci: epikové: Pol, Syrokomla a j., lyrikové: Ujejski, Lenartowicz a j., dramatikové: Fredro, Magnuszewski, Romanowski. Prosaikové: Kraszewski, Korzeniowski. Rzewuski, Chodźko, Kaczkowski a j. Ženy autorky: Gabriela a Deotyma. Překlady. Všeobecné vřvody.

Poesie emigrační, díky výjimečnému svému postavení a neobyčejným talentům tvůrčím, vydrala se hned na vrchol, nedostupný až posud poesii nejen polské, ale i slovanské vřbec, nic nepředstihlo tuto poesii emigrační ani dřive, ani později.

Ona dotýkala se nejživotnějších otázek, čerpala z nejbližší minulosti sřly i prostředky k boji, jež vedla dále pěrem, sama obracela se k předkům s hrozivou otázkou:

»Za co žycie w žycia chwili
z taką pychą roztrwonili,
že potomkom nie zostało
ni potęgi, ni puścizny.«

(»Zač život v života chwili
s takovou pýchou promarnili,
že potomkům nezůstalo
ani moci, ani dědictví.«)

a sama odpovídala:

»Któż zachwycon zdarzeń ściekiem,
nie popełnił nigdy winy?
Jakiż naród, jakiż stan,
wiekże jaki, czystem czołem,
krzyknąc może: jam aniołem,
jam nie zadał drugim ran?»

(Kdož, nadšen sběhem událostí,
nedopustil se nikdy viny?
Jaký národ, jaký stav,
jaký věk s čistým čelem
můžže vykřiknouti: jsem andělem,
neranil jsem nikdy druhé.)«

Literatura tato nejen vysvětlovala minulost, ale prorážela i záclonu budoucnosti. Leč literatura tato neměla volného přístupu do vlasti, šíříc se tam jenom tajně a jenom náhodně.

V každé části Polsky tekł život jinou struhou. K převratu úplnému, nejvýznamnějšímu ve svých resultátech, chystalo se zvolna v Haliči, s níž až posud vlastní vládou bylo jen macešsky nakládáno, ježto byla odsouzena ku germanisaci. Půl století po připojení k Rakousku provincie, v níž práce komise edukační žádnou ozvěnou nemohla se ozvati, podléhala úplně germanisaci.

Lvov s německým divadlem a s německými časopisy (polské listy jen živořily), země s německými úřady, soudy, školou a vojskem. Jen duchovenstvo bylo čistě polské, ale to zase bylo poderváno reformami josefinskými a zesláblo tím více, čím častěji v jeho čelo do-sazování cizinci, lhotejní k národním potřebám.

Šlechta cenila si nejvýše bývalý život tradiční, hlavně šlechta sanocká a podgórská. Nebylo to náhodou, že právě tehdy spisovatelé haličtí Pol a Kaczkowski s idealisací tohoto života tradičního vystoupili; o lid městský a vesnický tehdy nebylo dbáno.

Všeobecný zájem o národnosti neminul ani Halič, která právě se stala vděčným polem pro ethnografii, slučujíc dva kmeny světa slovanského, západního i východního. Myšlenky Chodakowského nalezly zde nejvíce ohlas. Už časopis »Pielgrzym Lwowski« z r. 1822 a 1823 přinášel ukázky a ocenění poesie lidové a z Haliče vyšly první obsáhlé sbírky písní lidových.

Rozdíly národnostní z počátku nic neznamenaly; nečetná inteligence rusínská užívala výlučně jazyka polského, a i v »církvích« kázáno polsky; Ivan Wahilewicz, jeden z »trojice«, jež v Haliči začala novou literaturu rusínskou, nejen že psával polsky, ale i se bratřil s Bielowským a j. Marcián Szaszkievicz (vydavatel »Rusalky Dněstrový«) psal polské verše a překládal z polštiny. Tehdy pěstován patriotismus zemský, haličský; pomalu vzámáhal se ten ruch, zahrnoval v sobě Ukrajinu; teprve později stával se ten ruch separatistickým a nabýval nepřátelské tendence.

Jaký div tedy, že právě haličtí spisovatelé šířili horlivě slovanské tendence, že byli nadšeni »Rukopisem královédvorským«, srbskými písněmi, »Slovem o pluku Igorově«, že je překládali a napodobili (hlavně Bielowski, Siemieński, Nabelak).

Vystupují na jeviště nové síly, spisovatel povídek Dzierzkowski, Vincenc Pol, Karel Szajnocha, Ujejski, Kaczkowski.

Strašný poplach, vyvolaný únorovou feží roku 1846 a politická persekuce ochromila na jistý čas myšlenkový ruch a propagandu demokraticko-pokrokovou; všechno nahradil rok 1848, vesna národů, předpovídající politické i sociální převraty.

Je sice pravdou, že v krátku rozvanuly se bujně sny; sjezd všeslovanský v Praze, vítaný prosou i verši, obeslaný hojně Poláky, jenž měl ustanoviti základ bratrství všeslovanského, musel se rozejítí, neusankcionovav ani shodu rusko-polskou, podepsanou Leonem Sapiehou,

Helclem a jinými; bombardováním Lvova (kde shořela univerzitní knihovna) začala nová éra reakce a repressalií.

Ale památný rok neminul bez hlubokých stop; bylo lze zastavit vydávání periodických časopisů, zostřovati cenzuru a dozor nad školami, vraceti se k systému germanisačnímu, zaplňovati úřednická místa Němci a Čechy — ruch duševní, politický a sociální už nebylo lze zastaviti.

Mešťanstvo se probudilo, služba v gardě národní, účastenství v peticích, adresách, schůzích, ba i procesy politické (odsouzení na smrt, zaměňována za vězení na Špilberku a Kufšteině), to všechno vytvořilo cit sdružení se šlechtou.

Osvobození sedláků vyšlo sice od vlády, ale zajizvilo nejhroznější ránu v ústrojí provincie, jakkoliv rozšířilo propast, děličí lid a šlechtu.

Ruch rusínský začal se rovněž rozmáhati a už jen jednodlostí zdál se hrozivým, tím více, že loyálnost Rusinů byla vyzkoušena v roce 1848—1849.

Ještě jiný přírůstek měl vliv na rozvoj Haliče: připojení republiky krakovské roku 1846. Miniaturní republika spolu s universitou Jagiellonskou prožila neveselé časy od roku 1815. Nedostatek sil a prostředků, nepatrný rozměr, bdělý dozor se strany garančních mocnářství, ztížení styků s druhými částmi Polsky, to všechno bylo na překážku rozvoje.

Ani jediná Hlavní Škola s vyučovací řečí polskou, jediná vědecká společnost, ruch časopisecký nemohly se rozvíjeti; čest university na výši udržoval její bibliotekář Jiří Samuel Bandtkie, vydávaje cenné památky, pořádaje knihovnu atd.

Daleko výše stanul Michał Wiśniewski z Krzemence, profesor všeobecných dějin, činný jako filosofický spisovatel, populární vykladatel logiky a paedagogiky. Největšího významu dosáhl co první historik literatury polské.

V sedmi velkých svazcích (1840—1846) zpracoval celou literaturu do XVI. stol. (v 5 sv.). Rozvinul veliký obraz kultury polské; v dalších dvou svazcích obírá se literaturou polskou až po věk Zikmundův, leč to jest už jenom bibliografie, nezpracovaný materiál historický.

Po vtělení ku Haliči stal se Krakov nejen těžištěm západní Haliče, ale v protiváze k mladšímu, rušnějšímu Lvovu, jsa strážcem hrobů královských i národní slávy, byl vždy zastancem živlu konservativního.

Zatím vystupovaly tyto rozdíly leda v theorii, leč dnové vlády absolutní byli spočtení; porážky v Italii způsobily v Rakousku úplnou změnu, připravily návrat k vládě parlamentární, zjednaly říši ústavu a provinciím samosprávu. Centralistické pokusy vídeňské nemohly už zadržeti národní obrození Haličel

Obrození publicistické a literární šlo nepřetržitým proudem až do roku 1848, kdy zpřetrhány hráze, kdy jako z rohu hojnosti vysypaly se denníky, brožury, verše polské i rusínské Pola, Jabłońského a jiných. Byly to spisy efemerní, ale proto přece zanechaly stopy.

Teď už nestačily »Rozmaitości« a »Dziennik mód«; Jan Dobrzański, nabýv zkušenosti redaktorské při onom časopise, vytvořil vážnější list

literární, nejprve »Nowiny« a pak »Dziennik literacki«, v nichž se lvovská belletrie důstojně reprezentovala.

Krakov podobný časopis nestvořil, za to jeho »Czas«, zemský orgán konservativní, vzrostl v nejdůležitější noviny polské, politické, díky schopnostem redaktora Manna a později Stanislava Koźmiana a j. Úlohu literárního feuilletonisty vzal na sebe bývalý demokrat Lucyan Siemieński, jenž zapomenul na svou »červenou« minulost a na poesii a oddal se zcela kritice a literárním studiím, zaváděje do literatury poprvé skizy, silhouetty, čili t. zv. »portrety« literární. Před ním dějiny literatury byly jen bibliografii, v níž byl materiál bez ladu a skladu sebrán; on první zručně a důvtipně sloučil data životní, vlivy okolí a ocenění děl nebo postavení, osvětlil i celek i podrobnosti. Nesahal příliš do minulosti: soudobé spisovatele ne vždy nestranně posuzoval. Podnes jsou jeho studie, psané neobyčejně lehce, čítány se zájmem a užítkem.

Čím se stal Siemieński dějinám literárním, zbaviv je pedanterie a malichernosti, tím stal se dějinám národním Karel Szajnocha. Pokoušel se i v poesii, hlavně v dramate sociálních i historických, nežli přešel úplně k historii. První jeho »vyprávění« o Boleslavu Chrabrém (1849) ukázalo schopnosti jeho péra, vycvičeného na vzorech francouzských, na Thierrym a j. Pod jeho pérem nabývají historické postavy nového života; nevyhýbaje se věcem drobným, vybírával si se zálibou themata vážná, půtky Slovanů s Němci, války Polsky s Východem muslimanským a j. Ve vězení — kam se dostal pro politické příčiny — nad prací o novém vydání Lindeova Slovníku a nad čtením rukopisů v bibliotéce Ossolińských přišel o zrak, tak že už nemohl dokončiti periodu Jana Sobieského. Neupadal nikdy do idealisování, sloužil pravdě, než holdoval i kráse.

Kolem měnilo se všechno: věda polská, po chvilkové stagnaci, stanula na pevnějších podkladech. Na katedře lvovské objevil se Antoni Malecki, jenž vedle monografií literárních pěstoval i studia grammatická, jimž vyválčil nové stanovisko, odpovídající lépe požadavkům novodobé vědy filosofie slovanské, jež se datuje v Rakousku od Dobrovského, Kopitara a Miklosiće. V té době zřizována nová gymnasia polská, oživilo divadlo pod novou správou (Smochowski, Nowakowski), oživila hlavně belletristika veršem i prosou a seskupila četné, jí výlučně oddané síly.

Tak tedy přecházela Halič z bývalé ztrnulosti duševní Abdéry do nového ruchu a života, třebaže volným, přece jen stálým krokem, získávajíc si každým desetiletím nový a větší pokrok.

Jinými, klikatými cestami rozvíjel se duševní život v Poznaňsku, jež poprvé a naposled v dějinách polských mělo stanouti v čele duševního života polského. Oné úplné prostrace duševní (jež byla charakteristickou známkou dávné Haliče) nebylo tu nikdy. Pruská censura byla daleko mírnější; záležitosti selské byly regulovány už od r. 1820; ruch sociální nebyl nikterak omezován; university berlínská a vratislavská působily na mládež velkopolskou; na gymnasiích byli četní učitelé Poláci, kteří bývali i literárně činnými; našli se i mecenáši,

zámožní, osvícení, vlastenečtí. Hrabě Edvard Raczyński nejen penězi opatřil a veřejnému užítku odevzdal velkou knihovnu v Poznani, ale i svým nákladem vydával cenná díla staré literatury polské (diplomatické kodexy atd.).

Hlavních zásluh získal si bibliotekář Raczyňského Josef Lukaszewicz ve čtyřdílném spise »Historya Szkół w Polsce«, jež sáhlo až do úpadku Republiky a v díle »Dzieje Wyznań obcych« (dějiny cizích vyznání, českých bratří, kalvinistů atd.).

»Tygodnik Literacki« (vedený Ant. Wojkowským) holdoval prvotně mírnému pokroku; psali do něho historik Jędrzej Moraczewski (autor dějin polské republiky a encyklopaedie polských starožitností) a filosof-aesthetik Karel Libelt, schopný publicista, výborný stylista. Leč od roku 1841 obrátil se Wojkowski (jemuž statečně pomáhala jeho žena Julie, první emancipovaná žena polská) ku krajnějšímu směru. Písně Julie Wojkowské, psané v duchu vesnického lidu, dýchaly protišlechtickou nenávistí; emancipaci žen šfíla vášnivě, oslavujíc paní Sandeovou; ostatně však byla ctitelkou střízlivého rozumu a kárala každou exaltaci. Tento směr zneplátelil poznaňskou společnost s »Tygodnikiem«, jenž za nedlouho byl ubit jednak ignorováním, jednak střelami »Orędownika« (Popliňského a Lukaszewicze). Ani vážný »Rok« Moraczewského dlouho nevydržel a tak po roce 1846 umírá zase ruch novinářský tak slibně začatý. Do popředí vystupuje pak »Przegląd Poznański«, vydávaný Janem a Stanislavem Koźmianem.

Je sice založeno ještě vědecké sdružení »Towarzystwo pomocy naukowej« (doktorem Karlem Marcinkowským; existuje podnes a je činnou hlavně podporováním studující mládeže) a »Towarzystwo Przyjaciół Nauk«, ale ani tyto spolky nezachránily úpadek duševního vzružení, jež v Poznaňsku mělo vrch jenom po jediné desetiletí.

Originelního vykonáno v Poznaňsku málo: za to však s volností jinde neobvyklou pojednávalo o otázkách, jež jinde nebylo lze probírat, kritisováno literaturu emigrační atd.

Náhradou za tento povlovný úbytek budilo se národní vědomí v zapadlých koutech krajů piastowských a pruských.

Slezsko, vyloučené od staletí z běhu dějin polských, zněmčilé nejen ve vyšších sférách, leč i v lidu samém, jen v hoření části své ukázalo se býti vytrvalým; leč jsouc zapomenuto, žilo jen dialektem domácím, v kostele a ve škole. Nová škola pruská (po přiloučení Slezska k Prusku) stavěla ji přímo za požadavek a cíl germanisaci, tak že už jenom kostel zůstal jedinou baštou národní; ale i tato bašta stávala se tím nejistější, čím více živel německý vnikal do vyššího duchovenstva. Biskupové vřatislavští neznali téměř nikdy jazyka svých nejčtetnějších oveček.

Z duchovenstva nižšího však a z řad učitelů vyšel nový ruch, obrození lidu polského v Slezsku. Mimo nejelementárnější potřeby duchovních pastýřů ožývala se sentimentální, romantická tesknota po rodné řeči a po vzpomínkách z dětství. Sláva literatury polské, vliv a příklad »Pana Tadeusze« k sobě lákaly. Začato pracovati pro lid i jazykem spisovným.

Byly to skromné počátky kněží Fietzeka, Bogedajna, Bączka, učitele Lompy a jiných; kalendáře, lidové časopisy, sbírky pohádek atd. tvořily novou literaturu slezskou. Nejvýše stanul kněz Bączek, jenž v »Starém kostele Miechowském« slohem epickým, dle vzoru »Pana Tadeusze« vyprávěl o dějinách znovuvybudování kostela v Miechowicích; je tam mnoho zpráv o dějinách školních a církevních, o prostotě vesnické atd.

Ruch tento přenesl se později i do Slezska Rakouského, do Těšína a do Opavy, kde obnovováno bývalou polskou literaturu protestantskou, vydáváno v přetiscích postillu Rejovu a Żarnowczyka, postaráno se o »Kancyonal dla chrześcijan ewangelickich« atd. Největší zásluhu získali si chudí učitelé, bojující s nepřizní vlády a s nedostatkem prostředků: Pavel Stalmach, Andrzej Cinciała (pocházející z rodu selského). Jejich »Tygodnik Cieszyński«, později »Gwiazdka Cieszyńska« stvořily podstavu pro čtárny a spolky polské, zajistily pokrok národní a bránily ho vůči německým choutkám.

V Království vyvinuly se poměry jinak.

»Towarzystwo Przyjaciół Nauk« uzavřeno navždy a jeho sbírky putovaly do Petrohradu. Uzavřena universita Alexandrovská, značná část rukopisů z této university i z knihoven klášterních dostala se do petrohradské Veřejné knihovny.

Bohatě rozvinuté časopisectví polské skleslo rázem na nejmenší rozměry; všechny vynikající síly opustily vlast, aby po krátkém pobytu v Haliči nebo v Drážďanech usadily se ve Francii; byli mezi nimi i učenci i básníci, professoři i literáti.

Jen nečetní — na př. Gołębiowski, Brodziński — zůstali ve vlasti. Ale ti nemohli už rozptýlené síly seskupiti. První desetiletí po r. 1831 představovalo největší úpadek, úplné duševní zchudnutí celé země.

Důležitějšího časopisu nebylo: veškery pokusy zklamaly. Novoročenky s verši a prosou, Jitřenky, Víňky, Prvosenky, Nezabudky atd. ukájely jen skromné potřeby duševní.

Teprve v roce 1841 založená »Biblioteka Warszawska«, obohacená značnějším fondem duševním i finančním, stanula v čele vážných listů belletristicko-vědeckých a na tomto místě stojí podnes.

K nejčinnějším pracovníkům na literární nivě oné doby náležel Kazimierz Wójcicki, jakkoliv žádným z četných svých děl a nesčetných článků neodpovídá výběravějším požadavkům.

Nejtrvalejší zásluhu má Wójcicki svými paměťmi: znaje Varšavu už před rokem 1830 dovedl vylíčiti život varšavský — literární i společenský — za celou řadu let na počátku století devatenáctého.

Na podobném poli, skromněji a méně populárně, pracoval i muž široce vzdělaný, Wacław Alexander Maciejowski, právník povoláním (Historie zákonodárství slovanského, v 6 svazcích, svého času velice chválené dílo), později literární a kulturní historik. Jeho 4svazkové dílo »Piśmiennictwo polskie« je nadobyčej bohaté informacemi bibliografickými, poznámkami a výpisky; Maciejowski sám všude sbíral materiál, od Kórníku až po Petrohrad. V díle svém akcentuje národní

ráz literatury: proto nemohl se smířiti s humanismem a latinou; za to on jediný ve Varšavě representoval onen směr slovanský, jenž byl téměř na vymření.

Vědecká díla vůbec byla teď velice vzácná: nebylo tu pracovníků, ježto nebylo škol. Nejschopnějším a nečinnějším byl Julian Bartoszewicz, nejlepší znalec lidu i doby XVIII. století. Jeho »Historya literatury polskiej« byla tehdy nejvyšším dílem.

Dříve než vědecký život probudil se ruch publicistický.

Proti »Bibliotece Warszawské«, konservativní, stanul »Przegląd Naukowy« Edwarda Dembovského, jenž ve Varšavě hrál tutéž úlohu, jako Wójkowski v Poznani. Byl vášnivým adeptem filosofie Hegelovské a sociálního pokroku, povznesení lidu atd. Psal velice mnoho, neskrbil jiskrami ve svém slohu, měl vysoké požadavky, ale ve svých kritikách nebýval nestranným. Jsa mladý, působil živě na mladé. V Poznani, kam se přestěhoval, napsal první dějiny literatury (»Piśmiennictwo polskie w zarysie«), kde nepíše o lidech a jejich knihách, leč jen o dílech a myšlenkách. Jeho místo ve Varšavě nebylo nahrazeno, ani spoluvydavatelem »Przeglądu« Skimborowiczem, spíše bibliografem než publicistou, ani mladým talentovaným Majorkiewiczem, jenž si brzy prací zdraví podryl, ani demokratem Dembowským atd.

Orgán reakce katolické proti »pýše rozumu« -- »Pielgrzym« — vydávaný ženou-filosofkou Eleonorou Ziemięckou, neměl úspěchu; jediná »Biblioteka« vydržela na bojišti, přečkavši všechny rány z prava i z leva.

Kritiku pěstovali hlavně Tyszyński, později i Levestam; Alexander Tyszyński začal svou činnost kritickou povídkou »Amerykanka w Polsce« (1837) a v brzkou získal si žezlo varšavské kritiky, píše do »Biblioteki« recenze románů i veršů, velmi nestranně, leč slohově poněkud ztěžka.

Méně systematickým a solidním ve vědění byl Frederyk Henryk Lewestam, pokoušející se o velké kompilace (»Historya literatury powszechnej«), leč proslavený jen drobnostmi, pádnými recenzemi a satirickými výpady (»Wolne żarty«, z nichž vznikly později humoristické časopisy).

V této době nejvíce prosperoval denní tisk: Hrabě Henryk Rzewuski, zakládaje »Dziennik Warszawski«, seskupil kolem sebe nejlepší síly; belletristiku a divadelní referáty pěstovala hlavně »Gazeta Warszawska« (Lesznowského) a ještě výše stanula »Gazeta Codzienna« nebo »Polska« (za skvělé doby redaktorství Kraszewského).

V »západním kraji« zrušena universita i lyceum: Vilno a Křemenec odevzdaly své professory, sbírky a žáky jiným ústavům v říši ruské; tak hlavně nově založená universita Vladimírská v Kijevě stala se dědičkou, rovněž i universita v Charkově (zde vyučoval právům bratr Adama Mickiewicze); ruch vědecký a literární, šířící se z Vilna po celém »západním kraji«, náhle ustal. »Kuryer Wileński« obsahoval už jen drobné informace. V jiných časopisech a novoročenkách (Znicz, Borut, Bojan, Rusalka a j.) byly jen nepatrné veršované i prosaické příspěvky; je-

diné »Wizerunki i roztrząsania naukowe« bojovaly s lhostejností obecnstva.

Následkem změněných okolností byly poměry v Petrohradě lepšími než ve Vilně. Poláci v Petrohradě, buď na stále nebo jen na čas usazení, budili ruch literární i zde. Nelze to tvrdit o Tadeuszi Bulharinovi a Sękowském, lidech smutné pověsti, nepříznivě zapsaných v dějinách ruské literatury.

Když publicistika vilenská poklesla, vzmožil se význam »Tygodniku Petersburského«, založeného Malewským, přítelem Mickiewiczovým a Przeclawským. Dříve nepatrný časopisek stal se velmočí literární pod »pentarchii« — Grabowského, Rzewuského, Holowińskiego, Szyrmera a Kraszewského — jež metala blesky na demokraty, svobodomyšlníky, na filosofii i revoluci, slovem na všechno, co se vymykalu čínskému cpařství. Mládež bouřila se proti tomu stavění hráze každému pokroku, leč její orgány (»Gwiazda« a j.) mnoho nezmohly. »Tygodnik« padl teprve tehdy, když hlavní síly přispěvatelské (Rzewuski) ho opustily.

Tak přerůzně utvářilo se pozadí, na němž mezi rokem 1831 až 1863 rozvíjela se krásná literatura polská.

Naskytá se tu otázka: nebylo-li by s výhodou i fáse této literatury i její pěstitele dle různých krajů seskupiti: bohéma varšavská, demokrati poznaňští, básníci krakovští atd. Ale na to lze odvětit záporně: literatura slučuje vše a nerozlučuje lokální povahu a zjevy. Vedle nich totiž jsou tu zjevy všeobecné, zjevy právě ze všeho nejvýznamnější, nejlepší.

* * *

Literatura ve vlasti — na rozdíl od literatury emigrační — yznačuje daleko užší obzor, při vši své romantičnosti. Tíží ji otázka selská, přítěž historická, jen výjimečně vystřelí prorockým slovem »Žalozpěvy Jeremiášovými«.

Za to kvete v ní povídka a veselohra, čeho se velká poesie emigrační ani nedotkla, a po čem čtoucí lid i místní repertoír nejvíce lačnil. Proto prostě literatura ve vlasti doplňuje literaturu emigrační a v tom je jedna z největších jejích zásluh: zpovsěchňuje potřebu denní knihy polské, každému přístupné a zajímavé.

Menší je její zásluha o repertoír polský, za to největší zásluhou je starání se o lid vesnický, o jeho duševní potřeby, snaha zahladiti staleté viny.

Literatura tato nabyvši sil, začala po roce 1840 je zase zvolna ztráceti; v nejhlubší reakci byla kolem roku 1850, načež opět se poněkud povznesla.

Nejtypičtější její postavou, nejsilnějším výrazem toho kolísání mezi červenými a bílými byl W i n c e n t y P o l, kdysi až příliš populární, později populárnost ztrácející: Vítili se s ním radostně a loučili se s ním lhostejně.

Široký věhlas získaly mu »Pieśni Janusza« (r. 1833, vydané z návodu Mickiewiczova a Odyńcova, jimž se v Drážďanech představil). Nebyly to první plody jeho Musy, jejíž vzorem byl nejen Mickiewicz,

leč i Schiller, jež zkoušela i překlady lidových polských písní do němčiny (»Volkslieder der Polen« r. 1833).

Útrapy srdce diktovaly mu první verše erotické, sentimentální, mdlé; životní dráhu, účastenství ve vojně, všechno, co viděl a co radostně neb bolestně procítil, to všechno zkrystalisovalo se v »Písniích Janusze«, jadrných a zpěvných:

»Pieśń ojczysta, narodowa,
prosta, rzewna a surowa,
jak nasz lud i czas
więc o Lachu, o orleciu
i o krzywej szabli cięciu
przynosi wam śpiew«

(»Pieśń rodná, lidová,
prostá, tklivá, primitivní,
jak náš lid i čas
proto o Lechovi i o orlovi
i o tětí křivé šavle
přináší vám zpěv«)

Nebyly to lyriky vojensko-vlastenecké, jakými byly básně Körnerovy a Garczyńského, byly to nezřídka jen náčrtky, obrázky, vyprávění, slova zamyšlení a žalu, nebo ostré výtky (na př. strážmistra Dowsze proti štábním důstojníkům a panáčkům, jenž si stěžuje):

»oj nam obu źle tu pono —
pojďz, moj koniu, źle w tej stronie,
kłątwa kraju na niej leży,
tutaj piorun w nich uderzy,
albo ziemia ich pochłonie,
że tak służą tej ojczyźnie!«

[»oj, nám oběma tu velice zle,
pojď, můj koni, zle je v té zemi,
kletba vlasti na ní leží;
zde blesk do nich udeří,
nebo země je pohltí,
že tak slouží té vlasti!«]

Živost dikce, barvitost obrázků, představujících všeliké příhody vojenské až k smutné cestě přes hranici, srdečné sbratření s každým, kdo upřímně miluje:

»czy to w dworze,
czy w klasztorze,
na slobodzie,
czy w gospodzie«

(»ať to ve dvoře,
nebo v klášteře,
ve vesnici,
neb v hospodě«)

zjednaly mu srdce všech. Nejvýše stanul ve všeobecné lásce a vážnosti »Písni o zemi« (1843), jíž možno sic leccos vytýkati, co se tkne komposice, nic však, pokud se tkne vůdčí idey.

Na svých toulkách po krajích bývalé Republiky poznal bystrý pozorovatel (zřejmě talentovaný k zachycování významných rysů, lidí, krajinek) různé poměry a jako poetický Cicerone chtěl dáti mládeži naučení o bývalé zemi a jejích obyvatelích, jaká je ta

»ziemia sławna z zboża,
z wiary, z męstwa, z gościnności,
i z nieładu, i z wolności.«

Své potulky začal na severu, seběhl rychle k nížinám, vystoupil na Karpaty a odtamtud sešel opět do nížin krakovských, sandoměřských a kujawských.

Jakoby nějaké předurčení od časného mládí ponoukalo Pola tradicemi na vždy uplynulé minulosti. I přilnul k tomu světu plným srdcem, k jeho víře a patriarchálnosti, kde svazky rodinné a pocit cti krotí vášně líp než všechny paragrafy, kde milováno se srdečně, pito o překot, sekáno statečně, kde všechny novinky s nedůvěrou odmítáno.

Už v »Písních Janušových« udeřil Pol na ten tón joviálnosti a veselého vyprávění, jakým se vyznačují i další jeho plody: »Proklamacya chorężego«, »Wieczór przy kominie«, »Przygody Imp. Benedykta Winnického w podróży jego z Krakowa do Nieświeża roku 1766 i powrót w dom »rodzicielski«, »Zgoda Senatorska«, »Sejmik w Sądownej Wiśni«. Animus šlechtický oživuje zcela mělký leckdy obsah, nezřídka jen anekdotický.

Od povídaček starošlechtických, dojemných a působících prostotou výrazu a hloubkou citu lyrického přešel Pol k tvoření epopejí. Řadu jich začal »Mohortem, rapsodem rytířským« (1852), napsaným za krakovské professury. Rhapsoda sama je stavěna v celku volně: je to řada črt ze života stepního rytíře, majícího stráž na hranicích, oddaného celou duší té službě nevděčné a nebezpečné, srostlého se stádem a s pasekou, s basilánským klášteřem, v němž co rok odbývá rekolekce velkého postu, nepřijavšího povýšení, jež by ho se stepí a se službou pohraniční rozloučilo.

Postava tohoto rytíře, bdělého jako jestřáb, silného jako lev, prostého jako hořubice, zlatého srdce, majícího veškeré ctnosti staropolské, je vylíčena k potupení nového světa a jeho ubohých rysů; ona nás poučuje, jak vysoké nezištnosti ve službě vlasti naši předkové přivykli. Na hrázi borysowiecké rek básně svým tělem zakrývá ústup vojska polského a sám hyne.

Líčení v této básni rivalisují s líčením v »Panu Tadeuszi« a přece tím nepovstává epický celek; to také nebylo účelem autorovým, jenž v předmluvě blesky a hromy sesílal na soudobý svět s jeho falešnými bůžky, s jeho posměšky nad památkami minulosti.

Zúžení obzoru a zpodivínštění mravních kázání způsobilo i seslabení artismu provedení, jenž nejskvělejším je právě v Mohortovi. Ve »Vítu Stwoszovi« jen jednotlivé kapitoly jsou skvělé. Veškeren smysl pro kompozici opustil Pola v »Hetmanském pacholetí«. Rekem měl být člověk, malý postavou, velký srdcem a hlavou.

Není divu, že ztrácel se význam Polův a že on dojat stěžuje si do nevděčnosti, do útoků a úkladů:

»Smutno mi, Boże! Smutno nad pracą,
bo nożem złości świat mi serce kraje!
Nie to mi dają, co ja duszy daje,
ale z niewagą stare służby płacą . . . !«

(»Smutno mi, Boże! Smutno nad prací,
neboť zlosti nožem mi svět srdce krájí!
Nedávají mi to, co já dávám z duše,
ale nevážnosti staré služby oplácejí!«)

Rychle dohasínal jeho zrak duševní i fyzický, až osiepl docela!

Vedle epika Pola stojí Władysław Syrokomła (vlastně Ludwik Kondratowicz erbu Syrokomła), jako Pol fanaticky připoutaný k zemi a k její minulosti, jako on srdečný a milující, ale jinak zcela rozdílný.

Ze všech básníků Syrokomła nejplněji vyjádřil typ slovanského básníka. Bez zvláštních darů duševních, s ledabytle nabytým věděním školním, se zlatým srdcem, neopatrný a lehkomyslný, spoléhající na »nějak bude«, pohostinný, třeba k vlastní škodě, dobrodušný a srdečný, skromný, nenávidící formy i klam velkého světa, tak srostlý se svou vlastí, že ani při zoufalém postavení Litvy nedal se z ní vyvábiti žádnými vyhlídkami, demokrat duší a tělem, jakkoliv měl sám šlechtický erb, životem i uměním hlavně Burnsovi podobný.

Je lidovým písničkářem jako Burns, ale i v jiném smyslu: jeho lidem je drobná šlechta, lišící se ani ne tak životem, jako řečí, vírou a tradicí od »chlopů«; pěstovatelé role jako dřive, leč už ne tak pánům potřební, proto nezřídka na nevděčnost a zanedbávání nařikající. Jakožto rolníci jsou oddáni patriarchálnímu, tradičnímu pořádku, jsou vposloucháni do přírody, zresignování, trpěliví, úporní a přece pokorní, plní smutných vzpomínek na jiné, lepší časy.

Nad ně vyrostl Syrokomła, on ve své poesii obejímá celý vesnický život i celou minulost selskou. Dejte pod mikroskop — pravil k básníkům

glówkę motylą lub serce czlowieczce,
leżkę, co z oczu spłakanych wycieczce,
lub kwiat urwany z litewskiego pola,
a rozpowiedzie sumiennie i święcie
blask każdej barwy, każde serca drgnięcie,
każde ruszenie drobnego atomu,
a pieśń już tam a utworzy się snadnie,
a dobrzy ludzie zbiorą się gromadnie,
posłuchać pieśni, westchnąć pokryjomu,
a kdy się słuchacz rozczuli, rozmarzy,
ó! wtenczas dobre żniwo dla żniwiarzy!

(Hlavičku motýlí nebo srdce lidské,
slzičku, jež z očí uplakaných skane,
nebo kvítek, utržený z litevského pole,
vyprávějte svědomitě i svatě
o lesku každé barvy, o každém srdce záchvěvu,

o každém hnutí drobného atomu,
a píseň sama pak utvoří se snadně,
a dobří lidé seberou se hromadně,
by poslouchali písně, by vzdychli si tajně.
A když se posluchač dojme a rozesní,
ó! pak dobrou jest žeň pro žence!

Těchto zásad držel se přesně: upřímně doznával, že jinak nedovede:

* když biře ołówek
i, niewidząc, co kreslić, błędne stawiam kreski,
zawsze wyjdzie z pod ręki lub litewska chatka
lub kościółek wioskowy, lub dworek litewski.
Nic innego nie umiem kreślić na papierze,
tylko to, com ukochał z całej mojej duszy,
co innego pragnęłam nauczyć się szczerze,
chciałam kreślić gmach pański – ołówek się kruszy *

(* když beru tužku
a, niewęda, co kresliti, činim bez ladu tahy,
wždy mi wyjde z pod rúky buď litewská chaloupka,
nebo kostelíček vesnický, nebo dvorek litewský.
Nic jiného nedovedu na papíře kresliti,
jenom to, co jsem si zamiloval z celé duše;
chtěl jsem upřímně naučiti se něčemu jinému,
chtěl jsem nakresliti panskou budovu – zlomila se mi tužka *)

Syrokomla vycítil nedostatek domácích poesie lidové, jejich památek nezachytitelných, záviděl šťastnějším stavům:

*Oj, bolešno, bolešno, czemuż to, mój Boże,
lirników i gęślarzów miało Zaporozie?
Czemu na naszych polach nie zjawia tacy?
My domowe pamiątki kamieniami znaczymy!
Ejże, jak żywo! Lirnik miałby tu piękne i bogate żniwo,
opiewać nasze krzyże, kurhany i groby,
od czasów Mendogowych do dzisiejszej doby:
Ej, każda taka powieść dla piewcy ciekawa,
z każdej ludziom nauka, płacz, albo zabawa,
a pamiątka i pieśń przywiązana do niej
zawsze duszy litewskiej choć cząstkę odsłoni.*

(*Ej, bolestowno, bolestowno, proč to, oh můj Bože,
lyrniky a huslary mělo Záporoží?
Proč na našich rolích se tací nezjevují?
My rodné památky kameny označujeme!
Ej, jakživo! Lyrník měl by tu krásnou a bohatou žeň,
opévati naše kříže, kurhany a hroby,
od časů Mendogových až po dnešní doby.
Ej, každá taková pověst je pro básníka zajímavou,
z každé je lidem poučení, pláč nebo zábava,
a památka i píseň s ní sloučená
wždy duše litewské aspoň částku odsłoni.*)

I byl přesvědčen o nevyčerpitelném bohatství podání litevských:

*Každy kópiec na gruncie, každý krzyż przy drodze,
stos łomów na gościńcu, kaplica, gospoda,

wszystko tu jest pamiątka i wszystko ci poda
jakaś ciekawą powieść o życiu Litwina.
A i leż sie tych podań codzień zapomina,
albo widząc, nie widzi i słysząc, nie słucha,
kto rodzimem powietrzem nie napoił ducha.«

(»Každý kopec v poli, každý kříž u cesty,
hromada lomu při silnici, kaplička, hospoda,
všechno je tu památkou a všechno ti podá
nějakou pověst ze života Litvína,
a co se těch pověstí denně zapomíná,
nebo vida, nevidí, neb slyše, neposlouchá,
kdo rodinným vzduchem nenapojil svého ducha.«)

Co zanedbali jiní, to nahradil básník, když konečně uvěřil v své povolání.

Veršoval už ode dávna, leč přílišná skromnost bránila mu v tom, vystupovati veřejně. Prostudovav Wiszniewského literaturu a zamilovav si latinské básníky, Janitia a j., převersňoval je po polsku, zanechávaje originály co do básnického umění daleko za svým překladem. Konečně vystoupil na veřejnost s vlastními verši.

Vedle méně cenných legend »Pocztylion« a j. největší obsahem je »Urodzony Jan Dęboróg«, největší cenou »Kęs chleba«.

Dęboróg je básníková autobiografie, »Kus chleba« diktoval básníku osud jeho otce: starý nájemce vyhnán ze statku; nespravedlnost tato mstí se na pánech: pole jejich vydávají jen hořké plody. Nejkrásnější stránkou je popis zbožného života vesnického.

Tradice selské a šlechtické se splétají hlavně v »Janku Cmentar-niku« a v »Ułasovi«.

Janek s pánem v cizině bojoval a když síly ztratil, pána pochoval, po čtyřiceti létech vrátil se do rodné vsíky a s novými lidmi nemohl se sžít a teprve na hřbitově (cmentarz) mezi svými pookřál.

Ułas život za pány dal; jeho Oksena pro zradu souzena a popravena, slza selská i šlechtická splynuly tu dohromady a zbyl jeden jediný prvek — člověka.

Ale i skutečné historie si Syrokomla hleděl (ne vždy k prospěchu svého umění). Minulost pojímal jinak než Pol, její vady nezamlčoval, když

»na krolów twarde włożono pęta,
w pasterzach znikła gorliwość święta,
senatorowie poiili braci,
szlachta się ciągle konfederaci,
żołnierz jął gnębić tych, których bronił,
kupiec przez lichwę bogatstwa strwonił,
kmiotek niewolnik zmarniał na dworze —
Anioł zatrąbił na sądy Boże! . . .«

(»na krále tvrdá vložena pouta,
v pastýřích zanikla svatá horlivost,
senátoři opjeli bratry,
šlechta se stále sdružuje,
voják začal utiskovati ty, které chránival,
kupec lichvou nabyté jmění promrhal,
sedláček nevolník ve dvoře přišel na zmar —
Anděl zatroubil k soudu Božimu!«)

Nebo:

»Długo stare zegary
nad głowę waszych ojców
były w ekscytarze,
budząc ich myśli i czyny!
Brzęk puharów, gwar śmiechów tłumil ich gderanie,
aż Pan kazal zegarom jęknąć niespodziance,
aż pękły rozawe sprężyny!«

(„Dlouho staré hodiny
nad hlavou vašich otců
bily k napomenutí,
budíce jich myšlenky i činy.
Zvonění pohárů, hluk smíchu tłumil jejich kárání,
až Pán poručil hodinám, by ozvaly se nenadálým jekotem,
až zarezavěla péra praskla.“)

Z minulosti polské vybíral si také motivy, k nimž by byl Pol nesáhl: boj mezi city a povinností, roztržky mezi šlechtou a měšťanstvem, nesnesitelnou pýchu panskou; otázku sociální řešil ve »Vesnických politicích« a v »Loutce«, kde dívka hněvá se na sedláky, že tatíčka vyrušili z chutného spánku řevem po chlebě, než svědomí ji za tuto necitelnost káře i našeptává jí něco jiného:

„Juž ja, kiedy wyrosnę i będe mieć zboże,
póki sie cała wioska chlebem nie nasyci,
nigdy się spać nie położę.“

(„Já však, až vyrostu a budu mít pole,
pokud se celá vesnička chlebem nenasytí,
nikdy nepůjdu spat.“)

Otázku selskou stopoval pilně i rozzlobil se velice nad nevhodným aktem šlechty vileňské:

„Przecież się stalo . . . Kraju mój rodzony,
wieniec twej cześci odarty w tej chwili.
Ojcowie twoi własnymi imiony
kajdany ludu pismem utwierdzili . . .
O wstyd mi Wilna, nie chcę być Litwinem,
i hańba mojej herbowej pieczęci!“

(„Přece se stalo! Můj rodný kraji,
věnec tvé cti v té chvíli je stržen.
Otcové tvoji vlastními jmény
pouta lidu listinou upevnili.
O stydím se za tě, Vilno, nechci být Litvinem
a hanbím se za svou erbovní pečeť!“)

Zásluhu a slávu Syrokomłovu netvoří dramata a epeje, leč prosté vesnické povídky veršem a pak stále četnější lyrické verše. Jen s obtíží dobýval si básník uznání, ale nikdy nesklonil své hrdé čelo k ponížení. Skonal s písní na rtech, jsa po smrti obdařen všeobecnou péčí, které se mu za živa nedostávalo.

Jiný z básníků této doby Gustav Zieliński získal si značnou popularitu svým »Kirgizem« (1842), po »Sonetách krymských« první

originelní básní orientální. Z počátku šílená jízda Kirgizova připomíná nám Faryse, jakkoliv pozadí je poněkud jiné. I z jeho prsou vyrývá se

„piesň tęsknoty, melancholijnej, jak te plaszczyny,
dzikiej, jak krwawej zemsty pociski,
rzewnej, jak tęskność do pól ojczyzny.“

(„piesň stesku, melancholického, jako ty pláne,
divokého, jako krvavé pomsty záchvaty,
dojemné, jako tesknota po rodných polích.“)

Bouře nutí ho přijati pohostinství v aulu svého nepřítel Bije; zamiloval se do jeho dcery Demely a utekl s ní; když je Bij nemůže dohoniti, poručí zapáliti step. Leč marné úsilí:

„I przeszło przez nich morze płomieni,
przeszło i w miejsce zgasłych pożarów,
dziś znowu cisza pośród obszarów
i jeszcze bujniej step się zieleni . . .“

(„I přešlo přes ně moře plamenů,
přešlo, a na místě shaslých požárů
dnes opět panuje ticho v širém prostranství,
a ještě bujněji se step zelená.“)

Cena Kirgizova leží v pravdivosti, v důkladnosti a malebnosti popisů stepů, života Kirgizů, jich obyčejů. Tento talent popisovací byl silnou stránkou Zielińského, on projevil ho i v »Stepích«. Zieliński mnoho svého talentu neužíval. On více pracoval na své roli a ve veřejnosti občanské a sbíral cennou knihovnu, jež je nyní veřejnosti odevzdána.

Jako »Kirgiz« vyznamenával se novotou thematic a plastičností provedení a tím vynikal nad celou povodeň poetických povídek, dumek a legend kozáckých, tak i po dvaceti létech vydané »Dziewczę z Sącza« od předčasně zesnulého Mieczysła wa Romanowského vyznamenávalo se těmitěž vlastnostmi.

Romanowski psal už v mládí verše; nejprvé přibíral na sebe posu byronisty, ale v kruhu kolegů pozbyl i pochybnosti i hořkost duševní, psal lyrické verše, sonety, a po příkladu Polově a Syrokomłově i povídky veršem, vybíraje z nevyčerpateľné studnice rytířských, milostných dobrodružství z časů Kazimírovských.

Jeho »Dziewczę z Sącza« je prvním a na dlouhá léta jediným poematem měšťanským; švédský důstojník Oskar ví o tom, že v nejbližší době v Sączy nastane vraždění Poláků. Chce zachrániti svou milenku Basii a prosí ji, by opustila Sącz. Basia se neklidem prozradí, švédský plán je zrazen a měšťané Švédy předejdou: Basia i Oskar zhytnou.

Celá historie odehrává se mezi měšťany, mezi řemeslníky; je to nový »Pan Tadeusz«, jen že měšťanský.

* * *

Proudy demokratické, vířící ve Varšavě a v Poznani, jevily svůj vliv i na literaturu. Odvraceno se od paláců k chatám a polím, veršované povídky, dramata i lyrika nasakovaly prvkem lidovým.

Mladí básníci putovali mezi lid, zapisovali si lidová podání, písně, pohádky, napodobili nebo tvořili původní selské povídky, dýšící nezřídka stavovskou nenávisť.

Nejostřeji vystupoval velice nadaný, vášnivý, zhořklý R y s z a r d B e r w i ŋ s k i.

I on začal tím, že se toulal mezi lidem, že zapisoval lidová podání a že je pak veršem i prosou uveřejňoval. V čase dvouletého vězení oddal se kritice těchto lidových plodů a tu dospěl k zajímavému závěru: začal pochybovat o samobytnosti pověr, lidových podání atd., zpronevěřil se zásadě romantické, jež cenila si každého plodu lidového, co zjevu lidové duše; v době nekritického nadšení vším pseudolidovým jeho »Studyja o literaturze ludowej se stanowiska historycznej i naukowej krytyki« (1854) předešel i německé Grimmy, Schwartze a Kuhny. Dnes se to uznává, tehdy jeho spis přešel bez povšimnutí. Nevole, jaká stihla básníka-renegáta, přenesena i na badatele.

V negaci snad nikdo básníka toho nepředstihl. Co později tak znenáviděl a čemu se tolik posmíval, to poznal nejprve sám. Sám jasa ohnivým milovníkem žen, sám Donem Juanem, zbavil se brzo klamu milostného a na kontrast byronovského Dona Juana napsal báseň »Don Żuan Poznański«, kde posmívá se lásce obstarožné Hery a hloupoučkého Leandra.

Ve vášnivě negaci jde Berwiński stále dále. Hrozí šlechtě mořem krve, zříká se víry, chudým metá do očí:

»Ty u stopni oltarza rozścief się w pokorze,
i czołgaj się wśród błota, jak zgniła kaluża,
ja chcę być jak bezbrzeżne i bezdenne morze,
myślą moją uragan, a modlitwą burza.«

(»Padni před stupni oltáře v pokoře
a plaz se v blátě, jak shnilá kaluž;
chci býti jako bez břehů a bez dna moře;
myšlenkou mou je uragan a modlitbou bouře.«)

Nejsilněji vylíčil své pochybnosti a hořkost v »Poslední zpovědi v starém kostele«. Zde píše o svých zklamáních, o tom, jak marně hledal štěstí v lásce, pravdu ve vědě; konečně vida hanebnost a bídu i hmotnou podlost svých bratří, opouští bojiště se slovy pohrdání:

»Znam was i gardzę, lecz tak wami gardzę,
że lepiej niechaj zamrą na mej wardze
te wszystkie słowa i wszystkie gorycze,
któremi płunąc mógł bym wam w oblicze.«)

(»Znám vás i pohrdám vámi, leč tak pohrdám,
že raději necht zemrou na mých rtech
ta všechna slova i veškera hořkost,
jimiž bych mohl vám plivnouti do tváře.«)

V mysli své zalétá do let dětských, do let blahé víry, porovnává je s dnešním stavem . . . »Myslíte si, že stojí za to žítí, jak žijí, a milovati ten život?« A doufá v lepší snad budoucnost:

»Kiedy nakoniec w ludziach sumienie sie wzbudzi,
wtedy życie ukocham, uszanuję ludzi.
Ach! wtedy może nawet z tą pierśią rozdarta,
jeszcze by z wami cierpieć i żyć było warto.«

(»Kdy konečně se v lidech svědomí probudí,
pak zamiluji si život, pak budu si vážit lidí.
Ach! Pak snad docela s tou hrudí rozervanou
stálo by za to s vámi trpět i žít!«)

* * *

Miniaturová republika krakovská vydávala na svět i miniaturové básničky, kteří dnes jsou zapomenuti až na jednoho, jenž za svůj lepší osud vděčí tónům genia Moniuszkova, Edmunda Wasilewského, jemného snílka v životě i v písni, jíž opěval svou »Halku«; Wasilewski s Gustavem Ehrenbergem a Františkem Žyglińským tvořil »trojici krakovskou«, plnou byronovského zklamání, rozervanosti duše, ale i lidových motivů.

Daleko více než v Krakově a v Poznani, ožívají se tyto motivy v lyrice básníků varšavských, ve verších mladé varšavské bohěmy.

Z celé řady básníků toho druhu (jmenujeme tu hlavně Romana Zmorského, Włodz. Wolského, Severyna Filleborna, Józefa Bogdana Dziekońského, Wilkońského, Anieli Dembowskou a j.) při poesii lidové nejméně vytrval Teofil Lenartowicz, »lyrnik« mazowecký, v jiném, hlubším významu »lyrnik« své země, než Zaleski nebo Syrokomła.

Syrokomła dělilo všechno od lidu běloruského a litevského, ani z něho nevyšel, ani do něho přes »chłopomanií« nepatřil; Zaleski před přítomností se uzavřel, jen Lenartowicz — Mazur — s lidem se sžil, jeho prosté radosti sdílel, slzy jeho stíral.

Nenašel hned pravou cestu, tvořil, jako tvořili »cikáni«, t. j. nářikal, toužil a dumal a věštil (na př. ve »Verši na poesii« r. 1814) jako oni.

Opustiv rodné Mazovsko, sám ožil i oživil svou píseň ve vzpomínkách vesnice i lidu a zůstal jim věrným, opakuje, jako Zaleski, sebe samého. V mládí v noci s hochy nad Narví koně pásával a odsud přinášel si krásné písně lidové. Ale on neopakoval to, co lid zpívá, nýbrž tvořil písně sám, vmyslel se v jejich formu a dle té básnil vlastní písně.

V téměř duchu lidovém tvořil i větší práce. Na př. ona »Jagoda«, toť selanka o sirotku Daguši a Janovi, jak se do sebe zamilovali, jak se vzali a jak vzorně žijí. Jinde znázorňuje Lenartowicz i záhrobi, jak se v duši selské představuje. Jeho »Zachwycona« a »Błogosławiona«, toť pouť duše selské, cosi jako »Hanička« Hauptmannova. Nemocná vesničanka vypráví dítěti o visích záhrobních, jak v ráji jsou samé jabloně a velké hrušky a na nich dobré dušičky — zlaté ovoce; Pán Ježíš ovečky na louce pase, Nejsvětější Panna zhotovuje plátno ze stříbrné přize, vítr je v jeseni po polích roznáší; z nebe je vidět všechno, co se daleko na světě děje. Smutno v očištění a což teprve v pekle, kde duše nemocné vidí Jidáše.

»Błogosławiona« jest doplňkem »Zachwyconej«, méně zdařilým, jakkoliv i zde je hojně prvků lidových: list s nebe seslaný, svatí a svě-
tice v zaměstnání naivně lidem jim připisovaném.

Pokud Lenartowicz tvořil v duchu národním, potud tvořil šťastně, i jmenujeme tu ještě jeho »Bitvu« a »Jesličky«.

I nemohl básník odervati zraku od svého Mazovska, kde

»po szerokiem polu modra Wisła płynie,
pochyłone chaty drzemią na dolinie«

(»po širokém poli modrá Visla pluje,
nachýlené chaty dřimou v dolině«),

a nemohl je dosti vynachváliti:

»O, śliczna to ziemia, to nasze Mazowsze,
i czystsza tam woda i powietrze zdrowsze!
Gdzie mi tak na świecie kto zagra od ucha?
Gdzie mi sie rozesmieje tak rażno dziewczucha?
Skąd wam modrej Wisły i białego piasku,
serce, moje serce do tych lasów goni:
do Wisły, do Wisły, oj tęskno mi do niej!«

(»Oj, krásná to země, to naše Mazovsko,
i čistší je tam voda i zdravější vzduch.
Kde mi na světě kdo tak od plic zahraje,
kde se mi rozesměje tak srdečně děvče?
Odkud máte modrou Vislu a bílý písek?
Srdce, moje srdce do těch lesů se žene,
k Visle, k Visle, oj teskno mi po ní.«)

A když jeho struna zazvučela tesknotou po domovině, tu plynuly od ní verše prosté a svěží, jako ta země z rána v slzách rosy vykoupaná:

»Myśl moja cicha, jak moja chata,
nad dym ojczystej wioski nie wżłata,
oko nie sięga dalej i szerzej,
jak do tych lasów, jak do tych krzyży,
iak do tej wody, co płynie srebrna;
czyż większa mądrość czleku potrzebna?«

(»Myšlenka má tichá, jako moje chata,
nad dým rodné víscky neletí,
oko nesahá dále ani šíře,
než po ty lesy a po ty kříže,
než po tu vodu, jež plyne stříbrná;
zdaž větší moudrosti je člověku třeba?«)

A moudrosti této stačilo mu, aby psal malé, dojemné a půvabné obrázky veršem neobyčejně melodickým, nezřídka skočným, vždy zpěvným (Komorowski svou hudbou zvýšil jejich popularnost); než lidovost Lenartowiczova je poněkud jednostrannou, zidealisovanou, plnou manýry: jeho Mazur a Kozák Záleského jsou jako rodní bratři; jeho zrak letí po zevnějšku, vidí dobře, ale všechno růžově, ve všem vidí selanku.

Jeho optimismus, jeho radost ze života je nakažlivou. Lenartowicz vyznává upřímně:

»co ja będę na złe wróżył,
powróżę na lepsze:
i znów chata się wystawi,
opatrzy, podeprze . . .«

(»co budu věštiti zlé,
budu věštiti lepší,
a znovu se chata vystaví,
opatří, podepře . . .«)

Z vlastního smutku se nezpovídal, a byl to smutek někdy hluboký a zřítavý. I on jako jeho »Sirotek« »honil své slunce a nemohl je dohoniti«, i on byl vyděděn ze všeho štěstí:

»Kiedy tak staniesz, jako ten krzak suchy,
gdy nikt się do cię nie przyzna, nie powie:
pójdź — sam człowieku! — wtedy na mogilki
pójdiesz wyklęczać, jak ja, ten śnieg pyłki,
i będziesz, jakby na swoim pogrzebie!«

(»Když tak staneš, jako ten keř suchý,
když se nikdo k tobě nezná, neřekne:
pojď, opuštěný muži! — tehdy na hroby
půjdeš klečeti, jako já, do toho kyprého sněhu
a budeš jakoby na vlastním pohřbu!«)

Lenartowicz neměl onu žílu epickou, jakou se označoval Pol, Syrokomla a Romanowski, za to nejmíše vzlétl v smíšeném, lyricko-epickém verši.

Výlučným lyrikem, darmo o epickou tvorbu se pokoušejícím, byl poslední z této básnické skupiny Kornel Ujejski.

V kruhu lvovských spiklenců, policíi darmo stíhaných, Ujejski nasákl vlasteneckými ideami. Plamenná poesie emigrační, »Dziady«, »Kordyan« a »Irydyon« vychovávaly jeho mysl i sloh. Nejvíce na něho působil Słowacki; Ujejského nezarážela nikterak jeho negace, jako Pola.

Popud k tvoření básnickému poskytla mu nejdříve láska — rozumí se, že nešťastná! — hořkost z ní plynoucí, vzdychání po ideálu; než od lyriky osobní Ujejski se brzo odloučil.

Jméno dvacetiletého básníka proslavil roku 1845 »Maraton«. Słowacki budil vzpomínky na Thermopyly a Leonida, aby se národu bolestně vysmíval; mladý jeho velebitel vybral si jinou epizodu této války. Nebyl příliš nadšen krásou světa řeckého:

»wy chcecie pieśni, ni kwiatu do wieńca,
co by wśród uczy mogła was pochwalić,
a jabym pragnął wam w ogniu rumieńca
rozmiękle dusze jak zbroją ostalić;
dawnych olbrzymów przed wami postawię,
i z nimi wzkrzeszę cały świat zamarty,
może choć wtenczas przy waszej niesławie
z wstydem przyznacie, że jesteście karły.«

(»Vy chcete písně, jako květ do věnce,
jež by vás mezi hostinou mohla pochváliti,
a já bych rád v ohni ruměnce
rozměklé duše vaše jako zbraně zocelil;
bývalé obry před vás postavím
a s nimi vzkřísím celý mrtvý svět,
snad aspoň tehdy při vaší neslavnosti
se studem přiznáte, že jste trpaslíky . . .«)

Nešlo tedy básníkovi o náladu nebo o epické podrobnosti: řeč Miltiadona k Atheňanům byla střediskem celé básně.

Od světa řeckého byl básník přilákán Písmem Svatým; parafrazoval její kapitoly (Šalamounovy písně); roku 1844 nakreslil básnický svůj program »Geśl Jeremiasza«; odhazoval staré »gusle« a sahal po nových. S Konradem volal:

»cały mój naród jest moją rodziną,
Izy z jego oczu, krew z jego ran czerpię,
cierpiąc ból jego, chcę śpiewać . . .«

(»celý můj národ je mou rodinou,
slzy čerpám z jeho očí, krev z jeho ran,
trpě bolem jeho, chci zpívati . . .«),

netuše ani, jak rychle se tato slova vyplní.

Řež haličská roku 1846 obrážela se v čtrnácti »Nárcích Jeremiášových«, napsaných téhož roku. Když všeobecné zoufalství a malomyslnost zachvátily celou polskou společnost, tehdy vznesl se náhle nad ztrnulé davy mladý, silný hlas, moudrý vírou a láskou, konejšíci jako balsám, posilňující.

Tyto žalmy otevřely národu ústa, letěly po národě, pronikly do chat i do paláců a zabouřily modlitbou tisíců; nezoufaly, neproklínaly, než věřily pevně:

»żeś nas nad wszystkich upodobał sobie,
żeś nas zapalił, jak pochodnię nocną,
by całą ludzkość prowadzić ku Tobie,
że, chociaż czasem słabymi zachwiejesz,
jednak nas wszystkich chronisz przed upadkiem.«

(»že's si nás nade všechny zalíbil,
že's nás roznítil, jako noční pochodně,
abychom veškero lidstvo k Tobě vedli,
že jakkoliv časem zachvěješ slabými,
přece nás všechny chráníš před úpadkem.«)

Messianista věřil v pokrok lidstva, věřil, že »lásky a svoboda opáší tu zemi, jako věčně zelený břečtan«.

Po verších emigračních nikdo nenašel výrazy tak vzletné, nářky tak hluboké, a přece ne kacířské, důvěru tak pevnou a přece nepřeháněnou, pokoru tak upřímnou.

I vzlétl básník rázem nad své vrstevníky a stanul vedle mistrů. Ve verši nábožensko-vlasteneckém nikdo ho nepřevýšil.

Ale na výši této se Ujejski neudržel. Nevládil příliš rozlehlými tóny, tvořil velice nerovnoměrné: s verši vroucími jako láva stfídají se verše

mdlé, zvadlé, bez vůně. A při tom očekáváno od něho stále větších činů, když mistrové poesie umřeli nebo zmlkli, tu zdálo se, že on uchopí se žezla mistrovského. A v tom básník zklamal očekávání.

Talent jeho slábl zcela patrně: básník umíral za mládí, umíral jako autor »Žalmů Jeremiášových«. Když druhou část žalmů těchto roku 1863 dopisoval — nenašel už sluchu. Vytrval sice při svých heslech, ale cítil, že je stále opuštěnější:

»ja stoję jak po wielkiej powodziwoy opadną fale,
zapomniany, samotny zostałem na skale«

(»stojím, jako když po velké povodni opadnou vody,
zapomenutý, samoten zůstal jsem na skále«)

Od té doby vyléval sílu slova i žáru ne už ve verších, ale v řečích, at už nad hrobem Grottgierovým, nebo při slavnosti Husově (při níž vše se s Čechy bratřil), nebo v úmrtní den Goszczyńského.

Vynikající úlohu už horlivý ten občan nehrál. Nepočítal se změněnými poměry. Nesmířitelný republikán, nepřítel Stančíkovců, nevcházal v žádné kompromissy.

Lvov uctil jeho památku pomníkem.

* * *

Literatura emigrační zanedbávala skoro docela drama a povídku. Zcela jinak literatura ve vlasti. Už existence tří stálých divadel — ve Varšavě, Lvově a Krakově — působila k tomu, aby drama bylo hojně pěstěno.

Nejvíce k tomu povolán hr. Alexander Fredro zmlkl docela a teprve po létech (kdy roku 1848 mrazivá reakce zemi svírala) vrátil se opět k své Muse.

Nezměnil se, ani nepokročil: o požadavky nového jeviště se nestaral, psal jako dřív, t. j. nestaral se o nit dějovou, stačila mu anekdota, první, nahodivší se myšlenka, komický omyl; jako dřívě lepil na typy (k individuím se nesnižoval) etikety Jenialkiewiczů atd.; zachoval si bývalý humor, nezapomínal na mravní naučení. Místo versů často — a v tom činil ústupek nové době — užíval po většině prósy.

Jeho humor a vtip stačil na švihné aktovky (Svíčka shasla, Koncert, Dvě jízvy a j.), větší práce už nebyly tak šťastně zpracovány. On netvořil pro obecenstvo, ani pro jeviště, ale pro pouhé zabítí času, pro vlastní zásuvku, v níž před zraky smrtelníků lakomě uzavíral své výtvořy, dovoluje teprve po dlouhém životě k otištění své literární pozůstalosti, ubližuje tak sobě, jevišti i literatuře.

Vedle Fredra stanul Josef Korzeniewski z Krzemence. Teprve po dlouhých bojích podařilo se mu zjednat si vynikajícího postavení: i v životě i v literatuře dobýval vše s námahou, úsilnou prací a těžkým přemáháním překážek: štěstí se naň samo nikdy neusmálo.

Péro zkoušel skoro po půl století, tiskl své první věci, když ještě Mickiewicz kráčel v stopách Trembeckého a holdoval ovšem klassicismu; než studie německé seznámily ho časné s Schillerem a Voltaiřem a nedaly mu uvíznouti v pseudoklassicismu.

Začínal, jako tehdejší mládež vůbec, ódami a poetickými listy, ale v brzkou přechel na pole, kde bylo nejméně konkurentů, na pole dramatu.

Ještě jako dramatik spáchal deklamační tragedii v duchu francouzském »Pelopidas«, ale nabubřelost slohu této práce opustil pak nadobro (»Kłara«, »Aniela«, »Dymitr i Marya«). Je u něho patrný vliv Shakespeara, jenž byl Korzeniowskému vzorem i v efektech dramatických i v dikci.

Ani jako professor kijeviský a později ředitel gymnasia v Charkově a ve Varšavě nepřestal psátí dramata a veselohry ze sfér cizích i domácích, historických i soudobých.

Z dlouhé řady dramát vyniká »Andrzej Batory« z dějin sedmihradských: rek bojuje o samostatnost, leč proti převaze rakouské je slabý a padá. Práce tato je výborně promyšlená a vypracovaná, leč je chladná a ztuhlá.

Daleko výše stanulo drama, jímž Korzeniowski splatil nezbytný tehdy dluh lidovosti, »Karpatští horalé«, arcidílo jeho (z roku 1843), podnes vysoce ceněné v inventáři nejen polského, než i (a skoro více!) maloruského divadla. Huculy i Žabie, kde se tragedie Antoše Rewizorczuka odehrála, znal dokonale z cest prázdninových. Zajímal ho urostlý lid, odvážný, tesknící za svými horami, k snášení křivdy a k plazení se — jako lid z rovin — nikterak neschopný.

Proto stanul Korzeniowski — tak vždy umírněný — na straně křivdu trpících; figury vládní zobrazil v nejhorším světle, zidealisoval Antoše a Maxima. Lid, řeč (rovněž zidealisovanou, neboť tehdy se nikdo nestaral o fonografickou správnost dialektické mluvy!), zvyky, zábavy, písně a temperament věrně vylíčil. Ušlechtilá tendence, živá akce, pravdivá, zajímavá, charaktery dobře podané a důsledné — to všechno složilo celek, nad který se už Korzeniowski nikdy nepovzněl.

V tutéž dobu spadá i vytvoření jeho dvou nejlepších veseloher: »Żydzi« (1843) a »Panna Meżatka« (1844).

Na svých cestách po venkově poznal Korzeniowski šlechtu — vysokou i drobnou — a povídky měly rychle tu znalost seslíti a ztrvaliti.

Z poměrů venkovské šlechty čerpal Korzeniowski rovněž i sujet k »Židům«, nazýváje tak pány, kteří kramařili cti a věrou.

Pravdivý Žid, Aron Loewe, má daleko více srdce, poctivosti a svědomí, než šlechta: hrabě, hotový lotr, jeho žena, jež stůně na frankomanii, ač mluví francouzsky hanebně, jeho sestra — stará koka atd.

Jako celek výše stojí »Panna Meżatka«, Cecilie, vydávající se za provdanou, aby v upřímném, ale nesmělém citeli, vzbudila lítost a z reservy ho vyvedla, co se jí také znamenitě povede.

To není už komedie Molièrovská, ani Fredrovská, to není komedie typů, leč komedie charakterů. Osoby jednající nejsou nositeli určitých vlastností, jsou to individua. K tomu přispívá znamenitě zbudovaná akce, živý dialog, pravdivý humor. Není tudíž divu, že ji nazýváno »jedinou a první na polském jevišti vystavenou veselohrou«.

Ale při divadle Korzeniowski nevytrval: ředitelství i kritika, nezdědka k vzdálenému, venkovskému autoru nelaskavé, a přesvědčení, že budoucí belletristika utone v románě, přivedlo autora na pole románu a povídky; hlavně v posledním desetiletí své literární činnosti vzdělával toto pole.

Než zde nezískal si tak trvalého úspěchu, jako za ony tři hry, podnes cenné.

V soudobém dramatu zkoušeli své síly i jiní: nikdo se však nevyrovnal Korzeniowskému, ani Syrokomla v tendenčních »Vesnických politicích«, ani hrabě Kossakowski, ani Karel Drzewiecki z Krzemence, jenž čerpal sujet k svým dramatům a veselohrám ze života šlechty (»Kontrakty« a j.), ani Jan Chęciński, jakkoliv svého času bouřlivě tleskáno jeho »Szlachetstwie duszy« (Ušlechtilosti duší) (1859). Dílo toto rivalisovalo nebezpečně s Korzeniowského veršovanou veselohrou »Majątek albo imię« (Majetek či jméno), kde panna Aniela, váhající mezi dvěma citeli, poslechne své srdce a vyběže si ne boháče a šlechtice, nýbrž chudého umělce; je to jedno z lepších děl Korzeniowského.

Chęciński, herec, jenž psával pro divadlo veselohry a písně, vybral si thema poněkud zpříbuzněné, jakkoliv sáhl daleko hloub, bránil s velkou výmluvností proti pretensím rodu a peněz, zásluhy osobní.

Psal potom ještě mnoho, leč galerie mu už netleskala, pročež pomstil se na kritice ve veselohře »Krytycy«.

V krakovském divadle měl veliký úspěch Władysław Ludwik Anczyc s lidovými hrami (Lobzowanie, Flisacy a j.), jež nečinily velkých nároků. Zrušení roboty v Haliči zvětšil veselohrou »Chłopi — arystokraci«; zpěvy v této veselohře zpívané jsou až podnes populárními. Než ani Anczyc hluboko nesaahal, jeho lidovost byla jen povrchní.

Proto kraloval Korzeniowski ve veselohře a v obyčejovém dramatu (napodobeno i jeho slabší práce na př. »Kníry a paruka«), za to v historickém dramatu musel jiným ustoupiti.

* * *

Daleko větší úspěchy než drama slavil román. V té věci nejlepší práce pocházejí z pera Kraszewského, Korzeniowského, Rzewuského a Kaczkowského.

Kolem roku 1860 stanul Józef Ignacy Kraszewski v čele literatury polské, domácí i zahraniční. I on — jako Korzeniowski — pokoušel se dlouho v různých oborech, než si vydobyl uznání. Při dlouholeté práci literární uzpůsoboval se proudům a tendencím století a měnil tak několikrátě barvu; směřoval vždy k pokroku, leckdy zklamal mladé pokrokáře, konservativce, ultramontany, liberály, aristokraty i demagogy, červené i bílé: když se zdálo, že se už v některé partii politické nadobro usadil, tu hned zas zamířil k nové, pokrokovější straně.

Proto na všech stranách a ve všech táborech horšili se na jeho zradu; jen on se necítil vinen, jda vždy za pokrokem. Čas i zkušenosti vyléčily ho z ilusí a předsudků, smířovaly ho s extremy. Že pak každá fáse myšlenková obrážela se u něho v literární činnosti, proto i v románech jeho jsou největší extremy. Každá strana může se dovolávat jeho spisů a pfece on nepatří k žádné straně.

Vedle té Proteovské povahy u našich spisovatelů ne právě časté, jakkoliv leží v naší přirozené trpnosti, vyznačovala Kraszewského neobyčejná, fenomenální čilost myšlenková. Mysl jeho poddávala se jakémukoliv impulsu. Porovnával, pozoroval a redukoval příliš chvatně. Narážel na stálé omyly a opravy, neboť poznatky, k nimž dospěl, ne skrýval, nýbrž je honem pouštěl do světa.

Neobyčejná lehkost vyjádření se, péro brzy vycvičené, tvůrčí fantasmie neobyčejně bohatá, jakkoliv ne právě hluboká, nepopíratelná záliba v práci, vášeň psací, obrovská massa pozorování, poznámek a fakt, jež musil ze sebe vypraviti, tvořily za dobu téměř šedesáti let hotovou knihovnu, již vytvořilo péro jednoho rychle fysicky sešlého muže.

Rozměry a plodností práce nevyrovnal se Kraszewskému žádný ze spisovatelů nejen polských, než i slovanských!

Volyňan, narozený ve Varšavě a ve Vilně studia ukončivší, po nějaký čas vydával se za Litvína. Ještě podnes fanatičtí stranníci litvínští dokazují, že Poláci Litvínům Kraszewského uloupili!

Šlechtic, debutoval v literatuře povídkami ze života měšťáků a maloměšťáků, ba i když ve svých počátcích k historickému románu sáhl, zmatky měšťské, náboženské ho lákaly.

Domácí vliv zátišného, starošlechtického, patriarchálního a hluboce náboženského způsobu života a vychování setřelo Vilno, lidnaté a hlučné, svobodomyšlné a exaltované. Převrat uspěla četba: mladík poddával se realismu Stendhalovu a Balzacovu, prudkosti Viktora Huga, fantasii Hoffmanově, sentimentalismu Jeana Paula, svévoli a nevázanosti Paul de Kocka.

Nucený delší pobyt ve Vilně v roce 1831 vnutil mu péro do ruky a tak vysypaly se mu z rukávu obrázky a skizy Don Juanství vilenského, hospodského života, orgií maloměstských (»Pan Walery«, »Velký svět malého městečka«, »Pan Karol«, »Svatomichalský kostel ve Vilně« a j.).

Už tehdy silně ho vábila historie, archaeologie, ba i bibliografie. Zajímaly ho památky bývalého písemnictví; ze studií těch vzrostly později čtyři svazky »Historie Vilna«, dva svazky »Litvy« a j.

Konečně odejel na vesnici a po léta ji neopouštěl. Zde se oženil, zde hospodařil, ačkoliv hospodářství se mu příliš nevedlo, ani v Gródku, ani v Hubíně. Co pluhem nevyoral, to Pegas musil nahrazovati.

První dojmy pobytu na vsi, sféry šlechtické a lidí žijících jenom břichem, podněcovaly v něm jenom žílu satirickou. Obrázky vesnické byly ještě pestřejší než obrázky měšťské. »Čtyři svatby«, »Improvisace pro mé přátele« atd. vystavovaly v plné nahotě nedostatek srdce a hlavy u světských lidí i u duchovních, karikovaly jich svědomí a mozek.

Mladý spisovatel pósoval na satirika nejen v těchto povídkách a románech, než i v četných článcích, otiskovaných v »Tygodniku Petersburgském«. Tyto články sblížily ho s Przecławským a v brzku ho i do Pentarchie vtáhly.

Ony články literární a sociální vyznačovaly se mladickou hřzností: autor řal do všeho nemilosrdně.

Avšak této satíře a ironii nevděčil autor za první skutečný úspěch. Románem ›Básník a Svět‹, holdujícím romantickým názorům o ušlechtilé úloze umění a o osudu pěvcově, získal si všechna srdce.

Už tehdy — roku 1840 — všeobecně v údiv uváděl rozmach jeho péra. Vedle stále nových románů rojilo se skizzami, psanými živě a barvitě, exkursemi na pole dějin, historického dramatu i románu; i ve velké epopeji skládal svědectví hlubokého dojmu, jakým pseudo-historie litevská a mystická úcta před legendami zdánlivě národními na něho působila.

Jeho ›Anafielas‹ (báječná hora obrození nebo z mrtvých vstání) skládal se ze tří básní: z ›Witoloraudy‹ (pláči pro Witola), ›Mindowsa‹ a ›Witoldových bojů‹; autor i vrstevníci silně přeceňují toto dílo mozolně usmolené, ba našli se i horliví překladatelé do němčiny a litevštiny. Kraszewski sám nezchladl nikdy k tomuto svému potracenému plodu, domýšleje si naň totéž, co Syrokomła na ›Margiera‹.

Nás i ›rauda‹ zůstává chladnými, ježto sám materiál, z něhož ulepeny milostné scény Mildy a jejího syna Witola a pronásledování, jež trpí se strany božství, je v celku fantastický, ne legendární, nýbrž zcela svobodně mythology podle vzorů cizích, řeckých a finských slepený.

Vedle těchto studií probádal bývalé památky historické a literární, publikoval je v ›Atheneu‹, v ›Przyjacielu ludu‹. V té době pěstoval hlavně román, dramatu se málo dotýkaje.

Pobyt na vesnici působil: autor sám se zmírnil v lůně patriarchálního života, zchladl značně v satirickém a ironickém zápale, za to však přiblížil se k přírodě a k lidu.

Poddal se tichému kouzlu pozlacených a postříbřených polí, tmavých borů sosnových s jich teskným šumotem, hladkých a jasných ploch jezerních, a hlavně bilo jeho srdce pro zubožený lid.

Proto teď holdoval lidovosti a k největším jeho zásluhám literárním počítáme jeho lidové romány, napsané mezi lety 1840—1850 od ›Historyi Sawky‹ přes ›Ulanu‹ až k ›Latarni Czarnoksięskiej‹, přes ›Ostapa Bondarczuka‹, ›Budina‹, ›Jarynu‹ až k ›Chatě za vsí‹.

Všechny tyto romány, provedené neobyčejně pečlivě, podrobně, s obšírnými popisy přírody, výborně vycítěné, nebíjí přímo proti pánům, ale aspoň nepřímě. Vždyť to byla doba, kdy ani ›Chatrč strýce Toma‹ nebylo dovoleno překládati. Romány tyto předvádějí krutá fakta o tom, na jakém rozmaru závisí leckdy osud sedláků.

Ulanu — planou růžičku mladý pán po cestě utrhl a když se mu omrzela hračka, zase ji odhodil. Že celá její rodina byla tím zničena, o to nikdo se nestaral.

V ›Chatě za vsí‹ ujal se Kraszewski i pariů vesnice, cikánů, nešťastného děvčete, jež zamilovavši si cikána, vzalo si ho přes posměch celé vesnice.

Vedle lidovosti splácel Kraszewski dluh i filosofičnosti století. Studoval systémy filosofické, vzpíral se Hegelovi a Trentowskému, pouštěl se do analys dříve mu neznámých.

Jako lidové romány jsou plny smutku, tak i v těchto filosofujících povídkách a románech je plno tesknoty (»Pod wloskiem niebem«, »Pamiętniki nieznamomego«, »Sfinks«).

Idealistovi a entusiastovi klesají křídla, jakmile se střetne se skutečným světem, v němž čeká ho jenom zklamání v honbě za štěstím osobním. Rozumováním dospívá autor k závěru, že, kdo chce dosíci trvalého štěstí, nesmí se egoisticky uzavíratí, nýbrž musí se obětovati všeobecnému blahu.

Nejtypičtější prací je »Sfinx«. Historie malíře, jenž skončuje svůj život v klášteře, jenž v objetí umění křesťanského nalézá jediný, živý zdroj nadšení uměleckého.

Kraszewski, sám ne nejhorší malíř, mnoho o umění přemýšlel; a právě ve »Sfinze« vystavuje kontrast mezi řemeslníky v umění a mezi pravými umělci, slabými, přecitlivělými, hluboce trpícími, mučenníky svého umění, kteří konečně utíkají se do kláštera, aby tam našli mír a štěstí života.

Silná nálada náboženská, stále bezohlednější konservatismus, vyznačovalo Kraszewského právě v této době kolem roku 1850.

A tu nastal nový obrat, radikální. On poznal, že sedláci jsou nemastní, neslaní, že čtou leďacos, že jsou mravně zkažení, a že špatní páni byli přece jen výjimkou. I začal velebiti minulost s její neochvějnou věrou, s prostotou obyčejů, s patriarchálním poměrem pánů k sedlákům, odhaloval stále nové ctnosti slovanské, odmítal zmaterialisovaný, židovštělý Orient.

Každá úchyłka od staré cesty otců zdála se mu teď hříchem, bil teď do pánů, kteří pěstovali cizozemštinu a vnašeli zárodky hniloby do života lidu. V tomto pronásledování cizí zkaženosti dospěl až ke kouřavé satíře, jako v »Komediantech«; už teď formuloval své názory na svět, jež později v »Morituri« tak skvěle rozvinul, názory o vyčerpávání se a nepochybném zániku této kasty.

Tím více pak idealisoval menší, drobnou šlechtu. Pravda, ani u té všechno nechválil, stavěl jí za vzor ušlechtilého měšťana (»Zlaté jablko«), neskrýval její zkaženost a sobectví (»Interesy familijne«) a pod.

Ale přece stavěl tuto drobnou šlechtu za vzor a naději národa, už proto, že si zachovala víru a tato víra dělá divy.

I vyličuje tyto divy a zázraky v »Kordeckém«, na pranýř staví zrádce víry předků v »Dyable«.

Kraszewski idealisuje i poddanství v selankách veršem i prosou; ve »Visce«, v »Jermole« kreslil patriarchálnost slovanskou. Nalezl v ní velkoruský »mír«; svobodní sedláci vzdělávají půdu neohrazenou mezí, kněží a starci jediným pokynem nutí k poslušnosti mladší; líčil vpád cizích činitelů a uvolnění prvotní kázně.

Stále zjevněji vystupoval autor s morálkou a s tendencí; tonul v orthodoxi slavjanofilské.

Než i z této se vyzul. Cestou po Evropě se přesvědčil, že hniloba Evropy není tak strašnou, jako se mu zdávalo; mimo to působil na něho nový proud reforem, hlavně reformy selské.

. I zapomněl Kraszewski na oslavování patriarchálních poměrů mezi pány a sedláky a vrátil se k demokratickým choutkám z minulého desetiletí, působě na mysl spolubratří allegorií, veselohrou i živým slovem v komissích (»Historya kołka w płocie«, »Stare dzieje«, »Jasielka« — zde všude vystupuje Kraszewski pro sbratření se pánů se sedláky, káraje ostře i tu i tu stranu).

Z komissí selských přenesl svou činnost na pole paedagogické; jako kurator žitomirského okresu účastnil se horlivě ruchu zakládání školek a čítáren, než když vše se mu nedařilo, jak si přál, couvl a přijal ochotně nabídku Korneubergovu, aby ve Varšavě redigoval »Gazetu Codziennou«.

Varšava ho lákala už ode dávna neobyčejným probuzením života duševního i sociálního, srážením se různých proudů, hluchým vršením podzemním.

Z počátku ho zcela absorbovala činnost redaktorská. »Gazetu« postavil na vysoké niveau; počtem předplatitelů převýšila všechny varšavské denníky. Kraszewski šířil o ní názory, proti nimž před nedávnem vystupoval, o významu průmyslu pro blahobyt, o významu osvěty, rovnoprávnosti stavů a vyznání, o nezávislosti vědy atd. Kontušové ideály pohřbil na vždy.

Jako redaktor nestanul otevřeně na straně Wielopolského, zrážela ho od něho stále více rostoucí nepopulárnost markraběte; jsa zachvácen vírem, chýlil se stále více k žvlům krajním, vytiskl v cizině »Záležitosti Polsky«, složil redakci »Gazety«, ba musel i opustiti Varšavu a usadil se v Drážďanech, netuše, že se už nevrátí.

Pobyt ve Varšavě, právě v nejpalcivějších letech, poskytl bystrému pozorovateli hojně vděčné látky. Viděl »bílé«, neschopné nejen činu, leč i působivého odporu, i »červené«, nezorganizované zjevně, tím smělejší a energičtější; nový tento materiál zpracoval v Drážďanech.

V té době tvořivosti Kraszewského román historický, ač se k němu stále vracel, významně nevystupoval.

Nejméně se mu dařily věci, jež sáhaly příliš daleko, do XVI. a XVII. století. Zajímavějším bylo, co čerpal z časů bližších, hlavně Stanislavských. Tu dobu znal dokonale ze starých rukopisů. Nerivalisoval však s Rzewuským, nekřísil ani nevelebil kontušovou minulost; pozadím jeho obrazů byla »orgie« varšavská, zkaženost a hloupé kousky velkých pánů, dychtivost po požitcích a zánik mravnosti u všech.

Největší zásluhou Kraszewského bylo už tehdy ne buzení myšlenek, leč rozšíření polské knihy. On byt i nadměrnou produkcí, byt i příliš spěšnou a leckterý nedostatek mající tvorbou dobyt uznání pro polskou literaturu, a i když zcela nevyplnil frančtinu, přece jen každoročně dodáváje několik svazků, tvořil jaksi románový repertoír a vyplňoval tak mezeru v literatuře domácí.

Nesmíme však zapomínati ani na jeho spolupracovnký. Mez: těmi nejčinnějším byl dramatik Josef Korzeniowski.

Epiky nikdy nezanedbával, poetické povídky a la Byron psával už v mládí, pak i prosu pěstoval, jakkoliv mimo moralisující povídky nic většího nenapsal, jsa zcela zaujat dramatem.

V dramate čekaly ho útrapy a zklamání místo povzbuzení. Usmívala se naň stále více povídka, kde i úspěch je lehčím. A jakkoliv se s dramatem docela neloučil, přece jen po úspěchu »Spekulanta« (1846) a ještě více »Kollokace« (1847) stanul v řadě romanopisců a i theoreticky, proti zásadám zastaralé esthetiky hájil oprávnění existence románu.

Látku k prvním pracím poskytoval mu život šlechtický, jaký (jako školní inspektor) pozoroval na Podolí, v Ukrajině a později v Království i na svých stálých cestách po venkově, konečně i život varšavský od sfér bankéřských přes úřednické až k ovzduší řemeslnického.

Korzeniowski pozoroval bystře a trefně. Vypravoval dobře, ač poněkud rozvlekle; nešetřil místem na popisy, rozmluvy a myšlenky; oftesným efektům se vyhýbal, jakož i komplikovanějším povahám, nepouštěje se rád do hlubší analýsy psychické, důvtipu měl dost a dost.

Střízlivost, až někdy se suchopárností hraničící, svědomitost až k podrobnostem pedantickým sáhající, rozvážnost a hluboká zkušenost charakterisují jeho dlouhé povídky a romány.

Neuchvátíl a neoslňoval čtenáře, za to ho skoro vždy překonával. Exkurse fantastické se mu nepováděly, za to však jeho úsudek o lidech i věcech nepřeskakoval z extrému do extrému, jak tomu bylo u Kraszewského.

V románě — ne však v dramate — pěstoval výlučně themata domácí, kladl důraz na konání povinností, držel se silně základů víry. Ve všem zachovával míru, střežil se exaltace, entusiasmu, proto také z jeho povídek vanul jakýsi chlad, jisté rezonérství — než co podával, bylo zdravé a dobré.

Neměl mnoho stoupců mezi zanicenci; za »Příbuzné« ho napadli i Siemieński i Klaczkó, viníce ho ze zrazení ideálů, z kuchyňské mravnosti bez oběti a bez nadšení. I mohl Korzeniowski spravedlivěji nežli Pol si postěžovati: »nedávají mi to, co z duše dávám, nevážností mé staré služby splácejí!«

V »Spekulantu« — Augustovi — předvedl jednoho z »Židů« a jeho zdemaskování.

Komplikovanější a typy bohatší, rysy opravdu komickými hojnější byla »Kollokacya«, líčící ctižádost, závist, život nad poměry a jiné vady nižší šlechty, od nízkého údělu příliš vysoko směřující; pravou hrdinkou románu byla moudrá a energická Kamilla; podobné ženy u Korzeniowského často potkáváme.

Nejméně bavily »Potulky originálu« a »Nové potulky originálu«. Za to »Pensista« stal se výbornou figurou titulovou. V »Tadeuši Bezejmenném« ujal se — a to mu činí čest, uvážíme-li v tom ohledu zpátečnické stanovisko právní i u nejpokročilejších národů — osudu dětí nemanželských.

Nejrozsáhlejší jeho práce »Příbuzní« líčí osudy Ignace a Eugena Zabuzských, synů dobré, ale majetkově na mizině jsoucí šlechty; konečně chytá se Ignác řemesla, nechť se záviseti na cizí milosti; leč časy se změnily: příbuzní neodvádějí ho už od práce, která ho konečně postaví na vlastní nohy.

Starší bratr Eugen raději však cídil kliky vysokých pánů, bohatých příbuzných, až se všem omrzel a byl by padal stále níž, kdyby nebyl sebral zbytky svých mravních sil a nevstoupil do vojska. Tam v tuhé disciplíně získal znovu sílu vůle a pevné zdraví i úcty u všech zase si dobyl.

Korzeniowski neměl rád dissonancí, proto v povídkách svých přiváděl všechno k šťastnému konci.

Tendenci svou nikterak nezapíral. On v povídkách poučoval, jakoby i v nich plnil svou služební povinnost. A přece nevytvářel šablonovité a abstraktní postavy. Všechny jeho osoby byly plastické, jasné.

I jazyková stránka jeho povídek byla vzorná. V tom ohledu vynikal nad Kraszewského, o Litvínech a romantických básnících ani nemluvě.

Krotil-li se Korzeniowski do té míry, že střízlivost jeho stávala se až zdánlivou chladností a hlostejností, proto přece hluboce procítoval všechny záležitosti celku, bolest i smutek svého národa. O tom jasné svědčí výtvoři jeho posledních let.

Od roku 1860 nepsal už pro veřejnost; ani »Předhrobní žalozpěvy« ani »Naše Pravda« nebyly pro ni určeny.

»Vzpomínky z vlastního života«, v Drážďanech začaté, zůstaly nedokončeny.

Na jiné struně, romanticko-satirické, tónem Dona Juana a Beniowského hrál Korzeniowski v oktávách »Fortunata«, poetisuje a ironisuje své vlastní životní události.

Jako Kraszewski zabýval se i on živě o malířství a hudbu. Odtud četné zmínky o umění a umělcích v jeho povídkách.

Výtky, jež činili mu vrstevníci, jsou dnes zapomenuty. Dnes vděčně vzpomínáme jeho zásluh jakožto dramatika a romanopisce.

Stejně krásnou památku nezůstavil po sobě jiný, svého času přeceněný romanopisec Henryk hrabě Rzewuski. On nepotřeboval — jako Kraszewski a Korzeniowski — dobývat si dlouho a mozolně popularnosti. Jednoho krásného rána probudil se jako slavný spisovatel.

A tento klam, jimž bylo obecenstvo oslněno, trval dosti dlouho, jakkoliv se sám autor o to staral, aby ho odstranil a aby obecenstvu oči otevřel, což se mu konečně tak dokonale povedlo, že když pán na Cudnově umřel, spisovatel Rzewuski už dávno byl pohřben.

Bleskurychlý vzlet a pomalé, ale tím jistější klesání jeho zavíněno bylo tím, že si Rzewuski zůstal věrným, i když líčil »Památky Soplice«, i když doporučoval návrat k barbarství.

Obecenstvo teprve tehdy od něho se odvrátilo, když nenapravitelného »Targovičana« spatřila bez záslony.

Úspěch »Památek J. Msti pana Severina Soplice« (vyd. 1839, prý bez vědomí autorova, což však je vyvráceno tím, že autor sloh ve vydání tom opravoval) byl třeba nezasloužený, ale přece jen přirozený.

Století 18. nezanechalo po sobě žádného barvitého obrazu, ani ne takového, jaký Pašek zanechal svému století. Nejméně mohl tento nedostatek nahraditi pedantický Kitowicz.

A domáhalo se to století zpoetisování, zidealisování ctností, činnosti, ducha, svého ladu i neladu, ruchu i kroje, náhlého činu i pomalé myšlenky, vroucího srdce i ničemné hlavy.

Nestačil »Pan Tadeuš«; v něm svědčili o sobě už poslední Mohykáni toho života, zbytky minulosti tak bujné, že i kritičtější Syromka byl jí nadšen.:

»bom widział, że ta przeszłość, choć zmarła, nadgniała,
jeszcze przy naszym wieku wyglądała butnie,
jak wśród wioski ńędzarzów rycerska mogiła.«

(»Neboť jsem viděl, že ta minulost, ač odumřelá, nahnílá,
ještě za našeho století vypadala hrdě,
jako ve více chudáků rytířská mohyla.«)

Nejbližší epigonové této minulosti, napínající poslední síly, aby její osudné následky buď odstranili, nebo zmírnili, nemohli se zmoci obdivu pro ni, než v následující generaci, čím hůře bylo v životě, tím vroucněji vzpomínáno minulosti.

A nebylo jen náhodou, že teprve z vnuků a z pravnuků z lidí ze Saské doby, všude, na Litvě (Chodžko), Volyni (Rzewuski) i v Haliči (Pol a Kaczkowski) vyrostli panegyrikové této doby.

K panegyristu vedly Rzewuského i rodová tradice i sféra domácí i vychování u Jesuitů, jež naplňovalo mladé duše nenávisť k hslům, jež otfásala Evropou.

S počátku Rzewuski ani nemyslíl na literaturu, trávil život velkého pána, poznával různé typy, jež se uchovaly z katastrofy 18. století, vtiskoval si do paměti životní anekdoty a zvykové rysy a navykal k tomu povídavému, starošlechtickému, jimž nadchl Mickiewiczze v Římě, čeho je důkazem sám »Pan Tadeuš«.

Už tehdy naléhali na hraběte, aby se oddal spisovatelství, aby aspoň sepsal to, co porůznu vyprávěl. A z těchto občasných vyprávění vznikly »Paměti Soplice«.

Mystifikací začal a mystifikací (»Paměti Michalowského«) ukončil autor své povolání spisovatelské.

»Paměti Soplice« neměly ještě na sobě ráz tendenční: byly pravdivým výrazem celého pokolení a budily všeobecné nadšení. Zdálo se, jakoby oživila na novo ona minulost kontušová, hlomozící, statečná, patriarchální, horkokrevná, pro nejmenší příčinu k šavlím sahající, hned zas své »Kochajmy sie« provolávající, věřící hluboce i pokorně, cenící si cti i víry.

Ve figurách, jež autor zručnou rukou předváděl na jeviště, poznával každý něco ze svých předků. Byli tam Barští, jimž kněz Marek kázal nedostížné filipiky, byl tam »Panie Kochanku«, byly tam spory Korunních s Litviny, Wołodkowicze se soudy, všechno plné prchlivosti; z dvorců šlechtických, z ambít klášterních i z arkád soudních a z komnat Niešwiežských vysypaly se hlučící roje; ty vypravovaly svým malebným jazykem, s humorem a vervou, příhody vlastní i cizí, častěji směšné než tragické, a vždy zajímavé, ježto zcela jiné než dnešní.

Naděšené obecnstvo nedbalo o rub medaile; neptalo se, zdaž ona pobožnost leckdy nebyla vyčerpána praktikami zevními, zdaž ona činnost nezabíhala do hloupých kousků a větropláštví, zdaž ona rovnost a svoboda nekryla úplnou závislost na magnátech a jejich dobré náladě, zdaž ony zlaté časy nebyly zlatými jenom pro nepatrné množství lidí, a zdaž nebyly tím smutnějšími pro celek.

Tím méně staralo se obecnstvo toto o různé nedůslednosti a mezery ve vyprávění. Hlasy kritické — mlčely. Jen pro sebe zapsala si Hoffmannová, že »byla-li Polska takovou, jak ji líčí Rzewuski, jaký div, že skonala.«

»Paměti« šly na dračku (četná vydání a překlady) a byly hojně napodobeny (ani Slowacki neodolal pokušení).

Nedlouho na to objevil se v »Tygodniku Petersburgském« historický román »Listopad«, jenž dolil oleje do ohně.

Román tento měl jako Janus dvojí tvář: jednu obrácenou k minulosti, do prvních let Stanislava Augusta, a druhou, posmívající se pokroku, myšlenke filosofické, nedostatku legitimismu.

»Listopad« jako jiné práce Rzewuského byl přeceněn; na dvou bratřích Strawińských je proveden kontrast staropolské a zfrancouzštělé povahy sarmatské. Vyprávění, jakkoliv volné, uvádějící na jeviště osoby nejrozmanitější od krále, od Radziwilla až k nejpodřízenějším Wazgierovi a Skołubovi, vyprávění obsáhlé, zkomponované — to všechno nejen že stavělo »Listopad« daleko výše, než nesouvislé skizzy »Soplice«, leč činilo je nezajímavějším románem historickým, opřeným o ideu hlubokou, o kontrast dvou světů, temperamentů, ba i kodexů: čestného i morálního.

Jakkoliv autor své predilekce nikterak netajil, přece Versaillesm načichlému Ludvíku Strawińskému ani dost málo neukřivdil, ba mimoděk i čtenáře zaujal více pro zfrancouzštělého Ludvíka, než pro zkostnatělého Michala, perlu atavismu, katechismu a republikánství.

Zachoval tudíž autor míru až přesprávil. V druhé tváři tohoto románu jí však nezachoval: tam poznovu rozvíjel svá paradoxa a hájil svou čínštinu.

»Listopad« vyvolal bouřlivý odpor mládeže ukrajinské a horkokrevné útoky v různých pokrokových časopisech (»Gwiazda«, »Pamiętnik naukowo-literacki«) podryly popularnost Rzewuského.

A tuto popularnost mu už nevrátily jeho další romány (»Zámek krakovský«, »Adam Smigielski«, »Rytíř Lizdejko«, »Záporožec a j.) Čím více se Rzewuski vzdaloval od dob, z živé tradice mu známých, tím více slábl jeho talent.

S historií nakiádal velice lehkomyšlně, dobu a lidi zkomplikované (na př. Zborowski ze XVI. století) nedoceňoval. Nejlépe se mu dařilo šarže komické; o děj se zhruba nestaral.

Romanopisce zabil konečně publicista, jakkoliv i tomu jako onomu z počátku štěstí přálo.

Úředník, jenž byl důvěrníkem knížete-místodržitele, začal vydávati »Dziennik Warszawski« (r. 1851). Postavil ho na niveau evropské, shromáždil četné spolupracovníky (i nedávné protivníky z »Gwiazdy«),

získal skvělého feuilletonistu (Szymanowského), měl odevšad výborné korespondence a informace.

»Dziennik«, jenž povzněl polské novinářství na nebývalé niveau, nabyl velké vážnosti, než ztratil ji vinou redaktora.

Jsa jist, že je autoritou, dospěl v článku »Civilisace a náboženství« k sloupům Herkulovým reakční Don Quijoterie. Vypověděl vojnu novodobému rozumu (jež nelze uvést v soulad s vírou), novodobé oekonomii politické (starající se o bohatství, jež je křesťanstvím zatracováno); za to šlechtictví (o němž v křesťanství není vůbec zpráv), vynášel do nesmírné výše; zakončil svůj článek políčkem společnosti soudobé: musíme se zbaviti civilisace a rozumu moderního, zkaženého a ničemného, musíme hledati jiné vůdce, i kdybychom to měli zaplatiti na útraty věd, umění a průmyslu, i kdybychom k vůli tomu měli se zase vrátit k barbarství!

Tato směšnost zabila »Dziennik«, takže už jenom živořil až do roku 1860, kdy docela zanikl. Ale jeho zakladatel už dávno před tím zmizel s jeviště literárního i publicistického.

Toto smutné finale nepřekáží nám uznati jeho talent. Měl vtip a neobyčejný talent vypravovací, jakkoliv epikem nebyl. Nad anekdoty a povídky se nepovzněl. Byl příliš moudrý, aby nepostřehl ve svých pracích monstrózní paradoxa; měl však příliš malé ponětí o čtenářích, mysle, že oni ztráví všechno. Než paradoxy zabil i dobrá zrnka ve svých spisech.

Vedle »Paměti Soplice« staly důstojně jenom »Obrazy litevské« Ignáce Chodźka (v pěti seriích 1840—1850) a »Podání litevská« (čtyři serie 1852—1860).

Chodźko z rodiny, jež byla v literatuře nejednou representována, prodělal celou revoluci myšlenkovou, než stanul jako apologeta atavismu a bohabojnosti; byl zprvu dokonce svobodným zednářem a »Szubrawcem«, psával povídky v duchu »osvíceného století« a vyhýbal se romantismu.

Teprve v pozdějších, šťastných letech klidného života rodinného na vsi oživily vzpomínky z dětství a s nimi dostavila se touha psáti klidné obrázky, plné podrobného popisu místa a lidí, domů a nářadí, dvorů a dvorků. Myšlenku kritickou odháněl: měl pozornost obrácenu jen na barvitě zdání, na rodinný soulad. Pro něho existovaly jen soukromé starožitnosti milované Litvy šlechtické.

I nadšeno bylo obecenstvo malebným vylíčením »Dworku mojego dziadka« nebo »Brzegów Wilji«, nebo »Pamiętników kwestarza«, »Dworków na Antokolu« a j.

Chodźko nepředstavoval jiskřivé obrazy jako Rzewuski. U něho převládala tklivá tesknost, jsa zadíván do světa minulosti, viděl ho ozlačený zapadajícím sluncem a vnukal čtenáři blahý ten pocit, že svět ten není bez zítřku, že zase nastanou dni klidné a jasné.

K těmto představitelům dávné kultury na jejich ztracených staveništích přibyl jiný laudator temporis acti, hlavní představitel historického románu mezi rokem 1850 až 1860, kdy hvězda Rzewu-

ského, Grabowského a Chodžky už zapadala, Zikmund Kaczkowski.

I u něho vplynuly vzpomínky z mládí až později. Z počátku zahlušovaly je události politické, revoluční, v nichž bral Kaczkowski účastenství. Ale vystřízlivěl brzo a vrhl se do extrémních proudů.

Vzdělaný, nadaný, živý cítil ode dávna náklonnost k literatuře, a když měl cestu k jinému zaměstnání zamezenu (k hospodářství měl slabé zdraví), chytil se povídkářství.

Otevíraly se před ním dvě cesty: láska k tradici, přinesená z ovzduší sanockého, živěná studiem historickým, jemuž se v Ossolineu horlivě oddával, lákala ho příkladem a vzorem Pola, Rzewuského a Chodžka; soudobý román hodil se k propagandě nových, zralejších ideí.

Kaczkowski se pustil téměř současně oběma cestami, než jenom románem historickým zanechal po sobě trvalou památku; ještě dnes tisknou se jeho romány Nieczujowské, kdežto romány o látce soudobé zapomenuty hnedle. Právě z cyklu Nieczujowského vyzírá temperament a silné rysy individuality.

Do epochy, kterou měl vylíčiti, zabral se Kaczkowski po všestranných studiích, nejen v tištěné, leč i v rukopisné literatuře, nakupil celé haldy poznámek, leč nevytvořil — jak zamýšlel — dějiny barské konfederace, ani neodvážil se k uveřejnění surového materiálu. Vydal prostě řadu vyprávění J. Mti Pana Martina Nieczuji. Začátek tvořila »Bitva o chorążankę«, epizoda to z antagonismu, děličích země a kraje pokrevné. Tato »Bitva« měla nesmírný úspěch a jako z rohu hojnosti vysypaly se za ní jiná »Vyprávění Nieczuji«.

Nebyla to prostá replika Na »Paměti Soplice«, přenesená za živa z Litvy na půdu Sanockou. Pozadí bylo tu jiné, komposice daleko obsáhlejší. I drobnější vyprávění Nieczujova překročovala rozměry vyprávění Soplicova. Nebylo tu rovněž útoků na pokrok a na nové časy. Jakkoliv Nieczuja rád moralisuje, přece neproklíná »šílenou filosofii«, nezbožňuje hloupost.

Povídky Nieczujovy nebyly stejné ceny. Největší a nejzajímavější byl »Murdelio«, fysický i mravní silák, prudký, nespoutaný, plný ušlechtilých instinktů, poněkud záhadný, budící jistou hrůzu v pověřivém člověku, hraničící s nepřičetností: vrhá se z jednoho extrému do druhého, od vraždění a ukrutností do nejhlubší pokory a náboženského vzrušení.

Vedle Nieczujowských psal Kaczkowski i jiné povídky historické, zdařilé — týkaly-li se stejné doby — a nepovedené, byl-li děj vzat z doby starší. K prvnímu druhu patří »Annuncyata«, k druhému »Sodalís Marianus«. V této práci reflexe a autorovo moralisování ničí illusi a přerývá volný běh vyprávění.

Tento prvek reflexivní, jenž není v povídkách Nieczujových, škodí i sociálním románům, které Kaczkowski psal skoro současně, než daleko bezbarvitěji a ztuhleji než Nieczujovy povídky. Povídky sociální (Katon (1851), Židovští (1860) a j.) jsou důležitý pro poměry haličské. Boj aristokratismu s demokratismem znázornil Kaczkowski

v »Dziwożonie«, kde konečný úsudek autorův vyznívá nepříznivě pro demokracii, povznesené v sloech, nízké v činech.

Ve »Vnucích« odhaluje stále snižování sil životních ve třech pokoleních, nejstarší je nejméně, jakkoliv je plno předsudků aristokratických a přepjatě náboženských; dovede však pracovat a hledí si hospodářství; v středním pokolení převládají nedostatky: bezradnost, trpnost; jednotlivci zcela nemorální vystupují do popředí; nejmladší, třetí pokolení je úplně zakrnělé, fysicky i morálně. V popředí stojí lidé nových hesel, ničemní.

Jak se dostati z této záhubné stagnace, jak oživit společnost, tomu učí Kaczkowski v »Stachu z Kępy«, v »Byronistovi« a j. I v publicistice vystupoval jako apoštol tiché, vytrvalé práce organické, jako nepřítel demagogie a revoluce, počítající se skutečností a zřikající se fantasmagorie.

Hnedle octl se v táboře nepřátelském Ujejského stanovisku. Když zbytky lyrického žáru Ujejski přeléval do listů a řečí, Kaczkowski oddal se úplna publicistice: odpykal si ji nejen vězením, ale i opuštěním vlasti a zanecháním veškeré činnosti literární.

Vrátil se k ní teprve po letech: k románu i publicistice. Měnil se s »Tekou Stańczyka« tím, že napsal »Teku Nieczuja«, v níž napodobil i formu svého vzoru (Nieczuja — jako Stańczyk — rozmlouvá o běžných věcech se stíny zemřelých literátů), ale vady této základní myšlenky nahradil provedením, vervou a plastičností jazyka, pichlavou satirou, trefným nezřídka úsudkem.

Podivným však bylo jeho stanovisko. Kdyby Ujejski pouštěl tyto hromy na Stańczykovce, ale Kaczkowski? Muž, jenž měl čistě stanczykovské názory, nepřítel materialismu a socialismu?

Tento jeho odpor proti materialismu a socialismu projevil se už dříve roku 1878 v jeho románu »Graf Rak«. Začátek románu sliboval mnoho: Zdálo se, že emigrant vylíčí život emigrantský a jeho vliv na člověka, leč v brzku tok vyprávění náhle odbočuje a počíná nudná křížová výprava proti přírodním vědám, jež razí cestu materialismu. Román stává se do té míry nudným, že dříve, než se objeví milostné pásmo — hrabě-egoista, zbožňující ženu a hynoucí její zradou — už přejde čtenáři chuť k dalšímu čtení.

Kaczkowski svou evoluci připomíná poněkud Kraszewského; střízlivější a chladnější rozum chránil ho poněkud před extremy, ač ne docela. Konečně zanechal kolísání mezi radikalismem a aristokratismem a vytrval při směru demokratickém. Od historického románu přecházel k soudobému, jemuž zbytečný didaktismus a zřejmá tendence nejvíce škodily. Jsa talentem daleko menší než Kraszewski, přece jen měl nemalé zásluhy už tím, že v letech stagnace budil mysl, bavě čtenáře apotheosou bývalého šlechtictví.

Důsledným nebyl nikdy: příliš úzce vyměřoval vědy katechismem, příliš úzce pojímal účastenství nových sil v práci národní.

Hrstku vynikajících belletristů, čerpajících i ze soudobého života i z kontušové minulosti, působících jménem rozmanitých ideí, zvětšo-

vala řada belletristů druhého řádu, dnes už skoro zcela zapomenutých, tehdy dosti vážených.

Bylo jich hojně ve všech dílech světa polského, jenom v knížectví krakovském a poznaňském bylo ticho a hluchost . . .

Jisté slávy nabyli z této řady spisovatelů dva humoristé August Wilkoński a Albert Wilczyński.

Wilkoński, Velkopolan, nemoha se udržeti na vsi, přesídlil se do Varšavy, kde mimoděk začal skizzovati drobné historky, anekdoty a j. Byly to prosté, nevázané hříčky, jež si ve výrazech nevybíraly a jež byly diktovány prostým citem a trefným úsudkem. Humoru v nich nebylo mnoho, zastupovaly jej satirické výpady, pro které byl autor obáván a pomlouván, až konečně odhodil literární zaměstnání a humor na vždy ztratil.

Živé ujmání se sedláků činilo ho velice sympatickým; byl to skutečný »chłopoman«; měl vždy poctivou tendenci, provedení však bývalo slabé, naivní, občas pedantické a suché, vždy pak povrchní.

Albert Wilczyński nevystoupil se satirou; dobrodušná, joviální nálada, jemné obrázky z maloměstského života vyvolaly všeobecnou pozornost a zjednaly autoru širokou popularnost. Jeho práce byly i do cizích jazyků překládány.

Autor sám změnil způsob života; opustil Varšavu, hospodařil na venku a pak zase vrátil se do města a do kanceláře ve Lvově. Tehdy také po dlouhé pause vrátil se k svému povolání spisovatelskému.

Nezměnil svůj způsob vypravování, leckdy rozvláčněho; on nezdídka rozválel i prostou anekdotu do nesmírných rozměrů. Jeho themata nebývala vždy nejnevinnější, ale autor nikdy nedráždil vášně a neopouštěl nikdy svou vlastní sféru: kupců, měšťanů, úředníků, slavných vdovců, uchazečů o ruku hezké a bohaté dívky, vdovců, o něž se kde kdo dere, manželů klamaných svými ženami a mužů pracujících do úpadu na svou nehodnou ženu.

Mezi průměrnými spisovateli-belletristy vynikl plukovník Leopold Szyrmer, písař pod jménem své choti Eleonory. První povídka »Pantofel, historka mojego kuzyna« charakterisuje jeho oblíbený způsob psaní: nevyprávěl, nerozumoval, ale stínoval subtilně a všestranně své reky, dbal psychologie úzkostlivěji než Kraszewski a Rzewuski, s nimiž sdílel názory konservativní a spolupracovníctví v »Tygodniku petersburském«, jakkoliv pod jménem »Gerwazy Bomba« právě na Kraszewském ostřil si kritické zuby.

»Pantoflový hrdina« bez vůle a energie byl jeho prvním zdařilým typem, plným originality. Všechny své další typy vybíral Szyrmer z nemocnic, z blázců atd. (»Frenofagiusz i Frenoleści«, »Dusza w suchotach«, »Kataleptyk« a j.) Themata vojenská, jakkoliv sám voják, si nevybíral. S analýsou psychologickou a s psychopathickou slučoval plukovník útoky na ducha času, na pokrok, vševládnost rozumu, vyzýval mladší k protestům; poněvadž však jeho humoristický tón a satirické výpady nemohly nahraditi nedostatek povídkové a románové zajímavosti, proto jeho popularita brzo zanikla. Szyrmer svou formou

tvoření blíží se Am. Hoffmannovi, má však chudší fantasií a je pedant a bourgeois vzhledem k onomu romantikovi-cikánovi s duší plamennou.

* * *

Lehkost povídkové a románové formy, den ode dne rostoucí popularnost, vlivuplnost, poptávka po povídce a po románu, ale především nová hesla, emancipační kroky žen — to všechno působilo k tomu, že se teď vyrojilo plno žen autorek.

I zde působil francouzský příklad. Vášnivá fantasiie, energické uchopení se práv ženy, osvobození individuálních instinktů na útraty předsudků nebo dogmat, ohnivé a oštolování těchto nových hesel paní Sandovou zelektrisovalo i polské ženy.

Nemůžeme si dnes téměř ani představití onen vliv takřka kouzelný, jakým působila paní Sandová na naši literaturu svými dnes přežitými a nudnými tiradami. Na literaturu ruskou působila však ještě silněji.

Největší ruch vzbudily »enthusiastky« varšavské, v jejichž čele stanula originelní *Narcyza Żmichowska* (Gabriella). Byly to »krásné duše«, jež jako by Goethe vysnil a jež pěstovaly kult enthusiasmu, idealisování lásky a umění, jež diskutovaly o nejvyšších úkolech lidstva.

Veřejně vystupovaly s programovou poesíí v »Prvosence« Pavliny Krakowové, s romány a povídkami v »Przeгляdu Naukowym«; nejvýmluvnější a nejvlivuplnější řečnicí těchto enthusiastek byla právě »Gabryella«. Až do roku 1850 šla cestou Słowackého: jsouc rozesněna, ve snění viděla nejvyšší, nejkrásnější cíl, pohrdala skutečností; čím milostně cíty pro ni samu stávaly se nedostupnými, tím více o nich snila.

Začala dle tehdejší módy verši: býti básníkem toť

»światu wielkiemu dumnie panować,
i gwiazdy nocy, poranku zorze,
ciche strumienie, wzburzone morze
według swej woli kierować«

(»velkému světu hrdě vládnouti
a hvězdami noci, zoří rána,
tichými potoky i vzbouřeným mořem
dle své vůle vládnouti.«)

K nejkrajnější mezi exaltace dospěla básníčka v poetické prose »Pohanka«. Je to fantastické vyprávění, jež nepočítá s podmínkami času nebo místa, lidu nebo okolí, snu nebo skutečnosti, mísí všechno, idealisujíc umělce, dávajíc mu rozřešení z každé smyslnosti, jež je pro ni »formou nejorganičtějšího povznesení se lidské povahy k plnosti božství duchem i tělem«.

Fantasií, uměleckým snům, milostným záchvatům, kultu demonické povahy, povznesené nad předsudky a povinnosti, citu, jenž zachvacuje celého člověka — tomu zasvěcuje snívá básníčka všechno. Osoby s mravní rovnováhou, s klidem duševním (rodina Benjaminova) jsou ploché a šedivé vůči tvořivému umělci (Cyprian), bacchantkám lásky (Aspasie) a kněžím citu (Benjamin).

Z horečných těchto snů probrala se poněkud básnířka v »Knize paměti« (1847), ačkoliv i v té je impuls »Polanky« zřejmý; dílo je však přizpůsobeno Varšavě a jejímu životu uměleckému a salonnímu. Zde už autorka nesní s nadšením o umělci, jenž šlape po veškerých citech, zde už obrací se ke skutečnosti, k níž přiblížila se nejvíce v době velké reakce po roce 1850, kdy bylo třeba hájiti náboženství proti kacířům a rouhačům.

Nejzajímavějším jejím plodem jest »Bílá Růže«. Marie Regina, »bílá růže«, žije dvojitým životem. Zakuklena v bedlivém dbání toho, co se sluší, *comme il faut*, vynahrazuje si tuto újmu, tuto mrtvou salonovost v životě duševním, ve světě vysněném. Bývalá kněžka snění volá v »Bílé Růži«: »Dávám přednost všemu, co je směšné, škaredé a ničemné, před sněním!«

»Snění je nehezkou vášní, je prostě opilstvím se všemi následky opilství! Snění v nebezpečí je bezmocností, v neštěstí je malomyslností, v zkaženosti je ohlušováním svědomí, v nás, sestro, je ztrátou nebo pro několik chviliek mrtvé rozkoše.«

»Je tolik třeba práce, tolik třeba zachraňovati jiné, tolik třeba káti se z hříchů — a lidé sní!!«

Schopnost vmysli si do komplikovaných povah, subtilně stínovati veškery fase citu a myšlenek, nejen pozorovati zevní svět, leč vnikati do hloubky, to charakterisuje Gabriellu.

Obyčejný element povídkový mizí u ní docela; u ní převládá subtilní analyza, didaktický, moralisační element.

Čtenáře zklamaneho nezábavným obsahem očaruje sloh Gabriellin, originelní, plný finessy a precisnosti, vymodelovaný, prozrazující silnou osobitost, budící obdiv. Myšlenky Gabrielliny jsou hluboké a trefné, její cíl je vysoký a vznešený (zdokonalovati se a dle možnosti blížiti se k Bohu). O záchvatech emancipačních u ní nebylo téměř ani řeči: ona žádala jen zvýšení duševního niveau ženy.

Byly však ještě autorky, jež nenáležely k žádnému táboru a jichž pozdější, dlouholetá činnost už teď významně se značila.

Nejnemenitější mezi nimi byla *Jadwiga Luszczevska* (Deotyma), slavná improvisátorka, bohatá obrazy, rýmy a slovy, a darem tím ochotně plýtvající už za mládí.

Sbírky jejích improvisací a básní vycházely od roku 1851. Thematata jich jsou všeobecná, reflexe převládá: jsou z hlavy, ne ze srdce čerpány; schází jim teplý cit, jež rhetorika nemohla zastoupiti.

Autorka sáhla po velkém tematě, o něž se ode dávna a vždy marně i jiní pokoušeli: její »Polska v písni« měla opěvati kritické chvíle a postavy dějin polských. Na neštěstí sáhla příliš daleko: první dva svazky (z roku 1859 a 1860) pojednávají o »Lechu«, o »Vojně Obrů«, o »Vyšimírovi« a o »Dvanácti Vojevodech«. Jsou to vesměs postavy nereální, nehistorické, ba ani nelegendární, postavy vyvolané do světa kronikářem k zaplnění mezer, samy sebou nic neprávící, tabula rasa.

Kdo má talent k hlubokým ideám a k skvělému jich provedení, ten může se pokusiti směle o vzkříšení allegorických postav, menší

talenty však pod tímto břemenem klesnou: jejich rhetoričnost a fantastičnost nenahradí nedostatek myšlenek a motivů.

O mnoho lepším není další dílo autorčino: »Gonitwy w dolinie Pradnika«, jakkoliv zde se básnička pokouší i pozadí přírody (na základě svých vlastních výletů do hor) vylíčiti. Panuje tu stejná operetková fantastičnost a rhetoričnost, jako v díle předešlém. V jedné věci je už pokrok: těžké utrpení osobní i vlasti prohloubilo neobyčejně citlivost sympathické autorky; jejími slovy proráží žal i žár srdce, vroucí soucit a vášnivý cit.

Největší důkazy talentu svého prokázala Deotyma v pozdějším věku, a to v prose i ve verši. Romány, skizzy z cest, literární úvahy psávala ode dávna, čtenáře získaly si jenom její vícevazkové »Branki w jassyrze« (1889). Nejedná se tu o zajetí tatarsko-ukrajiské, ale o ono první, mongolské; studia k dílu tomu konala autorka všestranně a důkladně a popisná stránka v díle tom je nejsilnější.

Stejně se povznesla i v epejei. Zanechavši zamlžených časů dávnověkých, obrátila se k poslednímu záblesku rytířské minulosti polské a vytvořila epos »Sobieski pod Wiedniem« (jehož první díl byl vydán roku 1895). Celek rozpadá se na jednotlivé zpěvy, tónem i obsahem různé; první připomíná Kochowského; jeho děj koná se mezi nebem a zemí; allegorie boje mezi Východem a Západem: před trůn Všemohoucího vystupují andělé-opatrovníci a prou se navzájem.

Jiné zpěvy za to jsou zcela pozemské, reálné, popisují hovořivým tónem, jadrně a srdečně, co se pod »Hollabrunem« a v »Stetteldorfu« dalo; neidealizují svůj předmět, neukrývají vady a směšnosti a proto působí dojmem přirozeným.

Po všech nepodařených obrazech posledního rytířského činu evropského je tento obraz nejkrásnějším, nejvíce k srdci mluvícím. Čeho se Pol jen slabě dotkl, co Lenartowicz marně zkoušel, to vykonal autorka, jež zaujala svobodné místo na Parnassu polském.

Ona a Konopnická vytvořily nejskvělejší epeje z doby poromantické, jež právě o epejei naprosto pochybovala.

* * *

Tak končila se nejskvělejší perioda literatury.

Její neobyčejný pokrok převyšoval nejsmělejší sny.

Od roku 1801 ze zoufalé situace povznesla se literatura tato za dobu jen dvou generací — 1830 a 1861 — k neslýchané výšce.

První z obou pokolení usilovnou prací kulturní připravovalo půdu pro hojnou žeň, druhé pokolení vydalo pak ovoce této přípravné práce.

Co však bylo neobyčejným a co se snad nikdy a nikde neopakovalo, bylo to, že emigranti, nezřídka s materiální nouzí bojující, nepodporovaní nikým, v cizině vytvářejí literaturu národní, jakou mohou nám záviděti nejšťastnější a nejbohatší národové.

Ve vlasti působí menší talenty, mající i menší zásluhy. Ale přece jen ze ztrnulosti se probíráme a po roce 1845 přechází zase dominující úloha literatury z emigrace do vlasti.

Literatura, voděná vždy na cizím provázku, získala si rázem svéráznost. Vyjadřovala národního ducha v celé síle a poprvé stanula po boku jiným literaturám světovým.

V tvrdé škole zmužněli naši spisovatelé: resignující na štěstí osobní, oddáni své službě, napiali fantasií a cit a vytvořili díla nesmrtelná. U podnoží toho emigrantského Parnassu pracovala skromná literatura ve vlasti. Její to zásluhou, že zbudován k literárnímu pomníku důstojný podstavec.

Abychom si mohli představit tento obrovský pokrok, srovnáme stav literatury kolem roku 1830 a kolem roku 1860. »Quantum mutatis ab illo!« zvoláme s Ovidiem.

Nejde tu o množství autorů nebo vydaných knih, ale o to, že umění, pokoušejíc se o nejvyšší, všeobecně lidské záhady, nepozbývá ničeho ze svého národního rázu; že začavši napodobením, vydává žáky, kteří převyšují své mistry.

Budova literatury národní vznesena do neobvyklé výše; teď už bylo lze ji leda rozšířiti a architektonickými ozdůbkami opatřiti — převýšiti ji nebylo už lze.

Duch času měnil se rychle.

Ze zápalu romantického probrali jsme se rychle. Stále výrazněji vystupoval do popředí obrat, s nímž už dříve potkávali jsme se v dramatech a v soudobém románu, obrat k prose životní, k důkladnému pozorování, k poměrům, k lidem a konfliktům všedním, k realismu v umění i v poesii.

Vedle pozitivismu a realismu vystupují stále úporněji i snahy sociální, po zlepšení materiální existence.

A snahy tyto bouřily nejen ve vědě a v životě sociálním: ony vystoupily v brzké i v krásné literatuře a tvoří tak charakteristickou známku následující doby, nejnovější periody literatury polské.

KAPITOLA ŠESTNÁCTÁ.

Nejnovější literatura (1864—1903). Její pozadí. Prosa historická.

Duševní rozvoj v Haliči, v Poznaňsku, v království. Historie, dějiny literatury a kritika.

Novou katastrofu vyvolaly politika romantická (vtělující poesii v život, nepočítající se silami, ženoucí se s motykou na slunce, jdoucí lehkověrně na lep každému klamu), dále osudný sběh okolností a konečně ještě jiné, hlubší příčiny.

S katastrofou politickou setkala se reforma selská, měnicí pojednou oekonomické základy naší společnosti.

Při těchto ranách a změnách, když první smutek minul, vzala vrch reakce kritická, počítání s pozůstalými silami, s novými podmínkami.

Všem illusím dáno vale, přikročeno k práci tiché, ale vytrvalé, vydatné.

Nejlépe to vidíme v Haliči.

Nové porážky státní v roce 1866 podřaly na vždy centralismus rakouský, rozvanuly illuse vídeňských hegemónů, zničily pokusy, udržeti německý ráz v krajích od věků slovanských.

Proto rozloučeno se s tím na dobro a za vlády Agenora Goluchowského dokonáno rychle dílo samosprávy jednotlivých zemí. Jenom ve vojště zůstala němčina dominující.

Samospráva zemská, svoboda tisku a spolčovací vyvolala živý ruch politický se sociálním zabarvením; v brzku objevily se ostře odlišné strany, pokroková a konservativní; strana pokroková stávala se pomalu radikální a konečně socialistickou.

Konservativci krakovští spojovali se s podolskými; proti nim stál hlavně Lvov. Nejtalentovanější řečníci konservatismu: Stanislaw Koźmian, Josef Szujski, Stanislaw Tarnowski sloučili se v »Czasu« a v »Przeglądu Polském«; nejvýznamněji vystoupila krakovská trojice v »Tece Stańczyka«, načež celá strana nazvána »stańczykovskou«.

Byly to volné listy, vydávané v »Przeglądu Polském« a bojující na několik stran: proti demagogům, revolucionářům, »karierovičům«; listy jsou vtípné, s kousavou ironií psané.

Novináři lvovští bojovali proti sobě jménem různých programů, spíše však jménem různých osobních antipathií. Konečně zde nabýly vrchu směry demokraticko-národní (Stowo Polskie a Kurjer Lwowski),

tak že dnes v čele Lvovského tisku stojí »Słowo Polskie« s 12.000 předplatiteli. Než vliv »Czasu« ani tím není zmenšen.

Stejně a snad ještě silněji oživil se i život vědecký. Dvě university a k hodnosti Akademie věd povznesená Krakovská společnost věd — řídí vědecký život polský.

* * *

V dějinách literárních vynikl hlavně Stanislav hrabě Tarnowski, spisovatel a politický činitel, předseda Akademie krakovské.

Politikou vešel do literatury. Nejprve zbadal staré spisovatele politické XVI. a XVII. století; zpracoval dále biografie (Kalinki, Kochanowského, Krasińskiego a j.), psal výborné recenze, měl skvělé přednášky, z nichž zpracoval své pětidílné »Dějiny literatury polské«.

Tarnowski je skvělým stylistou; jeho dílo o krásné literatuře jest samo uměleckým dílem; on vypráví živě, barvitě, vznáší se k pathosu, sahá i k ironii, vyniká trefnou analysou aestheticickou a širokým obzorem, ačkoliv, jak to u nás bývá, se škodou pro historii i literaturu: autor nedbá druhých Slovanů, a to je nesprávné, ježto literatura polská získává velice, porovnávali ji s literaturou ruskou, českou nebo chorvatskou.

V úsudcích svých dbá Tarnowski vždy principu krásna, ale nedeceňuje na př. Slowackého a přeceňuje Krasińskiego. I v úsudku o jiných spisovatelích (na př. o Kraszewském) možno se s ním přiti.

Ale proto přece zůstane jeho »Historya« nejkrásnějším obrazem naší literatury; uchvacujeť ona vybranou formou, vroucím citem a láskou ku všemu, co je polské.

Ve Lvově zaskvěl se na poli literárních dějin a na poli polské filologie Antonín Małeckí.

Jeho monografie o Slowackém byla jediným dílem svého druhu vzorným dílem bibliografickým, beroucím ohled k podrobnostem, leč neztrácejícím se v nich.

Jeho gramatika polská prolomila ledy, Małeckí první využítkoval pokroku filologie slovanské, prací Miklosichových atd.

Velký talent vykazuje též Wilhelm Feldmann, vydavatel modernistické a radikální »Krytyky« v Krakově (kam se přesídlil ze Lvova), autodidakt, radikál, vychovaný v nejkonservativnějším milieu židovském, ve sféře malého městečka, jehož tajemství a boje v dramatech (»Cudotwórca«, »Sądy Boże«) a v románech líčí. Jeho »Pismienictwo polskie ostatnich lat dwudziestu« (3 svazky), napsané skvěle, zřká se a priori objektivního úsudku. Je to dílo tendenční, jedny příliš snižuje, druhé (Prusa a j.) přespřilíš vyvyšuje. Probadává však za to díla a ideje, váže je v organický celek, nestarajíc se o formulky aesthetické, sahajíc vždy do hloubi věcí a myšlenek.

A tak bujně rozvíjí se život na poli badání historického a literárního, na poli kritiky a publicistiky.

Duševní ospalost zmizela, což dokazují četné odborné časopisy (filologické, paedagogické, právnické a j.) a dobře prosperující lidové university.

Ruch a život nerozštěpují a neseslabují nové spory národnostní, náboženské a sociální; ani Rusíni, ani sionisté, ani socialisté nejsou tu vážnou překážkou rozvoje: naopak vyzývajíce k odporu, budí nové síly.

Stejně se rozvíjí umění — Akademie umění v Krakově za Matejky, později za Falata vede tu hlavní slovo. Divadlo krakovské, vedené Stan. Koźmianem, Tad. Pawlikowským, Jos. Kotarbińským a nyní Solským (znamenitým tragedem), stojí vysoko. Aesthetik Pawlikowski přenesl své vysoké stanovisko umělecké na nevděčnou půdu lvovskou, kdež vybojoval pravému umění čestné místo.

A tak kraje nejvíce zanedbané postupují do popředí.

Krakov, ještě před půl stoletím město vzpomínek a hrobů, tiché a ospalé, při veškeré své kultuře a tradici, stojí teď v popředí ruchu modernistického a reprezentuje zevně nejvážnější vědu polskou.

Lvov, jenž před půl stoletím stál několika lidmi, a jedinou — od svého založení málo čilou — institucí, Lvov, v němž se roztahoval cizí, přistěhovalý živel německý, je dnes probuzen ruchem duševním a uměleckým, má četné časopisy, spolky, vydání, a dobývá si zásluhu, o nichž se mu nikdy nesnilo.

Od dvou měst hlavních šíří se ruch literární a umělecký i na menší města Tarnów, Tarnopól, Stanislawów a Drohobycz, kde se tvoří kroužky, kde se množí periodická vydání. Znamenitě v tom směru působí »Matice polská«, jež mezi lid rozhazuje tisíce svých knížek, na př. desítkrejarového »Pana Tadeusze«.

* * *

V porovnání s rostoucím ruchem duševním v Haliči zakrňuje neustále knížectví Poznaňské, z něhož se vystěhovaly vynikající síly (Kasprowicz, Przybyszewski, Rabski a j.); mimo to je Poznaňsko vystaveno nejtěžšímu boji s vládnoucím, cizím živlem. V této každodenní, únavné válce vyčerpávají se pomalu síly polského národa.

Nemajíc podpory z venkova, nemůže se ani poznaňské divadlo a publicistika náležitě rozvíjeti. Směr publicistiky a společnosti samé zůstal ultrakatolickým, konservativním až do krajnosti.

Za to však uvědomění národní — nejen ve městech, ale i na vsi — činí rozhodné pokroky. Sedlák velkopolský stojí dnes v své areně, kde šlechta, duchovenstvo a měšťanstvo pro nepatrný počet, rozházené jmění a slabou energii nemohou zvítěziti.

Tato uvědomělost lidu při krutém odporu se strany úřadů a škol (ba časem i duchovenstva, jež z Vratislavi je řízeno Němci) činí pokroky i ve Slezsku pruském.

Časy se valně změnily: ze skrovné setby prvních činitelů rostou stále bohatší žně; polské časopisy čítají na tisíce odběratelů (Bytomský »Katolik« až 25.000!) a ruch stále se vzdává. Vystupují lidoví básníci, kteří budí lásku k rodnému jazyku; větší talent však se dosud mezi nimi nevyskytl.

* * *

Ve Slezsku rakouském není překážek se strany vládní. Hlavní překážkou byl tu nedostatek sil, slabé prostředky; než poslanci, učitelé

(Miarka, Cieńciała), kněží (Londzin) pracují horlivě ve prospěch potřeb duševních.

V jiných krajích: ve Vých. Prusku (mezi Mazury protestanty) a v Západním Prusku (kde jsou zbytky vymírajících Kašubů) v nerovném boji kolísají síly. Proti vševládnému vlivu duchovenstva bojuje »Gazeta Grudziądska« (30.000 ex.).

Emigrací množil se i kolonie polské v cizině. Dříve polští emigranti zanikali v cizím množství; dnes v obrovském centru Berlína, ve Westfalsku, ba i za oceánem, v Americe (hlavně severní) slučují se a organisují stále četnější emigranti, starají se o zachování národního rázu, obracejí se v emigrační, lidové poesii s tesknoutou k své staré vlasti, zakládají nejen školy, ale i kostely, vydávají časopisy.

Budoucnost ukáže, zda v boji o existenci toto zachovávání národnosti přejde i na další generace.

* * *

Jinou cestou kráčí život království, t. j. Varšavy, malé Paříže, monopolisující život. Venkovská města i Lódž (bohaté, přímo americky rychle vzrostlé město) neznamenají v duševním životě téměř nic.

Poněvadž panuje nedostatek politického života a poněvadž zaniká čistě vědecký ruch, proto do popředí se derou proudy literární a kritické, umělecké a sociální.

V sedmdesátých letech na půdě varšavské odehrála se vojna mezi »mladými« a »starými«, ačkoliv začala vlastně v Haliči, ve Lvově, v člancích Chłędowského, Pawlického a j.

Vychovanci Hlavní Školy¹ zřekli se veškerého účastenství v zbrojním ruchu, a když země vystřízlivěla, tehdy stanuli v boji jménem pokroku, vědy a svobody myšlenek.

Konservatismus byl strašný; mstil se teď třicetiletý nedostatek vyššího vychování, universitních studií. Pokrok vědy a myšlenky evropské byl obrovský; ve vlasti však o něm nevěděno, ježto vlast pohroužena v snění a stála bez rady a bez pomoci vůči nemilosrdné nutnosti; sama reforma poměrů selských vyvolala obrovský převrat.

I rozkmoťčila se mládež rozhodně s tradicí záchvatů a vystavila proti ní zásadu obrození rozvojem civilisace. Nejslavnější a nejvýmluvnější řečník mládeže Aleksander Świętochowski, autor slavného manifestu »My a Vy«, formuloval ještě roku 1882, kdy se síla nového proudu už zase vyčerpávala, program jeho v těchto slovech:

»Sny o získání samostatnosti zevní musí ustoupiti s n a z e po získání samostatnosti vnitřní. Samostatnosti této můžeme pak dosíci jen sesílením duševních a materiálních sil, všestranného rozvoje národního, spoutaného s pokrokem všeobecným a konečně sesílením demokratisace naší společnosti, jež musí k činnosti povolati neprobužené posud síly.«

Program »positivistů« varšavských stýkal se tedy na některých místech s programem krakovských stańczyků. Lišil se však od něho

¹ V dějinách není příkladu, aby vědecká instituce za tak krátkou dobu svého trvání (7 let) vydala tak hojnou žně!

tím, že lámal a bořil všechno, co bylo zastaralé, tradiční a tím, že měl slepou víru v hesla nejnovější vědy a že zřikal se náboženského konservatismu.

Nejbojovnějším orgánem positivistů byl »Przeгляд Tygodniowy«, nejprudší boje svedeny v letech 1871—1874.

Mládež, vzdělávající se na cizích dílech, vypovídala boj tradičnímu názoru o náboženství, o světě, o vlastních dějinách, o všech aktuálních otázkách; jménem střízlivosti a organické práce bořila romantické oltáře a závoř patriarchální, bičovala obskurantismus a konservatismus na každém poli; zbožňovala rozum, práci a pokrok.

Bůžky mládeže byli Angičané, Francouzi a Němci: historik-terminista Buckle, Darwin, Comte, Renan, Büchner, Molleschott, Vogt.

Šíření nových, »střízlivých«¹ názorů brali na sebe bojovní, výmluvní předáci v tomto boji, Świętochowski, Ochorowicz a j. vyvolávali u překvapených protivníků nevěcné, jedovaté a zlostné repliky. Z boje programového stávaly se osobní nájezdy a kalumnie.

Pomalu však zápal ochladl a po bouři nastalo zdravé vyčištění vzduchu. Ale výsledek byl jenom poloviční: ani positivisté nedobyli vítězství úplného, ani zakřiknutí konservativci neztratili úplně půdu pod nohama.

Zavládla hesla stranická a extrémní (antisemitismus), nebo radikální, hlavně z carství ruského do království propašovaná (socialismus, nihilismus).

Značně později tato hesla, povahou svou zcela kosmopolitická, ustupují novému ruchu, vymycujícímu veškeren kosmopolitismus — demokracii národní.

Vědecký ruch varšavský má vlastnosti zcela rozdílné od vědy haličské. Popularisování vědy, ulehčování úlohy samoukům¹ je tu věcí hlavní.

Varšavský ruch populárně-vědecký je charakterisován stále četnějšími překlady děl Spencera, Taylora, Hettnera a j.

Současně překonává Varšava Halič měsíčníky a týdeníky. Ilustrované listy v Haliči (»Strzecha«¹ a j.) nemohly se nikdy udržeti, ve Varšavě mimo »Kłosy«¹ ještě »Tygodnik illustrowany«, »Wędrowiec«, »Biesiada literacka«¹ a j. ode dávna prosperují.

Z měsíčních revu nejstarší »Biblioteka Warszawska«¹ nezpronevěřila se nikdy svému programu, jakkoliv se redaktoři střídali; význam »Biblioteki«¹ podřývalo »Ateneum«¹ pod redakcí Chmielowského, Pawińskiego, Laguny. Oddíl belletristický byl v obou časopisech dalek dokonalosti. Teprve po roce 1890 za redakce Boguslawského zvedla se úroveň Biblioteki tím, že se zlepšila část belletristická. V tu dobu tištěna v časopise tomto »Rodina Polanieckých«, »Fermenty«, »Dolega«, »Pan Balcer«¹ a j.

»Ateneum«¹ zatím po změně redakce upadalo víc a více, až zase za redigování Chrzanowského nabývalo dřívější váhy. Než roku 1901 je sami vydavatelé (Spasowicz a j.) náhle usmrtili.

¹ Na př. v čtyřsvazkovém »Rádci samouků«¹ je obsažena celá vědecká encyklopaedie.

Dnes »Biblioteka« (vydává ji hr. Krasiński, vnuk básníka, o dědictví dědovo živě se zajímající) stojí nepopíratelně v popředí našeho periodického tisku.

* * *

Kritiky píše u nás kde kdo.

Mezi kritiky umění vynikl Stanislaw Wittkiewicz, sám umělec, polemik, nevystříhavší se krajností ve svých požadavcích uměleckých. Jemu vděčíme za znamenitou studii — jedinou svého druhu — o Mickiewiczowi, jako koloristovi, jinou o Kossakowi, Gierimském a j.

On a Jasienski, apoštol japonismu, budí nové, hlubší pojetí o umění, bojuje proti filisterismu. Wittkiewicz sám stává se apoštolem národního (zakopanského) slohu.

Všechny přerostl vydatností a methodičností práce Petr Chmielowski, žák Hlavní Školy, bojující kdysi v řadách positivistů, později zcela oddaný dějinám literatury a kritice soudobé belletrie, hlavně za redigování Atenea.

Methodičnost a střízlivost, hraničící až na suchost a mrazivý chlad, přenesl positivistu na pole literární. Železné síly práce systematické použil k obrovské produkci historicko-kritické, tak že udiveni se ptáme: kde našel času, aby to všechno přečetl, a kde času, aby to všechno napsal?

Žádná povídka, plod dramatický nebo lyrický neušel jeho pozornosti, o každém vydal svůj úsudek; že jeho úsudek byl trefný, o tom nejlépe svědčí ta okolnost, že mohl beze změny vydati v knize to, co po dobu čtvrt století porůznu do časopisů psal o Sienkiewiczowi.

Chmielowski pracuje neúnavně; je soudcem, jenž činí velké nároky, jehož nelze podplatiti pěknou nebo originelní formou. Z toho plyne jeho skepticismus vůči moderně. Positivistu a altruista nesmífuje se s upřílišeným individualismem, egoismem a mysticismem, a tak jeho úsudek o Wyspiańském, Rydlovi a j. bývá ostrý.

V celku není přes příliš vnímavý vůči kráse a půvabu formy.

Proto také trvalejší cenu mají jeho studie, týkající se minulosti, hlavně let jednoho století, totiž let 1760—1860.

Filosofická erudice a ohromná sčtetlost dodávají jeho studiím a skizzám o Mickiewiczowi, o Kraszewském, o Krasickém, o romanopiscích (Rzewuském, Szyrmerovi, Sienkiewiczowi a j.), o našich autorkách (hl. o Żmichowské), o boji liberalismu s obskurantismem na Litvě a na Rusi, o dějinách naší kritiky, o našem dramate atd. — trvalé ceny.

Klid a střízlivost tónu, jasné pronikání ke dnu pravdy, hluboké promyšlení předmětu, všestranné probádání jeho doporučují každé z děl Chmielowského.

Chmielowski podjal se i celkovitějšího vyličení našich dějin literárních, vydav »Zarys literatury najnowszej« v šesti svazcích. Největší část pohltila léta 1800—1864.

* * *

Vedle Varšavy i Petrohrad svou polskou publicistikou znovu do-
byl si posice, jakou měl před rokem 1848.

Nemluvíme tu o oněch spisovatelích, rodem Polácích, kteří se
porušili (na př. Jasinski, Barančevič), leč o kroužku, jenž se seskupil
kolem týdeníku »Kraj«, vydávaného básníkem Czeslavem Jankowským
a Er. Pilcem. Nejvíce vynikajícím z petrohradských Poláků je Włodys-
sław Spasowicz, jenž teprve v poslední době přestěhoval se do
Varšavy.

Spasowicz patří vlastně dvěma literaturám: polské a ruské. Ja-
kožto professor práva na universitě petrohradské, jako výmluvný ad-
vokát, jako politik-publicista, i jako kritik a literární historik zpraco-
vával témata ruská i polská. Převládaly však vždy látky polské.

Nenapsal nic tak obsáhlého, jako »Historii literatury polské«, až
do roku 1863 dovedenou a hlavně vylíčení poesie zasvěcenou.
Z »Paměti« vydával jenom polské. Studia, týkající se literatury ruské
(o Puškinovi, Lermontovu a j.) nevyrovňají, se studiím z oboru polské
literatury.

Jeho práce jsou svěží, nešablonovité, jeho úsudek vždy svérázný.
V dílech svých jeví se jako muž hluboce vzdělaný, přemýšlivý, širo-
kého rozhledu, svobodomyšlný, vzdálený všeho úzkoprsého.

Každá jeho studie, ať se týká Hamleta nebo Wallenroda, Schil-
lera nebo Goethea, Polanieckých nebo Dolegy, pomíjí otázky filologické,
probadává však za to jádro a obsah myšlenek.

Jeho dějiny literatury polské, napsané před 40 lety, převyšují až
podnes všechno, co v oboru tomto napsáno. Četná vydání svědčí
o neochvějném významu tohoto díla.

Z kruhu petrohradských pracovníků polských jmenujeme ještě
Stanislawa Ptaszycského, jenž vyniká na poli badání o starých památ-
kách literárních (hl. o dílech Rejových), básníka Belmonta-Blumenthala,
jenž vyniká ve verši satirickém a překladech z cizích luhů básnických
(Puškinův Oněgin), jakož i v novellách. Belmont je první typ »deka-
denta« v naší literatuře, člověka s potrhanými nervy ve dvaceti letech,
s naprostým nedostatkem pevné vůle.

Největší změna nastala v emigraci polské. Kdežto dříve mohla
se zvát »národem v miniatuře«, teď sklesla jenom na pouhou polskou
kolonii, jež se teď organizuje hlavně za účelem humanitním, udržujíc
leckdy mozolně bývalé fundace a instituce, nemajíc však už pražádného
vlivu na vlast, jež svého času právě jen literaturou emigrační žila.

Hlavními centry kolonií polských jsou Paříž, Berlín, Drážďany
a Itálie.

KAPITOLA SEDMNÁCTÁ.

Směry nejnovější literatury. Její poesie.

*Chvilkové vysílení poesie. Epigoni romantismu. Sawiński, Asnyk a Fa-
leński. Marie Konopnická. Příliv nové vlny poetické. Modernismus.
Tetmajer, Kasprowicz a jiní.*

Zdalo se, hlavně mezi lety 1860 a 1880, nejen u nás, že doba básnická pro lidstvo už zúplna minula.

Století uhlí a strojů, věd přírodních a sociálních, materialismu a bojů národohospodářských rozvázalo sny a illuse, bořilo romantické oltáře, bojovalo jménem analyzy, přesnosti, organizační práce; poesii uznávalo jenom tendenční, šířící kult světla, síly, pravdy, bořící před-
sudky, ujímající se vyděděných, ačkoliv už publicistika, fečnická tribuna a škola téměř cíli s úspěchem sloužila.

Hukot kladiv zahlušoval tedy poesii, i zdálo se, že v krátkce za-
padnou dvře za posledním básníkem.

K těmto zjevům všeobecně evropským přistoupily u nás i do-
máci zjevy: politický bankrot romantismu, jeho zničení, rány, jež musily
býti léčeny, neměli-li jsme se zakrváceti.

Nechtěla tedy mládež slyšeti o poesii, o kultu krásna a ideálu,
posmívala se opožděnému romantismu v slavném článku »Hrách o stěnu«
(v »Przeglądu Tygodniowem« z roku 1867).

Positivisté, jak píše Asnyk:

»Przypasali miecz Darwina,
mściwi, groźni i zajadli;
i do gaju Apollina
na drzemiących wieszczów wpadli.«

(»Opásali si meč Darwinův,
mstiví, hroziví a urputní:
a do háje Apollinova
na dřímající pěvce vpadli.«)

i triumfovali, že teď už »zrádná poesie nebude zatemňovati rozumy
lidské«.

Toto dvacítiletí bylo také nejjalovějším pro poesii, jaké si jen
můžeme představit. Poesie prostě nenacházela posluchačů. Lyrické
verše objevovaly se leda v časopisech, se zvláštními sbírkami veršů
téměř nikdo nevystupoval.

Leč poesie neumřela, ona přečkala bouři pochybností a vybuchla zase novým ohněm.

Pravdivé talenty nedaly se odraditi nikdy povšechnou lhotejností. Byli jimi epigonové romantismu, Sawiński, Faleński, Asnyk.

Nejméně vyrovnaným a romantičností rozbouřenou nejvíce připomínajícím byl Leonard Sawiński z Podolí, demokrat rodem i přesvědčením (jako kdysi Goszczyński), »chłopoman« (jako jeho kolegové kijevoští), velký ctitel Tarasa Ševčenka (překladatel jeho »Hajdamaků«), silný a vášnivý.

Začal opěváním nejrozmanitějších dojmů, od cesty po Itálii až po opěvání děl křesťanského umění, od »Satiry«, hančí zkaženost, sebevědomí rozumu a vědy, materialismu, ale hančí prudkými slovy i lenivě sluhu Boží. Síle jeho výzvy neodpovídala plastika provedení.

Ještě bezohledněji než v této satirě (nadchnuté ještě ideálem křesťansko-sociálním) psal básník ve »Fragmencie powieści« o ženě a lásce. Obě vinil básník, že mnoho nadějí z mládí podlomily; byla to zpověď osobní, tedy vášnivá a výbušná, psaná krví a slzami.

Sawiński jsa rván neklidem, jenž vyplýval z nespokojenosti lidmi a sebou samým, zkoušel své síly ve všech oborech. Nejcennější věc vytvořil v dramatu »Na Ukrainie« z vichřice roku 1863, vydaném roku 1873.

Popouští zde své nenávisti vůči »pánům« (známé verše o »psích bratech — aristokratech« jsou z jeho péra), svým antipathím sociálním a národnostním (antagonismus mezi Poláky a Rusíny; šlechtěné tendence u mládeže obou národů, zakořenělé předsudky u starší generace; snadné poddávání se cizímu našeptávání, lehkomyšlnost, ale i zjevné sebeobětování).

Není to celek dramatický, leč volné scény, nezřídka velice silné a pěkné. Celé drama napsáno je se silným temperamentem; jazyk je příliš jednotvárný, autorský, málo charakteristický. Sama svěžest thematic, rozechvívající epilog, prudká rhetoričnost, uslechtilá tendence a při tom silný smysl kritický povznášejí toto drama vysoko. Jakkoliv drama postrádá pravé dramatickosti, přece jen hluboce vzrušuje.

On jediný netvořil na tomto poli a jakkoliv tužce Grotterově moc slova polského se nerovná, přece máme v době této epické verše polské (Aurela Urbaňského), pokusy dramatické, symbolické i nesymbolické, leckdy naivní, leč vždy směřující k síle výrazu (Rusína Pereswita, Maskoffa, Zenona Parviho a j.), máme i četné povídky a romány Boleslawity a j.

Skoro stejný osud připadl v úděl Felicianovi Faleńskému, jakkoliv nelze si představití větší extremy, než Faleńského a Sawińského. Veliký artism, klidný temperament, skepticism a cosi antickeho charakterisují Nestora básníků varšavských, dalekého bouřlivosti vášně a sarkasmu Sawińského.

On zná a obdivuje se Kochanowskému a Szarzyńskému; kdežto Sawiński zůstává stále svým, Faleński se zvláštní zálibou vtěluje se ve všemožné typy poetické, napodobí a překládá obratně Petrarku, Viktora Huga, Danta, Starý Zákon a j.

Stejná rozmanitost vzorů a vlivů vyznačuje jeho dramata, skládaná ne pro scenické efekty, neodpovídající ethickým požadavkům, za to však hluboce psychologická, svižným dialogem psaná, napodobící i Shakespeara i Calderona, leč chladná a rhetorická. Tendence, přizpůsobení potřebám běžné chvíle, se vzdaloval a proto byl ve velké ne lásce u pozitivistů.

V jednom ze svých dramát, »Královna«, obětuje sám sebe a své přesvědčení víře a vlasti. Stejným umělcem, jenž dovede opanovati své vlastní vzrušení, jenž uniká všednosti a pathetičnosti, jenž ovládá skvěle slovo i rým — jest Faleński i ve sbírkách veršů, jež v různých dobách pod různými tituly vydával.

Stranění se sentimentality a vůbec veškeré citlivosti přechází u něho v jistý chlad; převládá u něho reflexivnost; básník nedovede uchvátiti čtenáře.

Opravdový básnický Proteus i v humoristické novelle i v scénických fraškách těšil se u širokých mass ohromnému úspěchu.

Populárnosti a slávy dosáhl mezi všemi básníky jediný El . . . y (Adam Asnyk); i jeho z kolejí přivedly události roku 1864; od té doby přivyl Krakovu a pracoval horlivě v jeho liberální publicistice.

Epigon romantismu nasákl Słowackým, jehož kult se právě v oné době mezi mládeží silně šířil, Słowackým — satirikem z »Hrobu Agamemnonova«.

Později převládaly u něho tóny vtipné a skeptické, u Heina a Musseta vyzorované, jakkoliv citlivé duši — mimose básníkovi nejméně odpovídaly.

Jejich veselost zakrývala smutek, jenž plynul z vnitřní rozervanosti, ze zjevného kontrastu mezi ideálním sněním a mezi skutečností, jež brala na sebe stále ostřejší formy, když materialismus ideálům a a ideím se hrdě posmíval, a myslitel-básník neměl odvahy, aby se jim postavil na odpor.

Mírný snílek nalezl ukojení toho smutku teprve v lůně přírody, kde vyzpíval čarovné kouzlo Tater, kde cítil veškeru moc jejich ohromnosti a hrůzy, noci propastí a vír rozpoutaných živelů.

Ponětí evoluce vedlo ho k pantheismu, k slévání se s přírodou, k zapomenutí svého osamocení, své bezvládnosti.

Proto rozloučil se Asnyk se satirickými a mystickými zvuky, sestupuje mezi lid a nové cíle — šíření světla a pravdy — poesii vyměřuje. Těmito cíli a filosofičností své poesie různí se Asnyk nejvýznamněji od Faleńského. Sdílí však s ním kouzlo slova a uměleckost formy, jakož i vzdalování se všeho všedního. Hluboká jímavost a citlivost je u Asnyka živým, u Faleńského vyschlým pramenem.

To způsobuje, že Asnyk neztrácí se v abstrakcích evolučních a filosofických, že cítí silně to, co ho s vlastní zemí a s bratřími poutá.

Lyrik, okouzující formou, imponující vážnou, hlubokou myšlenkou, směřující stále k vyššímu světlu, větších komposicí nevytvořil, jakkoliv i v dramatu (jako Faleński, a to se stejně malým úspěchem) se pokoušel.

Frašky nepsal, on chtěl sahati po vyšších vavřínech, po tragedii historické v »Cola di Rienzi« (prosou) a v »Kiejstutovi« (veršem) a v j. Pěkná deklamace, ušlechtilá tendence zachraňují tyto plody. Autor vzdaluje se všeho, co je nízké a špinavé; umělec, proti němuž zapřísáhli se svět i přátelé, k němuž i vlastní, milující žena ochladává, dobývá nazpět i lásku ženy i potlesk světa. Tak smírně zakončuje »Přátele Jobovy«.

Sociální veselohru vytvořil v »Bratřích Lerche«. Jsou to dějiny německé rodiny na zemi velkopolské, kde v národnostním boji stojí Štěpán Lerche na straně utiskovaných; jeho ušlechtilost je charakteristickou známkou i reků i autora samého.

Asnyk není bojovnou povahou: život ho zlomil; co miloval, co tak ctil, to zdeptáno, v prach padlo bez sil. Zoufalství a hanbu vida po cestě, stanul v úzkosti, viděl úpadek duchů a těl, proto bolestí bez sebe chodí v slzách a neví už, v co má věřiti a jak ve tmách prožije svůj život.

Proto ozývají se na jeho loutně i tóny ironie palčivé:

»potrzeba śmiać się narównoż wami,
wszystko szlachetne zdeptać, sponiewierać
potrzeba śmiać się, śmiać się i umierać.«

(»Je třeba se smáti, jako vy,
vše ušlechtilé zdeptati a odhoditi,
je třeba se smáti, smáti se a umíratí.«)

Než nezamrzl a neuvízl v této ironii, když jeho heslem bylo: »třeba s živými ku předu jíti a sáhati po novém životě«.

»Przestańmy własną pieścić się boleścią
przestańmy ciągłym lamentem się poić:
kochać się w skargach jest rzeczą niewieścią,
lecz nie przestańmy czcić świętości swoje,
i przechowywać ideałów czystość.«

(»Přestaňme vlastní bolesti se mazliti,
přestaňme kojiti se stálým nářkem,
libovati si v nářikání je věci žen;
leč nepřestaňme ctíti své svatosti
a dochovávatí čistotu ideálů.«)

I tichá, smutná resignace kryje se pod jeho verši, leč klid a rovnováha jeho jsou spíše zdánlivy; příliš brzo zapomínáme jeho zlatých slov. Básník si přeje

»rozumu, niezgiętej woli,
prawdziwej duchowej sily i serc czystości
i z naszej skromnej mogiły,
dzieci się będą uczyły, jak żyć w przyszłości.«

(»rozumu, nezlomné vůle
pravdivé duševní síly, a čistoty srdcí,
a z našeho skromného hrobu
děti budou se učít, jak žítí v budoucnosti.«)

Asnyk měl velký vliv teprve na další generace, daleko menší vliv měl na své vrstevníky; je pak nejvyšším uměleckým vtělením epochy pozitivistické.

* * *

Nejznamenitějšími humoristy veršem byli Rodoć (M. Biernacki), Włodzimierz Stebelski (Rusín) a Włodzimierz Zagórski, všichni ze Lvova a všichni tragickou smrtí (sebevraždou nebo v nemocnici varšavské) zakončivší život.

Rodoć vynikal v humoristických feuilletonech, ve veršovaných listech, v charakteristikách filistrů (Pan Karol), leč s léty ubývalo mu nervy.

Stebelski věčně bídou štvaný a jí konečně i podlomený měl svým vzorem Berwińského a poznańského »Dona Juana«.

Zagórski potíral politickou satirou »Kolo polské« a jeho pohlaváry, avšak i ze života na lvovské dlažbě vylovil celou řadu barvitých typů. Později pokoušel se s menším zdarem i v novellistice; filosoficko-pessimistické náladě dával výraz v písních »Krále Šalamouna«; než pessimismus tento nebyl jistě příliš těžkým, když ženy hlas dovedl ho rozptýlit.

Jeho Šalamoun zmítá se v smyslném šlenství, ale nehyne v něm; nalézá cestu k Bohu v tesknosti po Ném, v nejkrásnějším hymnu, jaký kdy péro lyrika napsalo.

»Král Salomon« s oběma tóny pessimismu i smyslnosti i s oním nádherným hymnem »Tesknoty«, toť nejvýznačnější dílo Zagórského. Nevyrovnejí se mu ani jiné lyrické plody, ani transkripce studentských ballad Scheffelových a j.

Zagórski byl mistrem slova a formy, hlavně sonetem vládl znamenitě; zajímaly ho docela i hluboké, hudebně-rhytmické studie o versifikaci polské.

* * *

Všechny soudobé básníky, mladší i starší, zastínil největší talent básnický druhé polovice XIX. století — Marie Konopnická.

Nevešla hned na vlastní sobě dráhu: i jí zlákaly vábivé hlasy pozitivismu i ona holdovala tendenci a deklamaci přizpůsobovala aktualitě.

V prvních svých výstupech poetických působila nepříjemně romantickým napodobením Słowackého a sloužením novým heslům. Zdálot se jí, že

»pieśń nasza — to ludów wrzawa
huk młotów i turkot maszyn
nie ta łzawa
śladka melodya niebieskich ptaszyn.«

(»naše píseň — toť lidstva vřava,
tlukot kladiv a hrkot strojů
ne však slzíci
sladká melodie nebeských ptáků«),

a že modlitba naše

›to nie to mgliste, tęskne za lepszym światem wzdychanie,
to wiekuieste, łączne miłości z wiedzą działanie«.

(›není mlhovitým, teskným wzdycháním po lepším světě,
ale odvěkým, společným lásky a vědy působením«).

Leč už v těch prvních pokusech bylo něco více než hesla a tendence: Konopnická měla srdce a hleděla do srdce, a píseň její chodíc po zemi a slzy sbírajíc, létala vždy s chvějícími se křídly tam, kde duch omdlívá, kde teskni a pláče, kde neštěstí usedá na prahu . . . Nebylo holou fráší její heslo:

›Nie wam, słowiki, wtórzyc przychodzę
nie z tobą, różo, kwitnąć przy drodze,
którą przemija smutnych tysiące,
niesionych burzą od wieku:
nie z tobą w blaskach budzić się, słońce,
co świecisz równie cicho i jasno,
czy duchy płoną, czy w walce gasną –
lecz z tobą płakać, człowieku!«

(›Nepřicházím, slavíkové, vám přivukovati,
nechci s tebou, růže, při cestě kvěsti,
při cestě, po níž kráčí tisíce smutných,
hnaných bouří od věku;
nejdu s tebou, v lesku se buditi, ó slunce,
jež záříš stejně tiše a jasně,
i když duchové planou, i když ve válce hasnou
— leč s tebou plakati přicházím, ó člověče!«)

Tato hluboká soucitnost s lidským neštěstím a hluboký cit lásky k rodné zemi povznesly ji rychle nad positivismus i tendenci.

Ne nadarmo vlna poesie její vynesla na povrch mocné dojmy, jakými na ni působily Tatry.

S počátku ovšem ustoupily tyto obrazy před rhetorickými verši ›k ženě« a ›k bratřím«, před měkkou pochybovačností a žensky tklivým bolem, před mučivými otázkami ›Proč a nač«, jež jí rozdíraly prsa, jež otfásaly nebem svým protestem.

Stále více stěžovala si, ne pro sebe, ale pro ty

›twarze blade i serca złamane
i w każdej ludzkiej piersi jakąś ranę
i w każdym oku jakąś łzę tajemną«

(›bledé tváře: zlomená srdce
i pro nějakou ránu v každých lidských prsou
i v každém oku jakousi tajemnou slzu«),

létala

›jako ptak zraniony, nízko nad ziemią tą,
co w bólach kona . . .«

(›jako zraněný pták nízko nad tou zemí,
jež v bolestech skonává«),

a jestli se i povznesla, tu jen s novou výčitkou:

»O Panie, przebacz mi, tyś Bóg, tyś wielki . . .
 Łzy ludzkie, cóż są — ach, rosy kropelki!
 A przeciez wrzystkie masz je policzone . . .
 Co? policzone? — co? i nieotarte?»

(»O Pane, odpusť mi, tys Bůh, tys velký . . .
 Slzy lidské, což ony jsou? Ach, jen rosy krůpěje!
 A přece všechny je máš spočteny . . .
 Co? Spočteny? — co? a nesetfeny?«)

Než poetka neztrácela se v těch »naivních rekriminacích, jež jí vytýkala konservativní kritika, ani nepřisahala na prapor stále modnějšiho pessimismu. Podivnou byla ta její nezlomná víra, že lidstvo »najde pravdu i Boha«, to přesvědčení, že

»z ciemnic więzienia, ze stosów męczeństwa
 myśl ulatuje żywą i skrzydłątą
 by śpiewać hymny zwycięstwa«.

(»z cel vězení, z kupy umučení
 vylétá myšlenka živá a okřídlená,
 by zpívala hymny vítězství«).

V jejích jaksi programových verších, jež zaplňovaly první serie její poesie (z r. 1881 a 1883), bylo ještě příliš mnoho nepřirozeného, příliš mnoho nadmutých tirad a frasi.

Daleko větší prostota, nenucená, hluboká a dojmavá vanula už z písní lidových, z cyklů »Z luk a polí«, »Na fujarce«, »Slzy a písně«, v nichž spatřily oči básnířky »zasmušilý náš a tichý lid i nuzné naše chaty.«

A tak tvořila řadu »Obrázků« o černém osudu selském, ptala se »Co počne« bídnice, podvrhující nemluvně, »Zda zhyne« vesnické děvče na městské dlažbě, ptala se, »O bratří, zdaž ve vás není viny«, že slunka se »Jaś nedočkal«, učila, že ne »Před soud«, ale do školy patří dítě atd.

Ani u Syrokomly, ani u Lenartowicze nenalézáme takové obrázky plné hořkého obvinění společnosti lidské.

Teprve Konopnickou rozvanula se růžová mamidla selanek vesnických.

V třetí sbírce »Básní« (r. 1887), kde jsou skvělé překlady z Heina, Heyseho a j. básníků, vyloudila opět nejkrásnější tóny ze selské fujarky.

Než selské motivy nejsou veškerou tvorbou básnířky: brzo podává básnickou parafrasi Grotgerova cyklu »Vojna« (umění Konopnické libuje si v stálé transposici dojmů; nikdo tak mistrně obraz nebo sochu nepřevádí slovem), brzo zase pokouší se (s nevelkým zdarem) o poesii dramatickou (zlomek »Z minulosti«), jindy o symbolické epos »Imagina«.

Konečně přešla básnířka k próse a ve svých novellách ještě výlučněji než ve verších obírala se tematy selskými, dušemi prostými a hlubokými. Celá řada typických figur defiluje před námi: Wojciech,

pevně věřící v Napoleona a přelévající své bonapartovské nadšení do duše nalezence Antka. Banašcova, jež přišla k svým dětem, aby tam umřela a jež teď k svému studu vidí, že ještě neumírá; stará matka, jež všechno dala svému synovi, doufajíc, že u něho najde výměnek a jež ku konci je odkázána na chudobinec atd.

Stále silněji vypracovávala se její umělecká individualita mezi pessimisty a erotomany našimi. I zmužňovala její píseň vůči oněm parnassistům zženštilým a stále vznešeněji rozléhal se její hlas.

Na jejich verších znovu učeno se cítí a cení poesii.

Symbolismu epochy splatila daň v dialogu »Prometeusz i Syzyfa«, v němž do očí bije neobyčejná síla prósy Krasínského.

Pomalu vyčerpávají se dávné motivy, přibývají nové (dojmy pod cizím nebem vyvolané), ale i v cizině zůstává poetka zcela polskou. Proto tedy v čtvrté sbírce básní (z r. 1896) vzmáhá se nota tesknoty po otčině, tesknoty ne zoufalé a vášnivě, ale dojemné. Vzmáhá se síla plastická a malířský talent; vzmáhá se cit povinnosti, jemuž učí básnířka budoucího člověka.

V samotný chrám krásy vniká poetka v cyklu »Italie« (1901); ve vlašských znělkách rivalisuje s krymskými silou a malebností výrazu. I zde neschází tesklivá nota. Umělecká díla v Sixtinské kapli a j. nadchla ty obrazy linií klassických, plných slunečního lesku.

Roku 1892 začala Konopnická psáti největší dílo poetické naší doby, jediné hodné, by stálo vedle »Pana Tadeusze« a »Krále-Ducha« — »Pana Balcera v Brazylíi.«

Literatury světové znají různé epopeje: rytířské i heroické, fantastické i symbolické, mystické i náboženské, národní i plavecké, ba i měšťanské, ale neznají epopeje lidové.

Epopeji tuto vytvořila teprve Konopnická a vytvořila ji tak, že dostihla výše všech dříve jmenovaných epopejí. Epopeje severské nebývají ve svém výsledku tak šťastny jako epopeje jižní, jejich hrdiny nezdobí vavřín vítězný, proto také v Panu Balcerovi zobrazen nerovný boj, končící tragicky.

Horečka emigrační zachvátila lidový organismus polský; Konopnická neptá se, co bylo toho příčinou, ale pozoruje stav duše mazovské v cizí zemi vržené, do tropického vedra, do vražedného klimatu.

V prvních verších jsme mezi emigranty na korábu, plujeme přes daleká moře; novost a nezvyklost budí ještě úsměv a humor (u Konopnické tak vzácný), ale když už jsme vystoupili na onu vysněnou pevninu, tu se zachmužuje cizí nebe nad hrstkou našich emigrantů. Hrstka se stále ztenčuje v objetí nemocí, nouze a hladu. Zklamání strašlivě, odhazují všechno a jdou zase zpět přes pole a lesy, přes řeky a močály, jdou k moři, k moři a duši zmítá jim jediná myšlenka: jíti, jíti, pokud nedojdou rodné své země!

Tam chtějí aspoň složit své kosti, v domovině, již opustili, jdouce za fatou morganou zámožského blahobytu.

Vyprávění této hrůzné katastrofy vložila poetka do úst panu Balcerovi, kováři.

Tím novou povinnost na se vzala, vyprávěti tónem ne autorským, nýbrž lidovým, naivním.

I způsobila autorka opravdový zázrak a vytvořila obrazy nesmrtelné, řadící se k nejvznešenějším, jež kdy v literaturách evropských byly napsány.

Povznesenou ušlechtilost její práce uctila celá Polska při nedávném jejím jubileu literárním.

Jeť ona pravou vykonavatelkou závěti Słowackého, ona nese pochoděň osvěty před lidem, její poesie zušlechťuje lidi v anděly!

*

Vedle Asnyka a Konopnické bývá stavěn Viktor Gomulicki v čelo nové poesie: ne pro jakost své tvorby, ale pro mistrné provedení a pro nový obsah.

On přenesl selsko-šlechtickou poesii polskou do novodobého života a flámským štětcem dodal jí rázu měšťsky-měšťanského.

Gomulicki je básníkem Varšavy i v novelách i v románu historickém, v nichž opěvá slávu »lehkomyslného, ale dobrého města«. Pro něho město je vším, co dovede nás opojiti a čeho bychom marně od vesnice žádali.

I mimo Varšavu zajímají ho města, čeho důkazem je rozsáhlá, žertovná »Pieśń o Gdańsku« s obrázky z Zopotu a z života kašubského. Ve Varšavě samé studuje lokální historii, píše sociální romány, studia literární a uveřejňuje staré a leckdy už zapomenuté památky literární (na př. Zanovu pozůstalost).

Mluvíme-li o Gomulickém, nesmíme zapomenouti též na Or-Ota (Artura Oppmanna, dnešního redaktora Wędrowce), mladšího o deset let, než je Gomulicki, lyrika, jenž se už počítá k mladé Polsce, rovněž básníka staré Varšavy, s jejími pensisty, s bakalářem, panem Bartolomějem Podbięptou, s hnědým frakem a se zálibou v latinských klasikách atd.

Silou slova, hloubkou myšlenek a vzletem fantasie je bez odporu nižší než Gomulicki, je však jímavý, ušlechtilý a upřímný a nikdy není vášnivý.

»Mladou Polsku« také necharakterisuje jeho básnická individualita.

Nový tento směr zjevuje se výrazněji už kolem roku 1890 a po pěti, šesti letech v plné zbroji stojí už pohotově k boji proti kritice, jež tento směr zamítá, i proti obecenstvu, jež k němu necítí sympatií.

Jako kdysi barvitě stepi ukrajinské a tiché lesy i jezera litevská oživila poesii romantickou, tak i teď zase Tatry a vesničky naše (kujavské nebo krakovské) dodaly síly novému směru v poesii naší.

Už Severyn Goszczyński veršem (Sobótka) i prosou (Dziennik podrózy do Tatrów) obeznamoval nás s poesii i lidem taterským, ale »Tatromanie« vybuchla teprve o půl století později.

Přičiňovali se o to i lékaři, na př. Chalubiński, jenž ve Varšavě šířil kult Zakopaného, kritikové a »malíři«, na př. Stanislaw Wittkiewicz (jeho díla »Na przełeczy«, jeho propaganda zakopanského slohu); naši

se i entusiasté, kteří nosili kroj lidu taterského a konečně affaira o Mořské oko roku 1902 rozdmýchána do neobyčejných rozměrů.

V »Tatromanii« hlavní slovo vedla poesie.

Heslo k tomu dal cyklus Asnykův »W Tatrach« (r. 1879), jakoliv zde je málo popisů přírody taterské a více filosofie a allegorie; po Asnykovi vystoupila svou sbírkou »W Górach« M. Konopnická.

Nejvýše stanul František H. Nowicki, jenž napodobil »Sonety krymské;« i on zobovřtuje — jako Mickiewicz — dojmy a obrazy přírody, slučuje s nimi své city a myšlenky. Sonet o vodopádu Siklawy na př. končí:

»Siklawo! Ty huk gromom wyrwawszy zuchwałe,
wiecznie w jedną głębinę staczasz się kipiąca,
kdy rozbijasz wyjące z rozpaczy swe fale . . .

Teśknoto! Ty żrąc ogniem, skradzionym u słońca,
wiecznie strącasz łzy moje w jedną głąb bez końca,
gdzie na nutę odwieczną serce płacze żale.«

(»Siklawo! Ty, jeź jsi směle hromu vyrwała hukot,
věčně v jednu hloubku kypic se řitíš.
rozbijając zoufalstwím vyjící wlny! . . .

Teśknoto! Ty ztravujíc ohněm, slunci uzmutým,
věčně srážíš mé slzy do jediné hloubi bez konce,
kde odvěčnou notou srdce pláče žal svůj.«)

Nowicki, silný výrazem, umkl už dávno. Za ním stojí celá legie jiných: Kazimierz Tetmajer, Lucyan Rydel, Kasprowic a j. až po W. Wolského. Můžeme tudíž mluvíti o »škole taterské«, jako mluvíme o školách ukrajinské nebo litevské.

Úplně k této škole patří syn té země, malebné, tvrdé a nevděčné, Władysław Orkan, lyrik, dramatik a novellista, jenž se šzil s tou jalovou zemí, s jejím šedivým lidem, s jeho smutkem i žalem.

Vedle Orkana, jenž s velkou silou a plastikou vytváří ne idylly, leč samé katastrofy, je Stopka, ethnograf Tater, biograf nezapomenutelného horala — Homéra Sabaly; u Stopky jsou první pokusy horácký dialekt uvést do literatury.

Leč nejenom od Tater, i od rovin, od Krzemionek a Bronowic, od Gopła a Wisły lidové motivy, lidový duch a jazyk nasycují novou lyriku a ještě více nové drama a nový román.

Lid hraje tu úlohu, jakou dřívější literatura, na př. Lenartowiczova, neznala: už Konopnická rozloučila se se selankovými sny, věčně usměvavými; ona snad příliš jednostranně líčila černý osud lidu!

Teď vystupuje na jeviště lid, jakým vskutku je: nedělně — pestrý, za všedních dnů — šedivý, rolnický i tovární, zámožný i nuzácký, plačící i smějící se.

Avšak lidová melodie není jedinou melodií na loutně moderní poesie. Převahu běže vyplávlý už pessimismus, onen starý, jalový, od romantismu až k buddhistické resignaci, k nirvaně skleslý pessimismus.

Jediný skok jen dělí tento pessimismus od smyslnosti. Proto erotismus zní v moderní poesii stále dotěrněji: instinkt, přichylnost a vášeň stávají se šílenstvím, bezuzdností a chorobnou maníí: ve snu i bdění moří básníky měra smyslnosti, ona zmocnila se básnickových citů a jeho fantasie.

Jako notorický piják vrací se k své vodce, tak i tento moderní básník vrací se stále k »ženě« a maskuje slabost vůle, namlouvá si jakýsi erotický fatalismus, obléká Platonův výmysl v krev a tělo, mámi hloupé, kteří se lapí na tento lep a šíří chorobný kult samotné choroby, pohrdaje zdravím ducha i těla.

Jiná cesta vede od pessimismu k snům, k úmyslnému opájení se hašíšem, holdování »umění pro umění«, kroužení po moři fantasie a úmyslnému vzdalování se běhů pozitivismu.

V tomto víru ožívají se všechny tóny; nedostává se jenom poesie duchovní. Co v naší poesii má jen trochu ráz náboženský (legendy a pod.), to právě od náboženství je co nejvzdálenějším; poesie ta neslouží bohu, leč klaní se hříchům, vyvolávajíc onen satanismus, jemuž ještě v XVI. století vlasti sektáři u nás se oddávali.

Stále častěji stává se moderní poesie symbolickou a allegorickou.

Umění, jež v nedávné škole naturalistické příliš zchladlo a vyuschlo, dere se instinktivně v končiny nereálnosti. Přílišný realismus a jednostranný vyvolal směr zásvětový, mystický.

I vrhají básníci ohybné mosty přes propasti, spojují dva světy: náš a nezemský, duchovní, astrální. Umění se tím nezměrně prohlubuje, ale obsah se tenčí, stírají se veškeré meze výraznosti.

Nepostačují tedy moderním básníkům slova a rysy, jasné, vymezené, rozlitý, mlhavý výraz a obraz jsou jim vítanějšími; slovem jako hudbou chtějí buditi spíše náladu. Poesie ztrácí na jasnosti, přestává být pochopitelnou všem, stává se majetkem úzkého kruhu adeptů moderně poetické kabaly.

Staré formy poetické jsou pošlapány, nové, nemožně vykroucené a spletené ornamenty poetické mají zastoupiti bývalou jasnou, prostou a cituplnou poesii . . .

* * *

»Dekadentismus« polský měl svůj vzor u Francouzů a Belgičanů, jich parnassisté a symbolisté, dekadenti a mystikové, Baudelaire, Verlaine, Maeterlinck a Angličan O. Wilde působili nejsilněji na polskou modernu. K tomu připojil se vliv Strindbergův, Nietzscheův, Tolstého a Krapotkina.

Jako nad počátky našeho romantismu Schiller a Goethe, Herder a Jean Paule, Shakespeare a Byron panovali, tak i dnešní adepti »Mladé Polsky« vyvozují od Francouzů a Germánů myšlenky i formy, symboly i nadšení; nikdy nebylo větší spojitosti mezi polským a cizím světem duševním, nikdy nepřisvojovali jsme si s takovou horlivostí cizí plody, jako dnes.

V díle Miriamově, Kasproviczově, Langově překlady z frančtiny, češtiny (Zeyer, Vrchlický), dánského a hollandského mají převahu nad vlastní tvorbou.

»Mladá Polska« vytvořila si speciální orgány: varšavské »Życie« Miriamovo obživlo v krakovském »Życiu« Szczepańskiego a Przyby-szewského, z části i v »Krytyce« Feldmannové a přeneslo se konečně do »Chiméry«, vydávané Miriamem. Rychle rostou řady jejích adeptů; jen žen se nedostává. Po náhlé smrti Zawistovské můžeme s pochvalou uvést leda jen jméno »D-Mol« (Maryla Wolská).

Nelze popřít zásluh »Mladé Polsce«; pomíjíme její nejlepší síly, které už dnes jsou zapsány v dějinách literatury naší. Je faktem, že »Mladá Polska« zlomila lhostejnost obecnstva, že zrehabilitovala poesii, povznesla vkus čtenářů, že jimi rozechvěla, že dotkla se nových otázek, zkoušela nové formy, osvěžila jazyk literární.

Kdyby nic jiného, už za to jim patří naše vděčnost. Stížnosti na nesrozumitelnost, na odchylování se od sociálních hesel a od organické práce, na napodobení cizích, na smyslné orgie a na zoufalý pesimismus, podobné výtky nesmíme zevšeobecňovati.

Nezapomeňme nikdy, že oni vybojovali poesii vlastní místo, že odpoutali ji od pranýře tendence, od životního katechismu pro »vulgus profanum«, že vrátili zase poesii umění.

V čele hnutí silou svého talentu stojí Jan Kaspro-wicz, jehož umělecký rozvoj je pln extrémů.

Nejdříve se zdálo, že to »lidovec«, že pro něho bohatým pokladem vzpomínek jsou

»szare chaty, nędzne chłopskie chaty!
Jak sie z wami zrosło moje życie,
jak wy proste, jak wy bez rozkoszy!«

(»Šedé chaty, nuzné, selské chaty!
Jak to s vámi život můj už srostl,
jak jste proste, bez všeho přepychu!«)

On do lyriky, do epických veršů i do dramát vnášel vždy to, co »Z Chałupy« si v duši odnášel. Jeho »Svět se končí« je pokrokem naturalismu, nebo-li verismu polského z velkopolské vsi.

K motivům velkopolským přistoupily i motivy taterské. (»Taniec zbójnicki«; historické drama »Bunt Napierskiego«.)

Než Kaspro-wicz nevytrval u lidu a sociální práce; on naučil se rychle cenit tu poesii, jež absolutna se dotýká, a zcela vážně rozloučil se s davem:

»Byłeś mi dawniej bożyszczem, o tłumie . . .
przyszedłeś ku mnie, ty plaze człowieczy.
Z odgniotem jarzma na schyłym grzbiecie,
i już ma dusza ciemieżcom złorzeczy:
Ty wrogu ducha, stopami z ołowiu
zdeptałeś kwiaty, które dłoń posiała
Bożego siewcy . . .«

(»Byl jsi mi bůžkem dřive, ó dave . . .
přišel jsi ke mně, ty lidský plaze,
s otiskem jařma na schýleném hřbetě,
a už má duše utiskovatelům zlořeči:
Ty nepříteli ducha, olověnou stopou
zdeptal jsi květy, jež nasila dlaň
Božího rozséváče . . .«)

i odlétá od něho poesie tam, kde jsou

»myśli, uczucia, prorocze ekstazy,
czystość poświęceń, rycerskie porywy,
modły zachwytnie . . .«

(»myšlenky, city, prorocké extazy,
čistota, obětování se, rytířské vzrušení,
úchvatné modly . . .«)

a cestu ukazovala mu Láska, leč ne ideální, klidná; je to strašný boj, vášnivé rvaní se a marný protest:

»jako, nad wszystko, co duch czysty spłodził,
i co sie stalo dążeniem szermierzy,
maż być silniejszym ow symbol słabości,
Kobieta?»

(»Jak že! Nade vše, co čistý duch zplodil,
a co se stalo cílem zápasníků,
má-liž být silnějším onen symbol slabosti,
Žena?»)

Tato láska smyslná a tělesná trápí ho od té chvíle jako můra, vtírá se i do jeho náboženských básní; Kasprovicz i themata náboženská (»Chrystus«, »Moja Pieśń wieczorna«, »Salve Regina«) zpracovával.

Na Golgotě Kasproviczově utíkají Aletheus a Šimon z Kyreny před zoufalým hlasem Spasitelovým a »Duše z ráje vyhnaná« po krátkém váhání vrací se k Luciferovi a prosí ho vášnivě:

»Powróć, zwycięski Panie, ze swym promieniem,
który mi jednym świci przeświadczeniem . . .
że w życia odmetry
synowie boży nie wniosą spokoju,
że nie przekształcą kaluzy
w czyste, krwią grzechu nieskalane rzeki!«

(»Vrat se, vítězný Pane, se Svým paprskem,
jenž mi září jediným přesvědčením,
že synové boží
nevnosou klid do víru života,
že nepromění kaluže
v čisté, krví hříchu nezkalené řeky!«)

Toutéž notou zvučí ponurá »Pieśń wieczorna«, vzývající trest za naše viny, s výkřikem »Święty Boże . . .« padá k nohám ne Boha, leč Satana.

Nejnezkrotnějším šílenstvím vášně hýří »Salome« nad hlavou statého a zcela jinak než u Wilda zmítá jí jediný ostrý cit, jenž jí bouří krev.

City, jež rvou prsa, dovede básník přelíti do srdce posluchačů výrazy, plnými hrůzy, plnými jakési divoké, živelní hudby; jeho vidění ohromují, jeho slova zžírají a pálí; v ustrnutí chráníme si hlavu před tou ranou osudu.

Jedné věci Kasproviczovi Musa neuštědřila: půvabu a elegance; ostré, divoké a chraptivé tóny vyráží ze své lyry, jako z prsou prvotního člověka, jenž se bouří proti každé konvenci a falši: v tom je Kasprovicz zosobněním své rodné, kujawské hroudy.

Zcela jiným je Kazimierz Tetmajer, ovládající eleganci a půvab, kouzlo formy, nadužívající snad této moci a mazlíci se vlastními slovy, při tom syn hořkého pessimismu, pěvec hymny k Nirvaně.

Z bezmezného pessimismu upadá do víru smyslnosti, opěvává nahotu těl nebo oddává se snění.

Melancholie je duší jeho duše; i v Tatrách ho pronásleduje, takže popírá i možnost štěstí:

»Tysiãce juŹ ľudzi zło Źycia wskazało,
tysiãce juŹ ból ludzki wykrwawiło w słowach,
nikdy jednak nikt Dobra i Szczęścia nie stworzył.«

(»Tisíce lidí už ukázalo na zlo života,
tisíce už lidský bol vykrvácelo slovy,
a pŕece nikdo nestvořil Dobro a Štěstí.«)

Omamuje se na chvíli šilenstvím smyslnosti, jako Faun pronásleduje nahé Nymfy, zpívá hymnu na lásku, pije z číše lásky — než na dně číše vidí kal a odvrací se od Nymf k nejčistší z žen, jež přešla světem, by mu na vždy tesknotu v hrudi zůstavila.

Toto opuštění smyslného bláta je charakteristickou známkou jeho poesie z pozdních let (1900); teď jiné vidiny ho zaměstnávají: kraj Ticha, Prostoru a Světla; teď věří v příští život, v nesmrtelnost duše . . .

Leč egotismem nevyčerpává se nadšení Tetmajerovo; pomíjíme tvorbu mladickou se sociální a vlasteneckou notou, jež tak živě kontrastuje s pozdním buddhismem a kultem Nirvany; pomíjíme výtvořy Taterské, psané i horalským nářečím, zmiňujeme se však o jeho pokusech novellistických a dramatických.

Novella o »knězi Petrovi«, slunný staropolský obrázek jímá srdce; »Propast«, zpověď vroucí lásky, bolesti šlejejí zářlivosti, působí mocným dojmem. Méně zdařilými jsou větší práce »Anděl smrti« a »Slečna Mery«, kde leda satirické rysy vynikají.

»Sfingou« holdoval Tetmajer křečem a náladám Maeterlinckovským, v »Černém Závišovi« pokoušel se o historické drama ještě s menším úspěchem, než o román. Lyrické partie dramatu jsou ještě nejlepšími. Akce je za to velice slabou.

O dramatické vavřiny pokouší se Lucyan Rydel.

Do své lyriky vnášel notu osobní: mistrná technika, krásný výraz činily ho spíše parnassistou než dekadentem. Formě jeho veršů nelze nic vytýkati. Za to obsah nevyniká zvláštní novotou.

Silně zvučí v poesii jeho rodná nota: stesk po polské vesnici, jenž ho trápí i nad zelenou Seinou, stesk ne přetvářený jen pro forma, ale upřímný, hluboký.

Jako v lyrice, tak i v dramate pokoušel se o různé noty. Podle Maeterlincka poroučel v »Matce«, aby dcera předvíдалa smrt matčinu,

před ní tajenou; v »Dies irae« splétal řadu strašných vidění v duchu apokalypse, leč nevyvolal hrůzu.

Za to »Začarováním kolem« očaroval diváky i posluchače. Očaroval je jazykem, mistrně ovládaným, charakteristickým; i obsah i myšlenka je zcela originelní: svět reální, ze saských časů, zatemnělý, plný pověr je spleten se světem fantastickým.

Lidi, jež uchvacuje vlastní vášeň (ctižádostivost vojevodu, hříšná láska mlynářku), vede tato do začarovaného kola, z něhož se už nedostanou.

Ze všech lidových báchorek, jež kdy zdramatisovány, je »Začarované kolo« nejlepší, pravdivou poesii a lidovostí jediné ovanuté.

Vlasteneckým duchem prodchnuto je i drama »Na vždy«, méně zdařilými jsou »Jeńcy«.

Silou temperamentu i slova, méně uměním a formou vyznačuje se Andrzej Niemojewski, zanícený demokrat. I u něho hraje lidová nota, prudká nota Kasprowiczoa, ne idyllická nota Rydlova, ve verši popisném a v dramatě.

Sociální tón, Rydlovi a vůbec parnassistům i dekadentům zcela cizí, dominuje u Niemojewského. On první sestoupil do »Podzemí« továren, mezi dělný lid, on vybojoval poesii nové místo působení.

Jeho obrázky veršem i prosou budí přímo hrůzu. Jsou tendenční, ironické a odrážejí se hromovým hlasem od vypiplané poesie salonové.

Zvučí v nich strašná obžaloba pánů, kteří »v kapsách svoji vlast vozí do Monaca«; jen lid doma zůstal, těžko pracující pro pány. Usne-li upracovaný dělník na chvílku, stává se nezřídka obětí své lopotné práce:

»Grzmią walce, wre hala, drżą gmachu posady,
pomyka ognisty wąż dalej,
śród wrzasków nieludzkich przypadły gromady,
wzrok stanął mu słupem, na wargach krwi ślady,
odejdźcie, trup leży wśród hali . . .«

(»Hřmí válce, vše sál, chvějí se základy budovy,
vine se dále had ohnivý,
mezi nelidskými vřesky vrhly se davy.
Zrak stanul mu v sloup, na rtech stopy krve,
jděte pryč, mrtvola leží uprostřed sálu . . .«)

Z továren a z niv přenáší se Niemojewski do světa měšťanského (»Majówka«, »Listy szalonego człowieka«) a fantasticky-allegorického i legendárního. V tomto oboru začal »Bajkou« o licenciátu (novém Faustu), jenž konečně v smrti nalézá ukojení své touhy po štěstí a mládí; výše vznesl se »Rokytou« (dáblem), v němž Niemojewski svou lyru naladil mužným tónem budoucnosti.

Nejslavnějšími staly se »Legendy« Niemojewského, jimž censura konfiskací učinila nejpůsobivější reklamu. Jakoby v Niemojewském podivným atavismem obživly ariánské rodinné tradice; oč Kasprowicz veršem, o to Niemojewski i prosou se pokoušel; ba on šel dál, snaže

se lidským způsobem vykládati věci zcela nadlidské, vymykající se našemu pragmatismu.

Z »Legend« bije roztesknění a láska, táž nota sociální, jež zvučí téměř z každého plodu našeho lidovce.

Tak silným temperamentem se nevyznačuje, za to větším uměním vyniká Stanisław Rossowski, lvovský žurnalista, tklivý a melancholický pěvec »Podzimních růží«, jen výjimkou schopný silného výrazu, hledající v přírodě ukojení.

I on přešel jako Niemojewski k dramátům symbolicko-allegorickým a zkoušel v nich slyš s lepším úspěchem, nežli v dramate historickém (»Nawojka«, děvče, jež vědychtivostí hnáno za hochy se převléklo, aby v Krakově na universitě studovati mohlo). Nejlepším jeho dramatem je »Circe«.

Jeho novelly jsou plny velebení rodinného štěstí. Tón ten je jinak dekadentům zcela cizí!

Nejvýlučněji zůstal lyrikem poeta-filosof Jerzy Żulawski.

Švýcarskou přírodu líčí nezdídkou výmluvněji než Kasprowicz, leč i u něho převahu mají noty pochybnosti a zklamání.

Jeho Bůh vládne jen hořejším světem, Lucifer dolejší. Boj mezi duší a tělem trvá stále. Básník zhrdá skutečností a hledá ukojení jen ve světě snů. Abstrakce zabijí v něm často básníka.

Stejně tak lyrikem byl i Leopold Staff, Lvovan; jeden z nejmladších; později se vrhl na pole epické.

Od dekadentů dělila ho stálá touha po síle a po činu, síla, jež pohrdala kvilním pessimismu; Staff ani na chvíli neuvízl v bahně smyslnosti; zpíval-li o ženě, pak velebil ji co matku.

S dekadenty má jedině společným kouzlo slova a přepych verše, a tím hned na sebe obrátil pozornost.

»Po »Snech o síle« a četných básních, původních i přeložených, vystoupil s terciami »Mistrza Twardowskiego 5 śpiewów o czynie«. Mistr Twardowski připomíná trochu Rokytu Niemojewského; i on chce lidi učiniti šťastnými, i on budí svým způsobem života nedůvěru a nenávist, i jemu zabíjejí Krzyži, i on před davem prchá.

Leč vpleten tu nový motiv: Twardowski měl elixír proti bídě a bolesti, a tím chce učiniti svět šťastným. Pohled na ničemný dav, jenž teď se k němu lisá, jako dřívě ho napadal, vnuká mu novou myšlenku: nutnost boje!

Jen v zápase dozrává člověk; jinak hnije, a proto béře s sebou Twardowski tajemství kouzelného elixíru.

Vedle Staffa budí nejlepší naděje velkou silou výrazu, upřímností citu, fantastičností obrazů, velkou erudicí a rozmanitostí tónů Krakovan Tadeusz Miciński, jenž debutoval zdařilou novelou (»Učitelka«), potom však zcela veršům lyrickým i epickým se oddal.

Mezi nejmladšími vynikl Gustav Danilowski allegorickou básní »Na ostrově«, o slunné zemi dolce far niente, kde pěstují umění pro umění, sytí a spokojení, žijící z práce pevniny, již ponechali dny práce, sobě však dny sváteční zůstavili.

Leč nezničili v sobě veškeru tradici své spojitosti s pevninou a tradice tato obžívala v prsou pěvce Daimona; jsa odstrčen pro propagandu, jež by mohla zničit klid ostrova, pluje s hrstkou stoupenců přes rozbouřené moře k pevnině.

Zda dopluje?

Ze všech tuto jmenovaných nejstarší věkem i zásluhou je Zenon Przesmycki (Miriam), kdysi vydavatel »Życia« varšavského, v němž polský modernismus činil první kroky, dnes vydavatel »Chimery«, v níž neobmezeně vládne.

Przesmycki a Antoni Lange, jež poslední dobou se vrhl na pole historického dramatu (»Wenedzi«, »Atyla«), jsou doktrináry a esthety nového hnutí a současně i jeho pionéry: oni svými překlady (od Maeterlincka až k Rimbaudovi) zjednali souvislost s ruchem zahraničním.

Mistrem formy je Miriam; nad něho nikdo nedovede lépe vycislovati strofy; je dokonalým překladatelem; v jeho vlastní poesii zvučí velebení přírody. Z českého kroužku universitního přinesl si znalost české literatury, jejíž kult (Zeyera a j.) horlivě šíří.

Podobná themata pěstuje i lyrika Langova, jež si libuje v zvifěných obtížích rytmu a rýmu.

Libování si v umění pro umění nevádí však našim modernistům nikterak v »snižování se« k poesii lidové: i u Langa, Arntszajnové, Rossowského, Or-Ota, neřku-li u Rydla, Tetmajera a Kasprowicze, nalézáme skvělé ballady lidové a písně v národním duchu skládané.

Úplně v ducha selského se ponořil jediný Kazimierz Laskowski (El), jež proti taterské škole vytvořil školu mazoweckou, zpívaje »Ze selských prsou«, »Z pod srdce« a j. Jesličkové říkání, krakowiaky, mazurky, básnické vyličení svatby selské, v tom je El pravým mistrem.

Mimo to psal prosou šlechtické obrázky, dnes pak ve »Warszawském Kurjeru« uveřejňuje denně veršovaný feuilleton.

Nejvýše vznesl se v »Pohřbu«, jakési parodii »Svatby« Wyściańskiego. Ve výtvoru tom znamenitě reprodukuje duši i dialekt selský. Bojuje tu se sny Wyściańskiego. Konkluse dila: bez sedláka není vesnice, bez vesnice není nás!

V poslední době začal El pracovati na velkém díle: dozpívá nám Pana Tadeusze!

*

Jakkoliv »Mladé Polsce« stále nové a nové síly přibývají, přece jen řidnou řady jejích lyriků; Lange, Rydel, Tetmajer obracejí se stále energičtější k jiným oborům poesie, ponechávajíce pessimistická kvílení Sloňskému, Mirandoliovi, Sterlingovi, Lewandowskému a j.

Vřava, vznícená poesii »Mladé Polsky«, nezahlušila však všechny jiné tóny. Jsou pěstovány i veršované povídky, eposy, satirické básně, jako za dávných, dobrých časů.

Wl. Wysocki zpívá o »Laszce, o bojích tatarských« a o Oksaně; v povídkách těch je mnoho ostré satiry proti šlechtě; zní v tom přímo nota demagogická.

Jiný modernista, Jan Lemański, uvádí do literatury »Mladé Polsky« svět zvířecí, a to starou formou Góreckého a Niemcewicze. Jen forma je stará, svět sám, hesla a myšlenky jsou krajně moderními. Tato extremnost je nad míru zábavná.

»Filiistrům« ovšem dostává se od Lemaňského nejedné rány.

Pessimismu a hořké ironie Ščedrinovy však Lemański nikdy nedostihl.

Drama.

Podmínky rozvoje. Drama historické: Josef Szujski a Adam Belcikowski. Komedie: Narzyski, Lubowski a Bliziński, Sarnecki, Zalewski, Balucki a j. A. Świetochowski. Drama modernistů, historické, symbolické, lidové. Drama ideové: St. Wyspiański, St. Praybyszewski.

Jinou cestou, než poesie lyrická a epická, krácelo drama polské. Tíž positivisté, kteří poráželi oltáře romantismu, vítali ve veselohře jako i v románu činného spolupracovníka v odstraňování předsudků, ve vštěpování nových ideí.

V době, kdy jiné druhy poesie byly odsouzeny k smrti, kvetlo drama a román a rozvíjí se i podnes v nepřerušném rozvoji, ale s nestejným úspěchem.

Kdežto totiž románem literatura polská stanula důstojně po boku literatur evropských, kdy počtem i rozmanitostí talentů lyrických mezi jinými vyniká, nedostává se jí ještě podnes velkého dramatu národního a takového dramatika, jakého epika a lyrika už dávno má.

Čemu tento nedostatek připisovati? Nebo je to pouhou náhodou?

Snad ne: nejenom naše, leč ani ostatní literatury slovanské nevydaly posud velkého dramatu. I ruská literatura stojí jenom románem; dramatu ani Ostrovskij nevytvořil.

Epická rozlevnost slovanských spisovatelů bojuje proti požadavkům scénickým; jejich dramata jsou dialogy a kronikami, ztrácejí se v slovech a v podrobnostech; nedostává se jim akce, jednodlosti, napětí; nedostatek tento nevyváží poetická krása jednotlivých scén, vtip a finessa slov. Autoři slovanští své osoby znamenitě charakterisují, ale nedovedou je vystavit v činu, nedovedou energicky akci rozvinouti a seskupiti.

Po celá staletí nepřály zevní podmínky rozvoji a lépe řečeno počátkům divadla, bez něhož nebude dramatu — i Shakespeare i Molière byli herci a psali pro herce; toho u nás nikdy nebylo.

K životu městskému a dvornímu se naše šlechta nedala pohnouti; žila jako břichopáskové na svých dvorcích, proto nebylo místa pro divadlo.

Když konečně, dle cizích vzorů, povstalo divadlo a začalo působiti, spokojováno se produkcí cizí, lehce přístupnou. Repertoire mohl

se po dlouhý čas obejít bez umění domácího, jež vystupovalo zatím jen příležitostně, s účelem oficiálním.

Skutečného zájmu o drama a divadlo u nás nebylo; bylo u nás méně teatromanů než-li v Rusku; jediný Bogusławski snad činí výjimku.

Znamení umělce vydala teprve druhá polovina století. Nejslavnější z nich Bohumil Dawizon později působil jenom na scéně německé, zrovna jako Emanuel Reicher, polský umělec, dnes v Berlíně je činným.

Největší talent dramatický, Słowacki, neměl žádné styky s jevištěm.

Jiné nepříznivé podmínky působily na divadlo, A přece bylo u nás dosti horlivosti: historické drama pěstováno horlivě.

V té věci vynikli hlavně Józef Szujski a Adam Bełcikowski.

Četné paměti, obeznamující nás se životem předků (na př. Paměti Paskovy), budily rychlé a velké naděje. Už Wl. Wójcicki prorokoval s určitostí brzké narození se dramatu historického (r. 1843), ale léta plynula a pokusy Przeździeckiego, Odyńce, Szajnochy a j. neospravedlňovaly tyto naděje. Autoři sami rychle opouštěli nevděčné pole!

Jinak Szujski. Považoval se za zrozena k básnictví a po celý život i jako historik i jako činitel politický nezřekl se vábívého lákadla a ještě při Kopernikově a Długoszově jubileu vystupoval s dramaty.

Než — quantum mutatus ab illo! Co tu z bývalého Szujského zbylo!

Na otázku Kalimachovu, kde je ta víra, ta moc, jež ruce k modlitbě spíná, odpovídá u něho Długosz:

»A gdzieżby? W pokorze, w zapomnieniu o sobie, w miłości zasobą świata, ludzi, kraju . . .«

(»A kde by? V pokoře, v zapomenutí sama sebe, v lásce k světu, lidem, k vlasti . . .«)

Jinými slovy: Po třiceti létech hostí nás Szujski receptem z »Boží čeládky« Kraszewského, vyvětralým už roku 1851!

Od napodobení Shakespeara přešel k deklamační formě tragedií Schillerových; studoval a překládal dramata klassická, hledal vhodnou formu u Calderona i u V. Huga a vlastní formy nikdy nenašel.

Poesii a vzlet fantasmie tísnila vždy svědomitost historika, rozvaha politického činitele. Volněji pohyboval se v thematech z cizích dějin (Savonarolla, Nero). Nedostatek dramatičnosti, důslednosti a jednoty akce zabíjí na scéně jeho dramata, ať už nemluvíme o verši a těžkém jazyku. Proto dramatické výtvary Szujského daleko více působí na čtenáře, než na diváka v hledišti.

Skoro současně se Szujským začal i Adam Bełcikowski svou činností dramatického spisovatele.

Jeho schopnost poetická je daleko značnější; jej daleko méně tísnil historické pouto, jazyk i verš jsou u něho plynějšími a přece ani jemu nebylo dáno slaviti velkých triumfů.

Ani on nevázal se na themata čistě domácí: naopak, začal cizím thematem (Hunyadi), a to prosou. Od prosy přešel k bílému verši, přirozenějšímu v dramatě, a prosu zachoval jedině v sociální veselohře haličské (Protežující a protežování).

Od veselohry vracel se neustále k tragedii a k dramatické kronice. Nezřídka nalézal efektní, cizí themata (na př. z byzantských dějin), ale větší zálibu měl v dějinách domácích. Největšího úspěchu dosáhl »Mieczysławem II.« a »Boleslavem Smělým«. To jsou nejlepší plody Belcikowského: charakterisuje je koncisejší a barvitá mluva a energická akce.

Szujski a Belcikowski jsou jenom koryfeji celé řady dramatiků. Dramatická tvorba u nás neustává ani na chvíli. Jmenujeme tu W. Rackého, Br. Grabowského, St. Kozłowského.

Daleko většímu úspěchu, než drama, těšila se veselohra.

Kdežto v dramatě historickém hlavně Shakespeare a Schiller vedli a kdežto nedostatek pravé dramatickosti zastupovati musily anti-kvární podrobnosti a bujná deklamace, ve veselohře zapanovala novodobá veselohra francouzská, umění tendenční, thesové, Augiera, Dumase-syna, Sardoua a j.

Nejprve u Josefa Narzyského, jenž to, co jako publicista na dramatikovi žádal — aby byl myslitelem, moralistou, agitátorem, aby mrskal podlost a aby před zhoubnými proudy varoval, aby budil a zušlechtoval duše — to jako autor plnil, hlavně ve dvou kdysi slavných veselohrách: v »Epidemii« a v »Positivních«; dalšímu rozvoji slibného talentu zamezila náhlá smrt.

Ve svých veselohrách stavěl na pranýř epidemii bursovní hry, horečku po rychlém obohacení se, pozitivisty, kteří ztratili veškeré ideály, kteří slouží jen účelům praktickým, sníživše značně mravní úroveň.

Ušlechtilým záměrům vlastence — publicisty neodpovídalo stejně výborné provedení. Žílu komickou Narzyski neměl; byl satirikem a moralistou; postrádáme u něho citelně tepla citového: je příliš suchopárným, příliš posupným.

Výše stanul Edvard Łubowski, než neudržel se na té výši a sklesl brzo mezi pouhé fraškáře.

Jeho »Netopýři«, »Čestný soud«, „Smíření s osudem«, »Kariery« atd. káraly ostře a satiricky vše, co bylo chybným v naší společnosti.

I u něho převládala tendence satirická, do pozadí ustupoval živější cit; veselohry jeho především činily směšnými a káraly, pak teprve bavily.

Miláčkem obecnstva stal se Josef Bliziński; přízně dobyt si zlatým jazykem, zlatým srdcem a zlatým humorem. Po Fredrovi je to nejlepší náš spisovatel veseloher. On úplně srostl se sférou, o které psal, se světem šlechtickým. Měšťany uvádí na scénu jen takové, kteří se drali mezi šlechtu, kteří zbohatnuvše vnucovali své dcery šlechticům. Jiné třídy neznal a nebral k nim také ohledu.

On poznal polské šlechtice skrz na skrz. Znal jejich srdce, v základech dobré, jejich nedostatek logiky a důslednosti, jejich lehkost

myslnost, život nad prostředky, záchranu zevního lesku, slabost vůle a povahy.

Z takových lidí těžko vykřesati silné konflikty. Proto uniká Bliziński dramatičnosti, jakkoliv by každá z jeho her mohla dramaticky končiti. Ale proti všem výtkám jsme odzbrojeni jeho humorem a jeho srdcem: on nedovede zlé lidi uvést na scénu, i dosti nesympatické osoby z »Pana Damazyho« a z »Rozbitków« zachraňuje jistým rysem dobrosrdečnosti.

Hlavní a zvláštní předností jeho veseloher jest jazyk čistě polský, vypiplaný; žádná tajemství jazyková pro Blizińskiego neexistují; jeho Pavlová na př., toť pravý poklad pro ethnografa, toť Sabala v sukních, Sabala z rovin. Ku konci svého života, plného zklamání, oddával se Bliziński horlivému studiu polských přísloví.

Vedle Narzyského, předčasně zesnulého, Łubowského, jenž tvořil ve všemožných směrech, — dokonce i v ibsenovském — a Blizińskiego, jenž nikoho nenapodobil, jenž maloval svět šlechtický s humorem a s citem, jakého ani Narzyski ani Łubowski nikdy neměli, vystupovali se svými plody dramatickými četní pracovníci.

Nejelegantnějším z nich byl Zygmunt Sarnecki, jenž se zálibou pohyboval se ve vyšším světě (»Pomsta paní hraběnky«, »On a ona«, historie lásky Chopinovy a G. Sandeové). Sarnecki místo aby své síly rozvinul, oddal se dramatisování lidových báchorek (»Skleněná hora«) a románů (»Hrdé duše«, přepracování »Bene nati« od Orzeszkové), vydávání »Echa Muzycznego« a překladům (Rostanda a j.).

Nejvíce úspěchu měl Kazimierz Zaleski. Jeho veselohry »Před svatbou« a »Manželé Apfel« vykazovaly satirický talent, znamenitý dar pozorovací, smysl scénický. Od Francouzů — jako Łubowski — přešel k napodobení Ibsena, dávaje obecenstvu hádanky k rozluštění (»Jak myslíte?«, »Syn«, »Práva srdce«), pak ale stále více setupoval na pole nejobyčejnější frašky, pikantní a pepřné (»Oj, muži, muži!«), na pole melodramatů a lidových her (o varšavských švadlenách a j.).

Na poli frašky měl nebezpečného soupeře v Zikmundu Przybylském, autoru »Wicka i Wacka« (nejpopulárnější polské frašky), a celé řady jiných, zdařilých frašek.

Ve veselohře po řadu let vévodil Michał Bałucki a ztrátu této popularity smrtí zaplatil.

Bałucki začal jako romanopisec (Elpidon) a román i novellu nikdy úplně neopustil, jakkoliv úspěch »Rádců pana rady« odvádil ho na scénu. Jako Bliziński líčí výlučně svět šlechtický, tak on obírá se světem měšťanským. Život krakovský nalezl v něm svého nejlepšího malíře.

První jeho vystoupení novellistické »Mladí a staří« budilo značný zájem. Bylo to studium obyčejů s podkladem romanticko-idealistickým, leč už první veselohra »Rádcové pana rady« dala v něm tušiti budoucího fraškáře, jemuž nejde o pravděpodobnost děje nebo o subtilní stínování charakterů, nýbrž jen o to, bavití hlediště karikaturou povah, komismem řeči, komickými situacemi a episodickými figurami.

A to zdařilo se Bałuckému dokonale.

Jako z rohu hojnosti sypaly se z jeho péra veselohry a frašky, které zjednaly mu nesmírnou popularitu. Tragickou chybou Bałuckého bylo, že nedovedl se přizpůsobiti novým proudům, jinými slovy, že zastaral. Davy jeho ctitelů zřídly až na hrstku. Hrozící propasti zapomenutí už za živa vyhnul se Bałucki dobře mířenou ranou z revolveru.

Jeho veselohry jsou plody lehké, zhruba nahozené, nevypracované; hloub propracované jsou jeho práce novellistické, tepající haličský klerikalismus, bídu a snahu žíti nad prostředky atd.

*

Jako román, tak i drama se specializuje, rozhlíží se po světě, líčí různé vrstvy; horlivé napodobitele nalézají u nás cizinci Ibsen, Praga, Sudermann, Hauptmann, Bècque a j., kteří v překladech opanovali náš repertoír a utiskují původní naši tvorbu.

Zcela individuelní je činnost Alexandra Świętochowského (Okonśského).

Prvním dramatem »Nevinnými« zdálo se, že vstupuje na pole dramatu nebo veselohry thesově, leč s každým novým plodem více vzdaloval se snaze po scéničnosti, tak že málo co z jeho děl náleží k stálému našemu repertoíru.

Obecenstvo přísahající na drama pařížských firem na př. Sardoua, Rostanda a j. neoceňuje krásu a přednosti dramatu Świętochowského. Jen čtenář se k nim stále vrací. Jsou to vskutku nevšední díla a zůstanou navždy v literatuře, kdežto o leckterém populárním a stále hraném kuse bibliograf literární ani neví.

S Asnykem vystupuje Świętochowski v čelo pozitivistů.

Talent jeho je specielně publicistický, slohový. V jeho díle, jako u Krasinśského, jednájí idey, ne lidé a časy.

Brzo proslul pozitivista varšavský v prudkém boji mezi mladými i starými nesa korouhev. Z jeho skvělého péra vznikly ony články programové »My a vy« a jiné, jimiž se opjela pokroková mládež a jež jítily do krve naše konservativce.

Jakkoliv tento jeho první zápal minul, přece jen Świętochowski stál vždy na sociální stráží, bojoval proti veškerému chauvinismu a kastovnictví, proti předsudkům náboženským a stavovským, proti atavismu, bojoval tím brillantním slohem, břitkým, plným skvělých antithes a vtipu, jež aby v naší literatuře pohledal. Přednosti svého slohu a myšlenek přenesl Świętochowski i do svých dramatu a novell.

Sloh tento, skvoucí se vtipem a lépe řečeno ironií a neobyčejnou finesou, slaví pravé triumfy v dialogu, v němž dva odpůrci diskutují o určité otázce.

Myšlenka Świętochowského, toť myšlenka soudobá těch filosofů a přírodopytců, na jejichž díle vzrostl. Determinista popírá svobodnou vůli člověka, ukazuje na to, že bez vědomí stává se člověk vinným, ježto se vinným státi musí; darwinista uznává v lidském světě tytéž vášně, jaké jsou v zvířecím. Proto i lidskou samici — krásnou — samci obléhají, ošklivá však nemá práva k existenci. Ta nejlépe by učinila, kdyby samovraždou vyhnula se pokošení.

Nejiné jsou i jeho idey sociální: jako horoucí jich zastánce vystupuje autor i v obrazech ze světa starověkého, stává se vyznavačem emancipace ženské; v jeho »Aspasii« bijí do očí její novodobá hesla; v jeho »Euripidovi« zvučí dokonce nota, již hráli později i Strindberg i Przybyszewski. To všechno jsou anachronismy úmyslné.

Świętochowski vystupuje s obranou práv individuálních nebo s bojem proti pokrytectví všude, na př. v trilogii »Otce Makara« vystupuje ostře proti coelibátu atd.

Nejvíce pozornosti věnuje duševnímu boji a v celé řadě obrazů epicko-dramatických kreslí pochod »Duchů« dějinami lidstva. V dramatu »Aurely Wiszar« Świątochowski staví na pranýř ničemnost prostředků, jichž se chápe konkurence k udušení nebezpečného člověka.

Zajímavá věc: při vysoké ideovosti děl Świątochowského zdálo by se, že není v nich místa pro vrkající párky. A přece je u něho erotismus dominující notou i v dramatech i v novellách. Nedostává se mu však pravdivého, lyrického citu.

Jako encyklopaedista francouzský, tak i varšavský pozitivista své idey a postavy jen vyzoumal; srdce v ně nevlil, ony žijí jenom z milosti jeho »esprit«.

Ctíme v Świątochowském mistra slohu a slova — u nás to obzvláštní zásluhou! — imponuje nám myslitel jasností a důsledností svých názorů, ale básník nás nevruší. Jeho abstrakcím nedostává se krve.

Leží tedy na díle Świątochowského i těžké stíny; jeho dílo nebude nikdy populárním, ježto v něm není nic pro dav; za to však vzdělaný čtenář vždy bude se k němu vraceti.

Silný talent dramatický projevila Gabriela Zapolská (Maszkoff), jakkoliv je to talent více režisérský než poetický. Ona zná důkladně stavbu dramatu a dovede využití všech efektů scénických.

Začala od románu naturalistického (Kaška Karyatyda), leč brzo přivábilo ji divadlo a dramatická škola pařížská. V tomto oboru napsala celou řadu zajímavých her. Její »Malka Szwarcenkopf« imponovala znalostí židovského světa; plnou života i pravdy je »Żabka«, klamající i muže i milence, pendant k tomu »Muž« líčí jenom jeden typ muže (»holkáfe«) atd.

Slibných talentů dramatických stále přibývá.

Daniel Zgliński po »Jakubu Warce« — bohatém na melodramatické efekty, poněkud nejasném, ibsenovském — rychle umrl; Tadeusz Konczyński vzbudil veřejnou pozornost »Propastí«, dramatem z finančního světa lvovského; další jeho drama »Kajetan Orug« nejeví však pokrok.

Povšechnou pozornost vzbudil J. Kisielewski dvěma dramaty z uměleckého a studentského světa krakovského a z jeho styků se světem filistrů.

V »Síti« vystavuje Julku, mladičkou malířku, originelní talent, kompromitující celou svou budoucnost tím, že se provdá za filistra, jenž k umění je zcela lhostejný. Ona nebude mítí bídu, ale zřiká se ideálů, zřiká se tvoření po boku milovaného Jiřího, básníka v duši i v životě; nedostane se ze sítě, již na ni uchystala její opatrná matka.

V »Karikaturách« je jiná katastrofa; mladý Relski zničil si život tím, že připoutal se k prosté ženě; illuse brzo prchá a zbývá drsná pravda: člověk s vyššími aspiracemi stává se pouhou karikaturou. Karikaturami jsou i jeho soudruzi, i »tohu wabohu« schůzek studentských, i nadlidé, umělci in spe; to vše je skvěle vylíčeno. Méně se povedla »Sonata utrpení«; tak tu je mnoho hrůzy a neštěstí — dcera zpěvačka ztrácí hlas —, tak mnoho přeibsenováno z »Příšer«, že úspěch je zcela slabý.

Nejskvělejším zjevem z celé mladé Polsky je malíř a básník Stanislaw Wyśpiański, vyrostlý v tradicích Krakova, na základě jeho umění (pod vedením Matejkovým) a jeho vzpomínek.

Je epik i dramatik; jako epik spěje v stopách »Krále Ducha«, alespoň v rapsodech o Boleslavu Smělém; v »Kazimíru Velkém« je daleko originálnější; děj odehrává se v r. 1869, kdy na Wawelu objeveny ostatky královny. Fantastický sněm polských patriotů na Wawelu, sněm, jemuž předsedá král sám, působí dojmem úchvatným.

Plněji vyjadřuje se básník v dramatu. Zde nejprvé sáhl po látce klassické, po mytech heroických o Meleagrovi, o Laodamii. Než jasně výsluní řeckého nebe zaměňuje rychle tesknoutou, předtuchami, náladou modernismu, lámou se přímé linie klassické v zamračené a vášnivé, v roztožené a měsíční noci, a city lidí přecitlivělých, zbavených veškeré rovnováhy, bojují s monumentálními tvary, s formou jim vlastní. Kontrastem tím získávají postavy prastarých mythů, novým duchem prodchnutých. Jako »Aspasie« Świętochowského, tak i »Laodamie« Wyśpiańskiego poskytují ideální visi světa starořeckého.

Polského umělce přitahuje však všechno k rodným tematům. Ještě před »Meleagrem« zkusil autor své síly v »Legendě«, nové variaci staré písně o Wandě. I sem vnesl vánek modernismu a starého Kraka a dcerku jeho obdařil našimi nervy.

V »Kletbě« monumentální formy tragedie klassické vyplnil vesnickým lidem z Bronowic: vinné stíhá hněvné fatum: selka, zhřešivší s knězem, hyne v plamenech.

Ze vsi obrátil se náhle do tábora a jedná o veřejných záležitostech Polsky z r. 1831 v »Lelewelu«, stavě proti sobě fanatika-idealistu, demagoga s frygickou čapkou a aristokrata, diplomata, snícího o trůně. Rozrušujícím dojmem působí »Varšavanka«, ne proto, že Mariin ženich hyne v bitvě a že ona předvídá jeho smrt, ale proto, že vůdcové polští nevěří sami své svaté věci, že srdce se jim z těla ztratilo.

»Legion« jest nejfantastičtějším dramatem; jsou to apokalyptická vidění o významu věstce-ducha, zobrovtělém nadmíru, jak by básník tou silou nezlomnou, již nenalezl v Chlopickém (ve »Varšavance«), stokrát obdařil ne pěvce »Pana Tadeusze«, leč Konráda-messianistu, Konráda-Towianskiána, řídicího ducha polského k obrození.

A jestliže ta loď, vedená po vlnách strašných, nedostane se ku břehu? Kde hledati síly? V lidu! S ním se slítí, toť poslední naděje.

A jak vypadá to bratření se s lidem?

Odpověď na to dává nám »Svatba«, jež básníka, až posud známého jen kruhu krakovskému, učinila rázem slavným. Autor vzal si za podklad časové faktum — sňatek přítele básníka (Rydla) s vesnickou dívkou. Z fakta toho vysoukal fantastické obrazy. Přes scénu snují se v stálé změně lidé z města, básník, novinář, paní radová s dcerkami, i lidé ze vsi, s knězem, židem a žebrákem, a sypou se pichlavé poznámky o té komedii bratření se s lidem. Dnes pán je s vesničany na »ty« a zítra je nezná, pán všechno může.

Zde končila jistě prvotní myšlenka básníkova. Ale rozepiatá fantázie nesla ho dál — a tak přicházejí na scénu duchové; tito duchové přicházejí jakby z vnitřka osob, jimž se zjevují, ztělesňující na chvíli jejich nejtajnější strach, tužby, myšlenky.

Básníku zjeví se bohatýr jeho myslí, Zaviš Černý, novináři Stańczyk, hospodáři sám Wernyhora, osoby z obrazů Matejkových a z tragedií Słowackého sestupují na jeviště, neboť přišel čas. Wernyhora poručí hospodáři, aby shromáždil lid a aby naslouchali dusotu vojsk, Polska k vybavení z pout seslaných; mimo to doručí mu zlatý roh. Ale hospodář usnul právě, když nejvíce bdíti měl a svěřil svůj úkol Jaškovi. Lid čeká v ustrnutí, ale roh se nezove, poněvadž ho Jašek ztratil, když letěl za čapkou, již mu vítr s hlavy shodil. Lid zkamenělý naslouchá a nikdy nic neuslyší . . .

»Miałeś, chamie, złoty róg,
miałeś, chamie, czapkę z piór,
ostał ci sie ino sznur . . .«

(»Měl jsi, cháme, zlatý roh,
měl jsi, cháme, čapku s péry,
zůstala ti jenom šňůrka . . .«)

Poetická allegorie není politický program; na státníku a ne na básníku vymáháme ukázání nám cest a cílů. Básník vyplnil svůj úkol, jestliže vzrušil diváky. Musíme obdivovati se originalnosti a smělosti myšlenky i jejího provedení. Scénky přes svou lapidární stilisaci vtiskují se do fantázie; vidíme ty fysiognomie i ty stavy psychické; kontury jsou ostré, výrazné, nezřídka až do karikatur sahající; myšlenka hluboká, patriotická; básník volá nás k činu, napomíná nás, abychom nedali se zase uspati hraním Chochoľa; nade vše pak povznáší se ten jazyk, selský, nevázaný, silný, zdravý, rodný.

Zásadní rysy »Svatby« (»Wesele«) opakují se i v dramatě »Wy-zwołenie« (z r. 1903); táž fraktura, přesouvání se figur z jesliček, nebo z commedia del' arte, nedostatek děje, nadmíru symbolů; tentýž pessimismus, ještě více zhořklý; výmluvný protest proti poesii a poetisování osudu národa, proti všem pokusům sebevražedným, proti apotheose smrti a minulosti.

Jako Kazimír Velký vystupuje mezi sněmujícími politiky, tak vystupuje Konrád mezi herci na národním jevišti; tlačí se kolem něho statisté i protagonisté, představitelé stavů, vrstev i nejrůznějších hesel, až do poesie modernismu; rej vede Genius romantismu polského, za-

dívány do minulosti, na Wawel a jeho hroby; Konrád protestuje proti této poesii do minulosti zadívané, on osvobozuje se z jejích pout jménem činu: on chce lidi a nalézá jenom herce, zmítá sebou zoufale na jevišti, opuštěn a osamocen. Zde drama končí — dozpívej si, čte-náři, co autor nedopěl!

V silném kontrastu proti ultranárodnímu Wyspiańskému stojí kosmopolita Stanisław Przybyszewski, v němž se ani podnes polskost nezrodila, jakkoliv už polským šatem své myšlenky odívá.

Nezačal dramatem ani slovem polským. Jsa z kujawské půdy přesazen na půdu cizí, nakazil se v Berlíně (obcováním s umělci chmur-ného Severu, se Strindbergem, Munchem a j. . ., fantastickými orgiemi, podněcováním nervů hudbou chopinovskou, šílenstvím erotickým, nad-užíváním alkoholu atd.) epidemií modernismu, Nietzschem a Tolstým, satanismem a anarchismem, pohrdáním filistrů a jejich ethiky a zkopav důkladně svědomí a ohyzdnou skutečnost, vznesl se jako nadčlověk, otfásl základy světa, aby sklonil se před ženou, kterou později zne-uctívá, aby pohlavní styky vystavoval na oltáři lidskosti, aby rozbouřil fántasii a aby se zmítal v začarovaném kole Astartině.

Všechny jeho básně prosou, jeho romány a dramata jsou nala-děny jedním tónem a unavují konečně přes skvělou formu, paradoxní aforismy, přes závratné propasti, v nichž vidíme jakýsi »druhý mozek, jenž zcela jinak myslí, jenž si ze mne posměch dělá, jenž celý můj rozum vyvrací,« tu druhou, »nahou duši«, ukrytou pod prahem vě-domí, neklidnou, mučící se a trhající věčně sebou.

Život je zlo, dílo satana, a vyjadřuje se nejlépe v stavu cho-robném, v extasi, v nervose; zdravý člověk je odporným, střízlivý je dobyt看em, jenž pije vodu a chodí v jařmu, které sám na sebe vložil.

Zcela opačně, než stojí v bibli, Przybyszewski nemoha se státi prorokem v cizině, vrátil se domů, kde našel hrstku adeptů, pokor-ných obdivovatelů, ctitelů a napodobitelů. Doma založil satanovi syna-gogu. Než kouzlo našeho Mefista už pomalu mizí, střízlivé hlavy stále se množí i mezi jeho ctiteli a on sám, zdá se, ve svých posledních dramatech vstupuje na novou dráhu, narážej na spojitost mezi vinou a trestem.

S počátku psal německy a jeho polština podnes nezbavila se stop němčiny. První jeho práce měly pramálo živlu novellistického. Byly to analysy, výrony, samobičování oné nahé duše, bolestná vy-znání o thematu: žena a její úloha ve světě, nekonečnost bolesti a utrpení v našem životě. Tak bylo ve »Vigilien« i v »Totenmesse«.

Pak následoval román o Falkovi »Homo sapiens« (titul jistě iron-ický, když je tu řeč o »homo insipiens«), trilogie »Na rozstaju«, »Po drodze«, »W Malstromie«. Překlady do polštiny obstarával si autor sám, jsou to spíše přepracování, než překlady.

Historie je vždy táz: zdeptání srdce jedné ženy, svedení nevěsty přítelovy, nevěra manželská atd. Z tohoto bludného kola nedostane se rek Przybyszewského, zmítaný neslýchaným rozporem instinktů, pudů a vášní; dělající vždy to, co nechtěl; ohánějící se nabubřelými tiradami (jimiž chce sobě i bližním písek do očí sypati) o jakési nut-

nosti, jež mu velí kráčet po mrtvolách, o nadčlověčenství bez svědomí a lítosti.

Przybyszewskému nikdy nejedná se o zevní podrobnosti, on celé světlo seskupuje na stavy a akty duše samé; jsou to opět analýsy psychické, jako »Vigilie« a jako »De profundis«.

V »Dětech satanových« mění se satanista Gordon v anarchistu. Je zde nejvíce děje, ale samo dílo je nejslabší. Rek sám plivá na vlastní dílo »zničení pro zničení . . .«

Ná to obrátil se Przybyszewski k dramatu, vedle něhož píše jenom studie (o Słowackém, o Kasprowiczi) nebo allegorie a vise (»Nad Morzem«, »W godzinie cudu«).

V dramatech je děj tentýž, jako v jeho novellách. V »Pro štěstí« Mlicki připomíná nám Falka, Helena Marii, Olga Isu. »Zlaté rouno« a »Matka« jsou založeny na věrolomnosti, než nastává tu významná změna; ono zdeptání svědomí, toť had, jenž uškne nohu, která na něho stoupá; zločin spáchaný téměř bezděky mstí se strašlivě.

Morálnost vítězí na celé čáře, než je to vítězství Pyrrhovo, ono neosvěží, ani nevystřizlivuje, ono jenom k bývalým bolestem přidává novou.

Tak trestá zlomyslná příroda za hříchy, jež sama v nás vštípila; trest vyměňuje si srdce samo za vlastní zlé našeptávání. Spravedlnosti boží nebo lidské není, je jenom nezměnitelný pořádek věcí: kdo pořádek ten poruší, je odsouzen k smrti.

Dramata Przybyszewského jsou zbudována velice efektně, jakoliv jsou přeplněna dialogy.

K napodobitelům Przybyszewského patřila i vlastní jeho žena, Norka, Dagny Przybyszewska, jejíž skizzy prosou do polštiny překládal.

* * *

V takových kontrastech tratí se drama polské: znázorňující se u Wyspiańskiego, esoterické u Przybyszewského, traticí se v abstrakcích u Niemojewského, Rossowského a Szukiewiczze, zkoušející půdu sociální u Konczynského a Kisielewského, u Zapolské a Wojcické, obvěšující se historickými hadry v »Zajacích« Rydlových a v Tetmajerově »Závišovi« . . .

Budoucnost jeho není jasnou: převládá eklektismus.

KAPITOLA DEVATENÁCTÁ.

Román od Kraszewského po Sienkiewicze.

V emigraci: Kraszewski, Jež. Doma: román sociální a tendenční: Zacharyasiewicz a Plug, Lam a Jordán, Morzkowská a Orzeszková. Prus a Sienkiewicz.

Se sociální komedií bojoval román o primát v šíření pokrokových názorů a v přemáhání předsudků a v čele romanopisců stál po dlouhá léta Josef Ignác Kraszewski, jenž po smrti Korzeniowského a Kaczkowského, Styrmera, Rzewuského a Żmichowské neměl sobě rovna.

Opustiv vlast a zbaviv se klopot redaktorských, hospodářských a úředních, oddal se s obrovskou a téměř pravdě nepodobnou energií pracím literárním, hudbě, malířství a obstarávání obrovské korespondence; usadil se v Drážďanech.

V několika dnech dokončoval celé svazky románové, psal korespondence do polských listů o duševním ruchu zahraničním a úžasné mnoho četl. Některé své práce podpisoval Kraszewski pseudonymem Bohdan Bolesławita a opatřoval je mottem »All is true«.

Katastrofa roku 1864 přivedla Kraszewského z duševní rovnováhy. Pojednou octl se v táboře červených. Ale poněhlu ochladl ve svém prudkém zápalu, kritičnost stále prudčeji vystupovala do popředí a z červeného stával se stoupenec bílých, až téměř Stańczykovec.

Čím vášnivěji jsou psány romány Bolesławity, tím více chroumají v složení a v podrobnostech; jsou to spíše skizzy, vrhané v hořečném spěchu na papír; jsou zde i propaganda činu i massové demonstrace pouliční: rozehvění mládeže, i passivnost a bezradnost starých. Jsou zde typy nejrůznější: saháť autor i do starých pokolení a vede dějiny celé rodiny na pozadí analogických událostí.

Všechny tyto romány táhnou se až po rok 1875, nemají zvláštní cenu literární, jsouce pouze zajímavým znamením doby, příspěvkem k psychologii lidí i autora.

Z románů Bolesławity přešel vášnivý tón i do sociálních románů, jež Kraszewski podpisoval svým jménem. Zde značně autor rozšířil vědomosti o předmětu, jež líčil; nejskvělejší typy polské zachytil do nejlepšího svého románu »Morituri«. Hrozný úpadek šlechtické sféry polské vylíčen tu dokonale. Zakrněli, lehkomyšní, hýřiví šlechtici

polští musí vymřít. Zachráni se pouze výjimky, oni »Resurrecturi«, spíše v theorii vysnění, než v skutečnosti odporovaní. Proto také tento román je daleko pozadu za oním.

Leč Kraszewski nespokojil se apoštolstvím nových hesel, líčením figur jediného stavu, on chtěl rivalisovati s románem francouzským, chtěl zpopularisovat knihou polskou, buditi všeobecný obdiv, a proto neváhal zpracovávat i látky sensační a kriminální; opouštěl svět polský a pobýval ve svých románech nad Správou a Dunajem.

Po roce 1870 zaujal Kraszewského román historický. Už v mládí — ve Vilně — liboval si v pracích historických; teď však změnilo se zcela jeho stanovisko: Zanechal tendence, zajímal se o dobu a její lidi. Hlavně pak o ty, které znal nejlépe, z paměti, z tradice rodinné atd. Jeho »Polska w czasie trzech rozbiorów« je nejdůležitějším výsledkem historických studií Kraszewského.

A tak vznikla celá řada románů z časů Saských a Stanislavských. Zde autor imponuje znalostí doby a lidí, jejich myšlenek a řeči, a každý z těchto románů odhaluje nám nějakou zajímavou podrobnost.

Nesmírný úspěch těchto historických románů a německý překlad svedly Kraszewského k tomu, že pokusil se o vyličení obrovského cyklu románů historických od »Staré báje« až do století XVIII. Jen takový chalkenteros jako Kraszewski mohl se této obrovské práce podjati a provésti ji v 28 románech o 79 svazcích!

Ale právě tento plod literární tvorby Kraszewského vykazuje nejpochybnější cenu.

Skvělé naděje budil vstup »Stará báje« (do jiných i českého jazyka přeložená), poetická apotheosa tichého, rolnického, pohostinného lidu. Každý další svazek byl stále slabším a slabším.

Síly Kraszewského slábly; nestačila už znalost bývalých dob, pessimismus ztravoval jeho autorský organismus. Příliš chvatná práce konečně podlomila jeho energii.

Kraszewski ujímal se slova v každé veřejné záležitosti polské i bylo jen zaslouženým díkem, když r. 1879 s velkou slávou oslavováno jeho literární jubileum, první to případ oslavy toho druhu u nás.

Kraszewski nebyl geniem umění nebo myšlenky; můžeme si ho představití leda jako genia práce.

Jednotlivého přesvědčení, jež by byl zastával od mládí až k smrti, Kraszewski neměl. On plul vždy s duchem času, jsa velmi přístupen novým proudům. Proto také naň dotírali i mladí i staří, pokrokáři i konservativci, červení i bílí.

Mohutné, vzrušující dílo nevytvořil, ale tu zásluhu má, že svou tvorbou ukojoval potřeby dne. Jeho to bylo zásluhou, že kniha polská vnikla všude, do salonů i do podkrovní. On u celých generací budil chuť k četbě polské, on nejučinněji přemohl modní u nás gallomanií.

Revolucionářem v próse — jakým byl Mickiewicz v poesii — Kraszewski se nestal, ale můžeme ho nazvatí otcem prósy polské, o jejíž zdokonalení tak se postaral, jako nikdo před ním.

On probouzel vytrvale mysl polskou, on před lidem nesl pochodeň osvěty, která třeba že leckdy nezářila plným světlem, přece jen

nikdy neshasla; on vítal srdečně každou novou sílu, nikdy se neuzavřel do své skořápky, nikdy neuvízl ani v theorii, ani v tendenci; jsa eklektikem, vybíral, co ho lákalo; jeho dílo je pro všechny, ne jenom pro literární gourmandy, vlast byla mu vždy jediným thematem, k němuž se vždy vracíval.

Žádné kolísání nikdy neprojevil T. T. Jeż (Zygmunt Milkowski), jsa z jediného fládru vytesán; proto též není mnohým milý, jsa spisovatelem, jenž všechny své myšlenky a názory vlastním životem dotvrdil. A život ten byl leckdy zajímavější a dobrodružnější, nežli život jeho románových hrdinů.

Jeż je spisovatel daleko tendenčnější, než Kraszewski; co umělec je pak daleko za Kraszewským.

Život plynul mu v neustálém boji s osudem a bídou, at v Londýně, at na Balkáně. Pozdě teprve uchopil se pera. Snad tu působila literární sféra cañhradská (Berwiński, Brzozowski, Jablonski, Zmorski).

Před tím psával leda novinářské články (volal po dohodě rusínsko-polské), dopisy z cest (Dobrudža, Cañhrad a j.), šťastné vystoupení co povídkáře (»Wasył Hołub« r. 1858) zjednálo mu značnou popularitu.

Z dlouholetých toulek po Turecku a Srbsku, z uherské kampaně atd. přinesl si zásobu themat, literatury polské až posud cizích, z doby nevole turecké na slovanském jihu.

Jeż procestoval kraje ty křížem krážem, poznal důkladně život i řeč lidu jihu slovanského a jsa pravým demokratem, cítil s hnutím za osvobození. Tak povstaly jeho historické romány od časů »Asana« a bulharského povstání proti Byzantiu, od XII. století přes boje s půl-měsícem, přes »Uskoky« (nejdokonalejší román Jeżův), »Harambašovu nevěstu« až k počátkům XIX. století, až po boje uherské r. 1848 (»Szandor Kowacz«).

Méně zdařilými jsou jeho romány z dějin polských: »Za krále Olbrachta«, »Derslaw z Rytwan« a j.

Mimo to však pracoval Jeż systematicky na poli sociálního, tendenčního románu.

V dobách roboty vybíral si za hrdinu sedláka, v němž chtěl ukázati člověka (Wasył Hołub; *Historya o pra-pra-dziadzie*); působil na šlechtu, aby zanechala lenosti, hýření, honění se za ženskými, aby dbala svých povinností k národu atd. (»Ofiary«, »Drugie przykazanie«, »Pamiętniki starajacego się«, »Pani komisarzowa« atd.).

Všechny tyto romány pokulhávají, pokud se kompozice tkne. Za to však vynikají po stránce satirické. Po více než čtyřicet let bičuje Jeż nelítostně i individuální i společenské naše vady.

Dnes, kdy činný stařec dospívá k osmdesátému roku svého života, vyčerpává se i jeho invence i satira. S Kraszewským je nejpřednějším reprezentantem belletrie emigrační.

Belletrii ve vlasti pěstovanou zastupovali v stejné době Jan Zacharyasiewicz a Adam Pług.

První z obou uvedl novou notu do naší domácí belletrie, měšťanskou.

Byl činným daleko před rokem 1864, jsa vrstevníkem Kaczkowskiého, sdílel s ním i studia gymnasiijní i pronásledování politická (uvězněn byl po dvakráte delší dobu). Nejčinnějším byl do roku 1880, pak byl náhle zatemněn Prusem a Sienkiewiczem, až umrl docela.

Zacharyasiewicz vyšel z měšťanské sféry haličské a v brzku začal psáti novelly o sociálních poměrech. Vystrašená šlechta viděla v něm radikála, on sám považoval se prostě za demokrata.

Největšího úspěchu dobyl r. 1860 románem »Na kresach«. On dávno před Bismarkem a kolonisační jeho politikou volal na poplach k záchraně Poznańska před záplavou německou (v »Božem Dziecięciu«), obíral se otázkou rusínskou (»Święty Jura«), horečkou po zlatě (»Złoty interes«) atd.

Vedle těchto sociálních románů, jež pěstoval až po r. 1875, nezanedbával Zacharyasiewicz jiný obor, jemuž se později zcela věnoval: erotický román, plný snivé touhy, beznadějné lásky, zhrzených citů atd. (»Wiktorya Regina«, »Mąż upatrzonej«, »Miljon na poddaszu« a j.).

Živěji vystupoval druhý Nestor písemnictví varšavského Adam Pług (Antoni Piętkiewicz), redaktor »Głosů«, »Velké encyklopaedie illustrované« a konečně feuilletonu »Kurjera Warszawského«, jediný, jenž uchráněn byl hromů, které na Kraszewského, Zacharyasiewiczze a jiné »pseudopokrokáfe« naše mládež sesílala.

Je ovšem pravdou, že se nikdy příliš neexponoval. Je vrstevníkem a přítelem Syrokomłovým, jakkoliv z Litvy v brzku na Kijevsko se přestěhoval. Působil pak při »Gwiazdę Kijowské«, ba vstupoval i v řady »chłopomanů«. Demokratický ráz neopustil nikdy jeho tvorbu veršovanou i prosaickou, čerpanou ze života lidu a z kontrastů stavovských. V pozdějších létech je zcela zahrnut pracemi redakčními.

Daleko vyšší talentem je Jan Lam, kronikář »Gazety Narodowej« a »Dzienika Polskiego«. V této práci dennikářské, kterou mu c. k. censura nejednou oslazovala, zakalil Lam bezohledně svůj talent, jež v brzku se zdarem zkoušel i v belletrii. Nejzdařilejší, nejkomičtější, pravou perlou mezi humoreskami polskými je »Panna Emilia czyli wielki świat Capowic«, v níž líčí Lam neodolatelně c. k. úřednickou sféru.

Ve větších svých plodech (»Głowy do przłoty« a j.) stával se Lam vodnatým, příliš rozváděl lesk svého talentu satirického; fabula nebyla zrovna nejšťastnější, zásadní idey nebyly příliš důležitý.

Z žen-autorek, jichž počet stále rostl, pěstovala Walerya Marrené-Morzowska román erotický (»August«, »Mąż Leonory« a j.), později pěstovala lidovědu a popularisování věd; nejvýše povznesla se Eliza Orzeszková.

Osudy jejího autorství jsou poněkud podobny osudům Konopnické. Nebylo jim oběma dáno okamžitě zabýsknouti se velkým talentem. Místo objektivnosti, citu a poesie zdálo se, že hrubá tendenčnost bude plniti jejich stránky a že zabije jejich schopnosti. Kdežto básnička Konopnická sledovala stopy lidovců, pohlcovav Orzeszkovou boj o emancipaci žen.

Už jako malé dítě jevila snahu umělecky tvořivou, dramatisovala se sestřičkou rozmanitá themata. Než život měšťanské dcery zahlušil tyto snahy, jež probudily se silněji teprve tehdy, když sl. Pawlowská se provdala.

Byla to kritická léta Litvy. Osvobození sedláků budilo největší zájem, nastalo slučování jedněch i druhých ve jménu spravedlnosti a lidskosti, nebo ve jménu slovanských zájmů.

Za emancipací sedláků a za katastrofou politickou následovaly další: zrušení roboty snížilo strašně cenu statků a zhoršilo život šlechty. Teď už nebylo nic zadarmo, za každou práci bylo třeba platiti.

V takových poměrech uchopila se Orzeszková péra a v několika létech (1869—1872) vydala několik obsáhlých románů a novell i vystoupila rázem do popředí spisovatelské družiny, vyvolala entusiasmus i nejpříkřejší ocenění. Některá její díla byla hotovým evangeliem v novém boji a vliv její šel daleko za hranice; její »Marty« používaly německé emancipantky prostě jako agitačního prostředku.

Romány její byly protestem proti tradičnímu zmrtnění ženy, jež bývala odsouzena k tomu, aby postíc se a chodíc zbožně do kostela, čekala trpělivě na svého Adonise jenž by ji vedl k oltáři. U toho Adonise, byť byl sebe větším lotrem, musila vytrvati, ježto pro ni platilo železné pravidlo: »Miluj a vytrvej!«

Orzeszková proti tomu postavila fakta: A co když není koho milovat? Co když nelze vytrvati?

Děvče dobře vychované přinuceno vzíti si »Pana Grabu«, zhýralce, a nuceno žíti s ním. Když stěžuje si duchovnímu otci Inocencovi, dostane se jí lánf, že se bouří proti vůli Boží.

»Václava« dříve poznala ničemnost muže, nežli s ním byla spoutána svazky manželství. Jsouc za to vyděděna, jde a vydělává si na život vlastní prací.

Obě práce trpí rozvleklostí děje. Tím působivější je »Marta«. Nechť si kritika krčí rameny nad tímto faktem z policejní kroniky, pro vrstevníky byl to akt sociální, bylo to slovo spásné, bylo to zřejmým proslovením toho, co všichni myslící od dávna tížilo.

Martě, vychované jako obě předešlé hrdinky, ale šťastné manželce a matce, muž-živitel náhle umírá. Ona ze zoufalství chápe se všeho. Dávala by lekce hudby, zpěvu, frančtiny, ale neumí nic dobře a tak konečně v zoufalství krade cizí peníze a utíkajíc hyne pod koly. Stejně Monika (v »Na dne sumienia«) ztratí otce i ženicha lomí rukama a zoufale volá: »Nic neumím, nic nedovedu!«

Orzeszková nechce nic neobyčejného; neboť oltáře, neodrvá ženu od rodiny, nechce »savantky«, ale chce, aby žena naučila se žíti samostatně, aby nespolehala ve všem na otce a muže; ona volá po prohloubení ve výchově; ne z nějaké emancipační horečky, ale proto, že žena samostatná dovede býti muži nejlepší pomocnicí, kdežto ženaloutka stává se mu jenom přítěží.

Poněvadž pak z toho nezdravého stavu nevinila jenom rodinu samotnou, nýbrž celou společnost, poněvadž pak bičovala nemilosrdně

veškero pokrytectví, proto vyvolala bouři nevole, hlavně v kruzích konservativních a klerikálních.

Takovou byla první fáse tvorby Orzeszkové, čistě tendenční fáse; přesídlivši se do Grodna viděla novou, šedivou bídu. Bila jí do očí mravní i materiální nuzota židovstva, přepřlujícího naše městečka.

I vystoupila znovu jako výmluvná řečnice ve prospěch zbláckého židovstva. Z těchto povídek nejvýznamnější je »Mair Ezofowicz«, plná nádherných obrazů a obdivuhodná svým jazykem.

Seznámivši se s výchovou židovskou, byla zaražena středověkým fanatismem, nenávistí náboženskou a račovou.

Nepovíděly se však Orzeszkové exkurse do světa soudobé mládeže, jež už se ozývala na hesla kosmopolitická, jež blížila se k lidu, oblékala na sebe modrou bluzu dělnickou, oddávala se propagandě nových ideí, mládeže ztracené pro vlast, milující všechno a nejméně otčinu, absorbované »důležitějšími věcmi«, než je »vlastenčení«. Už tituly povídek z této sféry (»Mýdlové bubliny«, »Vidiny« a j.) naznačují jasně stanovisko autorčino.

Městský život poskytoval autorce stále nová témata. Její sympatie tíhly ku všem zanedbaným a utiskovaným (»Z různých sfer«, »Jězda« a j.). A tu vrátila se zase k povídce venkovské, k studiu »chlopa«. Než dnes už byla Orzeszková realistkou, prostou veškeré tendence.

Poesie přírody nesla ji stále výše k poznání pravdy, k opravdovému studiu citů prostých duší. V »Dziurdziach« líčí prostou a dobrou Pietruši, na niž nerozum, závist a osudná shoda okolností vrhá zlé podezření, že je čarodějnici. Pietruše hyne, jsouc nevinna, hyne jako oběť strašného šílenství, selského okkultismu.

Ještě zajímavějším a ještě hlubším je studium »Chama«, rybáře, jenž přijal Franku, městskou tulačku. Franka mu uteče do velkoměstského kalu, než zase se zbláckilá vrací a dobrý muž k svému neštěstí ji zase přijme.

Po sedlácích rozhlédla se Orzeszková po statkářích, žijících ne jako sedláci, ale vynášejcích se odvěčnou tradicí, pohrdajících sedláky.

Na konfliktu srdce a hrdosti je opřena povídka »Bene nati«, jedna z nejlepších, rozkošná líčením přírody, střízlivostí slova, skvělá charakteristikou postav.

Konečně opouští autorka i židy i sedláky i statkáře a věnuje se výlučně přírodě, v níž zbožňuje hlavně svět květin. Ale ani zde nevytrvá a obrací se zase k sféře šlechtické, z níž sama vyšla. V této periodě její tvorby vynikají dvě práce: »Nad Niemnem« a »Ad astra«.

»Nad Niemnem« je epopéji litevské přítomnosti, jako je »Pan Tadeusz« epopéjí minulosti litevské, je epopéjí smutné, ne však beznadějně naladěnou; vynikají zde nádherná líčení přírody a vroucí výzva »spojme své síly a držme se země-matky jménem svých svatých tradicí«. V skvělém líčení nikterak neustupuje do pozadí malba »bialowiejského« pralesa v »Ad astra«.

Od těchto dvou výtvorů ozývá se u Orzeszkové neustále thema připoutání se k svým a k vlasti. Ozývá se živě ve sbírkách novell

a skizz, jakými jsou na př. »Pierwotni«, »Melancholicy«, »Iskry«, »Chwile«.

»Prvotními« jsou ti, kdož z egoismu zřikají se všeho, kosmopolité, »Melancholikové« jsou zklamaní, kteří poznali smysl života a vychodiště před hrozivými vidinami smrti.

Jako Orzeszková s tendencí začala, tak se k ní zase v posledních letech vrací. Poslední její díla opět trpí rozvleklostí (»Dva bieguny«, »Australczyk«, »Argonauti«) a nedostatkem životního realismu.

»Dva bieguny« opakují v Gronowském a Severině Ploszowského a Anielu z »Bez dogmatu«; »Australczyk« Roman obohatil se v cizině, leč neukojen životem vrací se domů a stává se vlivem svého okolí Tolstojovcem; »Argonaut« Darwid honí se za zlatým rounem millionů, odcizuje se však své rodině. Když mu milovaná dcera umírá, hyne sám sebevraždou.

Dráha tvorby Orzeszkové je ku podivu jednodušou. Začala tendencí a vrací se do ní. Její umění rozvíjelo se pomalu, jako její obzor.

S počátku objímal obzor jen její nejbližší okolí. Ne z fantasmie, leč ze života samého přikročovala autorka k dílu. Zajímaly ji otázky manželství, rodiny, vychování a osudu žen.

Pomalou obzor její obsahoval širší a širší kruhy, městské, židovské a selské; tendence humanitární, starání se o slabé, o utiskované a zadržované; vroucí láska k bližnímu, to všechno charakterisuje dílo Orzeszkové.

Rostoucí nebezpečí obrátilo na sebe pozornost autorčinu opět k nejbližšímu svému okolí, k chudnoucí a jmění utrácející šlechtě. Nezřídka ovládají autorku pochybnosti: »co bude?«, než setřese je se sebe rychle; je to temperament mužský, bojovný, její hesla jsou oživující, slova moudrá a teplá, rada zdravá a rozumná.

A její umění?

Nezapře ženu a její slabosti: ráda idealisuje, ráda holduje rhetorice, pathosu, deklamaci; za to autorka pozoruje a badá pilně a pozorně; neztrácí se v podrobnostech; je realistkou, ale všelikého pozemního naturalismu daleka; nepokálí ničím fantasmie, neubliží citu, tvoří charaktery činné, silné, velebí přírodu, její partie nad Němcm, její louky a pole; jsouc Litvínkou, jako Mickiewicz a Syrokomla, čerpá z rodné své země sílu i šťávu. Vyrostla vysoko, je známa a ceněna v Rusku a v Německu, a to v době, kdy ještě o Sienkiewiczzi cizina nevěděla, a kdy Kraszewským jsme nemohli imponovati.

Na Orzeszkovou a na Konopnickou může býti naše literatura hrdou. Málakterá literatura se může pochlubiti takovými ženami-spisovatelí; sféra šlechtická, jež zrodila takovou demokratku, jako je Orzeszková, nežila nadarmo.

Humorem neobdařují Musy autorky, to je údělem mužů. Na humoristu velkého slohu — jak se zdálo — chystal se po delší čas Bolesław Prus (Alexander Głowacki).

Byl rovněž positivistou, jako všichni znamenití žáci Hlavní Školy varšavské; zapřáhl se brzo do jha žurnalistického a vytrval v tom po-

stavení, na tomto sociálním observatoriu, neodtahuje nikdy svou ruku od pulsu společnosti polské.

Od novinářského kronikáře k humoristovi byl přechod zcela možným; humoristické novelly byly jeho belletristickým debutem.

Prus není spisovatelem příliš plodným. Větší celky vytvořil teprve ku konci své činnosti a celá léta nečinnosti byla mezi nimi.

Reky jeho humoresek bývaly děti, výrostci, ba i zvířata, psi a koniči. Příroda se pod jeho perem oživovala; on i na pozadí pašeráckém vytvořil skvělou humoresku (»Na pograniczu«). Čím dále, tím více ztrácí se humor z tvorby Prusovy. V některých povídkách už jen některé episodické figury jsou humoristické (»Dusze w niewoli«), v jiných místo humorů je jímavá tragika (»Antek«, »Anielka«).

Na rozdíl od Orzeszkové neexistuje pro něho líčení přírody, pro přírodu (jako Dickens nebo Dostojevskij) má smysl pouze potud, pokud tato má vztah k člověku. Člověk absorbuje ho zcela, ovládá jím sympathie k malým a antipathie k zámožným, nedbajícím božích příkázání, ani zákonů lidských. Proto jsou u něho častými konflikty mezi továrníkem a dělnictvem, mezi dvorem a »chłopem«, mezi pokrokáři a zpátečníky.

První velký triumf dobyl si Prus dílem »Placówka«. Hrdina její Slimák je pravdivý slovanský chłop mezi Němci, kteří už zkoupili okolní půdu a jenom čhají na jeho kus pole; po dobrém i po zlém chtějí ho vystrnaditi, ale Slimák nepovolí. Slábne v odporu, pravda, ale vždy je v něm posilňován svou ženou. Jsou odvislí na zemi-matce, ona je má ve své moci, instinkt poroučí jim, aby se drželi do posledka.

Oč nižšími jsou od nich páni ze dvora, lehkomyšní, lenoši, apathičtí! »Placówka« byla na dlouho nejlepší selskou novellou, ale jednostrannou, jak v brzku horečka emigrační ukázala.

První velký román Prusův je »Lalka« s pochybeným rekem a s problemem nezajímavým. Inženýr Wokulski, ucházející se o ruku krasavice-aristokratky, zničí své plány životní — tot romantický panák a ne neobyčejná synthesa, ne významná kreace, jakou je Płoszowski nebo Judym; není to typ, leč slaboch. Ani »Loutka« sama sebou není zajímavá — taková obyčejná panenka! Ale podrobnosti, episodické postavy nadchnou čtenáře.

Ani následující román »Emancypantki«, jako celek, neuspokojí; o komposici tu není ani zdání. Za to je zde nádherný typ ženy — Madzia, ne inteligencí, ale srdcem vyšší všech, a proto také všem cizí; jeden z nejkrásnějších typů ženských v literatuře polské. A zase episodické obrazy — kreslené s neobyčejnou drastičností — odškodňují nás za celek, proti výstřednostem emancipace ostře namířeny.

Jednotitou komposicí vyznačuje se teprve »Faraon« z dějin staroegyptských, s Ebersem rivalisující a »Uardu« daleko převyšující.

Román neobyčejně zajímavý svými dobrodružstvími získal by ve-lice, kdyby autor méně byl štědrý erudicí. Než »Faraon« je nejen zajímavým románem, ale i prací s hlubokým podkladem — taci, jakým je Faraon, seděli nejednou na našich trůnech, lehkomyšní, zženštilí

a přece bojovní, uznávající nutnost reformy, snažící se shoditi jeho cizí autority, hynoucí v nerovném, předčasném boji, vinou vlastní neopatrnosti.

Leč obět jeho není bez užitku: ti, kdož proti němu bojovali, uznávají teď jeho dobré záměry a začínají je prováděti, ne sice tak náhle a tak hlučně, ale stejně radikálně — obět pokroku sice hyne, ale pokrok sám triumfuje.

Tento ušlechtilý optimismus Prusův činí z románu jaksi allegorii, jaksi hymnus ke cti pravdivého pokroku, nezadržitelného žádnými katastrofami.

* * *

Román polský prodělal už několik fasí. Za Kraszewského a Zacharyasiewiczze byl zabarvení sociálního idealismu, za Ježe a Orzeszkové byl idealisující román zcela tendenčním: jenom artism Orzeszkové a smysl po pravdě vyšinoval se nejednou vysoko nad veškerý programy a didaktiky pro společnost; on tvořil, neboť cítil krásno, realistickým ze zásady nebyl.

Takovým stal se teprve za Prusa, než tendence ani Prus nebyl ušetřen, jakkoliv u něho byla spíše ukryta.

Na výšinách plastičnosti a artismu stanul román polský teprve u Henryka Sienkiewiczze (Litwose).

I Sienkiewicz, jsa žákem Hlavní Školy, začal pracemi novinářskými, kronikami a feuilletony v »Gazetě Polské«, kdy jeho první debuty belletristické »Humoreski z teki Worszyly« a povídka ze studentského života kijevského »Na marne« obrátily na sebe všeobecnou pozornost.

Litwos vedle kronik začal znovu r. 1875 psáti novelly a ty získaly mu první popularnost, zatím mezi mladými.

V těchto novellách (»Szkice Węglem« a j.) do očí bila zručnost, s jakou se autor na různých polích pohyboval, cítě se všude doma; bila do očí jistota a rozmach kresby, šťavnatost slova, odrážející se ostře od bezbarevnosti našich »idealistů« Kraszewského a Zacharyasiewiczze, od fraškovitosti Ježovy a od mnohomluvnosti žen-autorek.

Tato síla slova, upřímnost citu, znamenitý humor dodávaly »Starému sluhovi«, »Hanuši«, »Pamětem poznaňského učitele« a nedostizitelnému »Bartoši vítězi« neobyčejného půvabu. Převahu měla nota teskná a výčitky, jež obráceny byly hlavně proti inteligenci bázlivé, sobecké, neprozřetelné, cizí lidu, nedovedoucí jíti s lidem.

Autor neuvízl však v tomto laciném pessimismu pokrokovce, vyrval ho z něho odjezd do Ameriky, odkud Litwos, dostav se až do Kalifornie, psal své skvělé »Listy z cesty«, v nichž setřásl se sebe život varšavských filistrů.

Po dlouhé nepřítomnosti vrátil se sice zase k novinářství, ale nedal se už zapřáhnouti do chomoutu kronikáře. Zkoušel své síly v dramate (»Či to vina«, »Na jednu kartu«), ale bez úspěchu.

Stále jasněji jevílo se přetvořování bývalého pokrokáře a positivisty na aristokratického konservativce; k šlechtickým ideálům, k bý-

valé slávě od přítomné šedivosti a marnosti, k bohatýrům od obklopujících ho liliputánů táhlo ho to stále prudčeji.

Už roku 1880 objevila se historická novella ›Tatarské zajetí‹, na niž neobrácena zvláštní pozornost. Jenom kritika rozhodla, že Sienkiewicz nemá talent k reprodukování polské minulosti. Budoucnost ukázala, jak málo může kritika předpisovati autoru, co má a co nemá činiti — o tom přece rozhoduje sám autor!

V květnu roku 1883 začalo ve feuilletonu varšavského ›Słowa‹ a krakovského ›Czasu‹ vycházeti ›Ohněm a mečem‹; v krátké době na to další části trilogie ›Potopa‹ a ›Pan Wołodyjowski‹.

Byla to právě doba úplné prostrace historického románu, onoho bastarda románu a historie, brzo urážejícího cit pravdy, brzo zas snižujícího se na suchou kroniku.

Proto také nikdo neprorokoval úspěch novému románu, všeobecně litováno, že Sienkiewicz přečnuje své síly, že marnou jest snaha vzkřísiti minulost, na níž leží popel staletí.

Leč předpovědi kritiky nezřídka bývají jako předpovědi meteorologické, t. j. vyplňují se naopak. A tak tomu bylo i s ›Ohněm a mečem‹.

Zájem o nový román rostl s každým dnem, vzbudil opravdovou horečku u čtenářstva; sláva románu rozšířila se i za hranice Polsky. Cizina vítá radostně celou trilogii, nehledí na obrovské rozměry, ani na to, že děj dotýká se čistě jenom záležitostí polských.

V čem záleží tajemství tohoto neslýchaného úspěchu u nás i v cizině?

Dosavadní náš román historický hřešil především výbořem thematicu a zpracováním ho. Román historický toť epos a epopeji nemají vyplňovati osudy různých filistrů a pudivítrů z XVIII. století, jakými nás bavili převážně Kraszewski a Rzewuski.

Trefný instinkt odvedl Sienkiewicze zcela na jiné strany, do století XVII., do jediného století, jež je bohaté nejdramatičtějšími událostmi, heroickými dobrodružstvími, do století, jež se udržuje v duchu a tónu epickém.

Předchůdci Sienkiewiczovi spokojovali se hlavně časy Poniatowského, zřídka kdy časy saskými, ale z této doby těžko vykřesati román, tu lze leda vytvořiti skizzy nebo novelly à la ›Paměti Soplice‹.

Tím více však vábí fantasii umělcovu čas mezi lety 1648—1683, čas, plný hlubokých úpadků a vysokého rozmachu, heroismu i podlosti, neslýchaných porážek a skvělých vítězství, zrádců a mučenníků, čas, zahlušovaný neustálým břinkotem zbraní, hrozící definitivním úpadkem republiky polské a těšící úplnou porážkou nepřátel republiky.

Na bujných, hojně zalidněných polích Ukrajiny, kdy pluh polský stále hloub do stepí vnikal, kdy jmění velkopanské stále rostlo a emigrace z přelidněné Velkopolsky neboli z Mazowska vytvářela nové ethnografické poměry, tu povstává náhle hrozivá příšera úpadku státu šlechtického.

Když pak příšera tato zažehnána zpustošením, ruinou Ukrajiny a hekatombou millionu lidí, zvedá tato hydra své hlavy ještě hrozivěji

od Severu, takže v brzku vidíme cara Alexeje ve Vilně, Karla Augusta v Krakově, Jana Kazimíra s drobnou hrstkou stoupců ve vyhnanství.

Ale »fortuna variabilis, Deus mirabilis,« volá Šimon Starowolski před Švédy. Ještě nebyla poražena páteř národa; nevysušilyt ji ani saské časy a tak budí se národ z lethargie. Jediným rozmachem ruky rozbíjí kořisti chtivého Rákoczyho, shazuje cizí jařmo, osvobozuje Litvu a sám Moskvě invasí hrozí.

Porážkám i triumfům ukrajinským věnuje Sienkiewicz první část své trilogie; osou vyprávění je tu obležení Zbaražské. Druhá část je věnována válkám švédským, osou vyprávění je obležení Częstochovské; v třetí části jedná se o obležení Kamieniecké.

Stále nové bitvy a nová obležení plní stránky trilogie; zdálo by se, že umění umělcovo nechrání čtenáře od únavy, ba i od jisté nechuti. Stalo se však jinak, díky neobyčejnému tvůrčímu talentu, jenž hračkou překonával veškery překážky, ba, jenž dobrovolně i nakupoval různé obtíže, aby je pak tím jistěji překonával.

Snad to byl dědičný duch, jenž rozohnil Sienkiewicze k líčení bojů, které jeho předkové sami prodělávali, a o nichž s bujnou fantasií jeho děd i otec dovedl vyprávěti.

Jeho obrazotvornost je nevyčerpatelná; on neopakuje nikdy stejné rysy nebo podrobnosti; každé obležení je jiným, každý souboj, každý útek má jiný průběh; nic se neopakuje, mění se lidé, krajiny, čas, ale na celém průběhu obrovského díla jeví se stejný epický rozmach, pravé tajemství obrovského úspěchu trilogie doma i za hranicemi Polsky.

Sienkiewicz není Walter Scott s popisy turnajů, vězení, úteků, s loupežníky, rytíři, dámami, s anglosaským sedlákem, s městským vojínem, s židovským překupníkem; není to také Dumas s naporfomovanými mušketýry, s nastrojenými dvořany Ludvíků, s palácovými intrikami, se žárlivou hrou kardinálů a královny: velká bouře dějinná rozehrála se v jeho trilogii, všechno v ní uchvacuje a drtí, a na takovém plamenném a krvavém pozadí obrážejí se efektně drobné události, mohutní vášně, lidé vzrůstají do rozměrů obrovských, epických; obrovským proudem strhuje tato dějinná potopa s sebou všechno a zalévá celý kraj.

Vůči takovému pozadí nebylo nutno vysouvati do popředí určitou osobu historickou; o hlavních osobách Sienkiewiczových soudobí kronikáři buď vůbec nevědí, nebo se o nich zmiňují jenom zběžně. Ženy románů Sienkiewiczových jsou pak vesměs vymyšleny. Nebyl tedy Sienkiewicz ničím vázán; počítal jen s určitými fakty — na př. se Zbaražem, Częstochovem, Zborovem — jinak však byl absolutním pánem svých postav. A to právě bylo postavám těm ku prospěchu.

Ony vesměs — jako i celé pozadí — jsou nadmíru malebny a plastické; toto umění Sienkiewiczovo jeví se už v prvních pokusech: v trilogii vzrostlo do ideálních rozměrů.

V líčení tedy a v zevní malebnosti nikdo Sienkiewicze nepřevyšil. Vidíte a slyšíte jeho bitvy, porady, hostiny; domy i chatrče; kostumy i pohyby. Massový ruch nebo jednání jednotlivce vylíčí

a předvede Sienkiewicz jako živé, neboť myslí samými obrazy a tyto na papír přelévá. On i ovládl veškery poklady jazyka; úmyslně nearchaisuje, mimoděk trefí na způsob myšlení i řeči oněch lidí. Každý z nich mluví svou řečí, umění to cizí našim předchozím romanopiscům. Nikdo u nás necharakterisoval subtilněji tolik postav tolika způsoby řeči. A nikdo tak pravdivě nevyličil osoby jednající, jako právě Sienkiewicz.

Kraszewski předvedl nám více postav, ale jak slabě se nám ony vtiskují do paměti! Ze Sienkiewiczových postav nezapomenete na žádnou!

Umění kontrastů ovládá znamenitě a dobře vrženým stínem a světlem stávají se jeho osoby vypuklými. Kde jen světlo na ně seskupuje (Skrzetuski, Oleńka), tam postavy ztrácejí svou barvitou plastiku. V přílišném světle stírají se rysy individuální, dle nichž poznáváme člověka.

Vzorem v tom je Podbięta, Litvín, umínutý, malomluvný, obr vzrůstem i silou, s duší neposkvřenou, možno říci s duší dětskou, s zárem křížáka, těžkopádný tělem i duší, stálý a nepohnutelný. Tu znovu rytíř zdvořilý a uhlazený, nevšední šermíř, duchaplný, hladký jak úhoř, rozesměje nás i knírky svými i nenapravitelným záletnictvím.

Jeho odpuřce je ulit ze zcela jiného kovu: otevřený i mlčelivý, upřímný, pokorný, hrdý a vášnivý, sladký a mstivý nepřítel Poláků.

Nebo Zagłoba, jaksi Falstaff, starý, tlustý fraškář, egoista, liškou podšitý, lhář, dobrodruh, jakých málo. Nouze a starost dobývají z něho i ducha rytířského i nevyčerpané zásoby zkušeností, kousků a žertů. Sestárnuv přibírá na sebe dokonce vzezření patriarchální. Drastická komika jeho slov — vzorem byl tu Pasek — zachrání každou situaci.

Sienkiewicz do líčení o tragických hrůzách vplétá ten kontrast, jasnou, veselou notu, svědčící o nevyčerpaných zásobách optimismu, ducha a pýchy šlechtické.

Tak vzniká před naším zrakem i mravní renaissance Kmicice-Babincze a j.

Tři části obrovské trilogie Sienkiewiczovy nejsou stejné ceny. Nejvýše stojí první z nich — Ohněm a mečem — nejenom novostí vystoupení. Jeť nejpěctější, v ní nakupeno nejvíce postav, kontrastů a fakt.

»Potopa« svou rozvleklostí nepoměrně unavuje; jsou v ní jen scény nezapomenutelné od oné hostiny u Radziwilla až po obležení Częstochowa.

Nejvíce zúžuje se zájem v »Panu Wołodyjowském«: Sám titul je charakteristickým pro dílo, jakým je historická selanka dvou lidí na pozadí Kamienieckém, ne velkého obrazu historického, jakými byly předchozí části trilogie. Za to je dílo to nejlépe komponováno a plno scén neobyčejného kouzla.

Trilogii a hlavně první její části byly činěny různé výtky. Brzo byl autor obviňován, že příliš jednostranně bral ohled na samé boje, jakoby tyto vyčerpávaly život národa. Jenom že na Rusi tehdy tomu tak skutečně bylo, není to tedy vinou Sienkiewiczovou.

Vytýkáno mu nespravedlivé mrhání světlem a stínem, jakoby na útraty kozáků chtěl vyvýšiti Poláky; proti této výtce může se Sienkiewicz hájiti Bohunem, ba i Chmielnickým.

Jiným nedávaly spáti domnělé reminiscence ze »Tří mušketýrů« a ze Shakespeara; jiní vytýkali chyby chronologické a geografické, jakoby tyto v eposu něco znamenaly.

Trilogie má jisté vady v komposici, v podrobnostech, v osvětlení. Bylo hřícem proti minulosti šaška Zagłobu vtáhnouti mezi výkvět rytířstva polského; kozák Bohun a Tatar Azya připomínají romantické hrdiny z »Agajchana« Krasínského a z Gogolova »Tarasa Bulby«. Oba jsou zamilováni do Laszky a z lásky k ní hynou a schnou, a přece nebyla doba takovou. Kozák a Tatar nebyli zženštilými, podvazkovými rytíři.

Zdali úmyslně či bezděky, jisto jest, že Sienkiewicz vyloučil ze svého líčení otázku náboženskou, která v těchto bojích hrála úlohu ne nepatrnou. Autor i v Potopě mlčí o otázkách víry, o protestantismu Radziwillů, o triumfech Arianů a Calvinistů polských, o nadšeném jich vítání krále-stejnověrce, o zrazování otčiny ve jménu náboženství.

V těch a jiných podrobnostech cítil se patrně Sienkiewicz vázán a proto raději nechal ve svém líčení jistou mezeru, než aby ji vyplnil. Poněvadž nemohl říci všechno, proto raději o všem pomlčel.

A to, že Polska jenom boji nežila, že v Krakově a v Poznani málo dbáno o to, co se děje na Ukrajině, to nemohlo míti vliv na děj, jenž se právě odehrával na Ukrajině. Proto také nikdy neztratí na ceně ty jasné vise činné, zakalené jak ocel a čarovné minulosti.

Sienkiewicz cítil potřebu pohroužiti se ze rmutu všedního života do onoho omlazujícího zdroje obětí a obětavosti jiných časů a lidí; psal je k posílnění vlastního ducha a se stejným účelem jsme je i my čítali.

Aureolou bohatýrství ozářil onu šlechtickou minulost, více se přičinil o její zpopularisování, než kterýkoliv jiný z našich spisovatelů.

Předchůdce měl pouze v »Panu Tadeuszi« a v »Zpěvech historických«.

Právo kontrastu vyvolalo u autora reakci. Od bouřlivého proudu bojů a katastrof, od bohatýrů se silou vůle takměř nadlidskou, od massy postav, shluku činů, od finčení zbraní, jiskrnosti barev, od pohledů stále nových, od nebezpečí stále jiných — obrátil se spisovatel k studiu psychologickému, k prohloubení jediného člověka.

Rekem »Bez dogmatu« je dekadent, neurasthenik, znavený potomek znaveného rodu, vykolejený sběhem okolností z všedního života venkovských šlechticů, odsouzený a priori k nečinnosti, oddávající se neproduktivnímu, — diletantskému zaměstnání jenom k zabítí dlouhé chvíle.

Z rodu, jenž po několik generací takto neplodně žil, vyšel i Leon Ploszowski. Jsa vychován v cizině, zničil mladá léta a nikde nenašel opory; ztratil veškeru možnost dostati se z toho ospalého, lenivého života, v cizině dostal katarrh žaludku, získal si věčnou autoanalysu;

jsa oddán rozmarům a snění, zanedbá poslední příležitost, aby se stal člověkem a aby se dostal ze začarovaného kola snobismu, nudy a kultu lenosti. A když pozná ten svůj ubohý život, bez dogmatu, tu jako tvrdohlavé dítě vzlyká a nevidí jiného východu než v kuli revolverové.

Jeho denník nás s ním seznamuje.

Pravdivým mistrovstvím bylo krmiti nás ve třech svazcích takovým minimem fakt a maximem úvah a analys. A právě tato skvělá dušemaľba získala Sienkiewiczzi před trilogií uznání ciziny.

Pro naši krásnou prosu bylo to neobyčejnou novinkou. Neustálé analysy psychologické ona neznala. Bývalý náš »psychologický« román nechápal se nikdy obštrnějši observace.

Sama postava nebyla cizí zemi polské.

Ploszowski, povaha nadaná, ale zbavená silné vůle, žádnými zevními uzdami neomezená, váhavá, rozprýštující se na všechny strany, byl odsouzen a priori k tomu, aby se vláčel po koncertech za nějakou Klárou Hilstovou, nebo v Monaku aby přeletoval od jedné Laury Davisové k druhé. Ploszowski namlouvá si svou lásku k Anielce, leč teprve tehdy, když se stala paní Kromickou. Tehdy si zoufá, místo aby nebi děkoval, že nespřáhlo v jařmo manželské párek tak nerovný.

Leč teď nabývá jeho život nového cíle: dobývati to, co se dobytí nedá. Tu poslední zábavu překazil mu Anielčina smrt, tím také přestane poslední příčina: proč by Ploszowski dále žil.

Sienkiewicz svého Ploszowského generalisuje. Přičítá jeho osobní účet na nějakou »slovanskou neproduktivnost«, ačkoliv jeho »genius bez portfeuilleu« náleží jenom k lidem, kteří ze svého kalendáře vyškrtli všední dny, kteří, sedíce na terasách, diskutují o umění, literatuře a ženách a kteří jsou cizí tomu životu, jenž se jako moře valí u jejich nohou, tomu boji o kus chleba.

Tito lidé neuznávají žádného dogmatu mimo kodex společenský a žádných povinností mimo pilování nehtů.

Kdežto Ploszowski trpí nedostatkem orgánu nebo instinktu životního, rek »Rodiny Polanieckých« je odvetou, přebytkem zdraví a síly, ruchu a vůle na nářky na slovanskou neproduktivnost.

Od šlechtice-dekadenta přešel Sienkiewicz k vyličení šlechtice-průmyslníka. Nauky positivismu varšavského nebyly u něho tedy nadarmo.

Jakkoliv je rozsáhlou, přece jen je to nejméně význačnou prací z děl Sienkiewiczových. I zde ovšem jsou skvělé postavy, na př. starý egoista a sybarita, jenž se každému slovy obětuje a jenž vlastně žije obětmi jiných (typ už Fredrem vytvořený), nebo dětinná Litka, dámy ze společnosti, umělci atd.

Všechny ty postavy dokazují neslýchané mistrovství Sienkiewiczovo v kreslení stále nových a stále jiných postav.

V pausách psával autor novelly (na př. výbornou humoresku »Ta třetí« z umělecké sféry varšavské), nové »Listy z cest«, tentokrát z Afriky, a vynikal znovu uměním reprodukovati s barvitou plastikou každý dojem. Při tom zvolna připravoval nové dílo.

Sienkiewicz je umělcem nad míru svědomitým. Jako k trilogii prostudoval všechny historiky, spisovatele pamětí, celou soudobou literaturu, tak teď zahloubal se do studia archaeologie a topografie Říma, do studia klasiků a dějinných badání.

Řím ho vždy lákal, klassiky zbožňoval už od mládí, a proto lákalo ho, aby změnil své síly s domácím i s cizím, s Kraszewským i s Bulwerem, ve vylíčení světa antického, smyslnosti orgií římských, artismu vyvolených.

Toť jedna strana medaile; smysl pro kontrasty u něho tak silně vyvinutý našel tu právě vhodnou látku. Proti Neronovi, histrionovi na trůně, staví prostého muže, jemuž svět připadne v úděl.

A jako před trilogií pustil do světa vyprávění Zdanoborského, tak teď na zvědy pustil ›Pojďme za ním!‹ Úspěch, jaký tu získal, přiměl ho ještě více k vydání ›Quo vadis‹.

Román tento je jedním z největších úspěchů, jaké nejen literatura polská, ale i literatura celého světa zaznamenati může. Sama Anglie a Amerika v několika letech spotřebovaly dva miliony exemplářů, ve Francii vydán román ten v takovém počtu výtisků, jakého ani Zola, ani Ohnet nikdy nedosáhli. Překlady do 32 řečí a pokusy dramatisovací honily jeden druhý.

A. tajemství tohoto úspěchu?

Mimo vnitřní cenu díla přičinily se k neslýchanému tomu úspěchu i příčiny zevní.

›Quo vadis‹ bylo vydáno v době, kdy čtenářstvo nabažilo se už naturalistických brutalit a psychologických analýs, kdy zatoužilo znovu po velkých obrazech, po úchvatných efektech a po vznešené myšlence.

To vše dodal náš autor; jako trilogií posilňoval mysl svých rodnáků, tak v ›Quo vadis‹ podával formou daleko umělejší občerstvující nápoj všem, kteří — bez ohledu na národnost nebo na vyznání — touží po vítězství dobra nad zlem, spravedlnosti nad utiskováním, lásky nad nenávisť.

Umění Sienkiewiczowo dosáhlo zde zenithu!

Znovu imponovala neobyčejná lehkost a ohnivost jeho fantasie, vskutku nevyčerpatelné.

Naproti Římu caesarů, krutému a smyslnému, cynickému parasiu světa, staví Sienkiewicz Řím podzemní, Řím lásky k bližnímu, pohrdající marnostmi světa, neuznávající ani nevolnictví, ani ponižování ženy, — hledící do budoucna a hluboce věřící až k extasi a mysticismu.

Tento kontrast je výrazem celého románu. Každá osoba románu toho je plná životnosti, jaké postrádáme v slavných jinak románech Newmanových, Farrarových a j.

Nejlépe se Sienkiewiczowi povedly oba párky; jeden antický smyslný, umírající v kráse: sybarita, esthet a stoik Petronius, arbiter elegantiarum, nejrafinovanější produkt kultury antické, a Eunika, krásná, smyslná, tesknící po tomto svém ideálu mužství a bez váhání jdoucí s ním do Hadu. Druhý párek je Vinitius a Lygie. Ona krásná, jasno-

vlasá Slovanka, on Říman, drsný, brutální, se zvířecím, nízkým pudem, nezkrotný. Podléhá však vlivem Lygie pozvolně přeměně, pozbývá nízkých instinktů a konečně stává se pokorným, milosrdným a po nadzemské milosti toužícím.

A vedle nich, jaká tu galerie podobizen od Caesara Nerona, Poppea a Tigellina až k nejnižším davům, ke katům a otrokům!

Ursus, oddaný královně svého rodu, brání ji jako pravý medvěd nejprve před choutkami Vinitiovými, pak před kopyty zubra — v neslýchaném zápase, při němž cirkus oněměl a dech ztratil.

Křestan Glaukus, pokorný, milosrdný, s odpuštěním na ústech; Řek, nestvůra podlá, špeh a udavač; vševědoucí, zlostný a zbabělý, vypasený ničema Chilon, jenž ke konci pozná svou vinu, kaje se a z Šavla na Pavla se obrací.

S nezvyklou láskou a znalostí předvádí nám Sienkiewicz právě hasnoucí svět antický; svědomitost historika přivádí do románu některé zbytečné podrobnosti.

Všeobecně se soudilo, že Sienkiewicz neopustí tak rychle dějiny této doby, že ho zláká Marc Aurelius, Julian Apostata a j.

Než Sienkiewicz nám vždy připravoval překvapení.

Vrátil se k rodné látce, zlákal ho dějiny našeho šedivého středověku, zlákala ho dramatická kapitola boje mezi světem slovanským a germánským, doba bojů s německými křižáky.

Thema to dlouho leželo úhorem, ač různí se o ně pokoušeli; sám Kotzebue, když oslavoval Jindřicha z Plavna, Kraszewski, v historii Szajnocha a v malířství Matejko.

Sienkiewicz potkal se tu s obtížemi nemalými. Při pracování trilogie i »Quo vadis«
měl materiál hotový, měl po ruce četné spisy historické, četná vyobrazení, listy, paměti, řeči, kázání.

Teď bylo jinak. O periodě, o níž chtěl psát, měl jen tuhou latinou psané dílo Długoszovo, jež vrhalo nepřirozené světlo na naše hrdiny; naprostý nedostatek domácích pramenů o oné době, o mluvě a myšlenkách tehdejších byl tu největší obtíž. Než i tu překonal Sienkiewicz slavně.

Už v trilogii triumfovala jeho schopnost reprodukovati jazyk, jakým byl vskutku v době líčené, míchat latinské floskule, říditi slovosled, užívati výrazů archaických.

Zvláště trefná kombinace obrátila jeho pozornost k pokladům řeči lidové, hlavně zakopanské, již se v ústech Sabaly ode dávna obdivoval; při neobyčejném konservatismu našeho jazyka mohl mu dnešní zakopanský dialekt zastupovati průměrný jazyk kolem roku 1400.

Tak povstal jazyk, jímž se mluví v »Křižácích«.

I osoby své tvořil Sienkiewicz dle podob dávných; tedy znovu, jako v trilogii převládá šlechta, Duchovenstvo hlásí se tu o větší ohled. V trilogii leda kněz Kordecki v Częstochowě vynikl.

V »Křižácích«
máme však celou galerii významných nuancí duchovenstva středověkého; od šlechtice-opata, prudkého, hýřivého, spíše k meči než k brevíři sáhajícího, přes kněze Wyszonka, pokorného, svě-

domitě plnicího své kněžské povinnosti, až k soli země naší, k onomu visionáři a mystikovi Kalebovi, planoucímu nadpozemskou láskou.

Měšťané i sedláci vystupují jen v případě potřeby; v popředí stojí šlechta, hotová vždy k boji, ježto doma jen hlad trpí. Země má šlechta ta dosti, málo však rukou, jež by půdu vzdělávaly.

Šlechtické rody drží naši zemi. Proto ta dbalost o to, aby rody nevyhasly, proto i obava Grada Mačka o Zbyszka, za něhož by rád dal sivou hlavu, kdyby soudcové dovolili.

Vedle hladu v zemi a dbalosti o rod vyniká i slávychtivost a chtivost po skvělých kofistech; s tím jde ruku v ruce pohrdání smrtí.

Lidé této doby jsou v skutečnosti stateční; k meči nesahávají jen v hádkách v krčmě, leč hlavně k obraně vlasti.

A nebezpečí hrozí veliké. Je to řád Křižáků, hrdý, zpupný, spoléhající na své síly, na pomoc Evropy; vystupuje proti Polsce, je však v bitvě u Grunwaldu nadobro potřen.

I zde nevystupují osoby z historie známé. Jen několik jich Sienkiewicz uvádí: Jadwigu a Jagiella; jinak jsou to osoby vymyšlené, z básněné.

Všechny osoby žijí tu svým vlastním životem. Nejsou to loutky, jsou to osoby z masa a krve. Křižáci vystupují málo, tím více však je cítiti jejich nepřátelskou sílu, jejich nebezpečnou přítomnost, číhající na každém kroku; oni hromadí zlobu na zlobu, nenávisť na nenávisť; jsou překážkou veškerého rozvoje, až se strhne bouře, zdrtí řád a lidstvo si oddychne.

V popředí stojí starý Jurand, otec Danuši, mstitel křivdy osobní i národní; Danuše, vtělená poesie země polské, mystická, jako vánek něžná; ohnivý Zbyszko, ku všem obětem odhodlaný. Oplakává smrt Danuši; ale Jagienka, veselá, spíše hoch než děvče, neztrácí naděje, že ho zase získá pro sebe... smyslností.

Episod oslnivých, jakou je v »Quo vadis« na př. Neronova orgie, požár Říma atd., »Křižáci« nemají. A přece jsme uchvázeni celkem, podrobnostmi a nikdy nezapomeneme na rozrušivé scény, jakými je oslepení Juranda, pohřeb Danušin, boj u Grunwaldu.

Mocí své fantasmie a silou slova svého zpřítomňuje nám básník dávné časy a lidi; jeho kouzelný proutek odstraňuje závory, jež nás dělí od nich. »Křižáci« nepůsobí dojmem staré báje, ale dojmem něčeho přítomného, takřka makavého. Nikdo před ním nedovedl nám dáti tak plnou vizi těch časů a dějin.

Synthesy Sienkiewiczovy tu nepodáváme. Bylo by to předčasným, ježto autor je ještě v plné síle a mužném věku a ježto od něho očekáváme ještě velké věci.¹

Zde dotvrzujeme jenom jeho neobyčejnou populárnost, jaké žádný z žijících a málokterý ze zemřelých našich spisovatelů dosáhl.

Vlivu na mladou generaci má však Sienkiewicz málo. Sympathie mladých a nejmladších obracejí se k jiným spisovatelům a k jiným směrům.

¹ Posledně vydal I. díl své trilogie o králi Janu Sobiesském »Na poli slávy«. Pozn. překl.

KAPITOLA DVACÁTÁ.

Nejnovější román.

Různé jeho směry. Sieroszewski a Szymański. Reymont. Żeromski. Weysenhoff. Naše romancierky. Zakončení.

Román náš stal se realistickým pod pérem Prusa a Sienkiewicze, ale jejich realismus je jiný než soudobý, francouzský.

Literatura polská, jako anglická a ruská, neslouží smyslnosti, je střízlivá a čistá; i Sienkiewicz i Prus vyhýbají se všemu, co dráždí smyslnost; neuvíznou nikdy v bahně naturalismu.

K naturalistům pro jiskřivý kolorit a pro nevyběravost výrazů bývá počítáván Adolf Dygasiński.

Je to typ zajímavý, nezvyklý. Od vědy a positivismu, od popularisování vědy, od studií čistě paedagogických nadchla ho konečně čistou poesii — zvířata!

Jiní zhovadují mezi lidmi, on se stal idealistou mezi vlky a psy, zajíci a kráلكy.

Před Kiplingem sáhl do říše fauny, a co v knize přírody vyčetl, tím nás podaroval: životem vrabců v podstřeší a kachen na rybníce, věčně postrašených zajíců a vran, svádějících věčně půtky s jestřábem.

Byl čas, kdy s Dygasińskim dělil se o vavříny v pozorování života selského a šlechtického Klement Junosza (Szaniawski), jehož život byl ztrpčován nutností chvatně pracovati o kousek chleba.

Proto také plodnost jeho nebyla nikterak předností a zavinila, že díla jeho nevynikají prohloubeností.

Ale i Junosza dovedl si vybojovati specialitu, v níž je nedostižný: je to líčení židů-pavouků, kteří opřádají náš lid, židů-pijavic.

Nekonečnou řadu židovských postav předvádí Junosza s opravdovou barvitou plastikou.

K velkým plodům o rozměrech epických povznesl se naturalismus Wl. St. Reymonta.

Talent jeho dozrával neobyčejně rychle. V šesti, v sedmi letech vynikl Reymont, takže stanul v popředí naší literatury.

Úspěch jeho založily skizzy ze života potulného herectva — jež znal ze zkušenosti vlastní — i ze života vesnického — z něhož sám vyšel.

»Komedyantka« je klassickým románem ze života kočující společnosti herecké; život rekyne tohoto románu Janky Orlovské dopovídá

román »Fermenty«, v němž snívá hrdinka vyléčena ze svých snů o slávě herecké stává se manželkou a matkou.

Celou řadu skvělých typů předvádí nám Reymont s ohnivým koloritem, celou řadu líčení přírody, takže vskutku musíme se obdivovat nevyčerpatelné tvůrčí síle autorově.

Přebytek té fantasmie, observace a paměti až škodí dalšímu velkému románu »Zaslíbená země«.

Pozadím románu je náš Manchester, Lodž, její život průmyslný, její millionáři, Němci a židé, ředitelé továren i vyzískávané oběti.

Kdežto v románě Kosiakiewiczze »Bavlna« sama továrna a její zřízení tvoří hlavní část, u Reymonta je především brán zřetel na račy a národnosti: semitskou, německou a polskou. Ona trojice, Moritz, Max Baum a Borowiecki a za nimi celé moře ničemníků velkých i malých, lvic a samic převaluje se před námi proudem epickým, nese nás všemi fasemi života lodžského, od boudoirků milionářek až do nočních pivnic, od orgií se šampaňským k ošetřování nemocného chlapce v poli.

V tomto víru hlav, barev, hlasů, pohybů, plánů, ničemností, slabůstek a vášní ztrácejí se občas základní rysy.

»Lodzermensch« Borowiecki, nesevědomitý, nestoudný, za mamonem se honící, život užívající z nudy a přesyacení stává se konečně filantropem.

Reymonta víc a více lákal lid, jenž až posud u něho vystupoval jen episodicky.

Proto vystoupil s epopejí »chłopskou« — »Chłopi« —, v níž chce podati obraz života selského po celý rok; je to nejmohutnější obraz chłopského života, jaký se kdy v naší literatuře vyskytl.

Tento pud k lidu, tak významný u našich básníků, triumfující u Wyspianského, objevující se i u Sienkiewiczze, než se stal Homerem šlechty, stal se pro Reymonta zvláštním titulem slávy.

Dáti nám poznati vesnici, její tichá dramata i hrozivé konflikty, na pozadí přírody v čarovném jejím vyličení, a dáti nám to z vnitřku vesnice samé, ve vlastním jejím osvětlení, ne s cizího, povzneseného hlediska, nýbrž s proniknutím do duše »chłopské« — toť nepopíratelnou zásluhou Reymontovou.

*

Zvláštní věc, že u nás mlčí ti, kdož by právě mohli něco říci: na př. Ignacy Dąbrowski nebo Wacław Berent. Po skvělém vystoupení oba na dlouho odhodili péro. Teprve roku 1902 zase promluvili.

Berent vystoupil s velice realistickým »Fachowcem«; jeho rek, student, šel na lep nářkům, že nemáme inteligentní dělníky. Proto zanechav studií, jde do továrny a jakkoliv není odborníkem, vytrvá u strojů; z inteligenta stává se pomalu dělníkem-pijákem.

Po létech vyplnul v »Chiméře« Berent jako modernista ryzího zrna. Jeho »Próchno« uvádí nás do dekadentní sféry umělců, hudebníků, malířů, žurnalistů a herců. Všichni jsou trápeni hladem po slávě, všichni stůňou nedostatkem vůle, přebytkem autoanalysy, rozdmucháváním svých citů. Posmívají se světu, až končí sebevraždou. Je tu

Nietzsche i Przybyszewski, hříchy lásky, smyslné extrémý; skvělý sloh a celek: hluboký bol a palčivá pravdivost. —

Ignacy Dąbrowski obrátil na sebe pozornost studiem »Smierc«, denníkem souchotináře, zmítaného mezi nadějí a zoufalstvím; hluboké studium psychologické, proniknuté hřejivým srdcem lásky. Odmlčev se, vrátil se znovu k novelle (»Szukamy Cię«).

Význam Reymontův dostihl a snad i předstihl Stefan Żeromski.

Jeho umění není nijak epické, on nikdy s massami neoperuje; i nejrozsáhlejší jeho práce »Ludzie bezdomni« je jen řadou skizz náladových, mnohdy jen lyrických výbuchů; není to nikterak epický celek. —

O obsah tu nejde; autor nevypravuje, on popisuje s neobyčejnou podrobností; nepohrdá ani realismem byť sebe hrubším, ale nikdy jím čtenáře neurazí, ježto každý uznává nutnost toho.

Je pessimistou zdánlivě hrozným, zhořklým. Vysmívá se svým rekům, pronásleduje je nelítostně, a přece ani ten jeho pessimismus nás neuráží, ježto jeho podkladem není nenávisť, nýbrž hluboká láska k bližnímu, bol nad tím, že nelze sloužiti ideálům a vlastnímu štěstí zároveň.

Ve jménu těch ideálů nezná žádných kompromissů, jim zasvěti všechno, i lásku synovskou (Doktor Petr), i lásku k milovanému děvčeti (Doktor Judym). Jak jsme tu daleci všech idyll Kraszewského, Orzeszkové, Ježe a Sienkiewicze.

Je demokratem z přesvědčení a ne jen pro okázalé ukazování demokratických zásad. Máť už mozek i srdce demokraticky naladěny.

Proto ho rozčílí každý pohled na vykořisťování, na nespravedlnost a na utiskování, ale nevybuchuje nikdy křikem, výčitkami a nářkem. Doktor Petr zvěděv, že otec vykořisťoval lid dělný, jen aby syn mohl vystudovati, ani slova neřekne a odejde od otce; žena poštmistrova (v »Ananke«) odchází od muže s dětmi do nejstrašnější bídy téměř bez pohybu; doktor Judym nekvílí žalem, se zařatými rty jde do světa konat svou povinnost.

Toto konání povinnosti bez kompromissů se štěstím, se světem, s sebou samým hlásá Żeromski u nás první. Před ním nikdo nás tomu neučil.

Totéž thema, které si obral Ibsen v »Nepříteli lidu«, zpracoval Żeromski v »Lidech bez přístřeší«. Že pravý přítel lidu musí býti člověkem bez domova, toho domyslíl se rek Ibsenův ku konci své kariery, kdy už bylo pozdě, kdy byl svázán rodinou.

Doktor Judym tímto heslem počíná. Neodvrací ho od toho údiv a sarkasmus kolegů, vede zápas v lázeňském místě a začíná nový boj v hutích. Anděl v ženské podobě přejde mu přes cestu, láska nevýslovná mu kyne, ale on ví, že by nemohl se věnovati lidu a zřídka se se osobního štěstí.

Jsme hrdi na něho; je to jediný mužský ideál v naší literatuře, v níž není tím ideálem ani Borowiecki, ani Polaniecki, Ploszowski nebo Floryański.

Vytýkává se mnoho jeho provedení, říká se, že jednotlivé scény jeho románu nemají souvislosti. To všechno směle můžeme odpustiti pro celek. Všechna líčení přírody jsou mistrná, sloh neslýchaně **jadrný**, daleký rozvleklosti Reymontově nebo Sienkiewiczově. K větší výraznosti nebojí se autor uváděti i provincialismy, obohacovati naši mluvu literární.

Je znáti u něho vliv Dostojevského a Tolstého. Největší vliv na něho však měl život chmurný, k smutným úvahám vedoucí.

Tytéž vlastnosti seslil i v nejnovějším svém románu historickém »Popioły«, kdy z popela Republiky polské uragan Napoleonský jiskry dobývá a po světě (v Itálii, Španělsku a j.) rozsypává; epopea tato rozdrobuje se na řadu skizz, studií a scén, plných nejvyššího napětí citového, reprodukovanych s neslýchanou silou slova, s neobyčejnou barvitostí, hluboce vzrušujících svými kontrasty, vrývajících se na vždy do mozku čtenářova.

Na opačném pólu v životě i v umění octl se baron Josef Weyszenhoff, ale z děl jeho malovaných na slunci, z děl, k nimž bral děj z nejvyšší naší společnosti (do níž sám náleží), věje na nás větší chlad a smutek, než od černých blesky roztrpených mraků, jež zalévají zoufalé líčení Žeromského.

Dvěma romány, »Dennikem pana Podfilipského« a »Dolegovou affairou«, zjednal si Weyszenhoff skutečného uznání, už jen pro subtilní ironii, na niž my, zvyklí k hrubším efektům, jsme nepřivykli.

Pan Podfilipski, tato fine fleur kosmopolitismu, tak důstojně reprezentující národ v Monaku a na boulevardech, rozsívá tolik životní moudrosti, tak diskretně filtruje do našich tupých mozků pravdivé poznání o vlastenectví, o umění, víře, sociální práci atd., že utíkáme, zapávající si nos i uši.

V »Affaire Dolegy« je ironie méně makavou a proto je dojem daleko hlubším. Marně Dolega vyzývá šlechtu k plodné činnosti; ta má jiný úkol v životě plném póserství, lenošení a velkopanského pohrdání nižšími sférami.

* * *

Literaturu naši charakterisuje výlučně národní ráz »Quo vadis«, »Faraon«, »Řím za Neronův« a j. a jsou jen výjimkami.

Z dalekých zemí však jedna je úzce spojena s naší literaturou: Sibiř.

Nejnovější belletristika zachytila toto vděčné thema ve skizzách a novellách Adama Szymańskiego a Sirki (Waclawa Sieroszewského).

U obou je thema týmž, provedení zcela různé.

Ve skizzách Szymańskiego nežije Sibiř vlastním životem: jsou to naši Mackové, Mazuři, Srulové z Lubartova a Hanuše na sibiřském pozadí, zžíraní tesknoutou po své otčině, po svých.

Novota thematu zajistila Szymańskému úspěch; než on po dvou svazcích »Skizz« odmlčel se na dlouho.

Zcela jiným je talent Sieroszewského: silný, rovnoměrný, nezna-
jící nervy a hysterii; jsa tedy vržen mezi Jakuty, nezláme se, ani ne-
ohne; pohlédne hrůze do očí, chytne se s ní do křížku a vyjde z boje
vítězně.

Za dlouholetého pobytu poznal Sieroszewski důkladně zemi i lid:
ethnografické dílo »Dvanáct let v zemi Jakutů« svědčí dokonale o po-
zorovacím talentu básníka-ethnografa.

Odsud čerpá obsah k svým novellám »W matni«, »Na kresach
lasów«, »Czukcze«, »Brzask« a vytvořil ethnografickou novellu, jaké
jsme posud neměli.

V obrazech Sieroszewského i sibiřská příroda i její obyvatelé jsou
reprodukovány s epickou důkladností a objektivitou; za hrůzou té pří-
rody neskrývá její majestát, krásu její rozlitéch vod, šumících lesů;
pod divokou primitivností jejích plemen, pod zpustošením hladem a ne-
šťovicemi, pod nedůvěrou a nenávistí prorážejí záblesky lidského citu,
obětavosti a bezmezné lásky.

Sieroszewski zůstal malířem exotické přírody; v »Risztai« uvádí
nás na vrcholky hor kavkazských.

V skizzách jeho vystupuje do popředí příroda sama v nekonečné
měnlivosti scenerie, od zledovatělých tunder až po rozkošné háje kav-
kazské; lidé jsou u něho téměř jenom stafáží na pozadí exotické
přírody.

Leč i oni berou na sebe zvláštější podoby a význam; autor
nespokojuje se jen zběžnou skizzou, prohlubuje i ty hlavy naivní i ta
citlivá srdce a předvádí nám rozrušující dramata v boji s přírodou
i s lidmi, sociální rozdíly a bouřlivé vášně.

S tuzemci mísí se autorovi rodáci, co z toho vzniká, jak huma-
nitární illuse rozvanuty jsou drsnou skutečností, to vše Sieroszewski
věrně reprodukuje.

V nejnovější belletrii nedovedl se historický román vyšinouti
k vyšší Quo vadis, Křížáků nebo Faraona.

Nejplodnějšími na tom poli byli Adam Krechowiecki a The-
odor Jeske-Choiński.

Krechowiecki (redaktor Gazety Iwovské, zkoušející své síly i v dra-
matě), povaha umělecká, muž vysoké kultury, pravdivě vylíčil v »Naši
najmłodszy« a v »Jestem« sféru, kterou zná dokonale: umělce a
šlechtice.

V románu historickém začal od století XVII. (»Starosta Zygwulski«)
a po exkursích do středověku (»Szary Wilk«, »Fiat lux«) vrátil se
zase do XVII. století.

Místo trilogie napsal tetalogii; jako v Křížáčích rád, tak v jeho
»O tron« velký kurfirst v Královci ohrožuje existenci Republiky polské;
jednotlivé povahy jsou hluboce psychologicky založeny, v celku však
převládá historie, podlévaná pouze onou omáčkou romantismu.

Choiński přešel k románu od kritiky. Je nejvýmluvnějším a nej-
bezohlednějším mluvčím konservatismu a protivník pozitivismu, proti
němuž bojuje v kritice i v literatuře belletristické.

V historickém románu — závodě s Kraszewským — chtěl předvésti kritické momenty dějin evropských od dob prvních křesťanů až po naši dobu.

Až posud — ne bez úspěchu — předvedl nám několik kapitol své obrovské epopoje.

»Hasnoucí slunce« a »Poslední Římané« prorokují úpadek antičkého světa; na to je skok z V. století do XI. »Tyara i Korona« o Canosse, o papeži Řehoři, o Jindřichovi. Pak píše o dobách troubadourských.

Autor studuje ony epochy svědomitě, vypravuje nezfídka zajímavě, leč nedovede vyzískati efekty, sklouzá po povrchu, nedovede se přizpůsobiti rozmanité situaci svých osob, co hlavní pak: nedovede spojovati obsah románu s historií, oboje běží vedle sebe a historie obyčejně dominuje nad románem.

Nevzrušeným klidem ducha, humorem i optimismem vynikal nade všechny jediný Sewer (Ignacy Maciejowski).

V pokročilém věku vystoupil na kolbiště literární »Obrazy z Anglie«, kde přebýval dlouho, dříve než se na vsi u Krakova usídlil.

Themata anglická pěstoval i v dramatech (»Pojedynek szlachetnych«) i v novellách.

Než ani Londýn, ani Krakov nebyly jeho terrainem. Tím byla polská vesnice, sedlák polský, židek a pán.

Jeho drama »Marcin Luba« je jedním z nejlepších her selského repertoiru. Proti otci-vykořisťovateli povstane vlastní jeho syn, vzdělaný lidovec; otec jeho se zabije a syn tím ztratí důvěru těch, pro něž obětoval své synovské city.

Jiné plody Sewerovy (na př. »Dła świętej ziemi«) mají však daleko jasnější ráz.

Vedle sedláků vábil ho i svět umělecký.

Naším modernistům vydával po několik čtvrtletí »Życie«. V »Uprogu sztuki« po Szutkiewiczovi a Reymontovi nahlédl do světa kočujících herců. —

Hluboce otřáslo jím zklamání a katastrofa přítele Szczepanowského, jemuž v »Ponad siły« postavil pomník.

Sewer je v naší literatuře postavou nadmíru sympatickou právě tím optimismem, dalekým veškeré sentimentality, kouzelnou mocí svěžesti, mládí, důvěřujícího v sílu, v štěstí, věřícího v ideály.

* * *

Výtky, jež kdysi byly činěny naší literatuře, že totiž je příliš málo lidovou a příliš šlechtickou, dnes zhola musí umlknouti.

Proti jménům Rešetnikov, Uspenskij, Zlatovrackij, Gorkij stavíme nedostižné talenty naše Orkana, Dygasińského, Reymonta a Sewera; v Žeromském a Kasprowiczovi krystalisuje se nejčistší, prvotní povaha polská bez nejmenšího příměsku krve šlechtické.

Dnešní autoři nejdou už cestou idealisujících, romantických, šlechtických románů; tím méně jdou cestou touto naše autorky.

Ony hájí nejpálčivější hesla rodná, tradice a krby polské. I »feministky« naše nic neboří, žádné »emancipaci« neholdují.

Čelné místo ve falanze našich autorek zaujímá Marya Rodziewiczówna, nevyčerpatelná invencí, produkující s nezvyklou lehkostí, nahrazující nedostatky slohu a komposice nejen ušlechtilou tendencí.

Je vyznavačkou kultu silných povah, práce a povinnosti a její »Dewajtis«, Litvín, vrostlý do své země, jako obrovitý dub, zjednal jí rázem všeobecné sympathie.

Emancipaci, onomu obrácení světa nohama vzhůru, nepřejí. Žena dle ní nemá bažiti po nepřirozeném vědění, ona má stříci domácí krb (»Kądziel«). Poctivá tendence proráží u ní všude: muž konej svou povinnost sociální, žena vynikaj tichou, pokornou láskou rodinnou (»Ona«, »Róża Jerychońska«, Klejnot«). Jakmile opouští Rodziewiczówna vlastní jí půdu, Polesí a Litvy, hned cítíme, že nestojí pevně, že sféra velkopanská (»Ryngraf«, »Błękitni«, »Magnat«, »Kwiat lotosu« a j.) jí vždy zůstane cizí.

Její vlastní půdou je litevská vesnička s jejími tradicemi zachování starých ctností a hesel, která žádná moderní hesla nedovedou nahraditi.

Nejzdařileji vládla pérem Ostoja. Nepřekročuje meze novelly. Její sloh je jadrný, mužný; nehledí si idealisace. Jsouc pessimisticky naladěna, neklame nás jiskřivými obrázky, hledí životní pravdě směle do očí, kreslí realistické a naturalistické skizzy různých lidí na mizinu příšlých, nebo osudem vykolejených.

Daleko za ní zůstávají Esteja a Hajota, zajímavé leda tím, že cizí země (první Afriku, druhá Ameriku) do naší belletrie uvádějí.

Obsáhlé romány Kowerské, Suszczyńské a Walewské vykupují tendenci nedostatky, konvenčnost obsahu a slohu. Walewská připomíná Gruszeckého zpracováním aktuálních fakt, poměrů polsko-německých atd.

Z života učitelek zpracovala autorka vystupující pod pseudonymem »Jan Świerk« román »Z szarej przędzy«. Jsou to zkušenosti učitelky z rusínské vesnice — strašně zakrnělé duševně — a z vesnice podkrakovské — naplněné lidem továrním. Autorka líčí nedůvěru, s jakou učitelka musí bojovati tu i tam.

Exterus (L. Godlewská) oddala se zúplna peripetiím milostným; zemřela dřive, než mohla svůj slibný talent rozvinouti, zrovna jako Marya Poprocká, jež zanechala zajímavý denník dívky z pensionátu, vstupující do světa . . .

Není silnějších kontrastů než ty, jaké poskytuje literatura polská XIX. století.

Do století toho vstupovali jsme po úplné ztrátě existence politické, bez pocitu své výlučnosti, nevytvořivše ani samobytnou, pocity tyto vyjadřující literaturu.

Zdálo se, že bude hluch a ticho v národě.

Ale my jsme přece pracovali a pracujeme neúnavně, takže vytvořili jsme svou samostatnou literaturu, ztrativše samostatnost politickou.

Ztrátu tuto ovšem nenahradí nám samostatná literatura, umění a věda, a to nám neobyčejně ztěžuje naši práci; než proto přece jsme plni naděje.

V politickém sněmu národů nemáme svého hlasu a přece svět stále více o nás ví — díky umění a díky literatuře, jejíž rozvoj snažili jsme se vylíčiti.

Charakterisuje ji nejen značné quantum, než i cena a škvělost talentů. I tak exklusivní literatury, jakými jsou francouzská a vlašská, i tak nám daleké, jakou je americká, přijímají v překladech naše díla do svého literárního pokladu.

Charakterisuje ji dále i čistota jejího šatu, jež nepokálelo ani modernistické šílení na naši půdu přestěpované.

Charakterisuje ji horlivé sloužení sociálním a národním ideálům, altruismu, lásce k bližnímu, podřízení osobních zájmů zájmům všeobecným.

Charakterisuje ji konečně i úplná demokratisace ideí i lidí.

Jsouc nejsvobodnějším výrazem naší společné práce duševní, zaslужuje literatura naše vyššího uznání, než literatury jiných národů, zaslужuje bezmeznou naši vděčnost, jejímž nedokonalým výrazem jest snad i tato kniha.

REJSTRÍK OSOBNÍCH JMEN.

- Anczyc W. L. II, 120
 Asnyk, Adam II, 146
- Bałucki, Michal II, 165
 Bartoszewicz, Juljan II, 104
 Baranowicz, Lazar I, 89
 Bazylik, Cyprian I, 65
 Belcikowski, Adam II, 163
 Berent, Waclav II, 189
 Berwiński, Ryszard II, 113
 Bielski I, 62
 Biernacki II, 148
 Biernat z Lublina I, 35
 Bliziński, Józef II, 164
 Bogusławski Wojciech I, 169
 Bogurodzica I, 7
 Bohomolec. Fr. I, 150, 167
 Brodziński, Andrzej — Kazimierz II, 21
 Budny, Šimon I, 5
- Celtis, Konrád I, 19
 Czacki, Tadeusz II, 3
 Czajkowski, Michal II, 96
 Czechowic, Martin I, 51
- Dąbrowski, Ignacy II, 189
 Danilowski, Gustaw II, 139
 Dantyszek I, 31
 Długosz, Jan I, 17
 Družbacka, Elżbieta I, 148
 Dygasiński, Adolf II, 189
- Esteja II, 195
 Exterus II, 195
- Faleriski, Felicyan II, 145
 Feldmann, Wilhelm II, 138
 Feliński, Alojzy II, 7
 Fredro, Alex. II, 10
 Fredro, Alex. jun. II, 118
 Fredro, Andrzej Maks. I, 101
 Frycz, Ondřej I, 33
- Gdacyusz, Adam I, 88
 z Gielniowa, Władysław I, 21
 Głowacki, Alexander II, 178
- Godlewska, L. II, 195
 Gomulicki, Wiktor II, 152
 Górnicki, Lukasz I, 79
 Gosławski, Maurycy II, 34
 Goszczyński, Seweryn II, 37
 Grabowski, Michal II, 41
 Grochowski, Stanisław I, 77
- Hajota II, 195
 Hosius I, 52
- Chmielowski, Benedykt I, 145
 Chmielowski, Piotr II, 142
 Chodźko, Ign. II, 129
- Janicius, Klemens I, 31
 Ješke-Choński, Teodor II, 193
 Jezierski, Franciszek I, 170
 Jež, T. T. II, 174
 Junosza, Klemens II, 189
 Juszyński, Jeronym I, 162
- Kaczkowski, Zygmunt II, 130
 Kalimach, Filip I, 19
 Kalinka, Waleryan II, 97
 Karmanowski, Olbrycht I, 136
 Karpiński, Franciszek I, 164
 Kasprowicz, Jan II, 155
 Kisielewski, J. II, 167
 Kiszka, Leo I, 89
 Kitowicz, Andrzej I, 173
 Klaczko, Julian II, 97
 Klonowic, Sebastian I, 77
 Knjažnin, Dyonizy I, 166
 Kochanowski, Jan I, 71
 Kochanowski, Petr I, 127
 Kochowski, Vespazyan I, 137
 Konarski, Stanisław I, 149
 Kończyński, Tadeusz II, 167
 Kondratowicz, Ludvik II, 108
 Konopnicka, Marja II, 148
 Kordecki I, 109
 Korzeniowski, Józef II, 118, 124
 Koźmian, Kajetan II, 6
 Krasicki, Ignacy I, 156
 Krasinski, Zygmund II, 87
 Kraszewski J. J. II, 120, 172

Krechowicki, Adam II. 193
 Kromer I, 52
 Krowicki, Martin I. 48
 Krzycki I. 31
 Lam, Jan II. 175

 Lange, Antoni II, 160
 Laski I, 47
 Laskowski, Kaz. (El...) II. 160
 Lelewel, Joachim II, 16
 Lemański, Jan II. 161
 Lenartowicz, Teofil II, 114
 Leszczyński, Stanisław I, 149
 Lewestam, Fryderyk Henryk II.
 104
 Lipski, Tadeusz I, 167
 Litwos II, 180
 Lubomirski, Stanisław I, 102, 139
 Łubowski, Edward II. 164
 Luszczevska, Jadwiga II. 134

 Maciejowski, Ignacy II. 194
 Maciejowski, Waclaw Alexander
 II, 103
 Małecki, Antoni II. 138
 Malczewski, Antoni II. 34
 Marréné Morzkowska Walerya
 II, 175
 Miaskowski, Kacpr I, 137
 Miciński, Tadeusz II. 159
 Mickiewicz, Adam II, 24, 46
 Miriam II, 160
 Mochnacki, Maurycy II, 41
 Morsztyn, Andrzej, Jeronym.
 Stanisław I. 127, 138

 Naborowski Daniel I, 136
 Naruszewicz, Adam I, 160
 Narzyski, Józef II, 164
 Niemcewicz, Julian Ursyn I. 9.
 168
 Niemojewski, Andrej II. 158
 Niemojewski, Stanisław I. 108
 Niesiecki I, 145
 Nowicki, H. II, 153

 Opaliński, Krzysztof I. 130
 Opaliński, Lukasz I, 100, 130
 Oppman, Artur II, 152
 Orkan, Wład. II, 153
 Or-Ot II, 152
 Orzechowski I, 33
 Orzeszková, Eliza II. 175
 Osiński II, 7
 Ostoja II, 195
 Ostroróg, Jan I. 18

 Padurra, Tomasz II. 41
 Paprocká, Maryja II. 195

Paprocki I, 64
 Pasek I, 109
 Pekarski, Krzysztof I, 112
 Petrici, Sebastian I, 100
 Pielgrzymowski, Eljasz I. 124
 Piotrowski, Gracyan I, 162
 Pocij, Hipacy I. 89
 Pol, Wincenty, I, 105
 Potocki, Waclaw I, 126, 128, 132
 Prus, Boleslaw II, 178
 Przesmycki, Zenon II, 160
 Przybylski, Zygmunt II, 165
 Przybyszewska, Dagny II, 171
 Przybyszewski, Stanisław II, 170

 Radziwill, Olbrycht I, 109
 Radziwillová, Franciszka I. 148
 Rej, Mikołaj I, 37, 63
 Reymont, Wł. St. II, 189
 Rodoć II, 148
 Rodziewiczówna, Marya II. 195
 Romanowski, Mieczysław II, 112
 Rossowski, Stanisław II, 159
 Rybiński, Jan I, 70
 Rydel, Lucjan II, 157
 Rzewuski, Henryk hr. II, 126

 ze Sanoka, Rehoř I, 19
 Sarbiewski, Maciej I. 91
 Sarnecki, Zygmunt II, 165
 Sawiński, Leonard II, 145
 Seklucian, Jan I, 43
 Sewer II, 194
 Siemieński, Lucjan II, 101
 Sienkiewicz, Henryk II, 180
 Siennik, Marcin I, 65
 Sierotka (Radziwill) I, 68
 Sieroszewski, Waclaw II, 192
 Sirka II, 192
 Skarga I, 54
 Słowacki, Juljusz II. 64
 Smolik, Jan I. 76
 Śniadecki, Andrzej, Jan II. 2, 3
 Solikowski I, 58
 Spasowicz, Włodysław II, 143
 Staff, Leopold II, 159
 Stanisławska, Anna I, 140
 Starowolski, Szymon I. 104
 Staszic, Stanisław I, 170
 Stebelski, Wł. II, 148
 Strykowski I, 65
 Świętochowski, Alexander II, 166
 Syrokomla, Władysław II, 108
 Szaynocha, Karol II. 101
 Szaryński I, 76
 Szyrmer, Leopold II, 132
 Szujski, Józef II, 163
 Szymański, Adam II, 192
 Szymonowicz, Simon I. 70

z Tańských-Hoffmannová, Kle-
 mentina II, 14
 Tarnowski, Stan. hr. II, 138
 Tetmajer, Kaz. II, 157
 Towiański, Andrzej II, 56
 Trembecki, Stanisław I, 163
 Trepka-Nekanda I, 45, 93
 Twardowski, Samuel I, 125
 Tyszyński, Alexander II, 104

 Ujejski, Kornel II, 116

 Watszewicki, Krzysztof I, 67
 Wasilewski, Edmund II, 114
 Węgierski, Kajetan I, 163
 Weyssenhoff, Józef, baron II,
 192
 Węzyk, Franciszek II, 7
 Wilczyński, Albert II, 132
 Wilkoński, August II, 132
 Wiśniewski, Michał II, 100
 Witwicki, Stanisław I, 112
 Wójcicki, Kaz. II, 103

Wolan I, 60
 Wolski I, 62
 Woronicz, Jan Paweł II, 8
 Wujek I, 54
 Wyspiański, Stanisław II, 168

 Zabłocki, Franciszek I, 167
 Zagórski, Zof. II, 148
 Zacharyasiewicz, Jan II, 174
 Zaleski, Józef Bohdan II, 39, 61
 Zalewski, Kazimierz II, 165
 Załuski, Józef Andrej I, 151
 Zapolska, Gabriela II, 167
 Zbylitowski, Ondřej I, 77
 Zgliński, Daniel II, 165
 Zimorowic, Bartoloměj I, 95
 Zieliński, Gustav II, 111
 ze Żarnowce, Rehoř I, 52

 Żeromski, Stefan II, 191
 Żulawski, Jerzy II, 159
 Żółkiewski, Stanisław I, 108
 Żmichowska II, 133

YC 72839

Digitized by Google

